ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН

ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

ISSN 2617-5320

ПАЁМИ ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ

Силсилаи илмҳои педагогӣ ва психологӣ

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Серия педагогических и психологических наук

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION

Series of pedagogical and psychological sciences

2024, №4 (48)

ПАЁМИ ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ

(Маҷаллаи илмиву методӣ)

Муассис: *Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Наҷмиддиниён Асадулло Мирзо — *номзади илмҳои физика-математика, дотсент директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ*

Муовини сармуҳаррир:

Лутфуллоева Парвина Маҳмадуллоевна — *номзади илмҳои педагогӣ, муовини директори Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Саломиён М. Қ.	*доктори илми филология, профессор*
Каримова И. Х.	*доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор*
Лутфуллозода М.	*доктори илмҳои педагогӣ, академики Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор*
Нуъмонов М.	*доктори илмҳои педагогӣ, узви обастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессор*
Маҷидова Б.	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Неъматов С.	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Иматзода Л.	*доктори илмҳои педагогӣ, профессор*
Ҷураев Х.	*доктори илмҳои физика-математика, профессор*
Амонов Н.	*номзади илмҳои психологӣ, дотсент*
Миракзода Ф.	*номзади илмҳои таърих, дотсент*

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

Саизода Р. Ҳ.	*вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Хушвахтзода Қ. Х.	*президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*
Ҷӯразода Ҷ. Ҳ.	*муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон*
Сафаров Ш. А.	*президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон*
Насриддинзода Э. С.	*ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.03.2019 ворид шудааст.

Маҷалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмии Россия ворид карда шудааст.

Маҷалла мақолаҳоро аз рӯйи илмҳои педагогӣ (13.00.00) ва психологӣ (19.00.00) ба чоп қабул менамояд.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Матни комили маҷалла дар сомонаи www.prmatt.tj www.payom-prmatt.tj ҷой дода шудааст.

Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф. – 2024. - № 4 (48). ISSN 2617-5320.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст. Шаҳодатномаи №0219/МҶ-97, аз 27 сентябри соли 2021.

Суроғаи идора: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи А. Адҳамов, 11/2, тел.: 2274525, 2270238; E-mail: shohin_7875@mail.ru

Индекси обуна: 77772

© ПРМ ба номи Абдураҳмони Ҷомӣ, 2024

ISSN 2617-5320

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

(Научно-методический журнал)

Учредитель: *Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана Министерства образования и науки Республики Таджикистан*

Журнал основан в 2012 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор: ***Наджмиддиниён Асадулло Мирзо***	*кандидат физико-математических наук, доцент директор Института развития образования имени А. Джами АОТ*
Зам. главного редактора: ***Лутфуллоева Парвина Махмадуллоевна***	*кандидат педагогических наук, зам. директора Института развития образования имени А. Джами АОТ*

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Саломиён М. К.	*доктор филологических наук, профессор*
Каримова И. Х.	*доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор*
Лутфуллозода М.	*доктор педагогических наук, академик Академии образования Таджикистана, профессор*
Нуъмонов М.	*доктор педагогических наук, член-корр. Академии образования Таджикистана, профессор*
Маджидова Б.	*доктор педагогических наук, профессор*
Неъматов С.	*доктор педагогических наук, профессор*
Иматзода Л. **Джураев Х.**	*доктор педагогических наук, профессор,* *доктор физико-математических наук, профессор*
Амонов Н.	*кандидат психологических наук, доцент*
Мираксзода Ф.	*кандидат исторических наук, доцент*

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Саидзода Р. Х.	*министр образования и науки Республики Таджикистан*
Хушвахтзода К. Х.	*президент Национальной Академии наук Таджикистана*
Джуразода Д.ж. Х.	*первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан*
Сафаров Ш. А.	*президент Академии образования Таджикистана*
Насриддинзода Э. С.	*ректор Таджикского национального университета*

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 28.03.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: 13.00.00 – педагогические науки и 19.00.00 - психологические науки.

Журнал издается на таджикском, русском и английском языках.

Полнотекстовая версия журнала размещена на сайте www.prmatt.tj, www.payom-prmatt.tj

Вестник Института развития образования – 2024 – №4 (48) ISSN 2617-5320.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан, Свидетельство № 219/ЖР-97, от 27 сентября 2021 года.

Адрес редакции: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А.Адхамова, 11/2; Тел: 2274525, 2270238, E-mail: shohin_7875@mail.ru

Индекс подписки:77772

©ИРО имени Абдурахмана Джами, 2024

ISSN 2617-5320

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF DEVELOPMENT OF EDUCATION
(Scientific and methodical journal)

Founder:*Institute for educational development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan*

The journal is established in 2012. Issued 4 times a year.

Chief editor:
Najmiddiniyon Asadullo Mirzo — *Candidate of Phisico–Mathematic Sciences, associate professor, Director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET*

Deputy editor:
Lutfulloeva Parvina Mahmadulloevna — *Candidate of Pedagogical Sciences, Deputy Director of the Institute of Development of Education named after A. Jomi AET*

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Salomiyon M.K.	*Doctor of Philological sciences, Professor*
Karimova I.Kh.	*Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor*
Lutfullozoda M.	*Doctor of Pedagogical Sciences, academician of the Academy of education of Tajikistan, Professor*
Numonov M.	*Doctor of Pedagogical Sciences, corresponding member of the Academy of education of Tajikistan, Professor*
Majidova B.	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Nematov S.	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Imatzoda L.	*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor*
Juraev Kh.	*Doctor of Phisico–Mathematic Sciences, Professor*
Amonov N.	*Candidate of Psychological Sciences, Docent*
Mirakzoda F.	*Candidate of History, associate Professor*

EDITORIAL COUNCIL:

Saidzoda R. H.	*Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
Khushvakhtzoda K. Kh.	*President of the National Academy of Sciences of Tajikistan*
Jurazoda J.H.	*first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan*
Safarov Sh. A.	*President of the Academy of Education of Tajikistan*
Nasriddinzoda E.S.	*Rector of the Tajik National University*

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 28.03.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: 13.00.00 – Pedagogical sciences and 19.00.00 – Psychological sciences

The journal is published in Tajik, Russian and English.

The full-text version of the journal is available on the website www.prmatt.tj; www.payom-prmatt.tj

Bulletin of the Institute of Development of Education. – 2024. – №4 (48).

ISSN 2617-5320.

The journal is registered in the Ministry of culture of the Republic of Tajikistan, certificate No.219/JR-97, dated September 27, 2021.

Editorial address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A.Adhamov street; Tel: 227-45-25, 227-02-38, E-mail: shohin_7875@mail.ru.

Subscription index: 77772

© IDE named after Abdurahmon Jomi, 2024

ISSN 2617-5320

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

ТДУ:39:375.5

БОЗТОБИ ҲУВИЙЯТИ МИЛЛӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Қодиров Б. Р., Амонов С.
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Буридани пайванди фарҳангӣ бо «Шоҳнома» маънии қатъ кардани робита бо миллияти асили ориёитаборонро дорад, зеро он сутуни аслии кохи забон ва адаби форсӣ ва бунёди миллии асили ақвоми ориёист. Азамати нажоди ориёитаборони асилзода, асоси пояи забону адаби форсӣ ва ифтихори миллии мо бар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ устувор аст. Аз ин рӯ, беэътиноӣ ба «Шоҳнома» ба ҳар шакле, ки бошад, хиёнат ба миллат хоҳад буд. Инро чунин метавон шарҳ дод, ки теша бар решаи забони форсии куҳанбунёду ободи ҷамъи ориёитаборон зада, ифтихори деринаи олитарин нажоди башариро аз ҳам пошида ва нобуд карда бошанд.

Мутаассифона, дар ин рӯзгор афроде низ ҳастанд, ки дар ақсои олам шоҳномаситезиро пеша кардаанд ва бузургиву безаволии «Шоҳнома»-ро огоҳу ноогоҳ инкор мекунанд.

Муҳаққиқи борикбин Тӯйчӣ Мирзод дар ин боб менависад: «Касе ба қадру манзалати«Шоҳнома» мерасад, ки хирад дошта бошаду кулоҳи одамият ба сар. Вале дар дунёи бепаҳно буданду ҳастанд нотавонбинон, соҳибғаразон ва бехирадон. Оре, имрӯз, яъне дар авохири қарни XX онон панҷа ба «Шоҳнома» заданд. Ҳамин тавр, дар гирду атрофи ин шоҳасар гуфтугузори муғризонае оғоз ва густариш ёфт. Аслан ба ин кор муҳаққиқон ва адибони эроние, ки аз Эрон ҳиҷрат карда, дар мамолики дигар умр ба сар мебаранд, даст заданд» [3,с.7].

Вале «Шоҳнома» худдифоъ ва осебнопазир аст, ҳамон гуна, ки Фирдавсӣ гуфтааст:

Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.
Бад-ин нома бас умрҳо бигзарад,
Бихонад ҳар он кас, ки дорад хирад. [1,с.5].

«Шоҳнома» на танҳо асари бузургу нотакрори мост, балки дастоварди беҳамто ва гаронмояи оламиён аст. Ёдгории хеле бузургу гаронбаҳоест, ки як нафар оритабор ва аҳли башар ҳадя намудааст. Маҳз аз ин мавқеъ набояд гузошт, он ба зиёну хорӣ бирасад, балки чун сармояи маънавии беҳамто арҷгузорӣ ва нигаҳбонӣ шавад.

Мақсад аз омӯзишу таҳқиқи «Шоҳнома» пайванди фарҳангии фарзандон ваояндагон ва робитаи милливу адабии эшон бо он ягона ёдгори гаронбаҳо, пуштвонаи ифтихори миллии мост. То насли баъдӣ аз дарку ошноӣ бо ин навои рӯҳпарвари форсӣ, ки аз табъи саршори яке аз бузургтарин мардони озодаи шарофатманду башардӯст берун таровидааст, лаззати рӯҳӣ ва маънавӣ бардошта бошанд.

Кор то ҷое расидааст, ки бархе аз устодони забону адабиёти тоҷик дар макотиб ва дигар муассисаҳои таълим ба ашъори бузургони пешин таваҷҷуҳи кофӣ надоранд ва ҷавҳари маъниву лутфи суханро дар офаридаҳои онҳо ҷустуҷӯ намекунанд. Иддае аз омӯзгорону муҳаққиқон ва ҳатто волидон бехабар аз моҳияти аслии масъала азёд кардани шеърро барои шогирдон амали беҳуда мепиндоранд, ки комилан иштибоҳ мекунанд.

Шеър бояд чигуна бошад, ки дар ниҳонхонаи зеҳну ҳофиза боқӣ монад ва ба кор ояд. Шеър, аслан таровиши эҳсос дар партави ақл аст, ки ҷавҳари аслии он маънист. Агар шеър маънии барҷаставу барбаста надошта бошад, шеър нест ва фурсате, ки сарфи он мешавад, барбод хоҳад рафт.

Шеър агар маънӣ набошад, ҳукми луғатпора аст,
Ҳар ки маънӣ мезанад луғатҳоро, заргар аст.

Бо таваҷҷуҳ аз маонии баланд, покии гуфтор ва перояи сухан шеър бояд фаро гирифта шавад, то дар мавриди зарурӣ барои зинати калом ва ҷалби таваҷҷуҳ истифода гардад.

Пас, моро беш аз ҳар вақт зарур аст, ки дар парвариши шогирдони хушзеҳну ҳувийятпазир ва устодону омӯзгорони арзанда гомҳои ҷиддие бардорем. Ба раванди омӯзишу парвариш аз дидгоҳе назар андозем, ки иллати сустиҳоро ошкоро бубинем ва дар пайи ислоҳи онҳо тадобири судманд биандешем.

Такя ба зеҳни қавӣ ва мағзҳои бедору дурандеш мо имкон дорем, ки талқин ва ҳифзу посдории ҳувийяти миллии шогирдонамонро таъмин намоем ва «Шоҳнома», ки саропо ифтихори милливу ватандорист, дастгир хоҳад буд.

Ҳама ҷойи Эрон сарои ман аст,
Чу неку бадаш аз барои ман аст. [2,с.154].

Нуфузи «Шоҳнома»

Дар азамати мақоми суханварӣ ва сухандонии Фирдавсӣ ва мартабаи адабии «Шоҳнома»-и безаволи ӯ ёдоварӣ аз нуфузи ҷаҳонии ӯ кофист, то бидонем, ки чӣ неруе ба сухани ноби форсии дарӣ бахшидааст.

Ҳанӯз дар аввалҳои садаи ҳафтуми ҳиҷрӣ, миёни солҳои 620-626-и ҳиҷрии қамарӣ яке аз фузалои зулисонайн бо номи Фатҳ бинни Алии Биндории Исфаҳонӣ «Шоҳнома»-ро ба забони арабӣ тарҷума кард ва ин худ далели мусаллам аст аз таваҷҷуҳи араб ба ин асари безавол.

«-Ҷозибаи сеҳромези ин достонҳо бад-он ҳад будааст,- мегӯяд доктор Маҳҷуб, дар садри Ислом шуҳрати он то ҷазиратулараб расида буд ва марде аз душманони ҷиддии Ислом ва расули акрам (С) ба номи Наср бинни Ҳорис, ки мусиқӣ медонист ва достон месуруд, сафаре ба Эрон рафт ва достонҳои «Рустаму Сӯҳроб» ва «Рустаму Исфандиёр»-ро ба армуғон овард ва ҳамзабонони худро ташвиқ мекард, ки ба суханони Муҳаммад (С) гӯш надиҳанд, ки вай ҳадисе хуштар аз онро аз Эрон овардааст. Ҳамин кор сари Наср бинни Ҳорисро ба бод дод ва достонсароиву қиссахониро дар Ислом таҳрим кард» [4,с.68].

Дар қарни ҳафтуми ҳиҷрӣ (сездаҳуми мелодӣ) ҳудуди ҳаштсад сол пеш, дар соли 1217-и мелодӣ дар бандари Зайтуни Чин яке аз роҳибони буддоии жопунӣ бо се бозаргони эронӣ ошно мешавад ва аз онҳо мехоҳад, ки бо хатти худ як ёдгорӣ барои ӯ бинвисанд. Яке аз он се бозаргон бо қалам ва мураккаби чинӣ ду байти пароканда ва як рубоӣ ба хатти насх барои роҳиб менависад, ки яке аз он байтҳо байти зер аст:

Ҷаҳон ёдгор асту мо рафтанӣ,
Зи мардум намонад ба ҷуз гуфтанӣ. [6, с.154].

Ин байт аз «Шоҳнома» аст. Ин ҷо муҳим ин аст, ки бозаргони эронӣ байте аз «Шоҳнома» барои навиштан интихоб мекунад ва ин нишон медиҳад, ки «Шоҳнома»-ро танҳо шоирону нависандагон, дабирону устодон ва донишҷӯён намехондаанд, балки табақаи мухталифи мардум бо ин китоб ошно буда ва ё дасти кам абётеро аз он аз дигарон шунида, дар хотир доштаанд.

Сурудани «Шоҳнома» ҳанӯз ба поён нарасида буд, ки котибон ва нассохон дар ҳузури шоир онро китобат мекарданд ва дар миёни эрониёни фарҳехта даст ба даст мегашт ва бисёре аз хонаводаҳои эронӣ нусхаҳое аз ин китобро фароҳам карданд. Фирдавсӣ аз ин рӯйдод чунин ёдовар мешавад:

Бузургону бодониш озодагон,
Набиштанд яксар ҳама ройгон,
Нишаста назора ман аз дурашон,
Ту гуфтӣ будам пеш муздурашон.
Ҷуз аҳсант аз эшон набуд баҳраам,
Бикафт андар аҳсанташон заҳраам. [9,с.489].

Ҷолиб ин аст, ки Фирдавсӣ ҳанӯз сурудани «Шоҳнома»-ро ба поён нарасонида буд, вале комилан итминон дошт, ки эрониён самари ранҷи сисолаашро барои ҳувийяти миллӣ арҷ мениҳанд ва бар рӯйи чашм мегузоранд:

Чу ин номвар нома омад ба бун,
Зи ман рӯйи кишвар шавад пурсухун.
Ҳар он кас, ки дорад ҳушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин. [9,с.492].

Далелҳои бисёре гувоҳӣ медиҳанд, ки «Шоҳнома» на танҳо дар дарборҳо, балки ба пиндори қаблии Фирдавсӣ дар саросари Эрон, дар маҳофили мухталиф китобат ва хонда мешудааст.

Барои мисол: Муҳаммад бинни Алризо Муҳаммад Алалавии Алтусӣ, маъруф ба Дафтархони Одилӣ муаллифи фарҳанги «Шоҳнома» (кӯҳнатарин фарҳанги «Шоҳнома» дар қарни 6-и ҳиҷрӣ-қамарӣ) дар бораи сабаби таълифи китобаш менависад: «Чун ба ҷониби Ироқ афтодам, ба шаҳри Исфаҳон расидам. Дар кӯчаҳо ва мадрасаҳо ва бозорҳо мегаштам, то ба мадрасаи Тоҷиддин расидам. Чун даррафтам, ҷамоате дидам нишаста ва дари китобхона боз ниҳода ва ҳар касе чизе менавишт. Ва чун он ҷамоат дидам, пеш рафтам ва салом кардаму нишастам ва гуфтам: Дар ин хизона «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ҳаст? Соҳиби

хизона гуфт: Ҳаст. Бархост ва муҷаллади аввал аз «Шоҳнома» ба ман дод. Гуфтам: Чанд муҷаллад аст? Гуфт: Чаҳор ҷилд аст. Чун онро мехондам, дар дил таъмил мекардам. Ҳар байте, дар ӯ лафз мушкил буд, аз забони дарӣ ва паҳлавӣ маънии он бархе дар зер навишта буд. Ба худ гуфтам, ки мисли ин нусха кас надидааст ва ин алфозро ҷамъ бояд кард, ки бисёр хонандагон ҳастанд, ки ин шеър мехонанд ва маънии ин алфоз намедонанд» [6,с.1-2].

Ин далел бори дигар тасбит месозад, ки бо вуҷуди дар қарни шашум дар Эрон ҳукмрон будани туркони салҷуқӣ нусханависӣ ва хондани «Шоҳнома» ба ҳеҷ рӯй дар дарборҳо маҳдуд набудааст, балки шоҳномахонӣ дар мадорис ва миёни донишандӯзон сахт роиҷ будааст.

Гузашта аз ин, боқӣ мондани беш аз ҳазор нусхаи хаттӣ аз «Шоҳнома», ки дар китобхонаҳои мухталифи кишварҳои ҷаҳон нигоҳдорӣ мешаванд, гувоҳи он аст, ки на танҳо дарбориён, балки бисёре аз хонаводаҳои ориёӣ, ки тавони молӣ доштанд, нусхае аз «Шоҳнома» барои худ фароҳам мекардаанд. Инчунин далелҳои фаровоне ҳастанд, ки дар ҳазор соли гузашта мардуми оддӣ низ туфайли шоҳномахонон ва наққолон ба достонҳои «Шоҳнома» ошно будаанд. Дар хотироти бисёре аз бузургон, аз табақоти мухталиф мехонем, ки дар хонавода ва хонадони онон касоне буданд, «Шоҳнома» мехонданд ва ё онро ташвиқ мекарданд. Ин амр танҳо ба даврони муосир, ки хондан ва навиштан густариш ёфтааст, маҳдуд намешавад, балки шоҳномахонӣ суннати дерпо дар миёни бисёре аз хонаводаҳои эронитаборон будааст. Ҳатто хонаводаҳои камсавод ё бесавод ҳам, ба «Шоҳнома» сахт меҳр меварзиданд ва меварзанд.

Дуруст аст, ки «Шоҳнома» ҳамосаи миллии ақвоми ориёист ва дар тӯли таърихи пурфарозу нишеби Эронзамин муҷиби бақои Эрону эронӣ ва забону фарҳанги таърихии ин сарзамин будааст. Аз сӯйи дигар, саросари ин китоби арҷманди фориғ аз побандӣ ба дину мазҳаб ва қавмияте мардумӣ аст. Дар ин нигоҳ ҳамосаи миллӣ ба ҳамосаи дод ва мардумӣ табдил ёфтааст. Аз нигоҳи Фирдавсӣ «Шоҳнома» иборат аст аз: ҷавонмардӣ, беозорӣ, накӯӣ, бурдборӣ, хирадмандӣ, бофарҳангӣ, бузургӣ, бахшидани гуноҳ, дар канор будан аз сабуксорӣ, дурӯғ ва беҳӯдагӯйӣ, ганҷандӯзӣ ва ғайра. Ин хислат танҳо хосси ориёитаборон нест, балки дар миёни туронием, христианҳо, католикҳо ва ақвому пайравони динҳои дигар ҳам нафарони зиёде ҳастанд, ки аз мардумӣ баҳра доранд.

Ки гетӣ намонад ҳаме бар касе,
Набояд бад-ӯ шод будан басе.
Ҳунар мардумӣ бошаду ростӣ,
Зи каҷҷӣ бувад каммию костӣ. [4,с.173].

Дар «Шоҳнома» саҳифае нест, ки аз панду андарз тиҳӣ бошад. Ҷо ба ҷо Фирдавсӣ роҳи дурусти зистанро барои оламиён гӯшзад мекунад. Инсони бадкешу бадсиришт аслан аз шунидани насиҳат рӯгардон аст, вале панду андарзҳои «Шоҳнома» таъсири дигаре доранд, ки дар бештари маворид бо шавоҳиди ҷолибу ҷаззоб ва далелҳои раднопазире дар канори ҳам қарор доранд. Онҳо хонандаи хешро сахт ба андеша водор мекунанд. Аз ин рӯ, ин гуна байтҳо аз гузаштаҳои дур маҳбубият пайдо карда, дар баёзҳое, ки аз «Шоҳнома» фароҳам мешуд, бахши бузургеро ташкил медоданд. Бинобар ин, ситоиши дод ва мардумӣ ва ақлу хирад дар «Шоҳнома» муҳимтарин омиле буд, ки сабаб шуд, то он марзҳои Эронро бигзарад, ба сарзаминҳои дигар расад ва дар миёни қавмҳои дигар маҳбубият пайдо намояд.

Медонем, ки дар «Шоҳнома» Турон ва турониён душмани Эронанд, ки яке ангошта шудаанд, вале подшоҳони турки салҷуқии Осиёи Сағир чунон шефтаи фарҳанги ғании ориёитаборон шудаанд, ки номҳои подшоҳони эронӣ, чун Кайхусрав, Кайқубод ва Кайковусро бар худ ниҳодаанд. «Шоҳнома» ҳам дар дарбори сафавиён арҷу манзалати базург ёфт ва ҳам дар дарбори душмани хунии онҳо-туркони усмонӣ. Дар ҳарду дарбор мақом ё шуғле ба унвони шоҳномахонӣ вуҷуд дошт. Дар қарни даҳуми ҳиҷрӣ Абдулқодири Бағдодӣ дар дарбори усмонӣ барои истифодаи хонандагони турк аз «Шоҳнома» фарҳанги луғати онро ба туркӣ тадвин кард.

«Шоҳнома» шоҳкории бузурги адабиест дар тасвири воқеиятҳои иҷтимоӣ. Аз як сӯ, садои чакомаки шамшерҳо ва табли ҷанг ба гӯш мерасад, аз бештари байтҳои он хун мечакад ва андеша рӯйи некиву бадӣ, мардумиву номардумӣ, ҳақ ва ботил, бандагӣ ва озодагӣ, ишқ ва нафрат, меҳр ва кин болу пар мезанад. Аз сӯйи дигар, дар байтҳои дигаре гӯё бар соҳили дарёи ором ё дар паҳнои даште пурсабзаву раёҳин нағмаи зиндагӣ навохта мешавад.

Биё, то ҳама дасти некӣ барем,
Ҷаҳони ҷаҳонро ба бад наспарем. [7,с.280].

«Шоҳнома» сарчашмаи гаронмояест барои шинохти фарҳанги мардумӣ. Он дар давоми бештар аз ҳазор сол манбаи беназире барои қиссахонон ва наққолон будааст.

Ривоятҳои шифоҳӣ аз достонҳо ва афсонаҳои мардумии марбут ба шоҳону паҳлавонон ва дигар шахсиятҳои милливу мазҳабӣ, ки қарнҳо сина ба сина интиқол шудаанд, аз як сӯ, ба достонҳои «Шоҳнома» умр бахшида, аз сӯйи дигар, манбаи арзишманди шинохти оинҳо, боварҳо ва ба таври куллӣ фарҳангу ҳунари мардуми мо дар гузашта донистa мешаванд.

Аз қарни ҳаждаҳуми мелодӣ ба ин сӯ кишварҳои аврупоӣ мутаваҷҷеҳи адабу фарҳанги форсӣ шудаанд, «Шоҳнома» тадриҷан ба ҷамъи забонҳои зиндаи олам, чун англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, руссӣ, итолиёвӣ, маҷористонӣ, донморкӣ ва ғайра тарҷума шудааст. Инчунин матни «Шоҳнома» чанд бор дар Аврупо ва мамолики дигари ҷаҳон ба табъ расидааст.

Боғи пурмева

«Шоҳнома» боғест сарсабзу хуррам, ки аз он меваҳои рангоранг метавон чид.

Аввалтар аз ҳама «Шоҳнома» -ро ганҷвожаи забони форсӣ метавон гуфт, ки назираш дида нашудааст. Вожаҳои нобу шинам ва шевою гӯшнавози форсии дарӣ, ки дар ниҳояти нармиву гармӣ сохта шудаанд, имкон медиҳанд, ки матлаби гӯянда зуд фаро гирифта шавад ва лаҳну сурати худи калима дар ёдҳо мондагор бошад.

Дар осори адабии давраи Сомониён шумораи вожаҳои тозӣ маҳдуданд. Аввалан, сабаби чунин маҳдудият ба замони пеш аз Ислом мутааллиқ будани заминаи сухан аст. Дуввум, манбаи асосии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ- «Шоҳнома»-и Абӯмансурӣ аз манбае тавассути мубадон тадвин шудааст, ки дар ихтиёри деҳқонон будааст.

Назар ба маълумоти доктор Раёҳӣ (такя ба шумориши Муҳаммад Ҷаъфари Муинфар) дар саросари «Шоҳнома» 709 калимаи арабӣ маҷмуан 8937 бор ба кор рафтааст ва таносуби алфози тозиро, ки дар алфози илҳоқӣ зиёд аст, ба эътибор бигирем, дар сурати тасҳеҳи комили «Шоҳнома» ин шумора коҳиш хоҳад ёфт [7,с.97].

Фирдавсӣ ҳеҷ гоҳ қасд накардааст, ки калимоти тозиро камтар истифода кунад, балки бо забоне сухан мегӯяд, ки он замон хосси мардуми Тӯс ва атрофи он ё пурратар гӯем, Хуросон буд.

Сухани Фирдавсӣ то ҷое соддаву дилчаспу зебост, ки хонандаро дар фаҳми он ҳеҷ душворие рух намедиҳад ва осон азбар мешавад.

Барои мисол:
Зи модар ҳама маргро зодаем,
Гар эдун, ки туркем, ар озодаем. [2,с.199].

Яке паҳлавон буд, деҳқоннажод,
Далеру бузургу хирадманду род. [2,с.5].

Ҳама кори мардум набудӣ ба марг,
Ки пӯшиданишон ҳама буд барг. [1,с.53].

Парастанда з-н пештар бо кулоҳ,
Ба чеҳра ба кирдори тобанда моҳ. [2,с.43].

Дар ин чанд намуна тавре, ки мебинед, ягон вожаи тозӣ ҷой надорад ва калимаҳои **озода, деҳқоннажод, далер, род, пӯшиданӣ ва кулоҳ** бештар хосияти мардумӣ дошта, дар мавридҳои гуногун сермаъноӣ касб мекунанд.

Сабаби дигари ҷаззобияти сухани Фирдавсӣ ба нигоҳи банда мазмуни воқеии достонҳо ва маҳорати волои қиссапардозии ӯст, ки хосси табиати хушпазири мост.

Таркиботи «Шоҳнома» низ хеле рангин ва хушсохту хушоҳанг чида шудаанд. Мисолгунаҳое чун **гуҳарбофта**, **забарҷаднигор, зарринакафш, гавҳарнигор,** ва амсоли инҳо аз навъи вожаҳои аслии форсӣ сохта шудаанд, ки ҷавҳари суханро ҷилои хос мебахшанд.

Яке даст ҷома бифармуд шоҳ,
Гуҳарбофта бо қабову кулоҳ. [4,с.401].

Яке тоҷ додаш забарҷаднигор,
Яке тавқи заррину ду гӯшвор. [5,с.317].

Кушоданд банди қабои бунафш,
Ҳамон афсару тавқу зарринакафш. [9,с.471].

Сари моҳ бо афсари зарнигор,
Сари шоҳ бо тоҷи гавҳарнигор. [1,с.356].

Ҷозибаи сухани Фирдавсӣ дар ҳадде қарор дорад, ки хонанда ва шунаванда ба осонӣ чашм аз перояи накшин ва дил аз маънихои рангини он кандан наметавонад ва чун сар ба гирдоби андеша фурӯ менихад, бо ҷаҳоне рӯ ба рӯ мешавад, ки саропо ҳикмату панд дар пероҳани балоғату фасоҳат аст.

Пас аз ранҷи сисола ганҷинае ба даст омад, ки тасвирҳо дар авроқи он такрор намешаванд ва тавре, ки устод Садриддин Айнӣ ишора мекунад, Фирдавсӣ тулӯи Офтобро дар як саду бист маврид ба як саду бист ранг тасвир намудааст [8,с.5].

Дуруст хоҳад буд, агар ин дам гӯш ба панди фарзонаи Тус фаро дода, аз ӯ дастур бигирем, ки «то ҷаҳонро ба бад наспарем ва бо кӯшиш ҳама даст ба некӣ барем».

Арзиши сухан дар «Шоҳнома» хеле рӯшан аён мегардад. Достонҳо саропо ба сухани нағзу дилпазир ва оҳанги ҷаззобу ҷонбахш суруда шудаанд.

Нигаҳ кун бад-ин номаи пандманд,
Дил андар сарои сипанҷӣ мабанд. [8,с.278].

Суханҳои уммед гӯям кунун,
Ки дилро ба шодӣ бувад раҳнамун. [6,с.536].

Фирдавсӣ бо ифтихор аз ҳунари тасвиргарии хеш лаб мекушояд:

Намудори гуфтори ман ман басам,
Бар ин достон ибрати ҳар касам. [6,с.536].

Қаҳрамонони Фирдавсӣ чи донапошу чи фарзона, чи худиву чи бегона ҳама сухандону забоноваранд, хушгӯю чарбзабонанд ва ҳамеша ба хираду дониш такя мекунанд.

Ба гуфтори деҳқон кунун бозгард,
Нигар, то чӣ гӯяд, сароянда мард. [3,с.6].

Зи гуфтори фарзонадил марди пир,
Сухан бишнаву як ба як ёд гир. [2,с.29].

Хулоса, «Шоҳнома» ҳамон хазинаи бебаҳо, ҳамон чашмаи соф, ҳамон боғи пурмева, ҳамон гулзори шукуфон ва ҳамон майдони набарду мардонагиест, ки инсонҳоро бениёз, ташнаҳоро шодоб, суфраҳоро пур аз нӯшу неъмат, тану ҷонро муаттар ва дилбохтагону сарсупурдагонро ба созандагию дӯстдории марзу буми аҷдодӣ даъват менамояд ва зӯру неру мебахшад.

АДАБИЁТ:

1.Фазлиддинзода. А. Даме бо «Шоҳнома». – Душанбе. Ҳумо, 2006. -С.3

2.Сафо Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. чопи шашум. –Теҳрон. Амири Кабир, Ҷилди аввал, -1363. -С. 465

3.Мирзод Тӯйчӣ. Хиёнат ба Фирдавсию «Шоҳнома» хиёнат ба миллат аст. -Душанбе: Империал групп, -2006. С.7

4.Маҳҷуб Муҳаммад Ҷаъфар. Се қисса аз «Шоҳнома». –Теҳрон. Марворид, -1378. -С.68

5.Хидевҷам Ҳусайн. Мӯъҷами «Шоҳнома». –Теҳрон. Бунёди фарҳанг,-1353. -С.1-2

6.Хатибӣ Абулфазл. Ба мардум намонад ба ҷуз мардумӣ/Вежаномаи «Шоҳнома».-Теҳрон. Фарҳанги мардум, -2008. № 24,25, -С.5

7.Раёҳӣ Муҳаммад Амин. Фирдавсӣ. –Теҳрон,-1375. -С.97

8.Исматов Саъдӣ. Тоҷ андар «Шоҳнома». – Душанбе. Деваштич, -2009. - С.5

9.Ҳумоӣ Ҷалолиддин. Шоҳкори суханварӣ ва сухандонӣ дар «Шоҳнома»- и Фирдавсӣ. -Лос Анжелос. Конуни омӯзишу парвариш, -1990, -С. 28- 36

10.Алвандӣ Иззатуллоҳ. Фирдавсӣ. – Теҳрон. Мадраса, -1383.- 167с.

11.Анварӣ Сулаймон. Ҷойгоҳи сухан дар осори форсӣ-тоҷикӣ.-Душанбе. -2005. - 175с.

12.Қосимов Олимҷон. Деривация в «Шахнаме» Абулкасима Фирдавси.-Душанбе, -2006. - 186 с.

13.Шарифов Худоӣ. Сухан аз адабиёти миллӣ. –Душанбе. -2009, - 476 с.

14.Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома». – Душанбе. Ирфон, (иборат аз 9 ҷилд) 1987.- 1991

15.Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома» Матни комил. Тасҳеҳи Жӯл Мӯл. - Теҳрон. Беҳзод, -1375. - 824 с.

БОЗТОБИ ҲУВИЙЯТИ МИЛЛӢ ДАР «ШОҲНОМА»

Муаллиф мақола иброз медорад, ки мақсад аз омӯзишу таҳқиқи «Шоҳнома» пайванди фарҳангии фарзандон ва ояндагон ва робитаи милливу адабии эшон бо он ягона ёдгори гаронбаҳо, пуштвонаи ифтихори миллии мост, то насли баъдӣ аз дарку ошноӣ бо ин навои рӯҳпарвари форсӣ, ки аз табъи саршори яке аз бузургтарин мардони озодаи шарофатманду башардӯст берун таровидааст, лаззати рӯҳӣ ва маънавӣ бардошта бошанд. «Шоҳнома» ҳамчун шиносномаи миллӣ ва бисоти гаронбаҳои фарҳангӣ, ки ҳамеша дар хидмати хоссу ом қарор дошт, имрӯз мавриди таваҷҷуҳи

давлату ҳукумат қарор дорад ва асолати беамсоли таърихиву созандагиашро намоиш медиҳад. Ҳувийяти миллӣ, ҷавонмардию ватанпарварӣ ва чанд радаи дигаре аз андешаҳои ҳувийятсоз аз ҷавоҳири гаронбаҳои ин ганҷинаи беҳамто ба шумор меравад, ки бояд вуҷуди насли имрӯзу фардоро зебу оро диҳанд.

Калидвожаҳо: *«Шоҳнома», ҳувийят, шахсият, ватанпарастӣ, ватанхоҳӣ, фарҳанг, ориёитабор, асолати миллӣ, осебнопазир, сармояи маънавӣ, бисоти миллӣ, шиносномаи миллӣ.*

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В «ШОХНОМЕ»

Автор статьи утверждает, что целью изучения и исследования «Шахнама» является культурная связь детей и будущих поколений, а их национально-литературная связь с ней является единственным драгоценным памятником, пуштуном нашей национальной гордости, чтобы следующее поколение сможет понять и познакомиться с этим персидским духовным романом, вдохновленным духом Саршора, вышедшим на свет одним из величайших свободных, благородных и гуманных людей, принесшим духовное и духовное наслаждение. «Шахнаме» как национальный паспорт и драгоценное культурное достояние, всегда находившееся на службе народу и народу, сегодня является предметом внимания государства и правительства и показывает свое непревзойденное историческое и творческое своеобразие. Национальная идентичность, молодость, патриотизм и некоторые другие идеи формирования идентичности входят в число драгоценных камней этого уникального сокровища, которое должно украсить существование сегодняшнего и завтрашнего поколения.

Ключевые слова: *«Шахнома», менталитет, идентичность, патриотизм, культура, арийского происхждения, национальная аутентичность, неуязвимость, национальное богатство, национальная идентичность, национальный паспорт.*

REFLECTION OF NATIONAL IDENTITY IN "SHOKHNOME"

The author of the article states that the purpose of studying and researching "Shahnameh" is the cultural connection of children and future generations, and their national and literary connection with it is the only precious monument, the Pashtun of our national pride, so that the next generation can understand and get acquainted with this Persian spiritual novel inspired by the spirit of Sarshor, who came to light by one of the greatest free, noble and humane people, who brought spiritual and spiritual pleasure. "Shahnameh" as a national passport and precious cultural heritage, which has always been at the service of the people and the nation, is today the subject of attention of the state and government and shows its unrivaled historical and creative originality. National identity, youth, patriotism and some other ideas of identity formation are among the precious stones of this unique treasure, which should decorate the existence of today's and tomorrow's generation.

Key words: *"Shakhnoma", mentality, identity, patriotism, culture, Aryan origin, national authenticity, invulnerability, national wealth, national identity, national passport.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қодиров Бахтиёр Розиқович, д.и.п., профессор. Муассисаи федералии давлатии бюджетии маълумоти олии касбӣ, донишкадаи давлатии педагогии Борисоглебс, вилояти Воронеж, федератсияи Росси. Тел:046-004-000370*

Сведения об авторе: *Кадиров Бахтиёр Розикович, д.п.н.профессор федерального государственного бюджетное образовательного учреждение высшего профессионального образования Борисоглебского государственного педагогического института.Тел:046-004-000370*

Information about the author: *Kadirov Bakhtiyor Rozikovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Professional Education Borisoglebsk State Pedagogical Institute.Tel: 046-004-000370*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Амонов Салохудин, мудири шуъбаи коркард, татбиқи технологияи инноватсионии таълим (таҳсилоти 12-сола)-и Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. E.mail: h.amoni @mail.ru, тел: 907909062*

Сведения об авторе: *Амонов Салохудин, заведующий отделом разработки, применения инновационных образовательных технологий (12-летнее образование) НИИ развития образования имени Абдуррахмана Джами Академии образования Таджикистана. E.mail: h.amoni @mail.ru,тел: 907909062*

Information about the author: *Amonov Salahudin head of the department for the development and application of innovative educational technologies (12-year education) of the Research Institute for Educational Development named after Abdurrahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. E.mail: h.amoni @mail.ru. Tel: 90790*

ТДУ: 160. 940. 10

НАҚШИ МАОРИФ ДАР ТАШАККУЛИ ШУУРИ ҶАМЪИЯТӢ ВА СУБОТИ СИЁСӢ

Маҳкамов Д., Гадоев И. Б.
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28.12.2023, тамоми вазорату идора, корхонаю муассиса, садою симоро ба шарҳу эъзоҳи нуктаҳои асосии Паём даъват намуд, ки онро мо дар ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва суботи сиёсӣ ниҳоят муҳим арзёбӣ менамоем. Дар паёми навбатӣ «рушди илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳа ва омили муҳимтарини таъмини ояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷамъият ба ҳисоб меравад».

Дар ҳақиқат маҳз илму маориф аст, ки ҳар фарди миллат ба василаи он дониш меандӯзад, давлату ҷомеа пешрафта мегардад, шуури ҷамъият ташаккул меёбад, ҷаҳонбинӣ васеъ гардида, сатҳи маърифати шаҳрвандон дар ҳамаи самтҳо таъмин мешавад, ки яке аз муҳимтарини онҳо рушди фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон мебошад.

Соли ҷорӣ бо дар назардошти таҷлили сисолагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми зинаҳои таҳсилот баҳри баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии хонандагону донишҷӯён ва сокинони мамлакат нақша чорабинии асоснок сохта татбиқ карда мешавад, ки ин тадбирҳо аз мубрамияти маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон гувоҳӣ медиҳад. Дар иртибот ба ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ пешниҳод намуданд, ки «соли 2024 ба ифтихори ин санаи бисёр муҳимми таърихӣ «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шавад.

Маърифати ҳуқуқӣ шакли бисёрҷанбаи фаъолиятест, ки дар амалигардонии он низоми маориф нақши асосӣ мебозад. Ба ҳайси ҳадафи асосии маърифати ҳуқуқӣ ташаккули асосҳои назариявии шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, тафаккури ҳуқуқӣ, инчунин густариши ҷаҳонфаҳмии илмии ҳуқуқии шаҳрвандон ва дар ҳаёти ҳаррӯза татбиқ намудани талаботи ҳуқуқӣ баромад менамояд.

Ба шумори масъалаҳои асосии ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон инҳоро метавон мансуб донист:

-васеъ гардонидани донишҳои ҳуқуқии хонандагон, донишҷӯён ва шаҳрвандон оид ба қонунгузорӣ, қонуният, ҳуқуқ ва уҳдадории онҳо;

-дар тамоми зинаҳои таҳсилот боло бурдани нақши маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун арзиши бебаҳси иҷтимоӣ;

-ташаккул додани эҳтиром ба қонун ва донистану риоя намудани меъёрҳои рафторҳои ҳуқуқӣ;

-мубориза ба муқобили поймолкунандагони (нигилизми) меъёрҳои ҳуқуқӣ ва маҷбуркунӣ ба риояи ҳуқуқ;

-дар доираи хонандагону донишҷӯён боз ҳам густариш додани маърифати ҳуқуқӣ дар муносибат ба таълиму тарбия мутобиқи қонун дар тамоми зинаҳои таълим;

-пурзӯр кардани кори ВАО дар ташвиқ ва тағрибӣ маърифати ҳуқуқӣ.

Муносибати гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ба қонун, амалан аз сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва огоҳияшон аз муҳтавои қонунгузории амалкунанда вобаста буда, дар амалӣ намудани ин талабот нақши соҳаи маориф хеле назаррас мебошад.

Дар соҳаи маориф силсилаи қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз қабили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти олии касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти калонсолон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ», «Консепсияи тарбияи миллӣ дар Тоҷикистон» ва ғайра амал мекунанд, ки унсури таркибии фарҳангу маърифати ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар соҳаи маориф ҳамчунин якчанд консепсия ва барномаҳои давлатӣ амалӣ шуда истодаанд. Аз ҷумла, «Стратегияи миллии рушди маорифи Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, № 526 тасдиқ ва амалӣ шуда истодааст. Зарурати таҳияи барнома, стандарт ва стратегия дар он зоҳир

мешавад, ки бояд сифати таълиму тарбия дар тамоми зинаҳои таҳсилоти шаҳрвандон баланд бардошта шуда, ба шароити нави иқтисодию иҷтимоӣ мувофиқ гардонида шавад.

Зимни амалӣ намудани барномаҳо сатҳи тарбияву таълими кӯдакони синни томактабӣ дар оила ва кӯдакистонҳо, шароити мавҷудаи тарбия ва таълими кӯдакон, манбаъҳои маблағгузорӣ, таъмини кӯдакистонҳо бо кадрҳои ихтисосманд ва маводи методӣ барои тарбия ва инкишофи кӯдак, хело хуб гардид. Дар ин раванд ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ корҳои зиёдеро сомон бахшиданд.

Корҳои таҳқиқотӣ дар шаҳру ноҳияҳо бо усули пурсишнома, мубоҳисаи инфиродӣ, расмгирӣ ва ҷамъ овардани маълумот ҷараён гирифт. Дар доираи ин таҳқиқот 926 нафар (волидайн, мудирон ва мушовирони кӯдакистонҳо, мураббиён, мутахассисони шуъбаҳои маориф) фаро гирифта шуданд. Натиҷаи омӯзиши масъала нишон дод, ки муассисаҳои томактабӣ кори тарбия ва таълими тарбиягирандагонро дуруст ба роҳ мондаанд. Вале мушкилиҳо низ ошкор шуданд ва тадбирҳои пешгирикунанда андешида шуд. Аз ҷумла, муайян гардид, ки аз 206 нафар корманди педагогии кӯдакистонҳои ноҳияҳои пилотӣ 30,7% маълумоти миёнаи умумӣ доранд. Дар ин замина мебояд ёдовар шуд, ки қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таълиму тарбияи томактабӣ» (соли 2013) саривақтӣ буда, ба раванди ташаккули таҳсилоти томактабӣ асос гузошт.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 ноябри соли 2007 «Барномаи давлатии рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008-2015» пазируфта шуд. Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012- 2020; 2023- 2027, дар асоси Нақшаи чорабиниҳо оид ба супоришу дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси машваратӣ бо кормандони соҳаи маориф аз 22 декабри соли 2005, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2007, Қарори Ҳукумати Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2006 «Дар бораи Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия гардид.

Зимни амалӣ намудани Барнома иҷрои вазифаҳои зерин ба нақша гирифта шуданд:

-таъмини дастрас будани таҳсилоти босифат барои ҳамаи табақаҳои аҳолӣ;

-дар асоси демократикунонии минбаъдаи идоракунии маориф такмил додани заминаҳои меъёрии ҳуқуқии низоми миллии таҳсилоти касбӣ;

-тарбияи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, сабру таҳаммулпазироӣ, фарҳанги баланд, эътирофи ҳуқуқ ва озодии шахс дар ҷомеа;

-рушди афзалиятноки забони давлатӣ;

-дар асоси анъанаву арзишҳои ватанӣ ва ба эътибор гирифтани таҷрибаи ҷаҳони

-принсипҳои рушди мунтазам, навсозии мазмун ва сохтори таҳсилоти касбӣ;

-барқарор кардан, ташкил ва инкишоф додани низоми бисёрзинагии тайёр намудани кадрҳо (бакалавриат-магистратура-докторантура), ки асоси онро низоми кредитии таҳсилот ташкил медиҳад;

-баланд бардоштани сифати тайёр намудани кадрҳои баландихтисос ва рақобатпазир дар бозори меҳнат барои ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ;

-пайваст гардонидани таҳсилоти касбӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти касбии ҷаҳонӣ;

-муҳайё намудани муҳити ягонаи иттилоотии таҳсилоти касбӣ;

-такмил додани корҳои таълимӣ, илмӣ-методии соҳаи таҳсилоти касбӣ;

-таҳкими заминаи моддӣ-техникии низоми таҳсилоти касбӣ дар робита бо истеҳсолот;

-ҳамгиро гардонидани таҳсилот, илм ва истеҳсолот бо технологияи рақамӣ;

-ташкил ва дарёфти механизми нави ҷалб кардани захираҳои иқтисодӣ барои баланд бардоштани сифати таҳсилоти касбӣ;

-таъмини тавозуни манфиати давлат, ҷамъият ва шахс дар низоми таҳсилоти бисёрзинагӣ.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 августи соли 2008 "Барномаи давлатии сохтмон, таъмиру навсозии мактабҳо барои солҳои 2008-2015", ки дар хонаҳои шахсӣ, вагонхонаҳо, биноҳои маъмурию ҷойҳои ҷамъиятӣ ҷойгир буданд, тасдиқ ва татбиқ шуд.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009 «Барномаи давлатии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015» тасдиқ шуд. Барнома дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015», ки бо Қарори Ҳукумат 3 апрели соли

2007 тасдиқ шудааст, таҳия гардид. Таъмини шароит барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти шаҳрвандон, ҷомеа ва бозори меҳнат ба таҳсилоти босифат бо роҳи таъсиси механизмҳои нави институтсионалии танзим дар соҳаи маориф мақсади Барномаро ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи татбиқи Барнома низоми самарабахши идоракунӣ дар соҳаи маориф таъсис дода шуда, барои гирифтани таҳсилоти босифат ва рақобатпазир шароит фароҳам оварда, гузариш ба модели бисёрзинавии тайёр намудани мутахассисон: бакалавриат, магистратура ва докторантура таъмин, низоми мониторинг ва ояндабинии рушди соҳаи маориф, инчунин низоми миллии арзёбии сифати таҳсил таъсис дода шуд, фаъолияти илмӣ ва инноватсионӣ дар соҳаи маориф суръат ёфт.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 октябри соли 2010 «Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ барои солҳои 2011-2016» тасдиқ шуд. Ин Барнома, вобаста ба гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ, бо мақсади таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ, мустаҳкам гардидани пояи моддӣ- техникии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ таҳия гардида буд, ки бо ҳавасмандгардонии моддии омӯзгорон мусоидат менамуд. Барнома дар доираи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015 ва Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 апрели соли 2010 таҳия шудааст.

Яке аз тадбирҳои асосии ин барнома – таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо омӯзгорон, ҳозиршавии мутахассисони ҷавон ба ҷойҳои корӣ, зиёд намудани маоши омӯзгорон, компютеркунонии муассисаҳои тамоми зинаҳои таҳсилот маҳсуб мeёбад.

Дар доираи Нақшаи татбиқиислоҳоти соҳаи маориф барои солҳои 2004-2009, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2004 тасдиқ шудааст, нақша ва мазмуни барномаҳои таълимӣ ба талаботи замон мувофиқ гардонида шуда, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии омӯзгории мамлакат ва хориҷа тайёр намудани мутахассисон аз рӯйи ихтисосҳои психология, логопедия, сурдопедагогика ба роҳ монда шуд.

Дар Паёми навбатии хеш Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон *«Соли 2023- ро барои Тоҷикистон таҳлил намуда, бо вуҷуди мураккабшавии бесобиқаи вазъи ҷаҳони муосир, инчунин, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои ногувори он – хушксоливу камобие, ки солҳои охир дар минтақа идома дорад, ба шарофати заҳмати аҳлонаву содиқонаи мардуми сарбаланди кишвар боз як соли бобарор номбар намуд», ки ин моро водор менамояд, ки дар масъалаи суботи сиёсӣ, ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ корро ҷоннок гардонем»* .

Дар ин раванд ходимони илмии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дастуру мақолаҳои зиёди илмӣ, маърифатӣ ва фарҳангиро ба табъ расонидаанд, ки ҷавоби арзанда ба дастуру ҳидоятҳои Пешвои миллат дар татбиқи нуқтаҳои Паём шуда метавонанд.

Пешвои миллат дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷомеа пешравиҳои назаррас ба даст овард, маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли гузашта 8,3 фоиз зиёд гардида, ба 130 миллиард сомонӣ расонида шуд. Инчунин қайд намуданд, ки тайи солҳои охир таваҷҷуҳи аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат ба масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, саноатикунонии кишвар ва таъсиси ҷойҳои корӣ равона карда шудааст, ки дар ҳаёти Тоҷикистон ба масъалаи мубрам табдил ёфтааст.

Ин мо ходимони илмиро водор менамояд, ки дар бораи муҳоҷирати аҳолӣ илман асоснок андеша намоем, ба мардум фаҳмонем, ки оқибати кӯчидани аҳолӣ, Тоҷикистонро ба кадом омилҳо рӯ ба рӯ месозад. Мо бояд тадбирҳои иловагиро андешем, ки маҳсулоти дохилии кишвар аз 8,3 фоиз зиёдтар гардад, ин кори олимони самтҳои гуногуни ҳоҷагии халқ мебошад, ки бояд шабу рӯз дар атрофи он андеша кунанд.

Пешвои миллат таъкид намуданд: *«Мо ҳамчунин, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидан ба раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем».*

Мо олимон бояд фикру андешаҳоеро пешниҳод намоем, ки фарҳанги мардум оид ба сарфакорона ва самаранок истифода бурдан аз «иқтисоди сабз» боз ҳам рушд ёфта, талаботи мардуми кишварро бо пуррагӣ бо ин неъмат қонеъ карда тавонем. Рақамикунонии иқтисодиёт, ҳарчи зудтар амалӣ гардонидани инкишофи неруи инсониро талаб менамояд. Инкишофи неруи инсонӣ аз оила, боғча, синфҳои ибтидоӣ, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оғоз гардида, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тақвият меёбад.

Пешвои миллат рушди муосири иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатпазирии онро бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон медонад, ки мутлақо дуруст аст. Вобаста ба ин, сатҳи рушд ва самаранокии истифодаи сармояи инсонӣ барои давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти аввалиндараҷа дорад, ки аз мо аҳли маориф инкишофи сармояи инсонӣ сахт вобаста мебошад. Ягон нафари мо ҳуқуқи маънавӣ надорем, ки дар ин масъала худро бетараф ҳис намоем.

Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самараноки соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ мебошад. Дар ин раванд хешро сарфароз меҳисобем, ки зери роҳбарии мо роҳбарони илмӣ унвонҷӯёни ҷавон рисолаҳои илмии хешро дифоъ намуда сармояи инсонии хешро баланд мебардоранд.

Пешвои миллат бо адолатона қайд намуданд: *«Дар навбати худ, рушди илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо ва омили муҳимтарини таъмин намуданиояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ба ҳисоб меравад».*

Баҳриояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ходимони илмии шуъбаҳои ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ дар амалисозии дастуру супоришҳои Пешвои миллат корҳои арзишмандро ба нақша гирифта, сомон бахшидаанд. Аз ҷумла татбиқи барномаи муносибати босалоҳият дар таълим, гузаштан ба таҳсилоти 12 сола ва низоми баҳогузории 5 балла баҳри ташаккули сармояи инсонӣ ниҳоят муфид мебошад.

Дастгирии таҳқиқоти илмӣ тавассути боло бурдани меъёри маблағгузории он, таъсиси марказҳои муосири илмӣ, озмоишгоҳҳо ва ба роҳ мондани ҳамкории муассисаҳои илмӣ бо истеҳсолот дар давраи минбаъда муҳим арзёбӣ мегардад. Ин маънои онро дорад, ки то соли 2026 дар саноатикунонии кишвар бояд дастовардҳои назаррас ба даст ояд ва ба ин мо умедворем.

Ин масъала муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбиро бо озмоишгоҳ ва марказҳои озмоишӣ- таҷрибавӣ мепайвандад ва боварӣ дорем, ки сарчашмаи боло рафтани сифати таълим, омодагии касбӣ ва рушди сармояи инсонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ хоҳад шуд.

Пешвои миллат таъкид намуданд: « Агар дар соли 2017, низоми маорифи кишвар 2,1 миллион нафарро ба таҳсил фаро гирифта бошад, пас дар шаш соли оянда, яъне дар соли 2023, ин нишондиҳанда ба 2,6 миллион нафар ва соли 2025 ба 2,7 миллион нафар мерасад». Ҳалли ин масъала аз мо бунёди муассисаҳои нави таълимӣ, таъмин бо омӯзгорон, китоби дарсӣ ва баланд бардоштани имкониятҳои низоми маорифро тақозо мекунад. Ин омил моро бо мушкилот рӯ ба рӯ месозад ва андешидани тадбирҳои судмандро аз мо талаб менамояд

Дар соли 2023 шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар агар 103 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас қабул бо синфи 1-ум ба 261 ҳазор нафар мерасад, ки дар соҳаи маорифи кишвар мушкилоти ҷиддиро пеш меорад. Ҳалли ин масъаларо шуурона бояд дарк кард ва дар пайи андешидани тадбирҳои иловагӣ шавем.

Дар ин давра бинед, ки бештар аз 200 муассисаи таълимии нав ва биноҳои иловагӣ барои беш аз 85 ҳазор хонанда сохта, ба истифода дода шуд, вале ин ҳоло ҳам талаботро қонеъкунанда нест, зеро дар айни ҳол 73 ҳазор нафар хонанда бе ҷойи нишаст мемонад.

Пешвои миллат таъкид намуданд: *«Дар чунин шароит омода кардани кадрҳои баландихтисоси омӯзгорӣ, боз ҳам баланд бардоштани сифати таълим, эътибори ҷиддӣ додан ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот, илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулини соҳа ва аҳли маориф мебошад».*

Омода намудани кадрҳои баландтахассуси омӯзгорӣ ядрои асосии мақсаду муҳтавои ҳамагон мебошад, аммо дар ин раванд низоми кредитӣ ва супориши имтиҳонҳои тестӣ халал ворид менамоя. Низоми кредитӣ кудрати баланд бардоштани сифати таълимро надорад. Ин низом омӯзгоронро низ аз қудрати таъсир расонидан ба сифати таълим маҳрум менамояд, зеро сифати таълимро маркази тестии муассиса муайян менамояд.

Пешвои муаззами миллат, Вазорати маориф ва илм, Комиссияи олии аттестатсионӣ, Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илм, Академияи миллии илмҳо ва академияҳои

соҳавиро, вазифадор намуданд, ки барои ба сатҳи сифатан нав бардоштани фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тадбирҳои зарурӣ андешанд. Дар ин раванд Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ корҳои зиёдеро анҷом бахшиданд. Зери роҳбарии роҳбарони илмии ПРМ ва АТТ садҳо нафар унвонҷӯён ва докторантҳо рисолаҳои илмӣ дифоъ намуда, соҳибунвон гардиданд ва ин анъана давом ёфта истодааст.

Дар Паёми навбатӣ таъкид гардидааст: «Дар ин раванд, бояд ба масъалаҳои аз такмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаронидани омӯзгорон, рушди таҳсилоти иловагӣ, тақвияти мақоми омӯзгор дар ҷомеа, ҷалби бештари хонандагону омӯзгорон ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонии соҳаи маориф, омода кардани омӯзгорон ва таҷдиди назар кардани стандартҳои касбӣ барои омӯзгорон, нозирон ва такмили муносибати босалоҳият ба таълим эътибори аввалиндараҷа зоҳир гардад».

Дар Паёми солҳои 2021, 2022 ва 2023 андешидани тадбирҳои мушаххас доир ба омӯзонидани касбҳои коргарӣ, саросар соҳибкасб гардонидани аҳолии аз 18 сола болои мамлакат ва ҳарчи бештар дар дохили кишвар бо ҷойи кори доимӣ таъмин намудани шаҳрвандон сухан меравад, ки асоси таъмини суботи сиёсӣ мебошад. Дар ин раванд шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии ПРМ ба номи А. Ҷомии АТТ корҳои зиёдеро анҷом бахшидааст.

Вазоратҳои меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ, маориф ва илм, Кумита оид ба таҳсилоти ибтидоию миёнаи касбӣ, роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва тамоми сохтору мақомоти давлатӣ дар ин самт масъулияти бевосита доранд.

Аз 41 ҳазору 232 нафар донишҷӯёни тоҷик, ки ҳоло дар давлатҳои хориҷӣ таҳсил мекунанд, беш аз 11 ҳазор нафарашон духтарон мебошанд. Танҳо дар даҳ соли охир 11 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро бо квотаи президентӣ хатм кардаанд.

Аз 3 ҳазору 300 нафар ҷавононе, ки соли ҷорӣ танҳо тавассути Маркази барномаҳои байналмилалии назди Вазорати маориф ва илм ба хориҷи кишвар барои таҳсил рафтаанд, 30 фоизашон духтарон мебошанд. Умуман, дар замони соҳибистиқлолии кишвар беш аз 256 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олиро хатм кардаанд, яъне соҳиби маълумоти олӣ гардидаанд.

Тибқи маълумоти оморӣ, дар соли 1989-ум ҳамагӣ 66 ҳазор нафар занону бонувон соҳиби маълумоти олӣ буданд. Имрӯз бонувони мо, дар баробари фаъолият дар низоми хизмати давлатӣ, корхонаҳои истеҳсоливу хизматрасонӣ таъсис дода, ҳамчун соҳибкорони муваффақ соҳиби обрӯву эътибор гардидаанд. Дар зарфи солҳои соҳибистиқлолӣ шумораи зиёди занону бонувони лаёқатманду баландихтиссос ба хизмати давлатӣ ва идоракунии давлатӣ ҷалб карда шудаанд ва ин раванд минбаъд низ идома хоҳад ёфт.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2011 «Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ барои солҳои 2012-2016» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шуд.

Бо мақсади барқарор ва баргардонидани муассисаҳои томактабӣ ва рушди минбаъдаи онҳо бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2005 «Барномаи давлатии рушди соҳаи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010» тасдиқ шуд. Амалӣ намудани Барнома имконият дод, ки назорату роҳбарӣ ба фаъолияти муассисаҳои томактабӣ ва ҳамзамон расонидани ёрии методӣ ба мудирон, мураббияҳои боғчаҳои бачагон ва мутахассисони шуъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо оид ба ин муассисаҳо аз тарафи кормандони Вазорати маориф ва илм беҳтар гардад. Ҷиҳати ҳалли мушкилоти боқимонда Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2016 мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таҳия шуд. Зарурати таҳияи Барнома аз он иборат буд, ки бояд сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои томактабӣ ҳамчун зинаи нахустини таҳсилоти шаҳрвандон баланд бардошта, ба шароити нави иқтисодию иҷтимоӣ мувофиқ гардонида шавад.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012 «Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди соҳаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» тасдиқ шуд. Зарурати қабули Барнома бо он муайян мешавад, ки дар марҳилаи муосири тараққиёти Тоҷикистон салоҳиятнокии касбии аҳолӣ яке аз шартҳои муҳимтарини рушди устувори ҷомеа ва таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мебошад, зеро пешрафти иқтисод аз мутахассисони лаёқатманд вобастагии қавӣ дорад. Таъмини соҳаҳои гуногуни мамлакат бо коргарони соҳибихтисос ва мутахассисони сатҳи миёнаи ҷавобгӯйи талаботи бозори меҳнат бар дӯши зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи

касбӣ буда, маҳз ҳамин зинаҳои таҳсилоти касбӣ метавонанд дар рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданию фарҳангии мамлакат саҳми босазо гузоранд.

Барнома тибқи дастури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 апрели соли 2011 баён намуда буданд, таҳия шудааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 24 апрели соли 2011 таъкид намуданд, ки «таҳсилоти ибтидоии касбӣ низ яке аз зинаҳои муҳимми соҳаи маорифи мамлакат буда, иқтисоди миллиро бо мутахассисони соҳибкасб таъмин менамояд ва дар рушди ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии мамлакат саҳми босазо мегузорад».

Баланд бардоштани сифат, дастрасӣ ва самарабахшии таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ, хусусияти муттасилӣ ва навоваронаи он боиси афзоиши фаъолияти иҷтимоию касбии ҷавонон ва фаъолнокии онҳо гардида, ҷалби онҳо ба шаклҳои гуногуни омодагии касбӣ низоми таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбиро ба болоравии иқтисодиёти мамлакат ва таъмини некуаҳволии шаҳрвандони он мусоидат менамояд. Амалишавии Барнома ба рушди ин зинаҳои таҳсилот мусоидат намуда, мутахассисони хатмкардаи ин зинаҳо дар рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ саҳми назаррас гузошт.

Ислоҳоти таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ дар асоси афзалияти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, Барномаи давлатии рушди маориф барои солҳои 2008-2015, Барномаи давлатии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015, баланд бардоштани иқтидори захираҳои инсонӣ, қонеъ намудани талаботи шахс ва ҷомеа ба хадамоти соҳаи маориф, тайёр намудани кадрҳои коргарӣ тибқи талаботи иқтисоди миллии мамлакат амалӣ гардид.

Тибқи Барнома навсозии самтҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ва тайёр намудани кадрҳо мувофиқи стандартҳои байналмилалии таҳсил, баланд бардоштани сифати тайёр намудани кадрҳои баландихтисос ва рақобатпазир барои ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ, таъсиси низоми миллии арзёбии сифати таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ дар назар дошта шуда буд.

Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди соҳаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 дар ду марҳила амалӣ гардид:

марҳилаи 1: солҳои 2012-2016;

марҳилаи 2: солҳои 2017-2020.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2012 «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020» тасдиқ шуда буд. Дар он, аз ҷумла гуфта мешавад, ки маориф дар ҳаёти имрӯза ба захираи муҳимтарини рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳо, баланд бардоштани некуаҳволӣ ва рушду такомули инфиродии шаҳрвандон мубаддал мегардад.

Мақсади асосии Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани шароит барои таъмини хизматрасонии амалию самарабахши маориф ва дастрас будани таҳсилоти дахлдори босифат барои ҳама мебошад. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 ба ҳалли вазифаҳои зерин равона шуда буд:

таъмини некуаҳволии шаҳрвандон ва суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа;

бунёди заминаи кадрии рушди иқтисодӣ дар соҳаҳои афзалиятнок;

рушди истеҳсоли технологӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат.

Навсозии таҳсил яке аз ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 маҳсуб меёфт. Навсозии таҳсил барои ташаккулу инкишофи арзишҳои нави фарҳанги ҳуқуқӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Аз ҷумла, тибқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 тағйир додани мазмуни таҳсил дар самтҳои зерин пешбинӣ мегардид:

таҳия ва ҷорӣ намудани барномаҳои нави замонавӣ бо мақсади таъмини инкишофи кӯдакон, омодасозии ҷисмонию руҳии кӯдакон ба фаъолияти мунтазами маърифатӣ;

навсозии мазмуни таҳсилоти умумӣ дар асоси гузариш аз модели донишандӯзӣ ба модели салоҳиятнокии таълим;

ташаккули ҷаҳонбинии ба фаҳмишҳои замонавии илмӣ, моҳиятан демократӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ асосёфта;

асосҳои рафтори хушахлоқона;

аз худ намудани малакаи ҳаётан муҳимму тарзи ҳаёти солим ва ташаккули дониши рафтор дар ҳолатҳои фавқулода;

омодасозӣ ба фаъолияти касбӣ;

навсозии таҳсилоти иловагӣ, бо назардошти вусъат бахшидани фаҳмишу тасаввуроти кӯдакон дар хусуси муҳити атроф, воридшавии онҳо ба дунёи касбӣ, ҷиҳати диниста интихоб намудани онҳо;

навсозии таҳсилоти махсус дар муносибати байниидоравӣ нисбат ба таҳсилот, офиятбахшӣ ва ба ҷомеа ҷалб намудани кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсус, мусоидат барои зоҳир намудани ташаббуси ҳартарафа, дастгирии такомули шахсият, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои фаъол сохтани мавқеи оила дар иҷтимоикунонии кӯдак, амалӣ намудани захираҳои дохилии худи кӯдак ва аъзои оилаи он;

навсозии мазмуни таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ва ба талаботи бозорҳои дохилии меҳнат, дархости оила ва мувофиқшавии бомуваффақият дар бозорҳои хориҷии меҳнат равона сохтани он;

навсозии мазмуни таҳсилоти олии касбӣ мутобиқи талаботи иқтисодиёт ва вазифаҳои ташаккули элитаи зеҳнии мамлакат.

«Барномаи давлатии дарёфт ва рушди истеъдодҳо барои солҳои 2015-2020», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2014 тасдиқ шуда буд, мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои иникшофи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стратегияи рушди соҳаи маориф Тоҷикистон то соли 2020, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия шудааст. Барнома афзалият ва самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф дар самти дарёфт ва рушди истеъдодҳо муайян намуда, бо мақсади муҳайё намудани шароити зарурӣ барои таълими истеъдодҳо амалӣ гардид.

Зарурати таҳияи Барномаи вобаста ба пешрафти ҷомеа ва ҷаҳони муосир ба миён омада буд. Аз ҷумла, иқтисодиёти муосир ҳар чи бештар ба мутахассисоне, ки дониши амиқ ва қобилияти навоварӣ доранд, эҳтиёҷ дорад. Аз ин сабаб, яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлат дар соҳаи маориф таъсиси низоми муассири таҳсилот, муҳайё намудани шароит барои таълиму тарбия, дарёфт, дастгирӣ ва рушди хонандагони болаёқат, фарогирии онҳо бо таҳсилоти миёна ва олии касбӣ аз тариқи грантҳо ва бурсияҳо мебошад.

Дар шароити рушди босуботи ҳамкории байналмилалӣ ва ҳамгироии Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ талабот ба мутахассисоне, ки забонҳои русӣ ва англисиро хуб медонанд ва омодаанд, ки аз ин забонҳо дар шароити муошират ҳаррӯза ва касбӣ самаранок истифода баранд, меафзояд. Бинобар ин, андешидани тадбирҳои самарабахш барои такмили рушди минбаъдаи шаклу усули таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамчун воситаи муҳимми муошират байналмилалӣ ва байни миллатҳо зарур аст. Тадбирҳои мақсадноки андешида метавонанд доираи имконоти истифодаи амалӣ ва таҳияи методикаи муосири таълим, таҳия ва такмил додани маводи таълим, аз ҷумла мултимедиа, инчунин усулҳои худтаълимгирӣ ва худомӯзии фардиро тавсеа намоянд.

Донистани забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамчунин роҳи шиносоӣ бо арзишҳои маърифати ҳуқуқии ҷаҳонӣ маҳсуб мешавад. Донишомӯзӣ дар соҳаи маърифати ҳуқуқии ҷаҳонӣ дар шароити густариши робитаҳои фарҳангӣ аҳамияти муҳим дорад.

Бо ин мақсад давоми солҳои 2004-2014 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2003 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014» бомуваффақият татбиқ гардид. Ҳамчунин «Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июли соли 2014 тасдиқ шуд. Дар он масъалаи рушди забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ ва забони русӣ ҳамчун забони муошират байни миллатҳо яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи забон эътироф мешавад.

Тибқи барнома, муошират байнифарҳангӣ робитаи инсонҳое аст, ки бо забонҳои гуногун ҳарф мезананд. Ҳар як забон, аз ҷумла русӣ ва англисӣ ифодагари фарҳанги воқеии ҷомеа ба шумор мераванд, ки дар он ё ин забон арзи ҳастӣ дорад ва ба фарҳанги он хизмат менамояд. Тавассути аз худ намудани забонҳои русӣ ва англисӣ инсон ҳамзамон бо фарҳанги миллии дигаре низ ошно мегардад, дунёи ботиниашро аз ҷаҳони маънавие, ки дар он забон

нуҳуфтааст, ғанӣ месозад. Масъалаи омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ бо масъалаи омӯхтани таърихи мамлакат, фарҳанг ва ҳаёти халқ вобаста мебошад.

Барнома чораҳои мушаххаси татбиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро аз 4 апрели соли 2003 «Дар бораи такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ менамуд.

Бо назардошти он ки табиати маърифати ҳуқуқӣ мутаҳаррику тағйирёбанда буда, вижагиҳои диалектикӣ дорад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон раванди инкишофи ин падидаи ҳуқуқии ҷомеаро ба инобат гирифта, доир ба таҳияву пазироии консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳо дар соҳаи маориф иқдому ибтикороти муҳим амалӣ менамоянд.

Омӯзишу таҳлил нишон медиҳад, ки амалӣ шудани барномаҳои болозикр ҷиҳати таъмини ҳуқуқии рушди босуботи самти маориф ва густариши маърифати ҳуқуқӣ мусоидати назаррас намуданд. Ҳамзамон солҳои охир бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд консепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳо дар соҳаи маорифи мамлакат қабул шуданд, ки амалӣ гардида истодаанд, аз ҷумла — Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042», аз 31 августи соли 2022, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи таҳсилоти муттасил дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2023, аз 25 январи соли 2017, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои илм, технология ва инноватсия барои давраи то соли 2030», аз 30 июни соли 2021, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», аз 29 сентябри соли 2020, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Стратегияи рушди устувори ғизои мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2027», аз 29 сентябри соли 2017, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии рушди илмию инноватсионӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027» аз 31 августи соли 2023, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи миёнамуҳлати тайёр кардани кадрҳои касбии таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ барои солҳои 2023-2027», аз 31 августи соли 2023, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии рушди муассисаҳои соҳаи маорифи вилояти Хатлон барои солҳои 2022-2027», аз 31 октябри соли 2022, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи рушди муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти умумии хусусӣ барои солҳои 2022-2027», аз 30 сентябри соли 2022, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии рушди ғизои мактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2027», аз 27 апрели соли 2022, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои сатҳи баланди илмӣ барои солҳои 2021-2030», аз 30 июни соли 2021, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025», аз 30 апрели соли 2021, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии дарёфт ва рушди истеъдодҳо барои солҳои 2021-2025», аз 3 апрели соли 2021, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо кабинетҳои фаннӣ ва озмоишгоҳҳои муҷаҳҳази таълимӣ барои солҳои 2021-2025, аз 3 апрели соли 2021, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз 30 августи соли 2019.

Ҳоло ин санадҳои муҳимми давлатӣ дар соҳаи маориф бомаром амалӣ гардида, дар самти рушди маориф ва густариши маърифати ҳуқуқии хонандагону донишҷӯён, омӯзгорон ва кулли кормандони соҳа нақши назаррас мегузоранд.

Дар радифи ҳуҷҷатҳои гуфташуда ба таври алоҳида қабули санади муҳимми тақдирсоз - Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030-ро махсус гуфтан бамаврид аст, чунки он рушди ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакатро муқаррар менамояд.

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки сарчашмаи дигари инкишофи маърифати ҳуқуқӣ дар роҳи ба камолоти маърифати ҳуқуқӣ расонидани шаҳрвандон ин омӯзиши арзишҳо ва донишҳои ҳуқуқие мебошад, ки давоми садаҳои сипаригашта аз сӯйи мутафаккирони бузурги гузаштаи халқи тоҷик, баргузида шудаанд. Аз ҷумла, «Тибби рӯҳонӣ»-и Закариёи Розӣ, «Ҷовидон

Хирад»-и Ибни Мискавайҳ, «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ, «Тадбири манзил»-и Абуалӣ ибни Сино, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Қобуснома»-и Унсурулмаолии Кайковус, «Саодатнома»-и Носири Хусрав, «Гулистон» ва «Бӯстон-и Саъдии Шерозӣ, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насируддини Тӯсӣ, «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш ва амсоли инҳо дар ташаккулу пешрафти шаклҳои гуногуни шуури ҷамъиятӣ (зебоипарастӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ) хусусияти бунёдӣ дошта, метавонанд яке аз омилҳои густариши маърифати ҳуқуқӣ бошанд.

Дар ин росто, чунонки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз менамоянд, «мардуми соҳибфарҳанг ва адабпарвари мо аз қадим ба осори бадеӣ ва шахсиятҳои фарзонаи илму адаб меҳру муҳаббати хоса изҳор менамояд».

АДАБИЁТ:

1.Минбари халқ аз 4 январи соли 2024, № 1, (1449).
2.Садои мардум Нашрияи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон № 157 (4740), аз 29.12.2023.
3.Шабакаи интернет ва садою симо.

НАҚШИ МАОРИФ ДАР ТАШАККУЛИ ШУУРИ ҶАМЪИЯТӢ ВА СУБОТИ СИЁСӢ

Дар ин мақола сухан дар бораи Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати милӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки қутбнамоест, ки моро ба андеша ва фаъолияти амалӣ водор менамояд, меравад. Пас аз баргузор гардидани Паём дар тамоми вазорату идора, корхонаю муассиса маъракаи шарҳу эъзоҳ додани нуктаҳои асосии Паём оғоз мегардад, ки дар ин раванд такроран хондан, вақти мардумро гирифтан шарт нест, балки ба фалсафаи Паём шинос сохтани аҳли нишаст зарур мебошад.

Паёми навбатӣ, ки 28-уми декабри соли 2023, баргузор гардид, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо санъати баланди суханварӣ бо забони ноби тоҷикӣ, ки устод Айнӣ сухан мекард андешаҳои хешро дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон иброз намуданд, ки боиси пайравӣ дар фаъолияти эҷодӣ, дар татбиқ ва амалисозии эродҳои ӯ шудани ҳамагонро талаб менамояд.

Калидвоаҳо: *Паём, самтҳои асосӣ, захираи инсонӣ, сифати таълим, забонҳои хориҷӣ, афзалиятнок, барномаҳо.*

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

В данной статье речь идет о Послании Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан», являющийся руководством, которое побуждает нас думать и практически вести деятельность. После того, как Послание будет проведено во всех министерствах, ведомствах, предприятиях и учреждениях, начнется работа по разъяснению и комментированию основных положений Послания. При этом не обязательно перечитывать его повторно и отнимать время народа, необходимо ознакомить аудиторию с философией Послания.

Очередное Послание, состоявшееся 28 декабря 2023 года Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона с высоким искусством речи на благородном таджикском языке, как говорил устод Айни, высказал свои мысли по основным направлениям внутренней и внешней политики Республики Таджикистан, что требует от каждого следовать в творческой и практической деятельности реализации его замечаний.

Ключевые слова: *Послание, основные направления, человеческие ресурсы, качество образования, иностранные языки, приоритет, программы по качествие обучения.*

THE ROLE OF THE PRESIDENT'S ADDRESS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE COUNTRY

This article is about the Address of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, esteemed Emomali Rahmon "On the Main Directions of the Domestic and Foreign Policy of the Republic of Tajikistan", which is a guide that encourages us to think and practically act. After the Address is carried out in all ministries, departments, enterprises and institutions, work will begin on explaining and commenting on the main provisions of the Address. At the same time, it is not necessary to reread it again and take up the people's time, it is necessary to familiarize the audience with the philosophy of the Address. The next Address, held on December 28, 2023, of the Founder of Peace and National Unity,

Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon with high art of speech in the noble Tajik language, as Ustod Aini said, expressed his thoughts on the main directions of the domestic and foreign policy of the Republic of Tajikistan, which requires everyone to follow in creative and practical activities the implementation of his comments.

Key words: *Address, main directions, human resources, quality of education, foreign languages, priority, quality education programs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Махкамов Дастам - номзади илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2, Тел: 93.502.15.64 .*

Сведение об авторе: *Махкамов Дастам – кандидат педагогических наук, заведующий отделом начального, среднего и высшего образования Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. Тел: 93.502.15.64.*

Information about the author: *Makhkamov Dastam - candidat jf pedagogical sciences, head of the department of primary, secon dary and higher education at the Institute for educational development named after Abdurakhman Jami of the Academy of Education of Tajikistan. addres: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adamov street, 11/2, Tel: 93.502.15.64.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гадоев Идибек Баротович – ходими пешбари илмии шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, нишонӣ ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов.11/2, Тел:(992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru*

Информация об авторе: *Гадоев Идибек Баротович – ведущий научный сотрудник отдела начального, среднего и высшего профессионального образования Института развития образования имени Абдуррахмани Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, улица А. Адхамова, 11/2, Тел: (992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru*

Information about the author: *Gadoev Idibek Barotovich – leading researcher of the department of primary, secondary and higher vocational education of the Institute for Educational Development named after Abdurrahmani Jamia of the Academy of Education of Tajikistan, addrees Dushanbe citi, A. Adhamova street, 11/2, Tel: (992) 904 11 00 99 E-mail: gadoev.idibek@bk.ru*

АҲАМИЯТИ ТАРБИЯИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА МАСЪУЛИЯТИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТАШАККУЛИ ЗЕҲНИ ХОНАНДАГОН

Иматзода Л.М.,

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Ризоева Н. М.

унвонҷӯйи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии
Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Муҳимтарин вазифаи маорифи кишвар рушди ҷомеаи инсонӣ, маънавиёт ва мустаҳкам намудани заминаи миллии таълиму тарбия буда, ҷиҳати баланд бардоштани дараҷаи ахлоқи ҷомеа, махсусан, наврасону ҷавонон ҳиссаи беназир мегузорад. Ба ин маънӣ, суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат,- Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки таваҷҷуҳи низоми маорифро ба тарбияи насли навраси дорои сатҳи баланди ахлоқӣ, эҳсоси баланди ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ ифода месозад, ҷолиби диққат мебошад: «Ҳадафи муҳимми низоми маориф тарбияи шахсияти фаъол ва созанда аст. Масъалаҳои дар зеҳну шуури хонандагон ва ҷавонон тарбия кардани эҳсоси худогоҳии миллӣ, худшиносии таърихӣ, истифодаи анъанаҳои беҳтарини маорифи миллӣ ва умумибашарӣ, арзишҳои фарҳангию ахлоқӣ, ки то имрӯз барои ноил шудан ба дастовардҳои илму техника ва фарҳанг мусоидат намудаанд, тахти таваҷҷуҳи доимии давлат қарор доранд».

Дар ин замина қабул гардидани санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва барномаҳои зиёде, аз ҷумлаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатӣ дар бораи ҷавонон", Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон», Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувийяти миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022", соли 2024 эълон гардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» барои тарбияи насли наврасу ояндасозро дар назди кормандони соҳаи маорифи кишвар ва аҳли ҷомеа мегузорад.

Дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои "Рушди тарбияи худогоҳиву хештаншиносӣ ва ватандӯстию меҳанпарастии наврасону ҷавонон дар заминаи педагогикаи миллӣ ва Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", "Этнопедагогика (педагогикаи мардумӣ) – асоси худшиносии хонандагон дар рушди педагогикаи миллӣ" ва "Ташаккули айнияти шаҳрвандӣ, сифатҳои баланди ахлоқӣ, ҳувийяти миллӣ ва ҳисси ватандӯстӣ дар ниҳоди наврасону ҷавонон (дар ҳошияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон") мавриди таҳлилу баррасӣ қарор меёбанд.

Мавриди таҳқиқотӣ гузаронидани чорабиниҳои оммавӣ оид ба таҳқиқи сатҳи маърифати ҳуқуқии хонандагон дар доираи эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ», методикаи ташкил ва гузаронидани раванди тарбияи ватандӯстӣ дар ҳошияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» дар муассисаҳои таълимии миёнаи умумии шаҳрҳои Гулистону Бустони вилояти Суғд корҳои таҳқиқотӣ баргузор гардиданд.

Бояд қайд кард ки дар ҷаҳонишавии ҳаёти муосир «бuҳрони амиқе соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст, маънавиёти инсонро коста гардонида, ба густариши эҳсоси бадбинӣ, нафрат, ҷангу хунрезӣ, терроризм, харобкорӣ ва ғайра мусоидат менамояд». Аз ҷониби дигар, глобалӣ шудани мазмуни таҳсилот ва ҳамгироии халқҳою миллатҳо хавфи аз байн бурдани арзишҳои миллатҳои камнуфусро ба миён меорад. Аз ин сабаб, гуманизатсияи ҳаёти ҷомеа ва тарбияи хештаншиносию ватандӯстии наврасону ҷавонон масъалаи муҳим маҳсуб меёбад.

Вазифаҳои таҳқиқот:

-ташкил ва баргузории таҳқиқоти педагогӣ, ки дар рафти он шаҳрвандон дар руҳияи муносибати ватандӯстона ба ҷомеа ва давлат дар заминаи фаъолияти баланди ҷамъиятӣ тарбия шуда, масъулияти шаҳрвандӣ таъмин мегардад;

-таъмини ташкилию методии тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон, аз ҷумла наврасон, таҳияи барнома ва методикаҳои махсус доир ба ташкил ва гузарондани тарбияи ватандӯстӣ дар шаклҳои гуногуни он;

-муайян ва таҳлили ҷанбаҳои тарбиявии педагогикаи халқӣ, ҷойгоҳ ва мақоми низоми арзишҳои миллӣ ва анъанаҳои фарҳангии халқ дар рушди худшиносии миллии хонандагон;

Масъалаи тарбияи наврасон дар Тоҷикистон паҳлуҳои мухталиф дошта, аз ҷониби олимону таҳлилгарон равандҳои фикрӣ ва фарҳангии муҳити онҳо ба таври алоҳида омӯхта мешавад, ки иҷрои ин амал барои шинохти масъалаи мазкур имконият медиҳад.

Дар марҳилаи таҳқиқотӣ ба чунин хулоса омадем, ки давраи ҳозираи инкишофи ҷомеа нисбат ба ташаккули сифатҳои шахсият, такмили раванди таълиму тарбия дар заминаи ақидаҳои мутаффакирони гузаштаи тоҷику форс ва олимону муҳаққиқони замони муосир муносибатҳои навро тақозо мекунад.

Дар тарбияи наврасон муҳимтарин сифатҳои ахлоқӣ, аз қабили маънавиёт, озодӣ, ҷавонмардӣ ва ғайра, ки дар афкори педагогии миллӣ дарҷ ёфтаанд, истифода гарданд. Ин арзишҳо ба тарбияи худшиносии миллӣ ва иҷтимоишавии наврасон мусоидат менамоянд.

Масъалаҳои мазкур, махсусан, дар "Авасто" ва дигар манбаъҳои тоисломии тоҷикон, дар сарчашмаҳои динӣ, осори ахлоқии ниёгони тоҷик, дар адабиёт ва дар асарҳои мушаххасе чун «Қобуснома»-и Унсурмаолии Кайковус, «Гулистон» ва «Бӯстон» -и Шайх Саъдӣ, «Андарзномаи Анӯшервон» -и мансуб ба Бадеъи Балхӣ, «Ахлоқи носирӣ»-и Насириддини Тӯсӣ, «Ахлоқи муҳсинӣ» ва «Футувватномаи султонӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ва бисёр дигарон хеле нишонрас баён гаштаанд, ки дар тарбияи инсони комил нақши созгоре доранд. Тарбияи миллии шаҳрванд бе донистани маълумоти нисбатан васеъ, ки аз сарчашмаҳои гуногун мегиранд, имконнопазир аст.

Дар осори худ олимони кишвар Т. Атохонов, М. Орифӣ, Р. Амиров, И.Обидов, М.Лутфуллозода, Ф.Шарифзода, К. Б. Кодиров, Б. Раҳимов, А. Нуров, Х. Раҳимзода, С. Сулаймонӣ, Б. Маҷидова, Ш. Сафаров, Н. Юнусова, Д. Латифзода, Ҷ. Файзализода, С. Негматов, А. Мирализода ва дигарон ба мероси педагогии ниёгон рӯ оварданд ва дар натиҷа таҳқиқотҳои зиёде ба майдон омаданд, ки дар онҳо масъалаҳои асосии инкишофи ақидаҳои педагогии мутаффакирони тоҷик дар тарбияи насли наврас баррасӣ шуданд.

Ҳадафи асосии таҳқиқот муайян намудани талабот, интизорӣ ва бартариҳои хонандагон дар самти таълим додан оид ба ташаккули тафакури миллӣ ва худшиносӣ, инчунин ҷиҳати расондани ёрии методию амалӣ ва педагогӣ ба роҳбарони синф ва омӯзгорон дар муассисаҳои таълимӣ дар ҳошияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» ва соли 2024 эълон гардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» мебошад.

Барои муайян кардани дараҷаи фаҳмиши хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ №№1,14-и ш.Гулистон ва №10 ва Гимназияи №1-и ш.Бӯстон (ҷамъ 185 нафар) оид ба масълаи мазкур саволнома гузаронидем, ки 30 саволи кутоҳро оид ба таърихи халқи тоҷик ва эълон гардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ», бахшида ба истиқболи 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар мегирифт.

Саволҳои кӯтоҳ дар шакли:

Пойтахти Суғдиён кадом шаҳр буд?

Моҳияти «Авасто» дар чист?

Маънои вожаи «хуросон» чист?

Номи қадимаи Мовароуннаҳр чӣ буд?

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» кай қабул гардид ва мақсаду вазифаҳои он аз чӣ иборат аст?

“Тафаккури миллӣ чист?”

“Эҳсоси худшиносиро чӣ тавр мефаҳмед?”

“Муҳаббат ба Ватанро бо истифодаи кадом мафҳумҳо шарҳ дода метавонед?” ба хонандагон пешниҳод ва мавриди таҳлил қарор ёфта, натиҷаҳои ба дастомада ҷамъбаст гардиданд.

Инчунин бахшида соли 2024 эълон гардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» 10 саволи кутоҳ пешниҳод гардид:

Ба ифтихори кадом санаи бисёр муҳимми таърихӣ соли 2024 – ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардид?

Маҷлиси Олии Тоҷикистон аз чанд палата иборат аст ва онҳо чӣ ном доранд?

Мақомоти олии намояндагӣ ва қонунбарори Ҷумҳурии Тоҷикистон чӣ ном дорад?

Шакли фаъолияти Маҷлиси миллӣ (қайд кунед):

A) Ҷаласа. B) Иҷлосия. C) Маҷлис. D) Муҳокима.

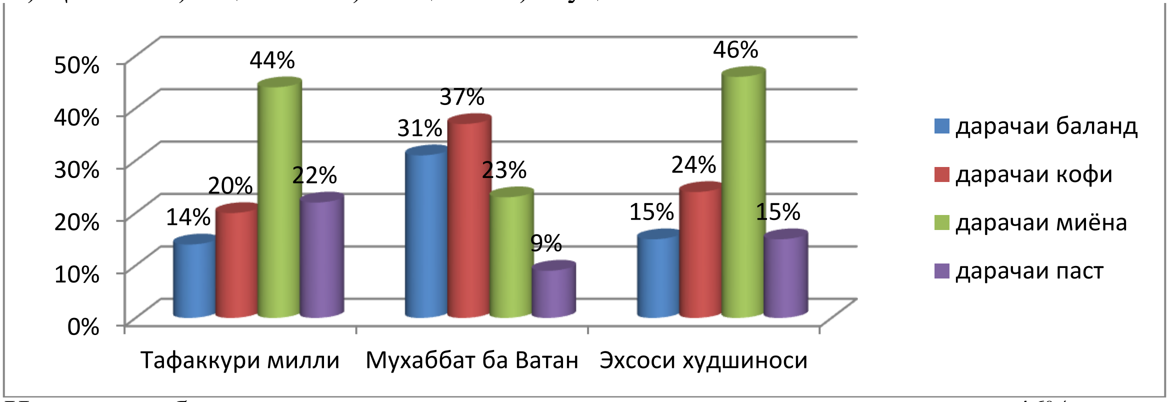

Натиҷаҳои бадастомада нишон дод, ки дар аксарияти хонандагон - 46% дар сатҳи миёнаи ташаккули худшиносии миллӣ буданд. Дар дараҷаи кофӣ – 17%, паст – 25% ва фақат 15% дараҷаи баланди худшиносии миллӣ доштанд.

Дар рафти тадқиқот аз ҷониби хонандагон ва омӯзгорон пешниҳоду тавсияҳо оид ба интизории онҳо оид ба масъалаи мазкур зикр намудем. Аз ин рӯ, пешниҳоду тавсияҳоро омӯхта шуда, барои омода намудани барномаи озмоишӣ ва истифодаи минбаъдаи он пешбинӣ шудаанд.

Ҷамъбати таҳқиқот дар МТМУ № 1 шаҳри Гулистон дар мавзӯи “Ташаккули худшиносии миллии наврасон дар замони муосир” дар ҳошияи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» ва соли 2024 эълон гардидани «Соли маърифати ҳуқуқӣ» семинари илмӣ баргузор гардид.

Тавсия дода шуд, ки бештар соатҳои тарбиявӣ атрофи мавзӯъҳои мазкур баргузор намоянд:

-ташаккули андешаву шуури миллӣ, гиромидошти анъанаҳои умумибашарӣ, ҳисси ватанпарастӣ, зеҳни солиму ақли расо, хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, аз ҷумла рафтор, пиндор ва гуфтори нек – мавзӯъҳои **“**Ҷаҳонишавӣ ва оқибатҳои он”, “Гуфтори нек, рафтори нек, пиндори нек» ва ғайра.

-ба роҳ мондани тарғибу ташвиқот тариқи воситаҳои ахбори омма ҷиҳати рушду ташаккули тарбияи насли наврас дар шароити муосир – **“**Китобхона гавҳари боигариҳои

маънавии инсоният”, “Дин ва фарҳанги истеъмоли иттилоот», “Оила ҷои муқаддас аст!” ва ғайра.

Дар охир натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбаст гардида, чунин хулосаҳо арзёбӣ шуданд:

Тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас ҳамчун рукни асосии давлатдории миллӣ дар рушди ҷомеаи муосир яке аз самтҳои асосӣ маҳсуб ёфта, ба ташаккули дар зеҳну шуури хонандагон ва ҷавонон тарбия кардани эҳсоси худогоҳии миллӣ, худшиносии таърихӣ, истифодаи анъанаҳои беҳтарини маорифи миллӣ, арзишҳои фарҳангию ахлоқӣ мусоидат менамояд.

Дар асоси таҳқиқоти мазкур “Барномаи тарбиявӣ оид ба ташаккули худшиносии миллӣ тавассути педагогикаи халқӣ» бо истифода аз омӯзиши мероси намояндагони адабиёти классикӣ ва муосир, анъана ва ойинҳои миллӣ, ки тавассути он дар хонандагон ҳисси мансубият ба арзишҳои маънавии мардум ташаккул ёфта, фаъолияти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ зоҳир мегардад, коркард шавад.

Барои омӯзиши адабиёти классикии тоҷик ва муосир ҷиҳати рушди ҷаҳонбинии наврасон дар такя ба тафаккур, фарҳанг ва ахлоқи миллӣ таҳқиқот гузаронида шуда, натиҷаи он дар конфронс, семинар ва мизҳои мудаввар мавриди баррасӣ қарор ёбанд.

АДАБИЁТ:

1.Антологияи афкори педагогии халқи тоҷик – Душанбе: Матбуот, 2009. – 448 с.

2.Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Хукумати Чумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. – Душанбе, 2006. – 26 с.

3.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон. Аз 16 декабри соли 2022, № 332.

4.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» - Душанбе, 2022.

5.Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халки точик - Душанбе.:Ирфон, 2001. - 318с.

6.Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ.- Душанбе, Ирфон, 2010.- 543 с.

7.Раҳимов Б., А. Нуров. Педагогикаи этникӣ ва ахлоқии мардуми тоҷик. Душанбе,2008.

8.Иматова Л.М., Ризоева М. Арзишҳои миллӣ ҳамчун заминаи ташаккулёбии ҷахонбинии миллии насли наврас. //Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – Душанбе. 2020.- № 2 (30). – С. 196-199. - ISSN 2617

АҲАМИЯТИ ТАРБИЯИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА МАСЪУЛИЯТИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТАШАККУЛИ ЗЕҲНИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола масъалаҳои аҳамияти тарбияи худшиносии миллӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ дар ташаккули зеҳни хонандагон таҳлил гардидааст. Таҳқиқоти мазкур масъалаҳои “Рушди тарбияи худогоҳиву хештаншиносӣ ва ватандӯстию меҳанпарастии наврасону ҷавонон дар заминаи педагогикаи миллӣ ва ва ташаккули айнияти шаҳрвандӣ, сифатҳои баланди ахлоқӣ, ҳувийяти миллӣ ва ҳисси ватандӯстӣ дар ниҳоди наврасону ҷавонон (дар ҳошияи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон”) мавриди таҳлилу баррасӣ қарор меёбанд. Дар охир натиҷаҳои таҳқиқот ҷамъбаст гардида, Барномаи тарбиявӣ оид ба ташаккули худшиносии миллӣ тавассути педагогикаи халқӣ» таҳия гардида, мавриди озмоиш қарор ёфт.

Калидвожаҳо: *худшиносии миллӣ, тарбияи шаҳрвандӣ, маърифати ҳуқуқии хонандагон, вазифаҳои таҳқиқот, барномаи тарбиявӣ, соатҳои тарбиявӣ, натиҷаи таҳқиқот.*

ЗНАЧИМОСТЬ ВОСПИТАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ И ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ АКТИВНОГО ИНТЕЛЛЕКТА УЧАЩИХСЯ

В статье анализируется значение национального самосознания и гражданской ответственности в формировании активного интеллекта учащихся. В данном исследовании рассматриваются вопросы развития религиозного образования, самосознания и патриотизма подростков и молодежи на основе национальной педагогики и развитие гражданской идентичности, высоких моральных качеств, национальной идентичности и чувства патриотизма у подростков и молодежи (в рамках реализации Закона Республики Таджикистан «О воспитании патриотизма граждан»). В итоге были обобщены результаты исследования, разработана и апробирована образовательная программа по формированию национального самосознания средствами народной педагогики.

Ключевые слова: *национальное самосознание, гражданское воспитание, правовое воспитание учащихся, исследовательские задачи, образовательная программа, воспитательные часы, результаты исследования.*

THE IMPORTANCE OF EDUCATION OF NATIONAL IDENTITY AND CIVIC RESPONSIBILITY IN THE FORMATION OF ACTIVE CONSCIOUSNESS OF STUDENTS

The article analyzes the importance of national identity and civic responsibility in the formation of the active consciousness of students.This study examines the development of religious education, self-awareness and patriotism of adolescents and youth on the basis of national pedagogy and the development of civic identity, high moral qualities, national identity and a sense of patriotism among adolescents and youth (within the framework of the implementation of the Law of the Republic of Tajikistan "On Education of Patriotism of Citizens"). As a result, the results of the study were summarized, and an educational program for the formation of national self-awareness through folk pedagogy was developed and tested.

Key words: *national identity, civic education, legal education of students, research tasks, educational program, educational hours, research results.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Иматзода Лутфия Маҳмадулло - доктор илмҳои педагогӣ, профессор, мудири шуъбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии АТТ. Адрес: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Адҳамов 11/2 . Тел. (992) 93-466- 20-02. e-mail: imatoval@mail.ru.*

Ризоева Нигинамо - унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, email: niginamo@mail.ru.

Сведения об авторах: *Иматзода Лутфия Махмадулло - доктор педагогических наук, профессор, заведующий отделом педагогики, психологии и методики обучения Института развития образования им.Абдурахмана Джами АОТ. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г.Душанбе улица Адхамова 11/2. Тел. (992) 93-466-20-02, e-mail: imatoval@mail.ru.*

Ризоева Нигинамо соискатель Института развития образования им.Абдурахмана ДжамиАОТ,email:niginamo@mail.ru.

Information about the authors: *Imatzoda Lutfiya Mahmadullo - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods of the Institute for Educational Development named after Abdurakhman Jami AOT. Address: 734024, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Adkhamova street 11/2. Tel. (992) 93-466-20-02, e-mail: imatoval@mail.ru.*

Rizoeva Niginamo - Competitor of the Institute for the Development of Education named after Abdurakhman Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. email: niginamo@mail.ru.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКИХ УЧЕНЫХ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЕСТЕСТВЕННО - МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Кодиров Б.Р., Буриев Б.Б.

Институт развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана

Математическое наследие таджикско-персидских ученых Среднего Востока оставило глубокий след в мировой науке. Эти ученые внесли значительный вклад в развитие алгебры, геометрии, астрономии и других естественно - математических дисциплин, став основателями многих современных естественно – математических концепций. Изучение их достижений не только важно для понимания развития мировой науки, но и имеет огромный духовно-воспитательный потенциал. Оно способствует формированию гуманизма, интернационализма, патриотизма - идеи единства и взаимосвязи народов мира через науку и культуру.

Математическое наследие таджикско-персидских классиков не только способствовало развитию наук, но и оказало влияние на мировую культуру. Их труды распространились далеко за пределы Среднего Востока и были переведены на многие европейские языки. Например, аль-Хорезми оказал огромное влияние на европейскую науку через свои труды по алгебре, геометрии, тригонометрии и астрономии, которые стали основой для дальнейших математических исследований в Европе.

В современном мире, где глобализация усиливает взаимодействие между странами, изучение истории науки с точки зрения различных культур помогает развивать у обучающихся уважение к многообразию и важности научных достижений других народов. Классические персидско-таджикские математики, такие как Омар Хайям, аль-Хорезми, Насир ад-Дин ат-Туси и аль-Бируни, внесли свой вклад не только в развитие науки, но и в построение моста между культурами и цивилизациями.

В основном интерес к истории естествознанию и методическим проблемам начат с 50-х годов прошлого столетия. Здесь нужно особенно отметить важную роль исследователей бывшего Советского союза, таких как: М.Э. Бадалова, П.Г.Булгакова, Г. Н. Кары - Ниязова, А. К Кубесова, Г. Д. Мамадбейли, Г. П. Матвиевской, Б.А.Розенфельда, М.М.Рожанной, С.Х.Сирождинова, Х.Х.Тиллашева, А.П.Юшкевича, и многих других. В бывшем Союзе

была создана научная школа по исследованию рукописей ученых- естествоиспитателей Среднего и Ближнего Востока, сыгравшую большую роль в развитии науки и в Европе. Из этой научной школы из Таджикистана выросли такие известные ученые доктора и кандидаты наук как К. Б. Кадыров, Б. Р. Кодиров, А. Комили, Г. Собиров, И. Ходжаев и ряд других.

С другой стороны следует отметить что к исследованию наследия ученых-естествоиспитателей Средней Азии и Среднего Востока посвяшены работы таких ученых Х.С. Афзалова, М. Арипова, К.Б. Кадырова, Б. Р. Кодирова, А Содыкова, А. Пахлавонова, У.К. Шерматовой, Л.М Фридман, и многих других.

В настоящее время идет анализ некоторых научных трудов ученых естествоиспитателей с точки зрения методического подхода изложения материала, вычленить и проследить их педагогические возрения и дать рекомендации по их исспользованию в процессе обучения и воспитания, в контексте современных требований, предявляемых в школах Таджикистана с учетом новых исследований. И естественно, при этом основное внимание уделяется к целям и средствам воспитания человека, содержанию и методам научного образования как существенного фактора формирования личности, принципам и методам обучения, взаимоотношению между наставником (учителем) и учеником.

История науки полна примеров великих ученых, чей вклад в развитие естествознания оставил неизгладимый след в мировой науке. Среди таких выдающихся личностей стоит отметить таджикско-персидских ученых, чьи труды обогатили не только науку, но и культуру. Их работы, сыгравшие важную роль в становлении математики, астрономии, медицины и других наук, до сих пор остаются источником вдохновения для молодежи, воспитывая в них патриотизм и гордость за свою историю и культуру.

1.**Абу Абдуллах Мухаммад ибн Муса аль-Хорезми (783- 850)** – один из самых известных ученых Среднего Востока, который стал основателем алгебры и популяризатором десятичной системы исчисления. Его труды по математике и астрономии заложили основу для многих современных научных открытий [1,с.15].

2.**Абрайхан Мухаммад ибн Ахмад Беруни (973-1048)**- историк, лингвист, энциклопедист, математик, астроном. Его труды относятся к различным вопросам гуманитарных и естественных наук. Его привлекали история, лингвистика, философия, география, минералогия и фармакология. Особый интерес вызывали у него точные науки-математика, астрономия, геодезия, в развитие которых он внёс огромный вклад[12,с.22].

3.**Абу Али ибн Сина (Авиценна, 980-1037)** – философ, врач и математик, чьи труды по медицине и естественным наукам на протяжении веков использовались в Европе и на Востоке. Его труды по математике, астрономии, логики и медицины оказывали влияние на развитие естествознания на протяжении столетий и актуальна по сей день. [13,с.98].

4.**Омар Хайям (1048-1131** – великий поэт и математик, чьи работы по геометрии и алгебре внесли значительный вклад в развитие математики. Он также известен своими реформами календаря и достижениями в астрономии [6,с.33].

Математическое наследие этих ученых также подчеркивает важность образования и науки как инструмента для личного и национального развития. Подрастающее поколение через изучение трудов своих предков может увидеть, что знания и наука являются ключевыми элементами прогресса, что способствует развитию не только интеллектуальных способностей, но и моральных качеств, таких как ответственность за свое будущее и будущее своей страны.

Исследования показали, что существует взаимосвязь между математической культурой и инклюзивным образованием.

Взаимосвязь изучения между математической культурой и инклюзивным образованием в современных условиях проявляется в использовании подходов многообразия и культурного наследия для улучшения образовательного процесса в нуждах всех обучающихся, включая тех, у кого есть традиционные образовательные методы. Это помогает создать более доступное и мотивирующее учебное пространство, в котором каждый ученик может максимально раскрыть свой потенциал. Вот несколько ключевых аспектов этих взаимосвязей:

Культурное и историческое обогащение: включение в учебный процесс математического наследия, например, таджикско-персидских ученых, таких как Аль-Хорезми, Омар Хайям и Насир ад-Дин ат -Туси, позволяет учащимся узнать о вкладе разных культур в науку о развитии. Это способствует формированию уважительного отношения к культурным различиям и помогает всем ученикам почувствовать себя частью глобальной

научной традиции. В инклюзивном образовании это особенно важно, так как способствует взаимопониманию и уважению между обучающимися.

Взаимосвязь между истории математики и инклюзивным образованием в современных условиях заключается в том, что эти области обеспечивают общие цели - обеспечение равного доступа к знаниям и развитию компетенций у всех учащихся, независимо от их происхождения или ограничений.

Исторические материалы при изучении математики в условиях инклюзивного образования помогает развивать знание, умение и навыки, что необходимо для всех ресурсов, независимо от их способностей. При грамотном использовании наследие таджикско-персидских ученых - математиков в условиях инклюзивного образования можно помочь каждому ученику усвоить математические понятия, которые способствуют развитию его когнитивных способностей.

Наша практика доказала, что при грамотном использовании наследия таджикско-персидских ученых - математиков в условиях инклюзивного образования у школьников в первую очередь развивается критическое мышление. Развитие критического мышления и навыков анализа тесно связано друг с другом, так как оба этих навыка помогают школьникам принимать обоснованные решения, формировать собственные взгляды и решать сложные задачи. Вот несколько ключевых аспектов, которые демонстрируют использование наследие таджикско-персидских ученых- математиков в условиях инклюзивного образования:

1. **Сбор и оценка информации**: Критическое мышление требует умения собирать информацию из разных источников и оценивать её достоверность и значимость. Навыки анализа помогают структурировать эту информацию, выделяя важные детали и устанавливая причинно-следственные связи.

2. **Логическое мышление**: Для критического мышления важно уметь рассуждать логически и последовательно. Анализ информации позволяет выявлять логические закономерности и строить умозаключения, основанные на фактах и данных.

3. **Оценка аргументов**: Критическое мышление включает в себя способность анализировать аргументы и видеть их слабые и сильные стороны. Для этого важно уметь структурировать информацию, разделять её на части и сравнивать разные точки зрения.

4. **Принятие решений**: Навыки анализа помогают критически осмыслить ситуацию и рассмотреть возможные варианты решений. Это позволяет принимать обоснованные решения на основе собранной и проанализированной информации.

5. **Решение проблем**: Критическое мышление помогает находить нестандартные подходы к решению проблем, а аналитические навыки помогают разложить проблему на составляющие и найти её корень.

6. **Формирование собственного мнения**: Развитие критического мышления помогает людям не только понимать чужие точки зрения, но и формировать собственные мнения, основываясь на фактах и логических выводах. Анализ данных и информации даёт основу для обоснования этих мнений.

Таким образом, развитие критического мышления невозможно без умения анализировать информацию, а умение анализировать требует критического осмысления полученных данных. Эти навыки дополняют друг друга и являются важной основой для успешного обучения и принятия решений в реальной жизни.

Проводимая в настоящее время обновление в системе образования в Республике Таджикистан, переход на компетентностное обучение в общеобразовательных учреждениях, повышение качество образования видвигает новые цели, а именно овладение учащимися новых методов научного естественно-математического исследования окружающего мира, началами методологии этих наук, а также применение в решении различных пратических задач.

Среди многих путей решения этих проблем немаловажное значение имеет ознакомление и внедрение в учебный процесс изучение исторических элементов естествознания, использования отдельных фактов при проведении занятий по естественным дисциплинам [7,с.49].

Историческими вопросами естествознания, особенно математики в нашей республики посвящено большое количество исследований.

Цели и задачи занятий в таджикской школе, его роли в современном образовании, при этом учитывая национальные особенности, отмечены в работе известного педагога, академика Академии образования Таджикистана профессора М. Лутфуллозода[8,с.4].

Таким образом, одним из важнейших аспектов изучения трудов таджикско-персидских ученых является использование математического наследия таджикско-персидских ученых при изучении естественно- математических дисциплин в условиях инклюзивного образования.

Познание великих достижений своих предков помогает молодому поколению понять, что их культура и народ сделали огромный вклад в мировую науку. Через изучение наследия таких ученых, как аль-Хорезми и Хайям, молодые люди учатся ценить свою историю, гордиться своим народом и стремиться к новым достижениям.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Аҳмадова Т. Ӯрта Осиёлик машҳур олимларнинг математикага доир ишлари. Тошкент «Ӯқитувчи» 1983, 213 с.

2.Қодиров Б.Р. Межпредметные связи: Инновация и творческое мышление учащихся. – Душанбе - 2006, 172с. - Душанбе-1999, 180 с.

3.Муҳаммад ибни Мӯсо Хоразмӣ. Рисолаи Ҷабру муқобала ва китоб- ул васоё. (Мураттиб ва муаллифи тавзеот И.Ҳоҷиев; Зери назар ва бо пешгуфтори К.Айнӣ). –Душанбе.Ирфон,1984, 132 с.

4.Муҳаммад Наҷмуддинхон. Рисола дар ҷабру муқобала. (Таҳияи матн, факсимиле тадқиқоту тавзеот ва луғатҳо аз Илҳом Ҳоҷиев.) Душанбе «Дониш»-1983, 75 саҳ.

5.Марочник С.Б. Философские взгляды Омара Хайяма. Таджикгосиздат, Сталинобод, 1952, 35 с.

6.Сатторов А. О методике использования достижений ученых Средневекового Ближнего Востока и Среднего Востока в процесс обучения математики Душанбе. «Ирфон» 2009, 140 с.

7.Сатторов А. Педагогические идеи ученых естествоиспытателей Ближнего Востока и Среднего Востока IX – XII вв. – Душанбе- Дониш 173 с.

8.Сборник материалов IV международной конференции «Инклюзивное образование: проблемы, поиск путей решения». Академия образования Таджикистана 21-22 декабря 2018.250с.

9.Сборник материалов V международной конференции «Инклюзивное образование: проблемы, поиск путей решения». Академия образования Таджикистана 14-15 декабря 2019. 151с.

10.Сираждинов С.Х., Матвиевская Г.П. Ал-Хорезми-видающийся математик и астроном. Москва. Просвещение, 1983, 78 с.

11. Сираждинов С.Х., Матвиевская Г.П. Ал-Беруни и его математические труды. Москва. Просвещение, 1983, 95 с.

12. Содиков А.У. Аз таърихи афкори ахлоқии мутафаккирони Шарқ

13. Шерматова У.К., Фридман Л.М. Истифодаи элементҳои таърихи математикаи Осиёи Миёна дар таълими математика. Душанбе, «Маориф».1986, 70 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКИХ УЧЕНЫХ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Актуализируется проблема использование математического наследия таджикско-персидских ученых при изучении естественно- математических дисциплин в условиях инклюзивного образования. Анализируется воспитательные аспекты использования математического наследия таджикско-персидских ученых при изучении естественно - математических дисциплин в условиях инклюзивного образования.

В статье раскрываются сущностные характеристики взаимосвязь между математической культурой и инклюзивным образованием. Показана роль наследия таджикско-персидских ученых при изучении естественно - математических дисциплин в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: *математика, наследие, таджикско-персидские ученые, естественно - математические дисциплины, инклюзивное образование.*

ИСТИФОДАИ МЕРОСИ РИЁЗИИ ДОНИШМАНДОНИ ТОҶИКУ ФОРС ДАР ОМӮЗИШИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ ВА РИЁЗӢ ДАР ЗАМИНАИ ТАҲСИЛОТИ ФАРОГИР

Масъалаи истифодаи осори олимони риёзидони тоҷику форс дар омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар шароити таҳсилоти фарогир такмил меёбад.

Дар мақола аз ҷониби муаллифон ҷанбаҳои тарбиявии истифодаи осори олимони риёзидони тоҷику форс дар омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар шароити таҳсилоти фарогир мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Хусусиятҳои асосии робитаи фарҳанги математикӣ ва таҳсилоти фарогир ошкор карда шудаанд. Нақши мероси олимони тоҷику форс дар омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар шароити таҳсилоти фарогир нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *риёзиёт, мерос, олимони тоҷику форс, фанҳои табиӣ-риёзӣ, таҳсилоти фарогир.*

THE USE OF THE MATHEMATICAL HERITAGE OF TAJIK AND PERSIAN SCHOLARS IN THE STUDY OF NATURAL SCIENCES AND MATHEMATICS IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION

The issue of using the mathematical heritage of Tajik and Persian scientists in the study of natural sciences and mathematics is improving in the conditions of inclusive education.

In the article, the authors analyzed the educational aspects of using the mathematical heritage of Tajik and Persian scientists in the study of natural sciences and mathematics in the conditions of comprehensive education.

The main characteristics of the relationship between mathematical culture and inclusive education are revealed. The role of the heritage of Tajik and Persian scientists in the study of natural sciences and mathematics in the conditions of comprehensive education is shown.

Keywords: *mathematics, heritage, Tajik and Persian scientists, natural-mathematical sciences, comprehensive education.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Қодиров Бахтиёр Розиқович- доктори илмҳои педагогӣ, профессор, ходими калони илмии шуъбаи технологияи инноватсионии таълим ва гузариш ба таҳсилоти 12 - солаи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе. +992 92 633 5504, bakhtiyor_0663@mail.ru*

Буриев Бахтиёр Болтаевич -ходими пешбари илми Раёсати ташхис ва тақризи адабиёти таълимии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш.Душанбе кучаи Адҳамов,11/2 . Тел.+992903004611, buriiev1956mailru@mail.ru

Сведения об авторах: *Кодиров Бахтиёр Розикович- доктор педагогических наук,профессор, страший научный сотрудник отдела разработки и внедрения инновационных технологий(переход на 12-летнее образование) Института развития образования Академии образования Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан.г.Душанбе, ул.Адхамова 12/2. Тел.+99292633 5504, bakhtiyor_0663@mail.ru*

Буриев Бахтиёр Болтаевич –ведуший научний сотрудник Управления диагоностики и рецензирования учебной литературы Института развития образования Академии образования Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Адхамова 12/2.Тел.+992903004611, buriiev1956mailru@mail.ru

Information about authors: *Kodirov Bakhtiyor Rozikovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Senior Researcher of the Department of Development and Implementation of Innovative Technologies (transition to 12-year education) of the Institute for Education Development of the Academy of Education of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan. Dushanbe, Adhamova St. 12/2.Tel. +99292633 5504, bakhtiyor_0663@mail.ru*

Buriyev Bakhtiyor Boltaevich - leading researcher of the Department of diagnostics and review of educational literature of the Institute for Education Development of the Academy of Education of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Adhamova St. 12/2.Tel. +992903004611, buriiev1956mailru@mail.ru

УДК- 376..159.9
ББК- 74.57.88.5.
Р-44

РОҲҲОИ ПЕШГИРӢ НАМУДАНИ АҚИБМОНИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Раҳмонов З. П.,
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров
Котибова Ш. П.
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Дар синфҳои ибтидоӣ фаъолияти таълимӣ дар байни дигар фаъолиятҳо ҷойи асосиро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, вазифаи асосии таълими ибтидоии муосир, пеш аз ҳама, дар синфҳои ибтидоӣ ташаккул додани фаъолияти ҳамаҷонибаи таълимӣ мебошад. Танҳо дар ҳамин шароит онҳо метавонанд дар синфҳои болоӣ бомуваффақият таҳсил намоянд, ки омӯзиш яке аз намудҳои фаъолияти фоиданоки ҷамъиятии мактаббачагон мегардад.

Мушкилоти қафомонии хонанда аз таълим дар замони муосир диққати ҳам омӯзгорон ва ҳам волидонро ба худ ҷалб сохтааст. Тағйирот дар соҳаи маърифатӣ, ки дар синфҳои ибтидоӣ ба вуқӯъ меоянд, барои инкишофи минбаъдаи комил хеле муҳим мебошанд. Дар ҳақиқат, равандҳои маърифатӣ алоҳида аз ҳамдигар амал намекунанд, балки як системаи мураккабро ифода менамоянд. Аз ин рӯ, кори инкишофдиҳандае, ки пеш аз ҳама ба такмили раванди рӯҳии инфиродӣ нигаронида шудааст, на танҳо ба ҳосилнокии худи он, балки ба сатҳи фаъолияти умумии соҳаи маърифатӣ ва аз ин рӯ, ба фаъолияти маърифатӣ низ таъсир мерасонад.

Дар синфҳои ибтидоӣ инкишофи чунин равандҳои маърифатӣ, ба монанди тафаккур, диққат ва хотира хеле зарур аст. Самаранокии таълим бештар ба шавқу рағбати хонандагон ба худшиносии эҷодӣ, эҳтиёҷоти онҳо ба худшиносӣ вобаста аст.

Ҳамчунин хонандагоне ҳастанд, ки дар фарогирии як ё якчанд фанни таълимӣ ба мушкилот рӯ ба рӯ шуда, баҳои қаноатбахш мегиранд. Дар натиҷа қафомонии хонанда устувор гашта, сол ба сол идома меёбад.

Пӯшида нест, ки баъзе муаллимони синфҳои ибтидоӣ пешрафти ин қабил хонандагонро бо баҳоҳои гуногун арзёбӣ намуда, ба синфи дигар мегузаронанд. Муносибати ин гуна муаллимон тамоман хатост. Хонанда бояд барои дараҷаи сатҳи донишандӯзии худ баҳои воқеӣ гирад.

Сабабҳои қафомониро асосан ба ду гурӯҳ, ҷудо мекунанд: айнӣ (объективӣ) ва зеҳнӣ (субъективӣ).

Равоншинос Л. С. Славина хонандагони дар таҳсил қафомондаро «аз ҷиҳати ақл пассив» меномид.

Гурӯҳи равоншиносон таҳти роҳбарии Люблинская А. А. хусусиятҳои психологии талабагони қафомондаро чандин сол мунтазам омехта, қафомониро ба қобилияти омӯзиш вобаста кардаанд.

«Қобилияти омӯзиш, - омадааст дар китоби Люблинская А. А. «Очерки психического развития ребёнка», - ин ҳассосии талаба дарку ҳосил кардани дониш буда, қобилияти умумии фикриро ташкил менамояд. Вай чунин хосияти муҳими шахсият мебошад, ки ба пешрафти талаба таъсир мерасонад»[6,71].

Одатан ду навъи қобилияти омӯзишро фарқ мекунанд: қобилияти баланд ва сусти омӯзиш. Хусусияти муҳими омӯзиш аз он иборат аст, ки вай ҷараёни фаъолияти таълимиро хоҳ ҳангоми ҳалли масъалаҳои гуногуни таълимӣ ва хоҳ дар истифодаи тарзу амалҳои кори фикрӣ дида баромада, минбаъд ҳамчун сифати ақл нисбатан устувор шакл мегирад. Ба талабагони қафомонда сатҳи карахтӣ, шитобкорӣ, маҳдудӣ ва номустақилӣ барин сифатҳои ақл хос аст.

Инкишофи нокифояи ин равандҳо дар тарбияи хонандагони хурдсол мушкилот эҷод мекунад.

Дар дидактикаи муосир маъмултарин роҳҳои пешгирӣ намудани ақибмонии хонандагон аз таълим инҳоанд:

1. *Пешгирии педагогӣ* – ҷустуҷуи системаҳои самарабахши педагогӣ, аз ҷумла истифодаи усул ва шаклҳои фаъоли таълим, технологияҳои нави педагогӣ, омӯзиши муаммовӣ ва барномарезӣ, иттилоотонии фаъолияти педагогӣ.

2. *Ташхиси педагогӣ* – мониторинг ва арзёбии мунтазами натиҷаҳои таълим, саривақт ошкор намудани камбудиҳо. Барои ин аз сӯҳбатҳои омӯзгор бо хонандагон, падару модарон, гузаронидани мониторинги хонандагони сустхон, ҷорӣ намудани маълумот дар рӯзномаҳои даврӣ, гузаронидани санҷишҳо, таҳлили натиҷаҳо, ҷамъбаст намудани онҳо дар шакли ҷадвалҳо аз рӯи намуди хатоҳои содиршуда истифода мешавад.

3. *Терапияи педагогӣ* — тадбирҳои бартараф намудани қафомонӣ дар таълим. Дар мактаби ватанӣ ин синфҳои иловагӣ мебошанд. Дар Ғарб - гурӯҳҳои ҳамоҳангсозӣ. Бартарии охирин дар он аст, ки дарсҳо аз рӯи натиҷаҳои ташхиси ҷиддӣ, бо интихоби воситаҳои таълимии гурӯҳӣ ва инфиродӣ гузаронида мешаванд.

4. *Таъсири тарбиявӣ.* Азбаски нокомӣ дар таҳсил аксар вақт бо таҳсилоти суст алоқаманд аст, бояд бо хонандагони сустхон корҳои инфиродии ба нақша гирифташудаи тарбиявӣ, ки кор бо оилаи хонандаро дар бар мегирад, анҷом дода шавад.

Яке аз самтҳои ислоҳи психологӣ ҳангоми ақибмонии хонанда аз таълиму тарбия ин ҳавасмандгардонӣ ва дастгирии фаъолияти гуногуни маърифатии кӯдак, таҳкими ҳиссии мусбати зуҳуроти гуногуни он, фароҳам овардани шароит барои инкишофи ӯ мебошад.

Яке аз вазифаҳои асосии ислоҳи психологӣ барқарор кардани хоҳиши хонанда ба омӯзиш мебошад. Шахс эҳтиёҷоти фитрӣ дорад, ки «аз олами гирду атрофи мо маънӣ барорад ва онро таҳти назорати мустақил анҷом диҳад».

Чунин мешавад, ки одам аз дарк кардани хатои худ метарсад, худро аз ин дарк кардан ҳифз карданӣ мешавад, аз ҳалли масъалаҳо дур мешавад, ки ин боиси коҳиши зеҳн мегардад.

Аз ин рӯ, вақте ки хоҳиши омӯхтан барқарор мешавад, роҳи ислоҳи психологӣ аз он иборат аст, ки омодагӣ ба ҷустуҷӯйи зиддиятҳо, номувофиқӣ, фароҳам овардани шароите, ки худи ҷустуҷӯ новобаста аз натиҷаи он қаноатмандӣ пеш оварад.

Баъзан, ҳамчун барномаи ислоҳи психологӣ барои ҳавасманд кардани функсияҳои маърифатӣ системаҳои гуногуни фаъолияти инкишоф пешниҳод карда мешаванд: диққат, идрок, хотира, тафаккур. Аммо, ба раванди таълим бевосита дохил кардани машқҳои таълимӣ дар шакли бозӣ самараноктар ба назар мерасад, ин махсусан барои таълими фанҳои муайяне муҳим аст, ки барои кӯдакон дарк кардан душвортар аст.

Педагогика дар бобати бартараф намудани пешрафти суст таҷрибаи калон ҷамъоварӣ намудааст, зеро таъсири педагогии таълиму тарбияи хонандагони ақибмонда дар мадди аввал меистад. Мақсади кор бо хонандагони ақибмонда на танҳо пур кардани камбудиҳои омодагии таълимии онҳо, балки дар айни замон инкишоф додани мустақилияти маърифатии онҳо эътироф шудааст. Ин аз он ҷиҳат муҳим аст, ки хонанда ба рафиқони худ расида гирифта, дар оянда набояд аз онҳо қафо монад. Муваққатан кам кардани сарбории таълимии хонандагони ақибмонда иҷозат дода мешавад, ки ин ба онҳо имкон медиҳад, ки тадриҷан ба ҳамсинфонашон расида гиранд.

Барои пешгирӣ намудани ақибмонии хонанда аз таълим, чунон ки таҳлили шароите, ки боиси қафомондагӣ аз таълим мешавад, нишон дод, беҳтар намудани раванди таълим, пурзӯр намудани таъсири таълимиву тарбиявӣ аҳамияти асосӣ дорад. Тавсияҳо ба ҳалли ин масъалаҳо чӣ дар кори фардӣ бо хонандагон ва чӣ дар кори синфиву гурӯҳӣ нигаронида шудаанд.

Сабабҳои ақибмониро сари вақт муайян кардан ва бартараф кардани онҳо хеле муҳим аст. Агар дар синфҳои поёнӣ дар бача маҳорат ва майлу хоҳиши омӯхтан инкишоф наёфта бошад, пас ҳар сол душвориҳои таълим торафт зиёд мешаванд. Баъдан волидайн ба аҳволи кӯдак таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, зуд кӯдакро ба машғулиятҳои иловагӣ равона мекунанд. Аммо одатан хеле дер мешавад. Дар кӯдак аллакай ба раванди таълим муносибати манфӣ ташаккул ёфтааст ва ӯ аксари фанҳоро намефаҳмад.

Безруких М.М навишта буд: «Кас ҳар қадар бештар маводу далел андезаду он маводи хомро ҳар қадар дар майнааш пухтатар кунад, ҳамон қадар бақувваттар мегардад». [5,83]

Дар фаъолияти педагогии худ муаллимаи Гимназияи 24– уми ш. Хуҷанд Файзуллуева М. ягон лаҳзаи дарсро беҳуда намегузаронад. Дар ҳар як лаҳзаи дарс муаллим ба фаъолият ва қобилияти ҳар як хонанда дар алоҳидагӣ баҳо дода, сари вақт пеши роҳи нодуруст дарк кардани маводи таълимиро бартараф менамояд.

Ҳангоми суҳбат бо муаллим муяссар гардид, ки он кас пеш аз ҳама, барои хонандагон пурра дастрас гардонидани мазмун ва мундариҷаи маводи таълимӣ ва алоқамандии мавзӯъҳои гузашта бо мавзуи нав мекӯшанд. Аз он сабаб маводи таълимиро муҳим мешуморанд, ки тафаккури бачагони синни хурди мактаби аёнӣ - образиро талаб мекунад.

Аз рӯйи принсипи:

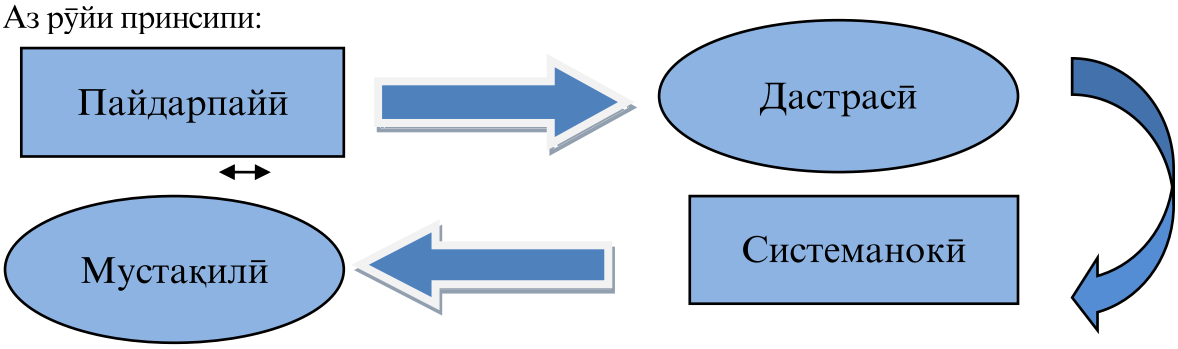

амал менамояд.

Муаллима Файзуллоева М. дар дарси забони модарӣ бештар чистону зарбулмасал ва ребусҳоро истифода мебаранд, ки ин бевосита ба таълими бачагони ақибмонда таъсирӣ мусбат мерасонад.

Масалан:

Бозӣ: «Чистонёбак» чистонро хонед, ҷавобашро ёбед ва нависед:

Харро вай зин задааст,
Аспро қамчин задаст,
Одамро меҳмон кардаст,
Бузро сар хон кардаст,
Савори гургак шудаст,

Меҳмони мурғак шудаст.

Муаллима мекӯшад, ки дар ин намуди кор бештар калимаҳои ба бачагон шиносро истифода барад. Барои бачагони ақибмонда чистонҳои содда ва дастрас бояд интихоб шавад.

Натиҷаи ин корҳо дар дарс ва машғулиятҳои иловагии он кас мушоҳида гардид. Зимни мушоҳида мо ба чунин хулоса омадем:

а) бачагони ақибмонда дар дарс фаъолона иштирок мекунанд;

б) фаъолияти фикрронии онҳо инкишоф меёбад;

в) хусусиятҳои психологии онҳо доимо инкишоф дода мешавад (диққат, хотир, идрок, ирода, тафаккур);

г) супоришҳоро бо хушнудӣ қабул мекунанд.

Чунин тарзи дарсро бештар бо хонандагони ақибмонда (бевосита дар иштироки ҳамаи хонандагон) истифода бурдан мумкнн аст, зеро фаҳолияти бачагони ақибмонда бештар ба шакли аёнӣ ва бозӣ наздиканд.

Имрӯзҳо аз тарафи муаллимони синфҳои ибтидоӣ истифода шудани роҳу усулҳои бартарафкунии ақибмонии хонандагон ва фаъолнамудани шахсияти хонандагони онҳо чунин роҳҳоро истифода мебаранд:

1)Муносибати муаллимон ба хонандаи ақибмонда хубанд;

2)Хусусиятҳои психологӣ, сабаби ақибмонии хонандагонро пурра наомӯхтан.

3)Бо хонандагон асосан бо истифодаи аёният, ташкили дарсҳои иловагӣ, саволу ҷавобҳо корбарӣ намудан.

4)Ба фаъолияту имкониятҳои хонандаи ақибмонда такя кардан.

5)На ҳамаи волидони хонандагони ақибмонда бо муаллим ҳамкорӣ менамоянд.

6)Кӯмаки равоншиносони мактаб кам ба назар мерасад.

Фаъолияти мушкилии кор бо хонандагони ақибмонда пеш аз ҳама барои ба фаъолияти хуб ноил гаштан диққати хонандагонро ба дарс ҷалб намудан ба ҳисоб меравад. Азбаски кӯдакон бозиро дӯст медоранд, муаллим низ аз намудҳои гуногуни бозӣ, ки ба хусусиятҳои руҳии кӯдакон мувофиқ аст, истифода барад. Чунки кӯдак дар ҷараёни бозӣ, ки ба хусусиятҳои ӯ хос аст, дарсро беҳтар азхуд менамояд. Чандин бозиҳое, ки дар давраи саводомӯзӣ гузаронида мешаванд ва муаллим аз онҳо истифода мебарад, он ҳамеша натиҷаи мусбӣ хоҳад дод.

Роҳу усули кор бо хонандагони ақибмонда кам нестанд. Фақат муаллими эҷодкор, нақшофар, ҳунарманде, ки хамеша дар ҷустуҷӯст, дар ин ҳолат самараи хуб ба даст хоҳад овард.

Яке аз роҳҳои муфид ин «кластер»-ҳо мебошад. Ва мо онро дар машғулиятҳо истифода бурдем, ки натиҷаи самарабахш дод.

Масалан:

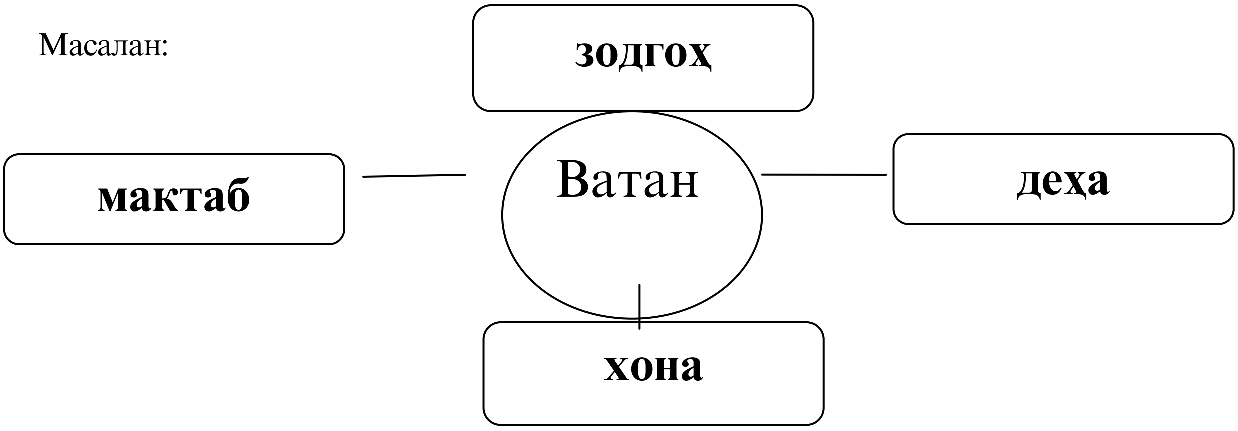

Чунин тарзи кор хонандаи ақибмондаро ба фикр намудан водор месозанд ва ҳар кадоми онҳо мустақилона кор мекунанд. Агар муаллим аз ин воситаҳо пурсамар истифода баранд, ба манфиати кор хоҳад буд.

Бартараф намудани қафомонии хонанда аз таълим бо ду роҳ - бо роҳи пешгирӣ ва бартараф кардан ба амал бароварда мешавад. Мафҳуми «қафомонӣ» бо мафҳуми «пешрафти суст» алоқаи зич дорад, ки унсури алоҳидаи пешрафти сустро, ки дар рафти таълим ба амал меояд, ифода мекунад.

Пешгирии қафомонии хонанда аз таълим назар ба бартараф кардани он осонтар аст, бинобар ин ба давраи ба мактаб омадани кӯдак диққати махсус додан лозим аст. Ин давра хеле душвор аст, зеро маҳз дар ҳамин моҳҳои аввал системаҳои муносибати кӯдак бо олами атроф ва худ, шаклҳои устувори муносибат бо ҳамсолон ва калонсолон, муносибатҳои асосии омӯзишӣ, ки муваффақияти ояндаи таҳсили ӯро, самаранокии услуби муошират, имконияти худшиносии шахсро дар муҳити мактаб муайян мекунанд ташаккул меёбанд.

Барои он ки кӯдак мушкилоти қафомонии таълимиро надошта бошад, ба ӯ барои мутобиқ шудан ба мактаб кӯмак кардан лозим аст, бениҳоят муҳим аст, ки ин мутобиқшавӣ бидуни талафоти ҷиддии дохилӣ барои кӯдак анҷом дода шавад. Бе бад шудани саломатӣ, рӯҳия, худбаҳодиҳӣ, шумо бояд ба ӯ кӯмак кунед, ки худро дар мактаб бароҳат ҳис кунад, захираҳои зеҳнӣ, шахсӣ ва ҷисмонии худро барои омӯзиши бомуваффақият ва рушди ҳамаҷониба озод кунад.

Барои пешгирии мушкилоти қафомонии хонанда аз таълим, равоншиносон тавсия медиҳанд, ки хонандагон дониш, маҳорат ва малакаҳоро бо истифода аз маводи мушаххас инкишоф диҳанд, намудҳои гуногуни кӯмакро барои ҳалли бомуваффақияти вазифаҳои пешниҳодшуда таҳия ва истифода баранд.

Педагог Бабанский Ю.К. системаи тадбирҳои пешгирӣ кардани қафомонии хонанда аз таълимро кор карда баромад, ки он ба ташкили ташхиси «имкониятхои ҳақиқии мактаббачагон», мукаррар намудани сабабҳои асосии ин зухурот ва истифодаи оптималии воситаҳои мавҷудаи таъсири педагогӣ асос ёфтааст[3,67].

Аксарияти хонандагони синфи якум ба синфхона чун ба дунёи нав ворид мешаванд, ки дар он бисёр чизҳои ҷолиб ба рӯи онҳо кушода мешавад. Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки умедҳои онҳоро равшанӣ бахшад, на хомӯш кардани талаботи дониш. Мутаассифона, на ҳамаи муаллимон аз уҳдаи ин вазифа мебароянд. Кунҷкобӣ, ки аз хонандагони синфи якум мебарояд, дар синфи сеюми мактаби ибтидоӣ барои аксари онҳо аз байн меравад. Баъзан ноумедии кӯдак пас аз як ҳафта рух медиҳад. Як кӯдак бо гиря ба мактаб меравад, дигаре хоҳиш мекунад, ки ба боғча баранд ва дигарон аллакай фикр мекунанд, ки марҳилаи мактабӣ дар ҳаёти онҳо кай ба охир мерасад.

Барои нигоҳ доштани муносибати мусбати кӯдакон ба фаъолияти таълимӣ дар марҳилаи ибтидоии таълим, ҳадди ақал ду шарт бояд иҷро карда шавад. Аввалан, ҷалб кардани хонандагон ба ҳалли мушкилоти маърифатӣ, ки тавассути ҳалли онҳо хонандагон дар ҷаҳони атроф чизҳои навро меомӯзанд. Дар баробари ин, хонандагон набояд дониши тайёрро ба даст оваранд ва онро танҳо дар хотир нигоҳ доранд, яъне худашон кашф кунанд.

Яке аз унсурҳои муҳим ин аст, ки дар синф ҳамеша хонандагоне таҳсил мекунанд, ки ҳанӯз ба қадри кофӣ бозӣ накардаанд ва барои онҳо фаъолияти бозӣ нақши пешбарандаи худро нигоҳ медорад. Инро ба назар гирифта, омӯзгорон дар давраи аввали омӯзиш кӯшиш мекунанд, ки аз бозиҳои гуногун истифода баранд. Ва дуруст аст: бозиҳои дидактикӣ бояд ба раванди таълими мактаби ибтидоӣ дохил карда шаванд. Омӯзишро ҳамчун як фаъолияти пешбаранда якбора ташаккул додан мумкин нест. Аммо омӯзгор ҳангоми ҷорӣ намудани бозиҳо бояд ҳамеша онҳоро барои ташаккули фаъолияти таълим истифода барад. Илова бар ин, набояд ба бозиҳо дар синфхона саргарм шавад, зеро баъзе хонандагони синфи якум аз ҳаёти мактабӣ ноумед мешаванд, маҳз барои он, ки «онҷо таҳсил намекунанд, балки бозӣ мекунанд». Аммо онҳо ба мактаб омадаанд, зеро интизори дарсҳои нави ҷиддӣ ҳастанд.

Усули асосии пешгирӣ кардани қафомонӣ ва пешравии хонандагон ҳавасманд гардондани фаъолияти маърифатии онҳо мебошад.

Педагог Агапова И.Ю. барои пешгирии ақибмонии хонандагон аз таълим тадбирҳои зерини дидактикӣ ва тарбиявиро пешниҳод мекунад:

1. Ба куллӣ беҳтар намудани самараи ҳар як дарс.
2. Ташаккули таваҷҷуҳи маърифатӣ ба омӯзиш ва ваҷҳҳои мусбат.
3. Муносибати инфиродӣ ба ҳар як хонанда.
4. Низом ва реҷаи муайян ва махсуси хонагӣ.
5. Пурзур намудани кор бо падару модарон.
6. Баланд бардоштани масъулияти хонанда барои таҳсил ҷалб намудани фаъолони хонандагон.

Фаъолияти муаллим дар бобати пешгирӣ кардани пешравии суст талаб мекунад, ки дар сурати ошкор шудани қафомонии кор барои бартараф намудани он фавран чораҳо дида шаванд. Дар адабиёт интихоби тадбирдо одатан бо сабабҳои пешравии суст алоқаманд аст,

ки ин, албатта, кифоя нест. Чунин такрори назария ва амалия аз он иборат аст, ки дар мафҳуми «нокомӣ» унсурҳои он ҷудо карда нашудаанд, аломатҳои ақибмонӣ ошкор карда намешаванд. Зимнан, ин барои дуруст интихоб кардани тадбирҳои бартараф намудани пешравии суст ва ақибмонӣ, фаҳмидани сабабҳои ба амал омадани ин ҳодисаҳо зарур аст.

Барои пешгирӣ намудани пешравии суст, чунон ки таҳлили шароите, ки боиси қафомонда мешавад, нишон дод, беҳтар намудани раванди таълим, пурзӯр намудани таъсири тарбиявии он аҳамияти асосӣ дорад.

Тавсияҳо ба ҳалли ин масъалаҳо чи дар кори фардӣ бо талабагон ва чи дар кори бо тамоми синф нигаронида шудаанд. Сабабҳои нобароририро дар сари вақт муайян кардан ва бартараф кардани онҳо хеле муҳим аст.

Барои фаъолнамудани хонандагони ақибмондаи синфҳои ибтидоӣ бештар ба чунин масъалаҳо диққати ҷиддӣ додан зарур аст:

Донистани сабабҳои асосии ақибмонии хонандагон ва пешгирии он.

Машғулиятҳои фардӣ бояд характери муаммовӣ ва коррексионӣ дошта,ташкили рӯзномаи мушоҳида ва машғулиятҳои иловагӣ ба манфиати кор аст.

Ташаккул додани хусусиятҳои педагогӣ-руҳии хонандагони ақибмонда (фаъолияти фикрӣ, диққат, хотир, тафаккур, идрок, хаёл, ҳиссиёт) бо истифодабарии асбобҳои аёнии гуногуни диққатҷалбкунанда ва муносибатҳои тафриқавӣ.

Инкишофи фаъолияти фикррониии хонандагон дар дарс ва қобилияти эҷодии онҳо дар ҷараёни таълиму тарбия.

Ҷалб намудани хонандагони ақибмонда ба чорабниҳои тарбиявӣ.

Такмили хамкории мактаб ва оила дар инкишоф додани фаъолияти хонандаи ақибмонда.

Хулоса, муносбати муаллим бо чунин категорияи хонанда бояд хайрхоҳона бошад. Ӯро лозим аст, ки ба имконият ва қобилияти хонанда бовар дошта бошад, паҳлуҳои мусбат ва беҳтарини ҳаёти оилавии хонандаро ошкор созад ва ба онҳо такя карда истода, костагию навоқисашро муштаракан бо хонанда рафъ созад.

АДАБИЁТ:

1.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»// http://www.maorif.tj

2.Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. -М.: Педагогика. 1984. -286 с.

3.Бабанский Ю.К. Об изучении причин неуспеваемости школьников//Советская педагогика. 1972, №1, С.26-27.

4.Буйдоков Х. Асосҳои дидактика. -Д.:Маориф, 1995. -180 с.

5.Безруких М.М., Ефимова С.П. Отчего зависит работоспособность ребенка//Начальная школа. 1991, №8. С. 85.

6.Детская психология / А.А. Люблинская. – Москва : Просвещение, 1971. – 410 с.

7.Занков Л.В. О начальном обучении. -М.: Просвещение, 1963. -260 с.

8.Лутфуллоев М. Дарс. Душанбе: Маориф, 1975. - 131 с.

9.Раҳмонов З.П.,Раҳмонова Д.З. Асосҳои педагогика ва психологияи махсус. -М.:Нури маърифат. 2020, -224 с.

10. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. М.: Педагогика, 1982.- 208 с.

11. Шевченко С.Д. Школьный урок: как научить каждого. -М.: Просвещение, 1991.-175 с.

12. Эльконин Д.Б. Психологические проблемы в связи с обучением по новым программам//Народное образование, 1993, №7. с. 120-125.

РОҲҲОИ ПЕШГИРӢ НАМУДАНИ АҚИБМОНИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Мақолаи мазкур ба масъалаи пешгирӣ намудани ақибмонии хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия бахшида шуда, ба ақидаи муаллифон, ҷалб кардани хонандагон ба ҳалли мушкилоти маърифатӣ, ки тавассути ҳалли онҳо хонандагон дар ҷаҳони атроф чизҳои навро меомӯзанд. Дар баробари ин, талабагон набояд дониши тайёрро ба даст оваранд ва онро танҳо дар хотир нигоҳ доранд, яъне худашон кашф кунанд. Муаллифон чунин мешуморанд, ки истифодаи роҳҳо ва усули гуногуни дар раванди таълиму тарбияи хонандагони ақибмонда ташаккул додани қобилияти эҷодӣ, тафаккур, диққатнокии онҳо дар фаъолияти педагогони барҷастаи ватаниву хориҷӣ, рӯзномаву маҷаллаҳои гуногун, мақолаҳои илмии олимон, маърузаҳои муаллимони пешқадами синфҳои ибтидоӣ бисёр мушоҳида шудаанд. Дар мақола баъзе шаклҳои машғулиятҳо оид ба инкишоф ва пешгирӣ намудани ақибмонии хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия нишон дода шудааст. Муаллифон намунаи намудҳои технологияҳои махсуси таълим ва хусусиятҳои онҳоро доир ба

инкишофи қобилияти зеҳнӣ ва донишазхудкунии хонандагони имконияташон маҳдуд пешниҳод намуда, мавқеи ҳамкории муаллим ва нуқсоншиносонро дар ин самт муайян намудааст.

Калидвожаҳо: *таълим, тарбия, инкишоф, норасоӣ, ақибмонӣ,корҳои ислоҳӣ, солимгардонӣ, принсип, ташхис, пешгирӣ, технология, раванди маърифатӣ,қобилияти эҷодӣ.*

ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ОТСТАВАНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Данная статья посвящена вопросу профилактики отставания учащихся в процессе обучения а также, по замыслу авторов, вовлечения учащихся в решение познавательных задач, решая которые, учащиеся познают новое в окружающем мире. При этом учащиеся не должны запоминать готовые знания, а лишь запоминать их, то есть открывать их самостоятельно. Авторы считают, что использование различных способов и методов в процессе обучения и воспитания отсталых учащихся для развития их творческих способностей, мышления и внимательности наблюдается в деятельности видных отечественных и зарубежных педагогов, различных газет и журналов, научных статьи ученых, доклады ведущих учителей начальных классов. В статье показаны некоторые формы обучения для развития и профилактики умственной отсталости учащихся в процессе обучения. Авторы привели пример видов специальных образовательных технологий и их характеристик в части развития интеллектуальных способностей и приобретения знаний учащихся с ограниченными возможностями, а также определили позицию сотрудничества педагога и специалистов с ограниченными возможностями в этом направлении.

Ключевые слова: *воспитание, обучение, развитие, недостаточность, отставание, коррекционная работа, оздоровление, принцип, диагностика, профилактика, технология, познавательный процесс, творческие способности.*

WAYS TO PREVENT STUDENTS' DELAY IN THE PROCESS OF TRAINING AND EDUCATION

This article is devoted to the issue of preventing students from falling behind in the process of teaching and learning, as well as, according to the authors, involving readers in solving cognitive problems, by solving which students learn new things in the world around them. At the same time, readers should not memorize ready-made knowledge, but only memorize it, that is, discover it on their own. The authors believes that the use of various methods and methods in the process of teaching and educating retarded readers to develop their creative abilities, thinking and attentiveness is observed in the activities of prominent domestic and foreign teachers, various newspapers and magazines, scientific articles by scientists, reports of leading primary school teachers. The article shows some forms of training for the development and prevention of mental retardation in readers during the learning process. The authors gave an example of the types of special educational technologies and their characteristics in terms of the development of intellectual abilities and the acquisition of knowledge of readers with disabilities, and also determined the position of cooperation between teachers and specialists with disabilities in this direction.

Key words: *education, training, development, deficiency, lag, correctional work, recovery, principle, diagnosis, prevention, technology, cognitive process, creative abilities.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Раҳмонов З.П. – н.и.п., дотсенти кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии факултети таҳсилоти ибтидоӣ ва педагогикаи махсуси МТД “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров” (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хуҷанд). E-mail rahmonov.@mail.ru*

Котибова Ш. П. – н.и.п., дотсент, мудири шуъбаи мактабҳои камнуфуси Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Таҷикистон, ш. Душанбе, к. А.Адҳамов 11|2. E-mail: sharifa.kotibova@mail.ru., тел: (992) 559993120

Сведения об авторах: *Рахмонов З. П.- к.п.н., доцент кафедры профессиональной педагогики и психологии педагогического факултета ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова» (Республики Таджикистан, г.Худжанд). E-mail rahmonov.@mail.ru*

Котибова Ш. П. – к.п.н., доцент, зав. отделом малокомплектных школ Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А.Адхамов 11/2. E-mail: sharifa.kotibova@mail.ru., тел: (992) 559993120

Information about authors: *Rakhmonov Z.P. – c.p.s., associate professor of the department of professional pedagogy and psychology of the pedagogical faculty of the State Educational Institution "Khujand State University named after academician B. Gafurov" (Republic of Tajikistan, Khujand). E-mail rahmonov.@mail.ru*

Kotibova SH.P. – c.p.s., associate professor, the head of the department of ungraded schools of the Development Education Institute named after Abdurahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 11|2 A.Adhamov str., E-mail: sharifa.kotibova@mail.ru., mob: (992) 559993120

ТДУ:372.818.(575.3)

ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР НИЗОМИ КРЕДИТӢ-РЕЙТИНГИИ ТАЪЛИМ

Саидзода А. Р.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода.

Ба тавсифи шароити педагогии ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар низоми таълими рейтингию кредити шуруъ намуда, бояд муайян кард, ки мафҳуми «шароити педагогӣ» дар ин раванд чи маъно ва мазмунро дар бар мегирад.

Худи мафҳуми «шароит» мафҳуми умумиилмӣ буда, дар фалсафа, психология ва педагогика тафсири худро дорад.

Шароит ин падидае мебошад, ки барои ба вуҷуд омадани ҳодисаи додашуда зарур аст, вале худ ба худ сабабгори он намешавад. Тарзи кори сабаб ва таъсироти он ба хусусияти шароит вобаста аст. Бо тағйир додани шароит ҳам тарзи амали сабаб ва ҳам хусусияти таъсирро тағйир додан мумкин аст.

Дар луғати энсиклопедии фалсафӣ мафҳуми «шароит» ба таври зайл шарҳ дода шудааст.

ҳамчун муҳите, ки дар он зиндагӣ мекунанд ва бидуни он вуҷуд надоранд;

ҳамчун муҳите, ки дар он чизе руй медиҳад [4].

Ба ақидаи Дюркгейм маҳз муҳити иҷтимоӣ як қатор шароитҳоро ташкил медиҳад. Аз ин нуқтаи назар муҳимтарин ҷанбаи муҳити иҷтимоӣ низоми қоидаҳои меъёрӣ мебошад. Он унсурҳоеро метавон «шароит» номид, ки дар зери назорати ягон актори алоҳидае нестанд [5].

Дар луғати сотсиологӣ шароит он аст, ки ҷузъи муҳимми маҷмуи объектҳо ба он вобаста аст ва аз мавҷудияти он падидаи додашуда ҳатман ба вуҷуд меояд.

Аксар вақт, шароит барои зуҳурот чизи беруна ҳисобида мешавад. Маҷмуи шароити мушаххаси падидаи додашуда муҳити пайдоиши онро ташкил медиҳад, ки амали қонунҳои табиат ва ҷомеа ба он вобаста аст.

Дар баробари ин, тафсири психологию педагогии ин мафҳум ба ҳам монанд аст.

Дар психология мафҳуми «шароит» ҳамчун маҷмуи сабабҳои берунӣ ва ботинии шахс тавсиф мешавад, ки инкишофи психикии шахсро муайян карда, онро суръат мебахшад ё суст мекунад, инчунин, ба раванди инкишоф ва динамикаи он таъсир мерасонад.

Дар педагогика шароит гуфта, маҷмуи таъсирҳои табиӣ, иҷтимоӣ, берунӣ ва дохилии тағйирёбандаро мефаҳманд, ки ба инкишофи ҷисмонӣ, ахлоқӣ, психикии шахс ва ба рафтори инсон, тарбияи, таълим ва ташаккули ӯ таъсир мерасонад.

Ҳарду таърифро ҷамъбаст карда, метавон ба чунин хулосае омад: шароит ин ҳолате мебошад, ки ба шахс дар вазъияти додашуда таъсир мерасонад. Дар бораи мафҳуми «шароити педагогӣ» сухан ронда, бояд қайд кард, ки тафсирҳои ин таъриф хеле зиёданд.

С.Н.Павлов зарурати ба мафҳуми «шароити педагогӣ» дохил намудани маҷмуи имкониятҳои объективии таълиму тарбияи одамон, шаклҳои ташкилӣ ва имкониятҳои моддиро эътироф мекунад [2., с.14].

А.В.Сверчков заминаҳои бунёдиро барои алоқаманд намудани равандҳои фаъолият дар самти идоракунии раванди ташаккули фарҳанги касбии педагогии шахс ҳамчун шароити педагогӣ пешниҳод намудааст. [3., с.279–282].

Андреев В.И., Яковлева Н.М., Наин А.Я. чунин мешуморанд, ки шароити педагогӣ ин маҷмуи тадбирҳои таъсирасонии педагогӣ мебошанд, ки ба ҳалли масъалаҳои тарбия нигаронида шудаанд.

Мавқеи дуюм ба Ипполитова Н.В. ва Стерхова Н.С. таалуқ дорад, ки шароити педагогиро яке аз унсурҳои таркибии низоми педагогӣ медонанд, ки маҷмуи имкониятҳои муҳити таълимӣ ва моддию фазоиро инъикос намуда, ба ҷанбаҳои шахсӣ ва просессуалии ин низом таъсир расонида, фаъолият ва рушди босамари онро таъмин менамояд. Ба назари мо таърифи мукаммалтар ва дурусттари мафҳуми «шароити педагогиро» Шалин М.И. пешниҳод намудааст.

Шароити педагогӣ гуфта, ӯ равандеро дар назар дорад, ки ба инкишофи шахсият таъсир расонида, маҷмуи ҳолатҳои берунаро дар ягонагӣ бо моҳият ва зуҳуроти дохилӣ фаро мегирад. Дар асоси таърифҳои зикршуда мо кӯшиш менамоем, ки таърифи ин мафҳумро пешниҳод намоем.

Ҳамин тариқ, дар ин кор шароити педагогии ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ гуфта, маҷмуи ҳолатҳои

раванди педагогӣ фаҳмида мешаванд, ки ба таълим, тарбия ва рушди шахсияти донишҷӯён таъсир мерасонанд.

Шароити педагогӣ ба се намуд тақсим мешаванд: ташкилӣ, психологию педагогӣ ва дидактикӣ.

Шароити ташкилӣ – педагогӣ гуфта, маҷмуи омилҳое фаҳмида мешаванд, ки барои ҳалли масъалаҳои таълим имкон медиҳанд (Беликов В.А., Козирева Е.И., Павлов С.Н. ва ғ).

Шароити психологию педагогӣ шароитҳое мебошанд, ки чораҳои педагогии таъсиррасонии омӯзгорро ба донишҷӯён таъмин мекунанд ва барои баланд бардоштани самаранокии раванди таълим пешбинӣ шудаанд (Журавская Н.В., Круглий А.В., Лисенко А. В., Малыхин А. О. ва ғ.)

Шароити дидактикӣ интихоби мақсадноки мундариҷа, усул ва шаклҳои ташкилии таълим барои ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ мебошанд (Рутковская М.В. ва дигарон). Ҳар як намуди шароити педагогӣ бо маҷмуи муайяни вазифаҳо тавсиф карда мешавад.

Масалан, вазифаи асосии шароити ташкилию педагогӣ идоракунии ҷанбаи протсессуалии раванди педагогӣ мебошад. Вазифаи шароити психологию педагогӣ ташкили чорабиниҳои мушаххаси педагогӣ мебошад, ки ба таълим, тарбия ва инкишофи шахсият нигаронида шудаанд. Ниҳоят, вазифаи шароитҳои дидактикӣ интихоби мундариҷа, усул ва шаклҳои кор барои ноил шудан ба ҳадафҳои тарбиявӣ мебошад.

Шароити аввали педагогии ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар низоми кредитӣ-рейтингии таълим ин *устувор намудани ҷанбаи зебопарастии мазмуни раванди таълим* мебошад.

Мазмуни раванди таълим ин низоми дониш, маҳорат ва малакаҳое мебошанд, ки барои омӯхтан дар намуди муайяни муассисаи таълимӣ интихоб карда мешаванд.

Ҳуҷҷатҳои асосие, ки мундариҷа ва ташкили раванди таълимро муайян мекунанд, инҳоянд: нақшаи тақвим, нақшаи кории таълимӣ, барномаҳои кории фанҳои таълимӣ, инчунин, барномаҳои таҷрибаомӯзии истеҳсолӣ ва дигар маводи методӣ.

Устувор намудани ҷанбаи зебоипарастии мазмуни раванди таълим доир ба ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ гуфта, мо низоми дониш ва малакаҳоеро мефаҳмем, ки барои омӯзиш дар шакли муайяни муассисаи таълимӣ интихоб карда мешаванд. Категорияи мустахкам намудани ҷиҳати зебоипарастии мазмуни таълим ҳамеша мушаххаскуниро талаб мекунад: мазмуни абстрактии, аз моҳияти ботинии низоми ҷудошуда вуҷуд надорад. Мазмуни таҳсилоти умумӣ барои инкишофи ҳамаҷонибаи донишҷӯён, рушди тафаккур, шавқу рағбати маърифатӣ ва омодагии онҳо ба фаъолияти меҳнатӣ заминаи асосиро ташкил медиҳад. Воситаи амалигардонии ҳадафҳои таълимро иҷро карда, мундариҷа бояд талаботи ҳам имрӯза ва ҳам ояндаи ҷомеа, инчунин, талаботи шахсони алоҳидаро инъикос намояд. Маҳз талаботҳо моро барои ташаккул додани мазмун ва ворид намудани он ба барномаҳои муассисаҳои таълимии навъу сатҳи гуногун водор месозанд.

Зарфияти зебоипарастии мундариҷаи таълим ин қобилияти предмет ё падидаи фарҳанг барои фаъолгардонии завқи зебоипарастӣ ва азсаргузаронии муносибату рӯйдодҳое мебошад, ки моҳияти шахс ва принсипҳои асосии ӯро тасдиқ мекунанд: аҳлоқӣ, маънавӣ (болотар аз муқаррарӣ), субъективӣ, яклухтӣ, креатавнокӣ ва ғ. Мукаммалтарин офариди зебоӣ дар санъат ҳамчун вазифаи пешбарандаи он муаррифӣ мешавад, аммо соҳаҳои дигари иҷтимоӣ-фарҳангии шахсиятсозӣ вуҷуд доранд, ки дар онҳо фаъолияти амалии шахс аз рӯйи имкониятҳо (зарфият) ба санъат наздик мешавад. Чунин соҳа, бешубҳа, бояд таҳсилот бошад, ки одамро «аз рӯйи таъйинот» ташаккул медиҳад. Агар вай бо ягон сабаб яклухтии шахсро таъмин накарда, рисолати худро танҳо дар додаи дониш доир ба фани алоҳида, «кор бо ахборот», шинос намудан бо тарзҳои муқарраршудаи амал ва меъёрҳои мавҷуда бинад, он гоҳ хавфи аз даст додани иктидори эстетикӣ ва дар ин замина захираҳои дигари педагогӣ вуҷуд дорад.

Зарфияти зебоипарастии мазмуни раванди таълим ин қобилияти ҳамин зарфият дар самти таъмин намудани идроки яклухти мазмуни таҳсилот ва пазируфтани моҳияти шахсиятсозии он аз тарафи донишҷӯён мебошад. Чунин шахсиятсозӣ ва маънавикунонии инсон тавассути таҳсилот дар сурате имконпазир аст, ки агар тарҳрезии низомҳои таҳсилот дар ягонагии органикӣ бо қонуниятҳои дидактикӣ дар қонунҳои эстетикӣ амалӣ карда шаванд.

Ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён самти афзалиятноки педагогикаи мактаби олӣ буда, дар тарбияи психологию педагогии мутахассисони оянда нақши махсус мебозад.

Ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён раванди мураккаб, серҷабҳа, аз ҷиҳати диалектикӣ зиддиятнок ва мақсадноки ташаккул ва инкишофи шахсияти инсон мебошад.

Ҳангоми ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён бояд раванди педагогии мақсаднок ва бошуурона амаликардашудаи ташкилу ҳавасмандгардонии фаъолияти гуногуни шахсияти ташаккулёфта барои аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоӣ дарк карда шавад: дониш, малакаҳои амалӣ, роҳҳои фаъолияти эҷодӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва маънавӣ.

Ҳамин тавр, ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯёнро яке аз намудҳои фаъолияти педагогӣ донистан лозим аст, ки мақсади он азнавсозии мақсадноки шахс ё гурӯҳи одамон мебошад. Ин азнавсозӣ ба сифатҳои шахсӣ, принсипҳо ва эътиқодҳои аҳлоқ.ю маънавӣ, низоми арзишҳо ва идеалҳои ҳаётӣ, инчунин, фарҳанг ва рафтори умумӣ дахл дорад. Ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯёнро бо ду маъно фарқ мекунанд: васеъ (умумӣ) ва маҳдуд (хусусӣ).

Ба маънои васеъаш ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён бо иҷтимоишавии шахс муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, онро метавон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, ки аз таъсири ҷомеа ба шахсият иборат аст, ҳамчун раванд ва натиҷаи азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ ва азнавҳосилкунии фаъолонаи он аз ҷониби шахс дар фаъолияти истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, дар муошированти байнишахсӣ, инчунин, дар рафтор ва баҳои маънавӣ ба рафтори худ ва одамони дигар баррасӣ кард. Зимнан, ба маънои васеъаш ҳатто интихоб кардани чунин меъёри баҳодиҳии инсонро низ хусусияти тарбияи ӯ муайян мекунад.

Ба маънои маҳдуд ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён ҳамчун раванди таъсири мақсаднок ва мунтазами субъекти тарбия ба объект бо мақсади дар он ҷой додани сифатҳои ба мақсаду вазифаҳои тарбия мувофиқ арзёбӣ мешавад. Ба ибораи дигар, ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён фаъолияти махсус ташкилшудаи омӯзгорон ва донишҷӯён барои амалӣ намудани ҳадафҳо мебошад, ки дар такмили ҳамаҷонибаи ҷанбаи зебоипарастии мазмуни раванди таълим мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Хусусиятҳои асосии таҳкими ҷанбаи зебоипарастии мазмуни раванди таълимро дар ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ баррасӣ мекунем. Ба инҳо хусусиятҳои хоси зерин дохил мешаванд:

1.Пурзӯр намудани ҷанбаи зебопарастии мазмуни раванди таълим дар ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ аз рӯйи давомнокӣ фарқ мекунад. Дар асл, он раванди тамоми умр давомкунанда аст. Дар баробари ин раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар шуури одам асари амиқ мегузорад, зеро низоми асаби у дар овони ҷавонӣ хеле чандир ва зуддаркунанда аст.

2.Хусусияти пурзӯр намудани ҷанбаи зебопарастии мазмуни раванди таълим дар ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ пайвастагии он мебошад. Агар раванди ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ қатъ шуда, гоҳ-гоҳ амалӣ карда шавад, пас омӯзгор маҷбур мешавад, ки ба ҷойи амиқтар инкишоф додан, пайваста дар шуури донишҷӯ «из»-ро аз нав гузошта, одатҳои устувор ва малакаҳои рафториро инкишоф диҳад.

3.Пурзур намудани ҷиҳати зебопарастии мазмуни раванди таълим дар ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингию кредитӣ раванди мураккаби маҷмуавӣ аст. Маҷмуавӣ будан дар ин замина маънои зарурати таъмини ягонагии мақсад ва вазифаҳои таълим, ягонагии мазмуни он, шаклу усули татбиқи мазмуни ҷараёни таълимро дорад.

4.Ба таҳкими ҷанбаи зебопарастии мазмуни раванди таълим дар ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ ҳам тағйирпазирӣ, яъне норавшании натиҷаҳо ва ҳам ба андозаи зиёд номуайянии натиҷаҳои ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингию кредитӣ хос аст. Ин ҳолат аз фарқиятҳои назарраси инфиродии муҳассилин, таҷрибаи гуногуни иҷтимоии онҳо, муносибати гуногун ба худи раванд ва ҳадафҳои таълим вобаста аст.

5.Раванди таҳкими ҷанбаи зебопарастии мазмуни раванди таълим барои ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ характери дуҷониба дорад. Ин чунин маъно дорад, ки аз омӯзгор ба шогирд робитаи мустаким барқарор мешавад ва аз шогир ба омӯзгор бошад алоқаи баръакс сурат мегирад. Идоракунии раванд асосан дар фикру мулоҳиза асос меёбад, яъне дар чунин маълумоте, ки аз донишҷӯён бармеояд. Ҳар қадаре, ки дар ихтиёри омӯзгор маълумот зиёд бошад, вай

воситаю усули тарбияро хубтару мувофиқтар интихоб карда, таъсири тарбиявиро бехтар ташкил карда метавонад ва ин ҳамон қадар ба мақсад мувофиқтар аст.

Сохтори таҳкими ҷанбаи зебоипарастии мундариҷаи раванди таълим дар ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ робитаи табиии шароитии унсурҳои асосии онр дар бар мегирад: ҳадафҳо, вазифаҳо ва мундариҷа, принсипҳо, усул ва воситаҳо, самтҳо, инчунин, натиҷаҳои бадастовардашуда.

Дар байни низомҳои таҳкими ҷанбаи зебоипарастии мундариҷаи раванди таълим дар ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми таълими рейтингӣ ва кредитӣ, ки ба андозаи бештар ташаккули мазмуни таълимро муайян мекунанд низомҳои зеринро фарқ мекунанд:

1.ҳадафҳои қабулшуда;

2.дастовардҳои иҷтимоӣ ва илмӣ;

3.талаботи иҷтимоӣ;

4. талаботи шахсӣ;

5. имкониятҳои педагогӣ ва ғ.

Ташаккули фарҳанги эстетикӣ ба воситаи фанҳои таълимӣ бояд ба таври маҷмуавӣ ба роҳ монда шавад. Инчунин, бояд дар назар дошт, ки ҳар як фан имкониятҳои хоси худро дорад ва ин имкониятҳо дар раванди таълим бояд ба назар гирифта шаванд.

Эстетикикунонии ҳар як машғулият бо чунин роҳҳо амалӣ карда мешавад:

тавассути инъикоси равшани масъалаҳои тарбияи эстетикӣ дар мавзуъҳои омӯхташаванда;

ба таври сохторӣ ворид намудани иттилооти дорои хусусияти фарҳангӣ ба дарсҳои назариявӣ ва амалӣ, васеъ намудани ҷаҳонбинии умумии фарҳангии донишҷӯён;

ба воситаи ташаккул додании малакаҳои эҷодӣ ва амалии дорои хусусияти эстетикӣ дар писарону духтарон;

эҷоди «фазои эстетикӣ»;

азнавсозии сифатии фаъолияти маърифатӣ;

аз худ намудани аппарати консептуалӣ ва тавсифдиҳандаҳои мазмунию сохтории низоми тарбияи эстетикӣ.

Ҳамин тариқ, эстетикикунонии мундариҷаи таълим як самти бисёрҷанба буда, имкониятҳои на танҳо илмҳои гуманитарӣ, балки тамоми фанҳои дигарро низ дар бар мегирад. Таносуби оптималии фанҳои гуманитарӣ ва табиатшиносӣ, инчунин, пурра кардани мазмуни фанҳои табиию риёзӣ ва техникӣ бо донишҳои «ба инсон равонашуда» зарур аст, зеро ин барои аз тарафи донишҷӯён дуруст дарк намудани муносибати инсон ба ҷомеа ва техника мусоидат мекунад. Аз худ намудани донишҳои хусусияти башардӯстидошта боиси ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён, ҷаҳонбинии ба шахсият нигаронидашуда, ақидаҳои некбинона ба мушкилоти ҳаёт ва бақои он, дарки мазмуни ҳаёти инсон дар донишҷӯён мегардад ва ин имкон медиҳад, ки дар ҳама гуна шароит на танҳо пурмаҳсул меҳнат кунад, балки арзиш ва асолати худро нигоҳ дорад.

Шароити дуюми педагогии ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредити-рейтингии таълим *эстетикикунонии муҳити таълимии донишгоҳ* мебошад.

Феълан масъалаи эстетикикунонии муҳити таълимӣ, ки ҳамчун асоси фаъолият ва маҷмуи устувори арзишҳои фарҳангӣ арзёбӣ мешавад аҳаммияти муҳим дорад. Вай аз як тараф, мазмуну натиҷаҳои предмети фаъолияти бадеӣ ва эҷодии ба таври муайян ташкилшуда ва аз тарафи дигар, шаклҳои муносибати одамонро бо воқеияти муҳити фарҳангӣ ва эстетикӣ дарбар мегирад.

Мафҳуми «муҳит»-ро ба фалсафа ва ҷомеашиносӣ файласуфи фаронсавӣ, асосгузори ҷараёни фарҳангӣ-таърихӣ Тен И.С. ворид намудааст. Аз нуқтаи назари фалсафию педагогӣ ба баррасии масъалаи «муҳит» аз мавқеи аҳаммияти тарбиявии он аввалин шуда намояндагони мактаби адабӣ ва фалсафии рус дар нимаи дуюми XIX ва ибтидои асри XX Бердяев Н.А., Булгаков С.Н., Розанов В.В. ва Толстой Л.Н. майл кардаанд. Педагог-антропологҳои нимаи дуюми асри XIX, аз қабили Каптерев П.Ф., Лесгафт П.Ф. ва Ушинский К.Д. ба нақши муҳити зист дар раванди таълиму тарбия таваҷҷуҳи махсус медоданд. Онҳо дар таълимоти худ ба раҳёфти антропологӣ, ки робитаи ҳама гуна донишро дар бораи падидаҳо ва равандҳои тарбиявӣ бо дониш дар бораи табиати инсон дар бар мегирад, такя мекарданд.

Исбот шудааст, ки:

истифодабарии ранг мувофиқи синну сол ё афзалиятҳои миллӣ метавонад ба донишҷӯён таъсири ҳаловатбахш расонад;

хусусияти ранги деворҳо (ранг, матоъ) ба фаъолияти зеҳнии донишҷӯён ва ба муттамарказияти диққат таъсири ҷиддӣ мерасонад;

муҳит бояд аз муҳите, ки боиси хастагӣ мегардад фарққунанда буда, равшану дилписанд бошад;

муваффақияти омӯзиш бештар аз мавҷудияти “майдони ба чашм мувофиқ” дар дохили синфхона вобаста аст.

Маълум аст, ки ҳар гуна муҳит, аз ҷумла тарбиявӣ одамро ба амалҳои муайян водор мекунад ва барои онҳо шароити мусоид фароҳам меоварад.

Гуруҳҳои асосии биноҳои ҳар як муассисаи таълимӣ синфхонаҳо, лабораторияҳо, тлорҳои ллесионӣ, устохонаҳо, студияҳо ва иншооти фароғатӣ маҳсуб меёбанд, ки вазифаҳои фароғат ва робитаро муттаҳид мекунанд.

Биноҳои таълимӣ бояд ба маҷмуи талабот – педагогӣ, беҳдоштӣ, психологӣ, эстетикӣ ва функсионалӣ ҷавобгӯ бошанд. Тарҳи меъмории ин гуруҳи биноҳо бояд ташкили фазоии шаклҳо ва усули гуногуни таълим, яъне коллективӣ, гуруҳӣ ва инфиродротаъмин намояд.

Дохили ҳар як синфхона бояд «симои» худро дошта бошад ва ба талаботи эргономика (иқлими рӯшноӣ ва ранг, рушноии табиӣ, самтгирӣ ба қисматҳои олам, ҳарорат, шароити ҳавотозакуниии табиӣ ё сунъӣ) ҷавобгӯ бошад.

Муҳити предметӣ-эстетикӣ ҳамчун мафҳуми «муҳити эстетикӣ» дар сохтори худ унсурҳои моддӣ ва зебоипарастии дар як ягонаи воҳид муттаҳидшударо дар бар мегирад, ки объектҳо ташкилкунанда он барандагони мақсадҳои эстетикӣ ва функсионалӣ мегарданд. Ба объектҳои моддӣ қобилияти бо чизе дар робита будан, доштани сарҳадҳои нисбатан аниқи фазоӣ ва хосиятҳои физикӣ хос мебошанд. Тарафи маънавии муҳити предметӣ-эстетикӣ нишондиҳандаҳои физикӣ надорад. Он маҳсули фаъолияти баҳодиҳии субъект мебошад, гарчанде аз хусусиятҳои худи субъект вобаста аст. Аммо раванди эстетикикунонии муҳити тарбия ин восита буда, натиҷаи ниҳоиаш аз он вобаста аст, ки онро кӣ идора мекунад. Дар таърихи фалсафа мафҳуми «эстетикикунонӣ» ба маъноҳои гуногун корбурд мешуд.

Бо таваҷҷуҳи зиёд ба эстетикикунонии таълим дар ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар татбиқи раҳёфти системавӣ онро ба таври интихобӣ метавон чунин муаррифӣ кард:

фалсафа: зебоӣ ва ҷиддияти фикр, фарохии он он, шарифӣ ва ҳақиқат; мантиқ ва далелнокии консепсияҳо; возеҳии андеша ва дақиқии забон;

забон ва фарҳанги гуфтор: бою рангин ва дақиқ будани забон; зебоии графикӣ - хаттотӣ; зебоии суханварӣ – сертобиши сухан; зебоии «шабоҳат» изоморфизми фикр ва сухан;

таърихи фарҳанги мусиқии ҷаҳонӣ: зебоии садо; рамзи акустикии фарҳанг; садоҳои табиат ва садоҳои мусиқӣ; мусиқӣ ҳамчун рамзи универсалии зебоӣ, ҳамоҳангӣ ва тартибот; зебоии тембрҳои гуногун; «эстетикикунонии дуюми мусиқӣ» - зебоии маҳорати иҷрокунӣ;

математика: эстетикаи адад; рамзи фарҳанги миқдорӣ; зебоии бузургиҳои математикӣ (шахсӣ, таносуб ва ғ.); математика ҳамчун рамзи зебоии зеҳнӣ ва тартибот;

истеҳсоли дастгоҳҳои парвозкунанда: зебоии тарҳҳо ва шаклҳо; ҳамоҳангии такмили техникӣ ва функсионалӣ; ҳавопаймо ҳамчун амсилаи идеалии "аҷоиб".

Бояд ба назар гирифт, ки эстетикикунонии фазои таълимӣ барои ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар татбиқи раҳёфти системавӣ маҷмӯи шароитҳое мебошад, ки на танҳо аз ҷиҳати назариявӣ, методологӣ, методӣ, ташкилӣ, балки ба таври стихиявӣ ягонагии органикии сифатҳои аз ҷиҳати фарҳангӣ талабшавандаи фард, алоқаи махсуси одамро бо олами беруна, фаъолгардонии раванди инкишофи соҳаи эмотсионалӣ-ҳиссиётӣ ва таҷрибаҳои эстетикӣ, мусоидат намудан ба ташаккули муносибати эстетикӣ ба воқеиятро дар бар мегирад.

Дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён ҳангоми тарбияи эстетикӣ эстетикӣкунонии муҳити таълимии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, яъне вазъи синфҳо, кабинетҳо, толорҳо, долон ва ғ. аҳаммияти махсус дорад. Ороиши долон, ороиши гушаҳо алоҳида, овезаҳо - ҳамаи ин ёрдамчии хомуши омӯзгор дар тарбияи эстетикӣ ва ахлоқии мактаббачагон мебошанд ё метавонанд, баръакс, монеа эҷод кунанд.

Агар кӯдакро аз синфи якум то охири мактаб чизҳое фаро гирифта бошанд, ки бо зебоӣ, мақсаднокӣ ва соддагӣ фарқ мекунанд, пас ба ҳаёти ӯ чунин меъёрҳо, ба монанди мақсаднокӣ, назму тартиб, ҳисси чанак (андоза) ба таври зершуурона ворид мешаванд, яъне меъёрҳое ки баъдтар табъу талаботи ӯро муайян мекунад. Агар газетаи бепарвоёна

тартибдодашуда дар синфхона моҳҳо овезон бошад, дар гӯшаи синфӣ маълумоти нав, шавқовар ва зарурӣ пешниҳод нагарданд, ба тозагии кабинет диққати зарурӣ дода нашавад, он гоҳ тадриҷан дар мактаббачагон муносибати таммулпазирона нисбат ба хунукназарӣ пайдо мешавад.

Мавриди қайд аст, ки ба ташаккули завқи эстетикӣ ва идеалҳои бачаҳо на танҳо муҳит таъсир мерасонад, балки ба ҷузъҳои муҳити зебоипарастии ба рушди зебоипарастии шахсият таъсиррасонанда хислатҳои шахсият, муҳити муошират, низоми муносибатҳои одамон (ба инсон, кор, санъат, таълим, табиат ва ғ.) ва эстетикаи рафтор низ дохил мешаванд.

Я. А. Коменский муносибати дилписанди байни мураббиҳо ва тарбиягирандагонро, ки на танҳо ба идеяҳои раванди тарбиявии инкишофёбанда мувофиқ аст, балки ба зебопарастии муносибатҳо мусоидат мекунад, чунин тавсиф медиҳад: "Агар омӯзгорон мунису меҳрубон бошанд, он гоҳ бачаҳоро аз худ дур намекунанд, балки тавассути рафтору гуфтор ва муомилаи падарвор онҳоро ба худ моил мекунонанд; агар омӯзгорон хонандагони серғайратро гоҳ-гоҳ таъриф кунанд (ҳатто ба хурдсолон себу чормағз ва шириниҳо диҳанд); агар баъзе хонандагонро ба хонаҳояшон даъват намуда, расмҳоеро нишон диҳанд, ки дар вақташ чиро бояд омӯзанд, асбобҳои оптикию геометрӣ, глобус ва дигар чизҳои ба ин монандро нишон диҳанд, ки дар онҳо ҳисси мафтуниро ба вуҷуд оварда метавонад; агар ба воситаи онҳо бо падару модарон муошират кунанд, хуласи калом, агар бо шогирдон бо муҳаббат муносибат кунанд, ба осонӣ дили онҳоро ба даст меоранд ва шавқу завқи мактаб рафтанро дар онҳо бедор мекунанд".

Шароити сеюми педагогии ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим *таҳаммулпазирӣ* мебошад.

Таҳаммулпазирӣ майл ба ҳамдигарфаҳмӣ ва муколама бо дигарон, эътироф ва эҳтироми ҳуқуқи ӯ ба фарқ карданро дар назар дорад. Таҳаммулпазирии эътиқодӣ таърихан шакли аввалин ва бартаридоштаи зуҳури таҳаммулпазирӣ мебошад, ки аллакай ба замони муосир дахл дорад. Дар энсиклопедия инчунин, тафсири таҳаммулпазирӣ аз нигоҳи утилитаризми сиёсӣ ҳамчун василаи ҷилавгирӣ аз бадии бузургтар, яъне ноустувории иҷтимоӣ арзёбӣ шудааст. Бартарии фарҳангии падида ва механизми таҳаммулпазирӣ имкон медиҳад, ки ин қобилияти ҳар як фард ба тамоми соҳаи фарҳанг ва ба қисмати хосси он мисли санъат нисбат дода шавад. Бо назардошти замони муосир дарк кардан, баҳо додан ва муколамаҳои дараҷаҳои гуногуни амиқ доир ба асарҳои муосир ва классик, дар бораи мазмуну шаклҳои онҳо ҳангоми дар сатҳҳои гуногуни қарор доштани шууру завқи эстетикӣ ва эътиқоди иштирокчиёни баҳс ва эҷодкорони бадеӣ ё ба воситаи изҳороти оддии тамошобину шунавандагон агрессия ва хашмро бар намеангезад, зеро ангезаи онҳо одатан ба манфиатҳои ҳаётии шахсӣ таъсир намерасонад.

Ба андешаи мо, таҳаммулпазирии фарҳангӣ-эстетикӣ яке аз муҳимтарин самтҳои арзишӣ-маънoии инсон буда, дарк, эҳтиром ва қабули фарҳанги дигарро аз ҷониби ӯ (шахс) муайян мекунад ё ҳадди ақал набудани муносибати манфӣ ба зуҳуроти фарҳанги дигар. Санъат дар ташаккули таҳаммулпазирии фарҳангӣ ва эстетикӣ нақши муҳим мебозад, зеро санъати ҳақиқӣ миллат надорад, дорои арзишҳои умумибашарии ба ҳар халқ фаҳмо буда, шахсеро тарбия мекунад, ки шуури таҳаммулпазир ва омодаи ворид шудан ба муколамаи байнифарҳангӣ мебошад, то олами ботинии худро бой гардонад.

Чунин муошират фарҳангӣ-эстетикӣ муносибатҳоро дар як муҳити умумии иҷтимоию фарҳангӣ ва микромуҳит, аниқтараш, фазои ҷомеа тақвият медиҳад. Аммо шароити муҳимтарин ва муайянкунандаи ташаккули чунин фазо дар низоми таълиму тарбияи кӯдакон, ҷавонон ва калонсолон ин барномаи таҳкими муносибатҳои таҳаммулпазирии фарҳангӣ-эстетикӣ дар ҳама шаклҳои имконпазир, яъне асосӣ ва иловагӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳаммулпазирии зебоипарастии донишҷӯён яке аз муҳимтарин хислатҳои арзишӣ-маънoии шахс буда, фаҳмиш, эҳтиром ва қабули ӯро (шахс) муайян мекунад, ки аз фарҳанги худи ӯ фарқ мекунад, яъне бо роҳи омӯзиши ҳаматарафа ва эҷодкорона инкишоф додани хусусиятҳои зебоипарастии он ва набудани муносибати манфӣ ба зуҳуроти фарҳанги дигар.

Муҳтавои ин мафҳум, ки мо дар ин пажӯҳиш мавриди бозбинӣ қарор додем, тавассути робитаи мафҳумҳои «таҳаммулпазирӣ», «фарҳанг», «санъат», «эстетика», «эстетикӣ», «таҳлилҳои арзишӣ-маънoӣ», «тафаккури таҳаммулпазирӣ» ва «рафтори таҳаммулпазирона» ҳамчун сифати интегративии шахс, ки хусусияти ҳамкории донишҷӯро бо олами беруна муайян мекунад, ошкор карда мешавад.

Асоси таҳаммулпазирии зебоипарастии донишҷӯёнро унсурҳои маърифатӣ, танзимкунанда (эмотсионалию иродавӣ) ва маомию рафторӣ ташкил медиҳад.

Баланд бардоштани самаранокии ташаккули сифатҳои таҳаммулпазирӣ шахсият, ки бояд ба паҳлуҳои гуногуни таълиму тарбияро дар мактаби ибтидоӣ фаро гирад, ба фаъолияти эҷодии эстетикӣ мусоидат мекунад ва ин ба хонандаи хурдсол барои дарк ва қабули арзишҳои умумибашарии дар забон ва анъанаҳои фарҳангии ҳалқҳои гуногун ҷойгиршуда имкон медиҳад.

Шароити чоруми педагогии ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредити-рейтингии таълим *ҷалб намудани донишҷӯён ба кори мустақилонаи дарки эстетикӣ* ва эҷодиёти эстетикидошта мебошад.

Кори мустақилона оид ба ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар донишгоҳ бояд характери мунтазамӣ, пайвастагӣ ва мураккабшаванда дошта бошад. Дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим се дараҷаи мураккабии корҳои мустақилона оид ба ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён вуҷуд дорад:

1. Дараҷаи такрористеҳсолкунанда (репродуктивӣ ё таълимӣ)-и кори мустақилона, ки дар он барои дараҷаҳои дигар замина гузошта шуда, заминаи шифоҳии лексикӣ-грамматикӣ ташаккул мeёбад, меъёрҳо дар хотира гузошта мешаванд. Дар ин дараҷа азхудкунӣ ва мустаҳкамкунии маводи нав сурат мегирад.

2. Дараҷаи бозсозӣ (гузариш ё нимэҷодӣ)-и кори мустақилона аз дараҷаи пештара бармеояд. Дар ин дараҷа таҳлили маводи таълимӣ бо таркиби минбаъдаи он сурат мегирад. Дар ин ҷо интиқоли дониш, маҳорат ва малакаи ҳосилшуда ба ҳолатҳои шабеҳ, инчунин, ташаккулёбии изҳорот доир ба ҳолатҳои монанд сурат мегирад. Кори мустақилонаи ин дараҷа фаъолияти бештари фикрӣ ва эҷодкориро талаб мекунад.

3. Дараҷаи эҷодӣ (эҷодкорӣ ё ҷустуҷӯйӣ)-и кори мустақилона бо ташаккули малака ва маҳорати ба амал баровардани ҷустуҷӯ ҳангоми ҳалли масъалаҳои мураккабтари муошират алоқаманд аст. Дар ин ҷо шахсияти эҷодкор ва дорои мустақилияти касбӣ ташаккул меёбад. Масалан, ҳангоми кор бо матни забони хориҷӣ донишҷӯ дар зинаҳои гуногуни омӯзиш аз такрори нақл ба абстраксияи он ва дар сатҳи баландтар ба таҳияи гузориши таҳлилӣ дар асоси миқдори зиёди маводи забони хориҷӣ мегузарад.

Ҳангоми ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ташкили кори мустақилона бояд ягонагии се шакли ба ҳам алоқамандро ифода намояд:

1.Кори мустақилонаи аудиторӣ.

2. Кори мустақилонаи беруназсинфӣ.

3.Эҷодӣ, аз ҷумла илмӣ-таҳқиқотӣ.

Омӯзгор шаклҳои оптималии ташкили кори мустақилонаро интихоб намуда, барои то ҳадди имкон ба вуҷуд овардани мароми таълимӣ саъй карда, ҳаҷми супоришро дуруст муайян мекунад ва вақти оптималии иҷрои онро бо назардошти имкониятҳои инфиродии ҳар як донишҷӯ ба хисоб мегирад. Ҳаҷми тоқатнопазири супориш ва талабҳои аз ҳад зиёд баланд самараи таълимро комилан паст мекунанд.

Ҳамин тавр, дар ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим кори мустақилона нақши хоса дорад, ки ангезаи иловагии ташаккули мароми маърифатӣ ва баланд бардоштани фаъолияти зеҳнӣ мебошад. Ташкилу бароҳмонии оқилонаи ва аз ҷиҳати дидактики салоҳиятноки он имкон медиҳад, ки донишҷӯён дар асоси имкониятҳояшон ба фаъолияти маърифати (тарбияи эстетикӣ) ворид карда шаванд.

Шароити панҷуми педагогии ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим *ташаккули фарҳанги зебопарастии миллии донишҷӯён* маҳсуб меёбад.

Мафҳуми фарҳанг аз мафҳуми миллат ҷудонашаванда аст. Ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар доираи ташаккул ва инкишофи характери миллӣ ва худшиносии миллии ҳар як донишҷӯ сурат мегирад.

Фарҳанги эстетикӣ ҳамчун чузъи таркибии фарҳанги умумии мутахассиси оянда ҳамоҳангии оламӣ ботинии инсонро нигоҳ медорад. Ташаккули он равона кардани таълимро ба ташаккули шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ бой таъмин намуда, майли зебопарастиро инкишоф медиҳад.

Фарҳанги зебопарастии миллии шахс ҳамчун як ҷузъи таҷрибаи маънавии миллӣ ба инсон имкон медиҳад, ки дар рафтор ва фаъолияти объективӣ зебоии ба тафаккури миллӣ хосро дарк ва эҳё кунад ва барои дидан ва қадр кардани зебоии дигар фарҳангҳо мусоидат мекунад.

Агар аз як тараф фарҳанги миллӣ падидаи хоси ин миллат бошад, аз тарафи дигар, унсурҳои фарҳанги умумибашарӣ маҳсуб меёбад. Ба қавли В.Н. Козелко фарҳанги миллӣ дар асоси асолати миллию баназирии халқ ва мавқеи хоси он дар фарҳанги умумибашарӣ муносибати хоси миллии одамро ба олам муайян мекунад [30].

Муҳаққиқ бар ин назар аст, ки хусусияти миллӣ на танҳо аз рӯйи расму оинҳои миллӣ, балки меъёру арзишҳои миллӣ, ки дар забони миллӣ собит шуда, ифода ёфтаанд, муайян карда мешавад. Охиронаш барои таҳқиқоти мазкур аҳаммияти хосса дорад, зеро нақши забон ҳамчун собиткунандаи фарҳанги миллӣ ва шакли такрористеҳсоли он ниҳоят муҳим аст чун муҳимтарин роҳи мубодилаи дониши инсон дар бораи олам маҳсуб меёбад.

Дар таҳқиқоти мо дар зери мафҳуми фарҳанги зебопарастии миллии донишҷӯ муносибати зебоипарастии ӯро ба олам дар назар дорем, ки дар арзишҳои зебопарастии миллӣ, дониш ва дарки принсипҳои зебоӣ ва роҳҳои муносибати эстетикӣ бо олами беруна, ки хоси фарҳанги миллӣ мебошанд, асос ёфтааст.

Мо сохтори ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯёнро дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим тавассути унсурҳои сохтории зерини таҷрибаи зебопарастии миллии онҳо баррасӣ мекунем:

1. Арзишҳои миллии зебоипарастии шахсӣ ҳамчун майлу рағбат ба зебоӣ дар фарҳанги миллии ҷомеа, ки худ дорои арзиш мебошанд.

2. Манзараи зебопарастии миллии ҷаҳон, ки дар дониш доир ба қонунҳои миллӣ ва қонуниятҳои зебоии миллӣ ҷой гирифта, бо истилоҳоти забони миллӣ ифода ёфтааст.

3. Восита ва усули табдили зебопарастии воқеият, ки дар маҳорату малакаҳои шахсӣ, аз ҷумла дар муоширaт асос ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён ба ташаккули фарҳанги зебоипарастии миллии донишҷӯён вобаста аст, зеро:

Аввалан, фарҳанги миллии зебопарастии донишҷӯён муносибати зебопарастии онҳо ба олам аст, ки дар асоси арзишҳои зебопарастии миллӣ, донистани зебоӣ ва тарзи ҳамкории эстетикӣ бо олами беруна, ки хусусияти миллӣ доранд, асос ёфтааст.

Дуюм, сохтори фарҳанги миллии зебопарастии донишҷӯро сохтори таҷрибаи миллии зебопарастии шахсии ӯ дар робита бо олам муайян мекунад. Унсурҳои ин таҷриба ҳамчун меъёрҳои ташаккули сифати баррасишаванда баромад мекунанд.

Сеюм, ин сифат характри динамикӣ дорад. Инкишофи он ба фаъолияти унсурҳои таҷрибаи зебопарастии шахсӣ дар фарҳанги миллӣ ва дар робитаи байни онҳо асос ёфтааст, худи фарҳанги зебопарастии миллӣ бошад дар натиҷаи омӯзиш ҳамчун фарҳанги сатҳи фардӣ тавсиф мешавад. Ҳамин тавр, вай асоси инкишофи фарҳанги зебопарастии умумии инсонии донишҷӯ мебошад.

Шароити шашуми педагогии ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим *истифодаи захираҳои рақамии таълимӣ дар раванди таълим* мебошад.

Ҷорӣ намудани захираҳои таълимии рақамӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар татбиқи раҳёфти системавӣ истифодаи усули нави раванди таълим ва баланд бардоштани салоҳияти педагогии омӯзгорро тақозо мекунад.

Маводи таълимии электронӣ барои ҳалли муваффақонаи масъалаҳои дидактикӣ шароит фароҳам меоваранд.

Ба маънои васеъ, захираҳои таълимии рақамӣ иборатанд аз: маводи таълимӣ, ки бо истифода аз дастгоҳҳои рақамӣ (электронӣ) тавлид мешаванд.

Ба маънои маҳдуд, захираҳои таълимии рақамӣ инҳоянд: захираҳои матнӣ ва мултимедӣ, захираҳои интернетӣ ва офлайнӣ, инчунин, лексияҳо, захираҳои амалӣ ва маводи гуногуни назоратӣ-ченкунӣ ва машқдиҳанда [1., с. 89-92].

Ҳамчун воситаи таълим, захираҳои таълимии рақамӣ дорои талаботи анъанавии зерин мебошанд: эътимоднокӣ, замонавӣ, дастрасӣ, ҳамгироӣ, амалӣ, мувофиқ будан.

Моҳияти воситаҳои захираҳои рақамии таълимӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебопарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар татбиқи раҳёфти системавӣ дар ин ифода меёбад:

Аввалан, ин як намуд объекти пурмазмуни дар шакли электронӣ пешниҳодшуда мебошад, ки барои мақсадҳои таълимӣ пешбинӣ шудааст.

Дуюм, захираҳои таълимии рақамӣ маҷмӯи иттилоот дар шакли рақамӣ мебошанд, ки метавонанд дар раванди таълим истифода шаванд. Дар асоси ин таърифҳо, мо захираҳои

таълимии рақамиро ҳамчун аудио, видео ва дигар маҳсулоти иттилоотии рақамӣ, ки барои истифода дар таълим пешбинӣ шудаанд, мефаҳмем.

Ҷорӣ намудани захираҳои таълимии рақамӣ дар раванди ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим ҳангоми татбиқи раҳёфти системавӣ бояд:

1. Ба мазмуни китоби дарсӣ мувофиқат кунад.
2. Дар шаклҳои муосири таълим ворид карда шавад.
3. Имконияти тафриқакуниро фароҳам оварад.
4. Истифодаи ҳам кори мустақил ва ҳам гуруҳиро таъмин кунад.
5. Имкониятҳои банақшагирии омӯзишро дар бар гирад.
6. Фарогири маводҳои боэътимод бошад.
7. Бидуни зиёд кардани шумораи мавзуъҳо маҳзмуни фанни таълимиро васеътар кунад.

Ҳамин тариқ, моҳияти шароитҳои пешниҳодшудаи педагогии ташаккули фарҳанги зебоипарастии донишҷӯён дар шароити низоми кредитӣ-рейтингии таълим дар татбиқи раҳёфти системавӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо барои ба таври мутташаккилона ва мазмуннок дигар кардани ҳамкории омӯзгор ва донишҷӯён, таҳрик додани донишҷӯён ба фаъолияти маромноки эҷодӣ ва эстетикӣ, инчунин, амалисозии зарфияти намудҳои гуногуни санъат барои таҳкими ҳиссиёт ва тасввуроти эстетикӣ мусоидат мекунанд.

АДАБИЁТ:

1. Гузнова А.В., Павлова О.А. Использование электронных образовательных ресурсов в изучении дисциплин гуманитарного цикла // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2019. Т. 8. №3 (28). С. 89-92
2. Павлов С.Н.Организационно-педагогические условия формирования общественного мнения органами местного самоуправления: автореф. дис. канд. пед. наук / С.Н.Павлов.— Магнитогорск, 1999.— 23 с., с. 14
3. Сверчков А. В. Организационно-педагогические условия формирования профессионально-педагогической культуры будущих спортивных педагогов / СверчковА.В. // Молодой ученый.— 2009.— №4.— С. 279–282.,
4. Filosofskij entsiklopedicheskij slovar' / E. F. Gubskij, G. V. Korabljova, V. A. Lutchenko. M., 2000.
5. Parsons T. O strukture sotsial'nogo dejstvija. M.: Akademicheskij Proekt, 2002.

ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭСТЕТИКИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР НИЗОМИ КРЕДИТӢ-РЕЙТИНГИИ ТАЪЛИМ

Бо таҳкими ҷанбаи эстетикии мазмуни раванди таълим барои ташаккули фарҳанги эстетикии хонандагон дар шароити низоми таълими рейтингӣ-кредитӣ мо системаи дониш ва малакаеро мефаҳмем, ки барои таълим дар шакли муайяни таълим интихоб карда мешаванд. Категорияи мустахкам намудани чихати эстетикии мазмуни таълим хамеша конкретиро талаб мекунад: мазмуни абстрактӣ аз мохияти дохилии система чудо нест. Мазмуни таълими умуми барои инкишофи хаматарафаи талабагон, инкишофи тафаккур, шавку хаваси маърифатӣ ва омодагии онхо ба мехнат заминаи асосиро ташкил медихад. Мундариҷа ҳамчун воситаи амалӣ намудани ҳадафҳои таълимӣ бояд талаботи имрӯза ва ояндаи ҷомеа, инчунин талаботи шахсиятро инъикос намояд. Маҳз талабот моро водор месозад, ки мундариҷаро таҳия ва дар барномаҳои муассисаҳои таълимии навъу сатҳҳои гуногун татбиқ намоем.

Калидвожаҳо: *Шароит, педагогӣ, ташкилӣ, психологӣ, педагогӣ, дидактикӣ, рейтинг, рейтинги кредитӣ, ботаҷриба, эстетикӣ, рейтинг, кредит, ҳадафҳо, интизориҳо, талабот, шахс, имкониятҳо.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ В КРЕДИТНО-РЕЙТИНГОВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Под усилением эстетического аспекта содержания образовательного процесса по формированию эстетической культуры обучающихся в условиях рейтингово-кредитной системы образования мы понимаем систему знаний и умений, которые отбираются для обучения в определенной форме обучения. учреждение. Категория усиления эстетической стороны содержания образования всегда требует конкретизации: не существует абстрактного содержания, отделенного от внутренней сущности системы. Содержание общего образования составляет основу всестороннего развития учащихся, развития мышления, познавательного интереса и их готовности к труду. Как средство реализации образовательных целей содержание должно отражать текущие и будущие потребности общества, а также потребности личности. Именно требования заставляют нас формировать содержание и внедрять его в программы образовательных учреждений различного типа и уровня.

Ключевые слова: *Условия, педагогические, организационные, психологические, педагогические, дидактические, рейтинговые, кредитно-рейтинговые, опытные, эстетические, рейтинговые, кредитные цели, ожидания, требования, личные, возможности.*

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF AESTHETIC CULTURE OF STUDENTS IN THE CREDIT-RATING SYSTEM OF EDUCATION

Strenghening the aesthetic aspect of the content of the educational process on the formation of the aesthetic culture of students under conditions of the rating and credit education system we understand the system of knowledge and skills that are selected for learning in a certain form of educational institution. The category of strengthening the aesthetic aspect of the content of education always requires specification: there is no abstract content separated from the inner essence of the system. The content of general education forms the basis for the all-round development of students, the development of thinking, cognitive interest and their readiness for work. As a means of implementing educational goals, the content should reflect the current and future needs of society, as well as the needs of individuals. It is the requirements that lead us to form the content and introduce it into the programs of educational institutions of various types and levels.

Key words: *Conditions, pedagogical, organizational, psychological, pedagogical, didactic, rating, credit-rating, experience, aesthetic, rating, credit, goal, expectations, requirements, personal, opportunities.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидзода Аҳмадшо Раҳматшо – н.и.п., дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Адрес: Сурога: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мухаммадиева17/6. Тел. моб.: (+992) 911-25-02-03. Суроғаи эл.: ahmadsho1984@list.ru*

Сведения об авторе*: Саидзода Ахмадшо Рахматшо – к.п.н., доцент, кафедри психологии Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода, Моб. тел.: (+992) 911-25-02-03, Адрес: 734019, Таджикистон, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6, Эл. почта: ahmadsho1984@list.ru*

Information about the author: *Saidzoda Ahmadsho Rahmatsho – PhD (Pedagogical Science), docent of the department of Pedagogy of Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6. Mob. Phone: (+992) 911 25 02 03. E-mail: ahmadsho1984@list.ru*

УДК: 796.1

ҶАНБАҲОИ ЭМПИРИКИИ ДАРСИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР ВА ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Сафаров Ш. А.,
президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон
Қаландарбекова Б. Х.
Донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ ба номи С.Рахимов

Дар системаи таълимӣ ва тарбиявии кор бо хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дарси тарбияи ҷисмонӣ мавқеи хосса дорад, зеро рушди ҷисмонӣ, тарзи ҳаёти солим ва фаъолияти ҳаракатии хонандагонро бунёдгузорӣ менамояд. Дар таҳқиқот мо таснифи сершумори муҳаққиқони алоҳидаро дар асоси таркиби миқдорӣ [2,31], тақсимоти бозиҳо ба инфиродӣ, дастаҷамъӣ ва оммавӣ [193], фаъолияти моторӣ[8,17], намудҳои гуногуни бозиҳои берунӣ дар иҷрои машқҳои ҷисмонӣ [3,56], таъсир ба рушди сифатҳои моторӣ [5,10], шиддат ва давомнокии таъсири бозӣ ба бадан [7,24] ва ғайра сифатҳои бозиҳоро ба назар гирифта, онҳоро мувофиқи маводи барномавӣ баррасӣ намудем.

Дар амалияи педагогии мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ аксарияти омӯзгорони тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон аз бозиҳои гуногуни инфиродӣ ва дастаҷамъии миллии тоҷикӣ бо таваҷҷуҳ ба шароити иқлимии мавсимӣ истифода мебаранд, зеро муҳити табиӣ таъсири фаъолияти ҷисмониро ба хонандагон хеле зиёд мекунад. Ба ин муносибат муаллимон бояд вазъи обу ҳаворо ҳамчун қисми шароити дарс ба назар гиранд, то ба душвориҳои иловагӣ дучор нагарданд.

Барои татбиқ ва амалисозии дарсҳои пилотӣ дар мавзуи бозиҳои миллӣ, барои тарафҳои манфиатдор (волидон, мактаб, ҷомеаи шаҳрвандӣ, хонандагон) нуқтаҳои зеринро бояд аз худ намуд:

1. Донистани худи бозии миллӣ, таҳлили пурраи ташкил ва гузаронидани он дар шароити гуногун;
2. Фаҳмидани бозиҳои миллӣ, қоида ва фаъолияти бозӣ, тақсими хонандагон аз рӯйи ҷинс, синну сол ва гурӯҳи тиббии иштирокчиёни бозӣ;
3. Муайян намудани вазифаҳои тарбиявии бозиҳои миллии берунии тоҷикӣ ва аҳамияти онҳо барои таълим ва тарбияи хонандагон;

4. Муайян кардани истифодаи бозиҳои миллӣ дар такмили солимгардонӣ ва тарзи ҳаёти хонандагон;

5. Ташаккули сифатҳои ахлоқӣ тавассути бозиҳои миллии тоҷикӣ ва афзун додани донишҳо оиди анъанаҳои миллӣ [6,17].

Барои таҳлили бозиҳои миллии берунии тоҷикӣ, ки дар тадқиқоти мо истифода мешаванд, аз усули мушоҳидаи ғайрифаъол ва фаъол истифода шуда, натиҷаи мушоҳиди фаъол дар протоколҳо сабт карда шуд. Инчунин барои васеътар истифода бурдани бозиҳои берунии миллии тоҷикӣ дар амалияи мактабҳо, таъсири гуногуни онҳо ба инкишофи ҷисмонию равонии ҳонандагон, ташаккули сифатҳои ахлоқии ҳонандагон ин бозиҳоро аз нигоҳи мутобиқат ба маводи барномавӣ баррасӣ намудани бозиҳои мавҷуда омили тайғирёбии сифати таълим ва тарбия мегардад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки маҳз дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ҳонандагон аввалин маълумотро дар бораи намудҳои варзиш, бозиҳои миллӣ, координатсияи ҳаракат ва дигар шакли ахборро дар бораи рушди ҷисмонӣ дастрас мекунанд. Дар натиҷаи пусиши ҳонандагони синфҳои поёнӣ ва болоӣ дар бораи муҳимияти дарси тарбияи ҷисмонӣ муайян шуд, ки дар ҳар ду гурӯҳ ҳонандагон ин дарсро ба гурӯҳи дарсҳои аввалиндараҷа ворид намуданд. Аз он ҷумла дар пурсиш ба ҳонандагон чунин савол гузошта шуд: фанҳои аввалиндараҷаро барои худ муайян кунед. Дар ҷавоб ба ин савол ҳонандагон мебоист 5 фанни асосиро интиҳоб мекарданд ва 70 фоизи ҳонандагон тарбияи ҷисмониро ба гурӯҳи фанҳои аввалиндараҷа ворид карданд. Ангезаи ин интиҳоб дар чи аст? Ба андешаи мо хонандагон дарк мекунанд, ки дарси тарбияи ҷисмонӣ барои рушди комили ҷисмонии онҳо ва фароғати байни дарсҳои душвори интеллектуалӣ зарур мебошад, зеро хастагии равонии онҳоро кам мекунад ва қобилияти ҳаракаткуниро дар онҳо афзоиш медиҳад. Аз тарафи дигар, ҳонандагон аҳамияти онро барои саломатӣ ва тарзи ҳаёти солим ба хубӣ эҳсос мекунанд ва барои ҳамин ин фанро барои худ муҳим медонанд. Аммо интиҳоби аҳамияти фанҳо на танҳо аз дониш ва ангезаи ҳонандагон оиди фан, балки аз истеъдоди муаллим низ вобастагӣ дорад. Баъзан, хонандагон фанро дуюмдараҷа бо он сабаб мешуморанд, ки ҳонандагон усули муаллимро намепазиранд. Барои ҳамин, усули дарс, методикаи муаллим, муносибати вай бо ҳонандагон, дониши муаллим, тарзи муошират, системаи баҳогузорӣ ва дигар омилҳо дар баланд ё паст гардидани шавқмандии ҳонандагон нисбат ба фанни тарбияи ҷисмонӣ нақши муҳим дорад. Тақсим қисматҳои дарс ва мазмуни он сол аз сол ташаккул меёбад ва дар ин самт муаллимон ва ҳонандагон фаъолона ширкат доранд. Вақтҳои охир дар методика ва усули дарси тарбияи ҷисмонӣ мавқеи бозиҳои миллӣ мувофиқ ба имконияти хонандагон ҷорӣ шудааст, ки донишҳои таърихӣ ва ҷисмониро бо ҳам пайваст карда, мавриди дарсгузаронӣ қарор медиҳад. Дар ин росто, муаллим 10 дақиқа вақтро барои ташаккули чандирият ҷудо мекунад. Аз он ҷумла, 4 дақиқа барои ҳаракати фаъол, 4 дақиқа барои машқҳо бо вазн, 2 дақиқа барои нигоҳ доштани баробарвазнӣ ва таносуби қомат сарф мешавад. Ин машқҳо, омодагии хонандагонро барои иҷрои ҳаракати душвор омода мекунанд. Баъди анҷоми машқи тамринӣ, муаллим хонандагонро ба гурӯҳҳо тақсим карда, бозиҳои миллиро байни онҳо доир мекунад. Таҷриба нишон медиҳад, ки 25 фоизи муаллимон дар ҳар як дарси тарбияи ҷисмонӣ 2 ё 3 намуди бозиро истифода мебаранд, ки аслан характери мустаҳкамкунии дарсро ифода мекунанд. 28,33 дарсади муаллимон дурии майдончаҳои варзиширо мактаб баҳо дода, танҳо дар қисми хотимавии дарс бозиҳои берунирo бо хонандагон мегузаронанд. 30 фоизи муаллимони фанни тарбияи ҷисмонӣ, дар интихоби бозӣ ба дониши ҳонандагон оид ба бозиҳо такя мекунанд[6,89].

Қисми муайянкунии таҷриба нишон дод, ки духтароне, ки дар реҷаи ҳарҳафтаинаи моторӣ дар дарси тарбияи ҷисмонӣ ба бозиҳои берунӣ машғуланд. Писарбачагон, дар бозиҳои берунӣ, муомила бо коллектив фаъолона иштирок намуда, сифатҳои ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва ихтиёриро такмил медиҳанд. Бояд гуфт, ки дар синфҳои болоӣ шумораи бозиҳо камтар мешавад ва дарс характери тахассусӣ мегирад. Хонандагон кӯшиш мекунанд, ки маҳорати худро нишон диҳанд ва аз ҳамин лиҳоз писарбачаҳо бештар бо вазнбардорӣ, дорбозӣ, қувваозмоӣ ва бандкашӣ шуғл варзида, байни ҳамдигар мусобиқаҳои индивидуалӣ доир мекунанд. Хонандагон аллакай сифатҳои пешсафии худро дар вақти иҷрои қувваозмоӣ нишон медиҳанд. Агар дар синни синфи поёнӣ, қувваи хонандагон ва маҳорати онҳо баробар бошад, дар синни 15-16 солагӣ характери индивидуалӣ аллакай бартарӣ ва фарқияти ҷисмонии онҳоро равшан нишон медиҳад. Шиори «Майдон аз, далер аст. Далер ҳамеша – ба пеш!» омили инъикоси фардии рушди хонандагон гардида, ҳамин тавр майлу шавқи онҳоро ба раванди иҷтимоишавӣ нишон медиҳад.

Аммо проблемаи дарсҳои тарбияи ҷисмонии замони муосир дар зиёдшавии бозиҳои ғарбӣ дар раванди дарс ва истифодаи ками бозиҳои миллӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки аз 100% (60 нафар) муаллимони тарбияи ҷисмонӣ танҳо 25% (15 нафар) дар дарсҳои худ аз бозиҳои миллии тоҷикӣ истифода мебаранд. 16,67 фоиз (10 нафар) онҳоро ҳамчун тамрини омодагӣ ба дарс дохил мекунанд ва 33,33% (20 нафар) онҳоро дар қисмати охири дарс истифода мебаранд. Сабаби ин равандро 25% (15 нафар) дар душвории фаҳмонидани қоидаи бозӣ мебинанд ва ин вақти зиёдро талаб мекунад. Ба саволи « Ба шумо дар ҳалли масъалаҳои тарбиявӣ дар синф чӣ халал мерасонад?», муаллимони тарбияи ҷисмонӣ аз 100 фоиз (60 нафар) 33,33 фоиз (20 нафар) норасогии вақтро проблеам асосӣ ҳисобиданд ва боқимонда надоштани тахассус ва сабабҳои дигарро нишон доданд. Бинобар ҳамин, ба ташвиқи бозиҳои миллӣ бояд дигар муаллимонро низ ҷалб намуд[6,117]. Чунончи роҳбарони синф дар дарси тарбиявӣ, муаллими таърих дар дарси таърих ва кишваршиносӣ дар бораи ин бозиҳо метавонанд ба хонандагон маълумоти назарияивиро баррасӣ намоянд.

Таҳлили натиҷаҳои пурсиши муаллимони тарбияи ҷисмонӣ нишон дод, ки муаллимони тарбияи ҷисмонӣ дар дарс вазифаҳои тарбиявию солимгардониро қисман ҳал мекунанд ва сабаби чунин ҳолатро дар норасогии вақт мебинанд. Ба фикри мо дарси тарбияи ҷисмонӣ танҳо вазифаи роҳнамоӣ ба тарзи ҳаёти солим ва варзиши бузурги тахассусиро бозӣ мекунад. Аз ин рӯ, муаллимони тарбияи ҷисмонӣ бояд ба маҳорати индивидуалии хонандагон диққат дода, дар баробари ин масъалаҳои тарбиявию солимгардониро дар раванди дарс ҳал намоянд. Ҳангоми гузаронидани бозиҳои берунӣ муаллимони тарбияи ҷисмонӣ ва роҳбарони синфҳо асосан ба захираи бозиҳои худ такя мекунанд, зеро дониши хонандагон дар бораи бозиҳои миллӣ нисбатан, кам мебошад. Омӯзгорон бо сабаби надонистани ин бозиҳо тақозо мекунанд, ки дар курсҳои такмили ихтисоси назди муассисаҳои таълимии шаҳр ва ноҳияҳо курсҳои минтақавӣ, семинарҳо дар бораи гузаронидани бозиҳои миллии тоҷикӣ дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ гузаронида шаванд. Дар курсҳои бозомузии кадрҳои педагогии Донишкадаи Ҷумҳуриявии такмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳои педагогӣ ва филиалҳои он муаллимон имкон доранд, бо қоидаҳои бозиҳои миллии тоҷикӣ шиносоӣ пайдо карда, онҳоро дар раванди дарс истифода баранд.

Мақсади чунин барномаҳои таълимӣ на танҳо тарғибу ташвиқ ва пурзӯр намудани фаъолияти таҳрикӣ тавассути ҷалби оммавии хонандагон, кӯдакон ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, балки тайғир додани тарзи ҳаёти онҳо мебошад. Ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, ҳаракатӣ, қувва, идрок ва индивидуалии хонандагон тавассути бозӣ роҳи эҳёи системаи педагогикаи халқӣ дар тарбияи шаҳрванди комил мебошад.

Таҳлили мунтазами натиҷаҳои пурсиш ва анкетаҳои ҳайати педагогии мактабҳо, падару модарон ва аҳли ҷомеа нишон медиҳад, ки оид ба бозиҳои миллии берунии тоҷикӣ ва дигар намудҳои оммавии миллии варзиш, барои тарбияи ҷисмонӣ ва фароғатӣ, варзиши оммавӣ ва маҷмуа- мусобиқоти фароғатӣ дар муассисаҳои таълимӣ, донишгоҳҳо, марказҳои таҳсилоти иловагӣ, федератсияҳо ва дигар маҳфилҳои шавқовар бояд ҷои намоёнро ишғол намоянд.

Барои ба даст овардани маълумот дар бораи сатҳи дониши бозиҳои миллии тоҷикӣ аз ҷониби хонандагони синфҳои болоӣ зарур аст, ки бо ёрии мутахассисон бозиҳои намунавиро ташкил намуда, муаллимонро бо қоидаи онҳо шинос намуд. Баъдан, бо мақсади муайян кардани эътимоднокии шинохти онҳо ин бозиҳо дар миёни хонандагон гузаронида шаванд. Натиҷаи пурсиши мо дар байни хонандагон нишон дод, ки сарчашмаи маълумоти бозиҳои миллӣ дар байни хонандагон гуногун аст ва ба он волидон, дӯстон, воситаҳои ахбори омма, муаллими тарбияи ҷисмонӣ, мураббиёни маркази таълими давомдор, муаллимони синфҳои ибтидоӣ дохил шуданд.

Ба ақидаи олимони соҳа ба мисоли В.Г. Яковлева, Н.П. Аникеева, Н. Турсунова, Ш.А. Сафаров, Л. Губанова, И. Торопов яке аз роҳҳои эҳёи воситаҳои халқии тарбияи ҷисмонӣ ин таҳияи китоби дарсӣ мебошад, ки дар он хонандагон бо бозиҳои халқӣ шинос шуда, ҳунар ва истеъдоди худро дар идҳои оммавӣ намоиш диҳанд. [10;1;8;4;9].

Барои ташкили омӯзиши таҷрибавӣ мо бозиҳои миллии берунии тоҷикиро интихоб кардем, ки ба хонандагони синфҳои болоӣ писанд омаданд ва дар асоси онҳо таъсири бозиро ба рушди ҷисмонӣ, ташаккули сифатҳои ахлоқии ҳонандагон муайян кардем. Аз он ҷумла бозиҳои миллии шоҳмот, қувваозмоӣ бо дастхобонӣ, гуштингирӣ, бандкашӣ, камонварӣ ва ҷавгонбозӣ барои хонандагон шавқманд намуданд. Дар шароити муайян аспсаворӣ низ шакли дарсро метавонад иҷро намояд, аммо ин таълими махсуси муаллим ва хонандаро тақозо мекунад.

Барои дар ҷараёни таълим самаранок татбиқ намудани бозиҳои берунии миллӣ онҳоро ҳангоми таҷриба таҳлил намуда, алоқамандии онҳо бо методика ва қоидаҳои дарсро муайян намудем. Дар давоми таҳлил нуқтаҳои зерин баррасӣ шуданд:

Вазифаи асосии педагогии бозиҳои берунӣ;

Таркиби гурӯҳи бозӣ ва иштирокчиён;

Омода будани бозигарон ба вазъиятҳои гуногун;

Иштирокчиён дар бозӣ кадом хислатҳоро нишон доданд;

Муносибати байни иштирокчиёни бозӣ;

Муносибати иштирокчиёни бозӣ ба бурду бохт;

Дониши иштирокчиён оид ба усули асосии бозиҳои берунӣ;

Муносибати иштирокчиён ба бозии гузаронидашаванда;

Имкониятҳои имконпазир барои бозиҳои берунӣ.

Дар натиҷаи чунин таҳлил вазифаи асосии муаллим, хонандагон, шароити бозӣ, қоидаҳои бозӣ, манфиати бозӣ, моҳияти тарбиявии он, психологияи бозӣ ва ҷанбаҳои ахлоқии он муайян шуданд[6,127]. Ҳамаи мушоҳидаҳо дар протоколҳои эксперимент қайд карда шудаанд ва дар барномаҳои таълимӣ ҳамчун вазифаҳои педагогии муаллим дар самти истифодаи бозиҳои миллӣ сабт карда шуданд.

Барои ҳалли масъалаҳои гузошташудаи педагогӣ дар шароити гуногуни бозӣ мо синну сол ва омодагии ҳонандагон, намудҳои фаъолияти моторӣ, ки ба бозӣ дохил мешаванд, зухуроти сифатҳои ахлоқӣ ва ҷисмониро дар ин бозӣ ба назар гирифтем, ки муносибати хонандагонро дар раванди бозӣ инъикос мекунад. Ҳангоми ташкили корҳои таҷрибавӣ дар асоси бозиҳои миллии берунии тоҷикӣ бо ҳонандагон мо бо назардошти хусусиятҳои истифодаи бозиҳои миллии берунии тоҷикӣ дар раванди таълим таснифоти худро таҳия кардем, ки он дар мавридҳои зерин метавонад амалӣ карда шавад:

Дарси тарбияи ҷисмонӣ;

Дар вақти танаффус миёни дарсҳо;

Дар вақти оббозӣ;

Дар мусобиқаҳои миллӣ;

Дар идҳои миллӣ;

Ҳангоми сайри сайёҳӣ;

Дар сексияи махсуси варзишии миллӣ.

Таҷриба нишон медиҳад, ки бозиҳои миллии тоҷикӣ ва амалӣ намудани онҳо дар байни насли наврас имкониятҳои бузурги педагогӣ доранд, зеро онҳо на танҳо ба рушди самараноки ҷисмонию равонӣ мусоидат мекунанд, балки манбаи рафъи хастагӣ ва фишори равонии бузурги дарсҳо буда, ба тарбияи ҷисмонӣ мусоидат мекунанд. Дар таснифи мо мавқеи асосиро бозиҳои фардӣ (шоҳмот, гуштингирӣ, сангбардорӣ, камонварӣ), бозиҳои даставӣ (ҷавгонбозӣ, бандкашӣ), бозиҳои тан ба тан, бозиҳои беҳарба гирифтанд.

Натиҷаҳо нишон доданд, ки омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ аз бозиҳои миллии тоҷикии берунӣ ба қадри кофӣ истифода мебаранд, аммо ҳануз ҳам маълумоти онҳо оиди ин бозиҳо кам аст. Ҳамин тариқ, аз 60 нафар омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ танҳо 75% (45 нафар) аз шумораи умумии пурсидашудагон ба таври мунтазам бо ҳонандагон дар дарсҳо ва корҳои беруназсинфӣ бозиҳои берунӣ гузарониданд[6,127]. Натиҷаҳои таҳқиқот муайян намуд, ки ворид намудани бозиҳои миллии тоҷикӣ ба дарси тарбияи ҷисмонӣ дониши ҳонандагонро дар бораи меҳнат, зодгоҳ, табиат, расму оинҳои мардумӣ, таърихи мактаб, деҳа, шаҳр, ҷойҳои тамошобоб ва ғайра ғанӣ мегардонад. Аксарияти муаллимони тарбияи ҷисмонӣ, набудани адабиёти махсуси методӣ, надонистани қоидаи ин бозиҳо ва набудани тайёрии дахлдорро аз ҷумлаи душвориҳо номиданд. Инчунин муайян шуд, ки ҳангоми супоридани меъёрҳои таълимӣ ва инфиродӣ, аз худ намудани унсурҳои бозиҳои варзишӣ ва барномаҳои миллии бозии рақобатӣ, шароит барои рушди бисёрҷонибаи хонандагон муҳайё мегардад. Бо ҳамин мақсад зарур аст, ки муаллимони фаннӣ, роҳбарони синфҳои мактабҳои таҷрибавию назоратӣ, барномаи тарбияи ҷисмониро роҳбарӣ намуда, берун аз соатҳои дарсӣ бо мақсади баланд бардоштани фаъолияти ҳаракати хонандагон бештар дар миёни онҳо бозиҳои миллии берунӣ гузаронанд.

АДАБИЁТ:

1.Аникеева Н.П. Воспитание игрой /Н.П. Аникеева. - М.: [Текст]. - Просвещение, 1987. – 143 с.

2.Былеева Л.В., Коротков И.М. Подвижные игры: Учебное пособие для институтов физической культуры/Л.В. Былеева и др.[Текст] - Изд.5 - е, перераб. и доп. - М.: ФиС, 1982. – 224 с.

3.Галеев Э.Х. Татарские народные традиции физического воспитания и их использование в практике учебно-воспитательной работы / Э.Х. Галеев [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук. – Казань, 1973. – 23 с.

4.Губанова Л.А. Педагогические основы организации и проведения комплексных физкультурно - оздоровительных мероприятий в группе продленного дня (на материале I - III классов сельских школ Республики Таджикистан) / Л.А. Губанова [Текст]: дис. канд. пед. наук. - Душанбе, 2002. – 210 с.

5.Короев В.Т. Исследование эффективности применения национальных видов спорта, игр и упражнений для рационализации системы физического воспитания школьников Осетии / В.Т. Короев [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук.- Л., 1975. – 25 с.

6.Қаландарбекова Б.Х.Педагогический процесс как основа нравственного воспитания на уроках физической культуры средствами таджикских национальных подвижных игр (на материале учащихся 5 - 7 классов общеобразовательных школ Республики Таджикистан),Дисс. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, 13.00.01 - общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки), Душанбе 2018

7.Мотукеев Б.Ф. Эффективные пути использования традиционных и национальных средств физического воспитания во внеклассной работе в школах Республики Кыргызстан / Б.Ф. Мотукеев [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук. – Алма-Ата, 1992. – 24 с.

8.Сафаров Ш.А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр (на материале I - IV классов общеобразовательных школ / Ш.А. Сафаров [Текст]: дис. канд. пед. наук. - Душанбе, 2007. – 219 с.

9.Торопов Н.И. Национальные виды спорта и игры в Таджикистане / Н.И. Торопов [Текст]. - М.: ФиС, 1944. – 80 с.

10.Турсунов Н.Н. Таджикские национальные виды спорта и игры и их воспитательное значение / Н.Н. Турсунов [Текст]: дис. канд. пед. наук. - Душанбе, 1964. – 315 с.

11.Яковлев В.Г. Педагогическая характеристика подвижных игр в теории и практике физического воспитания детей школьного возраста / В.Г. Яковлев [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук. - М., 1954. – 26 с.

ҶАНБАҲОИ ЭМПИРИКИИ ДАРСИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР ВА ИСТИФОДАИ БОЗИҲОИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар мақолаи мазкур муаллиф проблемаи таҷрибаи гузаронидани дарси тарбияи ҷисмонӣ бо истифода аз бозиҳои серҳаракати миллӣ ва методикаи тарбияи хонандагонро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф назарияи тарзи ҳаёти хонандагонро дар ҷомеаи муосир таҳлил намуда, барномаҳои иҷтимоии давлатро барои беҳтар кардани тарзи ҳаёти ҷомеа роҳи ҳалли гуногунии имкониятҳо ва тарзи ҳаёт муҳим медонад. Дар мақола муаллиф масъалаи тарзи ҳаёти солим ва моҳияти варзишро барои ҷомеаи муосир аз нигоҳи олимони фалсафа ва ҷомеашиносӣ таҳлил намуда, манфиати онро дар мисоли ақидаҳои гуногун нишон медиҳад. Муаллиф афкори олимони мухталифро доир ба мавзуъ баррасӣ менамояд ва мафҳуми тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро шарҳ медиҳад. Инчунин мубрамияти мавзуи мақола дар он зоҳир мешавад, ки то кунун олимон таърифи муайяни тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро аз нуқтаи илмҳои ҷомеашиносӣ дақиқан муайян накардаанд. Ин таъриф дар ҷаҳони илми муосир дар раванди таҳлил қарор дорад ва доир ба ин масъала фикру ақидаҳо гуногун мебошанд ва бинобар ҳамин, баррасии ин ақидаҳо дар доираи мақолаи илмӣ хеле ба мавврид аст.

Калидвожаҳо: *варзиш, таҳқиқ, бозиҳо, сенрҳаракат, миллӣ, шакл, методика, тарбия, таҳқиқотчиён, тарбияи ҷисмонӣ.*

ЭМПИРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ УРОКА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

В статье автор рассматривает вопросы практика проведения урока физической культуры с использованием таджикских национальных подвижных игр при определения исследование национальных подвижных игр как формы и методики воспитания и теории о значение спорта для современного общества с точки зрения общественных идей. Автор указывает на важность этого направления деятельности общества и анализирует мнение западных исследователей относительно теории о значение спорта для современного общества. вопрос поднятый автором важен в том плане, что до сих пор ученые не определили единый концептуальный подход к определению физического воспитания и спорта как стиль образа жизни. данное определение проходит этап становления и поэтому сравнение различных мнений по данному вопросу проливает свет в дальнейшем изучение тематики спорта как образа жизни.

Ключевые слова: *спорт, исследование, национальных, подвижных, игр, форма, методика, воспитания, здоровье, исследователи, физическое воспитание, культура.*

EMPIRICAL ASPECTS OF PRACTICE OF FISICAL CULTURE LESSONS IN CONTEMPORARY SOCIETY WITH USING OF NATIONAL GAMES IN TEACHING PROCESS

In this article author note the problem of research of national motorical games as a practice of physical culture lessons with using of motorised national games. In article author discuss the problem of stratification term and its attitudes to life style in society. Author note the correlates of life style personality, role concept of stratification influences and controversy a study of the life style concern as a main term fisical culture. Author note that actuality of theme and conducted that this discussion very important for modern science. Because only after right definition of this problem we can find the only conceptual enlightenments about the life style. In this moment as author note, the life style knowledge stay in study of creation and its very important to analyses the difference opinions of scientists about the life style to create the conceptual conclusion in this trend of research.

Kew words: *sport, research, national, motorical, games, form, method, nurture, health, opinion, scientists, physical teach, culture.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Сафаров Шодӣ Асомуродович – доктори илмҳои педпгогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон E-mail,Safarov.SH@mail,ru*

Қаландарбекова Бунавша Худоёрбековна– номзади илмҳои педагогӣ, проректори Донишкадаи давлатии тарбияи ҷисмонӣ ба номи С.Раҳимов, тел: 90-101-82-47 sabrinakalandar.cov@gmail.com

Сведение об авторах: *Сафароф Шоди Асомуродович - доктр педагогических наук, президент Академияи образования Таджикистана E-mail,Safarov.SH@mail, ru*

Каландарбекова Бунавша Худоёрбековна – кандидат педагогических наук, проректор Государственного института физической культуры имени С.Рахимова, тел:90-101-82-47, abrinakalandar.cov@gmail.com

Information about the authors: *Safarov Shodi Asomurodovih of Pedagogical Sciences, president of Tajikistan E-mail,Safarov.SH@mail, ru*

Kalandarbekova Bunavsha Khudoiorbekovna – candidate (doctor PhD) pedagogical scienses, Deputy of rector in State institute of physical culture after S.Rahimov, tel. 90-101-82-47, sabrinakalandar.cov@gmail.com.

ТДУ: 371.012

ЗАРУРИЯТИ ЭЪЛОН ГАРДИДАНИ «СОЛИ РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рӯзиева М. Д

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади тараққӣ додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ соли 2018-ро «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуда, қайд намуданд, ки «Соҳаи сайёҳӣ дар марҳилаи муосир аз рукнҳои ҷараёни ҳамгироии ҷаҳонӣ маҳсуб гардида, ба ҳайси яке аз бахшҳои муҳими иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ имконият дорад равобити судманди байни кишварҳоро таъмин намояд» [10, с. 5].

Иқдоми мазкур хеле сариваќтӣ буд, чун баҳри истифодакунии имкониятҳои мавҷудаи рушди инфросохтори сайёҳӣ, муаррифии кишвар барои шинохти ҷаҳониён, хубтар ба роҳ мондани хизматрасонӣ ва баландбардории сифати он, пайдо шудани ҷойи кор, кам шудани шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ, ҷалби сармояҳои дохиливу хориҷӣ заминаи мусоид гузошта мешавад.

«Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои рушдёбандаи ҷабҳаи иқтисодӣ ба шумор рафта, дар Тоҷикистон баъд аз истиқлолияти давлатӣ ва ба эътидол омадани вазъияти дохилии ҷумҳурӣ дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ асос гузошта шуда буд. Воқеан истиқлолияти давлатӣ барои ноил шудан ба дастовардҳои муҳим дар ҳамаи соҳаҳо шароит фароҳам оварда, имкониятҳои васъ ба рушди соҳаи сайёҳӣ гузошт» [6, с. 320].

Бояд гуфт, ки дар давраи ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ тағйироти куллӣ ба амал омада, рӯз аз рӯз шароити зисти мардум, тараққиёт дар ҳамаи соҳаҳо рӯ ба беҳбудӣ ниҳода истодааст, ки мо инро самараҳои Истиқлолият меномем.

Омили дигари таъсиргузор ин ташрифи бештари сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон мебошад. Масъалаи мазкур баҳри истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти ҳунармандӣ таккони дигар бахшид. Аз ин рӯй, ҷомеаи муосир аз ҳунармандони кишвар вобаста ба талаботи бозор амал менамояд, ки мунтазам дар эҷод ва такмили ҳунарҳои миллии худ бошанд ва фарҳанги ғанию касби пуршарафи худро ба сайёҳони дохиливу хориҷӣ ба таври барҷаста муаррифӣ карда тавонанд. Эҷод намудан ва такмил додани маҳорати офариниши ҳунармандон боиси

бозоргирии маҳсулот ва ривоҷи ҳунарҳои милливу ҳунармандӣ ва мустаҳкамии вазъи иқтисоди оила хоҳад гашт.

Н.Қ.Нуров дар мақолаи илмии худ омор оид ба ҷалби сайёҳон ба кишварро дар соҳои охир чунин пешниҳод кардааст: «шумораи сайёҳони хориҷӣ дар соли 2021 296,3 ҳазор нафар ва дар соли 2022 ин рақам ба 999,3 нафар мерасад, ки нисбат ба соли 2021 3,4 маротиба ё худ 703 ҳазор нафар зиёд мебошад» [8, с. 310].

Қобили зикр аст, ки баъди эълон гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд хеле хуб пазируфта, барои татбиқ чораҳои зарурӣ ба нақша гирифта шуда, мутобиқи он роҳандозӣ гардид.

Ш.Ю.Азизов чунин гуфтааст: «Дар самти барномаи «Рушди иҷтимоӣ»-и вилояти Суғд ҳунару ҳунармандӣ, муаррифии маҳсули дастони ҳунармандон зери таваҷҷуҳи махсус гирифта шуда, баҳри пешрафт ва эҳёи ин соҳа имрӯз тадбирҳои амалӣ андешида мешаванд, ки ин бозгӯ аз насл ба насл боқӣ мондани ҳунари миллии халқи тоҷик аст» [2, с.115-117].

Бояд барои дар сатҳи хуб ва сифати баланд амалӣ гаштани иқдоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тамоми сайи худро равона сохта, кӯшиш намоем, то ҷаҳониёнро бо диёри бостонии худ, табиати зебову дилрабо ва ҳунарҳои миллӣ бештар ошно намоем.

Ҳамчунин, соҳибкороне, ки ба истеҳсоли ҳунарҳои миллӣ дар шароити хона машғуланд, аз андоз озод карда шуданд, ки ин дастгирӣ ва ғамхории Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон руҳияи ҳунармандон ва завқи онҳоро чандин маротиба зиёд намуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ чунин таъкид намуда буданд: «фароҳам овардани ҷойҳои кории доимӣ, бахусус барои бонувон, қабл аз ҳама аз эҳёву тавсеа бахшидани ҳунарҳои миллӣ вобастагии калон дорад.» [10, с. 16].

Дар даҳсолаи охир аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба таҳсил фаро гирифтани занону духтарон, баландбардории мақому манзалати зан, бо ҷойи кори доимӣ таъмин намудани онҳо, рушд додани касбу ҳунарҳои дастӣ назари ҷиддӣ дода шудааст.

Ш.Ф.Ҳошимова дар мақолаи илмии худ таҳти унвони «Бонуи ҳунарманд ва рушди эҳёи сӯзанидӯзӣ» фикрашро чунин баён намудааст: «Бо мақсади фароҳам овардани шароит ва имкониятҳои иқтисодии занон ва иштироки онҳо дар ҳаёти ҷомеа, баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат ва эҳёи ҳунарҳои миллии ниёгон тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ карда шудаанд» [13, с.236].

Аз таърих маълум аст, ки занону духтарони тоҷик дар хонаҳо бо дӯхтани сӯзаниву гулдӯзӣ, зардӯзиву қолинбофӣ машғул гардида, зиндагии оилавии хешро пеш мебурданд.

Дар рӯзгори халқи тоҷик аз қадимулайём ҳунару ҳунармандӣ вуҷуд буд ва бо хусусиятҳои хоссаи худ аз халқиятҳои дигар фарқ мекард. Боиси хурсандист, ки солҳои охир диққати ҷомеа ба омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ равон карда шудааст.

«Дар ҷаҳони имрӯза ва зудтағйирёбанда шаҳрвандон бояд дорои сифатҳои ташаббускорӣ, навоварӣ, тадбиққунӣ, масъулиятшиносӣ ва эҷодкорӣ дошта, дастрасии ахборро бо роҳҳои гуногун интихоб кунанд, печидагиҳои ҷаҳони атрофро таҳлил ва арзёбӣ кунанд ва барои дарёфти ҳал ба масъалаҳои гуногуни таълимӣ ва ҳаётӣ, аз ҷумла ба саволҳои оилавӣ, ҷомеа ва кишвар муроҷиат кунанд. Барои ташаккули чунин сифатҳо бояд аз зинаи ибтидоии таълим заминаи мусоид фароҳам оварда шавад» [4, с. 248].

Пӯшида нест, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нисбат ба фанни технология (таълими меҳнат) солҳои пеш назари ҳам хонанда, омӯзгор дар сатҳи паст қарор дошт, яъне, ки фанни мазкурро ҳамчун фанни асосӣ, зарурӣ ҳисоб намекарданд. Чунин фикр доштанд, ки гӯё фанни технология (таълими меҳнат) фанни бениҳоят осон буда, барои омӯхтан зарурият надорад, ки чунин фикрҳо баъди қабул шудани соли 2018-ро «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» умуман дигар шуданд.

«хонандагони имрӯз бояд аз овони наврасӣ ба тарбияи зебоипарастӣ ва эҳтиром ба таъриху анъанаҳои мардумӣ, фарҳанг ва арзишҳои бузурги миллӣ ҳамаҷониба омода карда шаванд» [3, с. 265].

Бузургони аҳли илму адаб ҳунару ҳунармандиро беҳтарин фазилатҳои мавҷудоти бошууру соҳибхиради одамӣ, накутарин пешаи одамӣ шуморида, баробар ба қимати илму адаб ҳисобидаанд, ки имрӯз ҳам ҳунару ҳунармандӣ мақоми худро гум накарда, барои пешбурди зиндагии шоиста, соҳиби иззату обруй гардида, дар чашми мардум хор нагардидан соҳибкасбу ҳунарманд буданро зарур шуморида мешавад.

Ин ҳикмати Саъдӣ ва гуфтаи халқ далелест аз бузургию баланди ҳунар «Ҳунар чашмаи зоянда ва давлати поянда аст ва агар ҳунарманд аз давлат биафтад, ғам набошад. Ҳунарманд ҳар ҷо ки равад, қадр бинад ва бар садр нишинад. Беҳунар луқма чинаду хорӣ бинад», «Ба як ҷавон чил ҳунар кам аст» [14, с. 225-226].

Бояд гуфт, ки ҳунар ганҷи бебаҳо, болобарандаи исми ҳунарманд буда, онро бо пулу мол харидорӣ карда намешавад.

Аз давраҳои қадим вобаста ба касб, ҳунар ва ҳунармандӣ, ашхоси ҳунарманд аз тарафи шоирону нависандагон шеър, ҳикояву повестҳо, сурудаҳову афсонаҳо офарида мешуд. Бадриддин Ҳилолӣ оид ба ҳунару ҳунарманд чунин шеър гуфтааст:

«Айб аст, ки дар ҳунар накӯшӣ,
Сад айб ба як ҳунар напӯшӣ.
Соҳибҳунаре, ки ботамиз аст,
Дар дидаи мардумон азиз аст.
Дар мавсими қудрати ҷавонӣ,
Накде ба каф ор, то тавонӣ!» [5, с.432].

Бояд тазаккур дод, ки дар замони муосир ҳунарҳои миллии тоҷикон ба монанди кашидадӯзӣ, курокдӯзӣ, шерозабофӣ, бофтани намудҳои гуногуни сарулибос, ҷиҳози хона, тарзи тайёр намудани хӯрокҳои миллӣ, маҳсулоти қаннодию намудҳои гуногуни нон, омода намудани маҳсулоти ороишию заргарӣ, сандуқсозӣ, ороиши боғу бӯстон, ҳавлӣ, ороиши дастархон равнақ ёфтааст. Дар шаҳру навоҳии вилояти Суғд: Хуҷанд, Истаравшан, Панҷакент, Ашт, Исфара, Бобоҷон Ғафуров, Мастчоҳ ва амсоли инҳо омӯзиши ҳунарҳои миллӣ ва машғул шудан инчунин, истеҳсол, коркард, бастубанд ва хизматрасонию фурӯши маҳсули меҳнат ба тариқи оилавӣ ба таври густурда ба роҳ монда шудааст. Метавон гуфт, ки оилавӣ машғул шудан ба касбу ҳунарҳои аҷдодӣ дар Тоҷикистони, махсусан, пас аз эълон гадидани соли 2018 «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» дучанд гардид. Омилҳои бештар рӯй овардани мардум ба касбу ҳунарҳои миллӣ аз ҳавасмандагардонии аҳолӣ ҷиҳати истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва озод намудани онҳо аз пардохти ҳамагуна намудҳои андоз, инчунин, таъсис ва равона намудани маблағҳои грантҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ барои соҳибкорзанону ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳунармандон маҳсуб меёбад.

«Ҳунарҳои мардумӣ асоси санъати халқӣ мебошад, ки бо як хислату намудҳои хос арзи вуҷуд карда, ҳастии онҳо ба вазъияти оилаву рӯзгори мардум вобаста мебошанд. Мисол: кулолгарӣ (лавозимоти рӯзгор), заргарӣ бо маводи ороиши занона: гӯшвора, нигин, дастпона, ороиши нишонагӣ (қасқони болои қош ва ҳоказо), маҳсулоти оҳангарӣ (олоти корҳои хонагиву кишоварзӣ дос, теша, каланд, ханҷар ва ҳоказо) инчунин нақшу нигор, наҷҷорӣ дар коркарди чӯбу тахта ва гаҷкорӣ, гулдӯзиву сӯзанидӯзӣ ва истифода шудани онҳо то замонҳои имрӯза» [15, с.57].

Таъсири урфу одатҳои қадимаи халқи тоҷик ба ҳаёт, зиндагӣ ва санъати бадеии он ниҳоят бузург аст. Ҳунармандони мо хуб дарк намудаанд, ки яке аз ҷанбаҳои асосии бозоргир шудани маҳсулоти ҳунармандӣ дар такмил ва густариш додани санъати бадеӣ аст. Ҳунарманде, ки дар як ҷо ба иборае шах шудааст, ҳеҷ гоҳ маҳсулоташ бозоргир намешавад ва рафта-рафта дилшикаста ва касод гардад. Барои ба ин ҳолати ногувор дучор нашудан мебояд ҳамеша дар ҷустуҷӯ ва омӯзиши нозукиҳои ҳунарҳои миллии хеш буд.

Аз тарафи олимону мутахассисони соҳаи мазкур аз ҷиҳати илмӣ тасдиқ шудааст, ки рушди ҳунарҳои миллӣ ба тарбияи зебопарастӣ болоравии сатҳи зиндагӣ, коҳишёбии муҳоҷирати меҳнатӣ, мустаҳкамшавии оила, тарбияи завқи бадеӣ, мусоидат мекунад.

Мақоми ҳунарҳои миллӣ на танҳо дар наздик сохтани насли наврас ба неъматҳои зебопарастии ҳаёт бузург аст, балки ба пешрафти сатҳи маънавиёти оила, рӯзгордорӣ ва ғанӣ гардидани захираҳои моддӣ дар оила нақши муассир дорад. Зеро аз қадимулайём мардуми соҳибмаърифати тоҷик дар баробари қавму мардуми дигар бо шавқу завқи баланд ба касбу ҳунарҳои милливу аҷдодӣ, амсоли оҳангарӣ, мисгарӣ, зардӯзӣ, дӯзандагӣ, бофандагӣ, кулолгарӣ, шонатарошӣ, кордсозӣ, қолинбофӣ, чармгарӣ, олкорӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир

намуда, на танҳо дар зинда нигоҳ доштани урфу одат ва анъанаҳои миллӣ, ҳамчунин дар тарғибу муаррифии фарҳанги бою ғанӣ ва беҳдошти сатҳи зиндагӣ онро васеъ истифода менамуданд.

Касбу ҳунарҳо дар ҳамаи давру замон, хусусан, замони муосир рӯ ба рушд оварда, маҳсулоти ҳунармандӣ бо ҳисси баланди зебоипарастӣ аз ҷониби ҳунармандони чирадаст пешкаши мардум гардонида мешавад.

О.А.Исломов ва А.Э.Эргашев бар он ақидаанд, ки «…иҷрои ҳунарҳои дастӣ, дар инсон завқи бадеиро ташаккул дода, таҳаммулпазириро тарбия менамояд, тозаю озодакориро меомӯзад, дунёи ботинии шахсро ғанӣ гардонида истода, лаззати ҳақиқиро аз кори иҷрошуда мебахшад» [7, с.11].

Имрӯз волидонро зарур аст, ки бахри омӯзиши ҳунарҳои миллӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, меҳри омӯзиши онро аз овони хурдсолӣ бо амал ва гуфтор дар дилашон ҷой намоянд. Ин иқдом бахри рушд ва камол ёфтани насли ҳунарманд гашта, сатҳи зиндагӣ ва маърифати ҷаҳонбинӣ дар муҳити хонаводагӣ беҳтар аз пештар хоҳад гардид.

У. Р. Раҷабов ибрози ақида намудааст: «Барои ҳунармандони асил қабул гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» такони ҷиддӣ бахшид. Зеро барои онҳо шароити мусоид фароҳам омад, ки ҳунари хешро бештар инкишоф диҳанд ва барои бештар вонамуд кардани маҳсули дасти хеш кушиш намоянд. Ҳунарҳои мардумӣ яке аз самтҳои муаррифии кишвар маҳсуб мешавад. Ба ин васила, имрӯз аз байни ҷавонон беҳтарин нобиғаҳои ҳунар, беҳтарин ихтироъкор, беҳтарин омӯзгор ба камол мерасанд» [11, с.1].

Ҳамин тариқ, бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳолӣ ҷиҳати истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои миллӣ аз 1 январи соли 2018 фурӯши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шуд. Ҳунармандони шаҳру ноҳияи мамлакат аз ин иқдоми неки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дилгарм гардида, фаъолияти худро дар ин самт дучанд карда истодаанд. Зеро илму фан ва техникаву технология хеле пеш рафта бошад ҳам, вале талабот ба маҳсулоти дастӣ ва ҳунарҳои миллӣ боқист.

АДАБИЁТ:

1.Азизов А.А.Ҳадаф ва омӯзиши касбу ҳунарҳои миллӣ дар дарсҳои технология (таълими меҳнат) [Текст] /А.А.Азизов, М.Д.Рӯзиева// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №12 (1), Душанбе: Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷума, 2023.-297с.

2.Азизов Ш.Ю. Рушди қолинбофӣ дар Суғд /Ш.Ю.Азизов// Масъалаҳои таърих, назария ва методикаи таълими фанҳои графикӣ (маҷмуи мақолаҳо).-Хуҷанд: Ношир, 2016.-128 с.

3.Алиева М.Н. Корҳои беруназсинфӣ-воситаи асосии бедоршавии шавқи хонандагон ба фанни технология (таълими меҳнат) [Текст] /М.Н.Алиева// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №11 (1), Душанбе: Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷума, 2023.-309 с.

4.Алиева М.Н. ва диг. Рушди қобилияти эҷодии омӯзгорони ояндаи санъати тасвирӣ [Текст] /М.Н.Алиева, А.С.Масолиев// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №4, Душанбе: Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷума, 2023.-314 с.

5.Бадриддин Ҳилолӣ. Девон.-Душанбе: Адиб, 2016.-С.480.

6.Зарифов М. Эмомалӣ Раҳмон бунёдгузори Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ /М.Зарифов// Такмили низоми идоракунии рушди сайёҳӣ дар мамалакат: муаммо, омилҳо ва тамоюлҳои рушд. Маҷмуаи маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ (22 декабри соли 2023), Душанбе, 2023.-437 с.

7.Исломов О.А. Рушди санъати ороишӣ-амалӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон /О.А.Исломов, А.Э.Эргашев// Масъалаҳои таърих, назария ва методикаи таълими фанҳои графикӣ ва технология (Маҷмуи мақолаҳои конференсияи вилоятӣ дар мавзуи «Роҳҳо, усулҳо ва методикаи омӯзиши ҳунарҳои миллӣ дар дарсҳои технология ва санъати тасвирӣ» бахшида ба 25 солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Хуҷанд: Ношир, 2019.-144 с.

8.Нуров Н.Қ. Сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ва ҷаҳон/Н.Қ.Нуров// Такмили низоми идоракунии рушди сайёҳӣ дар мамалакат: муаммо, омилҳо ва тамоюлҳои рушд. Маҷмуаи маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ (22 декабри соли 2023), Душанбе, 2023.-437 с.

9.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2017. [Манбаи электронӣ] URL https://www.president.tj/node/19088 (санаи мурочиат: 2.02.2023)

10.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2018. [Манбаи электронӣ] URL https://www.president.tj/node/19088 (санаи мурочиат: 12.02.2023)

11.Раҷабов У.Р. Ҳунар муаррифгари фарҳанги миллӣ [Манбаи электронӣ URL https://www.tajmedun.tj/tj/soli-rushdi-sayyehi-va-hunarhoi-mardumi/ unar\-muarrifgari-far-angi-mill/ (санаи мурочиат: 26.10.2023)

12.Холматов Ҷ.М. Санъати ҳунарҳои халқӣ ва мақоми он дар таълиму тарбияи ҷавонон/ Ҷ.М.Холматов, У.А.Раҳимов// Масъалаҳои таърих, назария ва методикаи таълими фанҳои графикӣ (маҷмуи мақолаҳо).-Хуҷанд: Ношир, 2016.-128 с.

13.Ҳошимова Ш.Ф. Бонуи ҳунарманд ва рушди эҳёи сӯзанидӯзӣ Ш.Ф.Ҳошимова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Душанбе: Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷума, №9, 2022.-297 с.

14.Шарифов М.Ғ.Тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ бо истифода аз урфу одат ва афкори мутафаккирон [Текст] /М.Ғ.Шарифов, Ш.М.Шарифов// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №3, Душанбе: Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷума, 2023.-331с.

15.Шокирова Ш. Санъати халқӣ ва мавқеи он дар расму оини тоҷикон / Ш.Шокирова// Масъалаҳои таърих, назария ва методикаи таълими фанҳои графикӣ (маҷмуи мақолаҳо).-Хуҷанд: Ношир, 2016.-128 с.

ЗАРУРИЯТИ ЭЪЛОН ГАРДИДАНИ «СОЛИ РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур аз тарафи муаллиф сухан дар бораи муҳимият ва ё зарури эълон гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рафта, бамаврид қайд мегардад, ки имрӯз волидонро зарур аст, ки баҳри омӯзиши ҳунарҳои миллӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, меҳри омӯзиши онро аз овони хурдсолӣ бо амал ва гуфтор дар дилашон ҷой намоянд.

Бамаврид қайд гардидааст, ки ҳунарҳои мардумӣ яке аз самтҳои муаррифии кишвар маҳсуб мешавад. Ба ин васила, имрӯз аз байни ҷавонон беҳтарин нобиғаҳои ҳунар, беҳтарин ихтироъкор, беҳтарин омӯзгор ба камол мерасанд. Волидонро зарур аст, ки баҳри омӯзиши ҳунарҳои миллӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, меҳри омӯзиши онро аз овони хурдсолӣ бо амал ва гуфтор дар дилашон ҷой намоянд. Ин иқдом баҳри рушд ва камол ёфтани насли ҳунарманд гашта, сатҳи зиндагӣ ва маърифати ҷаҳонбинӣ дар муҳити хонаводагӣ беҳтар аз пештар хоҳад гардид.

Калидвожаҳо: *рушд, пешрафт, сайёҳӣ, ҳунар, ҳунарҳои мардумӣ, иқтисодиёт*

НЕОБХОДИМОСТЬ ОБЪЯВИТЬ «ГОД РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И НАРОДНОГО ИСКУССТВА» В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор говорит о важности или необходимости объявления «Года развития туризма и народных промыслов» в Республике Таджикистан, и стоит отметить, что сегодня родителям необходимо создать благоприятную среду для учебы. народных ремесел и любви к учебе, чтобы с юных лет через действия и слова вселить это в свои сердца.

Стоит отметить, что народные промыслы являются одним из направлений презентации страны. Таким образом, сегодня среди молодежи вырастают лучшие гении искусства, лучшие изобретатели, лучшие педагоги. Родителям необходимо создать благоприятную среду для изучения народного ремесла и привить в сердце любовь к его изучению с раннего возраста посредством действий и слов. Этот шаг – для развития и взросления поколения художников, а уровень жизни и воспитания мировоззрения в семейной среде будет лучше, чем раньше.

Ключевые слова: *развитие, прогресс, туризм, искусство, ремесла, экономика.*

THE NEED TO ANNOUNCE THE "YEAR OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM AND FOLK ARTS" IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author talks about the importance or necessity of declaring the "Year of Tourism and Folk Crafts Development" in the Republic of Tajikistan, and it is worth noting that today it is necessary for parents to create a favorable environment for the study of national crafts and love for learning. to place it in their hearts from a young age through actions and words.

It is worth noting that folk crafts are one of the areas of presentation of the country. In this way, today the best geniuses of art, the best inventors, the best teachers grow up among the youth. It is necessary for parents to create a favorable environment for the study of national crafts and to inculcate in their hearts the love of learning it from an early age through actions and words. This move is for the development and maturation of the generation of artists, and the standard of living and education of the worldview in the family environment will be better than before.

Key words: *development, progress, tourism, art, handicrafts, economy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Рӯзиева Мавлюда Давроновна-Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров, дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.E-mail: mavlyudakhon@internetl.ru. Телефон: 92-882-39-82*

Сведение об авторе: *Рузиева Мавлюда Давроновна-Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафуров, доцент кафедры теории методики дошкольного воспитания. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбеков 1.E-mail: mavlyudakhon@internetl.ru. Телефон: 92-882-39-82*

Information about the author: *Ruzieva-Mavlyuda Davronovna Academician B.Gafurov Khujand State University, docent of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education. Address: 1 Mavlonbekov Avenue, Khujand, 735700, Republic of Tajikistan.E-mail: mavlyudakhon@internetl.ru . Phone: 92-882-39-82*

ТДУ:373+373.2(575-3)
Ш-33

ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ-ВОСИТАИ ТАРБИЯИ ВАТАНДӮСТИИ БАЧАГОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Шаропов Ш. А., Комилов Н. Н.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров.

Тарбияи сифатҳои ватандӯстии насли наврас падидаи гуногунҷабҳа ва муҳимми иҷтимоӣ-фарҳангии ҳар як ҷамъияти инсонӣ ба ҳисоб меравад. Дар солҳои соҳибистиқлолии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ватандӯстӣ дар доираи амнияти миллӣ баррасӣ мегардад ва ба эҳёи арзишҳои миллии ватандӯстӣ, афзоиши масъулиятшиносии иҷтимоии шаҳрвандон, бартараф намудани падидаҳои манфӣ дар ҷомеа равона карда шудааст. Далели он қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон»(2022) мебошад[1].

Ҳисси Ватан дар кӯдак аз муҳаббат ба одамони наздиктарин - падар, модар, бибӣ, бобо оғоз меёбад. Хона,ки ҳавлие, ки ӯзиндаги мекунад, манзара аз тирезаҳои ҳуҷраҳо ва боғчаи бачагон, ки дар он ҷо аз муоширати бо ҳамсолонаш шодӣ мекунад, табиати зодгоҳаш — ҳамаи ин Ватан аст. Кӯдак ҳар рӯз чандин кашфиёт мекунад. Ва гарчанде ки бисёре аз таассуроти худро ҳанӯз дарк накардаанд, ҳамааш аз мафтунии он чизе, ки инсони хурдакак дар пешаш мебинад, оғоз мешавад.

Ҳадаф аз тарбияи ватандӯстӣ дар кӯдакон ин ташаккул додани эҳтиёҷ ба кору амали нек, ҳисси мансубият ба муҳити зист ва кунҷковӣ мебошад. Ташаккули ин арзишҳо дар натиҷаи кори мақсаднок ва мунтазам бо кӯдак сурат мегирад.

Бояд дар хотир дошт, ки ба андешаи академик М.Лутфуллоев муҳаббат ба Ватан, ба фарҳанги модарӣ, ба забони модарӣ аз хурдӣ - аз муҳаббат ба оила, хона, боғчаи худ оғоз меёбад. Ин муҳаббат тадриҷан вусъат ёфта, ба муҳаббат ба ватан, ба таърих, гузашта ва имрӯзи он, ба тамоми инсоният мубаддал мегардад[2].

Яке аз воситаҳои самарабахши ҳалли масъалаҳои тарбияи ахлоқию ватандӯстии насли наврас, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мебошад. Тарбияи ҷисмонӣ дар ҳалли ин масъала ҳиссаи назаррас гузошта метавонад, зеро ташаккули сифатҳои ҷисмонӣ, маҳорати ҳаракат ва қобилият бо инкишофи хислатҳои ахлоқию иродавии шахсият зич алоқаманд аст. Шахси аз ҷиҳати ҷисмонӣ баркамол, бақуввату тавоно, солим, бояд меҳрубон, таҳаммулпазир бошад, ба кумаки ниёзмандон расида тавонад ва маҳорату қувваи худро танҳо ба кори хайр равона созад.

Ба андешаи мо, моҳияти тарбияи ватандӯстӣ дар қалби кӯдак коштан ва парвариш кардани тухми меҳру муҳаббат ба хона ва оила, ба таъриху фарҳанги кишвар аст, ки бо меҳнати мардум, хешу табор ва дӯстон, онҳое, ки ҳамватан ном мебаранд, ба вуҷуд омадааст. Дар кӯдакистони рақами 9-и шаҳри Хуҷанд низ дар ин самт низоми педагогии рушди кӯдакони синни томактабӣ хеле назаррас ба роҳ монда шудааст. Ташаккули ҳисси ватандустӣ дар раванди истифодаи шаклу усули гуногуни кор ба амал меояд. Дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, ҳангоми бозиҳои серҳаракат, эстафета, мусобиқаҳои варзишӣ ва истироҳат ташаккули ин сифатҳои кудаконро мушоҳида кардан мумкин аст. Чорабиниҳои варзишӣ ва мусобиқаҳо бештар таъсири тарбиявӣ доранд. Ин шакли кор ба мураббиён имкон медиҳад, ки дониш ва маҳорати кӯдаконро дар доираи як мавзӯи мушаххас муттаҳид ва умум гардонанд ва кӯдакони синну соли гуногунро бо эҳсосот ва таҷрибаи умумӣ муттаҳид созанд.

Кӯдакистони мазкур бо мактаби варзишии шаҳр ва факултети тарбияи ҷисмонии ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров барои фароҳам овардани муҳити солим ва низоми муассири тарбияи ҷисмонии муттасил «боғча-мактаб-донишгоҳ» ҳамкории зич дорад. Якҷоя бо

Мактаби варзишии шаҳри Хуҷанд ҷиҳати амалӣ намудани барномаи «Чемпиони тақдири худ», ки дар асоси андешаву мавқеъҳои мураббии шоиста Усто Пиров коркард шудааст, чорабиниҳои мунтазами варзишӣ гузаронида мешавад. Мураббӣ ва омӯзгори барҷаста, фидокор, бунёдгузори мактаби гӯштин Усто Пиров, ки муътақид аст, ки кас танҳо дар сурати нахуст устоди худ, яъне "қаҳрамони сарнавишт" шудан ба қуллаҳои воқеии варзишӣ мерасад. Ва азбаски микроноҳияе, ки дар он кӯдакон зиндагӣ мекунанд, бо дастовардҳои варзишии худ шуҳрат доранд, барои ташаккул ва рушди ҳисси ватандӯстӣ, ҳисси ифтихор, ҳамбастагӣ, эҳтирому муҳаббат ба калонсолон, фарҳангу таърихи диёру ватани худ заминаҳои мустаҳкам фароҳам меорад.

Ҳисси ватандории кӯдак аз муносибати ӯ бо оила, ба муҳити наздики ӯ – кӯдакистон оғоз мешавад. Ба ваҳдати маънавии кӯдакону падару модарон, кӯдакону мураббиён ҳамасола баргузор намудани чорабиниҳои гуногун: спартакиадаи тарбиятгирандагони муассисаи таълимии томактабии шаҳр, мусобиқаи ҳарбӣ-ватандӯстии «Соҳибиқбол» байни тарбиятгирандагони муассисаи таълимии томактабии шаҳр, мусобиқаи байни кӯдакистонҳо, мусобиқаи «гуштингирии миллӣ» барои писарон, «Модар, падар ва ман - оилаи варзишӣ», «Бозиҳои хурди олимпӣ», баррасиву сурудҳо барои Рӯзи Ғалаба, тафреҳии варзишии «Бозиҳои ниёгон», «Ваҳдати Мардум», супоридани меъёрҳо, озмунҳо ба ҷашни миллии «Наврӯз» мусоидат мекунанд. Вазифаҳоеро, ки дар назди ҳайати мураббиёни муассисаи таҳсилоти томактабӣ оид ба тарбияи ватандӯстии кӯдакони синни томактабӣ тавассути воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ гузошта шудаанд, аз рӯи самташон ба чанд гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

Мусобиқа - омили муҳимми ташаккули шахсият, хислатҳои иродавӣ, мустаҳкам ва муътадил гардидани характер мебошад. Тавассути рақобат кӯдак тасаввуроти худро дар бораи қобилиятҳои худ ташаккул медиҳад, таваккал карданро ёд мегирад, худро тасдиқ мекунад ва ба қобилиятҳои худ эътимод пайдо мекунад. Муносибати арзишнок ба дигар кӯдакон ва фаъолияти муштарак, масъулият барои натиҷаҳои умумӣ ташаккул меёбад. Бачагон дараҷаи баланди ҷисмонӣ дошта, ҳар сол сазовори мукофоту ҷоизаҳо мегарданд. Аз рӯи анъана, ҳамасола спартакиадаи шаҳрии «Паҳлавон» баргузор мегардад, ки дар он кӯдакон аз рӯи намудҳои гуногуни варзиши сабук: давидан ба масофаи 60 метр, давидан ба масофаи 100 метр, ҷаҳидан, ресмонпартоӣ, халтапартоӣ ба масофаи дур ва эстафетаи муқобил ба масофаи 30 метр қувва меозмоянд. Кӯдакон тамоми солро бо омодагӣ ба мусобиқаҳо сарф мекунанд, рекордҳои худро гузошта, бори аввал чемпион мешаванд, дар мусобиқаҳо таҷриба меомӯзанд ва бо ҳамин шавқу рағбат ба тарбияи ҷисмонӣ меафзояд.

Намунаи як дарси Тарбияи ҷисмонӣ дар кӯдакистон.

Мақсад: Якчанд маротиба бо ҳарду даст ҳаво дода доштани тӯб. Дар ҳолатҳои гуногуни ҳаракати дастҳо аз болои харакҳо бо қадамҳои васеъ роҳ рафтан ва давиданро машқ кардан.

Аёният: Барои ҳамаи бачаҳо тӯб ва хараки гимнастикӣ.

Қисмҳо	Мазмуни машғулият	Миқдор ва шумораи машқ	Нишондодҳои методӣ
I.	Роҳравӣ. Роҳ рафтан ва дар кунҷҳо аниқ гашта тавонистан. Давидан аз рӯи суръати паст. Бачаҳо дар ин вақт дар як тарафи майдонча бо эҳтиёт қадам монда медаванд. Роҳравӣ. Дар чор қатор саф кашидан.	(300м) 3 дақиқ. 20 сония	Аҳамият додан ба қаду қомат ва ҷойгиршавии кӯдакон дар қаторҳо
II.	Аз рӯйи комплекси варзиши пагоҳӣ (машқҳои инкишофи умумӣ)		I
	ҲАРАКАТҲОИ АСОСӢ		
1.	Давидан аз рӯйи суръати миёна. Роҳравӣ ва дар рафти он тӯбҳоро гирифта давра ташкил додан.	1 дақ. 20 сон. (200 м)	Аҳамият додан ба озодии давиш ва нафаскашӣ
2.	Тӯбро ҳаво дода бо ҳар ду даст дошта гирифтан. Тӯбро бо дасти чап ва рост зада гардонидан. Роҳравӣ. Дар рафти он тӯбҳоро	4-5 маротиба	Диққати бачагонро ба нарм дошта гирифтани тӯб

	ба ҷояшон гузоштан.		равона кардан
3.	Давидан аз рӯйи суръати миёна	1 дақ. 20 сон. (200 м)	
4.	Паи ҳам аз болои хараки гимнастикӣ роҳ рафтан. Дастҳоро ба тарафҳо паҳн карда, ба пушти сар гирифтан. Аз болои хараҳо давидан.	2-3 давра	Бачаҳо аз болои харак ҷаҳида, оҳиста ба замин фуруд меоянд.
5.	Давидан аз рӯйи суръати паст. Роҳравӣ.	3 дак. 20 сон. (300 м)	
	Бозии «Заргӯшҳо». Дар майдонча ба таври миёнбур 2-3 харак мегузорем - девор хисобида мешавад. Девор ҷои истодани заргӯшҳо (бачаҳоро) маҳкам мекунад. Посбон дар гӯшаи харак нишастааст. Заргшӯҳо назорат мекунанд. Ҳамин, ки посбонро хоб бурд, оҳиста аз зери девор гузашта ба саҳро мебароянд. Посбон бедор шуда заргӯшҳои гурехтаро медорад. Онҳое, ки ба даст афтоданд ва ё машқро нодуруст иҷро карданд, бозиро бой медиҳанд.	3-4 маротиба	Мураббӣ ба бозӣ роҳбарӣ намуда, иҷрои қоидаи бозиро назорат мекунад. Ҷусту ҷолоконро таҳсин мекунад. Ба қафомондагон ёрӣ мерасонад.
III.	Давидан аз рӯйи суръати паст. Роҳравӣ. Иҷрои машқҳои нафаскашӣ ва нафасбарорӣ.	3 дақ.20 сон. (300 м)	Аҳамият додан ба озодии давиш

2. Дар фаъолияти кудакистон ба ташкил ва гузаронидани бозиҳои миллӣ бо мақсади беҳтар намудани заминаи эҳсосӣ ва нигоҳ доштани шавқу рағбат ба дарсҳо диққати махсус дода мешавад. Бозиҳои мусобиқавӣ, ки саломатии кудаконро мустаҳкам мекунанд, қувваи ҷисмонӣ ва тафаккурро инкишоф медиҳанд, насли наврасро ба арзишҳои маънавию фарҳангӣ ошно мекунанд, аҳамияти калони тарбиявӣ дода мешавад. Барои тамоми синну соли кӯдакистон мусобиқаҳои «Гуштингирӣ» барои писарон, фароғатии варзишии «Бозиҳои ниёгон», мусобиқаҳо оид ба намудҳои миллии варзиш дар рӯзҳои ҷашни «Наврӯз» ташкил ва гузаронида мешаванд. Ягон чорабинии оммавӣ дар муассисаи таълимии томактабӣ бе ташкили бозиҳои серҳаракат бо номҳои «Рӯзи ҷумҳуриявӣ», «Рӯзи саломатӣ», «Бозиҳои халқҳои ҷаҳон бозӣ мекунем» анҷом намеёбад. Бачаҳо аз ташкил ва гузориши бозиҳои халқҳои гуногун лаззат мебаранд. Ба ҳамин тариқ, дар амалия вазифаҳои на танҳо тарбияи ҷисмонӣ ва солимгардонӣ, балки вазифаҳои инкишофи таҳаммулпазирӣ, эҳтиром ва шавқу ҳавас нисбат ба анъанахои миллии халқҳои сокини Тоҷикистон ҳал карда мешаванд.

3. Соҳаи алоҳида ва муҳим тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ маҳсуб меёбад. Корро дар ин самт метавон ҳамчун ҳамгироии намудҳои гуногуни фаъолияти кӯдакон муаррифӣ кард. Меҳвари марказӣ ва лаҳзаи аслӣ дар он ҷашн бахшида ба Рӯзи шӯҳрати ҳарбӣ буда, дар тарбияи ҳисси ватандӯстӣ дар кӯдакон таъсири бештар дорад. Ташкил ва баррасии намоиши роҳпаймоӣ бо суруд як чорабинии бузургест, ки дар муассисаҳои таълимии томактабӣ чандин сол аст, ки бо мақсади ошноии насли наврас ба арзишҳои ватандӯстӣ ва ташаккули андешаҳои кӯдакон дар бораи хизмати ҳарбӣ гузаронида мешавад. Дар рафти тайёрӣ ба азназаргузаронии роҳпаймоӣ бо суруд бахшида ба Рӯзи Ғалаба дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва машқҳои таранумми сурудҳои ҳарбӣ диққати махсус дода мешавад. Бо мақсади дар кӯдакон бедор намудани майлу хоҳиши афсар будан тавассути иштирок дар эстафетаҳо, бозиҳо бо унсурҳои мусобиқа, ки дар онҳо давидан, ҷусту ҷолокӣ, ҷашми онҳоро такмил медиҳанд, устуворӣ ва заковати онҳоро инкишоф медиҳанд, муташаккилӣ, рӯҳияи ҳарифии мусобиқаро мепарваранд.

Дар Рӯзи муҳофизони Ватан кӯдакони гурӯҳҳои омодагӣ дар бозии шаҳрии ҳарбӣ-ватандӯстии «Ватандӯст» ширкат меварзанд. Бозии ҳарбии варзишии «Ватандӯст» чанд сол боз баргузор мешавад. Чорабинӣ дар вазъияти ботантана, дар толори рангоранг ва зебу оро додашуда гузаронида мешавад. Дар барномаи мусобиқа: ташкил ва азназаргузаронии суруд

ва бозии варзишии ҳарбӣ, эстафета шомил карда шудааст. Меъёри мусобиқот иҷрои дақиқи машқҳо ва фармонҳо, сурудҳо, пешниҳоди рапорти фармондеҳи даста, баҳодиҳии ҳайати сарварон дар алоҳидагӣ, либоси ягона ва фаъолияти баланди ҷисмонӣ мебошад. Саъю кӯшиши кӯдаконро ҳакамони босалоҳият – намояндагони комиссариати ҳарбӣ ва шуъбаи маориф арзёбӣ мекунанд. Донишу малакаи азхудкардаи бачаҳо барои истиқболи Иди Ғалаба истифода мешавад.

Дар мактаби варзишии вилоят ҳамасола азназаргузаронии дастаҳо ва сурудҳо бахшида ба Рӯзи муҳофизони Ватан ҳамчун эҳёи анъанаи гузаронидани бозиҳои варзишии ҳарбӣ дар байни мактаббачагон гузаронида мешавад, ки дар он тамоми синф дар назди комиссияи намояндагӣ баромад мекунанд. Бачагони муассисаи тарбияи томактабӣ ба ҳунарнамоии бачагони калонсол, чусту чолокӣ ва қувваи ҷисмонии онҳо бо завқу шавқи баланд менигаристанд.

Ватан Дар решаи ин суханон симоҳои ба ҳар кас наздик: бобову бибиҳо, падару модарон, онҳое, ки ба насли нав ҳаёт мебахшанд меистанд. Ҳисси меҳру муҳаббат ба Ватан, ба ҳисси муҳаббат ба хонадон баробар аст. Ин эҳсосотро як асоси ягона - меҳру муҳаббат ва ҳисси амният муттаҳид мекунад.

Бояд қайд кард, ки восита ва методҳои тарбияи ҷисмонӣ пеш аз ҳама ба воситаҳои беҳдошти кӯдакон муҳит, табиат, ташкили дурусти истеъмоли ғизо, меҳнат ва дамгирӣ, машқҳои пагоҳирӯзӣ, машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, бозиҳои серҳаракат дар тарбияи ҷисмонии кӯдакон нақши муҳим доранд. Таъсири табиат – маҷмуи воситаҳои беҳтарини тарбияи ҷисмонӣ, нигаҳдории тандурустӣ ва инкишофёбии кӯдакон мебошад. Ба ин шуои офтоб, ҳаво, об дохил мешавад, бидуни инҳо зандигӣ, инкишофи шахсиятро тасаввур кардан мумкин нест. Офтоб, ҳаво, об дар якҷоягӣ бо машқҳои варзиш саломатии дастпарваронро тақвият мебахшанд. Нури офтоб, ҳаво, об дар меъёри манбаи махсуси ташкилдиҳии роҳҳои муолиҷавии беҳдошт ба шумор мераванд. Қабули шуои офтобӣ, обҳои минералии шифобахш, оббозӣ дар баҳр, гардиш дар ҳавои соф, молиш додани узвҳои бадан бо оби муқаррарии сард аз ҳамин қабил манбаъ ва воситаҳои табиии саломатӣ мебошанд. Омилҳои ҳифзи саломатӣ ташкили дурусти машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, оқилона истифода бурдани истироҳат (хоб) – ро дар бар мегирад. Ташаккулёбии кӯдак бо риояи ҷиддии як қатор қоидаҳои беҳдоштиро талаб мекунад. Ба монанди тозагӣ, равшанӣ, васеъӣ, хушбоду ҳаво будани бинои муассиса, толори варзишӣ, таҷҳизот, бо либоси махсуси варзишӣ машқ кардан, риоя намудани низоми рӯз ва ғайра.

Машқҳои пагоҳирӯзӣ ва аз нигоҳи педагогӣ барои обутоб додани ҷисми кӯдак аҳамияти калон дорад. Намудҳои гуногуни машқҳоро барои кӯдакон мегузаронанд. Дар кӯдакистон тибқи барномаи таълимӣ бо машқҳои асосӣ шуғл меварзанд. Он дар ҳар гурӯҳ мувофиқи синну сол ва психалогияву хзусусиятҳои синнусолии кӯдакон интихоб карда мешавад ва чунин машқҳоро фаро мегирад: сафкашӣ, машқҳои гуногуни бевосита (беашё) ва бавосита (бо ягон чиз), ҷаҳидан, часпида баромадан, роҳравӣ, давидан ва ғайра. Ин машқҳои ҷисмонӣ ба фаъолияти маркази системаи асаб вобаста буда, хастагии қишри мағзи сар ва қобилияти коршоямии шахсро таъмину тақвият медиҳанд. Машқҳо барои инкишоф додани мушакҳо, узвҳои бадан, муътадилии ҷараёни хун ва органҳои нафаскашӣ хеле фоидаоваранд. Машқҳо устухонҳоро устувор ва суръати ҳаракати онҳоро метезонанд. Бозиҳо барои инкишофи ҷисми кӯдакон аҳмияти калон доранд. Дар муасисаҳои томактабӣ бештар бозиҳои муҳаррикӣ гузаронида мешавад. Чуноне, ки зикр намуда будем, дар бозиҳо нерӯмандӣ, муқовиматкунӣ, чолокӣ, ҳассосӣ, ташаббускорӣ инкишоф дода мешавад. Саёҳат, сайру гашт, роҳпаймоӣ ва ҷаҳонгардӣ барои шиносоӣ бо сарватҳои кишвар, табиат, ҷойҳои таърихӣ ва ёдгориҳои мадании диёри хеш дар ҷисман обутоб ёфтани кӯдакон дар муҳити табиӣ масъулият азхуд мекунанд. Кӯдакон, чунонки зикр карда будем, мувофиқи нишондоди барномаи таълимӣ мусобиқаҳоро байни худ ба тарзи сабук мегузаронанд. Методҳои муҳимми тарбияи ҷисмониро ба таври мухтасар зикр мекунем. Дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ ба сифати методи асосӣ машқҳои ҷисмонӣ баромад мекунад. Доираи истифодабарии машқҳои ҷисмонӣ хеле васеъ аст, он аз ёддиҳӣ сар мешавад ва то инкишофи қобилияти ҷисмонӣ, аломатҳои истеъдодии давидан, ҷаҳидан, гимнастика ва ғайраро фаро мегирад. Чунончӣ, дар амал ёд додани ин ё он машқ, ёд додани қабулкунии ваннаи офтобӣ, ёддиҳии ҷаҳидан аз дарозӣ ва ғайра. Бидуни ёддиҳӣ ҳосил кардани чусту чолокӣ, инкишоф додани неруи ҷисмонӣ ғайри имкон аст. Аммо муфидии методи машқҳои ҷисмонӣ аз бисёр ҷиҳат ба хоҳиш ва фаъолияти дақиқи иҷрокунии онҳо вобаста аст. Барои ташаккул додани талаботи

баланд бардоштани маданияти ҷисмонии кӯдакону наврасон оқилона муносибат кардан ба ташкили меҳнат ва дамгирӣ итминон бояд пайдо кард. Бинобар ин, дар тарбияи ҷисмонӣ методҳои эътиқоди эзоҳдиҳӣ ва намунаи ибрат аҳамияти калон дорад. Бо кӯмаки онҳо аҳамияти машқҳои ҷисмонӣ баҳри мустаҳкамкунии саломатӣ ва инкишофи онон баррасӣ карда мешавад.

Умедворем, ки тавассути фаъолияти муштарак амсилаи насли навраси ватандӯст, шахсияти аз ҷиҳати ҷисмонӣ инкишофёфта, мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ, соҳиби сифатҳои ахлоқии арзишманд ва ниёз ба тарзи ҳаёти солим бо неруи эҷодӣ ва қобилияти рушди худшиносӣ ташаккул меёбад.

АДАБИЁТ:

1.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон». Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 ноябри соли 2022,№ 887 қабул карда шуд Бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 декабри соли 2022, № 332 ҷонибдорӣ карда шудааст.

2.Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин / М.Лутфуллоев. [Матн]. -Душанбе: Саҳбо, 2006. - 220 с.

3.Лутфуллоев, М. Осор / М. Лутфуллоев. [Матн]. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – Ҷ.4-5.

4.Масъалаи назариявии стратегияи рушди маърифати шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. –Душанбе: Ирфон, 2009.

5.Маърифати шаҳрвандӣ: Барнома ва асосҳои методологии татбиқи он. [Текст]. –Душанбе, 2008.

ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ-ВОСИТАИ ТАРБИЯИ ВАТАНДӮСТИИ БАЧАГОНИ СИННИ ТОМАКТАБӢ

Дар мақола масъалаҳои истифодаи тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун сарчашмаи тарбияи ватандӯстии бачагони синни томактабӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки моҳияти тарбияи ватандӯстӣ дар қалби кӯдак коштан ва парвариш кардани тухми меҳру муҳаббат ба хона ва оила, ба таъриху фарҳанги кишвар аст, ки бо меҳнати мардум, хешу табор ва дӯстон, онҳое, ки ҳамватан ном мебаранд, ба вуҷуд омадааст. Дар мақола таҷрибаи баъзе боғчаҳои бачагон оиди тарбияи ватандустии кӯдакон таҳлил гардида, нақш ва мақоми чорабиниҳои гузаронидашуда дар тарбияи ин сифати муҳим оварда шудааст. Хулоса шудааст, ки тавассути фаъолияти муштарак амсилаи насли навраси ватандӯст, шахсияти аз ҷиҳати ҷисмонӣ инкишофёфта, мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ, соҳиби сифатҳои ахлоқии ҷамъиятии арзишманд ва ниёз ба тарзи ҳаёти солим бо нерӯи эҷодӣ ва қобилияти рушди худшиносӣ ташаккул меёбад.

Калидвожаҳо: *ватандӯстӣ, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, омодагӣ, богчаи бачагон, мураббӣ, мусобиқаҳо, бачагон, омузиш*

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ – ИСТОЧНИК ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА У ДОШКОЛЬНИКОВ.

В статье рассматриваются вопросы использования физического воспитания как источника воспитания патриотизма дошкольников. Отмечено, что суть воспитания патриотизма заключается в том, чтобы посеять и вырастить в сердце ребенка семена любви к дому и семье, к истории и культуре страны, созданные трудом людей, родственников и друзей, тех, кого называют соотечественниками. В статье анализируется опыт некоторых детских садов по воспитанию детского патриотизма, представлены роль и статус деятельности в воспитании этого важного качества. Сделан вывод, что через совместную деятельность формируется модель патриотически настроенного молодого поколения, физически развитой личности, активной гражданской позиции, обладающего ценными социально-нравственными качествами и потребностью к здоровому образу жизни, обладающего творческой энергией и способностью развивать самосознание.

Ключевые слова: *патриотизм, физическое воспитание, спорт, подготовка, детский сад, тренер, соревнования, дети, образование.*

PHYSICAL EDUCATION IS A SOURCE OF INSTILLING PATRIOTISM IN PRESCHOOL CHILDREN.

The article discusses the use of physical education as a source of instilling patriotism in preschool children. It is noted that the essence of patriotism education is to sow and grow in the child's heart the seeds of love for home and family, for the history and culture of the country, created by the work of people, relatives and friends, those who are called compatriots. The article analyzes the experience of some kindergartens in raising children's patriotism, and presents the role and status of activities in nurturing this important quality. It is concluded that through joint activities a model of a patriotic younger generation, a physically developed personality, an active civic position, possessing valuable social and moral qualities and the need for a healthy lifestyle, creative energy and the ability to develop self-awareness is being formed.

Key words: *patriotism, physical education, sports, training, kindergarten, coach, competitions, children, education.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Шаропов Шавкат Аҳмадович-доктори илмҳои педагогӣ. профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «ДДХ ба номи ак.Б.Ғафуров». (735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1.). тел.92-7717870. sharofzod1954@mail.ru*

Комилов Назирҷон Наимович-унвонҷӯи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ «ДДХ ба номи ак.Б.Ғафуров». (735700. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гуз. Мавлонбеков 1.). тел.92-9660966. Nazir77@mail.ru

Сведения об авторах: *Шаропов Шавкат Ахмадович-доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «ХГУ им.акад.Б.Гафурова». (735700. Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1.). тел.92-7717870. sharofzod1954@mail.ru*

Комилов Назирджон Наимович-соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «ХГУ им.ак.Б.Гафурова».(735700. Республика Таджикистан, г.Худжанд, пр.Мавлонбекова 1.). тел.92-9660966. Nazir77@mail.ru

Information about the authors: *Sharopov Shavkat Akhmadovich - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution "KhSU named after Academician B. Gafurov". (735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.). tel. 92-7717870. sharofzod1954@mail.ru*

Komilov Nazirjon Naimovich-applicant of the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Establishment "KhGU named after B. Gafurov" (735700. Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Ave. 1.). tel.92-9660966. Nazir77@mail.ru

ТДУ:37.01. +159.9

ХУДБАҲОДИҲӢ - ОМИЛИ МУҲИММИ РУШДИ ШАХСИЯТ

Ҳабибова О. М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикисистон ба номи С.Айнӣ

Худбаҳодиҳиро яке аз омилҳои такмил ва нишондиҳандаи сатҳи рушди шахсият фаҳмидан мумкин аст. Худбаҳодиҳӣ як ҷузъи худшиносӣ буда, баҳодиҳии шахс ба дониш, қобилият, рафтор, сифатҳои ахлоқӣ ва эҳсоси хешро фаро мегирад. Дар таҳти мафҳуми он фаъолияти шахсии инсон дар ҷомеа, муарифии хусусиятҳои мусбат, инчунин баҳои худ ба сифатҳои шахсӣ, дарк ва эҳсос, муваффақият ва нокомӣ фаҳмида мешавад. Дар раванди таълим дар рушди сохтори шахсият худбаҳодиҳӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад ва мутобиқшавии иҷтимоии шахс, идоракунии рафтору фаъолияти инсонро муайян карда, ба танзим медарорад [5, с. 21].

Худбаҳодиҳӣ на танҳо баҳодиҳии шахс ба ҷиҳатҳои қавӣ ва заифӣ, сифат ва мавқеи ӯ дар байни одамон, балки дар навбати худ яке аз омилҳои муҳимми низоми рафтору муносибати шахсият дар ҷомеа мебошад. Барои шахс худбаҳодиҳӣ вазифаи танзимкунанда ва муҳофизатиро иҷро мекунад. Функсияи танзимкунанда дараҷаи қаноатмандӣ ё норозигӣ аз худ, сатҳи худбаҳодиҳии шахсро инъикос мекунад. Ин, дар навбати худ, ба шахс кӯмак мекунад, ки муваффақият ё нокомии худро дарк кунад ва ҳадафҳои минбаъдаро гузорад. Функсияи муҳофизатӣ мустақилияти нисбии фард, ташаккули афкори шахсии ӯро таъмин менамояд, ки шахс метавонад, онро дар муошират бо одамони дигар баён ва ҳимоя намояд.

Бояд қайд кард, ки худбаҳодиҳӣ арзиши тағйирёбанда аст, он метавонад, таҳти таъсири руҳияи бартаридоштаи шахс дар айни замон тағйир ёбад, аз ин рӯ, пастшавии он дар ҳолати буҳронӣ ва баландшавии он дар ҳолати кайфияти руҳӣ ва хурсандӣ мушоҳида мешавад.

Худбаҳодиҳӣ ба сифати меъёри асосӣ баромад намуда, тавассути он ҷанбаҳои муҳимми шахсият баҳо дода мешавад. Вазифаҳои асосии он танзимкунанда ва муҳофизатӣ буда, дар асоси вазифаи танзимкунанда ҳалли масъалаҳои интихобӣ ва вазифаи ҳифзии он мустақилияти нисбӣ ва устувории шахсро таъмин менамояд.

Худбаҳодиҳӣ ба бисёр чиз вобастааст, аз қабили муносибатҳои байнишахсӣ, танқиди шахсӣ, серталабӣ нисбат ба худ ва инчунин ба самаранокии фаъолияти шахс ва рушди минбаъдаи ӯ таъсир мерасонад. [5, с. 22].

“Шахс бо худбаҳодиҳии солим ба қобилиятҳои худ ба таври кофӣ баҳо медиҳад ва ҳадафҳои воқеӣ мегузорад. Масалан, шахсе, ки варзишгари ҳирфаӣ набошад, аммо дар марафон иштирок кардан мехоҳад, мефаҳмад, ки барои омодагӣ ба мусобиқа нисбат ба варзишгарони ботаҷриба вақти зиёдро талаб мекунад. Бар асоси ин ӯ тасмим мегирад, ки дар назди худ чунин ҳадаф мегузорад ё не ва чӣ гуна ба он ноил шавад”, қайд мекунад, Владимир Шляпников.

Дар луғати педагогию равононшиносӣ таҳти мафҳуми худбаҳодиҳӣ ин арзёбии худи шахс ба сифат, қобилият, муносибат, рафтор, дониш, имконият, намуди зоҳирӣ ва дастовардҳояш фаҳмида мешавад. Ба андешаи А.И.Липкина арзёбӣ ин муносибати шахс ба қобилият, сифатҳо ва инчунин ба намуди зоҳирии хеш мебошад.

Дар таҳқиқоти олимони хориҷӣ ин мафҳум "муарифии шахс дар бораи худ" ва ин истилоҳ бо ифодаи "Ман – консепсия" ва ё ҷузъи рафтории мафҳуми "Ман"-ро ифода намуда, шарҳ дода шудааст.

Дар психологияи муосир сатҳҳои маъмули худбаҳодиҳии зерин ҷудо шудааст.

1. Худбаҳодиҳии мувофиқ;

2. Худбаҳодиҳии баланд;

3. Худбаҳодиҳии паст;

Худбаҳодиҳии мувофиқ ин баҳодиҳии воқеӣ аз ҷониби шахс ба қобилият, сифату кирдорашон фаҳмида мешавад. Худбаҳодиҳии баланд ҳамчун баҳодиҳии номуносиб аз ҷониби субъект ҳангоми баҳодиҳии худ фаҳмида мешавад. Худбаҳодиҳии паст бошад, ин паст задани нокифоя ҳангоми баҳодиҳии худ аз ҷониби субъект ба ҳисоб меравад.

Таҳқиқоти зиёди ватанӣ ва хориҷӣ собит кардаанд, ки ба худбаҳодиҳии шахс пеш аз ҳама ҳамсолон ва волидон таъсири зиёд доранд. Иштироки волидайн дар ҳаёти шахс, асосан дар давраи кӯдакӣ, вақте ки худбаҳодиҳӣ нав ташаккул меёбад, ба худбаҳодиҳии умумии ӯ таъсири бештар мерасонад, дар ҳоле ки ҳамсолон ба баҳодиҳии қобилиятҳои ӯ таъсири бештар доранд. Тавассути баҳодиҳӣ дар кӯдак дониш, андешаҳои арзишманд нисбати худ ташаккул меёбад. Дараҷаи худбаҳодиҳии шахс ба натиҷаҳои фаъолияти зеҳнии ӯ таъсири калон мерасонад. Ин масса барои одамоне, ки худбаҳодиҳии паст доранд, хеле мувофиқ аст, зеро худбаҳодиҳии паст боиси шиддати аз ҳад зиёди ҳиссӣ мегардад, ки ба нишондиҳандаҳои сифатии фаъолияти зеҳнӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Таҳлилҳои назариявӣ фаҳмиши моро доир ба ин мафҳум ба он оварда расонид, ки арзёбии шахс дар бораи аҳамияти фаъолият хеш дар ҷомеа, муносибати ӯ дар байни одамон, баҳодиҳӣ ба ҷиҳатҳои қавӣ ва заифӣ, эҳсос, хислатҳои худ мебошад. Арзёбии шахс дорои чунин вазифаҳо мебошад:

1.Танзимкунанда - қабули вазифаҳо ва интихоби қарорҳоро аз ҷониби шахс таъмин менамояд;

2.Ҳимояткунанда – таъмини устувории нисбии шахс ва мустақилияти он;

3.Рушдёбанда – ҳавасмандии шахс баҳри инкишофёбӣ;

4.Инъикоскунанда (сигналӣ)- муносибати воқеии шахсро ба худ, амалҳо ва амалҳои худ нишон медиҳад, инчунин имкон медиҳад, ки мувофиқати амалҳоро арзебӣ кунад;

5.Ҳиссиётӣ - ба шахс имкон медиҳад, ки аз сифатҳо ва хусусиятҳои худ қаноатмандӣ ҳис кунад;

6.Мутобиқшавӣ- ба шахс имконияти мутобиқшавиро ба муҳит ва ҷомеа медиҳад;

7.Пешгӯйӣ - дар оғоз фаъолияти шахсро танзим мекунад;

8.Ислоҳкунанда-назоратро дар ҷараёни иҷрои фаъолият таъмин мекунад.

9.Ретроспективӣ (назар ба гузашта) - имкон медиҳад, ки шахс рафтор ва фаъолияти худро дар марҳилаи ниҳоии иҷрои он арзебӣ кунад;

10.Ҳавасмандкунанда- шахсро водор мекунад, ки барои ба даст овардани аксуламалҳои мусбати худбаҳодиҳӣ (қаноатмандӣ аз худ, рушди худбаҳодиҳӣ ва ифтихор) амал кунад;

11.Ниҳоӣ - шахсро маҷбур мекунад, ки фаъолиятро қатъ кунад, агар амалҳои ӯ ба пайдоиши худтанқидӣ ва норозигӣ аз худ мусоидат кунанд.

Худбаҳодиҳӣ метавонад, асосан сатҳи мутобиқшавии иҷтимоии шахсро муайян кунад, рафтор ва фаъолияти ӯро танзим кунад.

Худбаҳодиҳии мувофиқ аз муносибати интиқодӣ нисбати худ, баҳои воқеӣ, имкониятҳои худ, қобилияти мустақилона дар назди худ гузоштани ҳадафҳои амалӣ, тобоварӣ, назорати ҳамаҷониба ва даст кашидан аз фарзияҳо ва амалҳои номатлуб иборат аст. Оғози амали воқеии худбаҳодиҳӣ ба давраи наврасӣ, давраи инкишофи шиддатноки самти зеҳнӣ рост меояд.

Натиҷаҳои таҳқиқот оиди омӯзиши масъалаҳои худбаҳодиҳӣ дар кори олимон, аз ҷумла Л.И.Божович, Л.С.Выготский, А.И.Липкина, В.С.Мухина, С.Л.Рубинштейн, З.Фрейд ва дигарон нишон дода шудааст. Психологияи хориҷӣ бо баррасии худбаҳодиҳӣ ҳамчун ҷузъи «Ман-консепсия» тавсиф мешавад, ки «маҷмуи тамоми ақидаҳои шахс дар бораи худ, ки бо баҳодиҳии онҳо алоқаманд аст», муайян шудааст. [4].

Психологияи ватанӣ бо баррасии масъалаҳои худбаҳодиҳӣ дар навбати аввал пеш аз ҳама муҳимияти фаъолияти инсонро таъкид мекунад. Ба ақидаи А.Н.Леонтьев, худбаҳодиҳӣ яке аз шартҳои худмуайянкунандаи шахсият ба шумор рафта, ба воситаи он фард ба шахсият табдил мёебад ва ҳамчун ангезаи шахс амал карда, ӯро водор месозад, ки аз талаботи мавҷуда қаноатманд бошад.

Арзишҳое, ки шахс дарк мекунад, асоси худбаҳодиҳиро ташкил медиҳад, ки хусусияти онро механизми худтанзимкунӣ ва такмили шахсият муайян мекунад.

Худбаҳодиҳӣ раванди такмили шахсият, нишондиҳандаи сатҳи инкишофи он, ки ибтидо ва ҷанбаи шахсии онро муайян мекунад, ба таври органикӣ ба раванди худшиносӣ дохил шуда, тавсиф карда мешавад.

Таҳқиқотчиён қайд мекунанд, ки худбаҳодиҳӣ дар ду шакл амал мекунад - умумӣ ва махсус (қисман, мушаххас, маҳаллӣ). Бештари омӯзиши он табиати инсон, хусусиятҳо ва динамикаи синну солӣ, худбаҳодиҳии шахсӣ, ки баҳодиҳии субъектро ба зуҳурот ва сифатҳои мушаххаси ӯ инъикос мекунанд, бештар омӯхта мешавад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, камтар омӯхташуда худбаҳодиҳии умумӣ аст. Бисёре аз олимон онро бо худбаҳодиҳии шахс алоқаманд мекунанд ва худбаҳодиҳиро ба худэҳтиромкунии шахс алоқаманд медонанд.

Ба худбаҳодиҳии баланд фаъолияти аз ҳад зиёди шахс, маҳсулнокии фаъолияти ӯ, амалӣ шудани иқтидори эҷодӣ мансуб аст. Чунин муносибат ба дарки худбаҳодиҳии умумӣ дар ҷаҳонбинии субъект барои норозигӣ аз худ, барои муносибати танқидӣ ба худ ҷой намегузорад.

Дигар муҳаққиқон, аз қабили А.И.Липкин, И.Чесноков ва дигарон худбаҳодиҳии умумиро ҳамчун системаи иерархикии худбаҳодиҳии шахсӣ мешуморанд, ки бо ҳам алоқаманд мебошанд. Бинобар ин таъкид карда мешавад, ки худбаҳодиҳии умумӣ дар якҷоягӣ худбаҳодиҳии махсус ба шумор намеравад. Ин фикр ба андешаҳои Л.В. Олшанский, Е. Федотова хос мебошад. Чунин фаҳмиши умумии худбаҳодиҳиро бо фаъолияти худбаҳодиҳии хусусӣ тавсиф мекунад: мувофиқат, интиқодӣ, рефлексивӣ, устуворӣ.

Таҳқиқоти олимон нишон медиҳанд, ки “Ман–консепсия” оморӣ нест падида, вале вобаста ба синну сол, шароити иҷтимоӣ, ҳолати мавҷуда ва ғайра фарқ мекунад.

Дар асоси ин яке аз механизмҳои худбаҳодиҳиро ба муқоисаи муваққатӣ ҷудо намуданд. Моҳияти механизми муқоисаи муваққатӣ дар он аст, ки субъект ба таҷрибаи шахсии ӯ, «Ман» ҳастии ӯ дар ҳаёт, яъне дар бораи муқоисаи "Ман"-и воқеии худ бо "Ман"-и дар гузашта ё оянда.

Худбаҳодиҳии наврасон дар раванди таълим: Дар давраи наврасӣ худбаҳодиҳии хонанда қариб ба ҳама корҳое, ки ӯ дар мактаб анҷом медиҳад - чӣ гуна бо душвориҳо мубориза мебарад, бо одамони дигар чӣ гуна муносибат мекунад, таъсири назаррас мерасонад. Ҳам дар кӯдакӣ ва ҳам дар калонсолӣ худбаҳодиҳии паст метавонад, хоҳиши шахсро ба омӯзиш ва қобилияти тамаркузи ӯро ба раванди таълим коҳиш диҳад. Дар баробари ин, аз сабаби худбаҳодиҳии баланд ва мавқеи ботинии «Ман ҳама чизро медонам» шахс метавонад, аслан майли омӯхтани чизҳои навро аз даст диҳад ва аз ин рӯ инкишоф ёбад. Дар раванди таълиму тарбия хонандагоне, ки фаъолияти худро мусбат арзёбӣ мекунанд, яъне онҳо аз амалҳои худ қаноатманданд, ки ин албатта, аз худбаҳодиҳии баланди онҳо далолат мекунад. Бархе аз хонандагон фаъолияти хешро мусбӣ баҳо дода наметавонанд, яъне фаъол нестанд, қаноатмандӣ дида намешавад, ин худбаҳодиҳии пасти онҳоро нишон медиҳад. Ҳоло онҳо барои мусбат арзёбӣ намудани фаъолияти хеш бояд дар назди худ мақсад гузоранд, то ки сифат ва хусусиятҳои шахсияти онҳо рушд ёфта, мавқеи худро дар ҷомеа ёбанд ва аз ҳастӣ ва зиндагии хеш қаноатманд гарданд.

Фаъолияти ҳозираи инсон ба фаъолиятиояндаи эҳтимолии дур нигаронида шудааст. Шубҳаҳо дар бораи худ дар айни замон метавонад, имконияти мусбиро ҳамчун дифоъи худ оварда расонад: “Ҳоло ман дӯст надорам, аммо ин доими нахоҳад буд” [5, с. 26].

Муҳаққиқон қайд намуданд, ки якчанд одамони ҷиҳатҳои мусбатдоштаи мутааллиқи “Ман” дар “Ман – консепсия” ба худбаҳодиҳии ҷорӣ саҳми зиёд мегузоранд. Шахси ҷиҳатҳои мусбатдошта мутааллиқи “Ман” ҳамеша дар бораи худ эҳсосоти мусбат дорад, арзёбии баланд дорад ва шахсе, ки бо ҷиҳатҳои манфидоштаи мутаалиқи “Ман” худбаҳодиҳии паст дорад.

Педагог-психологи варзида С.Л.Рубинштейн раванди рушди худбаҳодиҳии насли наврасро ҳамчун интиқоли маркази таваҷҷуҳи онҳо аз берун ба ботини шахсияти худ тавсиф додаст. Ин махсусан, ба гузаштан ба миқёси маънавӣ, идеявии худбаҳодиҳӣ алоқаманд аст.

Умуман, тибқи дастури педагог шахс худро дар зинаи болотари шахсият муаррифӣ мекунад ва худбаҳодиҳии ӯ офариниши марказии шахсиятро ифода менамояд [7, с.380].

Хонанда дар раванди таълим меъёру арзишҳо ва арзёбии омӯзгорон, хонандагонро аз худ мекунад ва на танҳо натиҷаҳои фаъолияти таълимии худро арзёбӣ мекунад, балки ба дараҷаи шахсият гаштани худ низ баҳо медиҳад. Албатта, бо мурури синну сол хонанда сифатҳои асосии шахсиро аз худ намуда, муваффақиятҳои худро ҷудо мекунад, махсусан сатҳи муайяни худбаҳодиҳӣ ташаккул мeёбад.

Илми психология худбаҳодиҳиро баҳодиҳии шахс нисбат ба худ муайян намудааст. Дар психология худбаҳодиҳиро ба ду қисм ҷудо намудаанд: устувор ва ноустувор.

Натаниел Брандер, муаллифи китоби" Чӣ гуна худбаҳодиҳиро баланд бардоштан мумкин аст", инсон ин сифатро аз ҳад зиёд дошта наметавонад, қайд карда буд. Худбаҳодиҳӣ кофӣ аст ё кофӣ нест, ҳангоми муайян кардани сатҳ ва меъёрӣ худбаҳодиҳӣ танҳо ба мафҳумҳои "хуб" ва "бад" таваҷҷуҳ кардан лозим нест. Худбаҳодиҳӣ намудҳои гуногун дорад. Намудҳои зерини худбаҳодиҳӣ чунинанд:

Худбаҳодиҳии дуруст- муносибати танқидӣ ба худ, озмоиши доимии имконият ба талаботҳои ҳаёт, қобилияти мустақилона гузоштани ҳадафҳои имконпазир, ба таври қатъӣ арзёбӣ кардани ҷараёни фикр ва натиҷаҳои он, санҷиши дақиқи тахминҳои пешниҳодшуда, мулоҳизакорона нишон додани ҳама далелҳои тарафдор ва муқобил, даст кашидан аз андешаҳои беасос.

Худбаҳодиҳии содиқ - шаъну шарафи инсонро дастгирӣ мекунад, қаноатмандии ахлоқӣ медиҳад ва на танҳо муносибати мувофиқ ё номуносибро ба худ ё ба ҳамоҳангии руҳ оварда мерасонад, ки эътимоди оқилонаро ба худ таъмин мекунад ё ба мунокишаи доимӣ, ки баъзан инсонро ба ҳолати асабоният оварда мерасонад, даст кашидан аз фарзияҳои беасос.

Худбаҳодиҳии ташаккулёфта - сатҳи инкишофи шахсияти хонандаро муайян мекунад, зеро он метавонад баъдтар дар ноил шудан ба тамоми соҳаи ҳаёт нақши калон бозад.

Барои шахсоне, ки худбаҳодиҳии паст доранд, маъмул аст, ки барои ҷиҳатҳои дар зиндагӣ манфидоштаи хеш сенария тартиб дода, барои ноил шудан ба комёбӣ ва дастовардҳо ба худ боварӣ ва эътиқод (масалан, ман метарсам, ки муваффақ намешавам, ё ин ки ҳеҷ кас маро дӯст намедорад ва ғ.), намоянд. Дар ин сурат чунин андешаҳо шахсро ба нокомӣ ва ноумедӣ меорад ва онҳо ин ҳолатро ба зудӣ бартараф карда наметавонанд, худбаҳодиҳии муваффакро соҳиб намешаванд, ҳавасмангардонӣ рушд намеёбад ва фаъолияти онҳо бесамар хоҳад гашт.

Тавассути арзёбӣ толибилмон дар ҷараёни таълиму тарбия бо бисёр муваффақиятҳо ноил гашта, дар ҳаёти худ дигаргуниҳо месозанд. Дониш, маҳорат, қобилият, сифат, хусусият, эҳсосот, ирода ва зеҳни маърифатии онҳо рушд ёфта, худбаҳодиҳии мувофиқро соҳиб мегарданд ва фаъолияти хешро арзёбӣ менамоянд.

Тадқиқотчиён ду далелро ба худбаҳодиҳии шахс, ки он худэҳтиромкунии шахсро муайян мекунад, ҷудо намуданд:

-аввал дастовардҳои шахс дар намудҳои гуногуни фаъолият ё дарки

дастовардҳои ӯро муваффақ ё ноком мувофиқи пешниҳоди У. Джеймс инкишоф медиҳанд;

-дуввум ин муносибати дигарон (назарияи “Ман дар оина”-и Ч.Кули).

Дар таҳқиқоти хеш С. Хартер, ки дар ҳама гуна синну соли одамон онро ба таври озмоишӣ гузаронида, назарияи Ч. Кули ва У. Джемсро пурра тасдиқ мекунад. Вай ду омиле, ки худбаҳодиҳиро муайян кардааст, - дастовардҳо ва дастгирии иҷтимоӣ - бо ҳам кор мекунанд, сатҳи комёбӣ дар соҳаҳои муҳим ва дастгирии иҷтимоӣ баландтар, эҳтироми шахс ҳамон қадар баландтар аст, исбот намудааст.

Ин модели муайянкунандаҳои худбаҳодиҳӣ сатҳи онро пешгӯӣ мекунад ва имкони тағйирёбии худбаҳодиҳро фароҳам меорад: ислоҳот дар салоҳият, инчунин тағйирот дар тасдиқи дигарон, ба тағйироти мувофиқ дар худбаҳодиҳӣ оварда мерасонад [3, 206 с].

Бояд қайд кард, ки дар воқеъ дар симои инсон на яке ивазшавии ҳамдигар дар симои “Ман”, балки тасаввуроти фард дар бораи худ, ки дар айни ҳол ҳамчун “Ман-воқеӣ” таъин карда мешавад. Илова бар ин шахс дар шуураш тасаввурот дорад, ки ӯ чи тавр бояд ба идеали худ мувофиқат кунад ва “Ман- идеал” гӯяд.

Таносуби байни «Ман-воқеӣ» ва «Ман-идеал» танҳо мувофиқати ақидаҳои шахсро дар бораи худ тавсиф мекунад, ки дар худбаҳодиҳӣ ифода мeёбад.

Худбаҳодиҳӣ дар муошират, шакли универсалии фаъолияти фард ва гурӯҳҳо зоҳир мешавад, ки ба дониш ва фаҳмиши мутақобилаи онҳо, ба ҳам пайвастани саъю кӯшишҳои тарафайн дар фаъолияти муштарак, ноил шудан ва ба ҳолати умумии эмотсионалӣ таъсири мутақобила ба ҳамаи субъектҳо нигаронида шудааст. Муошират барои инсон як фаъолияти махсус мегардад. Субъекти ин фаъолият шахсони дигар- дӯст, ҳамкор, рафиқ мебошад. Т. В. Драгунова қайд мекунад, ки фаъолияти муошират дар шакли амали одамон нисбат ба ҳамдигар ва дар шакли инъикоси амали дигарон ва муносибати байни онҳо вуҷуд дорад. Муошират ба сатҳи хеле баланди инкишоф мерасад, асоси он ҳамдигарфаҳмии одамон мебошад. Худбаҳодиҳӣ ҳамчун шакли мушаххаси зуҳури худшиносӣ дар синну соли муайян робита бо талаботи ҳамдигарфаҳмӣ, сифатҳои муҳим дар намуди зоҳирӣ тағйироти ҷиддие ба амал меояд. Ақлан солимии шахс аз рушди худбаҳодиҳӣ вобастагӣ дорад, зеро тавассути он шахс дар ҳаёт, зиндагӣ ва фаъолият муваффақ мегардад. Худбаҳодиҳӣ метавонад, ба соҳаи касбии шахс таъсири ҷиддӣ расонад. Ба андешаи терапевт, равоншинос Валентин Оскин, худбаҳодиҳии пасти инсонро аз кор, рушд ва даромади баланд бозмедорад. «Шахсе, ки дар асл худбаҳодиҳии паст дорад, метавонад як мутахассиси хуб бошад, шояд беҳтарин не, балки хуб бошад. Чунин назари худ нисбат ба худ аксар вақт одамро на танҳо бовар мекунонад, ки фаъолияташ хуб нест, балки ин корро ҳам ислоҳ карда наметавонад —дар вай бояд бештар чунин сифатҳо, аз ҷумла, оқилӣ, боиродагӣ, бошуурӣ, пурсабрӣ рушд ёфта бошад, - мегӯяд, Валентин Оскин.

Шахси дорои аломатҳои худбаҳодиҳии баланд метавонад: дар бораи нигоҳ доштани камолоти худ ғамхорӣ кунад; боварӣ доштан ба худ; бовар намояд, ки ноком шуда наметавонад; боварӣ дорад, ки ӯ нисбат ба дигарон соҳибихтисостар ва беҳтар аст; андешаҳои солим баён мекунад; маҳорат ва қобилияти худро хеле зиёд баҳо медиҳад.

Агар шахс хоҳад, ки дар ҷои кор муваффақ шавад, бояд малакаҳои навро омӯзад, онҳоро дар амал татбиқ кунад, фикру мулоҳизаҳои солим, аз болои хатогиҳои худ кор кунад ва барои баланд бардоштани худбаҳодиҳии хеш кӯшиш намояд. Масалан, агар ба корманд гӯянд, ки вай вазифаро бад иҷро кардааст, шахс бояд фаҳмад, ки ин танҳо дар бораи он вазифа аст ва ин маънои онро надорад, ки вай одам ё корманди бад аст. Ситоишро дуруст қабул кунед. Инсон аз андешаи дигарон хушнуд аст ва қадр мекунад, аммо ин набояд ба эҳсоси ӯ таъсир расонад ва набояд кӯшиш кунад, ки барои таърифу тавсиф коре кунад ва ӯ медонанд, ки мутахассиси хуб аст.

Худбаҳодиҳии паст метавонад, боиси ихтилоли гуногуни солимии равонӣ, аз ҷумла изтироб ва ихтилоли депрессия гардад. Илова бар ин, он хатари фикрҳои гуногунро, аз ҷумла, худкуширо зиёд мекунад. Шахсе, ки дар вай аломатҳои худбаҳодиҳии паст дида мешавад: бовар мекунад, ки дигарон аз ӯ беҳтаранд; дар баён кардани ниёзҳои худ душворӣ мекашад; аксар вақт тарсу ҳарос, худбоварӣ ва изтиробро эҳсос мекунанд; эҳсоси тарси сахти нокомӣ;дар қабули фикру мулоҳизаҳои мусбӣ душворӣ дорад; дар гуфтани «не» ва муайян кардани сарҳадҳои шахсӣ душворӣ дорад.

Агар шахс шармгин бошад, пас одатан аз худбаҳодиҳии паст азият мекашад. Иборaҳои “Ман заиф ҳастам”, “Ман уҳдабаро нестам”, Ман оқил нестам” ва “Ман истеъдод надорам” ифодакунандаи худбаҳодиҳии паст, ки шахсро ба нокомӣ мерасонад. Ин гуна шахсиятҳо дар ҳар як амал бо нокомиҳои худ рӯ ба рӯ шуда, баҳона ҷустуҷӯ менамоянд ва дар муносибат бо дигарон хислатҳои манфиро бештар мушоҳида мекунанд.

Ба худбаҳодиҳии кӯдакон дар солҳои аввали ҳаёташон бештар волидон, хешовандон ва баъдан омӯзгорон таъсир мерасонанд. Ба баҳои муносиб ва баланд муносибати эҳтиромона дар оила, таърифи саривақтӣ ва шоиста, эътирофи муваффақияти кӯдак ва дастгирии онҳо мусоидат мекунад. Панҷ соли аввали ҳаёти кӯдак барои рушди минбаъда замина мегузорад ва дар ташаккули худбаҳодиҳӣ асар мегузорад. Дар оянда ҳанӯз имкони ислоҳи худбаҳодиҳии кӯдак дар синни мактабӣ бо роҳи ҳавасмандкунии ифодаи ӯ дар эҷодкорӣ, илм ё варзиш вуҷуд дорад. Ҳатто агар ин корро ба таври умумӣ иҷро кардан ғайриимкон бошад ҳам, имкони баланд бардоштани он дар сатҳи хусусӣ вуҷуд дорад. Дар ин сурат шахс ба истеъдоди худ дар соҳаи муайян баҳои баланд медиҳад.

Аз ҷониби ҷомеа пайваста тамоми ҳаёти инсон ҳамчун шахсият баҳо дода мешавад. Мо комёбиҳо, кирдор, муносибат ва зиндагиамонро бо дастовардҳои одамони дигар муқоиса карда, худро ва симои хешро ташаккул медиҳем, ки инро худбаҳодиҳии психологӣ меноманд. Ҳар рӯз мо дар бораи хислат, малака, одатҳои худ баҳогузорӣ мекунем ва кӯшиш мекунем, ки

худро такмил диҳем ва бештар фикр мекунем, ки кадом намуди худбаҳодиҳӣ барои мо хос аст ва чӣ гуна метавонем, арзёбӣ кард.

Ҳамин тариқ, хусусиятҳои додашудаи худбаҳодиҳӣ барои муайян кардани сатҳи инкишофёбӣ ва ислоҳ, ки дар ниҳоят ба рушд ва татбиқи потенсиали шахсият оварда мерасонанд, пешбинӣ шудаанд. Тавассути худбаҳодиҳӣ шахс ба ҳадафҳои дар назди худ гузошта ноил мегардад.

АДАБИЁТ:

1.Бодалев, А.А. Личность и общение: Избранные психологические труды. М.: Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.

2.Джемс, У. Личность // Психология самосознания. Самара, 2000. С. 7-45.

3.Захарова, А.В. Психология формирования самооценки / А.В. Захарова. М.: «Прогресс», 2008. 100 с.

4.Кон, И.С. В поисках себя: Личность и её самосознание. М., 1984. 335 с.

5.Молчанова, О.Н. Личность – Время – Самооценка. / Психология здоровья и личностного роста», 2008. № 4. С. 21-32.

6.Столин, В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. М.: Изд-во МГУ,2010. 284 с.

7.Рубинштейн, С.Л. Мышление. Основы общей психологии. [Текст]. Спб.: Питер, 2000. – 380 с.

8.Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И.С. Кон. - М.: Политиздат, 1984. - с. 9-13.

ХУДБАҲОДИҲӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИММИ РУШДИ ШАХС

Худбаҳодиҳӣ ҳамчун шакли зуҳури худшиносӣ ва муносибати он ба қобилият, қобилият, сифатҳо, фаъолият ва ғ. Худбаҳодиҳӣ ҳамчун асоси раванди такмили шахсият ва нишондиҳандаи сатҳи рушди он тавсиф карда мешавад.

Худбаҳодиҳӣ ҷузъи худшиносӣ буда, дар баробари дониш дар бораи худ баҳодиҳии шахс ба худ, қобилият, сифатҳои ахлоқӣ ва рафтори худро дар бар мегирад. Худбаҳодиҳӣ дар раванди таълим дар ташаккули сохтори шахсият нақши муҳим мебозад, мутобиқшавии иҷтимоии шахс, назорати рафтор ва фаъолияти инсонро муайян ва танзим мекунад.

Худбаҳодиҳӣ ҳамчун ақидаҳои махсуси шахс дар бораи аҳамияти худ, дар бораи аҳамияти фаъолияти шахсӣ дар ҷомеа, инчунин баҳодиҳии худ, хислатҳои шахсӣ, эҳсос камбудиҳо ва бартариҳо фаҳмида мешавад.

Худбаҳодиҳӣ на танҳо баҳодиҳии худ, ҷиҳатҳои қавӣ ва заифӣ, балки баҳодиҳии сифатҳо ва мавқеи ӯ дар байни одамони дигар аст, ки дар навбати худ, яке аз омилҳои муҳимми низоми рафтору муносибати шахс дар ҷомеа мебошад.

Худбаҳодиҳӣ меъёри асосӣест, ки аз рӯи он ҷанбаҳои муҳимми шахсият баҳо дода мешавад. Вазифаҳои асосии он танзимкунанда ва ҳифзӣ буда, дар асоси вазифаи танзимкунанда масъалаҳои интихобро ҳал намуда, вазифаи ҳифзи он мустақилияти нисбӣ ва устувории шахсро таъмин менамояд;

Арзишҳое, ки шахс дарк мекунад, асоси худбаҳодиҳӣ мебошад, ки хусусияти онро механизми худтанзимкунӣ ва такмили шахсият муайян мекунад.

Калидвожаҳо: *худбаҳодиҳӣ, фаъолият, шуур, "Ман- консепсия", худшиносӣ, маҳорат, малака, мувофиқат, устуворӣ, эҳтироми худ, дастовард, инкишоф, ташаккули шахсият, ҳолати эмотсионалӣ.*

САМООЦЕНКА КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ.

Самооценка рассматривается как форма проявления самосознания и его отношения к своим способностям, возможностям, качествам, деятельности и т.д. Самооценка характеризуется как основа процесса совершенствования личности и показатель уровня его развития.

Самооценка - компонент самосознания, включающий наряду со знаниями о себе оценку человеком самого себя, своих способностей, нравственных качеств и поступков. Самооценка играет важную роль в образовательном процессе в развитии структуры личности, определяет и регулирует социальную адаптацию человека, управление поведением и деятельностью человека.

Под самооценкой понимают особые представления человека о своей важности, о важности личной деятельности в обществе, а также оценивание себя, своих личных качеств, чувств и эмоций, недостатков и достоинств.

Самооценка является не только оценкой самого себя, собственных достоинств и недостатков, но и оценкой качеств и своего места среди других людей, что, в свою очередь, является одним из важнейших регуляторов поведения личности.

Самооценка выступает основным критерием, посредством которого оцениваются важные стороны личности. Его основные задачи – регулятивно - защитные, исходя из регулятивной задачи, он решает вопросы отбора, а его защитная задача обеспечивает относительную независимость и стабильность личности.

Ценности, которые воспринимает человек, составляют основу самооценки, характер которой определяется механизмом саморегуляции и совершенствования личности.

Ключевые слова: *самооценка, активность, сознание, деятельность, "Я-концепция", адекватность, устойчивость, самоуважение, достижение, качество, знания и умение, способность, развития, формирования личности, эмоциональное состояние.*

SELF-ESTEEM AS AN IMPORTANT FACTOR IN PERSONALITY DEVELOPMENT.

Self-esteem is considered as a form of manifestation of self-awareness and its relationship to one's abilities, capabilities, qualities, activities, etc.

Self-esteem is characterized as the basis of the process of personal improvement and an indicator of the level of its development.

Self-esteem is a component of self-awareness, which includes, along with knowledge about oneself, a person's assessment of himself, his abilities, moral qualities and actions.

Self-esteem plays an important role in the educational process in the development of personality structure, determines and regulates a person's social adaptation, control of human behavior and activities.

Self-esteem is understood as a person's special ideas about his own importance, about the importance of personal activities in society, as well as evaluation of himself, his personal qualities, feelings and emotions, shortcomings and advantages.

Self-esteem is not only an assessment of oneself, one's own strengths and weaknesses, but also an assessment of qualities and one's place among other people, which, in turn, is one of the most important regulators of individual behavior.

Self-esteem is the main criterion by which important aspects of a personality are assessed. Its main tasks are regulatory and protective; based on the regulatory task, it solves selection issues, and its protective task ensures the relative independence and stability of the individual.

The values that a person perceives form the basis of self-esteem, the nature of which is determined by the mechanism of self-regulation and personal improvement.

Key words: *self-esteem, activity, consciousness, activity, "I-concept", adequacy, stability, self-esteem, achievement, quality, knowledge and skill, ability, personality formation, development, emotional condition.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳабибова Ойшамо Муродовна- н.и.п., муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикисистон ба номи С.Айнӣ.: тел. (992) 985-58-55-90. habibova2024@gmail.com*

Сведения об авторе: *Хабибова Оишамо Муродовна –к.п. н., старший преподаватель кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.:(992)985-58-55-90 тел. (992) 985-58-55-90. habibova2024@gmail.com*

Information about author: *Habibova Oihsa Myrodovna - Senior lecturer in pedagogy Tajik State Pedagogical University named Aini, тел. (992)985-58-55-90. habibova2024@gmail.com*

ТДУ:37.03:681
Ҷ-65

НАҚШИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ИЛОВАГӢ ДАР ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДИИ БАЧАГОНИ СИНИ МАКТАБИ ИБТИДОӢ

Ҷонбобоева М. Ғ.
Донишгохи байналмилалии забонхои хоричии Точикистон. ба номи Сотим Улугзода

Дар давраҳои гуногуни ташаккули инсоният талаботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангиву маърифатии ҷомеа муайянкунандаи мундариҷаи таълим ба шумор меравад. Дар амал татбиқи намудани мундариҷаи таълим ба методикаи таълим такя менамояд ва ҳар омӯзгор вобаста ба имкон, дараҷаи фаҳмиш ва интихоб онро дар дарсҳояш истифода мебарад. Дар татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф омӯзгорон нақши калидӣ мебозанд. Самаранок ба роҳ мондани корҳои таълиму тарбия аз ҷониби омӯзгор имкон фароҳам меорад, ки сатҳи мафкура ва донишу ҷаҳонбинии толибилмон боло равад ва онҳо ҳамқадами замон гарданд.

Дар айни замон яке аз самтҳои муҳими рущди системаи маорифи Тоҷикистон таъмини рушди ҳамаҷонибаи кӯдак дар раванди таълим мебошад. Фаъолияти муассисаҳои гуногуни системаи маориф, аз ҷумла муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ба ҳалли ин мушкилот нигаронида шудааст.

Машғулиятҳои бачагон дар муассисаҳои таълимии иловагӣ раванди ташаккул ва инкишофи сифатҳои шахсии ҳар як кӯдак, инчунин қобилияти онҳоро дар дарсҳо ифода мекунанд. Модернизатсияи системаи маориф, ки дар кишвари мо оғоз ёфт, бо равандҳои гуманизатсия ва демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ алоқаманд аст, зарурати таълими иловагии кӯдаконро ба миён овард. Дар солҳои охир аз ҷониби давлат, омӯзгорон ва мутахассисони соҳаи маориф ба таҳсилоти иловагии хонандагони болаёқат, бахусус ба таҳсилоти иловагӣ аз фаннҳои тадрисшаванда эътибори зиёд дода мешавад. Чуноне, ки асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳаи маориф ва татбиқи барномаҳои ислоҳоти соҳаи маориф таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мекунанд, ки "Вобаста ба ин, аз устодону омӯзгорон ва падару модарон талаб карда мешавад, ки диққати наврасон ва хонандагону донишҷӯёнро барои аз бар намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд, ба сатҳи азхудкунии фанҳо бештар таваҷҷуҳ зоҳир кунанд, ба касбомӯзии шогирдону фарзандон эътибори ҷиддӣ дода, онҳоро дар рӯҳияи донишомӯзиву меҳнатдӯстӣ тарбия намоянд. Дар баробари ин, масъулони соҳаро зарур аст, ки ҷиҳати ташкил намудани марказу маҳфилҳоро дар заминаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ва инкишоф додани марказҳои дастгирии хонандагон тадбирҳо андешанд".

Арзиши олии ҷомеаи муосир ин инсон аст. Диққат ба тарбияи одам, ғамхорӣ дар бораи ҳарҷониба инкишоф додани қобилияти ӯ, такмил додани сифатҳои шахсии ӯ аз муҳимтарин проблемаҳои ҷамъияти имрӯза мебошанд. Эҷодкорӣ ҳамчун ҷанбаи таркибии фарҳанги маънавӣ бо худшиносӣ зич алоқаманд буда, асоси рушди шахсиятро ифода намуда, захираи назарраси инсонпарварии ҷомеа мебошад.

Яке аз шартҳои зарурии ташаккули эҷодкорӣ табиати танзимнашавандаи муҳит рушд мебошад. Технологияҳои педагогӣ, ки ба рушд танҳо тафаккури мантиқӣ асос ёфтаанд, дар шароити танзими қатъии раванди таълим ба ташаккули шахсияти эҷодии кудакон пурра мусоидат намекунанд. Дар баробари ин, чорабиниҳои фарҳангию фароғатӣ дорои потенсиали зарурии педагогӣ буда, барои рушди эҷодкорӣ шароити ташаккули фарҳангӣ фароҳам меоранд.

Ташкили фароғати кӯдакон дар самти на танҳо фароғатӣ, балки бозомузӣ низ аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи фарҳангу фароғат ҳамчун як талаботи рузмарра бештар эътироф карда мешавад. Дар айни замон дар амалияи муассисаҳои таълимии иловагӣ усулҳои гуногуни иҷтимоӣ-педагогӣ ва психологӣ истифода мешаванд, ки ба рушди қобилиятҳои эҷодии кӯдакон нигаронида шудаанд.

Зарурати аз нав дида баромадани муносибатҳои инкишофи қобилияти эҷодии бачагон, инкишоф додан ва ҷорӣ намудани шаклҳои нави меҳнат дар соҳаи иҷтимоию фарҳангӣ, истифода бурдани фаъолияти маданию истироҳат, ки имконияти худидоракунии эҷодии бачагонро бештар муайян мекунад, зарур аст.

Кӯдакони синфҳои ибтидоӣ дорои қобилиятҳои гуногуни потенсиалӣ мебошанд. Вазифаи омӯзгори муассисаи таҳсилоти иловагӣ аз он иборат аст, ки ин қобилиятҳоро инкишоф дода, ба ҳар як кӯдак дар алоҳидагӣ муносибат кунанд, инчунин муайян ва инкишоф додани ин кобилиятҳо дар шакле мебошад, ки барои кудакон дастрас ва ҷолиб бошад. Инкишоф додани қобилият маънои бо усули фаъолият мусаллаҳ намудани кӯдак, ба ӯ фароҳам овардани шароит барои ошкор ва нашъунамои кӯдаки соҳибистеъдод мебошад.

Ҳоло вазъият ба кулли тағйир ёфтааст. Ҳаёт дар давраи илму техника торафт гуногун ва мураккаб мегардад. Ва он аз одам на қолабӣ, балки ҳаракат ва ба шароити нав мутобиқ шудан, муносибати эҷодкоронаро ба ҳалли масъалаҳои хурду калон талаб мекунад. Агар ба назар гирем, ки ҳиссаи меҳнати фикрӣ қариб дар ҳамаи касбҳо пай дар пай меафзояд ва қисми афзояндаи фаъолияти иҷрокунанда ба мошинҳо мегузарад, пас маълум мешавад, ки қобилияти эҷодии одам бояд аз ҳама бештар қобилиятҳои эҷодӣ эътироф карда шавад. Баъд аз ҳама, тамоми арзишҳои фарҳангие, ки инсоният ҷамъ кардааст, натиҷаи фаъолияти эҷодии одамон мебошад. Ва дар оянда то куҷо пеш рафтани ҷомеаи башариро тавоноии созандаи насли наврас муайян мекунад.

Роҳбари муассисаи таҳсилоти иловагӣ бояд омилҳои зиёдеро, ки кӯдакони синфҳои ибтидоӣ - шавқу рағбат, сифатҳои шахсӣ, малакаҳои рафтори иҷтимоии онҳоро инкишоф медиҳад, ба назар гирад.

Ҳамин тариқ, рушди қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаҳои таълимии иловагӣ ҷузъи зарурии фаъолияти онҳост.

Имрӯз эҷодкорӣ аз як навъ муқаддасот даст мекашад, ки ба ақидаи як қатор олимон (А. Бакушинский, Е. Флерина, В. Глозер, Б. Ҷефферсон ва ғайра) ба он дахолат кардан ва идора кардан мумкин нест; барои он факат шароити мувофиқ муҳайё кардан мумкин аст. Илми равоншиносӣ пардаи ин асрорро бардошта, аҳамияти бунёдии равиши фаъолиятро дар ташаккули эҷодкорӣ нишон дод 4:60.

Масъалаҳои ташаккули қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синфҳои ибтидоӣ объекти омузиши бисёре аз муҳаққиқони муосир мебошад. Ҳамин тариқ, равоншиноси барҷастаи рус

А.С.Выготский китоби худ «Масъалаҳои психологияи кӯдакон» - ро ба масъалаҳои асосии психологияи кӯдакон бахшидааст.

Асари ӯ «Тахайюлот ва эҷодкорӣ дар кӯдакон» асосҳои психологию педагогии рушди қобилиятҳои эҷодии кӯдаконро баррасӣ мекунад.

Олимон Н. Я.Михайленко, С. Л.Новоселова, Д. Б.Элконин ақида доштанд, ки бозӣ ҳамчун омили таъсиргузор ба инкишофи эҷодиёти бачагон мебошад. Онҳо дар асоси маълумотҳои амалӣ изҳор намуданд, ки бозии бачагон, махсусан, агар он бо роҳбарии моҳиронаи калонсолон сурат гирад, ба инкишофи тахайюлоти эҷодии онҳо мусоидат карда, ба онҳо имкон медиҳад, ки идея ва нақшаҳои амали коллектив ва индивидуалиро ба миён гузоранд.

Тадқиқотчиён З. Н.Новлянская ва Г.Н.Кудина қобилиятҳои эҷодии адабии кӯдаконро омухта, муайян карданд, ки қисми зиёди ин қобилиятҳо дар кӯдакон дар синни калони томактабӣ пайдо мешаванд, на дар наврасӣ, вале бо истифода аз воситаҳои махсус.

Рушди қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синфҳои ибтидоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ самараноктар мегардад, агар:

-истифодаи неруи педагогии фаъолияти фарҳангию фароғатӣ (озодии интихоб, ихтиёрӣ, фаъолияти ҳаваскорӣ, тағйирпазирӣ, набудани танзим, услуби демократии муносибатҳои субъектҳои раванди педагогӣ, ҳамкории оила ва муҳити беруназмактабӣ);

-принсипҳои педагогика ва психология;

-хусусиятҳои синну сол ва фардии бачагони синни томактабиро ба назар гиранд.

Дар давраи кӯдакӣ ва наврасӣ раванди босуръати ташаккули шахсият ба амал меояд. Шахсияти наврасон системаи интегралии динамикӣ, нисбатан устувори сифатҳои зеҳнӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ахлоқию иродавии шахс мебошад, ки дар хусусиятҳои фардии шуур ва фаъолияти ӯ ифода меёбад. Дар самаранокии раванди таълим бештар ба назар гирифтани хусусиятҳои психологию педагогии шахс вобаста аст.

Тағйирёбии мақоми иҷтимоии кудакони синфҳои ибтидоии мактабӣ (7-11 сола) дар тамоми тарзи зиндагӣ осори худро мегузорад. Дар мактаб ба ғайр аз кори ҳоҷагӣ, кори ҷамъиятӣ низ пайдо мешавад, ки барои оқилона истифода бурдани вақт талаб карда мешавад. Ин давраи инкишофи шадиди ҷисмонӣ мебошад. Кӯдак зуд калон мешавад ва вазн мегирад. Процесси устухоншавӣ ва ташаккули пушт давом дорад (ин ноороми кудаконро мефаҳмонад), қобилияти кори мақсаднок, мунтазам ва кунҷковӣ ташаккул меёбад. Ба кӯдакон эҳсосотӣ ва дарки ҷаҳон хос аст. Диққати кӯдакон дар ин давра ноустувор аст. Диққати беихтиёрона бартарӣ дорад. Хотира ва тафаккур хусусияти образнок доранд. Хусусияти хоси вобаста ба синну сол тақлид ба пирон аст. Кӯдакон ба калонсолон, волидон ва муаллимон тақлид мекунанд ва онҳоро нусхабардорӣ мекунанд. Ба ақидаи П. П.Блонский, кӯдак ба хотири худи тақлид беихтиёрона тақлид мекунад, ба таври ҳаққиқӣ, эҷодкорӣ, истифода аз рамзу тасвирҳо тақлид мекунад. Вобаста ба ин, дар чорабиниҳои фарҳангию маърифатӣ аз образҳои дурахшони бадеӣ, афсонаҳо, филмҳои тасвирӣ ва намунаи ҳаёти зиндаи падару модарон ва мураббиён истифода бурдан зарур аст6:60.

Дар ин давра раванди фаъолонаи ташаккули хислатҳои шахсият муносибати масъулиятнок ба таълим, омодагӣ ба омузиш, ҳисси дустӣ, рафоқат, дустӣ ба Ватан ташаккул меёбад. Сифатҳои ахлоқӣ устувортар мешаванд, ба монанди хусусиятҳои характернокӣ - дилпурӣ, фидокорӣ, поквиҷдонӣ, самимият, боварӣ ба муаллимон. Дар баробари ин дар кӯдакони ин синну сол сифатҳои манфӣ, аз қабили хашмгинӣ, ҳаваскорӣ, мустақилият надоштан, пешниҳоди осон, муносибати танқидӣ ба одамон, беқарорӣ, сустии ирода ва дар айни замон якравӣ хос аст. Ин якравӣ ба назари мо нофаҳмо менамояд. Дар ҳамин ҳол, ба гуфтаи доктор Добсон, бемасъулиятӣ ва ҳаракати кӯдакон табиист. Ва якравӣ бо он шарҳ дода мешавад, ки кӯдакон эътирози ирода доранд. Аксар вакт кӯдакон ҳатто иродаи волидони худро месанҷанд. Дар ин мубориза омӯзгоронро муҳим аст, ки аз марз нагузаранд, то кӯдакро хафа накунанд ва таҳқир нанамоянд, зеро ин метавонад боиси бегонапарастӣ гардад. Вазифаи калонсолон аз он иборат аст, ки сифатҳои манфии кӯдаконро босаброна ва боодобона бартараф намуда, тамоми арсенали воситаҳоро истифода баранд.

Дар синни 6-солагӣ, кӯдак асосан барои омузиши мунтазам омода аст. Мо бояд дар бораи ӯ ҳамчун шахс ҳарф занем, зеро кӯдакон аз рафтори худ огоҳ ҳастанд ва метавонанд худро бо дигарон муқоиса кунанд. Дар охири давраи томактабӣ як қатор шаклҳои нави равонӣ ташаккул меёбанд, майл ба фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятнок, қобилияти

идора кардани рафтори худ, қобилияти умумӣ кардан, азхудкунии амалии сухан, қобилияти барқарор кардани муносибатҳо ва ҳамкорӣ бо одамони дигар.

Дар синни 6-7-солагӣ кӯдак бо аввалин тағйироти асосӣ дар ҳаёт рӯбарӯ мешавад. Гузариш ба синни мактабӣ бо тағйироти ҳалкунанда дар фаъолият, муошират ва муносибат бо одамони дигар алоқаманд аст. Омузгор ба фаъолияти пешбаранда табдил меёбад, тарзи зиндагӣ тағйир меёбад, масъулиятҳои нав пайдо мешаванд ва инчунин муносибатҳои кӯдакон бо дигарон низ нав мешаванд8:101.

Фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ асосан дар ҷараёни таълим сурат мегирад. Васеъ намудани доираи алоқа низ муҳим аст. Инкишофи босуръат, бисьёр хислатҳои наве, ки бояд дар мактаббачагон ташаккул ёбанд ва ё инкишоф дода шаванд, ба муаллимон диққати қатъии тамоми кори тарбиявиро талаб мекунад.

Ба дарки мактаббачагони хурдсол ноустуворӣ ва номуташаккилӣ, вале дар айни замон тезу тундӣ ва тароват, «кунҷковии тафаккур» низ хос аст. Мактаббачаи хурдсол метавонад рақамҳои 9 ва 6, аломатҳои нарму сахтро бо ҳарфи «р» омехта кунад, аммо дар айни замон ҳаёти гирду атрофро бо шавқу ҳаваси пурҷӯшу хурӯш дарк мекунад, ки ин ҳар рӯз барои ӯ чизи наверо ошкор мекунад. Тафриқаи пасти дарк ва заъфи таҳлил қисман бо эҳсоси баръало ҷуброн карда мешавад. Дар асоси он омузгорони пуртаҷриба тадриҷан ба мактаббачагон ба мақсаднок гӯш кардан ва тамошо карданро меомӯзонанд ва қобилияти мушоҳидаи онҳоро инкишоф медиҳанд. Дар охири давраи аввали мактаб дарки кӯдак мураккабтар ва амиқтар мешавад, таҳлилгартар, фарққунанда ва хусусияти муташаккил пайдо мекунад.

Давомнокии диққат бештар аз таҷрибаи пешинаи шахс вобаста аст. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ онро хеле кам дорад. Аз ин рӯ, кӯдакон каме қодиранд, ки объектҳои сершуморро дар майдони бинишашон нигоҳ доранд. Инак, хонандаи синфи якум медонад, ки шумо танҳо дар ҳолати сабз будани чароғаки светофор аз кӯча гузашта метавонед ва шумо бояд ҳамеша назар кунед, ки мошин омада истодааст ё не. Аммо, кӯдак на ҳамеша ин корро мекунад, зеро диққати ӯ хурд аст. Ҳатто дертар, вақте ки ӯ ба синфи дигар мегузарад, метавонад тӯббозӣ кунад ва ба ҳаракати нақлиёт аҳамият надиҳад, аз паси ӯ ба миёнаи кӯча давад.

Ба хонандаи синфҳои ибтидоӣ бепарвоӣ хос аст. Он бо ноустувории умумии дққкат алокаманд аст. Камбудиҳои кӯдак дар дарки кӯдак аксаран дар ғайрифаҳмӣ шарҳ дода мешавад, вале худи ин аксаран ба хусусиятҳои дарки кӯдак вобаста аст. Камбудиҳои дарк носаҳеҳ будани фарққунии предметҳои ба ҳам монандро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи ин бачаҳо ҳангоми хондан, омехта кардани ҳарфҳо ё ҳиҷоҳо ба хатогиҳо роҳ медиҳанд.

Ҳамин тарик, таваҷҷуҳи хонандагони хурдсол ғайриихтиёрӣ, ба қадри кофӣ устувор нест ва аз ҷиҳати ҳаҷм маҳдуд аст. Бинобар ин, тамоми раванди таълим дар мактаби ибтидоӣ ба тарбияи маданияти диққат тобеъ карда мешавад.

Тафаккури кӯдакони синни томактабӣ аз эҳсосотӣ-хаёлӣ ба абстрактӣ-мантиқӣ инкишоф меёбад. «Кӯдак дар шаклҳо, рангҳо, садоҳо, умуман ҳиссиёт фикр мекунад», - хотиррасон мекард К. Д.Ушинский муаллимон ва онҳоро даъват мекард, ки дар марҳилаҳои ибтидоии кори мактаб ба ин хусусиятҳои тафаккури кӯдакон такя кунанд. Ҳадафи таҳсил дар марҳилаи аввал ин рушди зеҳни кӯдак то сатҳи дарки робитаҳои сабабу натиҷа мебошад. Чи тавре ки Л. С.Виготский қайд кардааст10, с.109.

Ба синни мактабӣ бо вазифаи нисбатан сусти зеҳни (нисбат ба функсияҳои дарк ва хотира, ки хеле беҳтар инкишоф ёфтааст) дохил мешавад. Маҳз дар мактаб зеҳни кӯдак чунон пуршиддат инкишоф меёбад, ки дар ҳеҷ давру замон дида нашудааст. Дар ин давра роли муаллим махсусан калон аст. Тадқиқот нишон доданд, ки ҳангоми ташкили гуногуни процесси таълим, бо тағйир додани мазмуну усулҳои таълим, усули ташкили фаъолияти маърифатӣ хусусиятҳои тамоман дигари тафаккури бачагони синни томактабиро ба даст овардан мумкин аст.

Хотира дар фаъолияти маърифатии кӯдаки синфҳои ибтидоӣ нақши муҳим дорад. Кӯдакони 7-8 сола (ва баъзан калонтар) майл доранд, ки ҳама чизро айнан дар хотир нигоҳ доранд айнан ҳатто чизҳоеро, ки чунин ассимилятсияро талаб намекунанд, вале метавонанд бо суханони худ баён кунанд. Ин маънои онро надорад, ки кӯдак он чизеро, ки дар хотир дорад, намефаҳмад. Барои кӯдакони ин синну сол бидуни тағйир додани матн дар хотир нигоҳ доштани матн ва дар ибораҳои китоби дарсӣ дақиқ интиқол додани он аз пешниҳоди озоди мавод осонтар аст, зеро онҳо то ҳол захираи кофии луғат надоранд ва қобилияти кор кардан бо матнро надоранд онҳо. Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки ҳар дафъа муайян

кунад, ки хонанда гуфтаҳои ӯро то чӣ андоза мефаҳмад ва ба он муваффақ шавад, ки бача материалро бо сухани худ баён карданро ёд гирад. Аммо такрор танҳо дар сурати фаҳмидани маводи таълимӣ имконпазир аст13:704

Дар синни мактаби ибтидоӣ дар кӯдакон хотираи образнок (визуалӣ, шунавоӣ) бештар инкишоф ёфта, хотираи шифоҳӣ-мантиқӣ суст инкишоф меёбад. Ҳамаи он чизе, ки бо возеҳият, равшании таассурот алоқаманд аст, ҳиссиёти пурзӯрро бедор мекунад, ба осонӣ ва муддати дароз дар хотир мемонад. Дар ҷараёни таълим дар кӯдакон хотираи семантикӣ зуд инкишоф меёбад. Кӯдак на танҳо мафҳумҳои мушаххас, балки баъзе мафҳумҳои абстрактиро аз худ мекунад. Қобилияти хотираи ӯ васеъ мешавад, суръати азхудкунӣ ва дақиқии такрористеҳсолкунӣ меафзояд.

Ба ғайр аз ин намунаҳои умуми, дар кӯдакон фарқи фардии хотира мушоҳида мешавад. Баъзеҳо, ки тайёрии баланди хотира доранд, зуд ба хотир оварда, ҷавоби дилхоҳ медиҳанд.

Ташаккули шахсияти кӯдакони синни томактабӣ дар зери таъсири муносибатҳои нав бо калонсолон (муаллимон) ва ҳамсолон (синфҳо), намудҳои нави фаъолият (таълим) ва муошират, дохил шудан ба як системаи томи гурӯҳҳо сурат мегирад.

Синни мактабии наврас барои ташаккули сифатҳои ахлокии шахсият имкониятҳои калон фароҳам меорад. Ба ин тобеъ будан ва ба таври муайян пешниҳодшаванда будани кӯдакон, зудбоварӣ, майл ба тақлид ва аз ҳама муҳимаш, салоҳияти бузурге, ки муаллим дорад, мусоидат мекунад. Нақши мактаби ибтидоӣ, муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ ва фарҳанг дар раванди иҷтимоигардонии шахсият ва ташаккули рафтори аҳлоқӣ хеле бузург аст.

Ҳамин тариқ, фаъолияти асосии кудакони синни томактабӣ омӯзиш аст, ки аз ба даст овардани дониш, малака ва малакаҳои зарурӣ барои ба ҳаёт омода шудан иборат аст.

Вақте ки мо кӯшиш мекунем фаҳмем ва шарҳ диҳем, ки чаро одамони гуногун, ки тақрибан дар як вазъият ҷойгиранд, ба муваффақиятҳои гуногун ноил мешаванд, мо ба мафҳуми «қобилият» муроҷиат мекунем.

Қобилият– хусусиятҳои инфиродии психологии шахс, ки ба талаботи фаъолияти додашуда ҷавобгӯ буда, шарти амалӣ гардонидани бомуваффақияти он мебошад, қобилиятҳо мебошанд, ки як шахсро аз дигараш фарқ мекунанд. Қобилиятҳои гӯш барои мусиқӣ, ҳисси ритм, тасаввуроти созанда, суръати аксуламалҳои моторӣ - барои варзишгар, нозукии табъизи рангҳо барои рассом - рассомро дар бар мегиранд.

Немов Р.С. масъалаи қобилиятро ба назар гирифта, онҳоро ба маънои маҳдудтар муайян карда, мегӯяд, ки қобилият чизест, ки ба дониш, маҳорат ва малака кам кардан мумкин нест, балки зуд азхуд кардан, мустаҳкам шудан ва дар амал истифода бурдани онҳоро мефаҳмонад таъмин мекунад5:54-69].

Б.М.Теплов дар асари худ «Масъалаҳои фарқияти фарди» қобилиятро пеш аз ҳама фарқияти психологии фарди байни одамон мешуморад. Б.М.Теплов дар худи ҳамон асар чунин мавқеъеро пешниҳод мекунад, ки иҷрои муваффақияти эҷодии фаъолиятро аз ҷиҳати психологӣ бо роҳҳои гуногун ба даст овардан мумкин аст. Ин усул чун қобилиятҳои инсон гуногунанд. Ин муқаррарот барои фаҳмидани робитаи қобилият ва фаъолият ниҳоят муҳим аст.

Ба идаои Б.М.Теплов қобилиятҳо дар фаъолиятҳо ба вуҷуд меоянд. Аз ин ақида бармеояд, ки хосиятҳои равонӣ дар фаъолият зоҳир ва ташаккул меёбанд. Гап дар он нест, ки қобилиятҳо дар фаъолиятҳо зоҳир мешаванд, балки дар он фаъолиятҳо ба вуҷуд меоянд.

Қобилиятҳо дар инкишоф вуҷуд доранд, онҳо ягон моликияти тағйирнашавандаи шахс нестанд, инкишофи онҳо танҳо дар фаъолият имконпазир аст. Бо эътирофи он ки қобилият танҳо дар инкишоф вуҷуд дорад, мо набояд фаромӯш кунем, ки ин инкишоф танҳо дар ҷараёни ин ё он фаъолияти амалӣ ё назариявӣ сурат мегирад. Ва аз ин ҷо бармеояд, ки қобилият берун аз фаъолияти мушаххаси дахлдор ба вуҷуд омада наметавонад.

Масъалаи қобилиятҳо дар асарҳои С.Л.Рубинштейн пеш аз ҳама аз ҷиҳати инкишоф, ташаккули қобилиятҳо ва баъдтар аз ҷиҳати муайян намудани сохтори психологии онҳо таҳияи бунёдии назариявӣ ва амалӣ пайдо кардааст1:250.

Таълими иловагии кӯдакон қисми таркибии таҳсилоти умумӣ мебошад, ва таҳсилоти асоснокшудаест, ки ба талаба имкон медиҳад эҳтиёҷи устувор ба дониш ва эҷодкорӣ пайдо шавад, худро то ҳадди ақли худ дарк намояд, аз рӯйи касб ва шахс худмуайян карда шавад. Бисёре аз муҳаққиқон таҳсилоти иловагии кӯдаконро раванди мақсадноки тарбия ва таълим тавассути татбиқи барномаҳои иловагии таълимӣ мефаҳманд.

Муассисаи таҳсилоти иловагӣ барои кудакон як намуди муассисаи таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки ҳадафи асосии он рушди ҳавасмандии шахс ба дониш ва эҷодкорӣ, татбиқи барномаҳо ва хидматҳои иловагии таълимӣ ба манфиати шахс, ҷомеа ва давлат мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти иловагии кӯдакон аз рӯи шакли моликият ба инҳо тақсим мешаванд: давлатӣ, ғайридавлатӣ.

Дар шароити муосир ин навъи муассисаҳои таълимӣ дар системаи маориф нақши хоссеро мебозанд. Имрӯз муассисаҳои таҳсилоти иловагии кӯдакон тобеияти системаи маориф, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фарҳанг, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, мақомоти кор бо ҷавонон мебошанд.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа дар ин самт, ин ба вуҷуд овардани шароити мусоид барои баёнсозӣ ва рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагони лаёқатманд, ташаккули малакаҳои худомӯзӣ, худтакмилдиҳии шахсӣ мебошад. Ин мавқеъ дар консепсияи сохтор ва мундариҷаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дар чунин як ҳуҷҷати бунёдии давлатӣ ба мисли Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст [2:65].

Дар ҳалли чунин мушкилот таҳсили иловагӣ, ки пеш аз ҳама ба интихоби озоди кӯдакон оиди намудҳо ва шаклҳои фаъолият, ташаккули ғояҳои худ дар бораи ҷаҳон, рушди ҳавасмандӣ ва қобилияти маърифатӣ, инчунин ташкили истироҳати пурмазмуни кӯдакон равона карда шудааст, саҳми калон дорад.

Гузариш ба низоми таҳсилоти салоҳиятнокӣ боиси баланд шудани нақши таҳсилоти иловагӣ дар таълимоти инсонӣ мегардад. Аз ҷумла, муҳаққиқи шинохта М.В. Рижаков қайд мекунад, ки омӯхтани асосҳои илмҳо ва фанҳои таълимӣ ба андозаи назаррас метавонад самаранок гардад, агар ба низоми таҳсилоти иловагӣ гузаронида шавад, ки дар он ҷо хонандагон бо назардошти шавқмандӣ ва қобилияти инфиродӣ омӯзонида мешаванд [3:13].

Инчунин афзоиши шавқи хонандагон дар системаи таҳсилоти иловагӣ яке аз омилҳои муҳимми рушди қобилиятнокии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба шумор меравад. Саъю кӯшиши мактабҳои маълумоти умумӣ, муассисаҳои томактабӣ, муассисаҳои таълими иловагӣ ва ғайра ба ҳалли ин масъала нигаронида шудааст, ки коллективҳои педагоги ва муаллимони навовар дар ин роҳ бомуваффақият кор карда, усули нави методиро кор карда, ба амалияи педагогӣ ҷорӣ менамоянд [3:13].

Инкишофи қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синни томактабии ибтидоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ бо ҳамон хусусиятҳои синну соли равонӣ, ки ба ҳамин давраи инкишофи кӯдакон хоссанд (дарки эмотсионӣ ва бевоситаи дунё, ноустувории таваҷҷуҳ, зуд хасташавӣ ва ғайра) муайян карда мешавад, инчунин вазъияти иҷтимоӣ, ки дар он кӯдак таваллуд шудааст.

Азбаски дарки эҷодӣ ба инсон аз рӯзи таваллуд хос аст, пас дар раванди зиндагӣ, инкишоф додани қобилият ва истифодаи таҷрибаи андӯхтааш, шахс беихтиёр дар зуҳури шаклҳои нав дар намоишҳои ҳаваскор саҳм мегузорад.

Бо мақсади пурзӯр намудани процесси эҷодӣ дар иттиҳодияҳои гуногун, маҳфилҳои шавқовар ва ба муассисаҳои таълими иловагӣ ҷалб намудани шумораи бештари иштирокчиён, ташкилотчӣ вазифадор аст, ки нисбат ба ҳар як фард эҷодкорона муносибат кунад. Кӯшиш мекунад, ки дар пайдо кардани "худ"-и фард дар ҳама гуна нақшҳои фаъолияти мусбӣ кӯмак кунад, роҳбар бояд як ансамбли ягонаи эҷодӣ эҷод кунад, ки дар он аз тақлид ба ташаббус гузаштан осон аст.

Дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ раванди фаъоли ташаккули қобилиятҳои эҷодии кӯдакони синни томактабӣ дар асоси барвақт ба вуҷуд омада, шароит барои эҷодкорӣ, саъю кӯшиши максималӣ, озодии интихоб, кӯмак, ихтиёрӣ, гуногунҷабҳа ва мустақилӣ фароҳам оварда мешавад.

Соҳаи таҳсилоти иловагии кӯдакон фазои махсусест, ки дар он муносибатҳои зиёд объективона муайян карда мешаванд, ки дар он на танҳо инкишоф, азхудкунии таҷриба, ташаккули эҷодкорӣ ва маҳорат сурат мегирад, ки дар он муносибатҳои эмотсионалӣ ва арзишӣ байни кӯдакон ва калонсолон инкишоф меёбанд, балки дар он ҷое имкониятҳои худмуайянкунии бачагон дар ҳаёт васеъ мешавад. Эҷодиёти кӯдакон дар тамоми фаъолияти муассисаҳои таълимии иловагӣ ҷои аввалро ишғол мекунад.

Психологҳо меъёрҳои рушди қобилиятҳои эҷодиро таъкид мекунанд, аз ҷумла Е.Н. Степанов таклиф кард, ки амалияи таълим ва тарбияи қобилияти эҷодӣ дар мактаб бояд ба меъёрҳои зерин асос ёбад:

-ҳисси навоварӣ;

-қобилияти тағйир додани сохтори объект;
-тавачҷуҳ ба эҷодкорӣ;
-танқидӣ;
Ва ба сифати нишондиҳандаҳо, ӯ мутаносибан пешниҳод кард:
-қобилият ва майл ба дониш;
-худбаҳодиҳии мусбат, эътимод ба тавоноӣ ва қобилиятҳои худ;
-инкишоф додани ҳисси зебоӣ, ҳоҳиши амалӣ намудани қобилият ва қобилиятҳои худ;
-Доштани қобилияти мулоҳиза, баҳодҳӣ ва худбаҳодиҳӣ 6:102.

АДАБИЁТ:

1.Анчуков, С.В. Эҷодиёти бадеӣ ва шахсияти мактаббачагон / С.В. Анчуков, М. Романцов. Петербург, 1999. 163 с.
2.Аронов, А. Эҷодкорӣ дар заминаи иҷтимоии шахсият / А.А. Аронов // Ахбори МГУКИ. –2004. № 2. сах. 54-69.
3.Баринова, М.Н. Дар бораи инкишофи кобилиятхои эчодй. /М.Н. Баринова. - Л, 1961 – 102 с.
4.Березина, В.Г., давраи кудакии шахсияти эҷодкор. /В.Г. Березина. - Санкт-Петербург: Нашриёти Буковский, 1994. 60 с.
5.Богоявленская, Д.Б. Психологияи эҷодкорӣ. / Д.Б. Эпифания. М., 2002.
6.Раванди таълим: самаранокии омузиш. Тавсияҳои методӣ / Ed. Э.Н. Степанова. - М.: Маркази савдои «Стефа», 2000.
7.Виготский, Л.С. Тахайюлот ва эҷодкорӣ дар рушд / Л. Виготский. Петербург: Союз, 2007. 96 с.
8.Дружинин, В.Н. Психологияи эҷодкорӣ / В.Н. Дружинин.// Маҷаллаи равоншиносӣ. - 2005.- Ҷилди № 26.- № 5. - С.101-109.
9.Ермолаева - Томина, Л.Б. Психологияи эҷодиёти бадеӣ / Л.Б. Ермолаева Томина. М., 2003. 173 с.
10.Ерошенков, И.Н. Фаъолияти маданию истирохат дар шароити хозира. / И.Н. Ерошенков. - М.: НГИК, 2001. 362 с.
11.Ш. Норматов. Махсусияти таълими фанни технологияи итилооти дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ (Матн) Идоракунии давлати №3 (47). 2020. 155 161 с.
12.Ш. Норматов. Таҳсилоти иловагӣ ҳамчун муҳити рушди қобилият ва лаёқати хонандагони боистеъдод (Матн) Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ бахши педагогика №2 (2). 2020. 166 172 с.

НАҚШИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ИЛОВАГӢ ДАР ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДИИ БАЧАГОНИ СИНИ МАКТАБИ ИБТИДОӢ

Дар ин мақола оиди қобилиятҳои эҷодӣ сухан ронда шудааст. Дар мақолаи мазкур зарурати дарёфт ва инкишоф додани лаёқатмандии кӯдакон дар шароити таҳсилоти иловагӣ, ки он бо назардошти майлу хоҳиши фардӣ ҳар як кӯдак имконияти озодона интихоб намудани самти таълим, равия ва муҳлати таҳсилро фароҳам меорад, баррсӣ шудааст. Дар ин баробар тазаккур додан бамаврид аст, ки таълими иловагӣ дар инкишофи қобилияти эҷодӣ ва зеҳнии кӯдакон нақши муҳим дорад. Системаи таълими иловагй барои дар ин ё он самт азхуд кардани донишхои фундаменталӣ, ба фаъолияти эҷодӣ ҷалб намудан ва ташаккули заковат ёрӣ мерасонад. Вазифаи асосии омӯзгорон нисбат ба кӯдакони болаёқат аз он иборат аст, ки ҳарчи зудтар қобилиятҳои онҳоро муайян карда, ба онҳо сарбории зарурии равонӣ дода, намудҳои фаъолияте, ки ба қобилиятҳои кӯдак мувофиқат мекунанд, муйаян намояд. Ҳамчунин дар мақола равишҳои гуногун ба таърифи лаёқатмандӣ, кӯдаки лаёқатманд, низоми имконпазири кори омӯзгор бо кӯдакони лаёқатманд дар шароити муассисаи таҳсилоти иловагии кӯдакон, мушкилоти ҳамроҳии шахси болаёқат дар муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ баррасӣ шудааст. Сохтор, мундариҷа, технология ва усули фаъолияти маҳфилҳо ҳамчун яке аз шаклҳои самараноки рушди истеъдоди зеҳнии кӯдакон дар шароити таҳсилоти иловагӣ ошкор карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *таҳсилоти иловагӣ,муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ, барномаҳои таълимӣ, мазмуни таҳсилот,таълими инфиродӣ, инкишофи қобилияти зеҳнию эҷодӣ, истеъдод, қобилият, кӯдакони болаёқат, маҳфилҳо.*

РОЛЬ УЧРЕЖДЕНИЙ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Эта статья о творчестве. В данной статье рассматривается необходимость выявления и развития способностей детей в условиях дополнительного образования, которое с учетом индивидуального стремления и желания каждого ребенка предоставляет возможность свободно выбирать направление обучения, курс и продолжительность обучения. При этом стоит подчеркнуть, что дополнительное образование играет важную роль в развитии творческих и интеллектуальных способностей детей.

Система дополнительного образования помогает получить фундаментальные знания по тому или иному направлению, вовлечь в творческую деятельность и развить интеллект. Основная задача педагогов по отношению к одаренным детям – как можно раньше определить их способности, дать им необходимую умственную нагрузку, определить виды деятельности, соответствующие способностям ребенка. Также в статье рассматриваются разные подходы к определению одаренности, одаренного ребенка, возможная система работы педагога с одаренными детьми в условиях детского учреждения дополнительного образования, проблемы сопровождения одаренного человека в учреждениях дополнительного образования. Раскрыты структура, содержание, технология и методы деятельности клубов как одна из эффективных форм развития интеллектуального таланта детей в условиях дополнительного образования.

Ключевые слова: *дополнительное образование, учреждения дополнительного образования, образовательные программы, содержание образования, индивидуальное образование, развитие интеллектуальных и творческих способностей, талант, способности, одаренные дети, увлечения.*

THE ROLE OF ADDITIONAL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS OF JUNIOR SCHOOL CHILDREN

This article is about creativity. This article discusses the need to identify and develop children’s abilities in the context of additional education, which, taking into account the individual aspirations and desires of each child, provides the opportunity to freely choose the direction of study, course and duration of study. It is worth emphasizing that additional education plays an important role in the development of children’s creative and intellectual abilities.

The system of additional education helps to obtain fundamental knowledge in one direction or another, engage in creative activity and develop intelligence. The main task of teachers in relation to gifted children is to determine their abilities as early as possible, give them the necessary mental stress, and determine the types of activities that correspond to the child’s abilities. The article also discusses different approaches to determining giftedness, a gifted child, a possible system of work for a teacher with gifted children in a children's institution of additional education, problems of accompanying a gifted person in institutions of additional education. The structure, content, technology and methods of activity of clubs are revealed as one of the effective forms of developing the intellectual talent of children in the conditions of additional education.

Key words: *additional education, institutions of additional education, educational programs, content of education, individual education, development of intellectual and creative abilities, talent, abilities, gifted children, hobbies.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҷонбобоева Мастура Ғафуровна муаллими калони кафедраи педагогикаи Донишгохи байналмилалии забонхои хоричии Точикистон. С Улугзода. Адрес 734019, Точикистон, Душанбе, кучаи Мухаммадиев 17\|6. Телефон: 557007300*

Сведения об авторе: *Джонбобоева Мастура Гафуровна – старший преподаватель кафедры педагогики Таджикиского международного университета иностранных языков им. С.Улугзаде. Адрес 734019, таджикистан г. Душанбе, улица Мухаммадиев 17\|6. Телефон: 557007300.*

Information about the author: *Jonboboeva Mastura Gafurovna – senior lecturer of the department of pedagogy Tajik International University of Foreign Languages. S.Ulugzade. Adres 734019.Tajikistan. Duhsanbe. Muhammadieva street.17/6.Phone 557007300.*

ИСТИФОДАИ УСУЛИ РАСМКАШИИ ҒАЙРИАНЪАНАВӢ БАРОИ РУШДИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ ИМКОНИЯТАШОН МАҲДУД

Иматзода Л.,

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Рамазонова Р.

Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Фаҳмиши эҷодӣ яке аз роҳҳои фаъолона дарк кардани олам эътироф шудааст, маҳз ҳамин чиз пешравиро ҳам барои шахси алоҳида ва ҳам барои тамоми инсоният имконпазир мегардонад. Таҳсилоти иловагӣ яке аз самтҳои муҳим истифодаи намудҳои гуногуни қобилиятҳои эҷодӣ мебошад, ки ба тарбияи бадеӣ, зебопарастӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ватандӯстии хонандагони имконияташон маҳдуд нигаронида шудааст.

Намудҳои гуногуни қобилиятҳои эҷодӣ - ҳайкалтарошӣ, рассомӣ, меъморӣ ва ғайра шуда метавонанд. Онҳо барои инкишофи эҷодиёти бадеӣ имкониятҳои калони педагогӣ доранд. Инкишофи қобилияти эҷодии хонандагони имконияташон маҳдудро берун аз дарс дар маҳфилҳо ба назар гирифтан мумкин нест. Таҷрибаи муосири педагогӣ нишон медиҳад, ки тағирёбии босуръати бисёр нуктаҳо нисбат ба шароити психологию бадеии ташаккули қобилият, тағирёбии худи хонандагони имконияташон маҳдуд дар технологияи кори омӯзгорон бо онҳо тағйироти ҷиддиро тақозо мекунад.

Озодии баёни эҷодии хонандагони имконияташон маҳдуд на танҳо бо ақидаҳои образнок, балки бо хоҳиши дар расм интишор кардани онҳо, инчунин бо фармони ӯ ба воситаҳои тасвир муайян карда мешавад. Шахси эҷодкор яке аз вазифаҳои муҳимми назарияи педагогии амалия дар марҳалаи ҳозира мебошад. Маълум аст, ки эҷодиёти хонандагони имконияташон маҳдуд як падидаи беназир аст. Омӯзгорон ва равоншиносони ватанӣ таъкид мекунанд, ки эҷодиёти бадеӣ барои ташаккули шахсияти хонандагони имконияташон маҳдуд аҳамияти бузург дорад.

Солҳои охир барои инкишоф додани қобилиятҳои эҷодии хонандагони имконияташон маҳдуд дар дарси расмкашӣ усули ғайрианъанавӣ мавриди истифода қарор гирифтанд. Ин усулро дар маҳфилҳо барои рушди маънавии хонандагони имконияташон маҳдуд низ муфиданд. Кор бо маводи ғайриоддӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки эҳсоси фаромӯшнашаванда ҳосил кунанд, қобилиятҳои эҷодкориро инкишоф диҳанд, ки дар ниҳоят ба рушди умумии рӯҳӣ ва шахсии онҳо мусоидат мекунад.

Интихоби усулҳои расмкашии ғайрианъанавӣ ҳамчун яке аз воситаҳои рушди эҷодиёти хонандагони имконияташон маҳдуд тасодуфӣ нест. Аксари усули ғайрианъанавӣ ба расмкашии стихиявӣ марбутанд, вақте ки тасвир на дар натиҷаи истифодаи усули махсус, балки ҳамчун таъсири манипулясияи бозӣ ба даст оварда мешавад. Ҳама чизҳои дар боло зикршуда аҳамияти ин корро муайян мекунанд, ки ин дар он аст, ки қобилиятҳои анъанавӣ на ҳама вақт натиҷаи барои хонандагони имконияташон маҳдуд зарур ва ҷолиброт меорад. Ба ин муносибат ба мақсад мувофиқ аст, ки оид ба инкишоф додани малакаҳои расмкашӣ бо истифода аз усули ғайрианъанавӣ кори махсус гузаронда шавад.

Тадқиқоти муосир Никитина А.В., Давидова Г.Н. собит кардаанд, ки усули расмкашии ғайрианъанавӣ ба рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагон мусоидат намуда, тасаввуроти онҳоро ташаккул медиҳанд, ба хонандагон таассуроти равшани эмотсионалӣ меоранд ва имкони истифодаи ашёи шиносро ҳамчун маводи бадеӣ ошкор мекунанд [9;250, 5; 67].

Дар заминаи татбиқи Стандарти ҷумҳурии Тоҷикистон давлатии таълимии таҳсилот, зарурати аз синни хурдсолӣ ба эҷодкорӣ ҷалб намудани хонандагони имконияташон маҳдуд бо назардошти он, ки ҷаҳони арзишҳои инсонӣ мебошад, таҳлил карда мешавад. Зарурати ташкили маҳфилҳо ба миён омад, ки иқтидори эҷодии хонандагони имконияташон маҳдудро ҳавасманд намуда, қобилиятҳои бадеӣ ва эҷодии онҳоро инкишоф диҳанд [12;42].

Дар адабиёти равоншиносӣ тафсирҳои гуногуни эҷодкорӣ мавҷуд аст, ки аз ҷониби Л.С.Виготский эҷодкорӣ ҳамчун офариниши чизи нав ҳисоб карда шудааст. С.Л.Рубинштейн муайян мекунад, ки эҷодкорӣ ҳамчун фаъолияте, ки чизи нав, аслиро ба вуҷуд меорад, ки баъдан ҷузъи таърихи на танҳо худи эҷодкор, балки ба илму санъат, расмкашӣ низ низ табдил меёбад [11;479].

Дар асарҳои А.М. Матюшкин ду намуди фаъолиятро муайян кардааст: мутобиқшавӣ ва эҷодӣ. Мутобиқшавии хонандагони имконияташон маҳдуд дар таҳсилоти иловагӣ ба осони ба роҳ монда мешавад. Вазифаи фаъолияти эҷодӣ тағийр додани тартиботи мавҷуда ва ба вуҷуд овардани муносибатхои нав мебошад.

О.К.Тихомиров дар фаъолияти эҷодии расмкашӣ ба гузоштани ҳадафҳо нақши махсус гузоштааст. Ба ақидаи ӯ, ӯҳдадорӣ ва азми шахс ҳамчун як шарти шахсӣ амал мекунад. Т.А.Маслоу чунин мешуморад, ки эҷодиёти ҳақиқӣ дар хонандагони имконияташон маҳдуд дар ҳаёти ҳаррӯзаи воқеӣ, дар интихоби ҳаррӯзаи ҳолатҳои зиндагӣ, дар шаклҳои гуногуни худнамоӣ зоҳир мешавад [13;65].

Ба гуфтаи шахсияти Я.А. Пономарёв, ки ба эҷодкорӣ кушиш мекунад, бо хислатҳои асил, ташаббускорӣ, худтанзимкунии баланд, қобилияти бузурги меҳнатӣ фарқ мекунад. Хонандагони эҷодкор на бештар аз расидан ба мақсади кор, балки дар худи раванди он қаноатмандӣ пайдо мекунад [10; 208].

Омили муайянкунандаи эҷодиёти Я. Пономарёв инкишоф, ба вуҷуд омадани сохти нав, донишҳои нав, тарзу усули нави фаъолият мебошад. Дар байни хонандагони эҷодкор Б.Г.Ананьев амиқӣ ва тезу тунд будани фикр, ғайриоддии гузоштани масъала ва ҳалли он ва ташаббуси ақлониро махсус қайд кардааст [10; 54].

Расм яке аз воситаҳои муҳимтарини дарки олам ва ташаккули дониши тарбияи зебопарастӣ мебошад, зеро он бо фаъолияти мустақилонаи амалӣ ва эҷодии хонандагони имконияташон маҳдуд алоқаманд аст. Бо расмкашӣ, хонандагони имконияташон маҳдуд қобилиятҳои муайянро ташаккул медиҳад ва инкишоф медиҳад: арзёбии биноӣ шакл, ҳисси

рангро меомузанд. Маҳорат ва қобилиятҳои махсус низ ҳамоҳангсозии чашм, назорати даст инкишоф меёбанд.

Хонандагони имконияташон маҳдуд дар ҳаёти худ дунёи ноошно ва аҷиби гирду атрофашро бо шодиву тааҷҷуб кашф мекунад ва худро сайёҳи кӯчак тасаввур мекунад. Рушди диверсификатсияи хонандагони имконияташон маҳдуд дар сурате муваффақтар мешавад, ки ӯ ба фаъолиятҳои гуногуни, ки дар он қобилиятҳои потенсиалии ӯ ва зуҳуроти аввалини эҷодкорӣ амалӣ мешаванд, дохил карда шаванд. Чун қоида, ҳамаи таърифҳои эҷодкорӣ қайд мекунанд, ки ин фаъолиятест, ки дар натиҷа ба вуҷуд овардани маҳсулоти нав, аслиаш аҳамияти иҷтимоӣ дорад. Аз ин рӯ, яке аз навъҳои наздиктарин ва дастраси кор бо хонандагони имконияташон маҳдуд дар муассисаҳои махсуси таҳсилотӣ ва муассисаҳои иловагӣ фаъолияти бадеӣ ва пурмаҳсул мебошад, ки барои ба эҷодиёти худ ҷалб намудани онҳо шароит фароҳам меорад, ки дар раванди он чизи зебо ва асил ба вуҷуд меояд [1; 36].

Хусусиятҳои дарккунанда метавонанд дар шиддати фавкулоддаи диққат, таассуротпазирии бузург ва қабулкунанда зоҳир шаванд. Инчунин, зуҳуроти қобилиятҳои эҷодиро тавассути чунин хислатҳои фаъолият ба монанди дур шудан аз шаблон, асолат, ташаббус, суботкорӣ, муташаккилии баланди худ, самаранокии азим ба қайд гирифтан мумкин аст. Психологҳо инчунин бар ин назаранд, ки шахси эҷодкор бо ҳавасмандии баланд ба фаъолият хос аст. Хонандагони имконияташон маҳдуд эҷодкор на бештар аз расидан ба мақсади эҷодкорӣ, балки дар худи раванди он қаноатмандӣ мебинад. Хусусияти хоси эҷодкор ҳамчун майли қариб бебозгашт ба фаъолияти эҷодӣ тавсиф мешавад

Ба рушди хонандагони имконияташон маҳдуд қобилиятҳои эҷодии ӯ таъсири калон мерасонад. Имкониятҳои рушди умумӣ як қисми фаъолияти эҷодӣ мебошанд. Қобилияти эҷодии хонандагони имконияташон маҳдуд таъсири мустақим мерасонад, яъне ҳар қадаре ки сатҳи қобилият баланд бошад, барои хонандагони имконияташон маҳдуд дар эҷодиёти ӯ ҳамон қадар дурнамои бештар кушода мешавад. Намунаҳое, ки бо он сохта шудаанд, вобаста ба дараҷаи умумии инкишофи қобилият ва маҳорати бадастомада каму беш ифоданокӣ доранд. Дар баробари ин, хонандагони имконияташон маҳдуд на танҳо он чизеро, ки дидаанд ва эҳсос мекунанд, инъикос мекунанд, балки бо мавод ва ашёи дорои хосият ва сифатҳои гуногун шинос мешаванд.

Аввалан, хонандагони имконияташон маҳдуд соддатарин малакаҳои рассомӣ - баъд усули анъанавӣ дар дарсҳои расмкашӣ мегиранд. Бо мурури замон онҳо дар маҳфилҳо иштирок карда дар эҷодиёти бадеии худ роҳҳои нави инъикоси воқеияти атрофро пайдо мекунанд. Дар ин лаҳза роҳбари маҳфил метавонад хонандагони имконияташон маҳдудро бо усулҳои расмкашии ғайрианъанавӣ шинос кунад. Чунин ҳалли ғайрианъанавӣ тасаввуроти хонандагонро инкишоф дода, эҳсосоти манфиро ислоҳ мекунад ва ба онҳо имкон медиҳад, ки қобилияти эҷодии онҳоро ошкор ва ғанӣ гардонад. Он воситаи инкишофи рӯҳӣ, эҳсосӣ, зебопарастӣ ва ихтиёрии хонандагони имконияташон маҳдуд аст. Дар раванди ин фаъолият тамоми функсияҳои равонӣ: дарки биноӣ, хотира, амалиёти ақлӣ такмил меёбанд. Инкишофи малакаҳои хуби мотории даст тафаккур ва нутқро инкишоф медиҳад. Даст мешиносад ва майна ҳиссиёт ва даркро ба қайд гирифта, онҳоро ба тасвир ва идеяҳо муттаҳид мекунад [7; 39].

Хонандагони имконияташон маҳдуд аз хурдсолӣ рассомиро дӯст медоранд. Ин намуди фаъолият онҳоро мафтун ва шод мегардонад. Бо шарофати дастрас будан, возеият ва мушаххас будани ифода он шуморо ба бозӣ наздик мекунад. Тасвири офаридашуда, алалхусус расм, метавонад вазифаҳои гуногунро маърифатӣ, зебопарастӣ иҷро кунад, зеро он барои мақсадҳои гуногун офарида шудааст. Ҳадафи расм ҳатман ба хусусияти иҷрои он таъсир мерасонад.

Расмкашӣ бо қалам дараҷаи баланди азхуд кардани маҳорату дониши инкишофёфта, техникаи корро талаб мекунад. Аксар вақт, надоштани ин донишу малака хонандагони имконияташон маҳдудро аз расмкашӣ зуд дур мекунад, зеро дар натиҷаи кӯшишҳои ӯ расм нодуруст мебарояд, ва хоҳиши онҳо барои ба даст овардани расме, ки ба тасвир наздик аст, мувофиқат намекунад.

Аксуламалҳои эҳсосӣ нисбат ба асарҳои санъат асосан бо таҷрибаи ҳаловати фаврӣ ё норозигӣ хос аст. Аз ин лиҳоз, фаъолияти шахсии ӯ (расмкашӣ, моделсозӣ, сурудхонӣ, саҳнасозӣ) бояд дар ташаккули хонандагони имконияташон маҳдуд ҷои бештарро ишғол намояд. Истифодаи усули пешқадам дар таълим бо роҳи фароҳам овардани муҳити инкишофи фаннӣ шарти муҳими инкишофи қобилияти эҷодии хонандагони имконияташон

маҳдуд мебошад. Зарур аст, ки ҳарчи зудтар онҳоро бо чунин муҳит ва системаи муносибатҳое, ки ба фаъол шудани эҷодии ӯ мусоидат мекунанд, иҳота кардан лозим аст. Масалан, волидон метавонанд омодагии барвақти хонандагони имконияташон маҳдудро барои омӯзиши хондан бо истифода аз ангезаҳои рушд, ки дар муошírати ҳамарӯза бо онҳо бозӣ мекунанд, оғоз намоянд [14; 118].

Тарбияи қобилиятҳои эҷодии хонандагони имконияташон маҳдуд инчунин бо ташаккули шахсияти онҳо: шавқу ҳавас ва мустақилият алоқаманд аст. Иштирок дар маҳфилҳо танҳо бо воситаи бедор кардани шавқу рағбат ба амал меояд. Танҳо дар таҳсилоти иловагӣ, вақте ки таассурот аллакай ҷамъ шудааст, таҷрибаи муайяни ҳаёт пайдо мешавад, қобилияти мушоҳида кардан, таҳлил кардан, тасниф кардан, муқоиса кардан, хонандагони имконияташон маҳдуд метавонад ба объекти расмкашӣ баҳо диҳад, фарқияти воқеият ва тасвири онро бубинад. Инкишофи қобилият дар хонандагони имконияташон маҳдуд дар раванди таълиму тарбия сурат мегирад.

Муҳаққиқон ба сифати муҳимтарин равандҳои педагогӣ ва шартҳои инкишофи қобилияти эҷодӣ инҳоро дар бар мегиранд:

-муносибати байни хонандагони имконияташон маҳдуд, ҳамчун иштирокчиёни ҷараёни таълиму тарбияи ҳаррӯза;

-бозӣ ҳамчун ҷузъи ҳатмии рушди шахсият. воситахои моддии таълим (бозичаҳо, ашёҳо ва ҳодисаҳои табиат);

-муҳити рушди субъектӣ;

-дохил намудани хонандагони имконияташон маҳдуд ба намудҳои фаъолияте, ки барои онҳо дастрас аст; [15;67-70].

Ба рушди хонандагони имконияташон маҳдуд қобилиятҳои эҷодии ӯ таъсири калон мерасонад. Имкониятҳои рушди умумӣ як қисми фаъолияти эҷодӣ мебошанд. Қобилияти эҷодӣ ба эҷодиёти хонандагони имконияташон маҳдуд таъсири мустақим мерасонад, яъне ҳар қадаре ки сатҳи қобилият баланд бошад, барои онҳо дар эҷодиёти ӯ ҳамон қадар дурнамои бештар кушода мешавад. Намунаҳое, ки бо он сохта шудаанд, вобаста ба дараҷаи умумии инкишофи қобилият ва маҳорати бадастомада каму беш ифоданокӣ доранд.

Дар баробари ин, хонандагони имконияташон маҳдуд на танҳо он чизеро, ки дидаанд ва эҳсос мекунанд, инъикос мекунанд, балки бо мавод ва ашёи дорои хосият ва сифатҳои гуногун шинос мешаванд.

Хулоса, иштирок дар маҳфилҳои эҷодӣ давраи мусоид барои рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагони имконияташон маҳдуд мебошад. Маҳз дар ҳамин давра дар бисёр соҳаҳо дигаргуниҳои пешравӣ ба амал меоянд, равандҳои равонӣ (диққат, хотира, идрок, тафаккур, нутқ, тасаввурот) такмил меёбанд, сифатҳои шахсӣ фаъолона инкишоф меёбанд ва дар асоси онҳо- қобилият ва майлҳо пайдо мешавад.

АДАБИЁТ:

1.Абдуллоева Р.Ҳ. Тарбияи эстетикии хонандагони синфхои болоии мактабхои миёнаи Точикистон дар процесси кори беруназсинфй: Дис. ...шам. пед. Илм: 13.00.01: Душанбе, 2004 167 с

2.Ананьев Б.Г. О проблеме современного человекознания. Б.Г. Ананьев.- СПб.: Питер, 2001.-272с.

3.Выготский Л.С. Психология развития человека. Л.С.Выготский.- М.: Смысл, Эксмо, 2005.-136 с.

4.Давыдов А.В. Концепция гуманизации российского начального образования: необходимость и возможность создания целостной системы развивающего начального образования. В.В. Давыдов. Психологическая наука и образование В.В. Рубцов, А. Марголис, В.А. Гуружапов. – 2000. С.160 5-18с.

5.Давыдова Г.Н. Нетрадиционные техники рисования в детском саду. Часть 1. - М.: «Издательство Скрипторий , 2008. 80 с.

6.Давыдова Г.Н. Нетрадиционные техники рисования в детском саду. Часть 2.-М.: Издательство Скрипторий, 2008. 72 с.

7.Мадатова М.Т. Шартҳои педагогии таҳсил намудани арзишҳои арзии наврасони калонтарин дар фаъолияти беруназсинфии мактаби маълумоти умумӣ. Душанбе – 2012. 170с

8.Маслоу. Т.А. Мотивация и личность. М: 1954. 400с.

9.Никитина А.В. Нетрадиционные техники рисования в детском саду. Планирование, конспекты занятий: Пособие для воспитателей и заинтересованных родителей. А. В. Никитина. - Санкт-Петербург: КАРО, 2016. 96 с.

10.Пономарёв. Я.А. Психология творчества и педагогика. Я. А. Пономарев. - М: Педагогика, 1976. -304 с.

11.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. С.Л. Рубинштейн,- Т.1- Спб.: Питер, 2002.- 720с.

12.Стандарти инкишоф ва омӯзиши барвақтии кӯдак (аз таваллуд то 7(6) сола) (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). Душанбе, 2012. - 83с.

13.Тихомиров . О.К. Психология мышления: Учебное пособие. М.: 1984. - 272 с.

14.Умаров А. Тарбияи маънавию ахлоқии хонандагони синфҳои болоӣ дар корҳои беруназсинфӣ дар асоси анъанаҳои педагогикаи халқии тоҷик: Диссертатсия: Москва, 1998 152 с.

15.Яковлева Е. В. Как влияет изобразительная деятельность на всестороннее развитие ребенка. Актуальные задачи педагогики: материалы VII Междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2016 г.). - Чита: 2016.- С. 250. 67-70с.

ИСТИФОДАИ УСУЛИ РАСМКАШИИ ҒАЙРИАНЪАНАВӢ БАРОИ РУШДИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ ИМКОНИЯТАШОН МАҲДУД

Муҳаққиқон дар мақола оид ба қобилияти эҷодии хонандагони имкониятошон маҳдуд соддатарин малакаҳои рассомӣ – ба таври усули анъанавӣ дар дарсҳои расмкашӣ пешниҳод намудааст. Дар мақола иброз карда шудааст, ки хонандагони имкониятошон маҳдуд дар маҳфилҳо иштирок карда, қобилияти эҷодиёти худро бо роҳҳои нави инъикос менамоянд.

Вазифаи роҳбари маҳфил инчунин метавонад хонандагони имкониятошон маҳдудро бо усулҳои расмкашии ғайрианъанавӣ шинос намояд. Зеро муҳаққиқон ҳалли корҳои беруназсинфиро дар машғулиятҳои ғайрианъанавӣ инкишоф дода, қайд менамоянд, ки дар раванди ин фаъолият тамоми функсияҳои равонӣ: дарки биноӣ, хотира, амалиёти ақлӣ такмил меёбанд.

Кашидани расм бо воситаи машғулиятҳои ғайрианънавӣ барои инкишофи додани малакаҳои хуби мотории даст тафаккур ва нутқро инкишоф медиҳад. Даст мешиносад, майна ҳиссиёт ва дарк ба қайд гирифта, онҳоро ба тасвир ва идеяҳо муттаҳид мекунад, қобилияти эҷодиро ташаккул меёбад

Калидвожаҳо: *расмшакӣ, усул****,*** *эҷодӣ, анъанавӣ, хонандагон, ғайрианъанавӣ, қобилият, маҳдуд, рушд, имконият.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕТРАДИЦИОННЫХ ТЕХНИК ЖИВОПИСИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Исследователи в статье о творческих способностях учащихся с ограниченными возможностями представили простейшие навыки рисования – традиционным способом на уроках рисования. В статье показано, что студенты с ограниченными возможностями здоровья участвуют в кружках и по-новому проявляют свои творческие способности.

По заданию руководителя клуба также можно познакомить учащихся с ограниченными возможностями с нетрадиционными методами рисования. Потому исследователи разработали решения внеклассной деятельности по нетрадиционной деятельности и отмечают, что в процессе этой деятельности улучшаются все психические функции: зрительное восприятие, память, мыслительные операции.

Рисование средствами нетрадиционной деятельности для развития мелкой моторики руки развивает мышление и речь. Рука распознает, мозг регистрирует ощущения и восприятия, объединяет их в образы и идеи, развивает творческие способности.

Ключевые слова: *рисунок, метод, творческий, традиционный, ученики, нетрадиционный, способности, ограниченные, развитие, возможность.*

USING NON-TRADITIONAL PAINTING TECHNIQUES TO DEVELOP CREATIVE SKILLS OF STUDENTS WITH DISABILITIES

Researchers in an article about the creativity of students with disabilities introduced simple drawing skills - the traditional way in art classes. The article shows that students with disabilities participate in clubs and show their creative abilities in new ways.

On the instructions of the club leader, you can also introduce students with disabilities to non-traditional drawing methods. Therefore, researchers have developed solutions for extracurricular activities in non-traditional activities and note that in the process of this activity all mental functions improve: visual perception, memory, mental operations.

Drawing through non-traditional activities for the development of fine motor skills of the hand develops thinking and speech. The hand recognizes, the brain registers sensations and perceptions, combines them into images and ideas, and develops creative abilities.

Key words: *drawing, method, creative, traditional, students, non-traditional, abilities, limited, development, opportunity.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Иматзода Лутфия. доктор педагогический наук, профессер, мудири шуъбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел: 555333121*

Рамазонова Р.С., номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи махсус ва таҳсилоти фарогири Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел:918230146

Сведения об авторах: *Иматзода Лутфия. доктор педагогический наук, профессер, заведующий отделом педагогики, психологии и методики преподавания НИИ развития образования имени Абдуррахмана Джами Таджикской академии образования. Тел: 555333121*

Рамазонова Р.С., кандитат педагогический наук, дотсент кафедра специальной педагогика и инклюзивной образования Таджикский Государственный Педагогический Университет имени Садриддина Айни. Тел:918230146

Information about the authors: *Imatzoda Imatzoda Lutfiya Makhmadullo Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Institute for Education Development named after Abdurahmoni Jomi of the Academy of Education of Tajikistan Address: Dushanbe, A. Adhamov St. tel: 555333121*

Ramazonova R.S., Candidate of Pedagogical Sciences, Dotsent, Department of Special Pedagogy and Inclusive Education, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 918230146

УДК:46.2

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ

Мансурова Д. С.

Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

В прогрессивных странах экологизация образования обязательна в образовательной политике. Этот процесс характеризуется единством целей и задач, а также уникальностью подхода к развитию. Модернизация экологического образования и пересмотр образовательных программ вузов, направленных на экологическое обучение студентов, связаны с нестабильной экологической обстановкой. Это обусловлено стремлением к нахождению оптимальных решений для экологических проблем. Российские и таджикские ученые, занимающиеся разработкой системы непрерывного экологического образования, активно вносят свой вклад в эту область.

Студенты получают всестороннее понимание проблем окружающей среды через органичное сочетание научных знаний о природе, убеждений в важности ее сохранения и активного участия в ее защите. Экологическое образование и формирование экологической культуры студентов предполагают междисциплинарный подход. Это включает предметы естественно-научного, общественно-исторического и гуманитарного циклов. Первые обеспечивают понимание организации природы, взаимосвязи природных процессов и роль общества в них, а также привлекают внимание к экологической деятельности. Другие обращают внимание на социальные аспекты отношения к окружающей природе на индивидуальном и общественном уровнях.

Разработка и внедрение интегрированного содержания экологического образования в учебный процесс является ключевым педагогическим моментом, поскольку это способствует формированию экологической культуры, проявляющейся в знаниях, убеждениях и действиях, направленных на защиту человека и общества от непродуманного технического прогресса [10,232 с].

Для проведения социально-экологических опросов, оценивающих отношение студентов к интегрированному экологическому образованию, мы использовали компьютерные технологии в учебном процессе, включая видеоматериалы, презентации и мультимедийные средства. На семинарских занятиях мы демонстрировали документальные учебные фильмы, такие как «Проблема питьевой воды в Хатлонской области», «Селевые потоки и их последствия в Дарвазском районе», «Использование ядохимикатов в сельском хозяйстве Республики Таджикистан» и другие.

Основная цель использования этих технологий состояла в стимулировании обмена мнениями и выражении личной позиции студентов по вопросам экологического образования. На первом этапе исследования такая работа не только направлена на изучение отношения студентов к интегрированному содержанию экологического образования, но также на поощрение интереса к углубленному изучению экологических тем, формирование экологического сознания и мышления.

Особое внимание в исследовании интегрированного содержания экологического образования уделялось изучению индивидуального отношения студентов разных курсов к социоприродной среде, включая личностные взаимоотношения и социально-экологическую деятельность в коллективе. Наблюдения проводились на различных воспитательных мероприятиях, включая презентации творческих и научных проектов, круглые столы и деловые игры. Мы также исследовали особенности сотрудничества студентов в рамках макрогрупп «студент-студент» и «преподаватель-студент».

Наши исследования показывают, что в настоящее время система образования и воспитания в Республике Таджикистан переживает переходный период, сопровождающийся противоречиями. Прежние методы постепенно уступают место новым концепциям и идеям. Экологическое образование уже стало неотъемлемой частью современной педагогики. С конца 80-х годов активно развиваются системно-деятельностные подходы к экологическому образованию [4,12 с].

Комплексный подход в обучении студентов в области экологии рассматривается с нескольких точек зрения: внедрение экологического образования в учебный процесс, акцент на наблюдении, экспериментировании и занимательности, вовлечение в изобразительные, музыкальные и физические активности, а также принципы универсальности и непрерывности. Интегративные подходы также получили новое развитие в экологическом образовании, поскольку характер экологических знаний предполагает не только многообразные формы объединения смежных предметов, но и интеграцию различных областей воспитания и обучения.

На сегодняшний день принцип интеграции содержания экологического образования активно применяется практически в каждом вузе Республики Таджикистан. Многие студенты различных курсов участвуют в мероприятиях, основанных на этом принципе. Наши исследования показали, что это в основном комплексные мероприятия, в рамках которых решаются разнообразные задачи по формированию экологической культуры студентов. Эффективное комплексное развивающее мероприятие не вызывает у студентов усталости и скуки, так как сочетает различные виды деятельности, способствуя формированию личного отношения к экологическому содержанию, которое осознается в процессе участия в мероприятии.

Интеграция в практике экологического образования требует совмещения различных аспектов, поиск новых форм обучения и анализа экологических теорий и навыков, а также формирование экологического сознания, мышления, деятельности и культуры. В этом контексте важно развивать деятельностный и личностный подходы в обучении студентов экологии. Существующие образовательные стандарты предусматривают комплексный подход к экологическому образованию, включая разработку программ по повышению экологической осведомленности и поддержанию здорового и безопасного образа жизни. Эти программы должны внедрить экологическое образование через интегрированный курс "Экология" в области "Физическая культура, экология и безопасность".

Второе направление исследования педагогического условия, связанного с интеграцией содержания экологического образования и учетом региональных особенностей, направленных на формирование экологической культуры студентов, определялось нами через анализ особенностей экологического образования в контексте изучения дисциплин, тесно связанных с экологическими науками.

В учебных программах ряда предметов, в частности, биологии, экологический компонент присутствует изначально (такие как биоэкология и геоэкология). Однако, как отмечают многие исследователи, "законы биоэкологии сами по себе еще не определяют направленность человеческой деятельности... Экологическое образование не может ограничиваться простым преподаванием традиционной экологии, поскольку она не предоставляет механизма для трансформации научных знаний и умений в конкретные (ответственные) отношения, а также их преобразование в мотивацию и цель деятельности, осознанное сочетание социокультурных и личностных ответственных отношений" [8, 243с].

Изучение профессиональных образцов высококвалифицированных специалистов показало, что их вовлечение в экологическую функцию занимает значительное место среди их профессиональных характеристик, что должно отразиться в программе их подготовки в университете. При подготовке будущего специалиста играют ключевую роль учебные дисциплины профессионального направления. Особое внимание уделяется дисциплинам, которые способствуют развитию экологического мышления и понимания устойчивого развития.

Программа подготовки включает курсы, направленные на изучение современных экологических проблем и методов их решения, а также на освоение технологий и подходов, которые минимизируют негативное воздействие на окружающую среду. Кроме того, студентам предоставляется возможность участвовать в экологических проектах и инициативах, что позволяет им получить практический опыт и осознать значимость своей профессии в контексте глобальных экологических вызовов.

Практические занятия и стажировки на предприятиях, активно внедряющих экологические стандарты, помогают студентам увидеть реальное применение теоретических знаний и оценить эффективность различных экологических стратегий. Научные исследования и проектные работы, выполняемые студентами, также часто ориентированы на поиск инновационных решений в области экологии, что способствует развитию их творческого потенциала и способности к нестандартному мышлению.

Эффективное взаимодействие с преподавателями, которые сами являются активными участниками экологических исследований и проектов, обеспечивает высокое качество образования и передачу актуальных знаний. Кроме того, в рамках учебного процесса проводятся семинары и мастер-классы с участием приглашенных экспертов, что расширяет кругозор студентов и позволяет им ознакомиться с передовым опытом и лучшими практиками в сфере экологии.

Следовательно, программа подготовки будущих специалистов в университете не только отражает требования современной профессиональной среды, но и обеспечивает глубокое понимание экологических аспектов их деятельности, что является важным для формирования ответственных и компетентных специалистов.

Традиционно такие дисциплины делятся на теоретические и практические. С точки зрения формирования экологической культуры студентов каждое из этих направлений имеет свое значение в методологии обучения. Так, теоретические дисциплины являются теоретической основой для освоения экологических навыков, формируют понимание экологических проблем и способность выбирать оптимальные методы их решения.

С другой стороны, организация практического обучения (полевые и производственные практики) предоставляет возможность студентам оттачивать свои экологические навыки в реальных условиях, что способствует достижению профессионального уровня в области соответствующих навыков.

Для более эффективного формирования экологической культуры студентов требуется провести специализированную теоретическую работу, направленную на раскрытие научно-экологического и воспитательного потенциала учебных дисциплин и курсов теоретического и практического обучения, входящих в программу каждого факультета вуза.

Мы полагаем, что в используемых учебных программах и стандартах высшего образования данная линия профессионального назначения представлена недостаточно полно. Учитывая особенности данного педагогического условия, мы рассмотрели возможности определенных учебных дисциплин, обладающих значительным потенциалом в формировании экологической культуры студентов.

Это включало в себя:

-идентификацию наиболее перспективных дисциплин для формирования экологической культуры;

-разработку интегрированного содержания и учебных материалов, учитывая особенности формирования экологических компетенций;

-выявление взаимосвязей между различными предметами в процессе формирования экологической культуры; организацию методических занятий с акцентом на практическую экологическую направленность.

Профессиональный цикл учебных дисциплин, составляющий основу ведущей дисциплины "Экология" в соответствии со стандартами высшего образования, включает следующие основные разделы: "экология в современном обществе", "основные понятия, принципы и законы экологии", "биосфера и человек в ней", "глобальные экологические проблемы", "экологическое законодательство Республики Таджикистан".

Важной особенностью процесса обучения и используемых образовательных программ в высшем учебном заведении является профессиональная направленность и отражение в них базовых научных знаний, необходимых для квалификации специалиста. Научный компонент предполагает глубокое погружение студентов в системы нескольких наук, что формирует основу для их будущей профессиональной деятельности. Эти образовательные программы ориентированы на современные тенденции и потребности рынка труда, что позволяет выпускникам быть конкурентоспособными специалистами в своей области.

Также важным элементом является интеграция теоретических знаний с практическими навыками через лабораторные работы, практикумы и участие в реальных проектах. Это способствует формированию у студентов не только глубокого понимания предмета, но и умения применять полученные знания в реальных условиях. Программа включает в себя междисциплинарные курсы, что позволяет студентам получить комплексное представление о

своей будущей профессиональной деятельности и развивать способность к системному мышлению.

Преподавание осуществляется с использованием современных образовательных технологий и интерактивных методов, таких как кейс-стади, проектное обучение и деловые игры, что делает процесс обучения более увлекательным и эффективным. Кроме того, привлечение к преподаванию практиков и экспертов из отрасли способствует повышению актуальности и прикладной ценности знаний, которые получают студенты.

Особое внимание уделяется развитию навыков самостоятельного научного исследования и критического мышления, что является ключевым аспектом в подготовке будущих специалистов. Участие в научных конференциях, публикация статей и проведение собственных исследований помогает студентам приобрести опыт научной деятельности и расширить свои профессиональные горизонты.

Таким образом, образовательные программы высшего учебного заведения направлены на всестороннее развитие студентов, подготовку их к решению сложных профессиональных задач и формирование высококвалифицированных специалистов, готовых к вызовам современного мира.

Формирование экологической культуры также требует использования целой системы научных дисциплин, на основе которых разработаны упомянутые учебные разделы и курсы. Экологические знания, представленные в указанных учебных материалах, направлены на создание у студентов научного представления о взаимодействии человека и природы, а также на обеспечение их правильными методологическими подходами к практической деятельности в сфере экологии. Это создает основу для развития глубокого профессионального понимания и мотивации к приобретению практических навыков в экологической области [9,31-34]. Перед тем как анализировать конкретные учебные разделы дисциплины "Экология", мы обратились к общим положениям, касающимся требований к составлению учебных программ. Учебная программа определяет объем профессиональных знаний, умений и навыков, которые студенты должны освоить в процессе обучения в вузе.

В педагогической литературе функциональное назначение программы иногда рассматривается как "формирование целей и задач обучения, его основное содержание". В других источниках упоминается, что программа служит фиксацией содержания образования на уровне учебного предмета и является контролирующим средством. Также говорится о том, что в программе содержится детальный перечень основных разделов и тем изучаемых предметов, а также даются методические и организационные указания о происхождении предмета, исходя из целей и задач обучения.

Существуют значительные разночтения в определении функционального назначения программ. В некоторых работах отмечается, что программа должна определять не только объем предметных знаний, но и виды психологической деятельности, уровень сформированности свойств, систему сдвигов в имеющихся знаниях и умениях, а также интеллектуальное и общее развитие личности.

Однако, авторы признают, что в настоящее время реализация таких требований затруднена из-за недостаточного развития психолого-педагогических наук. Наиболее полно это может быть сделано в сфере познавательной деятельности. Некоторые авторы также отмечают недостаток конкретизации видов деятельности в учебных программах.

Проанализировав учебные программы по различным предметам, включая биологию и физиологию, мы выявили, что имеется как минимум два взаимосвязанных недостатка [1,296 с].

Цели обучения, как правило, формулируются в общих и размытых формулировках, лишённых конкретики.

Процессуальный аспект содержания обучения недостаточно выражен, в то время как акцент сделан лишь на информационно-предметном аспекте.

Информационно-предметная модель обучения включает в себя знания, умения и навыки. Понятие "знание" охватывает информацию, представленную в учебном курсе (исходные или информативные знания), а также знания, которые студенты получают в процессе усвоения учебного материала (итоговые знания).

Формирование знаний и умений тесно взаимосвязано. Как отмечает Талызина Н.Ф, "знания как образцы предметов, явлений, действий и т.п. материального мира никогда не существуют в человеческой голове вне какой-то деятельности". Следовательно, применение и воспроизведение знаний осуществляется в форме знаний-умений и знаний-навыков, как итоговых знаний различной степени обобщения [6,287с].

Исходя из вышеизложенного, мы выявили потенциал различных разделов для формирования экологической культуры студентов. Особенно высокий потенциал для формирования экологической культуры студентов имеет раздел "Экология в современном обществе". В соответствии со стандартом ВПО 2023 года на изучение этого раздела выделяется 140 часов, в том числе 40 часов на аудиторные занятия.

В пояснительной записке к программе цели данного раздела связаны с формированием знаний об особенностях взаимодействия природы и человека, а также о основных экологических проблемах каждого региона и возможных путях их решения. Одной из задач данного курса является усвоение особенностей взаимодействия человека и природы в пределах каждого региона и знакомство с региональными аспектами основных экологических проблем.

Одним из важных разделов, способствующих формированию экологической культуры студента, является раздел "Глобальные экологические проблемы". На изучение этого раздела выделяется 150 часов учебного времени, из которых 20 часов приходится на аудиторные занятия. Этот раздел обычно изучается на старших курсах и является завершающей экологической дисциплиной.

Методика изучения "Глобальных экологических проблем" строится по принципу "от общего к частному", что является традиционным подходом для учебных планов и программ почти всех специальностей вузов в Республике Таджикистан. Этот подход позволяет включать в программу вопросы охраны природы на местном, региональном и глобальном уровнях при формировании экологических умений по изучению и оценке состояния окружающей среды [3,1075-1080].

Правительство нашей страны разработало нормативно-правовые акты и законы, в том числе Закон Республики Таджикистан "Об охране окружающей природной среды", который подчеркивает обязательное преподавание основ экологических знаний во всех учебных заведениях, независимо от их профиля. Также в нашей республике приняты ряд документов, которые подчеркивают важность формирования экологической культуры среди студентов.

Изучение основной дисциплины экологического образования "Экология" отличается применением краеведческого подхода к формированию экологической культуры студентов. Этот подход подчеркивает важность приобретения практических навыков по изучению и оценке состояния окружающей среды в месте проживания студентов. В дополнение к обычным активностям, студенты анализируют объекты в своем регионе и разрабатывают маршруты для проведения экскурсий и экологических мероприятий, таких как походы и создание экологических троп.

В процессе краеведческой работы студенты ознакамливаются с правовыми документами, касающимися охраны окружающей среды, изучают государственные отчеты о состоянии природной среды своего региона, а также материалы научных конференций по актуальным экологическим проблемам своего края и других регионов.

Собранный материал студентами послужит основой для написания курсовых и квалификационных работ, выступлений на научных студенческих конференциях и для применения в школьном образовании. Этот подход позволяет глубже усвоить теоретические аспекты экологического образования и применить их на практике, что способствует формированию экологической культуры будущих специалистов. Кроме того, результаты этих исследований могут быть использованы для разработки новых учебных программ и методических пособий, что обогатит образовательный процесс в сфере экологии. Участие в реальных проектах также помогает студентам развивать навыки критического мышления, анализа данных и работы в команде.

Сотрудничество с научными учреждениями и участие в экологических акциях дает студентам возможность не только применять свои знания, но и вносить реальный вклад в охрану окружающей среды. Студенты могут делиться полученными знаниями и результатами исследований через публикации в научных журналах и презентации на международных конференциях, что повышает их профессиональный уровень и способствует налаживанию контактов с экспертами в данной области.

В рамках образовательного процесса студенты могут также разрабатывать проекты, направленные на решение конкретных экологических проблем региона, что позволяет им увидеть реальные результаты своей работы и понять значимость экологической деятельности. Таким образом, такой подход не только углубляет теоретические знания, но и способствует практическому применению, что является важным элементом в подготовке высококвалифицированных специалистов в области экологии.

Проведение экскурсий и посещение объектов, представляющих экологическую угрозу для окружающей среды, является важным компонентом реализации краеведческого принципа и формирования экологических умений студентов. Эти мероприятия позволяют студентам наглядно увидеть последствия деятельности промышленных объектов, таких как карьеры, промышленные предприятия и очистные сооружения. Они также сталкиваются с вопросами рекультивации отработанных земель и возвращения нарушенной природе. Этот опыт помогает студентам осознать масштабы экологических проблем и важность их решения. Аналогичные анализы могут быть проведены и для других разделов дисциплины "Экология"[2,56 с].

Перечисленные выше аспекты, выделенные для анализа проблем формирования экологической культуры студентов, не охватывают все сферы этого процесса. Важным условием формирования экологической культуры является также определение роли и значимости инновационных технологий в образовательном процессе, которые способствуют развитию изучаемого явления.

Известно, что существуют два вида технологий: промышленные и социальные. Социальная технология, в свою очередь, сосредотачивается на человеке и его готовности к изменениям. Педагогическая технология, являющаяся разновидностью социальных технологий, включает в себя несколько аспектов: программу, последовательно внедряемую в практику; комплекс методов и приемов, научно обоснованных для достижения цели; взаимосвязь действий, направленных на достижение положительных результатов.

В современном информационном обществе особое значение имеет развитие компьютерных технологий, которые играют важную роль в среднем и высшем образовании. Их применение способствует развитию индивидуальных интеллектуальных способностей и учитывает потребности, темперамент и занятость каждого студента в учебном процессе. В рамках экологического образования студенты вузов Таджикистана используют компьютерные технологии (например, Microsoft PowerPoint, Blockchain, Internet of Things, IoT, Cloud Computing, Big Data, Virtual Reality, VR, Augmented Reality, AR, Machine Learning, для выполнения курсовых и квалификационных проектов, представления на практических занятиях и подготовки рефератов.

В последнее десятилетие наблюдается растущий интерес к инновационным технологиям в области экологического образования студентов. Эти технологии акцентируют внимание на взаимодействии человека с окружающей природой и насаждают бережное отношение к ней и её элементам. Они объединяют в себе принципы педагогики, психологии, экологии и других научных дисциплин.

Анализ особенностей применения инновационных технологий в вузах Таджикистана показывает, что в процессе экологического образования и формирования экологической культуры студентов широко используются различные методы, включая продвинутые лекции, эколого-психологические тренинги и проблемные лекции. Особенно эффективными оказываются семинары-диспуты, где студенты обсуждают актуальные экологические проблемы и пути их решения. Такие формы работы стимулируют мотивацию студентов, развивают навыки участия в дебатах и анализа экологических проблем.

Одной из распространенных инновационных технологий является проблемное обучение. В его рамках используются учебные дискуссии по анализу экологических ситуаций с предложением альтернативных решений. Практическая реализация этих вопросов осуществляется через различные природоохранные мероприятия, такие как озеленение территорий учебных заведений и акции по сохранению природных экосистем. Кроме того, проводятся внеаудиторные мероприятия, такие как интеллектуальные экологические викторины и конкурсы.

В заключении можно подытожить, что проведенное исследование подтвердило важность и актуальность формирования экологической культуры студентов в вузах Республики Таджикистан. Основные выводы и рекомендации исследования могут включать:

Необходимость углубленного изучения проблем экологии в рамках учебных программ, а также развитие практических навыков оценки и решения экологических проблем.

Значимость использования инновационных технологий в экологическом образовании для повышения эффективности обучения и развития у студентов соответствующих компетенций.

Важность организации внеаудиторной деятельности, такой как экскурсии, семинары, дискуссии и природоохранные акции, для практического применения знаний и формирования активного гражданского участия в решении экологических проблем.

Значение ознакомления студентов с заповедными и природными местами региона для формирования бережного отношения к природе. Общее заключение подчеркнет необходимость комплексного подхода к экологическому образованию, который включает в себя как теоретические знания, так и практические навыки, а также активное участие студентов в сохранении окружающей среды.

Также можно подчеркнуть важность экологического образования в формировании экологической культуры студентов и их готовности к решению экологических проблем. Экологическое образование играет ключевую роль в развитии у молодежи осознания своей ответственности за состояние окружающей среды. Оно способствует формированию экологического мировоззрения, важного для принятия устойчивых решений в личной и профессиональной жизни.

Кроме того стоит обратить внимание на значимость инновационных технологий в образовательном процессе. Внедрение современных образовательных технологий, таких как виртуальные лаборатории и симуляции, может значительно повысить эффективность обучения и сделать процесс познания более интерактивным и увлекательным для студентов. Эти технологии позволяют моделировать сложные экологические процессы и изучать их последствия, что способствует лучшему пониманию студентов о важности охраны окружающей среды.

Необходимо активное участие студентов в экологических мероприятиях. Участие в акциях по очистке территорий, посадке деревьев, и других природоохранных проектах не только развивает у студентов практические навыки, но и укрепляет их чувство сопричастности к решению глобальных экологических проблем. Важно, чтобы такие мероприятия стали неотъемлемой частью образовательного процесса.

Подчеркнуть важность сохранения и охраны природных ресурсов для будущих поколений следует, обращая внимание на долгосрочные последствия нерационального использования ресурсов. Устойчивое управление природными ресурсами является залогом благополучия будущих поколений. Каждый студент должен осознавать, что его действия сегодня напрямую влияют на качество жизни в будущем.

Призвать к совместным усилиям по решению экологических проблем можно, акцентируя внимание на необходимости междисциплинарного подхода и сотрудничества на всех уровнях общества. Только объединяя усилия ученых, педагогов, студентов, бизнеса и государственных органов, можно эффективно противостоять экологическим вызовам нашего времени. Важно культивировать у студентов понимание того, что глобальные экологические проблемы требуют глобальных решений и совместной ответственности.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Агафонов А. Ю. Основы смысловой теории сознания. - М.: Речь, 2003.-296 с.

2.Акимова Т.А. Основные критерии экоразвития [Текст] / Т.А. Акимова, В.В. Батоян, О.В. Моисеенков, В.В. Хаскин. - М.: Изд-во Рос. экон. акад., 2001. - 56 с.

3.Алимов А.Ф. Об экологии всерьёз / А.Ф. Алимов // Вестник РАН. - 2002. - Т. 72.- № 12. - С. 1075-1080.

4.Государственная экологическая программа Республики Таджикистан на период 1998-2008 г. - Душанбе, 2000. - 12 с.

5.Государственная экологическая программа Республики Таджикистан. 2009-2020г. Постановление Правительства РТ №123.

6.Талызина Н.Ф. Педагогическая психология: учебник для студентов образовательных учреждений сред.проф.образов. 8-е изд. -Академия М, 2011. - С. 287.

7.Закон Республики Таджикистан «Об охране природы» (в редакции Закона РТ от 1февраля 1996 г. № 223).

8.Зубайдов У., Рахимов М., Шарипов И. Человечество и экология, Душанбе, ДГПУ, 2012-243с.

9.Холназаров С., Комилов А.Ш. Роль таджикских национальных традиций и обычаев в экологическом воспитании // Наука и школа МПГУ, 2010, № 6. -С. 31-34.

10.Шарифзода Ф. Интегрирование обучение: Проблемы, поиски и размышления. – Душанбе, 2005. - 232 с.

11.Концепция общего экологического образования в интересах устойчивого развития [Электронный ресурс]. - 2010. - Режим доступа: http://www.raop.ru. (Дата обращения: 01.04.2014).

12.Национальная стратегия и план действий Республики Таджикистан по сохранению и рациональному использованию биоразнообразия. - Душанбе, 2003. - 200 с.

13.Закон Республики Таджикистан «Об охране природы» (в редакции Закона РТ от 1 февраля 1996 г. № 223).

14.Закон Республики Таджикистан «Об экологическом аудите». - Душанбе, 2011. - № 785.

15.15.Ягодин Г.А. Тарасова Н.П. Будущее промышленности в свете концепции устойчивого развития // Экология и промышленность России. –2001.-№3.–С. 23-25.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ

Данная статья исследует вопросы формирования экологической культуры студентов в вузах Республики Таджикистан. В ходе исследования были выявлены ключевые аспекты, такие как необходимость углубленного изучения проблем экологии в рамках учебных программ, значимость использования инновационных технологий в образовании для развития компетенций студентов и важность организации внеаудиторной деятельности для практического применения знаний.

Особое внимание уделяется разработке специализированных курсов и программ, которые позволяют студентам не только изучать теоретические аспекты экологии, но и проводить научные исследования и участвовать в реальных проектах по охране окружающей среды.

Подчеркивается также значение ознакомления студентов с заповедными и природными местами региона, что способствует формированию личной ответственности за сохранение природного наследия. Экскурсии и полевые практики в таких местах помогают студентам увидеть и оценить красоту и уникальность местной природы, а также понять важность её защиты.

Заключение подчеркивает необходимость комплексного подхода к экологическому образованию, который включает в себя интеграцию экологических знаний во все учебные дисциплины, проведение междисциплинарных исследований и активное участие студентов в экологических инициативах. Отмечается также важность международного сотрудничества и обмена опытом с другими учебными заведениями и научными центрами для повышения качества экологического образования.

Важность сохранения природных ресурсов для будущих поколений является центральным элементом данной статьи. Подчеркивается, что только через комплексное и целенаправленное экологическое образование можно сформировать у студентов глубокое понимание необходимости устойчивого развития и личной ответственности за состояние окружающей среды. Также рекомендуется внедрение экологически ориентированных проектов и инициатив на уровне университетов, что позволит студентам применять полученные знания на практике и активно участвовать в решении экологических проблем региона.

Ключевые слова: *экологическая культура, учебные программы, инновационные технологии, практические навыки, организация внеаудиторной деятельности, заповедные места, комплексный подход, сохранение природных ресурсов.*

ТАРҲРЕЗИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ЭКОЛОГИИ ДОНИШҶӮЕН

Мақолаи мазкур масъалаҳои ташаккули фарҳанги экологии донишҷӯенро дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ менамояд. Дар раванди тадқиқот ҷанбаҳои калидӣ, ба монанди зарурати омӯзиши амиқи масъалаҳои экологӣ дар доираи барномаҳои таълимӣ, аҳамияти истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф, барои ташаккули салоҳияти экологии донишҷӯен ва аҳамияти ташкили фаъолияти беруназсинфӣ барои татбиқи амалии дониши экологии онҳо.

Диққати махсус ба ташкили курсҳои такмили экологӣ ва барномаҳои махсус дода мешавад, ки ин на танҳо имкони омузиши ҷанбаҳои назариявии экологӣ ба донишҷӯенро фароҳам месозад, балки донишчуён мустақил тадқиқоти илмӣ гузаронида дар лоиҳаҳои бахшида ба муҳити зист иштирок менамоянд.

Инчунин аҳамияти шиносоии донишҷӯен бо ҷойҳои махсус ҳифзшуда ва табиии минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки боиси баланд гардидани ҳиси масъулиянокии донишҷӯен ба табиат ва саҳми онҳо дар ҳифзи мамнуъгоҳҳо ва боғҳои табиӣ низ дар мақола ишора мегардад. Дар экскурсияҳо ва таҷрибаҳои саҳроӣ донишчуён зебоӣ ва беназирии табиатро ҳис карда самти этикӣ ва эстетикии худро рушд дода, худро қисми табиат шуморида на танҳо ҷоиҳои табии махсус ҳифзшударо балки табиатро дар умум дарк намуда ҳифз менамоянд.

Дар хулосаи мақола дохил намудани барномаҳои комплексии экологӣ ва донишҳои интегратсионии экологӣ дар ҳама фанҳои тадрисӣ, гузаронидани тадқиқотҳои экологии байнифанӣ ва иштироку саҳми донишчуён дар ҷамъомадҳои экологӣ таъкид мегардад. Ҳамкорӣ ва мубодилаи маълумотҳои экологӣ байни мактабҳои олӣ ва марказҳои илмӣ барои баланд гардидани сифати таълими экологӣ низ ишора мегардад.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими мақола ҳифзи сарватҳои табиӣ барои насли оянда қайд мегардад, ки он дар ниҳоди донишҷӯен ҳиси масъулиятпазирӣ, мустақилӣ ва ҳифзи муҳити табииро касб менамояд ва бо воситаи таълимӣ комплексӣ муттасил ба роҳ мондани таълими экологиро пурра дар мақола исбот менамояд.

Ҳамчунин барои ҳалли проблемаҳои экологӣ ва аз ҷониби донишҷуён татбиқ намудани донишҳои экологӣ дар амал, лоиҳаҳои экологӣ дар сатҳи мактабҳои олӣ коркард ва пешниҳод мегардад.

Калидвожаҳо: *фарҳанги экологӣ, барномаҳои таълимӣ, технологияҳои инноватсионӣ, малакаҳои амалӣ, ташкили корҳои беруназсинфӣ, минтақаҳои муҳофизатшаванда, муносибати комплексӣ, ҳифзи захираҳои табиӣ.*

DESIGNING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF STUDENTS' ECOLOGICAL CULTURE

This article examines the issues of forming students' ecological culture in the universities of the Republic of Tajikistan. The study identified key aspects such as the need for an in-depth study of ecological problems within the framework of educational programs, the importance of using innovative technologies in education to develop students' competencies, and the significance of organizing extracurricular activities for the practical application of knowledge.

Special attention is given to the development of specialized courses and programs that allow students not only to study the theoretical aspects of ecology but also to conduct scientific research and participate in real-world environmental protection projects.

The importance of familiarizing students with protected and natural areas of the region is also emphasized, contributing to the formation of personal responsibility for the preservation of natural heritage. Excursions and field practices in such areas help students see and appreciate the beauty and uniqueness of the local nature, as well as understand the importance of its protection.

The conclusion underscores the necessity of a comprehensive approach to ecological education, which includes the integration of ecological knowledge into all academic disciplines, conducting interdisciplinary research, and active student participation in ecological initiatives. It also highlights the importance of international cooperation and the exchange of experience with other educational institutions and research centers to enhance the quality of ecological education.

The importance of preserving natural resources for future generations is a central element of this article. It emphasizes that only through comprehensive and targeted ecological education can students develop a deep understanding of the necessity of sustainable development and personal responsibility for the state of the environment. The article also recommends the implementation of environmentally oriented projects and initiatives at the university level, which will allow students to apply the knowledge gained in practice and actively participate in solving the region's environmental problems.

Key words: *environmental culture, academic programs, innovative technologies, practical skills, extracurricular activities, protected areas, comprehensive approach, conservation of natural resources.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мансурова Ҷамила Сулаймоновна, н.и.п., дотсент, мудири кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ Tel. +99203218282. Email: mansurova.dzhamila@mail.ru*

Сведение об авторе:*Мансурова Джамила Сулаймоновназаведующая кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. кандидат педагогических наук, доцент. Tel. +99203218282. Email: mansurova.dzhamila@mail.ru*

Information about the author:*Mansurova Jamila Sulaymonovna Ph.D., Associate Professor, Head of the General Pedagogy Department at the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel. +99203218282. Email: mansurova.dzhamila@mail.ru*

УДК:2.3704(575.3)
ББК:74.1
Г-44

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Гиёев А. Х.
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Есть много родов образования и развития,и каждое из них важно само по себе, но все выше должно стоять образование нравственное.

В. Г. Белинский

Среди высших ценностей, чтимых народом, особое место занимает духовность. Много позже другой талантливый русский писатель А.И. Куприн утверждал: "Изучение и сбережение русского языка является не праздным занятием от нечего делать, но насущной потребностью".

В последнее время все чаще стали говорить о важности не только обучения, но и воспитания. Полное отрицание идеалов советского периода и отсутствие новой системы ценностей привели к упадку духовной культуры молодёжи.

В современном обществе искажаются основные нравственные ориентиры, а молодое поколение становится все более бездуховным и агрессивным. Задача воспитания

студенческой молодежи в современном социуме, безусловно, является одной из приоритетных.

Формирование ценностного отношения индивида к обществу является последовательным и поэтапным процессом: вначале социум выступает для личности в виде общепринятых нормативов, затем раскрывается за счет распределения социальных ролей каждого человека в обществе. Содержанием воспитания личности становятся его отношения к людям и обществу в целом. Решением этой проблемы веками бьется человеческая мысль, которая во все времена порождала мечту и реальное движение людей к переустройству мира.

В педагогической науке, как самостоятельной научной дисциплине, можно выделить фундаментальную и прикладную ее функции. Но в то же время, являясь независимой дисциплиной, педагогика зависит от тех научных направлений, с которыми неразрывно связана. Эта зависимость в процессе научно-педагогического исследования предполагает обращенность к знаниям, накопленным в других науках, особенно, при исследовании основных понятий, к которым относится «ценность».

В «Толковом словаре русского языка» понятие «ценность» определена, в первую очередь, как цена, стоимость, подчеркивается экономическое происхождение термина. Затем этот термин определяется как важность, значение; ценный предмет, явление [27, 259]

В «Педагогической энциклопедии» понятие «ценность» указывает на положительную или отрицательную значимость объектов окружающего мира для человека, класса, группы, общества в целом, определяемую не их свойствами самими по себе, а их вовлеченностью в сферу жизнедеятельности, интересов и потребностей. А также, обозначается как критерий и способы оценки этой значимости, выраженные в нравственных принципах и нормах, идеалах, установках, целях. Отмечается классовый характер ценностей [21, 273].

В философскую лексику термин «ценность» был введен в 60-е гг. XIX в. и по смыслу определяло значимость предмета в отличие от его существования или качественных характеристик. Сложность и многоаспектность понятия «ценность», а также важность разрешения проблем философии, относящихся к данному понятию, обусловили введение французским философом П. Лапи в 1902 г. в западную философию отдельной области философского знания - аксиологии – которая занималась исследованием проблем ценностей. Философский словарь под редакцией И.Т. Фролова дает следующее определение понятия «ценность»: «специфически социальные определения объектов окружающего мира, выявляющих их положительное или отрицательное значение для человека или общества: благо, добро и зло, прекрасное и безобразное, заключенные в явлениях общественной жизни и природы» [28, 234].

Западная философия разделяет четыре группы определений понятия «ценность»:

1. Некие абсолюты, существующие в божественном разуме в виде вечных идей, независимых сущностей.
2. Определенные характеристики материальных и нематериальных объектов.
3. Действия.
4. Производное от потребностей и разума человека, где человек или человеческое сообщество являются «носителями ценностей».

В философской литературе «ценность» определяется как способность вещей, идей, выступать средством удовлетворения потребностей отдельных индивидов и социальных групп; значимость вещей, идей и т.п. для жизнедеятельности субъекта; специфическая форма проявления отношения между субъектом и объектом с целью удовлетворения потребностей субъекта; специфические образования в структуре индивидуального или общественного сознания, являющиеся ориентирами личности и общества [6, 16].

В «Толковом словаре русского языка» дается определение «ценностей (моральных)» как одной из форм проявления отношений между людьми сквозь призму морали. Под ценностями понимается, во-первых, «нравственное значение, достоинство личности (групп, лиц, коллектива) и ее поступков или нравственных характеристик общественных институтов»; во-вторых, «ценностные представления, относящиеся к области морального сознания - моральные нормы, принципы, идеалы, понятия добра и зла, справедливости, счастья» [27, 19].

В «Российской социологической энциклопедии» под редакцией В.В. Давыдова «ценности моральные» - этическое понятие, характеризующее значение социально-исторических явлений для общества и отдельного человека. «В ценностях моральных выражено деятельно-заинтересованное отношение человека к миру и самому себе, а также

проблематичность реализации актуальных нравственных потребностей в реальной жизни» [23, 608].

Наряду с «ценностями моральными» используются также «ценности этические» и «ценности нравственные». В повседневной речи и некоторых научных публикациях эти понятия часто используются как синонимы.

На наш взгляд, необходимо раскрыть значения терминов «нравственность», «этика», «мораль», а также определить специфику их употребления.

Термины «этика» (греч.), «мораль» (лат.), «нравственность» (русск.) исторически возникли в разное время, изначально обозначая «характер», «темперамент», а у некоторых народов и «обычай». В процессе развития термин «этика» преимущественно начинает использоваться для обозначения отдельного философского направления, объектом изучения которого является мораль и нравственность.

В наше время термин «мораль» (лат. moralis - нравственный, относящийся к нраву) обозначает: «один из основных способов нормативной регуляции действий человека в обществе»; «социальный институт, система моральных норм, санкций, оценок, предписаний, образцов поведения»; «форма общественного сознания и вид общественных отношений, направленных на утверждение самоценности личности, равенства всех людей в их стремлении к счастливой, достойной жизни, выражающих идеал человечности, гуманистическую перспективу истории» [4, 58].

Часто нравственность считается синонимом морали, но наряду с отождествлением данных понятий существуют и другие точки зрения. Согласно одной из них, мораль - «это регуляция поведения посредством строго фиксированных норм, внешнего психологического принуждения и контроля, групповых критериев, общественного мнения», а нравственность означает «сфера нравственной свободы личности, когда общественные и общечеловеческие требования совпадают с внутренними мотивами; область самодеятельности и творчества человека, внутреннего самопринуждения благодаря личной сознательности, переходящего в склонность и спонтанное побуждение творить добро» [18, 33].

В своем прямом значении термин «мораль» обозначает «обычай», «нрав», «правило». Иногда синонимом «морали» выступает термин «этика», который обозначает «привычку», «обыкновение», «обычай». Термин «этика» используется также и для обозначения «философской науки, изучающей мораль».

Об уровне нравственности личности и приятии ей морали можно судить по тому, как она соотносит свое поведение и свои убеждения с моральными нормами и принципами, принятыми в том или ином обществе. Другими словами, нравственность можно определить как характеристику человека как личности, которая объединяет такие качества, как правдивость, справедливость, порядочность, доброта, честность, коллективизм, трудолюбие, дисциплинированность, регулирующие поведение индивидуума.

Поведение каждой личности оценивают по степени соответствия правилам, принятым в обществе. Правила, имеющие общий характер и единые для всех называют нравственной нормой. Норма - это правило, требование, определяющее, как человек должен поступить в той или иной конкретной ситуации. Принятая в обществе нравственная норма побуждает человека к определенным поступкам или предостерегает от них. Нормы поведения обуславливают порядок взаимоотношений с другими людьми и обществом в целом.

Моральные принципы, имеющие всеобщий характер и охватывающие все области отношений, называются нравственными категориями. В числе этих категорий, которыми личность руководствуется в отношениях с окружающим миром, можно назвать добро, достоинство, честь, долг, справедливость, счастье и др.

Нравственные нормы и принципы, принятые личностью также выражают ее отношение личности к самому себе, к другим, к окружающему миру.

Формирование вышеназванных групп отношений между людьми составляет содержание воспитательной работы преподавателя по формированию нравственной культуры студентов. Развитие этих групп отношений подразумевает воспитание человеческого взаимоуважения и взаимопомощи, развитие чувства коллективизма, воспитание должного отношения к старикам, женщинам и детям и т. д.

Отношение личности к самому себе складывается из формирования чувства собственного достоинства, восприятия общественных норм поведения, усиления самодисциплины, следования таким понятиям как честность, правдивость, скромность, отрицательное отношение несправедливости и нетерпимость к стяжательству.

Основы нравственной культуры студента закладываются еще в семье, а в дальнейшем формируются в процессе обучения в школе, вузе и общественной жизни.

Воспитывая гуманность, необходимо вовлекать студента в процесс сопереживания другому, он становится соучастником проблем другой личности. При этом, все моменты выражения черствости или равнодушия должны подчеркиваться и анализироваться преподавателем для дальнейшего пресечения.

Пример непосредственно гуманного отношения со стороны преподавателя в процессе учебы имеет огромную воспитательную силу. Непосредственно гуманное отношение преподавателя к студентам должно подкрепляться и теорией вопросов морали и этики, т.е. теория не должна заменять практику и наоборот, они не должны отрицать друг друга.

Большой интерес у студентов может вызвать изучение биографии известных людей, их жизни и деятельности, жизненные ориентиры и принципы, поступки, основу которых составляет высокая нравственность. Это стимулирует студента ориентироваться на нравственные ценности в своем поведении и повседневной деятельности. Организация коллективного учебного процесса и совместной общественной деятельности является важнейшим условием воспитания гуманности среди студентов. При совместной учебе или групповой деятельности возникают такие ситуации, когда студент может проявить заботу о другом человеке, оказать ему какую-либо помощь и поддержку или возникает ситуация, в которой более сильный студент защищает более слабого.

Личная дисциплина человека является отражением соответствия его понятий и образа жизни нормам и правилам, принятым в обществе.

Дисциплинированность в процессе учебы является одной из форм общественной дисциплины. Она представляет собой определенные правила поведения и порядок взаимоотношений с преподавателями и другими студентами, принятый в данном учебном заведении. Учебная дисциплина, представляющая собой личную сознательную ответственность в учебном процессе, является составной частью нравственности.

Дисциплина русский язык позволяет студенту чувствовать себя защищенным от непредвиденных обстоятельств, что, в свою очередь, повышает уровень ощущения собственной свободы.

Дисциплинированность личности определяет культуру его поведения в обществе и может иметь разные уровни. Представляя собой одно из качеств личности, дисциплинированность соединяет в себе воедино основы поведения человека с точки зрения нравственности. Так в дисциплинированности человека могут быть объединены и сочетаться культура межличностного общения, культура речи, культура поведения, культура внешности и др.

Культура межличностного общения подразумевает наличие у студента доверия, альтруизма, вежливости, внимательности и др. Наличие перечисленных качеств становится нормой в межличностном контакте. Необходимо объяснить студенту важность общепринятого поведения со сверстниками и старшими, родственниками и посторонними людьми, знакомыми и соседями в общественных местах.

Культура речи представляет собой умение использовать языковые средства в различных ситуациях общения. Развивая культуру своей речи, студент должен освоить правила ведения дискуссии и диалога, понимать и использовать в общении юмор. Культура речи базируется на знании языка, владении его нормами и выразительными средствами.

Основы культуры поведения закладываются еще в детстве и юношеском возрасте. На его становление оказывают огромное влияние родители и традиции, сложившиеся в семье. Со временем культура поведения формируется под влиянием друзей, соучеников, преподавателей. «Одно из направлений работы по формированию культуры поведения - воспитание эстетического отношения к предметам и явлениям повседневной жизни, рациональная организация своего жилища, аккуратность в ведении домашнего хозяйства, умение вести себя за столом во время приема пищи и т.п.» [19, 18].

Культура внешности – это не только умение выглядеть красиво, но и наличие вкуса в выборе одежды и элегантность в ее ношении, способность представить себя в лучшем свете, использование жестов, знаков и мимики в общении, владение телодвижениями и управление походкой.

Последние годы в Таджикистане наблюдается кризис не только в социально-экономической, но и в духовно-нравственной сферы жизни общества. Мы становимся свидетелями того, как молодежь республики утрачивает нравственные ориентиры, которые из поколения к поколению были традиционны в таджикском обществе, среди молодежи

стало модным антисоциальное поведение, нарушение норм и правил морали. Неграмотная молодежь примкнулась в разных терористических группировках других стран. В этих условиях задача нравственного и культурного воспитания молодежи становится наиболее актуальной.

Формирования в таджикском обществе нравственных и гуманистических идеалов, дальнейшего развития исторически сложившихся духовных и нравственных норм жизни общества, потребность в духовном возрождении таджикского общества для повышения уровня социально-экономического развития. Понимание этой необходимости выражается в разработке и принятии необходимых законов, которые призваны создать условия для духовно-нравственного развития граждан Таджикистана.

В принятых программах и законах в качестве главной задачи выступает создание основ для нравственного и духовного становления личности, сохранение и дальнейшее приумножение культурного и духовного наследия, формирование целостного культурно-информационного пространства и соответствующей инфраструктуры в условиях становления информационного общества в Таджикистане.

Особо стоит отметить Национальную концепцию воспитания и Государственную программу воспитания молодого поколения.

Так, в Законе Республики Таджикистан «Об образовании» особое внимание уделяется вопросам свободного развития человека, его здоровью и жизни. Приоритет в данном Законе отдан развитию в личности системы общечеловеческих ценностей [14, 11].

На сегодняшний день воспитание в личности системы нравственных ценностей является одним из первоочередных условий для полноценного развития населения республики.

Обращенность к внутреннему миру личности, ее особенностям и творческим способностям является одним из важнейших вопросов современной педагогической науки. Личности студента и учителя являются главным смыслом и ценностью образовательной системы.

На наш взгляд, динамику развития и роста образования отражают следующие факторы:

-укрепление основ демократического правового светского государства и развитие гражданского общества;

-создание основ для устойчивого социально-экономического и духовного развития республики, а также для обеспечения высокого качества жизни народа;

-кадровое обеспечение рыночной экономики республики, находящейся в переходном состоянии;

-сохранение и приумножение имеющегося международного престижа республики, как наследницы высокой культуры, науки и образования.

Перечисленные проблемы находятся в центре внимания педагогической науки Республики Таджикистан.

Специалист должен быть не только профессионалом в своей области знаний, но также иметь такие черты характера, как ответственность, инициативность, самостоятельность в принятии решений. Наряду с этим, он должен иметь терпимость к чертам характера других национальностей, проявлять уважение к другой культуре, языку и обычаям.

Практически все нормативно-правовые и научно-методические документы, изданные в последние годы в республике, отмечают важность воспитательной работы в учреждениях образовательной системы. Закон Республики Таджикистан «Об образовании», принятый в новой редакции, дал старт новому этапу национальной политики в сфере образования.

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании» подчеркивается важность и приоритетность воспитательного процесса, основной задачей образовательных программ признано достижение высокого уровня духовно-нравственного развития, воспитания и качества подготовки обучающихся, что является одним из ключевых нововведений новой редакции данного Закона.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Азаров, Ю. Студент: возможности личного роста / Азаров Ю // Высшее образование в России. – 2003. - № 1. - С. 52-57.

2.Активное многоязычие постулат гуманитарного образования и воспитания личности / Т.В. Гусейнова, Ф.Д. Искандарова и др. // Проблемы языка, культуры, искусства и философии Востока: - Душанбе, 2001. – С.110-114.

3.Алиев, С.Н. Государственная политика в области языкового образования и подготовки педагогических кадров / С.Н. Алиев // Вестн. Российско-Таджикского (Славянского) Университета. – 2007. - №1 – С. 285-287.

4.Анисимов, С.Ф. Мораль и поведение / С.Ф. Анисимов. 2-е изд., доп. - М.: Мысль, 1985. – 158 с.
5.Газман, О.С. Базовая культура и самоопределение личности / О.С. Газман // Базовая культура личности: теоретические и методические проблемы. - М., 1999. – С. 211-217
6.Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI века: (в поисках практико-ориентировочных концепций) / Б.С. Гершунский. - М.: Флинта, 1998. – 608 с.
7.Гиёев, А.Х. Формирование духовно-нравственного воспитания студентов педагогического вуза на занятиях русского языка / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2017. - №3/4. - С. 232-237.
8.Гиёев, А.Х. Формирование нравственных убеждений студентов высших учебных заведений Таджикистана в современных условиях / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. гос. пед. ун-та. - 2012. - №3. - С.100-104.
9.Гиёев, А.Х. Формирование положительной жизненной позиции студентов в процессе обучения русскому языку / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2016. - №3/4. - С. 245-250.
10.Гиёев, А.Х. Формирование положительных ценностей при обучении студентов русскому языку / А.Х. Гиёев // Вестн. Тадж. нац. ун-та. - 2014. - №3/4. - С. 249-252.
11.Гражданское образование в Таджикистане. - Душанбе, 2001. - 84 с.
12.Гражданское образование. Формирование активной жизненной позиции гражданина. - М.: Веди-принт, 2001. - 284 с.
13.Гулмадов, Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов: автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00. 01 / Гулмадов Файз. - Душанбе, 2016. – 45 с.
14.Закон Республики Таджикистан «Об образовании ». - Душанбе, 2004. – 64 с.
15.Зимняя, И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И.А. Зимняя. - М.: Просвещение, 1991. - 219 с.
16.Концепция воспитательной работы. – Душанбе. 1999. - 19 с. - На тадж. яз. 17. Коменский, Я.А. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения / Я. А. Коменский. — М.: Учпедиздат, 1955. — 638 с.
17.Кон, И.С. Психология юношеского возраста / И.С. Кон. - М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
18.Курагина, А.А. Формирование духовно-нравственных ценностей студентов высшей школы средствами иностранного языка: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Курагина Алла Аркадьевна. - Йошкар-Ола, 2006. - 183 с.
19.Нысанов, Г.Т. Формирование нравственных убеждений старшеклассников на основе этнокультурных ценностей: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.Т. Нысанов. - Алматы, 2010. – 25с.
20.Педагогическая энциклопедия. Т. 4. - М.: Сов. энцикл., 1968. – 337 с.
21.Практический курс русского языка: учеб. пособие для студентов нац. групп пед. ин-тов / под ред. А.Г. Хмары. - 3-е изд., дораб. - СПб.: Просвещение. Санкт.- Петербург. отд-ние, 1991. - Ч. 1. - 272 с.
22.Российская социологическая энциклопедия / под. ред. В.В. Давыдова. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 788 с.
23.Сапогова, И.А. Особенности формирования ценностных ориентаций у старшеклассников / И.А. Сапогова // Педагогика развития и перемены в Российском образовании: Материалы II науч.-практ. конф. - Красноярск, 1995. - С. 146 -150.
24.Сухомлинова, Н.Г. Проблема совершенствования преподавания иностранного языка как средства международного общения / Н.Г. Сухомлинова. - Бишкек, 1991. – 124 с.
25.Сухомлинский, В.А. Но гражданином быть обязан / В.А. Сухомлинский // Неделя. - 1974. - №45. – С. 7-9.
26.Толковый словарь русского языка / под ред. А.П. Митрофанова. - М., Прогресс, 1999. – 268 с.
27.Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. - М.: Инфра-М, 2000. – 300 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ВЫСШИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья посвящена формированию духовно-культурных ценностей педвуза и нравственной воспитанности на занятиях по русскому языку.

Автор уделяет особое внимание на нравственные ориентиры подрастающего поколения в бездуховности, безверии, агрессивности и задачи воспитания.

В статье приведена культурная база и толкование понятия ценность и нравственности в воспитании с точки зрения педагогики.

Нравственные качества и убеждения человека испокон веков затрагивали внимание людей огромной нашей Планеты. Они всегда находились в поле зрения педагогов, воспитателей, родителей и общества. Воспитание в правильном русле считалось и считается основным мерилом здорового социума, одним из условий процветания государства, ценностью, которая олицетворяет собой лицо и человеческий облик каждого гражданина.

Изменение условий жизни, преобразования, происходящие в современном Таджикистане, заставляют размышлять о будущем современной молодежи, их активной адаптации ко всем позитивным переменам, происходящим в жизни. С большим сожалением приходится констатировать, что в настоящее время в таджикском обществе искажаются основные нравственные ориентиры, а молодое поколение становится все более бездуховным и агрессивным по причине отсутствия твердых перспектив на будущее и общего социально-экономического положения в республике. Поэтому, задача воспитания студенческой молодежи в современном социуме, безусловно, является одной из приоритетных.

Ключевые слова: *нравственность, ценности, студенческая молодежь, воспитание, бездуховность, безверие, агрессивность, сущность, процесс воспитания, актуальность проблемы, интеллект, негативный характер, педагогика, мораль.*

ТАШАККУЛИ АРЗИШҲОИ МАДАНӢ-МАЪНАВИИ ДОНИШҶӮЁНИ ФАКУЛТАҲОИ ФИЛОЛОГИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ДАР МАШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Мақолаи зерин ба ташаккули арзишҳои маънавӣ-мадании бахшида шудааст. Дар мақолаи зерин арзишҳои маънавӣ-мадании донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгорӣ дар машғулиятҳои забони русӣ матраҳ гардидааст.

Муаллиф ба паҳлуҳҳои асосии тарбияи ахлоқии насли ҷавон, ба нобоварӣ, бадахлоқӣ, бадқасдӣ ва вазифаҳои тарбия аҳамияти махсус дода аст. Инчунин дар мақола тафсири мафҳуми арзишҳои маънавӣ-маданӣ, тарбияи ахлоқӣ аз нуқтаи назари педагогика оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *ахлоқ, арзишҳо, донишҷӯёни ҷавон, тарбия, арзишҳои маънавӣ-мадани, бадахлоқӣ, нобоварӣ, бадқасдӣ, моҳият, раванд, мубраммият, мушкилот, манфӣ, зеҳн, педагогика.*

FORMATION OF CULTURAL-SPIRITUAL VALUES OF STUDENTS OF THE FACULTIES OF PHILOLOGY IN INSTITUTIONS OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND IN RUSSIAN LANGUAGE COURSES

The article is devoted to the formation of spiritual and cultural values of the pedagogical university and moral education in Russian language classes.

The author pays special attention to the moral guidelines of the younger generation in lack of spirituality, unbelief, aggressiveness and the tasks of education.

The article provides a cultural basis and interpretation of the concept of value and morality in education from the point of view of pedagogy.

Moral qualities and beliefs of a person have affected the attention of people of our vast Planet since time immemorial. They have always been in the field of view of teachers, educators, parents and society. Education in the right direction was and is considered the main measure of a healthy society, one of the conditions for the prosperity of the state, a value that embodies the face and human appearance of each citizen.

Changing living conditions, the transformations taking place in modern Tajikistan, make us think about the future of modern youth, their active adaptation to all the positive changes taking place in life. It is with great regret that we have to state that the main moral guidelines are currently being distorted in Tajik society, and the younger generation is becoming increasingly soulless and aggressive due to the lack of solid prospects for the future and the general socio-economic situation in the republic. Therefore, the task of educating student youth in modern society is certainly one of the priorities.

Key words: *morality, values, student youth, education, lack of spirituality, unbelief, aggressiveness, essence, process of education, relevance of the problem, intelligence, negative character, pedagogy, morality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гиёев Абдуназар Худойназарович н.и.п., дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. Тел: (992) 988 51 24 34*

Сведения об авторе: *Гиёев Абдуназар Худойназарович к.п.н., доцент кафедры современного Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел: (992) 988512434*

Information about the author: *Giyoev Abdunazar Khudoinazarovich C.P.S. (Candidate.Pedagogical Sciences), docent of the chair of modern russian language of the Kulob State University named after Abuabdulloch Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, and S. Safarov St.-16. Phone: (992) 988512434*

АВЗОНИ БАҲРҲОИ СОЛИМИ АРӮЗӢ ДАР ШЕЪРИ ҒИНОИИ РАВШАНИ ҲАМРОҲ

Тағоев С. С.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Мусалламан, дар адабиёти муосири муосири тоҷик, хосса адабиёти даврони истиқлол бо ибтикори як зумра шоирони бомаҳорат ва донишманд жанрҳои суннатии шеъри классикӣ на танҳо дубора эҳё гардидан, балки рушд карда ва қисмати зиёди эҷодиёти шоиронро ташкил доданд. Дар ин давра, шоирон аз шеъри мудерн дида, ба шеъри классикӣ дилбастагии бештар зоҳир карда, мавзуъҳои дархури замон ва мувофиқ ба табъашонро дар зарфиятҳои жанрии фардбайт, рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, қасида, мухаммас барин анвои адабӣ ба ваҷҳи аҳсан ҷо дода тавонистаанд. Онҳо дар баробари риояи унсурҳои сохтории жанрҳои мазкур вазнро низ ба таври дилхоҳи худ омӯхта, онро дар партави таҷрибаҳои шоирони шеъри классикӣ дар шеъри имрӯз ба кор бурдаанд.

Равшани Ҳамроҳ бо ашъори суннатии худ дар сафи шоирони суннатгаро дохил шуда, вазнии арӯзро дар эҷодиёти худ огоҳона истифода намудааст. Дар бораи арӯз ва моҳияти он дар адабиётшиносии гузашта ва муосир аз ҷониби донишмандон рисолаҳои зиёде таълиф ёфтаанд, ки аз рӯйи назарияи онҳо шеъри дилхоҳ шоири суннатгароро чун устод Равшани Ҳамроҳ метавон шинохту таҳлил намуд ва баҳогузорӣ кард. Равшан дар тамоми анвои шеъри классикӣ қувваозмоӣ кардааст, вале писандидатарин онҳо ғазал будааст. Аз ин рӯ, корбурди вазнро дар мисоли ғазалҳои шоир ба таҳқиқ гирифтан мувофиқи матлаб мебошад. Мутолиа ва таҳқиқи арӯзии ғазалиёти шоир нишон медиҳад, ки ӯ дар эҷоди ғазал бештар ба авзони тараннумӣ ва хушоҳанги шеъри тоҷикӣ таваҷҷуҳ доштааст. Дар сарҳалқаи ин таваҷҷуҳот авзони бахри ҳазаҷ қарор гирифтааст. Ҳазаҷро донишмандони арӯзшиносон, баҳри серистеъмоли арӯзӣ ва бинобар корбурди вофираш модари ҳамаи баҳрҳои арӯзӣ унвон кардаанд. Он дар фарҳанг ба маънии навои хуш, хониши булбул ва садои форам тавзеҳ шудааст [7, 467]. Воқеан, шеърҳои дар вазнҳои ин баҳр эҷодгардида, ҳамагӣ дилпазиру хушоҳангу дилнишину равонанд. Аз ин бармеояд, ки маънии истилоҳии ҳазаҷ ба моҳияти вазнии он мувофиқат дорад. Рукни аслӣ ва хосси баҳри ҳазаҷ мафоъӣлун аст, ки арконии зиҳофии он маҳз аз ин рукн берун оварда мешаванд. Устод Равшани Ҳамроҳ огоҳона аз хосияти рукни мазкур ва зиҳофоти он авзони зерини баҳри ҳазаҷро дар ашъори ғиноии худ ба кор андохтааст:

1. Ҳазаҷи мусаммани солим:

мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун

Зи хомиҳо ниҳодам пеши ӯ дилро гарав, Равшан,
Вале ӯ чашм худ пӯшид аз ин бори накав, Равшан.

Вазни мазкурро шоир дар беш аз 53 ғазали гуногунмавзуи худ истифода кардааст. Мисли ғазали намуна ҳамаи онҳо равону бесакта манзур шудаанд. Ин албатта, ба ҳунари гӯянда вобаста мебошад.

2. Ҳазаҷи мусаммани мусаббағ:

мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун/мафоъилон

Ман одам ҳастаму аммо надонам асли одам чист?
Хӯрам ғамро ба сериву надонам мояи ғам чист?

Ин вазн аз вазни фавқ танҳо бо як ҳиҷои кашида фарқ мекунад, ки он дар рукни охир воқеъ гаштааст. Шоир ин вазнро нисбат ба шакли солимаш камтар истифода бурдааст. Вазни ҳазаҷи мусаббағ низ хушоҳанг мебошад.

3. Ҳазаҷи мусаммани маҳзуф:

мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун/фаъӯлун

Ман аз табори сабзаму ту аз табори сафед,
Ба ман кушо канори гарм, эй нигори сафед.

Дар рукни охири ин байт ихтиёроти шоирӣ ба кор рафтааст, вагарна баровардани вазни мазкур баъид менамояд. Беш аз ин дар ашъори шоир вазни мазкур истифода нашудааст.

4. Ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф:

Мафоъилун/мафоъилун/фаъӯлун

Дилат ғамхори ман мешуд, намешуд?!
Вуҷудат ёри ман мешуд, намешуд?!

Шоир вазни мазкурро дар бештар аз 8 ғазали худ истифода намудааст.

5. Ҳазаҷи мусаддаси мақсур:

мафоъилун/мафоъилун/мафоъил

Ситамҳое, ки бар ман ёри ман кард,

Гиреҳ бар рӯзгори ёри ман кард.

Зиёда аз 2 ғазали шоир дар ин вазн суруда шудааст. Тафовути вазни мазкур танҳо дар рукни охир аён гаштааст, ки мақсур мебошад. Дигар ҳамаи аркони пеш аз он бо вазни боло як хеле аст.

6. Ҳазаҷи мусаммани ахраб:

мафъӯлу/мафоъилун/ мафъӯлу/мафоъилун

Беҳуда агар ойӣ, беҳуда шавӣ бо мо,

Ҳамроҳ шавӣ, шояд паймуда шавӣ бо мо.

Шоир беш аз 10 ғазали худро дар вазни мазкури баҳри ҳазаҷ эҷод кардааст. Ин вазн хушоянд ва ба мусиқӣ ҷур мебошад. Шоирони лирик ба ин вазн мароқи беандоза зоҳир намудаанд. Дар ин миён шоири мавриди назари мо низ ҳаст.

7. Ҳазаҷи мусаммани ахраби мусаббағ:

мафъӯлу/мафоъилун/ мафъӯлу/мафоъилун

Аз туҳмати номардон, ҳолат чӣ шавад, эй дӯст,

Аз таънаи бедардон, ҳолат чӣ шавад, эй дӯст.

Шоир дар беш аз панҷ ғазали хеш вазни мазкури баҳри ҳазаҷро истифода кардааст. Ин вазн бо ҳиҷои кашидаи худ аз вазни фавқ фарқ мекунад. Аз авзони серистеъмоли ҳазаҷ маҳсуб меёбад.

8.Ҳазаҷи мураббаъи мусаббағ:

мафоъилун/мафоъилон

Суруди ман ҳаво гирифт,

Ҳавои хонаҳо гирифт.

Аз авзони нодир ва камистеъмоли ҳазаҷ аст, ки дар шеъри шуаро ба нудрат истифода мегардад. Табъи равон ва ҳунари эҷодӣ ба устод Равшан имкон дода, ки сухани худро дар афоили ин вазн ба хубӣ ғунҷонад.

9. Ҳазаҷи мусаммани ахраби макфуфи абтар:

мафъӯлу/мафоъилу/мафоъилу/ фаъ

Ёрони азиз бар худ оед шумо,

Гар бандаи нек бар Худоед шумо.

Вазни хушу серистеъмоли ҳазаҷ аст, ки бештар мавзуъҳои ахлоқӣ, фалсафӣ ва ирфониро дар худ меғунҷонад. Шоир ин вазнро дар ашъори ғиноии хеш камтар ба кор бурдааст. Инро мо ба табъу завқи вай вобаста медонем. Ба ин маъно, ки шоир дар интихоби вазн озод аст.

10. Ҳазаҷи мусаммани макфуфи мақсур:

мафъӯлу/мафоъилу/мафоъилу/ мафоъил

Чун арш баланд аст, зи кайҳон гилае нест,

То паст бувад фарш , зи инсон гилае нест.

Ин вазн низ аз авзони серистеъмол мебошад. Танҳо рукни охири мисраъҳо дар ин вазн аз вазни қаблӣ фарқ мекунонад. Ҳамчунин, он оҳанги зиёди тараннумӣ дорад. Дар жанри рубоӣ бештар истифода мешавад.

11. Ҳазаҷи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф:

Мафъӯлу/мафоъилу/мафоъилу/ фаъӯлун

Вақте ки дили поки ту кошона маро буд,

Он хонаи маъмур пур аз нуру зиё шуд.

Аз авзони серистеъмол маҳсуб меёбад, ки бештар мавзуъҳои ишқиро дар худ меғунҷонад. Ин аст, ки шоир онро дар сурудани ашъори лирикияш зиёд ба кор бурдааст. Ғазалҳои дар ин вазн эҷодкардаи шоир ҳамагӣ ҷолибу дилнишинанд.

12. Ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузи мақсур:

Мафъӯлу/мафоъилун/ мафоъил

Бигрез аз ин диёр, бигрез,

Бинмой аз он фирор, бигрез.

Вазни камистеъмол ва ҷолиб аст. Шоир афкору тавсияҳои ҷолиби худро дар афоили он ба ваҷҳи хуб ҷо дода тавонистааст. Аммо беш аз ин дар миёни осори ғиноии вай истифода

шудани вазни мазкур дида нашуд. Аён мегардад, ки устод Равшани Ҳамроҳ дар эҷоди ашъори лирикии худ авзони беҳтарину санҷидашудаи ҳазаҷро истифода кардааст. Дар ин васат авзони ҳазаҷи мусаммани солим, ҳазаҷи мусаммани мусаббағ, ҳазаҷи мусаммани ахраб, ҳазаҷи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуф корбурди бештаре доранд. Аз авзони нодири ҳазаҷ, ҳазаҷи мураббаъи мусаббағ аст, ки дар шеъри шоирони гузаштаву имрӯза камтар ба кор рафтааст.

Рамал дуюмин баҳри арӯзӣ мебошад, ки авзони он чун ҳазаҷ дар ашъори Равшани Ҳамроҳ ба таври вофир ба кор рафтааст. Вожаи рамал дар фарҳанг ба маънии бурё бофтан, бо шитоб давидани шутур ва номи яке аз баҳрҳои арӯз тавзеҳ ёфтааст. [7, 352]. Дар истилоҳ рамал баҳре буда, ки рукни аслиаш дар фоъилотун мушаххас шуда, зиҳофоти он аз рукни мазкур берун оварда шудааст. Ба таъкиди профессор Тоиров У. “Шеърҳои дар вазнҳои гуногуни ин баҳр навишта шуда бошитобу босуръат хонда мешаванд” [7, 352]. Аз авзони баҳри рамал, ки дар эҷодиёти устод Равшан аён гардид, инҳоянд:

1. Рамали мусаммани маҳзуф:
фоъилотун/фоъилотун/ фоъилотун/фоъилун
Баски шуд саргаштагиҳо феълу хӯи осиё,
Ҳар қадар гардад, баланд аст обрӯи осиё.

Аз пуркорбурдатарин авзони шеъри тоҷикист, хушоҳанг мебошад. Махсусан, дар гуфтани фалсафа, ишқу ҳиҷрони ёр, тасвири лаҳзаҳои ҷудогонаи зиндагӣ ва ғайра ниҳоят мувофиқ мебошад. Дар он се рукн дар шакли солим оварда мешавад ва як рукн дар охири ҳарду мисраъ зиҳофӣ мешаванд. Ба табъу завқи устод Равшан ин вазн мутобиқ омада, ки вай беш аз 89 ғазали худро маҳз дар ҳамин вазни рамал сурудааст.

2. Рамали мусаммани мақсур:
фоъилотун/фоъилотун/ фоъилотун/фоъилон
Дишабам дасти хаёли ёр печидан гирифт,
Шабнами андешаам чун баҳр ҷӯшидан гирифт.

Танҳо рукни охири мисраъҳо, ки тағйир хурда, мақсур шудааст, ин вазнро аз вазни боло фарқ намудааст. Дар ашъори ғиноии шоир ин вазн низ серистеъмол мебошад. Беш 28 ғазали шоир маҳз дар ҳамин вазн эҷод гаштааст.

3. Рамали мусаддаси маҳзуф:
фоъилотун/фоъилотун/фоъилун
Шубҳае набвад, ки ин шаккокҳо,
Себ ҷӯянд аз дарахти нокҳо.

Авзони серистеъмол ба ҳисоб меравад. Бахусус он дар баёни афкори ахлоқӣ, тарбиятӣ ва ирфонӣ басо мувофиқ будааст. Аксари осори ирфонӣ ва ахлоқии мо дар ин вазн бештар суруда шудаанд. Аз он ҷумла “Маснавии маънавӣ”-и Мавлоно мебошад, ки шоир зери таъсири ин асар ғазалҳои худро дар вазни мавриди назар сурудааст. Беш аз 11 ғазали шоир дар вазни мазкур таълиф ёфтааст.

4. Рамали мусаддаси мақсур:
фоъилотун/фоъилотун/фоъилон
Ашк шав, туфон туро ояд ба хоб,
Рашк шав, ҷонон туро ояд ба хоб.

Ҳамаи зарфиятҳои маънигустарие, ки вазни фавқ дорад, ин вазн низ онҳоро доро мебошад. Рукни зиҳофие, ки ин вазнҳоро аз ҳам ҷудо мекунад, рукни охири масореъ-мақсур аст. Шоир зиёда аз 15 ғазали худро дар вазни мавриди назар эҷод кардааст.

5. Рамали мусаддаси махбуни маҳзуф:
фоъилотун/фаъилотун/фаъилун
Аз дарам ёр намоён шавадо,
Аз дилам ғусса гурезон шавадо.

Шоир ин ҷо маънии ҷолиберо дар вазни мазкур ҷо дода тавонистааст. Ин вазн низ дар эҷодиёти вай камтар истифода шудааст. Вале он хушоянд мебошад.

6. Рамали мусаддаси махбуни мақсур:
фоъилотун/фаъилотун/фаъилон
Беди маҷнун аз сараш тарсидааст,
Мурғ аз болу параш тарсидааст.

Вазни каммистеъмол дар эҷодиёти шир мебошад. Аммо хушоянду ҷолиб аст ва ашъори муҳтавои ахлоқидоштаро дар худ меғунҷонад ва ғайра.

7. Рамали мусаддаси мусаббағ:

фоъилотун/фоъилотун/фоъилотон

Мо ҷавон будему дил Варзоб мегуфт,

Қатраи андеша аз гирдоб мегуфт.

Аз авзони нодир аст, ки шоир истифода бурдааст. Аммо теъдоди ашъори дар ин вазн суруда шуда, ангуштшумор мебошад. Ба ин маъно, ки шоир онро хеле кам ба кор бурдааст.

8. Рамали мусаддаси махбуни аслам:

фоъилотун/фаъилотун/фаълун

Зери афлоу нагирам ором,

Бо дили чок нагирам ором.

Ин вазн низ дар эҷодиёти шоир каммаҳсул ба назар расид. Ба ин маънӣ, ки онро шоир дар сурудани ашъори лирикиаш зиёд ба кор набурдааст. Албатта, ба вуҷуд омадани ин ҳолат ба табъи шоир вобаста мебошад.

9. Рамали мусаммани махбуни аслами мусаббағ:

фоъилотун/фаъилотун/фаъилотун фаълон

Эй мусофиршуда, ҳоло сафарат дар пеш аст,

Бохабар бош, ки чандин хабарат дар пеш аст.

Вазни хуш ва ҷолибу гӯшнавоз аст. Шоирони ғазалсаро онро писандидаанд. Вале устод Равшан онро хеле кам ба кор бурдааст. Ин ба табъу завқи вай вобаста мебошад.

10. Рамали мусаммани махбуни мақсур:

фоъилотун/фаъилотун/ фаъилотун/ фаъилон

Ман ягон рӯз, ягон сол варо хоҳам ёфт,

Гар бихандад ба ман иқбол, варо хоҳам ёфт.

Ин ҷо рукнҳои садру ибтидо дар шакли солим ва ҳашвайн дар зиҳофи махбун ва аркони арӯзу зарб махбуни мақсур воқеъ шудаанд. Вазни мазкур дар сурудани шеъри ғиноӣ зиёд истифода шуда бошад ҳам, устод Равшан онро кам истифода кардаанд.

11. Рамали мусаммани машкул:

фаъилоту/фоъилотун/ фаъилоту/ фоъилотун

Ту азизу бемисолӣ, Нафасам ҳаром бе Ту,

Нафаси ҳавоиямро бизанам лаҷом бе Ту.

Аз вазнҳои хубу ба мусиқӣ ҷӯри рамал аст. Шоирони лирик дар эҷодиёти худ аз ин вазн зиёд истифода кардаанд. Дар эҷодиёти устод Равшан хеле кам ба кор рафтааст. Аммо он ба моҳияти андешаи шоир созгор омадааст.

Тавре ки маълум мегардад, шоир дар корбурди авзони баҳри рамал даррокона омал карда, андешаҳои бикру ҷолибашро дар шакли писандаву мувофиқ дар аркони солиму зиҳофии рамал ҷо дода тавонистааст. Авзони рамали мусаммани маҳзуф, рамали мусаммани мақсур, рамали мусаддаси маҳзуф ва рамали мусаддаси мақсур ба касрати истеъмоли худ дар эҷодиёти шоир нақши муассир гузоштаанд. Вай 11 навъи авзони хушоянди баҳри рамалро дар сатҳи хуб дар эҷодиёти хеш ба кор буда, соҳибмаҳорат будани худро ифшо намудааст.

Раҷаз сеюмин баҳри солими арӯзӣ ба ҳисоб меравад. Он аз баҳрҳои пурмаҳсул аст. Ба ифодаи дигар авзони раҷазро эҷодкорон зиёд писандида, онҳоро дар эҷодиёти худ ба таври вофир ба кор бурдаанд. Раҷаз дар фарҳанг ба маънии изтироб, суръат ва шитоб, номи яке аз баҳрҳои арӯзӣ шарҳ ёфтааст [7, 361]. Дар истилоҳ баҳре буда, ки авзон ва зиҳофоти он аз рукни солими мустафъилотун ҳосил мегардад. Авзони раҷаз бештар ашъори шӯху пуризтиробу рақсонро дар худ ҷо медиҳад. Профессорон: Х. Шарифов ва У. Тоиров шакли корбурди авзони раҷазро дар шеъри тоҷикӣ ва арабӣ чунин тавзеҳ додаанд: “Агар баҳри раҷаз дар арӯзи арабӣ дар доира ва шакли мусаддас ҷой гирифта бошад, дар арӯзи тоҷикӣ дар шакли мусаман/мустафъилун-ҳашт бор дар як байт/маъмул аст [12,107]” Воқеан, шакли мазкур дар шеъри тоҷикӣ мавқеи устувор дошта, тамоми авзони он ки дар ашъори Равшани Ҳамроҳ ба кор рафтааст, шакли мусамманро доро мебошанд. Зиҳофати бисёре дорад ва авзони зайлаш дар шеъри ғиноии Равшани Ҳамроҳ ба кор рафтааст:

1. Раҷази мусаммани солим:

мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилун

Дунё шуда ғурбатсаро, ҳайфи ману ҳайфи шумо,

Меҳан шуда меҳнатсаро, ҳайфи ману ҳайфи шумо.

Шоир ин ғазалро шоир замони ҷанги шаҳрвандӣ суруда бошад. Дар ҳар сурат, оҳанги пуризтироби раҷаз ба муҳтавои он хеле мувофиқ омада, ғояи соҳибсуханро ба хонанда ифшо

сохтааст. Вазни мазкур дар шеъри форсии тоҷикӣ истифодаи зиёде доштааст. Имрӯз низ ин раванд идома дорад ва устод Равшан дар эҷодиёти худ раҷази мусаммани солимро зиёд писандидааст ва онро ба таври хеш ба кор бурдааст. Беш аз чор ғазали шоир дар ин вазн гуфта шудааст.

2. Раҷази мусаммани солим:

мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилун/ мустафъилон

Айёми мо айём нест, дарёи мо ором нест,

Ҳар лаҳза одам мехурад, ҷуз хасми хуношом нест.

Фақат аркони арӯзу зарб ин вазнро аз вазни боло фарқ мекунонад. Ин вазн нисбатан серистеъмол аст. Вазни мазкур бо оҳангу мусиқӣ ҷур мебошад. Дар эҷодиёти шоир камтар истифода шудааст.

3. Раҷази мусаммани махбун:

мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун

Хазон зи мо гузашту рафт, бигзарад баҳор ҳам,

Зи сар парид мастиву зи сар равад хумор ҳам.

Аз авзони серистемолу шуху пуризтироби раҷаз мебошад. Аммо дар шеъри шоир чандон мавқеъе надорад. Манзур ин аст, ки ин вазн истеъмоли васеъ надорад.

4. Раҷази мусаммани матвии махбун:

Муфтаъилун/мафоъилун/муфтаъилун/мафоъилун

Панҷа чу зад дарахти мо, панҷа задем бар бало,

Печ бизад ба шохи мо чу мори ҳафтсар бало.

Аз авзони шуху ҷаззоби раҷаз аст, ки шоир афкорашро ба ваҷҳи аҳсан дар он ҷо додааст. аммо басомадаш чашмгир нест. Ин албатта, ба табъу завқи эҷодкор вобаста меошад.

5. Раҷази мусаммани мутаввал:

мустафъилотун/ мустафъилотун/ мустафъилотун/ мустафъилотун

Ахлоқ фосид, бозор косид, кай мерасӣ ту эй муждаи ид?

Бо домани тар рафтанд масҷид, кай мерасӣ ту эй муждаи ид?

Шакли мураббаи ин вазн хеле маъмул мебошад. Аммо корбурди ин шакл бисёр нодир аст. Ин аст, ки онро метавон аз навовариҳои устод Равшан муаррифӣ кард. Пайгирӣ намудани мавзуи иҷтимоӣ зарурати интихоби вазни мазкурро таъмин кардааст. Аз тарафи дигар вазну муҳтаво дар ин ғазал дар таносуби ҳам воқеъ шудаанд. Дар шеъри шоирони муосир корбурди ин гуна вазн роҷиз нест ва ин бори дигар аз маҳорату малака ва ҳунари суханофаринии устод Равшан гувоҳӣ медиҳад. Мутолиаи арӯзӣ нишон медиҳад, ки шоир дар ашъори ғиноии худ чор навъи хушоянди авзони раҷазро ба кор бурдааст, ки яке аз онҳо навоварона мебошад.

Дар маҷмуъ, устод Равшани Ҳамроҳ дар эҷодиёти ғиноии худ се баҳри солим: ҳазаҷ, рамал ва раҷазро истифода кардааст. Аз он ҷумла 12 навъи авзони ҳазаҷ, 11 навъи авзони рамал ва 5 навъи авзони раҷазро ҳунармандона корбурд намуда, соҳибистеъдод будани хешро бармало кардааст ва ғайра.

АДАБИЁТ:

1.Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафеӣ. Мусиқии шеър / Муҳаммадризо
2.Шафеии Кадканӣ. – Теҳрон: Огоҳ, 1384.–324с.
3.Мирзо, Солеҳов. Арӯз ва омӯзиши он / Солеҳов Мирзо. –Душанбе:
4.Эр-граф, 2016. –271 с.
5.Навшоҳӣ, Ориф. «Ҷомеъ-ус-саноеъ вал-авзон» аз маъхази куҳани
6.форсӣ дар улуми балоғӣ ва сабкшиносии шеър / Орифи Навшоҳӣ // –Теҳрон: Маориф, №1, фарварддин-тир, 1381.– 36-49с.
7.Сатторзода, Абдунабӣ. Такмили бадеи форсии точикӣ (дар
8.заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён) / Абдунабӣ Сатторзода. –Душанбе: Адиб, 2011.–380 с.
9.Сатторов, Абдунабӣ. Нуктаи пайванд: Баъзе масъалаҳои инкишофи шеър ва танқиди адабӣ / Абдунабӣ Сатторзода.–Душанбе: Ирфон, 1982.– 238 с.
10.Сирус, Б. Арӯзи тоҷикӣ / Б. Сирус. –Душанбе: Нашриёти давлатии
11.Тоҷикистон, 1963. –256 с.
12.Тоиров У. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи Аҷам. –Душанбе: Маориф, 1991. –560 с.
13.8.Футӯҳӣ, Маҳмуд. Назарияи таърихи адабиёт, нақду баррасии
14.таърихи адабиётнигорӣ дар Эрон / Маҳмуди Футӯҳӣ. –Теҳрон:

15.Сухан, 1372.–250с.
16.Хонларӣ, Парвизи Нотил. Вазни шеъри форсӣ / Парвизи Нотили
17.Хонларӣ. –Теҳрон: Тӯс, 1367.–308с.
18.Хонларӣ, Парвизи Нотил. Таҳқиқи интиқодӣ дар арӯзи форсӣ ва чигунагии таҳаввули авзони ғазал / Парвиз Нотили Хонларӣ. –Теҳрон, 1327. – 259 с.
19.Ҳамроҳ, Равшан. Шасти Равшан. Мунтахаби ашъор/Равшани Ҳамроҳ. –Душанбе Истеъдод 2023. –382с.
20.Шарифов, У. Тоиров. Назмшиносӣ. – Душанбе: Ҳоҷӣ Ҳасан, 2015. –386 с.
21.Шоҳзамон, Раҳмонов. Таҳаввули воҳидҳо ва созмони жанрҳои
22.лирикӣ дар назми форсу тоҷик / Раҳмонов Шоҳзамон. – Душанбе,
23.2010. - 310с.
24.Шамисо, Сируси. Нақди адабӣ / Сируси Шамисо. – Теҳрон:
25.Метро, 1385. – 260 с.

АВЗОНИ БАҲРҲОИ СОЛИМИ АРӮЗӢ ДАР ШЕЪРИ ҒИНОИИ РАВШАНИ ҲАМРОҲ

Вазн яке аз унсурҳои калидии каломи бадеӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин мақола перомуни корбурди авзони арӯзӣ дар шеъри ғиноии Равшани Ҳамроҳ баҳс ороста шудааст. Муаллиф бар пояи методҳои таҳлилӣ, оморӣ, шинохти жанрҳои адабӣ, риояи таносуби шаклу маънӣ ба ин натиҷа расидааст, ки устод Равшани Ҳамроҳ дар эҷодиёти ғиноии худ се баҳри солим: ҳазаҷ, рамал ва раҷазро истифода кардааст. Аз он ҷумла, 12 навъи авзони ҳазаҷ, 11 навъи авзони рамал ва 5 навъи авзони раҷазро ҳунармандона ба кор бурдааст.
Калидвожаҳо: *Равшани Ҳамроҳ, шеър, вазн, адабиёт, шоир, навъ, ғазал, шакл, рамал, раҷаз, ҳазаҷ.*

ОСНОВНЫЕ МЕТРЫ В ЛИРИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ РАВШАНА ХАМРОХ

Метрика один из ключевых элементов художественного слова. В данной статье идет речь об использовании стихосложения аруз в лирике Равшана Хамрох. На основе аналитических и статистических методов, распознавания литературных жанров, соблюдения соотношения формы и смысла автор статьи пришел к выводу, что поэт Равшан Хамрох использовал в своем творчестве три вида бахра (вид аруза): хазадж, рамал и раджаз. В том числе, 12 видов хазаджа, 11 видов рамала и 5 видов раджаза.
Ключевые слова: *Равшан Хамрох, поэзия, слог, литература, поэт, тип, газель, форма, рамал, раджаз, хазадж.*

MAIN METERS IN THE LYRICAL POETRY OF RAVSHAN HAMROH

Metrics is one of the key elements of artistic expression. This article discusses the use of aruz versification in the lyrics of Ravshan Hamrokh. Based on analytical and statistical methods, recognition of literary genres, and adherence to the relationship between form and meaning, the author of the article concluded that the poet Ravshan Hamroh used three types of bahr (type of aruz) in his work: hazaj, ramal, and rajaz. Including 12 types of hazaj, 11 types of ramal, and 5 types of rajaz.
Key words: *Ravshan Hamroh, poetry, style, literature, poet, type, ghazal, form, ramal, rajaz, hazaj.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Тагоев Салим Саидмуминович - омӯзгори кафедраи забон ва адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ, 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 121, Тел.: (+992) 935 82 42 87. E-mail:salimtagoev1@gmail.com*

Свединия об авторе: *Тагоев Салим Саидмуминович - преподаватель кафедры языка и литературы Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121, Тел: (+992) 935 82 42 87. E-mail:salimtagoev1@gmail.com*

Information about the author: *Taghoev Salim Saidmuminovich - teacher of the Department of Language and Literature, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121 Rudaki ave., Tel.: (+992) 935 82 42 87. E-mail:salimtagoev1@gmail.com*

ТДУ: 159.9 (575.3)

РУШДИ ПСИХОЛОГИЯИ ИЛМӢ ВА АМАЛӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Латифзода С. З.,Искандарова М. Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Агар ба таърих назар афканем,маълум мегардад,ки донишҳои илмиву амалии психологӣ ба таври васе мавриди амал қарор мегирифтаанд. «Дар ин давраҳоитаърихӣ донишҳои психологӣ пеш аз ҳама барои омӯзиши шахс истифода мешуданд.Вобаста ба ин,ҳангоми омӯзиши шахс саволҳое ба миён меоянд,ки кадоми ҷанбаҳои шахс бояд омӯхта ҷӣ?Барои ин муайян кардани сохтори психологии шахс,яъне ҷанбаи психикии ӯ лозим омад,яъне психикаи шахс аз кадом хислатҳо ва сохторҳо иборат асту ҷӣ ҷанбаҳои рӯҳӣ дора два ин ҷанбаҳоро бояд кадом соҳаи илми психология омӯзад» [6,с.196].

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, илм ҷомаи навро ба бар намуда, суръати рушди худро тағйир доду рӯ ба беҳбудӣ овард ва ҳамин тавр, барои рушди психологияи илмию амалӣ имкони васеъ ва такони ҷиддӣ бахшид.

Психологияи илмию амалӣ байни худ тафовутро доранд. Зери мафҳуми психологияи амалӣ (дар қарни 19 психологияи таҷрибавӣ истифода мегардид), он соҳаҳои илми психология фаҳмида мешавад, ки донишҳои илмӣ бевосита дар амал табиқ меёбанд ва ё татбиқ карда мешаванд [15, с.111].

Психологияи илмӣ ба таҳлил, ҷамъбаст ва ба системадарории омилҳои сершумору гуногунпаҳли психологӣ, ки ба гурӯҳҳои алоҳида алоқамандӣ доранд, машғул буда, дар ин аснод консепсия ва назарияҳои мувофиқро рӯйи кор меоранд.

Аз ҷиҳати вазифавӣ низ ин тафовут дида мешавад: психологияи амалӣ дар тафовут аз психологияи илмӣ бояд ба нафарони мушаххас (ва ё гурӯҳҳо) барои рафъи мушкилот ва проблемаҳои дар ҳаёти онҳо сарзада, кӯмак расонида тавонад. Психологияи амалӣ гарчанде ҳанӯз дар асри 19 ба вуҷуд омада бошад ҳам, дар даҳсолаҳои охир рушди худро тезонидааст.

Дар замонҳои қадим соҳаҳои илмию амалӣ дар маҷмуъ ҷорӣ буданд, дар давраи антиқа тафриқагузориҳо оғоз гардид: илм аз як тараф ва аз тарафи дигар бошад, соҳаҳои гуногуни амалии фаъолияти инсонӣ рӯйи кор омаданд.

«Масалан,дар Мисри Қадим, барои муайян кардани мувофиқати касбӣва ташхиси шахс бо номзадсуҳбат гузаронида мешуд,ки дар ин раванд маълумот хусусиятҳои физиологӣ ва тарзи суханрониаш муайян мегардид. Пас аз ин алакай маҳорати корӣ, гӯш карда тавонистан, хомӯш нишастан ташхис мешуданд.Инчунин санҷиш ба воситаи оташ ва об мавриди амал қарор мегирифт» [8,с.114].

Илм доимо донишҳои навро ҳосил мекард,ки минбаъд дар психологияи амалӣ мавриди истифода қарор мегирифтанд.Ҳамин тавр, гешталтерапия, психотерапияи когнитивӣ ва дигар соҳаҳо ба вуҷуд омаданд. Баъзе назарияҳои машҳур,ки то имрӯз фаъолона арзи ҳастӣ доранд,бевосита аз доираи психологияи амалӣ берун бароманд ва ба ин мисол шуда метавонад, назарияҳои Фрейд ва К.Роҷеррс.

Ва ё худ, «Кӯшишҳои аввалини омӯзиши сохти психологии шахс ва мувофиқати касбӣ бо усули асосноки илмӣ дар аввалҳои асри XX оғоз гардид.Соли 1903 дар Страсбург утоқи аввалин кории муайянкунии тамоили касбӣ (“профориентатсия”) таъсис дода шуд ва дар он сохти психологии шахс барои қабул ба кор аз рӯйи модели Ф.Парсонс ташхис карда мешуд. Ф.Парсонс нахустин олиме мебошад,ки доир ба мувофиқати психологӣ кор кардааст ва ӯ модели седоирагии «мехоҳам», бо имкониятҳои шахс мувофиқат кунад («метавонам») ва дар ҷомеа талабгор дошта бошад («бояд») [8,с.115].

Психолог-тадқиқотчӣ ва ё олим набояд ба мафҳумҳои баҳогузории «хуб» ва ё «бад» такя кунад ва ё набояд пурра ба тадқиқоти хеш боварии комил дошта бошад,баръакс ба дилхоҳ омилҳо шубҳанок назар кунад ва пешакӣ аз натиҷаи таҳқиқоти худ хабар надошта бошад,ҳамзамон,мафҳуми «натиҷаи манфӣ» барои ӯ бояд вуҷуд надошта бошад.

Масъалаҳои зикргардида, дар психологияи амалӣ ранги дигарро мегирад. Психологи амалӣ кореро, ки нисбати шахси мушаххас ба анҷом мерасонад, бояд боварии мутлақ дошта бошад ва амалу фаъолияташ натиҷаи мусбати дилхоҳро дода тавонад. Ӯ (психологи амалӣ) бояд натиҷаи ниҳоии фаъолияти хешро донад.

Мувофиқи андешаи Абрамова Г.С. яке аз вазифаҳои асосии психологияи амалиро асосноккунии ҳамтаъсирасониҳо ба одам бо мақсади рушди имконияту қобилиятҳои табиӣ онҳо ташкил медиҳад. Дар ин аснод, дар психологияи амалӣ се дараҷаи ҳалли масъхалаҳои мавҷудбударо фарқ мекунанд [23, с.220-221].

1. Вазифаҳои илмӣ-тадқиқотӣ, ки дар худ омӯзиши қонуниятҳои рушд ва шаклгирии шахсиятро ҷиҳати коркарди асосҳои методологии фаъолияти психологи амалӣ дар бар мегирад: коркарди методҳо, усул ва воситаҳои истифодаи касбии донишҳои психологӣ дар шароити гуногуни системаи иҷтимоӣ.

2. Ҳалли масъалаҳои амалӣ вобаста ба тартиб додани барномаҳои махсуси таълимӣ, воситаҳои таълимӣ, маводи таълимии соҳаи психологияи амалӣ барои тайёр ва омода кардани мутахассисон; асосноккунии фаъолияти хадамоти психологияи амалӣ, таҳияи лоиҳаҳо, ҳуҷҷатҳои меъёрии фаъолияти касбӣ; принсипҳои умумии роҳнамоиии инкишофи шахсият, инчунин фаъолияти коллективҳо, гурӯҳҳои таълимӣ ва дигар иттиҳодияҳои одамон.

3. Вазифаҳои амалӣ, чун қоида, аз рӯйи шакли расонидани ёрии психологӣ ба шахсони мушаххас муайян карда мешаванд. Илова бар ин, вобаста ба хусусиятҳои фардии мизоҷ ва дараҷаи мураккабии мушкилоти ӯ, кӯмаки равонӣ метавонад аз рӯйи давомнокӣ ва амиқ характери гуногун дошта бошад, ки дар асоси натиҷаҳои ташхис дар шакли машварати психологӣ ё психотерапия амалӣ карда мешавад.

Психологияи амалӣ аз рӯйи объект, вазифа ва методҳо бисёрҷанба буда, дар маҷмӯъ ин як кори доманвасеъ аст, ки барои гурӯҳи алоҳидаи одамон таъсир мерасонад.

Дар робита ба ин, Леонардо да Винчӣ чунин ишора менамояд: «Ба таҷрибаи амалӣ бе илм машғул шудан ба мисли роҳбаладест, ки киштиро бе компасу чанбарак меронад ва ин роҳбалад ба сафари худ ҳеҷ боварӣ надорад ва ба куҷо рафтани худро низ намедонад» [13, с.53] ва метавон илова намуд, ки ба ҷойи лозима рафта расида наметавонад.

Чунончи маълум аст, намудҳои психологияи амалиро психотерапия, машварати психологӣ, психокоррексия, психотренинг ва дигар соҳаҳо ташкил медиҳанд, ки дар Тоҷикистон бениҳоят зиёд истифода мешаванд. Дар робита ба ин, дар психологияи амалӣ кор бо нафарони аз ҷиҳати психики носолим ва ё дорои вайроншавиҳои психикӣ ва ҳатто бо кӯдакони аз ҷиҳати педагогӣ қафомонда ба роҳ монда мешавад.

Дар ин масъала аз ҷониби психологони амалӣ бештар метод ва технологияҳое, ки қаблан дар доираи донишҳои динӣ буданд, мавриди истифода қарор мегиранд ва бо мурур, бо ҳосил гардидани натиҷаҳои дилхоҳу назаррас доираи истифодаи онҳо васеъ гардид [7].

Дар воқеъ, дар даврони соҳибистиқлолӣ психологияи илмию амалӣ хуб инкишоф ёфтааст ва таърихи рушди онро мухтасаран ҳамчун меваи соҳибистиқлолӣ ишора менамоем.

Соли 1994 бо ташаббуси профессор Атаханов Р.З. дар факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шуъбаи «Психология» ташкил карда шуд, ки дар марҳалаи кунунии рушд маркази омоданамоии кадрҳои соҳаи психология маҳсуб меравад.

Мавриди зикр аст, ки аз соли 1997 дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Точикистон психологияи амалӣ фаъолона инкишоф меёбад, ки заминагузори он доктори илмҳои педагогӣ, профессор Юнусова Н.М. мебошанд. Моҳи ноябри соли 1997 Ташкилоти ҷамъиятии «Маркази ёрии психологӣ» ташкил ва ба таври қонунӣ ба қайд гирифта шуд (директори иҷроия Юнусова Н.М.).

Ифтитоҳи бинои нави «Маркази ташхиси психологӣ»-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. Соли 2012 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Маркази ташхиси психологӣ»-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тамоми таҷҳизоти замонавӣ расман ба истифода дода шуд. Ногуфта намонад, ки он ягона марказе мебошад, ки фаъолияташ ба интихоби касбӣ-психологии кормандони сохторҳои қудратӣ равона гардидааст

[10, с.65].

Соли 2016 «Ҷамъияти равоншиносон-машваратчиён ва равондармонҳои Тоҷикистон» ба фаъолият шурӯъ кард.

Кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология ва психологияи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1993 таъсис ёфтааст. Он дар заминаи сикли фанҳои ҳуқуқӣ, ки соли 1970 таъсис дода шуда, ба сохтори Мактаби махсуси миёнаи милитсияи Вазорати корҳои дохилии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ дар ш. Душанбе дохил мешуд, ба вуҷуд омадааст [5].

Дар кафедраи мазкур дар марҳилаҳои гуногун чунин олимон ба монанди Солиев К. Ҳ., Шарипов Т. Ш., Сатторов Ғ., Ализода А. Ш. (Алиев А. Ш.), Сафарзода Ҳ. С. (Сафаров Ҳ. С.), Умари Х. А., (Умаров Х. А.), Насуриён П. А., (Насуров П. А.), Абдурашидзода А. А., (Абдурашидов А. А.), Амридинзода М. А. (Нажбудинов М. А.), Ҳусейнзода С. Ҳ., Латифзода С. З. ва дигарон барои пешбурди фаъолияти таълимӣ, илмӣ ва тарбиявӣ саҳми арзандаи худро гузоштаанд.

Таъсиси кафедраи умумидонишгоҳии «Психология» дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Кафедраи психологияи умумидонишгоҳӣ аз 10 02.1992 бо фармони №7 ва карори Шурои илмии донишгоҳ аз 6.01.1992 арзи вуҷуд дорад [6]. Мутаассифона, як муддат фаъолият накард ва бо фармоиши №68 аз 15.09.1997 барҳам дода шуд ва омӯзгорони он бошад, ба сохтори кафедраи педагогика шомил гардиданд. Бо қарори Шурои илмии донишгоҳ аз 30.12.2005 таҳти №5 бо фармони №6 аз 25.01.2006 кафедраи умумидонишгоҳии психология аз сохтори кафедраи педагогика бароварда шуда, мустақил гардид.

Воҳиди кории психолог дар Сарраёсати иҷрои ҷазои ҷиноятӣ. Дар муассисаҳои ислоҳии Сарраёсати иҷрои ҷазои ҷиноятии Вазорати Адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон воҳиди кории психолог баҳри ислоҳнамоии психологии маҳбусон таъсис дода шуд.

Фаъолияти психолог дар «Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе». Дар «Фурудгоҳи байналмилалии Душанбе» бо мақсади интихоби тиббӣ-психологии кайҳонавардон ва кормандони фурудгоҳ фаъолияти психолог ба роҳ монда шуд.

Моҳи декабри соли 2016 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавононро тасдиқ намуд, ки дар он диққати асосӣ ба беҳтар кардани дастрасии наврасон ба хизматрасониҳои солимии психикӣ равона карда шудааст.

Таъсиси факултети психология дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Дар асоси ба миён омадани эҳтиёҷи муассисаҳои таҳсилотӣ ба психолог ва мутахассисон-дефектологон барои кӯдакони имконияти маҳдуд таҳсилдошта, бо қарори Шӯрои олимони донишгоҳ аз 10 августи соли 2016, дар заминаи факултети таҳсилоти ибтидоӣ, факултети психология, таҳсилоти томактабӣ ва фарогир ташкил карда шуд. Соли 2017 дар заминаи факултети навтаъсис иловатан чор ихтисоси дигар: психология иҷтимоӣ, психологияи умумӣ, психологияи педагогӣ ва психологияи муноибатҳои оилавӣ таъсис дода шуданд [19].

Дар кафедраҳои факултети мазкур устодони соҳибмактаби сатҳи байналмилалӣ кору фаъолият кардаанд, аз ҷумлаи онҳо: А.М. Баҳоваддинов, З.Л.Беркович, Тарговиц Н.А., Бикчентай, М.Г.Ярошевский, Антонемко А., Покровская М.Х., Н.А.Бикчентай, М.Г.Ярошевский М.К.Казачкова., Н.Н.Турсунов, В.Х.Солеҳбоев, С.Н.Алиев, Пудинаев А, Юнусова Н.М, Маҷидова Б., Маҳмудов Ш, Саидов М.В ва дигарон.

Дар назди Муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров" бо фармони Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон № 05/1 аз 21.05.2019 ва фармоиши ректори Муассисаи давлатии таълимии "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров" №175 АЗ 25.06.2019 факултети психология ва таҳсилоти томактабӣ таъсис дода шуд, ки аз соли хониши 2019-2020 ба фаъолият оғоз намуд [20].

Дар факултети мазкур чунин ихтисосҳо амал мекунанд, аз ҷумла:

-Психология – 1-23.01.04, касбият: психолог, омӯзгори психология;

-Олигофренопедагогика. Таҳсилоти томактабӣ – 1-03 03 08-01, касбият: мураббии боғча. Олигофренопедагог;

-Таҳсилоти томактабӣ. Равоншиносии амалӣ – 1-01 01 01-06, касбият: Мураббияи муассисаҳои томактабӣ. Равоншинос.

Ҳамзамон дар факултети психология ва таҳсилоти томактабӣ чунин кафедраҳо кору фаъолият мекунанд: «психологияи иҷтимоӣ ва касбӣ»,«педагогика ва психологияи томактабӣ» ва «назария ва методикаи тарбияи томактабӣ.

Рушди психологияи ҳарбӣ. Дар Донишкадаи олии сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон кадрҳои соҳаи психологияи ҳарбӣ омода карда мешаванд.

Психологи мактабӣ. Дар мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ, воҳиди кории психологи мактабӣ ҷорӣ карда шуд.

Тағйиру илова ба моддаи 203-и Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021 №1811 ворид карда шуд, ки дар бобати иштироки равоншинос чунин оварда шудааст:

«Ҳангоми пурсиши шоҳид ё ҷабрдидаи ба синни шонздаҳ нарасида, инчунин шоҳид ё ҷабрдидаи ноболиғе, ки бинобар ҳолати ҷисмонӣ ё рӯҳии худ имконияти мустақилона ҳимоя кардани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худро надорад, иштироки омӯзгор ва (ё) равоншинос ҳатмӣ мебошад (Қонуни ҶТ аз 23.12.2021 № 1811)» [14].

Таъсиси Шурои диссертатсионии 6D.КОА-066 – Психология дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон [22]. Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ шумораи номзадон ва доктори илм рӯ ба афзоиш ниҳод. Ҳамзамон, боиси хушнудист, ки аллакай олимон ва муҳаққиқони ҷавони меҳанпараст метавонанд дар Тоҷикистони соҳибистиқлол рисолаҳои илмии хешро аз рӯйи ихтисосҳои “6D050301-Психологияи умумӣ, психологияи шахсият, таърихи психология, 6D050305 – Психологияи иҷтимоӣ ва 6D050306 – Психологияи ҳуқуқӣ” ҳимоя намоянд, ки ин орзуи деринаи тамоми психологони тоҷик буд.

Коркарди тестҳои психологӣ. Ҷиҳати дар амал татбиқ намудани дастуру ҳидоятҳо ва сиёсати маорифпарваронаи Асосгузори сулҳи ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти

Ҷумхурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади дар сатҳи баланд омода намудани кадрҳои баландихтисос аз ҷониби олими ҷавони соҳаи психология, Латифзода С.З. ва Солиҳов Н.С. тестҳои психологӣ коркард гардиданд. Тести мазкур дар заминаи методикаи "MMPI" ва тести "Аксентуатсияи Эйделмигер" коркард гардидааст ва "Шакли варақавии методикаи MMPI-и Сомон Латифзода» номгузорӣ гардидааст.

Тести коркарднамудаи Солиҳов Н.С. «Катакчаҳои холӣ» унвон гирифта, ҷиҳати ташхиси психологии тафаккур равона гардидааст. Коркарди тестҳои мазкур аз ҷониби Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон бо «Шаҳодатномаи муаллифӣ» эътироф гардиданд.

Чопи китобҳои дарсӣ. Дар замони соҳибистиқлолӣ аз ҷониби олимони ватанӣ китобҳои дарсии соҳавӣ рӯйи чоп оварда шуд. Аз ҷумла соли 2010 аз ҷониби гурӯҳи муаллифон китоби дарсии «Психология» рӯйи чоп омад.

Ҷиҳати пешгирии ҳолатҳои номатлуб, аз қабили амалҳои террористию экстремистӣ, хурофотпарастию ҷудоихоҳӣ, таассуби динӣ, саривақт кушодани ҷиноятҳо, ҳамзамон бо мақсади баланд бардоштани маҳорату малакаи касбии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар ҷиҳати иҷрои баланди вазифаҳои хизматӣ-оперативӣ аз ҷониби мутахассисони касбии соҳаи мазкур, дотсентон Латифзода С.З. ва Қосимов Ф.М. китоби дарсии "Психологияи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ", ки яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ташкил медиҳад, рӯйи нашр оварданд.

Китоби дарсии "Психологияи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯйӣ" зери назари Раҳимзода Рамазон Ҳамро - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-полковники милитсия омода шудааст. Китоби дарсии мазкур ба хотири пешрафти фаъолияти кории кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар, алалхусус ба кормандони оперативӣ омода гардидааст.

Хулоса. Пас аз таҳлили андешаҳо ва омилҳои болозикр метавон чунин ишора намуд, ки номгӯйи соҳаҳои рушди психология даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон дар мақолаи мазкур овардашуда мукаммал набуда, балки қисмате аз онҳост ва боварӣ дорем, ки муҳаққиқон ва олимону унвонҷӯёни ҷавон аз ин неъмати соҳибистиқлолӣ моҳирона истифода намуда, барои рушди психологияи ватанӣ дар арсаи ҷаҳонӣ кӯшишҳои зарурирро ба роҳ мемонанд.

АДАБИЁТ:

1.Банков И.В. Введение в профессию «психолог» / И.В.Банков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников. - М.: -Воронеж., 2003. -С. 151.

2.Вестник Педагогического университета (серия филологических и общественных наук). -Д., 2002. - №1. - С.8.

3.Кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология ва психологияи Академияи Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон [электронный ресурс] https://avkd.tj/tg/dar-borai-akademiya/kafedraho/201-kafedrai-huquqi-jinoyati-kriminologiya-va-psikhologiyai-akademiyai-vkd-jumhurii-tojikiston.html (дата обращения: 10.02.2024).

4.Кафедраҳои умумидонишгоҳии «Психология» [электронный ресурс] https://new.kgu.tj/tj/department/ 84 (дата обращения: 10.02.2024).

5.Козлов Н.И. Практическая психология и наука [электронный ресурс] https://psychologos.ru/articles/view/prakticheskaya-psihologiya-i-nauka (дата обращения: 09.02.2024).

6.Латифзода С.З. Меъёрҳои касбӣ-психологии қабули номзадҳо ба кор дар мақомоти корҳои дохилӣ ва роҳнамоии психологии онҳо.-Душанбе, 2015.-187с.

7.Леонардо да Винчи. Избр. произведения. - М., 1935. - Т.1.-С.53.

8.Моддаи 203-и Кодекси мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

9.Новицкий О.М. «Руководство к опытной психологии» (СПб., 1840). -245с.

10.Расулов С.Х. Рушди психология дар асри 20 ва дурнамои он дар асри 21 (бо назардошти психологияи ватанӣ) // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф, 2021, №4(36).-С.10-15.

11.Расулов С.Х., Каримов Қ. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ) /Мураттибон: С.Х. Расулов, Қ. Каримов [Матн]. - Душанбе, 2014. -С.156-165.

12.Солеҳбоев В.Ҳ., Атохонов Р. Илми психология дар Тоҷикистон // Мактаби советӣ, №1, 1973.-С.18-19.

13.Таърихи таъсисёбии факултети психология [электронный ресурс] https://www.tgpu.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=567&Itemid=130&lang=tj (дата обращения: 09.02.2024).

14. Факултети психология ва таҳсилоти томактабӣ [электронный ресурс] https://www.hgu.tj/faculty/tomaktabi.html (дата обращения: 21.02.2024).
15. Шуроҳои диссертатсионии амалкунанда [электронный ресурс] https://vak.tj/hac_new/images/pdf_files/6D.KOA_066_new.pdf (дата обращения: 04.03.2024).

РУШДИ ПСИХОЛОГИЯИ ИЛМӢ ВА АМАЛӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, илм ҷомаи навро ба бар намуда, суръати рушди худро тағйир доду рӯ ба беҳбудӣ овард ва ҳамин тавр, барои рушди психологияи илмию амалӣ имкони васеъ ва такони ҷиддӣ бахшид. Психологияи илмию амалӣ байни худ тафовутро доранд. Психологияи амалӣ гуфта (дар қарни 19 психологияи таҷрибавӣ истифода мегардид), он соҳаҳои илми психология фаҳмида мешавад, ки донишҳои илмӣ бевосита дар амал табиқ меёбанд ва ё татбиқ карда мешаванд.

Ин фарқ аз нуқтаи назари вазифа низ дидан мумкин аст: психологияи амалӣ, бар хилофи психологияи илмӣ, бояд қодир бошад, ки ба одамон (ё гурӯҳҳо) дар ҳалли мушкилот ва мушкилоти ҳаёташон кӯмак расонад.

Психологияи илмӣ ба таҳлил, ҷамъбаст ва ба системадарории омилҳои сершумору гуногунпаҳлуи психологӣ, ки ба гурӯҳҳои алоҳида алоқамандӣ доранд, машғул буда, дар ин аснод консепсия ва назарияҳои мувофиқро рӯйи кор меоранд.

Ҳамзамон, дар мақолаи мазкур таърихи рушди психологияи илмию амалӣ дар Тоҷикистон бо назардошти таъсисёбиҳои марказу пажӯҳишҳо дар системаи маориф ва дигар сохторҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: *психологияи илмию амалӣ, донишҳои илмӣ, методҳои психологӣ, машварати психологӣ, ташхиси психологӣ, офиятбахшии иҷтимоӣ-психологӣ, коркарди тестҳои психологӣ, рушд, инкишоф, соҳаҳои психология, психолог-машваратчӣ, психолог-ташхисгар, психолог-муҳаққиқ, пажуҳишҳои психологӣ.*

РАЗВИТИЕ НАУЧНОЙ И ПРАКТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

После обретения политической независимости наука приняла новый облик, изменила темпы своего развития и усовершенствовалась, дав тем самым широкие возможности и серьезный толчок развитию научной и практической психологии. Существует разница между научной и практической психологией.

Прикладная психология (в 19 в. опытная психология) относится к тем областям психологической науки, в которых научные знания непосредственно применяются на практике. Прикладная психология включает психологическое консультирование, психологическое тестирование, психологическую коррекцию.

Научная психология занимается анализом, суммированием и систематизацией многочисленных и разнообразных психологических факторов, относящихся к определенным группам, и появляется соответствующие концепции и теории.

Эту разницу можно увидеть и с точки зрения задачи: прикладная психология, в отличие от научной психологии, должна быть способна помочь конкретным людям (или группам) решать задачи и проблемы в их жизни.

В то же время в данной статье анализируется история развития научной и практической психологии в Таджикистане с учетом создания исследовательских центров в системе образования и других структурах.

Ключевые слова: *научная и практическая психология, научные знании, психологические методы, психологическое консультирование, психологическая диагностика, социально-психологическая реабилитация, обработка психологических тестов, психолог-консультант, психолог-диагностик, психолог-исследователь, психологические исследование.*

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND PRACTICAL PSYCHOLOGY DURING THE INDEPENDENCE OF TAJIKISTAN

After gaining political independence, science took on a new look, changed the pace of its development and improved, thereby giving broad opportunities and a serious impetus to the development of scientific and practical psychology. There is a difference between scientific and practical psychology.

Applied psychology (in the 19th century experimental psychology) refers to those areas of psychological science in which scientific knowledge is directly applied in practice. Applied psychology includes psychological counseling, psychological testing, psychological correction.

Scientific psychology deals with the analysis, summation and systematization of numerous and varied psychological factors related to certain groups, and corresponding concepts and theories emerge.

This difference can also be seen from a task perspective: applied psychology, as opposed to scientific psychology, must be able to help specific people (or groups) solve problems and problems in their lives.

At the same time, this article analyzes the history of the development of scientific and practical psychology in Tajikistan, taking into account the creation of research centers in the education system and other structures.

Key words: *scientific and practical psychology, scientific knowledge, psychological methods, psychological counseling, psychological diagnostics, socio-psychological rehabilitation, processing of psychological tests, psychology textbooks, psychological departments, consulting psychologist, diagnostic psychologist, research psychologist, psychological research .*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Латифзода Сомон Зариф - дотсенти кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони 17 А. Тел: (+992) 88-000-83-84. E-mail: Latifzoda_01@mail.ru*

Искандарова Манижа Раҳматулоевна – унвонҷӯйи кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони 17 А. Тел: (+992) 501-60-98-50. E-mail: manizh15@mail.ru

Свединия об авторах: *Латифзода Сомон Зариф – доцент кафедри психологии факультет философии Таджикского национального Университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки-17 а.Тел: (+992) 88-000-83-84, Электронная почта: Latifzoda_01@mail.ru*

Искандарова Манижа Рахматулоевна – соискатель кафедри психологии факультет философии Таджикского национального Университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки-17 а.Тел: (+992) 501-60-98-50. E-mail: manizh15@mail.ru

Information about the authors: *Latifzoda Somon Zarif - associate professor of the department of psychology Faculty of Philosophy, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue-17 a.Tel: (+992) 88-000-83-84. Email: Latifzoda_01@mail.ru*

Iskandarova Manizha Rakhmatuloevna – applicant for the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue-17 a.Тел: (+992) 501-60-98-50. E-mail: manizh15@mail.ru

ИСТИФОДАИ АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ВА МУОСИРИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИЮ ЭСТЕТИКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Зоидова С. А.

унвонҷӯйи ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

Дар бораи тарбияи ахлоқию эстетикии наврасону ҷавонон, ки оянда натанҳо дар тули фаъолияти касбии онҳо, балки дар тамоми зиндагии онҳо ҳамчун санги таҳкурсӣ, яъне бунёди тарзи зисти онҳо нишон медиҳад, пеш ва беш аз ҳама заҳматҳои шабонарӯзии волидайн ва сонияи саҳми омӯзгорони мактабҳои миёнаи таҳсилоти умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ чун боду ҳаво зарур аст. Дар ташаккули симои иҷтимоию ахлоқии наврасону ҷавонон, баъд аз тарбияи хонаводагӣ, мактабу муаллим, инчунин муҳити зисту фаъолияти онҳо низ нақши муҳим дорад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки масъулияти муқаддаси волидон дар тарбияи фарзандон ва муҳити зисту фаъолияти омӯзишии онҳо кумаки бесобиқаву беғаразона ва бебаҳо барои омӯзгорони мактабҳои миёнаю олӣ дар раванди таълиму тарбияи ахлоқиву эститикӣ ба шумор меравад.

Бояд гуфт, тоҷикон, ба истилоҳи Президенти кишвар, ҳамчун халқи тамаддунофар, аз қадимулайём ба тарбияи насли наврас ва ҷавонон аҳамияти хосса медоданд. Воқеан, осори ниёгони асримиёнагии мо саросар панду ҳикмат ва ҳидоятҳои созанда бароиояндагон дар тарбияи ахлоқиву эстетикӣ ба шумор мераванд. Педагогҳои шинохтаи кишвар Хайрулло Афзалов ва Баён Раҳимов дуруст қайд кардаанд, ки яке аз бузуртарин неъмати зиндагӣ барои эронинажодҳо фарзанд ба шумор мерафт. Вақте ки фарзанд ба дунё меомад, ӯро равғани дарахти парахома ё хаома мехӯронданд. Ин корро барои он мекарданд, ки, тифл дар оянда ҳушёр, бофазилат ва оқил гардад. Ғайр аз ин се шабонарӯз дар наздаш оташ месӯзонданд, то ӯ аз ҳар гуна хатар эмин бошад ва то чиҳил рӯз ӯро танҳо намегузоштанд, ки мабодо осебе ба ӯ нарасад. Писаронро якуним сол ва духтаронро понздаҳ моҳ модарон шир медоданд. Падарон вазифадор буданд, ки фарзандони худро ба мактаб фиристанд ва ба ӯ илму ҳунар омӯзонанд. Дар китоби муқаддаси эронинажодҳо “Авасто” омадааст “агар туро фарзанди хурдсол аст, ӯро ба дабистон бифрист, зеро ки фурӯғи дониш чашми равшан ва биност”. Фарзандон низ дар навбати худ вазифадор буданд, ки ҳурмати падару модарро ба ҷо оваранд. [1, с. 8].

Ин гуфтаҳо худ далели онанд, ки тарбияи ахлоқиву эстетикӣ дар миёни тоҷикон таърихи қадима дошта, тавассути китоби муқаддаси “Авасто” ба ниёгони асримиёнагии мо

бевоситаву бавосита ба мерос монда, аз онҳо то замони мо дар шакли назму наср, аз ҷониби ҳазорҳо нафар шоирону нависандагон ва донишмандони гуногун, аз қабили Абуабдуллоҳи Рӯдакию Абулқосими Фирдавсӣ, Абубакри Розиву Абулаббоси Эроншаҳрӣ, Абуалии Синою Абурайҳони Берунӣ, Унсурмаолии Кайковусу Носири Хусрав ва дигарон ба мерос мондааст.

Бояд гуфт, ки дар бораи зарурати тарбияи ахлоқиву эстетикии наврасону ҷавонон ҳамчун "зарурати тарбияи инсони комил, ҳаматарафа инкишофёфта ва солиму бардам, адолатпешаю хайрхоҳ дар ин давра (давраи салтанати Сомониён – З.С.) бори аввал дар ашъори сардафтари адабиёти классикии тоҷик Абӯабдулло Рӯдакӣ бардошта мешавад. Минбаъд ғояҳои инсонгароёнаи устод Рӯдакӣ аз тарафи мутафаккирони бузурги тоҷик Форобию Фирдавсӣ, Берунию Ибни Сино, Носири Хисраву Унсурмаолии Кайковус, Умари Хайёму Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозию Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофизи Шерозию Абдураҳмони Ҷомӣ Камолиддин Биноӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Мирзо Абдулқодир Бедилу Аҳмад Махдуми Дониш ва ғ. дастгирӣ карда шуда, рушду нумӯ дода мешавад. Таъсири ғояҳои ахлоқии Абӯабдуллои Рӯдакирро бешак, ба эҷодиёти ҳамаи адибони форсизабони Моварауннаҳр ва Хуросон ва берун аз он дар эҷодиёти ҳамаи шоирони Шарқи мусулмонӣ ҳис кардан мумкин аст.Пас, фикри Маъруф Орифӣ дар бораи он ки Рӯдакиро нафақат сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик, балки "асосгузори афкори педагогии халқи тоҷик" бояд номид, қобили қабул аст". [3, с. 214-215].

Тарбияи ахлоқию эстетикӣ дар ҳамгироии дигар шаклҳои таълиму тарбия бечуну чаро ба ташаккули муносибати арзишманду босалоҳияти хонанда ба таъриху маданияти кишвар, муҳаббат ба Ватани худ, ба зодгоҳи худ, ба посдории эҳтироми бузургони пешгузаштаи худ, ба меҳнат, сарвати ҷамъиятӣ, ба табиат, ба одамон ва ба худ бояд нигаронида шавад. Бояд гуфт, ки яке аз вазифаҳои тарбияи ахлоқию эстетикӣ дар ҳамгироӣ бо тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстии наврасону ҷавонон - ин нигоҳ дошта тавонистани идомаи анъанаҳои таърихӣ ва хотираи гузаштаи халқи худ ва сабақбардорӣ аз он вобастагии ногусастанӣ дорад.

Воқеан, омӯзиши таъриху маданият, корнамоиҳои қаҳрамонона ва дастовардҳои илмию адабии ниёгон ба сифати мавзуи тавзеҳдиҳандаи инкишофи донишҳои маънавию ахлоқӣ ва эстетикии наврасону ҷавонон ба шумор меравад.

Бояд дар назар дошт, ки тарбияи ахлоқию эстетикии наврасону ҷавонон яке аз вазифаҳои муҳимтарини донишҳои педагогӣ ба ҳисоб меравад. Агарчанде аз замонҳои қадим, дар кишварҳои Шарқи Қадим (Мисри Қадим, Бобулистон, Эрон Ҳиндустон ва Чини Қадим) ба тарбияи маънавию ахлоқии наврасону ҷавонон ҳамчун ояндаи кишвар аҳамияти ҷиддӣ дода мешуд. Вале маҳз дар Юнони Қадим аз замони зиндагии Афлотуну Арасту нишонаҳои эстетика дар муҳити педагогӣ дар ҳамгироии эътиқод, ахлоқ, одоб ва ҳатто варзиш зуҳур намудаанд. Бояд гуфт, ки дар самти тарбияи ахлоқию эстетикии наврасону ҷавонон мактаб маконест, ки онҳо дар дар он на танҳо хондану навиштан, ҳисоб кардан ва фикр карданро меомӯзад, балки тартибот ва тарбияи ахлоқию эстетикӣ ва дарки мафҳуми зебоипарастиро ёд мегирад.

Маҳз ба зудиин ҷиҳат, ғайр аз самтҳои асосии фаъолияти тарбиявӣ дар мактабҳои миёна бояд бо назардошти анъанаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии хонандагон, ки ҳар кадоми онҳо ҳамчун барандаи хусусиятҳои равонии муайян амал кунанд, ба онҳо аз тарафи омӯзгорон аз ҷиҳати методӣ аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Бо ин васила омӯзгоронро месазад, ки ба наврасону ҷавонон, хусусан, хонандагони синфҳои ибтидоӣ ёд диҳанд, то тарбияи ахлоқиву эстетикӣ дар системаи умумии тарбияи шаҳрвандӣ, донишҳои тарбиявии шахс мавқеи асосӣ ва аввалиндараҷаро ишғол кунад. Эҳтиром ва пос доштани маданияти миллии худ, таҳаммулпазирӣ ва расидан ба қадру манзалати устодон ва умуман калонсолон ҷузъи ҷудонашавандаи тарбияи ахлоқиву эстетикӣ ба шумор меравад, ба наврасону ҷавонон ҳанӯз дар овони кӯдакӣ аз ҷониби водион ва мураббиёни боғчаҳою кӯдакистонҳо ва минбаъд дар мактаб аз тарафи педагогҳои пуртаҷрибаю шинохта омӯзонда мешавад.

Воқеан, дар ташаккули хислатҳои неки инсонӣ, аз қабили таҳаммулпазирӣ ва риояи эҳтироми тарафайн, ки ҳар як тарбиятгиранда таърих, забон, адабиёти халқи худро бояд донад ва дар баробари он ҳисси ифтихори миллиро бо эҳтиром ба фарҳангу анъанаҳои миллӣ муттаҳид сохта тавонад ва ба наслҳои минбаъда интиқол диҳад, ки кулли ин кор бидуни тарбияи ахлоқӣ ва рафтори шоистаи таҳсин имконнопазир аст.

Зеро ҳар як фарди дорои ахлоқи ҳамида ва рафтори намунавӣ бемасъулият буда наметавонад, зеро ӯ мавқеи худро дар инкишофи соҳаҳои маънавию моддии ҳаёт амиқ дарк карда метавонад. Вай бераҳм буда наметавонад, зеро аз тарбияи ахлоқиву эстетикӣ

бархӯрдор аст, аз ин рӯ, ба ҳеҷ ваҷҳ нисбат ба тақдири миллату давлати худ бепарво, бетараф ва риёкору хиёнаткор буда наметавонад. Дар тарбияи маънавию ахлоқӣ инчунин ба анъанаҳои фарҳангӣ ва таърихии мардум, ки хислатҳои миллии онҳоро инъикос менамояд, таваҷҷуҳ кардан зарур аст, ки ин ба баланд шудани фаъолияти эҷодии хонандагон кӯмак мерасонад, онҳоро ба омӯзиши фарҳанги маънавии мардум ҳидоят мекунад.

Вақте ки сухан дар бораи маънои васеи мафҳуми тарбия меравад, ин маънои аз насл ба насл интиқол додани дониш, малака, рафтори иҷтимоӣ, меъёрҳои зарурии тарбияи ахлоқӣ ва эстетикиро дорад. Яъне таҷрибае, ки шахс дар тӯли омӯзишӣ ҷамъ кардааст, ҷузъи маънавиёти ӯ ба шумор меравад. Дар раванди таълим қариб ҳамаи муассисаҳои давлатӣ, муассисаҳои таълимӣ, оила, ташкилоти ҷамъиятӣ ва фарҳангӣ, воситаҳои ахбори омма иштирок мекунанд.

Аз ин рӯ, тарбия дар системаи фаъолияти маънавии шахс – он фаъолияти мақсаднок ба шумор меравад, ки бо мақсади омода намудани ӯ ва иштирокаш дар ҳаёти ҷамъиятию фарҳангии замону макони зиндагониаш, инчунин ташаккул додани малакаҳои ба амсилаҳои меъёрии иҷтимоӣ-фарҳангӣ ҳосилкардааш нигаронида шудааст.

Аз мавқеи донишҳои педагогӣ тарбияро ҳамчун фаъолияте маънидод кардан мумкин аст, ки ба ташаккули шахсияти наврасону ҷавонон, барои ба ҳаёт омода кардани онҳо ва дар ҷо ба ҷо кардани малакаҳои муайяни рафтор ва сифатҳои шахсӣ, рафтори зебо ва ҳисси зебоипарастии онҳо нигаронида шудааст. Дар ҳақиқат, ин ҳадафи асосии тарбия мебошад, зеро тарбия на танҳо ҳамчун раванд, балки натиҷаи фаъолияти маънавии фард низ фаҳмида мешавад.

Қобили тазаккур аст, ки дар масъалаи омӯзишу таснифи тарбия пеш аз ҳама тарбиятгар, мураббӣ ва омӯзгор бояд донад, ки намудҳои гуногуни тарбия вуҷуд доранд: ақлӣ, ахлоқӣ, ҷисмонӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ва ғайра. Аз ин рӯ, метавон хулоса кард, ки ҳадафи тарбия ташаккули шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта ба шумор меравад. Бахри музаффарияти адолат бояд гуфт, ки аз ҳамаи намудҳои тарбия дар рушди ҳаматарафаи шахсият тарбияи ахлоқӣ мавқеи хоссаро ишғол менамояд.

Роҷеъ ба мазмуну мундариҷаи тарбияи ахлоқӣ бояд гуфт, ки дар ҳар як ҷомеа ё муҳити мушаххас принсипҳои муайяни ахлоқӣ вуҷуд доранд, ки аз ҷониби як қатор мафҳумҳо ташаккул мeёбанд. Ин мафҳумҳо дар ҷомеа ба таври умум қабул шудаанд ва онҳоро меъёрҳои иҷтимоӣ меноманд. Риояи онҳо барои азхудкунии арзишҳои умумибашарӣ ва принсипҳои асосии ахлоқӣ нигаронида шудааст.

Дар бораи асосҳои педагогии тарбияи ахлоқӣ бояд гуфт, ки раванди тарбияи ахлоқӣ маҷмуи муносибатҳои пайгиронаи байни тарбиятгиранда ва коллектив мебошад, ки ба ноил шудан ба самаранокӣ ва сифати фаъолияти педагогӣ ва дараҷаи дурусти тарбияи ахлоқии шахсияти хонанда нигаронида шудааст.

Ахлоқ ва махсусан, ахлоқи ҳамида он меъёрҳои тарбиявие мебошанд, ки одамонро дар рафтори ҳаррӯзаашон роҳнамоӣ мекунанд. Аз ин рӯ, ахлоқ нишондоди абадӣ ё тағйирнопазир нест, балки тағйирёбанда ва идорашаванда буда, аз ҷониби нуфузи афкори ҷамъиятӣ идора карда мешавад. Дар навбати худ, талаботи ахлоқӣ, меъёрҳо, ҳуқуқ дар шакли идеяҳо дар бораи чӣ гуна рафтор кардан дар ҷомеа асосҳои муайян доранд.

Меъёрҳои ахлоқии шахс ифодаи муносибатҳои муайяне ба шумор меравaнд, ки дар ҷомеа, дар соҳаҳои гуногун муқаррар карда мешаванд. Тарбияи ахлоқӣ раванди мақсадноки ташаккули шуури баланд, ҳиссиёт ва рафтори ахлоқии насли наврас мувофиқи идеалҳо ва принсипҳои ахлоқ мебошад.

Тарбияи ахлоқӣ вазифаҳои муайяну мушаххасе дорад, ки вазифаи асосии он дар насли наврас ташаккул дода тавонистани шуури ахлоқӣ, рафтори устувори ахлоқи ҳамида ва ҳиссиёти ахлоқие, ки ба тарзи ҳаёти муосир мувофиқат мекунанд, ташаккул додани мавқеи фаъоли ҳаётии ҳар як шахс, одати роҳнамоӣ дар рафтор, амал, муносибатҳо ва иҷрои вазифаи ҷамъиятӣ мебошад.

Педагогика ва психология дар соҳаи тарбияи ахлоқӣ чунин мафҳумҳоро ба монанди шуури ахлоқӣ ва рафтори ахлоқӣ ҷудо мекунад. Мазмуни шуури инсонро системаи донишҳои таърихан муқарраршуда ва пайвастанашаванда, ки тавассути таҷрибаи шахсӣ тағйир дода мешавад, ташкил медиҳад. Яке аз хусусиятҳои шуур ҳамчун маҷмуаи дониш дар бораи олами атроф тавсиф дода мешавад. Маҳз бад-ин ҷиҳат таълим дода мешавад, ки шуур бидуни дониш буда наметавонад.

Тарбияи ахлоқиву эстетикии шахс дар таҷрибаи иҷтимоӣ ва дар шуури ахлоқии ҷамъиятӣ инъикос меёбад, зеро ғояҳо, назарияҳо, консепсияҳо муносибатҳои воқеии одамонро, ки дар раванди фаъолият ва муошират инкишоф меёбанд, инъикос мекунанд. Эътиқод дараҷаи олии ташаккули шуури ахлоқӣ ва танзимгари амалҳо мебошад. Устувории маънавии шахс ба он вобаста аст, ки боварии аз худ кардани системаи мафҳумҳои ахлоқӣ, ташаккули ҳиссиёти ахлоқӣ, умумӣ кардани таҷрибаи рафтор ва муносибатҳо хос аст.

Омӯзиш ва азхудкунии идеяҳо ва мафҳумҳои ахлоқӣ раванди дуру дароз ва мураккаб аст. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ барои азхудкунии мафҳумҳои ахлоқӣ, шурӯъ аз сатҳи муаррифӣ то азхудкунии пурраи мундариҷаи он роҳи дарозро тай мекунанд. Вусъати таҷриба, ҷамъоварии дониш, аз як тараф, боз ҳам амиқ дарк кардан ва фарқ карда тавонистани ақидаҳои ахлоқӣ, аз тарафи дигар, барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ аз тарафи омӯзгор тавсиф ва таълиму тарбия дода мешавад. Ташаккули ғояҳои ахлоқӣ дар рафтори кӯдакону наврасон ва муносибати онҳо бо дигарон нақши танзимкунанда дошта, аз тарафи омӯзгор идора карда мешавад.

Дар шуури хонандагони синфҳои ибтидоии мактаби миёна симои ягон ҳодисаи ҳаётии ахлоқӣ на танҳо дар давраи ба амал омадани он ҳодиса пайдо шуда метавонад, балки ҷанбаи назариявии он дар рафти тарбияи онҳо аз тарафи омӯзгор мавриди баррасӣ қарор гирифта мешавад. Хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин ё он амали дӯсташонро, ки боре мушоҳида кардаанд, метавонанд дубора такрор ва эҷод кунанд. Илова бар ин, метавонад амали худро дар ҳолатҳои муайян вобаста ба омӯзиш ва таҳлили бошуурона тағйир диҳанд.

Бояд гуфт, ки принсипи асосии педагогика чунин аст, ки шуури ахлоқӣ ва рафтори бачаҳо дар ягонагӣ ташаккул меёбад ва нақши омӯзгор (педагог) дар он аввалиндараҷа мебошад. Хусусиятҳои нав дар кӯдакон дар муносибат бо калонсолон ва ҳамсолон пайдо мешаванд. Кӯдакон ба муошırати пурмазмун бо калонсолон таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Огоҳии рафтори боадабона, ки шомили тарбияи ахлоқию эстетикӣ ба шумор меравад, боиси ташаккули қобилияти дар амал ҳидоят намудани меъёрҳои ахлоқии омӯхташуда мегардад.

Маҳз бад-ин ҷиҳат, хонандагони синфҳои ибтидоӣ хоҳиши фаъоли муошират бо ҳамсолони худро дар фаъолиятҳои гуногун зоҳир мекунанд, ки дар натиҷа барои инкишофи муносибатҳои коллективӣ заминаҳои муайян ба вуҷуд меоварад. Муошırати пурмазмун бо ҳамсолон омили муҳими ташаккули шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ мегардад. Дар фаъолияти коллективона (бозӣ, хониш, муошират) малакаи банақшагирии коллективии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ташаккул меёбад. Дар тарбияи ахлоқию эстетикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар баробари таълиму тадрис, инчунин фаъолияти меҳнатӣ ва бозӣ низ нақши муҳим мебозад. Онҳо дар дарс қоидаҳои рафтори тарбиявиро азхуд мекунанд, мақсаднокӣ, масъулиятшиносӣ, хислатҳои қавииродагӣ, фарқ кардани хубу бад, зишту зеборо ташаккул медиҳанд.

Воқеияти ҳақиқат ин аст, ки тарбияи ахлоқию эстетикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ маҳз аз курсиҳои синф оғоз гардида, баъдан дар тӯли тамоми ҳаёту фаъолияташон идома меёбад. Онҳо меомӯзанд ва дар таҷрибаи худу ҳамсинфонашон мебинанд, ки амали нек, ахлоқи ҳамида, рафтори зебо муносибати шахсро ба воқеияти атроф тавсиф мекунад. Возеҳ аст, ки амал ҳам ҷанбаи ахлоқӣ ва ҳам ҷанбаи эстетикӣ дорад. Аз ин рӯ, онҳо кӯшиш мекунанд, ки амалҳои нек ва зебову шоистаи худро ба одат табдил диҳанд. Ин омил яке аз вазифаҳо ва ҳадафи педагогика дар ташаккули шахсият ба шумор меравад.

Бояд гуфт, ки тарбияи ахлоқию эстетикӣ ба ғайр аз ҷанбаи педагогӣ, инчунин ҷанбаҳои равоншиносӣ низ доранд. Инкишофи ахлоқ аз ҷиҳати равоншиносӣ, гуфтан мумкин аст, ду ҷанбаро дар бар мегирад. Аз як тараф инкишофи ҳиссиёт ва ирода бошад, аз тарафи дигар он аст, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ тадриҷан ба фаҳмидани олами атроф ва дарк кардани мавқеъи худ дар он шурӯъ мекунанд, ки дар ин ҳолат навъҳои нави ангезаҳои рафториро ба вуҷуд меорад, ки дар зери таъсираш онҳо рафтори муайяни мақбулро, ки дар натиҷаи мушоҳида, қиёс ва зарурати пешомада иҷро мекунанд.

Бад-ин тариқ, дар натиҷаи инкишофи маҷмуии тасаввуроти инсон дар бораи неку бад, дар бораи он чи дуруст асту нодуруст аст, огоҳӣ аз меъёрҳои иҷтимоӣ, эҳсосоти ахлоқӣ ташаккул меёбад. Эҳсоси ахлоқӣ ва зебоипарастӣ таҷрибаҳои муносибати шахс ба воқеият ва ба рафтори худ мебошад. Дар шуури ахлоқии шахс ин ҳиссиёт бо ҳиссиёте, ки дар меҳнат ва бозии бачагон ташаккул ёфтаанд, дар ягонагии органикӣ мебошанд.

Бояд гуфт, ки ташаккули ҳиссиёти баланди ахлоқӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва наврасону ҷавонон ин муҳаббат ба Ватан, ҳисси рафоқат, эҳтиром нисбат ба

якдигар ва калонсолон мебошад. Асоси инкишофи ин ҳиссиёт бошад, таассуроти равшан дар бораи ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, донишҳои аз ҷиҳати эҳсосӣ бой дар бораи кишвари худ, дар бораи ҳаёти халқи худ мебошад, ки хонандагон онҳоро ҳангоми шинос шудан бо адабиёти бадеӣ дар синф ва сайёҳат (экскурсия)-ҳои беруназсинфӣ меомӯзанд.

Инкишоф додани иродаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва наврасону ҷавонон аз бисёр ҷиҳат аз малакаву таҷриба ва салоҳияту донишҳои педагогии омӯзгор вобаста мебошад, ки дар натиҷа ба тағйирёбии омилҳои рафтори шоистаи онҳо боис мегардад. Бад-ин тариқ, рафтори бошууронаи онҳо ба ҳадаф мерасад ва барои он ки ангезаҳои мақбулу шоистаи таҳсин дар ҳаёташон амалӣ шаванд, роҳу шаклҳои дурусти рафторро аз худ мекунанд.

АДАБИЁТ:

1.Атахонов Т., Лутфуллоев М., Шарипов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ. – Душанбе, 2005

2.Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик.- Душанбе: Матбуот, 2002.- 104 с.

3.Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1994. – 192 с.

4.Кайковус,Унсуралмаолӣ. Қобуснома. Таҳия, пешгуфтор ва тавзеҳоти Мирзо Муллоаҳмад ва Меҳрӣ Шарофовна. – Душанбе: Маориф, 2016. – 240 с.

5.Лутфуллоев М. Педагогикаи шафқат. – Душанбе, 1994.- 50 с.

6.Лутфуллоев М. Эҳёи педагогикаи Аҷам. – Душанбе, 2004. – 184 с.

7.Маҷидова Б. Анъана ва расму оинхои халкӣ хамчун воситаи ташаккули сифатҳои ахлоқии фарзандон дар оила. Душанбе, 2004.-с. 211.

8.Нуров Абдулбоқӣ. Кори якҷояи мактабу оила дар тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол, Д., 1989.

9.Нуров А. Арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ва нақши онҳо дар тарбияи ахлоқии насли наврас. – Душанбе, 2004. – 215 с.

10.Сабурӣ Х.М. Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия (монография). – Хуҷанд: Нури маърифат, 2018. – 316 с.

11.Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонпарвар ва ҷомеаи фарҳангӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 544 с.

ИСТИФОДАИ АНЪАНАҲОИ МИЛЛӢ ВА МУОСИРИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ТАРБИЯИ АХЛОҚИЮ ЭСТЕТИКИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Мақола ба масъалаи истифодаи босамари анъанаҳои миллӣ ва муосири халқи тоҷик дар раванди таълим ва тарбияи ахлоқию эстетикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст. Дар он пеш аз ҳама саҳм ва масъулияти падару модар дар камолоти фарзанд нишон дода шуда, нақши хонаводагӣ дар тарбияи ҳаматарафаи фарзанд, аз ҷумла тарбияи ахлоқию эстетикии насли наврас мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ҳамчунин мавқеъ ва ҳамкории мактаб, муаллим ва аҳли ҷомеа дар ба роҳ мондани тарбияи ахлоқию эстетикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо истифода аз сарчашмаҳои илмии олимони соҳа аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудааст. Дар асосноккунии масъала аз осори панду ахлоқии намояндагони педагогикаи мардумӣ ва олимон-педагогони муосири тоҷик бомаврид истифода карда шудааст.

Мафҳуми тарбия ба маънои томаш шарҳу эзоҳ дода шудааст, ки, он маънои аз насл ба насл интиқол додани дониш, малака, рафтори иҷтимоӣ, меъёрҳои зарурии тарбияи ахлоқӣ ва эстетикӣ мебошад. Яъне таҷрибае, ки шахс дар тӯли омӯзиши таълиму тарбия ҷамъ кардааст, ҷузъи маънавиёти ӯ ба шумор меравад. Дар хотима асосҳои педагогии тарбияи ахлоқию эстетикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ нишон дода шуда, дар ин замина нақши ҳалкунандаи омӯзгорони синф таъкид карда шудааст.

Калидожаҳо: *тарбия, шахсият, тарбияи ахлоқӣ, тарбияи эстетикӣ, синфҳои ибтидоӣ, тарбияи хонаводагӣ, мактаб, муаллим, фарзанд, падару модар, афкори педагогӣ, муоширaт, ташаккули шахсият.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И СОВРЕМЕННЫХ ТРАДИЦИЙ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В НРАВСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Статья посвящена вопросу эффективного использования национальных и современных традиций таджикского народа в процессе нравственно-эстетического обучения и воспитания учащихся начальных классов. В ней, прежде всего, указывается на вклад и ответственность родителей в зрелость ребенка, анализируется роль семьи во всестороннем воспитании ребенка, в том числе нравственно-эстетическое воспитание подрастающего поколения. Кроме того, научно обоснована позиция и сотрудничество школы, учителя и общества в налаживании процесса нравственного и эстетического воспитания учащихся начальных классов с использованием научных источников ученых отрасли. В обосновании этого вопроса были надлежащим образом использованы произведения нравственных наставлений представителей народной педагогики и современных таджикских ученых-педагогов.

Понятие воспитания трактуется в том смысле, что оно подразумевает передачу из поколения в поколение знаний, навыков, социального поведения, необходимых норм нравственного и эстетического воспитания. То есть опыт, накопленный человеком в ходе обучения и воспитания, является частью его духовности. В заключение показаны педагогические основы нравственно-эстетического воспитания учащихся начальных классов, подчеркнута решающая роль классных руководителей.

Ключевые слова: *воспитание, личность, нравственное воспитание, эстетическое воспитание, начальная школа, домашнее воспитание, школа, учитель, ребенок, родитель, педагогическое мышление, общение, формирование личности.*

THE USE OF NATIONAL AND MODERN TRADITIONS OF THE TAJIK PEOPLE IN MORAL AND AESTHETIC EDUCATION OF PRIMARY EDUCATION OF PUPILS

The article is devoted to the issue of effective use of national and modern traditions of the Tajik people in the process of education, moral and aesthetic education of primary education of pupils. First of all, the contribution and responsibility of parents in the development of the child is shown, and the role of the family in the comprehensive education of the child, including the moral and aesthetic education of the younger generation is analyzed in it. Also, the position and cooperation of the school, the teacher and the public in the implementation of the moral and aesthetic education of primary school of pupils using the scientific sources of the scientists in the field are based on a scientific point of view. In justifying the issue, the teachings and ethics of the representatives of general pedagogy and modern Tajik scientists-pedagogues were appropriately used.

The concept of education has been explained in its full meaning, which means transferring knowledge, skills, social behavior, necessary standards of moral and aesthetic education from generation to generation. That is, the experience that a person has accumulated during education and training is part of his spirituality. In conclusion, the pedagogical foundations of moral and aesthetic education of primary school students are shown, and in this context, the decisive role of class teachers is emphasized.

Key words: *education, personality, moral education, aesthetic education, primary education, family education, school, teacher, child, parents, pedagogical thought, communication, formation of personality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зоидова Сабоат Абдуманоновна - унвонҷӯи ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров; тел.: (+992) 929341177; E-mail: saboat1977@mail.ru*

Сведения об авторе: *Зоидова Сабоат Абдуманоновна – соискатель ХГУ имени академика Б.Гафурова; Тел.: (+992) 929341177; E-mail:saboat1977@mail.ru*

Information about author: *Zoidova Saboat Abdumanonovna – reseach worker of Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov; тел.: (+992) 929341177; E-mail:saboat1977@mail.ru*

ХУСУСИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ КУРАТОРИ ГУРӮҲ ДАР ТАШАККУЛИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁН

Сафарзода Г. С.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар замони муосир доштани дониш оид ба соҳаҳои гуногуни илм кифоя набуда, татбиқи амалии донишҳо, истифодаи технологияҳои муосир ва эҷодкории ҳар фард, дар мисоли мо ҳар як донишҷӯ муҳим аст, ки ба баланд шудани некӯаҳволии мардум ва пешрафти ҷомеа мусоидат менамояд. Барои баланд бардоштани сифати таълим дар тамоми зинаҳои таҳсилот мо бояд мутахассисоне омода намоем, ки дар оянда дар ҷамъият устуворона фаъолият намуда, дар соҳаи худ босалоҳият бошанд. Сифати таҳсилот дар фаҳмиши муосир на танҳо бо сатҳи дониши азхудшуда ва риояи талаботи муайян, балки бо ташаккули салоҳият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт, майл ба рушди худомӯзӣ, худташаккулёбӣ ва омӯзиши амиқ дар тамоми умр тавсиф карда мешавад. Маҳз ҳамин чиз зарурати ташаккули одамони ташаббускор, эҷодкор, соҳибақл, ба ҷустуҷӯи роҳи ҳалли мустақилона қодир буда, шахсони оддии ба натиҷаи фаъолияти худ ҷавобгӯ, қобили қабули ҳама чизи нав, хушзеҳн ва пешравро мефаҳмонад, ки бидуни навсозии соҳаи маориф ба он ноил шудан ғайриимкон аст. Низоми худидоракунии донишҷӯён тавассути шурои сардорони гурӯҳҳои академӣ, созмони ҷавонон ва иттифоқи касаба амалӣ мегардад.

Мусаллам аст, ки бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ барои рушду ташаккулёбии ҷаҳонбинӣ ва тафаккури созандаи ҷавонон, ки ҳамчун неруи пешбарандаи ҷомеа маҳсуб меёбанд, тадбирҳои зиёде ба тасвиб расид, ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон», «Консепсияи миллии сиёсати давлатии ҷавонон», «Старатегияи сиёсати давлатии ҷавонон то соли 2020», Консепсияи миллии тарбия, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ва ғайра. Ҳамаи ин санаду барномаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки таваҷҷуҳи Ҳукумати мамлакат ба ин қишри иҷтимоии ҷомеа ҷиддист. Зеро тарбияи насли наврас, махсусан, ҷавонон яке аз масъалаҳои мубрами ҷаҳони муосир ба шумор рафта,

пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии тамоми давлатҳои дунё ба он вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, тарбияи наврасону ҷавонон, вазифаи ҳар як фарди ҷомеа ва муассисаву ниҳодҳои иҷтимоӣ мебошад [5, с. 3].

Яке аз талаботи Консепсияи миллии тарбия - тарбия намудани ҷавонон дар рӯҳияи эҳтиром ба анъанаҳои миллӣ, расму оини пешқадами ниёгон ва мероси ахлоқии гузаштагон мебошад.

Мильцова В.Ф. чунин ибрози ақида менамояд, ки омӯзгор бояд сифати таълимро таъмин намуда, ба ташаккули шахсиятҳои фаъол, эҷодкор мусоидат намояд, зеро маҳз худи ӯ кафили амалисозии тағйирот дар соҳаи маориф аст ва бе иштироки фаъолонаи ӯ ба натиҷаҳои пешрав ноил шудан ғайриимкон аст [7, с. 94]. Аз ин лиҳоз, масъалаи тайёрии касбии омӯзгорон имрӯз дар илми педагогика яке аз ҷойҳои аввалро ишғол намуда, мавриди таваҷҷуҳ ва омӯзиши ҷиддӣ қарор дорад. Аҳамияти хосси онро зарурати бознигарӣ ва ворид намудани тағйирот ба таҳсилоти касбӣ, баланд бардоштани сифати тайёрии касбии омӯзгорони оянда муайян мекунад.

Рӯй овардан ба ҳалли масъалаҳои идоракунии сифат таҳсилоти муосир ва ба муҳимтарин самтҳои дониши илми муосир муқаррар намудани онҳо натиҷаи афзоиши аҳамияти сифат на танҳо дар равандҳои истеҳсолӣ, балки дар соҳаи маориф ва умуман ҷомеа боқӣ мемонад. Рушди пажӯҳишҳои илмӣ дар ин самт гуногунҷанба будани ин падидаро ошкор намуда, пайдоиши равишҳои гуногуни таҳлили онро мубрам намудааст. Ин зарурати дарки раванди идоракунии сифат таҳсилоти муосирро муайян намуда, омӯзиши ҳамаҷонибаи байнисоҳавӣ, байнифаннӣ бо назардошти омилҳои марбут ба худи идоракунӣ ва заминаи иҷтимоию фарҳангии онро талаб мекунанд.

Масъалаи сифати таҳсилот ҳалли ниҳоӣ надорад. Дар ҳар як марҳилаи инкишофи соҳаи маориф, ки бо тамоюли тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат вобастагии зич дорад, шароиту имкониятҳои нави ниёз ба ҳалли масъала ба миён меоянд. Пӯшида нест, ки бо мурури замон меъёрҳои сифат тағйир меёбанд, проблемаи идоракунии сифат пуршиддат мешавад ва боз зарурати таҳқиқот ва ҳалли ин масъала ба миён меояд.

Имрӯз пешгӯии тағйироти имконпазири сифат, таҳқиқи сабабҳо ва хусусияти ин тағйирот, инчунин эҷод кардани усули идоракунии сифат хело муҳим аст.

Аз рӯйи анъана масъалаҳои баланд бардоштани сифати тайёрии касбии донишҷӯёнро бо фаъолияти кураторон ва устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ баррасӣ карда, вале нақши роҳбари гурӯҳ-куратор дар ин раванд дуруст муайян карда нашудааст. Куратор иштирокчии фаъоли ҳаёти донишҷӯӣ буда, барои худшиносӣ ва худташаккулёбии омӯзгори оянда, аз худ намудани як қатор донишҳои касбӣ, арзишҳо, идеалҳо, таҷрибаи рафтори касбӣ ва муносибатҳо шароит фароҳам меорад. Куратор ҳамчун роҳнамо, аз рӯи меъёри махсусе амал мекунад, ки донишҷӯён метавонанд ба он андозагирӣ кунанд, ба намунае, ки онҳо мекӯшанд тақлид кунанд.

Донишкадаи кураторӣ, назорат дар Русия дар нимаи дуюми асри XIX арзи вуҷуд кард, ки бо ҷорӣ шудани фаъолияти нави педагоге, ки барои ташкили фаъолияти тарбиявӣ дар мактабҳо ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ масъул аст, алоқаманд буд. Аҳамияти махсус ба масъалаи кураторӣ-роҳбарӣ дар солҳои 60-80-уми асри XX дода мешуд, ки дар он зарурати баррасии илмии масъалаҳои ташкил ва мазмуни кори кураторҳо, идоракунии ташаккул ва инкишофи гурӯҳи донишҷӯён баррасӣ мегашт.

Аммо дар айни замон масъалаи проблемаи баланд бардоштани сифати идоракунии амалияи педагогӣ тавассути фаъолияти куратор ба қадри кифоя мавриди таҳқиқ қарор гирифта нашудааст, вазифаҳо ва самтҳои фаъолияти ӯ, ки ба сифати тайёрии касбии муаллимони оянда таъсири калон расонида метавонанд, муайян карда шудааст.

Дар асоси таҳқиқоти педагогони русу ватанӣ, омодагии касбии донишҷӯёнро метавон ҳамчун як раванди ҳамаҷониба, муттасил ва нисбатан устувор муаррифӣ кард. Натиҷаи он ташаккули салоҳиятҳои умумӣ ва касбӣ, инчунин сифатҳои шахсӣ, хоҳиши худтакмилдиҳӣ, худташаккулёбӣ дар фаъолияти касбӣ дар донишҷӯён мебошад.

Таҷрибаи (амалияи) педагогӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи тайёрии касбӣ дар муассисаи таълимии олии касбӣ хусусияти гуногун дошта, дар шакли низоми ҷузъҳо зоҳир мешавад, ба монанди: ҳавасмандгардонӣ (муносибати хатмкунандаро ба касбиояндаи худ муайян мекунад), мақсаднокӣ (аз идеяи бошуурона дар бораи касбиояндаи худ иборат буда, ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти худ, ҷузъҳои сохторӣ ва тартиботии он), психологӣ (дар самти касбию педагогии шахс зоҳир мешавад), илмию педагогӣ (маҷмӯи салоҳиятҳои умумӣ ва касбӣ, дониши назариявию психологию педагогӣ ва роҳҳои татбиқи он дар фаъолияти

амалӣ), ташкилӣ ва амалӣ (дар ташаккули малакаҳои ташкилӣ ва муоширатӣ дар донишҷӯён ифода меёбад) ва эҳсосӣ-боиродагӣ (ташаккули мақсаднокӣ, бочуръатӣ мустақилият ва худдорӣ кардан, қобилияти бартараф кардани душвориҳои дар раванди ҳалли вазъиятҳои гуногуни педагогиро дар донишҷӯён дарбар мегирад. Таҷрибаи педагогӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи тайёрии касбии донишҷӯён ба равишҳои асосии илмӣ (антропологӣ, фарҳангӣ, системавӣ, субъектӣ-фаъолиятӣ, ба шахсият нигаронидашуда, салоҳиятнокӣ ва ғ.) асос ёфта, тамоюл ва стратегияҳоеро ба назар мегирад, ки хоси таҳсилоти олии педагогии муосир мебошанд.

Муносибати антропологӣ ба мо имкон медиҳад, ки раванди таҷрибаи таълимии донишҷӯёнро ҳамчун падидае баррасӣ кунем, ки дар идеалҳо, намунаҳои олӣ ва арзишҳои инсондӯстона, ба монанди шахсият ва инсон инъикос ёфтааст. Муносибати антропологӣ ҷорӣ намудани робитаи мутақобилаи субъекту субъекти байни иштирокчиёни раванди педагогӣ, худташаккулёбӣ ва худтанзимшавии шахсияти донишҷӯ ҳангоми таҳсил дар муассисаи таҳсилоти касбӣ ва ташаккули омӯзгори оянда, инчунин омодагии касбии донишҷӯёнро дар бар мегирад.

Муносибати субъективӣ-фаъолиятнокӣ барои ошкор кардани чунин сифатҳои шахсият, ба монанди фаъолият, эҷодкорӣ, қобилияти рушди худташаккулёбӣ, худомӯзӣ ва худтанзимшавӣ мусоидат мекунад. Дар баробари ин, донишҷӯ ҳамчун субъекти худташкилкунанда амал мекунад, ки қодир аст мустақилона фаъолиятро анҷом диҳад ва онҳоро идора кунад, барои амалу кирдори содиркардаи худ масъулиятро юа дӯш гирад.

Муносибати салоҳиятнокӣ ба мо имкон медиҳад, ки омодагии касбии донишҷӯёнро ҳамчун як раванди ҳамаҷониба, муттасил ва нисбатан устувор тасаввур кунем, ки натиҷаи ниҳоии он ташаккули малака ва маҳорат (на дарёфт, азхудкунии дониш), мавҷудият ё набудани ин имкон медиҳад, ки сифат ва самаранокии таълим бахо дода шавад.

Ислоҳоти таҳсилоти касбии педагогӣ бидуни ба даст овардани чандирии муайян дар ташкили раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, бидуни муайян намудани сохторҳои нави ташкилӣ, шаклҳои гузаронидани дарсҳо, бе ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионии таълим, таҳия ва татбиқи системаҳои идоракунӣ, мониторинг ва баланд бардоштани сифати таълим ҳамчун қисми ҷудонашавандаи таълими касбии донишҷӯён ғайриимкон аст.

Сифати тайёрии касбии донишҷӯён категорияест, ки бо сатҳи инкишофи донишҳои назариявӣ, малакаҳо ва маҳорати амалӣ, қобилияти амалӣ намудани фаъолияти самараноки касбӣ, майл ба рушди худшиносӣ алоқаманд аст. Мувофиқи ин, сифати тайёрии касбиро натиҷаи раванди таълим донистан мумкин аст ва ин сифат метавонад мавзӯи баланд бардоштан ва такмил додан гардад.

Баланд бардоштани сифати идоракунии таҷрибаи педагогии донишҷӯён дар фаъолияти куратори гурӯҳ як ҷараёни инкишофи мусбати ташаккули салоҳиятҳои умумӣ ва касбӣ, сифатҳои ҳавасмандӣ ва шахсии донишҷӯён мебошад, ки хоҳиши онҳоро ба мустақилият, худташаккулёбӣ, рушди худшиносӣ ва эҷодкорона иҷро намудани вазифаҳои касбии худ таъмин менамояд.

Масъулият барои сифати тайёрии касбии донишҷӯён ба дӯши тамоми иштирокчиёни раванди таълим дар донишгоҳ вогузор мебошад, вале аҳамияти фаъолияти куратори гурӯҳро дар ин раванд нодида гирифтан мумкин нест.

Куратори гурӯҳ шахсе интихоб карда мешавад, ки ба тайёрии касбии донишҷӯён ҳамроҳ мешавад, аз ҳолатҳои зиндагии онҳо бохабар мегардад, дар ҳолатҳои зарурӣ ба онҳо ёрӣ мерасонад. Куратори гурӯҳ - омӯзгори бонуфузтаринест, ки пешбарандаи таълими касбии донишҷӯён буда, фаъолияти худро бо мақсади ташаккули арзишҳои касбӣ ва фарҳанги донишҷӯён тавассути шаклҳои гуногуни кор бо ҳайати онҳо, фароҳам овардани шароит барои худшиносӣ, инкишоф ва худташаккулёбии онҳо, азхуд намудани мустақилият ва таҷрибаи рафтор ва муносибатҳои касбии онҳоро амалӣ менамояд. Якҷоя бо кафедра, деканат, муовини ректор оид ба корҳои таълимию тарбиявӣ фаъолияти худро амалӣ намуда, вазифаҳои муайянро иҷро менамояд.

Дар пажӯҳишҳои муосир таърифҳои хеле гуногуни моҳияти ин мафҳум мавҷуданд.

Дар асоси тадқиқоти муҳаққиқон О. Абдуллина, Н. Бакланова, Н.В. Кузьмина, С. Подимова, В.П. Сергеева, В. Сластепина, Г.В. Сороковых, А.И. Щербаков ва дигарон, омодагии касбии донишҷӯёнро метавон ҳамчун як раванди комил, муттасил ва нисбатан устувор метавон муаррифӣ кард, ки натиҷаи он дар донишҷӯён ташаккули салоҳиятҳои

умумӣ ва касбӣ ва сифатҳои шахсӣ, майл ба худташаккулёбӣ ва худтакомулёбӣ дар фаъолияти касбӣ мебошад.

Масъалаҳои асосии сифати таълим дар таълифоти олимони рус, ба монанди: М.М. Поташник, Г.Н. Серикова, В.Л. Симонова, П.И. Третьякова, Т.Н. Шамова ва дигарон, ҷанбаҳои гуногуни сифати тайёрии касбии донишҷӯён ва раванди баланд бардоштани сифати таҳсилоти касбӣ дар асарҳои О В. Башлай, В.П. Беспалько, В. Калней, П.И. Пидкасисти, Г.И. Смирнова, А.И. Субетго, С.Е. Шишов ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Муҳаққиқи рус О.А. Нестерева вазифаҳои кураторро хело фаррох пешниҳод намудааст. Вазифаҳои куратор аз зарурати фароҳам овардани шароит барои зуд ва нисбатан бемамоният мутобиқ шудани донишҷӯёни курси якум ба раванди таълими муассисаи таҳсилоти олии касбӣ буда, расонидани ёрии ҳамаҷониба ба ҷавонон дар шакли ташкили гурӯҳи фаъоли донишҷӯён дар дохили гурӯҳ барои мавҷудияти бароҳати донишҷӯ дар донишгоҳ муайян карда мешаванд.

Вазифаи куратор ҳангоми кор ҳам бо тамоми гурӯҳи донишҷӯён ва ҳам бо донишҷӯёни алоҳида амалӣ мегардад. Хусусиятҳои иҷрои вазифаҳои алоҳида ба хусусиятҳои фардии ҳар як донишҷӯ дар гурӯҳ, муносибатҳои мавҷудаи гурӯҳ ва ғайра вобаста аст. Дар баробари ин ҳисобидан хатост, ки вазифаи куратор бо ҳамин маҳдуд мегардад.

Вазифаи ташхисӣ (диагностикӣ) ба омӯзиши хусусиятҳои фардии донишҷӯён дар гурӯҳ, рӯҳия, шавқу рағбат, нуқтаи назари донишҷӯён, муайян кардани ҷалби донишҷӯён ба низоми арзишҳои ҷавонон, ки бо услубҳо, равияҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Вазифаи мутобиқшавӣ-иҷтимоӣ барои кӯмак расонидан ба донишҷӯён барои мутобиқ шудан ба низоми муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ба фаъолияти таълимӣ ва касбӣ, ба ҳайати донишҷӯён, ба низоми муносибатҳои "омӯзгор-донишҷӯ", иҷтимоишавӣ дар ҷомеа ва касб пешбинӣ шудааст.

Вазифаи ҳавасмандгардонӣ муайян кардани сатҳи ҳавасмандии донишҷӯён ба фаъолияти касбииояндаи омӯзгорро дар бар мегирад.

Вазифаи ташкилию фаъолиятӣ кори инфиродӣ, коллективӣ ва гурӯҳии кураторро бо донишҷӯён таъмин менамояд.

Вазифаи ҳамоҳангсозӣ аз ҳамоҳангсозӣ, мувофиқати фаъолияти таълимии ҳар як донишҷӯ ва тамоми гурӯҳ, худмуайянкунӣ, худтаълимдиҳӣ ва рушди худшиносии донишҷӯён, инчунин дар ташаккули коллектив, рушди қобилиятҳои эҷодӣ ва муносибатҳо бо дигар иштироккунандагони таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ иборат аст.

Вазифаи машваратӣ машваратҳоро оид ба масъалаҳои ҷорӣ вобаста ба таҳсил, кори илмӣ ва ҳаёти дохилии гурӯҳ пешбинӣ менамояд, ки куратор, роҳбари гурӯҳ метавонад ба донишҷӯ дар таҳияи модели инфиродии таҳсилоти касбӣ дар доираи барнома кӯмак расонад;

Вазифаи тарбиявӣ дар фаъолияти куратор татбиқи чунин самтҳои кори тарбиявиро бо донишҷӯён, ба монанди тарбияи шаҳрвандӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, маънавӣ, эҷодӣ, варзишӣ ва касбӣ дар назар дорад.

Вазифаи инкишоф аз ташаккули шахсияти ҳар як донишҷӯи алоҳида тавассути корҳои инфиродӣ, ташаккули таҳаммулпазирӣ дар байни хонандагон; тарбия намудани мустақилияти донишҷӯён (худташкилкунӣ, худидоракунӣ, худназораткунӣ) иборат аст.

Вазифаи назоратӣ-танзимӣ назорати рафти раванди куллии тайёрии касбии донишҷӯён, ташаккули шахсияти ҳар як донишҷӯ, ташаккули ахлоқии ӯ, рушди касбӣ, фарҳанги умумии ахлоқӣ ва иҷтимоӣ ва ворид намуданиислоҳи зарурӣро ба ин раванд дар бар мегирад.

Вазифаи рефлексионӣ ба ташаккул додани қобилияти дарк ва асоснок кардани ҳолат ва амали худ, натиҷаҳои фаъолияти касбии онҳо тавассути рӯ овардани шуур ба худ нигаронида шудааст [8].

Ба ақидаи муҳаққиқи рус О.А. Нестерева: "Натиҷаи фаъолияти бомуваффақияти куратори гурӯҳ босифат тайёр кардани донишҷӯёне мебошад, ки на танҳо маҷмуи донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалӣ дошта бошанд, балки фаъолона мавқеи худро дар ҳаёт ишғол намоянд, донишҷӯёне, ки ҷаҳонбинии хуби инсондӯстӣ, муносибати мусбат ба дигарон ва худро доро бошанд, майлу хоҳиши худташаккулёбӣ ва худошкорнамоиро дар фаъолияти касбӣ доро бошанд" [9, с. 43].

Сохтори фаъолияти куратори гурӯҳ маҷмӯи фаъолиятест, ки ба баланд бардоштани сифати тайёрии касбии донишҷӯён, фароҳам овардани шароит барои худшиносӣ, худтатбиқнамоии онҳо, ба даст овардани боварӣ ба қобилият, қобилияти баҳодиҳии

танқидии худ ва фаъолияти худ, худро дар касб эҷодкорона зоҳир намудан, нигаронида шудааст.

Шартҳои асосии педагогии амалигардонии фаъолияти куратори гурӯҳ, ки ба баланд бардоштани сифати идоракунии таҷрибаи педагогии донишҷӯён нигаронида шудаанд, инҳо мебошанд:

-такмили заминаи меъёрии ҳуқуқии фаъолияти куратор (тағйир додани уҳдадориҳои мансабии куратори гурӯҳ, гузоштани ҳадафҳо, вазифаҳои нав, аз нав дида баромадани самтҳо, мундариҷа ва шаклҳои кор бо донишҷӯён вобаста ба зарурати равона кардани кӯшишҳо барои баланд бардоштани сифати идоракунии таҷрибаи педагогии донишҷӯён);

-мониторинги мунтазами таҷрибаи педагогии донишҷӯён;

-нуфузи баланди шахсияти куратор (барқарор намудани муносибатҳои куратор-донишҷӯ дар ҳамкории куратор ва донишҷӯён; аҳамияти шахсияти куратор ва таъсири фаъолияти ӯ ба ташаккули касбии донишҷӯён);

-мавқеъи фаъоли ҳаётии куратор ва донишҷӯён (кӯшиш ва хоҳиши кураторҳо барои ҷорӣ намудани шаклҳои ибтикоротии кор бо донишҷӯён; мавқеи фаъоли эҷодии донишҷӯён).

Баланд бардоштани сифати идоракунии таҷрибаи педагогии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар фаъолияти куратори гурӯҳ бетаъхир таҳияи мурофиқати таълимию методии фаъолияти куратори гурӯҳро (барномаҳои такмили ихтисос, тавсияҳои методӣ, ёддоштҳои донишҷӯён, воситаҳои ташхис ва ғ.) талаб менамояд.

АДАБИЁТ:

1.Абдуллина, О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования Текст. / О.А. Абдуллина. - М., 1990.-207 с.

2.Архангельский, С.И. Некоторые методологические вопросы введения в теорию обучения высшей школы Текст. / С.И. Архангельский / /Вопросы повышения эффективности теоретических исследований в педагогической науке. В 2-х ч.-М., 1976. 4.II. - 218 с.-С. 15-41.

3.Большой психологический словарь Текст. / Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. - 672 с.

4.Буданова Щ.В. Педагогическая практика в педвузе как средство профессиональной адаптации будущих учителей начальной школы (в условиях крупного города): Автореф. дис. канд. пед. наук. М., 2009.

5.Консепсияи миллии тарбия – асоси тарбияи насли созандаю бунёдкор. /Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методӣ. Хуҷанд: “Дабир”, 2021. – 492 с

6.Лазарева М.В. Формирование профессиональной компетентности бакалавров в процессе педагогической практики в условиях вуза: Автореф. дис.канд. пед. наук. М., 2009.

7.Мильцова В.Ф. Формирование профессиональной компетентности куратора в учреждениях среднего профессионального образования: дис. канд. пед. наук Текст. / В.Ф. Мильцова. Челябинск, 2006. - 179 с.

8.Нестерева О.А. Повышение качества профессиональной подготовки студентов педагогического вуза в деятельности куратора академической группы: Автореф. дис. канд. пед. наук. М., 2009.

9.Нестерова, О.А. Роль куратора в развитии креативности у студентов педагогического вуза [Текст] / О.А. Нестерова // Педагогические основы развития креативности студентов и школьников: материалы III международной научно-практической конференции. - М.: АПКиППРО, 2008. С. 43-47.

10.Педагогическая практика в системе подготовки современного учителя: Материалы второй Всероссийской научно-практической конференции. 10-12 марта 2010 г. Арзамас: АГПИ им. А.П. Гайдара, 2010.

11.Педагогический энциклопедический словарь Текст. / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад. М.: Большая российская энциклопедия, 2003. - 528 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ КУРАТОРИ ГУРӮҲ ДАР ТАШАККУЛИ КАСБИИ ДОНИШҶӮЁН

Дар мақола масъалаи нақши куратори гурӯҳи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро дар гузаронидани амалияи педагогии омӯзгорони оянда, ҷузъҳои асосии он, равишҳои асосии ташкил ва гузаронидани амалия, баланд бардоштани сифати идоракунии таҷрибаи педагогии донишҷӯён дида баромада, вазифаҳо, шароити педагогии амалӣ гардондани фаъолияти куратори гурӯҳ, ки ба баланд бардоштани сифати идоракунии таҷрибаи педагогӣ мусоидат мекунад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба ақидаи муаллифи мақола, куратори гурӯҳ бонуфузтарин омӯзгори муассисаи таҳсилоти олии касбӣ буда, дар тайёрии касбии донишҷӯён нақши муҳим бозида, фаъолияти худро бо мақсади ташаккули арзишҳои касбӣ ва фарҳанги донишҷӯён тавассути шаклҳо ва методҳои гуногуни кор бо коллективи омӯзгорони оянда барои худташаккулёбӣ ва худшиносии онҳо равона месозад.

Мақсади баррасии мақолаи мазкур ба омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ фаҳмонидани баъзе хусусиятҳои маҷмуи тадбирҳое мебошад, ки ба баланд бардоштани сифати

омодагии касбии донишҷӯён, пешниҳоди фароҳам овардани шароит барои худшиносӣ, худшиносии донишҷӯён, ба даст овардани боварӣ ба қобилияти онҳо, қобилияти ба худ ва кори худ аз нуктаи назари танқидӣ баҳо дода, дар касб эҷодкорона худро намоиш додан мебошад.

Калидвожаҳо: *таҷрибаи педагогии донишҷӯён, куратори гурӯҳ, идоракунӣ, таҳсилот, фаъолият ва вазифаҳои куратор, тайёрии босифат, фароҳам овардани шароит.*

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КУРАТОРА ГРУППЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается роль куратора студенческой группы в проведении педагогической практики будущих учителей, её основные компоненты, основные подходы организации и проведения практики, повышение качества управления педагогической практикой студентов, функции куратора, педагогические условия реализации деятельности куратора группы, нацеленной на повышение качества управления педагогической практикой. По мнению автора статьи, куратор группы является наиболее авторитетным преподавателем в вузе, сопровождающий профессиональную подготовку студентов, осуществляющий свою деятельность с целью формирования у студентов профессиональных ценностей и культуры через различные формы работы со студенческим коллективом, создающий условия для саморазвития и самореализации студентов.

Цель статьи - пояснить преподавателям вуза некоторые особенности комплекса мероприятий, направленных на повышение качества профессиональной подготовки студентов, создание условий для самораскрытия, самореализации студентов, обретения ими уверенности в своих силах, способности критически оценивать себя и свою работу, творчески раскрываться в профессии.

Ключевые слова: *педагогическая практика студентов, куратор группы, управление, образование, деятельность и функции куратора, качественная подготовка, создание условий.*

FEATURES OF THE ACTIVITY OF THE GROUP CURATOR IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

The article discusses the role of the student group curator in conducting the teaching practice of future teachers, its main components, the main approaches to organizing and conducting practice, improving the quality of management of students' teaching practice, the functions of the curator, the pedagogical conditions for the implementation of the activities of the group curator, aimed at improving the quality of management of teaching practice. According to the author of the article, the group curator is the most authoritative teacher at the university, accompanying the professional training of students, carrying out his activities with the goal of forming professional values and culture in students through various forms of work with the student body, creating conditions for self-development and self-realization of students.

The purpose of the article is to explain to university teachers some features of a set of measures aimed at improving the quality of professional training of students, creating conditions for self-discovery, self-realization of students, gaining confidence in their abilities, the ability to critically evaluate themselves and their work, and open up creatively in the profession.

Key words: *teaching practice of students, group curator, management, education, activities and functions of the curator, quality training, creation of conditions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарзода Гулистон Сафар - номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Суроға: 734022, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Навоӣ 2, Телефон: + 992 0044 04 64.*

Сведения об авторе: *Сафарзода Гулистон Сафар - кандидат педагогических наук, старший преподаватель Бохтарского государственного университета имени Насира Хусрава. Адрес: 734022, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Навои 2, Телефон: + 992 00444 04 64.*

Information about the author: *Safarzoda Guliston Safar - Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer Bokhtar State University named after Nasir Khusraw. Address: 734022, city Bokhtar, Navoi street 2, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 004440464.*

ТДУ:159.922

ТАЪСИРИ ПСИХОЛОГИИ НИЗОЪ БА МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ

Саидзода Б. Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Оила дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик ҳамчун ниҳоди муқаддас эътироф гардидааст, зеро беҳтарин арзишҳои инсонӣ, аз қабили муҳаббату садоқат, самимияту вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмиву таҳаммулгароӣ маҳз дар оила ташаккул меёбанд.

Эмомалӣ Раҳмон

Оила яке аз шаклҳои қадимтарини ҳаёти ҷамъияти инсонӣ буда, моҳиятан, коллективи оддитарини одамонро ташкил медиҳад. Мушоҳидаҳои ҳаётӣ ва тадқиқоти сотсиологию психологӣ нишон медиҳанд, ки дигаргуншавии муносибатҳои оилавӣ дар асри XXI дар заминаи бархурди тамаддунҳо ва чолишҳои дигари замони муосир ба миён омада истодааст.

Аз ин рӯ, барои ташкил намудани оилаи сунатию устувор маърифати баланди оиладориро ба насли наврас омӯзонидан лозим аст. Зеро замони муосир аз ҳар як шахси баркамол тақозо мекунад, ки андешаи психолог Е.Г. Сляеваро аз мадди назараш дур накунад. Ӯ қайд намуда буд, ки «омӯзиши илмии психологии рафти таҳаввулоти оила имконият медиҳад, ки ҷанбаҳои мусбат ва манфии масъаларо равшан намуда, минбаъд ҷанбаи мусбати онро дар инкишофи имрӯзаи оила мувофиқан истифода барем» [3, с. 180]. Дар масъалаи маърифати оиладорӣ ва аҳаммияти он, Алфред Адлер бошад чунин андеша дорад: «Оила шакли миёнатурии ҷамъият буда, амнияти тамоми ҷамъияти бузурги башарӣ ба ягонагиву бақодории он вобаста аст» [4, с. 84]. Аз ин лиҳоз, мақсад гузоштем, ки масъалаи таъсири низоъро ба муносибатҳои оилавӣ мавриди омӯзишу таҳлил қарор диҳем. Инчунин, равшан намоем, ки муносибатҳои бенизоъ шарти солимгардонии оила шуда метавонад ё не.

Низоъ калимаи лотинӣ CONFLICTS гирифта шуда, баҳамбархурии ақидаҳо, майлҳо ва мувофиқ наомадани муносибатҳои байнишахсию байнигурӯҳиро дар худ таҷассум мекунад.

Масъалаи низоъ аз ҷониби мутахассисони соҳаҳои гуногун аз қабили сотсиология, психология, фалсафа, педагогика, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқ, иқтисодиёт ва ғайра мавриди омӯзиш қарор мегирад, ки ҳар яке аз нуктаи назари методологияи худ баҳогузорӣ мекунад. Муҳаққиқон ин масъаларо дар доираи принсип ва методологияи илми психология омӯзиш намуда, назарияҳои илмии худро пешниҳод намудаанд. Масалан, психологи машҳури рус Кановалов К.Н., низоъро чунин таъриф медиҳад: *«Низоъ ин ба ҳам зид омадани майлу хоҳиш, мақсаду маром, фикру андеша ва мавқеъҳои ин ё он субъекти ҳамкорӣ»* мебошад.

Воқеан ҳам, таърифи пешниҳоднамудаи К.Н. Кановалов моҳиятан муҳтавои низоъро дар бар мегирад. Зеро ҳангоми низоъ ақидаи ду ва зиёда одамон бо ҳам зид меоянд ва ин аз сабаби мувофиқат накардани табиати психологии онҳо (мақсадгузорӣ, шавқу ҳавас, хоҳиш, талаботҳои модию маънавӣ) сар мезанад. Яъне, низоъ дар натиҷаи баррасии масъалаи баҳснок ба вуҷуд меояд. Бояд қайд кард, ки низоъҳои оилавӣ дар заминаи номувофиқати психологии ҳамсарон ва тақсимоти нодурусти вазифаҳо низ сурат мегирад. Барои он ки чунин зиддиятҳо авҷ нагиранд ва оқибатҳои нохуш надиҳанд, онҳоро бояд идора намуд. Табиист, ки дар ҳар гуна оила бархурди андеша миёни зану шавҳар ё волидону фарзанд он ба вуқуъ мепайвандад. Аммо чунин ҳолатҳои баҳснокро дар оғоз бояд ҳаллу фасл намуда, онро хомӯш кардан лозим аст. Зеро як гурӯҳ психологҳо, аз қабили Ф.Е. Василюк, А.М. Иванова, Э.А. Гасин, Р. Энрайт зимни омӯзиши масъалаи «бахшидан» ба чунин хулоса омадаанд, ки нақши ин хислати характер дар солимгардонии муносибатҳои дохилиоилавӣ хеле бузур аст. Ин нуктаро психолог Л.Б. Шнейдер чунин арзёбӣ мекунад: «Дарвоқеъ, бахшидан ба торҳои аз ҳама ниҳонитарини руҳи инсон асар карда, дорои имкониятҳои азими тарбиявӣ мебошад» [6, с. 333].

Ба андешаи муҳаққиқ В.Н. Коновалов, ба вуҷудоии низоъ марҳалаҳои муайянро тай намуда, формулаи зеринро дар бар мегирад: дар марҳилаи аввал вазъияти баҳснокро яке аз тарафҳо идроки нодуруст намуда, ба марҳалаи дуюм–вазъияти низоъангез мегузарад ва ин марҳалаи сеюмро фароҳам оварда, бо пайдоиши баҳона зуҳуроти низоъ сурат мебахшад. Аз формулаи дар боло овардашуда маълум мешавад, ки низоъ натиҷаи ниҳоӣ аст ва он якбора ба амал намеояд. Вазъияти баҳснок дар навбати худ, зимни объекте пайдо мешавад, ки тарафҳо андешаи якдигарро асосноку мақбул намеҳисобанд ва дар ин маврид яке аз тарафҳо ин ваъиятро ҳалнашаванда дарк намуда, мавқеъашро дигар намекунад. Агар дар ин марҳила яке аз тарафҳо ташаббусро ба даст гираду андешаи тарафи дигарро мантиқан таҳлилу хулосабарорӣ намояд, он гоҳ оташи баҳс хомуш мешавад. Дар сурати фориғболӣ ва беташаббусии тарафҳо, метавонад вазъияти баҳснок ба зинаи дигар гузарад, ки онро вазъияти низоъангез меноманд. Агар субъектҳои низоъ дар марҳилаи мазкур боз ҳам ба муросо наоянд, но гоҳ ин метавонад ба вазъияти низоъангези 1+2+3 замина гузорад. Ин марҳилаи ҳассос буда, вазъияти додашуда дар сарҳади низоъ қарор мегирад, ки дар заминаи баҳонаи ночиз низоъ сар мезанад. Дар аксар маврид пайдоиши низои миёни ҳамсарон дар оила тибқи формулаи болозикр ба амал меояд. Вазъияти низоъангез ё низоъ дар оила имконият медиҳад, ки оила ба ҳолати буҳронӣ гирифтор шавад. Дар ин масъала олимону шоирони форсу тоҷик ба таври назму наср масъалагузориҳои зиёд намудаанд. Масалан, дар шоҳасари «Калила ва Димна» чунин матлаб зикр шудааст: «Марди хирадманд бояд таҷрибаро пешаи худ созад ва бо таъбиру сабр кор карда, аз таъҷили сабукборӣ худдорӣ намояд» [4, с. 85].

Тадқиқот муайян карданд, ки яке аз сабабҳои вайроншавии оилаҳо, яъне ҷудошавии ҳамсарҳо дар заминаи низоъҳои пайвастаи оилавӣ сурат мегирад. Низоъ он вақт сабаби ҷудошавӣ мегардад, агар ҳамсарон роҳҳои пешгирию бартараф намудани онро надонанд ё аз

он худдорӣ намоянд. Дар масъалаи мазкур андешаҳои мутахассисон гуногун мебошанд. Масалан, Виктор Астафев қайд менамояд, ки ҳодисаеро аз китоби «Империяи Рим» хондам ва ӯ маро ҳайратзада намуд. Яъне дар империяи Рим баъди 510 соли ташкилшавиаш сипас, ҷудошавии ҳамсарон сурат гирифтааст. Албатта гузаштаро ба давраи ҳозира қиёс кардан мушкил аст, вале тааҷҷуби нависанда беҳуда нест, зеро ҷудошавии ҳамсарон ҳоло ҳодисаи муқаррарӣ гаштааст. Масалан, нафаре баъди солҳои тулонӣ ҳамсинфашро мебинад ва аз ӯ мепурсад: «Зиндагиат чӣ тавр аст?» ва ӯ ба ин савол оромона ҷавоб медиҳад: «хуб! Ҷойи кори хуб дорам ва аз шавҳарам ҷудо шудам». Дар ин лаҳза гуё ӯ аз номи дигар кас сухан карда истодааст. Ҳол он ки психологони рус М.И. Дяченко ва Л.А. Кандибович муҳаббатро ҳиссиёти олии ахлоқӣ меноманд. Онҳо қайд менамоянд, ки «ҳиссиёти олии ахлоқии муҳаббати дутарафаи зану шавҳар шарт ва заминаи акди никоҳи устувору мувозинати муносибати оилавӣ мебошад» [2, с. 190].

Наслҳои калонсол дар шароити нохуб зиндагӣ мекарданду нохушиҳои маиширо паси сар менамуданд, вале дар бораи ҷудошавӣ фикр ҳам надоштанд. Зеро ҳамсарон дарки дурусти зиндагӣ доштанд. Ҷавонон чунин меҳисобанд, ки ҷудошавӣ ин натиҷаи саҳв ва кӯркӯрона интихоб намудани ҳамсар ва ғайра мебошад. Аммо бовар кунед, ин тавр маънидод кардани сабабҳои ҷудошавии ҳамсарон зуҳуроти эмотсионалӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, пеш аз бастани акди никоҳ изивоҷкунандагонро лозим аст, ба хусусиятҳои фардӣ-психологии якдигар ва моҳияти бастани акди никоҳ мутаваҷҷеҳ бошанд. Файласуф ва мутаффакири бузурги олмонӣ Карл Маркс қайд менамояд, ки ҳеҷ касро ба акди никоҳ маҷбур намекунанд, вале ҳар кас ба итоат намудани қонунҳои никоҳ маҷбур карда мешавад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки бояд моҳият ва қонуну қоидаҳои акди никоҳро ба ҷавонон омӯзонидан зарур аст. Инчунин ба роҳ мондани муносибати созгору муоширати ҳалимонаро на танҳо дар оила, балки бо атрофиён низ ба роҳ монд. Зеро дар масъалаи муоширати созгор нависандаи машҳури рус Л.Н. Толстой бо хитоб муроҷиат мекунад, ки «сухан ифодаи фикр аст. Метавон ба он мардумро муттаҳид кард ва ё пароканда сохт. Эй, мардум! Аз теғи сухан эҳтиёт кунед!» [1, с. 75].

Масъалаи омодагии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ яке аз мавзуъҳои мубрам ба шумор меравад, зеро маърифати баланди оиладорӣ ба ҳамаи ҷанбаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ аҳаммияти калон дорад. Дар ин бора муҳаққиқ-педагог М. Яновский дар мақолаи «Этикаи хона» чунин навиштааст: «Донишҳои педагогӣ бояд ба падару модарон васеъ тарғиб карда шавад, то ки онҳо дар оилаҳои хеш мавриди корбарӣ қарор диҳанд ва кӯдакони худро ҳамчун шахсияти гуманист ба камол расонанд. Агар фарзандон дар муҳити оила ба ҷои меҳрубонию раҳмдилӣ, эҳтироми ҳамдигар ва садоқатмандӣ вазъиятҳои ихтилофангез ва зуровариро бубинанд, он гоҳ маслиҳатҳои педагогӣ барои онҳо бефоида мебошад. Инчунин, таҷрибаи оиладории волидайни худро дар оилаҳои худ ҳамчун мерос интиқол медиҳанд». Ба андешаи З. Перепелица, «дар мактаб чӣ гуна курсҳою сиклҳои тарбиявӣ ҷорӣ нагарданд ҳам, шаҳрванди оянда маърифати оиладориро маҳз дар оила аз худ мекунад. Инчунин, муҳити оила ба тамоми ҷанбаҳои маънавӣ ва тарбиявии ҳамсарони оянда таъсири амиқ мерасонад». Воқеан ҳам, шахс беҳтарин хислатҳои инсониро дар оила ташаккул медиҳад, беҳтарин ва мувофиқтарин даврае, ки шахс ба муҳити иҷтимоӣ мутобиқ мешавад, дар назди падару модар мегузаронад. Дар масъалаи тарбияи дурусти фарзандон дар оила муҳаққиқ А.С. Меликсетян соли 1976 дар «мизи мудаввар»-и «Литературная газета» қайд намуда буд, ки вақте расидааст дар бораи тарбияи кӯдакон дар муҳити оила фикр намоем ва онҳоро аз ҳад зиёд панду насиҳат накунем, зеро омили асосии тарбия дар оила ин ибрати шахсияти падару модар мебошад. Масалан, «Муҳаббати модар – ин ҳаловату осоиш аст ва барои он хизмат кардану ба он сазовор шудан муносибати дутарафаро ҳам аз волидайн ва ҳам аз фарзанд талаб мекунад» [7].

Академик Г. Наан дар мақолаи худ бо номи «Мард-зан ва қонуни дуюми термодинаминӣ», ки дар «Литературная газета» чоп шудааст, чунин андеша дорад: «Дар давраи мо аз зиёдшавии шумораи ҷудошавии ҳамсарон дар ҳайрат мондан, ин тахминан ба он монанд аст, ки мо аз зиёдшавии фалокатҳои нақлиётӣ ва қурбониҳои он дар ҳайрат мемонем. Охир дар замонҳои пеш ҳам одамон савора буданд, вале қурбониҳо кам буд. Ҳамаи гап дар сари он аст, ки аробаи пештара аз «жигулии» ҳозира аз ҳам ба куллӣ фарқ мекунад. Чизеро муфт гирифтан мумкин нест! Ба ҳар ҳол, албатта, «муздро» кам кардан лозим ва кам кардан мумкин аст!». Ба сатри охир таваҷҷуҳ намоед: «муздро» на фақат кам кардан лозим, балки кам кардан мумкин аст. Пеш аз он ки дар бораи ин имконият сухан ронем, аниқ кардан зарур аст, ки сабабҳои конкретии психологию иҷтимоӣ ҷудошавии ҳамсарон дар чӣ зоҳир мегардад, ошкор намуд. Албатта сабабҳое, ки ба мустаҳкамии муносибатҳои оилавӣ

таъсир мерасонанд, гуногунанд. Доир ба ин масъала мутахассисон фикру ақидаҳои гуногун доранд. Ба андешаи мо, сабаби асоси бархурди ақидаҳо ва низои оилавӣ аз лиҳози психологӣ ба ҳамдигар мувофиқ набудани ҳамсарон мебошад. Ба қатори сабабҳои сотсиологӣ бошад, урбанизатсия, муҳоҷират, ба ҳаёти оилавӣ омода набудани ҷавонон ва ғайра дохил мешаванд. Мувофиқи ақидаи мо, ба сабабҳои асосии сотсиалогии низоъҳои миёни ҳамсарон пеш аз ҳама маърифати пасти оиладорӣ, эҳтиром нагузоштан ба шахсияти якдигар дохил мешаванд. Инчунин, суст шудан ва ё барҳамхӯрии эҳтироми ҳамдигар ба пойдории оила таҳдид мекунад. Дар аксар ҳаёти оилавӣ вазъияти низоъангез дар сатҳҳои гуногун ба вуҷуд меояд, вале бо сабабу натиҷаҳои мухталиф. Аммо асоси онро низоъҳои байниҳамии ҳамсарон ташкил медиҳад. Маврид ба тазаккур аст, ки ҳар як сухан ва амали нафари солимақл бомақсадонаю ҳадафмандона сурат мегирад. Вале ӯ намедонад, ки таъсираш ба дигарон низ мерасад. Аз ин лиҳоз, «ҳар як шахси баркамол бояд ҳадафмандона зиндагӣ намояд. Зеро аз ин муносибат на танҳо худи ӯ, балки дигарон ҳам руҳбаланд мегардад» [5, с. 96].

Аз муҳокимаҳои боло ба хулоса омадан мумкин аст, ки саривақт пешгирӣ накардани низоъҳои оилавӣ ба пошхӯрии оила сабаб мешавад. Аз ин рӯ, донистани сабабҳои низоъҳои оилавӣ имконият медиҳад, ки барномаи пешгирӣ намудани онро роҳандозӣ намуд. Зеро яке аз сабабҳои асосан низоъҳои оилавӣ, ин қонеъ нагаштани талаботи модию маънавӣ мебошад. Ҳаминро ба асос гирифта, чунин гурӯҳбандии низоъ вуҷуд дорад:

Низоъҳо ва ҷудошавиҳое, ки дар асоси қонеъ нагаштани талаботи шахс (зан ё шавҳар) ба вуҷуд меояд, «Ман»-и ӯ эҳтиром намешавад ва нисбати ҳамдигар беэҳтиромиро раво мебинад.

Низоъҳо ва шиддати руҳӣ, ки дар заминаи қонеъ нагаштани талаботҳои шаҳвонӣ ба амал меояд. Сабаб, бемориҳои гуногуне, ки яке аз ҳамсарон ба онҳо гирифтор аст.

Пайдоиши бошидатии руҳӣ, депрессия, муноқишаҳо дар асоси қонеъ нагаштан аз эмотсияҳои мусбат. Масалан, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, ғамхорӣ ва ғайра.

Майли зиёди яке аз ҳамсарон ё ягон аъзои оила ба истифодаи машруботи спиртӣ, бозиҳои шавқангезу дилхушкунанда ки метавонанд ба иқтисодиёти оила зарар расонанд.

Мухолифат дар масъалаҳои молиявии оила. Яъне, яке ба хазинаи хона маблағ ворид мекунаду дигаре не.

Баъзан набудани ёрии байни ҳамдигарӣ ё тақсимоти нодурусти вазифаҳо миёни ҳамсарон дар таълиму тарбияи фарзандон метавонад ба сар задани низоъ боис гардад.

Ҳамаи омилҳои болозикр метавонанд ба муносибатҳои ҳамсарон ва дигар аъзои оила таъсири амиқ расонида, вазъияти низоӣ ва ҳатто ҷудошавии ҳамсаронро ба миён орад. Саволе пайдо мешавад, ки зуҳуроти психологии низоъро чӣ тавр бояд муайян кард? Ин аломату нишонаҳои зеринро доро мебошад:

Бо овози баланд сухан кардан бо ҳамсар ё дигар аъзои оила.

Нисбати якдигар суханҳои таҳқиромез гуфтан.

Таҳқири беасос намудани ҳамсар ё дигар аъзои оила.

Ба якдигар бо мимика ва понтамимикаи манфӣ нигаристан ё қиёфабозӣ намудан.

Пайваста баҳсу мунозираи бемаврид кардан.

Ҳақиқат ё андешаи худро бо роҳи зӯроварӣ ба ҳамсар ва дигар аъзои оила исбот кунонидан.

Ҳамин тавр, ба хулоса омадан мумкин аст, ки барои пешгирӣ ва аз байн бурдани низоъҳои оилавӣ бояд ҳар як ҳамсар ба он кӯшиш намояд ва дар мадди аввал манфиату талаботи умумиоилавиро гузорад, сипас, манфиату талаботи шахсии худро. Ҳамзамон ҳамсарон дар муносибату муошırати оилавӣ ва таълиму тарбияи фарзандон аз ибораҳои «Мо», «Аз мо», «Барои мо» ва ғайраро, ки ифодакунандаи эҳтироми шахсияти ҳар як аъзои оила мебошад, васеъ истифода бурданашон лозим аст. Инчунин, агар ҳамсарон дар вақтҳои холӣ ва истироҳатӣ ҳамроҳ бо аъзои оила бошанд, ин амал метавонад эмотсия ва ҳиссиёти манфиро аз байн бубарад. Воқеан ҳам, баинобатгирии назарияҳои иқтибосшудаи муҳаққиқону андешаҳои муаллиф асоси муносибатҳои бенизоъ ва шарти солимгардонии оила шуда метавонад.

АДАБИЁТ:

1.Давлатов М. Роҳнамои ёрии психологӣ ба ҷабрдидагони зӯроварии хонаводагӣ (Дастури таълимӣ-методӣ). – Душанбе, 2011. – 79 с.

2.Дьяченко М. И., Кандыбович Л.А. Психологический словарь – справочник. – Мн.: Харвест. – Мн.: АСТ, 2001

3.Расулов С.Х., Каримиён Қ.М. Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон (маҷмуаи мақолаҳои илмӣ).–Душанбе, 2014. – 320 с.

4.Раҳимзода Х., Ёрмуҳаммадзода Ш., Назирова Л., Амонов Н. Маърифати оиладорӣ (Китоби дарсӣ барои синфи 10). – Душанбе, маориф. – 2015, 192 с.

5.Саидзода Б.Х. Асосҳои психологии муносибатҳои оилавӣ. – Душанбе, 2024. – 116 с.

6.Шнейдер Л.Б. Семейная психология. – М.: Академический проект-Екатеренбург: Деловая книга, 2006. – С. 333

7.Эрих Фромм. Искусство любить. Бесплатная электронная библиотека Royallib.ru.http:// royallib.com/ book/fromm_erih/iskusstvo_lyubit.html

ТАЪСИРИ ПСИХОЛОГИИ НИЗОЪ БА МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ

Дар мақолаи мазкур таҳлили таъсири психологии низоъ ба муносибатҳои оилавӣ сурат гирифта, мубрамияти он аз диди муаллиф ва муҳаққиқони барҷаста дарҷ гардидааст. Зеро оила яке аз шаклҳои қадимтарини ҳаёти ҷамъияти инсонӣ буда, моҳиятан коллективи оддитарини одамонро ташкил медиҳад, ки аз замонҳои қадим миёни аъзоаш низоъ дида мешуд. Аз ин лиҳоз, низоъ аз ҷониби мутахассисони соҳаҳои гуногун аз қабили сотсиология, психология, фалсафа, педагогика, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқ, иқтисодиёт ва ғайра мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки ҳар яке аз нуқтаи назари методологияи худ баҳогузорӣ намудаанду менамоянд. Яъне масъалаи мазкур то ба имрӯз мубрамияти худро нигоҳ доштааст.

Маврид ба зикр аст, ки мушоҳидаҳои ҳаётӣ ва тадқиқоти иҷтимоӣ-психологӣ нишон медиҳанд, ки дигаргуншавии муносибатҳои оилавӣ дар асри XXI дар заминаи бархурди тамаддунҳо ва чолишҳои дигари замони муосир ба миён омада истодааст. Аз ин рӯ, барои ташкил намудани оилаи сунатию устувор маърифати баланди оиладориро ба насли наврас омӯзонидан лозим аст. Зеро пешгирӣ ва ошкор кардани сабабу омилҳо ва оқибатҳои психологии ба миён омадани низоъ дар оила имконпазир мегардад.

Ҳамин тавр, мавзуи мазкур бо назардошти андешаҳои муҳаққиқони барҷаста аз ҷониби муаллиф таҳлили психологӣ гардида, омилу сабабҳои сар задани низоъҳои оилавӣ матраҳ гардидааст.

Калидвожаҳо: *низоъ, оила, ҳамсарон, муносибатҳои дохилиоилавӣ, бахшидан, ҷудошавии ҳамсарон, маърифати оиладорӣ, устувории оила, фарзандон, таълиму тарбия, психология.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ КОНФЛИКТА НА СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

В данной статье сделан анализ психологического влияния конфликта на семейные отношения и зафиксировано его значение с точки зрения автора и видных исследователей. Поскольку семья является одной из древнейших форм жизни человеческого общества, она, по сути, образует самую обычную группу людей, издревле наблюдающую конфликты между своими членами. С этой точки зрения конфликт изучают специалисты различных областей, таких как социология, психология, философия, педагогика, политология, право, экономика и другие. То есть этот вопрос сохранил свою значимость до сегодняшнего дня.

Стоит отметить, что жизненные наблюдения и социально-психологические исследования показывают, что изменение семейных отношений в XXI веке было вызвано столкновением цивилизаций и другими вызовами современности. По этой причине необходимо обучать молодое поколение высоким семейным знаниям, чтобы создать стабильную семью. Потому что становится возможным предотвратить и выявить причины, факторы и психологические последствия конфликта в семье

Таким образом, данная тема психологически проанализирована автором с учетом мнения видных исследователей, а также обсуждены факторы и причины возникновения семейных конфликтов.

Ключевые слова: *конфликт, семья, супруги, семейные отношения, прощение, расставание супругов, брачное воспитание, стабильность семьи, дети, образование и воспитание, психология.*

PSYCHOLOGICAL IMPACT OF CONFLICT ON FAMILY RELATIONSHIPS

This article analyzes the psychological impact of conflict on family relationships and records its significance from the point of view of the author and prominent researchers. Since the family is one of the oldest forms of life in human society, it, in fact, forms the most common group of people, which has been observing conflicts between its members since ancient times. From this point of view, conflict is studied by specialists in various fields, such as sociology, psychology, philosophy, pedagogy, political science, law, economics and others. That is, this issue has retained its significance to this day.

It is worth noting that life observations and socio-psychological studies show that changes in family relationships in the 21st century were caused by the clash of civilizations and other challenges of our time. For this reason, it is necessary to train the younger generation in high family knowledge in order to create a stable family. Because it becomes possible to prevent and identify the causes, factors and psychological consequences of conflict in the family.

Thus, this topic has been psychologically analyzed by the author, taking into account the opinions of prominent researchers, and the factors and causes of family conflicts have been discussed.

Key words: *conflict, family, spouses, family relationships, forgiveness, separation of spouses, marriage education, family stability, children, education and upbringing, psychology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саидзода Баҳрулло Хол – доктори фалсафа Phd, аз рӯйи ихтисоси психология, дотсент, мудири кафедраи психологияи факултети фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Тел: 987957070, Email: bahrullo_90@mail.ru*

Сведения об авторе: *Саидзода Бахрулло Хол – доктор философии PhD, по психологии, дотсент, заведующий кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета.Тел: 987957070, электронная почта: bahrullo_90@mail.ru*

Information about the author: *Saidzoda Bahrullo Khol – doctor of philosophy PhD in psychology, dotsent, head of the department of psychology, faculty of philosophy, Tajik national university.*

Phone: 987957070, Email: bahrullo_90@mail.ru

УДК 891.550-3 (092)
ББК. 83.3 +84 тоҷик 7-4
Х-94

АҲАМИЯТИ ТАРБИЯВИИ ҲИКОЯҲОИ НАВИСАНДА АБДУЛҲАМИД САМАД

Қадамзода А. Х.
доктаранти (PHD) ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Аҳли назар бар онанд, ки илм ва адабиёт, чун шохаю соҳаҳои дигари табиат ва рӯзгори зодагони Одам, ҳатман тибқи қонунҳои вижа рушду нумӯъ мекунанд. Агар илм ба василаи кашф кардани асрори ҳодисаҳои мураккаби табиат ва ҷомеа пешрафт бинамояд, адабиёти бадеӣ бо ҷодаи навоварии асил ва дахолати ҷиддӣ ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти халқ пеш меравад. Дар бунёди таърихи адабиёти нав ва навтарини тоҷик теъдоди назаррасе шоиру нависандагон муносиби қудрату ҳимматашон саҳмгузорӣ кардаанд, лекин, нуктае мусаллам аст, ки ҷойгоҳ, симо ва муҳтавою моҳияти адабиёти ҳар давра ва, бешубҳа, дар умум мақоми адабиёти моро суфтагароне муайян менамоянд, ки суханоне тоза гуфтаанд, дар раванди адабии миллӣ нақши муассире доштаанд ва роҳи наве дар инкишофи санъати нафиса тахту ҳамвор сохтаанд [11;25].

Нависандаи тавоно Абдулҳамид Самад, ки эҷодиёташ маҳз дар даврони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба авҷи камолот расид, аз ин зумра ба шумор меояд. Мавсуф ба шарофати дониши амиқ зеҳни бурро, заковати аъло ва забондонӣ дар адабиёт роҳу мактаби хоссаи хештанро ба вуҷуд оварда, барҳақ, дар радифи нависандагони олами адаби тоҷик мақоми воло касб карда тавонист. Устод ба арсаи адабиёт бо мавзую масъала ва сабки хосси эҷодии хештан гом ниҳода, маҳз ҳамон роҳеро пеш гирифтааст, то кунун нопаймуда арзёбӣ мешавад. Абдулҳамид Самад, бидуни тардид, аз ҷумлаи кашшофонест, ки эшонро муаммогаро ва ҷӯяндаи бархӯрдҳои ғайриодии инсонӣ унвон кардан шоистатар хоҳад буд.

Албатта, мавзуи пажуҳиш ва омӯзиши мухтассоти ҳикояҳои ин суханпардози замонамон басе пурвусъат аст ва имконе нахоҳад буд, ки он дар ҳаҷми мақолае ҳаматарафа ва чуқур баррасӣ карда шавад, бинобар ин, амали мазкурро дар мадди назар дошта, айни ҳол танҳо бо матраҳ кардани баъзе хусусиятҳои чанд иншои кӯчаки устод Абдулҳамид Самад иктифо мекунем.

Аслан, адиби хушсалиқа Абдулҳамид Самад исбот карда тавонистааст, ки дар ҳикоянависӣ дасти тавоно дорад. Дар омади гап бояд гуфт, ки аксари соҳибқаламони тоҷик пас аз соҳибхтиёр гардидани давлатамон аз чӣ бошад, ки ба ин жанри муҳим ва заҳматталаб камтар таваҷҷуҳ зоҳир карда, шояд бо тақозои талотумҳои пуршиддати рӯзгор, дигаргуниҳои сарнавиштсози миллату давлат ва бархӯрдҳои оштинопазири неруҳои тавонои сиёсии дар солҳои манҳуси навадуми асри гузашта дар кишварамон ҷойдошта бештар ба асарҳои бузургҳаҷм, бавижа роману қисса, рӯй оварданд ва бад–ин сабаб, мутаассифона, ҷабҳаи асарҳои хурд, махсусан ҳикоя, ба андозаи назаррасе тангу маҳдуд гардид. Вале, эътироф бояд, ки вафодорӣ ва авлавият муносиб дидани чанд тан аз адибони шинохта, аз ҷумла устод Абдулҳамид Самад, нисбат ба жанрҳои кӯчаки адабӣ костагие надид. Ба назари мо, ин падидаи хуб, дар навбати якум, аз истеъдод ва ҳунари баланди эҷодкори мазкур гувоҳӣ медиҳад.

Дар маҷмуаи «Ёр дар бари ёр» (Нашриёти «Адиб», 2019) ҳашт иншои хурд ва қиссаю эссеи Абулҳамид Самад гирд оварда шудаанд. Аз ишораи худи мураттиб, ки «Мистер»–ро ба жанри қисса ва «Достони нотамоми Масчоҳ»–ро ба шакли эссе мансуб дониста, ҳаштои

дигарро ҳикоя ба шумор овардааст, бояд нисбат ба ҷинсияти иншоҳои кӯчаки муаллиф шубҳае зоҳир нанамоем. Мароди мо дар ин бобат асло боз кардани домани баҳс нест. Танҳо бар он ҳастем, ки маҳз ҳамин ҳашт навиштаи басе пурмуҳтаво, пурдарду ғам ва дар равонӣ ба сони оби Варзоб дилпазири устод Абдулҳамид Самад аз ҳикоя дида барҷастатар хусусиятҳои хоси жанри умуман барои адабиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла барои адабиёти мо, нодири новелларо дар худ таҷассум кардаанд. Воқеан, ин падидаи марғуб ва хеле писандида, ҳамзамон, дар таърихи адабиёти ватанӣ ба ҳайси бозёфти хубе пазириш бояд ёбад.

Албатта, ин даъво беасос нест, зеро яке аз адибони машҳури ҷаҳонӣ Иоҳан Ҳёте таъкид кардааст, ки новелла «воқеаи мислаш диданашудаест, ки дар ҳаёт рӯй медиҳад» [2;336]. Воқеан, зарури ташреҳ аст, ки «новелла» дар тарҷума аз забони италиёӣ низ «навигарӣ» мешаваду то андозае ҳамон муҳтавои баёндоштаи заршиноси олмониро ифода менамояд. Далели дигар он аст, ки новелла жанри хурди адабӣ буда, ба ҳикоя қаробати хеле наздик дорад, вале бо сохт, таркиб ва рӯйдоди фарогирифтааш аз он фарқ менамояд. Ва ниҳоят, фазилати аз ҳама асосии новелла воқеияти ҳақиқии ҳаётро тасвир карданаш маҳсуб мешавад, ки ин хусусиятро наметавон ба тамоми ҳикояҳо нисбат дод. Шояд асоси тахайюлӣ доштани ҳикоя будааст, ки аксари адибоне, ки рӯйдодҳои ҳаётиро тасвир кардани шаванд, ҳатман ҷинси онро дар гунаи «Ҳикояи воқеӣ» таъкид менамоянд. Яъне, аз ин рӯ, чунин навиштаҳои эшонро ба майли хотир новелла ба шумор овардан шоистатар аст. Донишмандони соҳа ҳикояҳои китоби пуршуҳрати «Декамерон»–и Ҷордано Бокаччо, Антон Чехов, Ҳаким Карим, Раҳим Ҷалилро ба унвони новелла шинохтаанд. Ба андешаи мо, бисёр ҳикояҳои навпардозона ва пуробуранги «Ёддоштҳо»–и устод Айнӣ, «Маъвои дил»–и Раҳим Ҷалил, «Субҳи ҷавонии мо»–и Сотим Улуғзода, «Растохези сухан»–и Гулназарро бо камоли боварӣ новелла ҳисобидан дуруст мебуд.

Аз ҳамин дидгоҳ ҳикояи «Ёр дар бари ёр», «Ғамхӯрак», «Сайри Варзобу аёдати устод»–и Абдулҳамид Самадро намунаи баланд ва ибратпазири новеллаи адабиёти тоҷик баҳо додан меарзад. Нуктае бисёр аҷиб аст, ки худи муаллиф дар тафриқа аз ҳикояҳои дар маҷмуа ҷойдодааш жанри иншояш «Булбулони шаҳр ва зоғ»–ро мушаххасан дар гунаи «Ангора» сабт кардааст. Яъне, устод онро аз ҳикоя фарққунанда ҳисобидааст. Ба андешаи мо, ҳикояҳои зикршуда ва ҳамин ангора сад дар сад ба талаботи жанри новелла посухгӯ ҳастанд, зеро, ҳамагӣ ба ҳамон хислати ҷинси италиёӣ, яъне, навигарӣ, тозабаёнӣ комилан доро мебошанд.

Азбаски новелла рӯнамогари ҳаёти воқеӣ аст, аз як тараф, ҷаззобияташ дучандон буда, аз тарафи дигар, хислати шӯрангезиаш дар рӯҳу зеҳни хонанда инқилоби ҳақиқӣ меангезад. Муҷиб ҳамин аст, ки хонанда бо қаҳрамони бофтаю хаёлӣ не, бо шахсияти мушаххасе ҳамсуҳбату ҳамроз мешавад, ки аз шуҳрату овозааш хабардор асту шахсияташро танҳо тибқи овозаю миш– мишҳо ва меъёрҳои давру замон барои хештан тасаввур мекард. Шигифтангез аст, ки, масалан, новеллаи «Ёр дар бари ёр», ки, воқеан, нақли чандон калон нест, дар олами руҳонии кас, бахусус, насли ҷавон, ки аз гузаштаҳои нисбатан дури замонаш огоҳии басанда надорад, таҳаввулот бармеангезад ва имкон фароҳам месозад, ки тавассути ҳамин як лавҳаи кӯчаке симои инсонеро дарёфта тавонад, ки барои халқу Ватан хидматҳои бузург карда будааст, ки на бар ҳар раҳбар хос аст. Аз ин нигоҳ новеллаи мазкур ба масобаи лавҳае шинохта мешаваду ба хонанда чунон таъсире мерасонад, ки гӯё бори як достони бузургро мекашид.

Агар маҳз аз лиҳози новеллаи «Ёр дар бари ёр» умуман ба офаридаҳои Абдулҳамид Самад назар карда шавад, бо тафохур метавон дарёфт, ки, пеш аз ҳама, амиқии андеша, куллан, нишонрас будани ҳадаф ва рехтаву пухта будани сухан ба ин эъҷозгар хос аст. Қариб дар тамоми навиштаҳои эшон лавҳаҳои ҳаётӣ мавқеи марказӣ касб карда, дар онҳо масъалаҳои доғу муассиркунандаи одамоне мавриди тасвиру таҳқиқ қарор мегиранд, ки ҳамсоя, ҳамкор, хешу пайванд, ба як сухан, одамони зинда ҳастанд. Дар бештарини онҳо муҳимтарин ва пурҷозибатарин хислати новелла – ҳақиқатнигорӣ баръало зуҳур карда, пуртаъсирии онҳоро дуболо месозад. Таҷассуми рӯшани ин фазилати муҳими осори бадеӣ дар новеллаи «Ёр дар бари ёр» ба андозаест, ки чашмони дили ҳатто нафарони хорониҳодро ҳам боз мегардонад ва водор месозад, ки бандаю ғарраи ҳар лаҳзаю соати зиндагӣ набошанд ва ҳушдор медиҳад, ки ҳикмати Хайёми ҳакимро ҳамеша дар ёд дошта бошанд: айёми умр зудгузар аст ва асло нахоҳӣ донист, ки он кай омаду кай шуд.

Муҳаққиқони шинохта Худоӣ Шарифов, Бадриддин Камолиддинов, Раззоқ Ғаффоров ва Атахон Сайфуллоев [13;58] муътақид ҳастанд, ки яке аз муҳимтарин хислатҳои ҳикоя

кӯтоҳбаёнӣ ва муъҷазгуфторӣ пазируфта шудааст. Ба назари мо, дар ин бобат устод Абдулҳамид Самад сабқат аз ҳамагон рабуда, мисоли барҷастаи даъвои мазкур порае аз новеллаи «Ёр дар бари ёр» буда метавонад: ***«Бахту тахт, шодиву рӯзи хуш баногоҳ аз ӯ ва аҳли хона рӯ тофт. Манзиле, ки аз нишот пур буд ва деги зиндагӣ ҳамеша дар он меҷӯшид, ба ғамхона табдил ёфт, сарду дилгазон шуд. Дару дарвоза баста, рӯз офтобиву сафед, вале дилҳо сиёҳу торикистон. На посбонҳо монданду не хизматгорҳо. Ба хушомадгӯён ҳам якбора офат расид, ки пайи пояшон аз ҳавлӣ канд, гуми гум шуданд. Дастгоҳҳои телефон чӣ? Булбули гӯё буданд».*** Ин ҷо нависанда расо сездаҳ ҷумлаи сода – бархеро дар алоҳидагӣ ва баъзеи дигарро дар шакли чидашуда – овардааст. Ягон ҷумла ягон хасу хошоки барзиёд ва ё нодаркор надорад. Ва аҷиб, ки ҳар яке бори гароне бар дӯш гирифта. Ҳар кадом ба дилу зеҳни хонанда кора накарда намемонад. Ин, барҳақ, ҳунари волои нависандагӣ ва хислати наҷиби новелласароист!

Чунонки зикраш дар боло рафт, қаҳрамони «Ёр дар бари ёр» шахсияти маълуму маъруф маҳсуб мешавад. Муаллиф ба ҳайси эпиграф таъкид менамояд, ки новелла ба «Ёди неки Турсун Ӯлҷабоев» бахшида шудааст. Иқрор бояд шуд, ки хонандагони солор бидуни луқмаи мазкур низ баробари хондани сархати якум ҳамоно шахсияти қаҳрамонро дарёфта метавонистанд.

Бояд зикр кард, ки нависандаи нуктасанҷ ҳамагӣ як лавҳаи хурди рӯзгори собиқ роҳбари Тоҷикистони шӯравӣ – котиби якуми Комитети Марказии Партияи коммунисти республика Турсун Ӯлҷабоевро мавриди тасвиру таҳлил қарор додааст. Аз ибтидо то интиҳо боре номи ӯ ва иштирокдорони дигар вирди забон карда намешавад. Ва, ба андешаи мо, маҳз ҳамин услуби махфидории номи қаҳрамонон ҷаззобият ва таъсири асарро дуболо кардааст. Нависанда ҳолати рӯҳию равонии Мардро бо камоли ҳунармандӣ тасвир карда, ба он муяссар шуда тавонистааст, ки хонанда ба хулосаи асосӣ, яъне, ба фармудаи лиссонулғайб Ҳофизи Шерозӣ – «Доиман яксон намонад ҳоли даврон…» дар мисоли сарнавишти талху шӯри фарде нағзакак сарфаҳм биравад, ки ҳамагӣ чанд рӯз муқаддам тамоми зимомдорони замони як республика дар ҳузураш даст пеши бар меистоданду хостаашро бо ними ишора иҷро менамуданд; ҳоло бошад, аз саги ҳавлӣ садо ҳасту аз он ҳама дастёрону хизматгорон, хушомадгӯёну ситоишгарон, ҳамтабақу косалесон, ба ном ёру дӯстон, «ҷиян»–ҳои сершумор на пай ҳасту на Ҳайдар. Ӯ шояд акнун дармеёбад, ки ин тӯдаи мисоли хомӯшак шилқин ҳамагӣ ошиқу дӯстдори мансабаш будаанду бас. Натиҷаи ин пешомади ногуворро нависанда чунон тасвир карда тавонистааст, ки, бидуни муболиға масти лояқилро ҳушёр менамояд: ***«Акнун… Саволҳои беҷавоб ё ҷавобталаб бешуморанд; ҳам дар дили ӯ, ҳам дар қалби зану фарзандон, ҳам дар сару забони соҳибмансабони ҳанӯз аз курсӣ наафтода ва мардуми кӯчаву бозор. Бо соҳиби курсии баланду тахт шудан дӯстони нониву забонӣ ва душман пайдо бикунӣ, аз шикасту номӣ сад ранг афсонаи даҳони мардум мешавӣ».*** Ана, ҳамин дарси омӯхтаи қаҳрамон барои ҳар кадоми мо сабақи калони ибратпазир буданаш сахт воҷиб аст.

Дар саросари новеллаи «Ёр дар бари ёр» таъкиде ба сони риштаи сурх ба назар мерасад: Мард роҳбари бо сиёсату ҷиддӣ буд; дар чиҳилсолагӣ зимоми роҳбарии давлатро ба даст гирифта, дар тӯли панҷ соли фаъолияти пурҷӯшу хурӯш корҳоеро ба сомон расонида тавонист, ки ҳамсояҳои бадрашк, ҳатто, ба чаҳоряки онҳо муяссар нашудаанд; кор ба ҷое расида буд, ки шарафи ҳамтабақӣ бо худи Котиби якуми Комитети Марказии КПСС–ро дарёфта тавонист. Муаллиф ин нуктаро чунин ба қалам медиҳад: ***«…муносибаташ бо сарвари ҳизби коммунисти давлати Шӯравӣ чунон наздики наздик буд, ки ба қавле, аз байнашон мӯ намегузашт. Ба гуфти ҳолдонҳо, ӯ ба дидадаророӣ чунон дар дили Одами Аввал ҷо ёфт, ки писархондаш пазируфт. Дил ёбу қанд хӯр!».*** Лекин, бояд гуфт, ки ҳадафи калидии муаллиф танҳо пас аз баёни мулоҳизаи боло оварда мешавад, ки ҳаяҷон ва шавқу завқи он хонандаро ба чуқур ва басе мунсифона андешидан ҷиддӣ водор месозад: ***«Ин имконро на барои худ, балки ба хотири замина гузоштан баояндаи неки Тоҷикистон истифода бурд. Нияти нек – ними давлат».***

Хонанда дарк менамояд, ки дар новелла ба кадом «замина» ишора мешавад. Ӯро муаллиф дар ин ҷода танҳо нагузошта, огоҳ месозад, ки ***«Дар як ҷумҳурии хурдакак бунёди бузургтарин неругоҳи обии барқӣ, бастани пеши дарёи Вахш, байни кӯҳҳо ба вуҷуд омадани обанборе шабеҳи баҳр»*** ҳанӯз номгӯйи пурраи корномаҳое нестанд, ки ин Мард ба хотири шукуфоии Тоҷикистони азизаш ба ҷо овардааст. Баробари бунёди неругоҳи «Норак» қомат рост кардани заводи бузург ва силсилаи корхонаҳои нодири кимиё дар водии Вахш минбаъд муҷиби ҷаҳиши баланде гардиданд, ки бидуни ҳастӣ ва чашмикордонии сарвари ондавраи

кишвар Турсун Ӯлҷабоев, ки он аз соли 1956 то 1961 насибаш шуда буд, ба ҳеч ваҷҳ имкон надошт. Чунин бахт барои мардуми мо танҳо ба шарофати дили «Одами Аввал»–ро ёфта тавонистани Мард даст доду бас. Аз таҳлили нависанда баръало эҳсос мешавад, ки ӯ ба хираду заковат ва дилёбии қаҳрамонаш тан дода, ба саҳми беназири ӯ бо самимияти тамом сипосгузорӣ менамояд ва зимнан аз имрӯзиён ҳамин қадршиносиро тақозо медорад: ***«Бешак, бунёди силсилаи иншоотҳои бузурги саноатӣ дар оянда ба болоравии иқтидори иқтисодӣ, раҳидан аз муҳтоҷиву дастнигарӣ, хуб шудани сатҳи зиндагии мардуми Тоҷикистон мусоидат мекунад. Тавонист! Донист, ки дар худат набошад, дар олам нест. Мубориза бурд, замина гузошт. Ободӣ, чарогон шудани саросари Тоҷикистон, афзун гардидани корхонаҳои саноатии боиқтидор, обшор кардани заминҳои ташналаб, ба вуҷуд омадани майдони касбу кор ва тарбияи мутахассисон».***

Дар новеллаи «Ёр дар бари ёр», бо вуҷуди он ки дар лаҳзаҳои башумор аз худ дарак медиҳад, симои зан, яъне, ҳамсари Турсун Ӯлҷабоев басе барҷаста ва хотирмон тасвир шудааст ва аз оҳанги нигориши муаллиф бахубӣ эҳсос мешавад, ки эшон нисбати ин муҷассамаи сидқу вафо меҳру муҳаббати бепоён дорад. Воқеан, ин ҳамсар на танҳо аз ҷониби нависанда, балки гузашта аз ин, аз тарафи хонанда низ чун тимсоли Зани асил ва идеалӣ бо дилу ҷон пазируфта мешавад. Бонуи Аввали кишвар, ки суханаш тарафе истад, ҳар нозу хостааш барои ҳамагон дарҳол ҳукми қонун касб мекард, ҳама мардону занон, ба қавле ба патаку пайтобааш шудан тайёр буданд, на олиҳа, балки Инсони муқаррарии хокӣ, Зани ҳақиқатшинос, баандеша, бурдбор ва некнафс будааст. Ҳарчанд қаҳрамони эпизодист, ба назари мо, ин бозёфти хуби устод Абдулҳамид Самад, яке аз образҳои барҳақ идеалии адабиётамон маҳсуб мешавад. Маҳз бузургӣ, фаросатмандӣ ва ҳақиқатбинии Зан будааст, ки Мард бо мадади ӯ аз банди ғаму ғусса, танҳоӣ ва дарду алами ҷонгудози хиёнати Ҳомӣ ва атрофиёнаш раҳоӣ ёфта, тадриҷан ба рӯзгори муқаррарӣ одат кунад. Аҷиб ва нишони тавоноии нигоранда ва хислати пурнаҷобати жанри новелла аст, ки нуктаи вопасинамон дар асар бо сухан ифода намеёбад, вале сад дар сад бовар дорам, ки ҳар хонандаи ҳушманд ногузир ба чунин натиҷа мерасад. Ва ин гувоҳи тавоноест ба қудратмандии нависанда.

Дар хотима масъалаеро бидуни матраҳ гузоштан воҷиб намебуд. Дар оғози мақола гуфта будем, ки новелла бозгӯйи ҳақиқати ҳаёт аст. Лекин, тахмин кардан душвор нест, ки лавҳаи эҷодкардаи Абдулҳамид Самад мушаххасан дар «Ёр дар бари ёр» комилан тахайюлист. Рӯйдодҳое, ки ба тасвир гирифтааст, гумон аст, ки асоси воқеӣ дошта бошанд, вале кас ба онҳо чун ба ҳақиқати як пора, як лавҳаи кӯчаки зиндагии пуршӯру шарри шахсияти бузурги таърихӣ бовар кардан мехоҳад. Яъне, ба шарофати ҳақиқатпардозии ҳунарманди чирадаст лавҳаи тахайюлӣ мақоми пораи асили рӯзгори одамиро касб менамояд ва бо ҳамин васила, дар навбати худ, новелла рисолати ойинапардозии хештанро он чӣ бояд ба ҷо меоварад ва ин аст боз як тимсоли эъҷозкории устод Абдулҳамид Самад.

АДАБИЁТ:

1.Адибони Тоҷикистон (таҳия ва танзими А.Сомонӣ, М.Салим)/[Матн]//– Д.:Адиб, 2017. – 319 с.

2.Гёте И. Избранные произведения/Гёте И. [Текст]//–М.:Художественная литература, 1950.– 763 с.

3.Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX/ Асозода Х. [Матн]//- Д.:Маориф, 1999.- 267 с.

4.Бақозода Ҷ. Абдулҳамид Самад ва инкишофи ҳикоя/ Бақозода Ҷ. [Матн] //-Д.: Эҷод, 2007. – 152 с.

5.Ғаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил/Ғаффоров Р.[Матн]//–Д.:Дониш, 1966. – 224 с.

6.Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим/Камолиддинов Б. [Матн]//–Д.:Ирфон, 1966.–184 с.

7.Келдӣ Г. «Растохези сухан»/Келдӣ Г. [Матн]//–Хуҷанд.–Нури маърифат, 2015.–300 с.

8.Раҳмонов А. Маърифати замон дар насри муосири тоҷик: Маҷмӯаи мақолаҳо / Раҳмонов А. [Матн]//Д.:Адиб, 1995. – 150 с.

9.Самадов А. Майдон: Ҳикояҳо/Самадов А. [Матн]//Д.: Адиб, 1989. – 192 с.

10. Самадов А. Санги ҳунар ва маҳаки адабиёт. Андешаву бардошт ва ёдномаву ёдовардаҳои адабӣ/Самадов А. [Матн] // Д.: Адиб, 2013.- 368 с.

11. Сайфуллоев А. Тафаккур ва образ. Маҷмуаи мақолаҳо / Сайфуллоев А. [Матн] // – Д.:Ирфон, 1968. – 167 с.

12. Солеҳов Ш. Адабиёт ва шинохти он. Маҷмӯаи мақолот/Солеҳов Ш. [Матн] //Д.: Ирфон, 2009. - 240 с.

13. Шарифзода Х. Услуб ва камолоти сухан / Шарифзода Х. [Матн]//–Д.:Ирфон, 1985. – 144 с.

14. Шарифзода Х. Каломи бадеъ / Шарифзода Х. [Матн] //– Д.:Маориф, 1991.–164 с .

15. Ҳасанзод С. Муҳаббате, ки сабз монда: (Аз ҳаёт ва эҷодиёти нависанда Абдулҳамиди Самад)/ Ҳасанзод С [Матн] // Д.: «Садои мардум», 1 ноябри соли 1997.

АҲАМИЯТИ ТАРБИЯВИИ ҲИКОЯҲОИ НАВИСАНДА АБДУЛҲАМИД САМАД

Аҳли назар андеша доранд, ки илм ва адабиёт, чун шохаю соҳаҳои дигар дар асоси қонунҳои мавҷуда рушду нумӯ мекунанд. Агар илм бо воситаи кашфи асрори ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият рушду инкишоф кунад, пас адабиёти бадеӣ бо ҷодаи навоварии асил ва дахолати ҷиддӣ ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаётӣ пеш меравад. Дар бунёди таърихи адабиёти нави тоҷик шумораи шоиру нависандагон аз рӯйи қудрату тавоноияшон саҳм гузоштаанд, бахусус баъзе адибону шоирон бо навовариву муосирият дар раванди адабии миллӣ нақши муассир гузошта, роҳи наверо дар инкишофи санъати нафиса кашф кардаанд.

Ба мисоли нависандаи шинохтаи тоҷик Абдулҳамид Самад, ки эҷодиёташ маҳз дар даврони соҳибистиқлолии кишвари азизамон ба авҷи камолот расид. А.Самад ба воситаи дониши амиқ, зеҳни бурро, заковати аъло ва забондонии беҳамтояш дар адабиёт роҳу мактаби хосаи худро пайдо намуда, дар баробари нависандагони ватанӣ манзалати болоро касб кард.

Аз ҷумла, дар маҷмуаи «Ёр дар бари ёр» ҳашт иншои хурд ва қиссаю эссеи мавсуф ҷамъоварӣ гардидааст. Нависанда бевосита «Мистер»–ро ба жанри қисса ва «Достони нотамоми Масчоҳ»–ро эссе ҳисобида, ҳаштои дигарро ҳикоя мешуморад. Маҳз ин ҳашт нигоштаи Абдулҳамид Самад бештар хусусиятҳои хосси жанри умуман барои адабиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла барои адабиёти мо, нодири новелларо дар худ таҷассум кардаанд, ки ин падидаи муосирро дар таърихи адабиёти ватанӣ ба сифати бозёфти нодире бояд пазируфт.

Калидвожаҳо: *новелла, ҳикоя, тасвири воқеии ҳаёт, достон, лавҳа, жанр, симо, образ, тахайюл.*

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ РАССКАЗОВ ПИСАТЕЛЯ АБДУЛХАМИД САМАД

Знатоки считают, что наука и литература, как и другие отрасли, развиваются на основе существующих законов. Если наука развивается через раскрытие тайн природных и общественных явлений, то художественная литература движется через новаторство и серьезное участие в решении важнейших жизненных вопросов. В истории новой таджикской литературы ряд поэтов и писателей внесли свой вклад в соответствии с их силой и талантом. Особенно некоторые из них благодаря новаторству и современности, оставили значимый след в национальном литературном процессе и открыли новые пути для развития искусства.

Примероя является известный таджикский писатель А. Самадов, чьё творчество достигло вершины зрелости именно в эпоху независимости нашей страны. Благодаря глубоким знаниям, острому уму, высокому интеллекту и уникальному владению языком он нашёл свой собственный путь и школу в литературе, заняв высокое место среди отечественных писателей.

Например, в сборнике “ Любимый рядом с любимым” собраны восемь малых сочинеий, а также рассказы и эссе автора. Писатель напрямую относит “Мистера” к жанру повести, а “Незавершенную историю Мастчоха” считает эссе, восемь других произведений называет рассказами. Именно эти восемь произведений устода А.Самада в большой степени воплощают в себе характерные черты жанра новеллы, редкой для мировой литературы, также для нашей и это явление следует признать уникальной находкой в истории отечественной литературы.

Ключевые слова: *новелла, рассказ, изображение реально жизни, эпос, эпизод, жанр, лицо, образ, воображение.*

EDUCATIONAL VALUE OF THE WRITER'S STORIES ABDULHAMID SAMAD

Experts believe that science and literature, like other branches, develop on the basis of existing laws. If science develops through revealing the secrets of natural and social phenomena, then fiction moves through innovation and serious participation in solving the most important issues of life.

In the history of new Tajik literature, a number of poets and writers have contributed according to their strength and talent. Especially some of them, thanks to innovation and modernity, left a significant mark on the national literary process and opened new paths for the development of art.

An example is the famous Tajik writer A. Samadov, whose work reached the pinnacle of maturity precisely in the era of independence of our country. Thanks to his deep knowledge, sharp mind, high intelligence and unique command of the language, he found his own path and school in literature, taking a high place among Russian writers.

For example, the collection “Beloved Next to the Beloved” contains eight short essays, as well as stories and essays by the author. The writer directly classifies “Mister” as a story genre, and considers “The Unfinished History of Mastchokh” an essay, and calls eight other works stories.

It is these eight works of the founder A. Samad that to a large extent embody the characteristic features of the short story genre, rare for world literature, also for ours, and this phenomenon should be recognized as a unique find in the history of Russian literature.

Key words: Novella, story, a real-life image , memorial plaque, genre, face, sample, fantasy.

Маълумот бораи муаллиф: *Қадамзода Адиба Хушвахтшо Доктаранти PHD –и кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики ДДОТ ба номи С.Айнӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе. Тел: (+992) 907–74–83–87*

Сведения об авторе: *Кадамзода Адиба Хушвахтшо Доктарант PHD– кафедры теория и история таджикской литературы ТГПУ им.С.Айни, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: (+992) 907–74–83–87*

Information about the author: *Kadazoda Adiba khushvakhtsho doctorant PHD in the of Theory and History of literature in the Tajik filology faculty, TSPU named after S.Aini, the Republic of Tajikistan, Dushanbe. Tel: (+992) 907–74–83–87*

ТДУ:378.37
ТКБ:74.200.5

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Ғоибов К. Ш.
Донишгоҳи Давлати Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки танҳо бо ташаккули донишҳои фаннӣ, ки дар барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ ҷой дода шудаанд, қаноатманд шудан вазифаи инкишофпазирии таълимро таъмин карда наметавонад. Ин аст, ки чунин муносибат дар таълим ташаккули психика ва хусусиятҳои фардӣ психологии хонандагони хурдсолро халалдор месозад.

Ба андешаи мо, вазифа ва мақсади асосии таълим - ин ҳаматарафа инкишоф додани қобилияти зеҳниву тафаккури эҷодкории хонандагон, дар онҳо ташаккул додани намудҳои гуногуни фаъолияти фикриву идрок, ки аз таҷрибаҳои ҳаётии инсон бармеояд, ифода меёбад.

Дар психологияи таълим мустақилияти тафаккур ҳамчун василаи муҳимми аз бар намудани донишҳои мавҷуда ва дар асоси он аз худ кардани донишҳои нав таъкид шудааст.

Бояд қайд намуд, ки пешрафту тараққиёти ҷамъияти имрӯза устуворона талаб менамояд, ки ҳамаи унсурҳои сохтори он - иқтисодиёт, муносибатҳои иҷтимоӣ, системаи сиёсӣ, соҳаи маънавӣ, идора, тарзу усули фаъолияту муоширати ҳар кас ба куллӣ дигаргун сохта шавад. Барои ин психология, тафаккури мардум ва шуури онҳоро тағйир додан зарур аст. Мо бояд дар замири насли наврас тафаккури мустақилу эҷодиро ташаккул диҳем, инкишофи ҷисман ва руҳан солими онҳоро таъмин намоем ва иҷрои ин вазифаи муҳим бар дӯши илми психология меафтад. Бе надоштани донишҳои психологӣ мо фаъолияти бадуш доштаамонро амали саривақтӣ ва рушдёбанда тасаввур карда наметавонем.

Дониши ҳиссӣ аз оғоз, зинаи ибтидоии идроки ҷаҳони воқеӣ мебошад. Инсон дониши ҳиссиро аз бар намуда, аз доираи он берун мешавад ва паҳлуҳои барои тафаккури ҳиссӣ дастнорасро тавассути тафаккури абстрактӣ аз бар менамояд [5, с.23].

Ҳамин тариқ, маҳз тавассути тафаккур шахс имкон пайдо мекунад, ки объект, ҳодисаву воқеаҳои олами воқеиро дар фикр, дар тасаввур ҷой карданро меомӯзад. Он ҷое, ки тафаккури ҳиссӣ дар идроки чизе оҷизӣ мекашад, фаъолияти фикрӣ ва тафаккур ба оғоз мешавад. Амалиёти фикрӣ имконоти воқеии омӯзишу маърифатро васеъ менамояд .

Фаъолияти фикрӣ бо амалияи равандҳои маърифатии шахс (диққат, эҳсос, идрок, хотир, хаёл ва нутқ) зич алоқаманд аст. Меҳнат, таълим, бозӣ ва умуман ҳар гуна намудҳои фаъолияти одам ҳалли масъалаи фикриро талаб мекунад. Амалия бошад, ҳамчун сарчашмаи фаъолияти фикрии хонандагон аст. Дар баробари ин, амалия ҳам барои эҳсосу идрок ва ҳам барои тафаккур меъёри ҳақиқат мебошад. Одам ҷамъбаст ва хулосаҳояшро дар амалия месанҷад. Амалия фаъолияти фикрии инсонро ислоҳ мекунад. Амалия ин ҳамон соҳаест, ки дар он натиҷаҳои фаъолияти фикрӣ татбиқ мегарданд. Чунин амалҳо дар фаъолияти таълимии хонандагони синни хурди мактабӣ аз рӯзҳои аввали ба таълим ҷалб кардани онҳо зоҳир мешавад. Хонанда минбаъд барои аз худ кардани дониш ба душвориҳо дучор омада, кӯшиши аз он баромадан мекунад. Барои аз чунин вазъият баромадани хонанда таъсири муаллим, волидайн ва одамони ӯро иҳотакарда нақши муассир мебозад.

Равоншиносон таъкид мекунанд, ки тафаккур бо нутқ - забон муносибати тарафайн дошта, ба инкишофи ҳамдигар таъсир мерасонанд. Нутқ воқеияти бевоситаи фикр аст. Ҳар қадар ки тафаккур инкишоф ёбад, нутқ, забон ҳам ҳамон қадар суфтаву равон мегардад. Ҳамзамон нутқи ҳаматарафа инкишофёта дар инкишофи тафаккур низ бе таъсир намемонад.

Маълум аст, ки тафаккур ҳамчун маҳсули фаъолияти зеҳнии инсон дар заминаи муайяни дараҷаи инкишофи хотира рушд мегирад. Барои он ки фаъолияти фикрии кӯдак

такмил ёбад, бояд дар зеҳни вай донишу маълумоти заруриро ҷамъ намудаву онро ба истифода гузошта актуалӣ намудан лозим аст.

Ба қавли П.П. Блонский: «Мазмуни хотира - ин таассуроти ҳосилшуда, мазмуни фикрронӣ ин масъалаҳои ҳалношуда мебошад». Ӯ фикрҳои як қатор педагогҳоро, ки ақидаи тафаккур бидуни дониш низ инкишоф ёфта метавонад, зери тозиёнаи танқид гирифта мегӯяд, ки «агар дониш набошад, пас барои инкишофи тафаккур асос, поя мавҷуд нест» [3]. Дар ин бобат В.В.Давидов таъкид мекунад, ки «дониш василаи асосӣ ва натиҷаи ниҳойии тафаккур мебошад» [5, с.28].

П.П. Блонский алоқамандии донишу амалияро таъкид намуда зикр мекунад, ки: «Каллаи холӣ муҳокимаронӣ карда наметавонад. Муҳокимаронӣ ба андозаи таҷрибаву дониш вобаста аст» Лекин бояд тазаккур дод, ки «аз бар намудани роҳу усули фаъолонидани фикр танҳо дар сурати ба кор даромадани тафаккури мантиқиву мустақилона, ки омӯзиши сохтори муайяни донишҳоро таъмин мекунад, даст медиҳад» [3, с.81].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки барои инкишоф ва ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон ба ҳам алоқамандии назарияву амалия, дар амалия истифода карда тавонистани дониш, дар асоси донишҳои мавҷуда ба роҳ мондани фаъолияти маърифатӣ бисёр муҳим аст.

Баррасии масъалаи таъсири фаъолияти маърифатӣ дар инкишофи тафаккури эҷодии хонандагони синни хурди мактабӣ имрӯз дар психологияи яке аз самтҳои зарурии таҳқиқи сифатнокии кори таълиму тарбияи муассисаҳо таҳсилоти миёнаи умумӣ ба шумор меравад.

Психология собит мекунад, ки кӯдаки 7-8 сола одатан, ба тафаккури ҳиссӣ бештар такя мекунад. Тафаккури онҳо ба эҳсос вобастагӣ дошта, маҳз дар таълими ибтидоӣ дар ӯ гузариш аз тафаккури ҳиссӣ ба тафаккури абстрактӣ воқеъи мегардад.

Дар лаҳзаи гузариш ба ҳалқаи миёнаи мактабӣ (синфи 5) бояд хонанда маҳорати мустақилона фикрронӣ намудан, баровардани хулосаҳо, қиёсу муқоисакунӣ, таҳлилу таркиб, ёфтану муайян намудани аломатҳои умумиву ҷузъии ашёву ҳодисаҳо ухда карда метавонистагӣ шаванд.

Чун раванди назарияи инкишофи фикррониии хонандагони синфҳои ибтидоиро таҳқиқ намоем, онҳо бояд маҳорати муайяни фикррониро азбар карда бошад. Барои он ки мо дар онҳо мафҳумҳои илмиро ташаккул диҳем, бояд аввало дар онҳо маҳорати ба аломатҳои ашё муносибати инфиродӣ намуданро омӯзонем. Бояд хонандагони хурдсол идрок намоянд, ки ҳар як ашё аломату хусусиятҳои худро доранд, ки бидуни он ашёро бо мафҳум мувофиқат кунонидан имконнопазир аст:

Кӯдакӣ 7-8 сола соҳиби тафаккури воқеӣ мебошад. Чӣ тавре, ки ба ҳама маълум аст, бача ҳангоми таҳсил дар синфҳои ибтидоӣ, пеш аз ҳама бо моҳияти мафҳум ошноӣ пайдо карда, аломатҳои асосӣ ва дуюмдараҷаи онҳоро бояд фарқ карда тавонад.

Дар ин бобат, педагоги рус А.Ф. Тихомирова инкишофи тафаккури назариявии хонандаро ба 3 давра ҷудо мекунад [12].

Давраи якумро ошноӣ ба тафаккури назариявӣ, бо аломатҳои мафҳум ташкил медиҳад.

Дар давраи дуюм бояд маҳорати бо аломатҳои барҷастаи ашё амалиёт гузаронидан – яъне ташаккули яке аз паҳлуи амалиёти мантиқӣ-абстрактонидан – дар назар дошта мешавад.

Дар давраи сеюм ба ташаккули маҳорати муқоисакунӣ, ки ба муқоисаи аломатҳои барҷаста ифодаёфтаву ниҳонии ашё асос мегирад, диққати ҷиддӣ дода мешавад. Дар ташаккули чунин амалиёти мантиқӣ ба масъалаи ҷустуҷӯйи аломатҳои умумӣ ва фарққунандаи мафҳумҳо, ашёву ҳодисаҳо бояд эътибори махсус дод [12, с.151].

Воқеӣ намудани се давраи инкишофи тафаккури мантиқӣ вазифаи синфҳои 1-2 буда, дар синфи сеюм давраи чорум маҳорати ёфтани мафҳумҳои хешиву авлодӣ ва маҳорати муайянкунии алоқамандии ашёву мафҳумҳо омӯзонида мешавад. Дар давраи панҷум фаъолияти таҳлилии бачагон, ки дар синфҳои 1-2 аз бар шуда буд, васеътар мегардад. Акнун бачагон (дар синфҳои 3-4) маҳорати таҳлил намудани алоқамандӣ байни ашёву ҳодисаҳо, аз қабили ҷузъу қисм, монандиву фарқ, сабабу оқибат ва ғайраро меомӯзанд. Дар ниҳоя чунин коргузорӣ дар хонандагони хурдсол кор бо чунин паҳлуҳои амалиёти мантиқӣ, аз қабили, ҷамъбасткунӣ, гурӯҳбандӣ (классификатсия), таҳлил ва таркибро меомӯзонад.

Дар охири соли таҳсили синфи 4 хонандагон бояд чунин унсурҳои таҳлилро азбар намоянд, ки алоқамандии байни зуҳуроту мафҳум, аз қабили баҳамзиддӣ, ҷой доштани ин ё он муносибатҳои функсионалӣ, ҷузъ ва кулро ташкил диҳад.

Инкишофи тафаккури назариявӣ оид ба мафҳумҳо ба шаклгирӣ, ба миён омадани рефлекс (яъне идрок кардани амалиёту муносибати хеш) мусоидат намуда, ба идроки бошууронаи ҳодисаву воқеаҳо-мафҳумҳо-табдил меёбад.

Дар алоқамандии андешаҳои болозикр метавон гуфт, ки тафаккурро дар илми психология ҳамчун раванди ҳалли масъалае ва ё муаммое, ки бевосита дар ҷараёни таълимии хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба миён меояд, ба қалам медиҳанд. Дар ҳақиқат, инсон дар ҷое ба фикрронӣ оғоз мекунад, ки донишҳои пешина дар фаҳмидани он оҷизӣ мекашанд. Ба қавли Л.С.Рубенштейн «Тафаккур аз вазъияти проблемавӣ (муаммовӣ) сар мезанад». Муаммо ҳамчун масъала шакл гирифта, дар он чӣ маълуму чӣ номаълум, чиро бояд ёфт зикр шудаанд (яъне шарту талабҳо). Ҷараёни тафаккур дар алоқамандии шарти масъалаву таләботи он муайян карда мешавад [11].

Дар ҳамгироии ақидаҳои С.Л.Рубинштейн психолог А.А.Люблинская таъкид мекунад, ки хонанда ба ҳолати проблемавӣ афтода мақсади фаъолияти худро муайян мекунад, ки ба чӣ дастёб шуданаш зарур аст, ё ки дар назди худ як қатор вазифаву супориш гузошта, шарту омилҳои иҷрои онро равшан мекунад. Чунин вазъияти ногузир ӯро ба фикррони водор месозад, яъне ба ҷустуҷӯйи роҳи ҳалли муаммо ҳидоят мекунад. Албатта, ин натиҷаи таъсири «сигнали калимагист», ки дар синфҳои ибтидоӣ дар шакли савол пешниҳод мешавад. Муаммое, ки тавассути забон шакл нагирифтааст, яъне саволу супоришеро ифода намекунад, хонанда онро ҳамчун муаммо қабул намекунад. Чун муаммо ҷой надорад, аз хонандагон фаъолияти фикрӣ, ҷустуҷӯву тадқиқ тақозо намешавад [7, с.129].

Қобили таъкид аст, ки тафаккур раванди маърифатиест тавассути он инсон дар бораи олами ҳастӣ дониши мукаммал мегирад ва он бо ҳақиқати реалӣ сахт марбут аст. Дар навбати худ инсон ба ҳақиқати воқеӣ таъсир расонида, онро меомӯзад ва ба он тағйирот медароварад. Тафаккур, бахусус, тафаккури мантиқӣ, ки маҳорати муайян карда тавонистани масълаҳои нав ва бидуни кӯмаки дигарон ёфта тавонистани роҳи ҳалли онро дар назар дорад, пеш аз ҳама, дар ҷараёни фаъолияти фикрӣ зуҳур меёбад.

Таҳлил фикран муайян намудани алоқамандиҳои зарурӣ, ҷудо карда тавонистани онҳо ва дар амалия - дар қоидаву таъриф, қонуниятҳои мавҷудаи объекти омӯхташаванда истифода карда тавонистани онҳо мебошад. Вай бояд дар асоси муқоиса алоқамандии тарафҳои норавшани объектро равшан намояд, умумият ва фарқияти мавҷударо гурӯҳбандӣ кунад, ки ҳамаи он маҳз тавассути фаъолияти фикрӣ амалӣ мегардад.

Шакли асосии ифодаи тафаккур - чи мантиқиву чи мустақилона – мафҳум мебошад. Вай ҳамчун яке аз шаклҳои тафаккур хусусӣ буда, алоқа ва муносибатҳои муҳимтарини ашёву ҳодисаҳоро ифода мекунад [7, с.133].

Дар ҷараёни таълим кор бо мафҳум мавқеи муҳим касб мекунад. Мафҳум қисми асосии дониши шахсро ташкил медиҳад. Хонанда дар мактаб бояд дар муддати кӯтоҳ сохтори муайяни илмии мафҳумҳоро аз бар намояд, ки дар тӯли асрҳо шакл гирифтааст. Ин кори саҳлу осон нест! Бояд дар асоси ҷамъбасту хулосакуниҳо, ки дар раванди фаъолияти фикрӣ даст медиҳад, ҳодисаву воқеаҳо мавриди омӯзиш қарор ёфта, сохтори муайяни донишҳо равшан карда шаванд. Алоқамандии мафҳумҳо дар муҳокимарониҳо ошкор мешаванд. Дар ҳар як муҳокимаронӣ алоқамандӣ ва баъзе вобастагии паҳлуҳои мафҳумҳо равшан карда мешаванд, ки ба мафҳуми омӯхташаванда тааллуқманданд. Агар муҳокима - объекти омӯхташаванда - алоқамандии тарафҳои онро дуруст инъикос карда тавонад, ин гуна муҳокимаронӣ дуруст буда, дар акси ҳол нодуруст ва нопурра мемонад. Аз гуфтаҳои болоӣ бармеояд, ки тавассути муносибати мафҳумҳо чизе тасдиқ ва ё инкор карда мешавад. Фикр кардан ин собит намудани муҳокима аст.

Умуман, муҳокимаронӣ дар тафаккур дар ду намуд: бевосита ва бавосита шакл мегирад. Масалан, гуфтори «Ин давра аст» муҳокимаронии бевосита мебошад, зеро он дар заминаи таъсири ҳиссӣ ба миён омадааст. Чун мо дар бораи давра тариқи зайл муҳокима меронем: Давра чунин шакли геометриест, ки аз нуқтаҳои зиёди геометрӣ ташкил ёфта, аз маркази он дар як масофа ҷойгиранд», ин натиҷаи фаъолият фикрӣ буда, дар асоси хулосаҳои илмӣ арзи вуҷуд намудааст.

Дар ҷараёни фаъолияти фикрӣ гузариш аз як муҳокимаронӣ ба гурӯҳи муҳокимарониҳои байни ҳам алоқаманд ба миён омада, дониши навро ба вуҷуд меорад. Чунин гузариш хулосакунии илмӣ мебошад. Хулосаҳои илмӣ- ин чунин алоқамандии фикру муҳокимрониҳост, ки дар асоси он мо муҳокимаронии тамоман дигарро ба даст меорем, ки заминаи онро муҳокимарониҳои пешина ташкил додаанд.

Тафаккур ҷараёни психологии дарки объекти воқеият аст ва инсон бо усули тайёри муҳокимаронӣ тавлид намешавад. Вай дар тӯли таҷрибаҳои зиндагӣ, ҳангоми кордоршавӣ бо шаклҳои объективии ҷаҳони воқеӣ ба миён меояд, яъне тафаккур бидуни муҳокимаву муносибати одамон вуҷуд надорад.

Тафаккур бо нутқ алоқаманд буда, он ҳамеша тарҳи ҷамъбасткунии фикрро дорад. Тафаккур фақат дар заминаи аз бар ва истифода намудани донишҳо ташаккул ва инкишоф меёбад. Вай бо амалия алоқаи ногусастанӣ дорад, ё ба қавли дигар, шакли ибтидоии воқеияти фикр - тафаккур, амал аст. Тафаккур характери муаммовӣ дорад. Он ҳамеша чизеро ҷустуҷӯ ва дарёфт намуданро тақозо мекунад. Шакли асосии ифодаи мустақилияти тафаккур ин мафҳум, муҳокимаронӣ ва хулосагузориҳои зеҳнӣ мебошад. Вай танҳо бо роҳи баёни калимагӣ ва истифодаи амалиётҳои мантиқӣ амаливу воқеӣ мегардад. [1, с.17].

Дар ин бобат ҳангоми ташкили кори таълим дар синфҳои ибтидоӣ муаллим бояд хусусиятҳои индивидуалии ҳар як хонандаро ба назар гирифта, диққати онҳоро ба худ ҷалб карда тавонад. Ин гуна амали муаллим дар ташкили раванди тахлим метавонад, асоси инкишофи тафаккури эҷодии хонандагон бошад. Чун ки хонанда бо такя ба ақидаву ғояи омӯзгор мавзуи баҳси дарсро таҳлил мекунад, бо мавзуҳои дигар муқоиса менамояд ва дар охир аз донишҳои гирифтааш хулоса мебарорад.

Худи муаллим бояд ҳамеша бодиққат бошад ва бо ибрати шахсӣ ба хонандаҳо бодиққатиро омӯзонад. Кори мураттаби муаллим барои тарбияи диққат натиҷаи мусбат медиҳад дар хонандаҳо одати ҳар корро бодиққат иҷро намудан тараққӣ медиҳад. Хусусиятҳои синнусолии хотири бачаҳои синни хурди мактабӣ дар зери теъсири таълим тараққӣ мекунанд. Мавқеъ ва аҳамияти бахотиргирии калимагию мантиқӣ меафзояд ва имконияти шуурона идора намудани хотир ва ба тартиб даровардани зуҳуроти он тараққӣ мекунад.

Агар хонандаҳои хурдсол ҳангоми омӯзиши предмет аз асбобҳои аёнӣ: модел, расм, схема ва ғайра истифода баранд, дар он сурат аз худ намудани усули бахотиргирии маъноӣ нисбатан бомуваффақият мегузарад.

Муҳим он аст, ки мо дар хонандаҳо мақсади муддати дароз дар хотир нигоҳ доштани материали таълимиро тарбия намоем. Тарбия намудани мақсади мустаҳкамтар ба хотир гирифтан ҳам санҷиши доимӣ ва мураттаби дониши материали ҳозир омӯхташаванда ва ҳам материали пештар омӯхташуда алоқаманд аст.

Ҳамин тавр, муаллимон ба хонанда дари фазлу донишро мекушояд.Бо ҳамин фаъолияти бача тағйир меёбад. Вазифаи муҳим ва аввалиндараҷаи ӯ таълимгирӣ қарор мегирад. Муносибати бачагон нисбат Ҳамдигар ва нисбат ба мактаб ва муаллимон тағйир меёбад. Оҳно бо ҳисси таваҷҷун ба таълим муносибат карда, ба таври ҷиддӣ ба он машгул мешаванд. Барои омӯтану хату саводбарорӣ саъю кушиш ва ҷидду ҷаҳди иродавӣ мекунанд. Барои риоя намудани меъёрҳои ахлокӣ ва қоидаҳои хонандагӣ рафтор ва амалҳои худро зери назорат мегиранд. Бо он саъй мекунанд, ки муаллим аз рафтори онҳо қаноатманд бошад.

Дар хотима аз андешаҳои боло бояд зикр намуд, ки муаллим ҳангоми таҳқиқи асосҳои психологию педагогии илмҳои дақиқ, гуманитарӣ (инсондӯстӣ) ва табиӣ хонандагонро ба он водор месозад, то ки ба моҳияти назарияҳо, қонунҳо ва мафҳумҳои математикӣ, физикӣ, ситорашиносӣ, кимиёвӣ, биологӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ ва забоншиносӣ шинос шаванд. Аз худ намудани асосҳои илм аз хонандагон рушди тафаккури абстрактӣ, маъногӣ-мантиқӣ, тафаккури назариявӣ, эҷодӣ, мустақил ва фаъолро талаб менамояд.

АДАБИЁТ:

1.Атаханов Р. Соотношение общих закономерностей мышления и математического мышления // Вопросы психологии. - 1995. - №5. - 41с.

2.Бабаева Ю.Д. и др. Эмоции и проблемы классификации видов мышления / Бабаева Ю.Д., Васильев И.А., Войскунский А.Е., Тихомиров О.К. // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. - 1999. - 248с.

3.Блонский И.П. Память и мышление. - М.: Просвещение, 2007.- 286с.

4.Выготский Л.С. Мышление и речь. - 5-е изд., испр. - М.: Лабиринт, 1999. - 351 с.

5.Давыдов, В. В. Виды обобщения в обучении: логикопсихологические проблемы построения учебных предметов – М.: Рос. акад. образования, 2000. – 480 с.

6.Люблинская А.А. Учителю о психологии младшего школника. М. Просвешение 1988. – 284с.

7.Леонтьев А.Н. Философия психологии: из научного наследия. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 166с.

8.Мустафоқулов М. Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва омӯзгорӣ. Кӯлоб – 1994. – 355с.
9.Петровский А.В. Опыт построения социально-психологической концепции групповой активности. Вопросы психологии, 1973.-286с.
10.Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Сост., нов. ред. пер. с фр., коммент. В.А. Лукова, В.А. Лукова. - СПб.: Педагогика-Пресс, 1999. - 527 с.
11.Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб: Питер, 2017. - 718с.
12.Тихомирова, Н.А. Технология и организация производства молока и молочных продуктов. - М.: ДеЛи принт, 2007. - 560с.
13.Эльконин Д. Б. Избарнные психологические труды. Москва, Педагогика. – 1989. – 288с.

ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ

Маълум аст, ки ҷомеа ҳамеша дар рушду нумӯъ қарор дошта, талабот ба мутахассисони соҳибкасбу эҷодкор, соҳиби тафаккури мустақил, навовар рӯз аз рӯз меафзояд ва он ҳамчун масъалаи муҳиму ҳалталаб дар рушди шахс мавқеи хоса кашф менамояд.

Дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёна чунин вазифа гузошта шудааст; бо баробари ба ҳаёт омода намудани хонандагон ба мустақилияти онҳо дар зинадгӣ, ба аз бар кардани маҳорату малакаҳое, ки худомӯзӣ ва мустақилияти эшонро таъмин мекунад, эътибори ҷиддӣ дода шавад.

Барои мустақилона аз бар намудани донишҳои нав бояд хонандагон маҳорати мустақилона ба роҳ мондани таҳлилу таркиб, муқоисаву ҷамъбасткунӣ, ба танзим даровардани донишҳои азбаршуда, дар заминаи донишҳои пешина баровардани хулосаҳои дурусту нишонрасро ӯҳда карда тавонанд.

Калидвожаҳо: *эҷодкорӣ, идрок, тафаккур, равандҳои маърифатӣ, дониш, тафаккури мантиқӣ, таълим, маҳорат, муқоисакунӣ, тафаккури назариявӣ, тафаккури эҷодӣ*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Статья посвящена одному из актуальных направлений воспитания и обучения младших школьников в современных условиях общеобразовательных учреждений. В статье собраны интересные идеи из опыта ученых по исследованию творческого мышления младших школьников. Статья насыщена рассмотрением способов развития самостоятельного, абстрактного и творческого мышления.

Автор высказал свои взгляды на пути и средства развития творческого и самостоятельного мышления учащихся, исходя из реальной ситуации воспитания и обучения в начальных классах. Еще одним направлением, рассматриваемым в данной статье, является развитие профессиональных навыков учителей начальных классов в организации воспитательной работы и развитие творческого мышления учащихся. В статье важную роль играет рассмотрение взаимоотношений между учителем и учеником, способа организации обучения и учет возрастных особенностей.

Ключевые слова: *творчество, восприятие, мышление, познавательные процессы, знание, логическое мышление, обучение умение, сравнение, теоретическое мышление, творческое мышление.*

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF CREATIVE THINKING IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN

The article is devoted to one of the current areas of education and training of junior schoolchildren in modern conditions of educational institutions. The article contains interesting ideas from the experience of scientists in studying the creative thinking of junior schoolchildren. The article is full of consideration of ways to develop independent, abstract and creative thinking.

The author expressed his views on the ways and means of developing creative and independent thinking of students, based on the real situation of education and training in primary school. Another area discussed in this article is the development of professional skills of primary school teachers in organizing educational work and the development of creative thinking in students. In the article, an important role is played by consideration of the relationship between teacher and student, the method of organizing training and taking into account age characteristics.

Key words: *creativity, perception, thinking, cognitive processes, knowledge, logical thinking, learning skills, comparison, theoretical thinking, creative thinking.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғоибов Камолиддин Шарофиддинович, н.и.п., муаллими калони кафедраи психологияи иҷтимоӣ ва касбии ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд), E-mail: gaibov-87@mail.ru*

Сведения об авторе: *Гоибов Камолиддин Шарофиддинович, к.п.н., старщий преподаватель кафедры социальной и профессиональной психологии ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова» (Республики Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: gaibov-87@mail.ru*

Information about the author: *Gaibov Kamoliddin Sharofiddinovich, Ph.D., senior lecturer of the Department of Social and Professional Psychology of the State Educational Institution "Khujand State University named after Academician B. Gafurov" (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: gaibov-87@mail.ru*

УДК:37:808.2
ББК:74.200+81.2
С-17

ПРИМЕНЕНИЕ ВИДЕОКОНТЕНТА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Самадова Г. Ю.

Таджикский государственный медицинский университет имени Абу Али ибн Сино

Технические средства обучения непрерывно совершенствовались, развиваясь вслед за научно-техническим прогрессом. Расширение возможностей ТСО привело к качественным изменениям их роли в учебном процессе, и в данной главе мы проследили за эволюцией взглядов на роль видеоматериалов в обучении РКИ. На первом этапе развития (50-е - 60-е годы XX века) технические средства обучения рассматривались как иллюстративные дидактические материалы, назначение которых заключалось в реализации принципа наглядности. Распространение взглядов на аудиовизуальные средства обучения как на самостоятельный источник знаний характеризовало начало второго этапа развития ТСО (70-е - 80-е годы XX века) и было обусловлено дальнейшим развитием технической базы средств обучения. Широкое распространение телевидения в нашей стране, его доступность определили общую тенденцию развития видео средств обучения. В этой связи в 80-е - 90-е годы XX века особенно актуальной становится разработка дидактических принципов использования технических средств обучения на новом этапе. В это время видеоматериалы рассматривались как одно из самых эффективных средств обучения иностранным языкам, при этом не только применяются учебные видеопрограммы, но и активно привлекаются видеозаписи информационных телепрограмм и теленовостей. В 2000-х годах персональный компьютер считался единственным средством обучения, которое могло организовывать эффективный процесс обучения. Однако развитие телевизионных технологий в последние годы дало возможность телевидению составить серьезную конкуренцию компьютерному обучению.

Овладение коммуникативной компетенцией требует времени и усилий. Таким образом, учитель должен вовлекать учеников в процесс прямой коммуникации, чтобы они развивали необходимые навыки и умения. Для достижения этой цели можно использовать различные методы и приемы работы, такие как: ролевые игры, дискуссии, творческие проекты и др

Аудирование – это процесс восприятия и понимания иноязычной речи со слуха. В коммуникативной методике аудирование рассматривается не только как средство обучения, но и как особый вид речевой деятельности. Через аудирование идёт усвоение звуковой стороны речи, лексического состава языка, его грамматических структур. Без аудирования невозможно речевое общение, оно способствует процессу овладения говорением, чтением и письмом. Целью аудирования как особого вида речевой деятельности является формирование аудитивной компетенции – способности понимать смысл звучащего текста, значения высказываний, умения формулировать собственное отношение к услышанной информации. Таким образом, обучение аудированию преследует цель развивать речевую, языковую, социокультурную, компенсаторную, учебно-познавательную компетенции в процессе освоения иностранного языка. Научить обучающихся понимать звучащую речь – одна из важнейших целей обучения иностранным языкам в коммуникативной методике. Этому специфическому виду речевой деятельности необходимо целенаправленно обучать. Овладеть иноязычной коммуникативной компетенцией, не находясь в стране изучаемого языка, задача весьма сложная. Для достижения этих целей большое значение имеют аутентичные материалы: аудио- и видеоматериалы. Под аутентичными принято понимать материалы, которые создавались носителями языка, они создают атмосферу реальной языковой коммуникации, делают процесс усвоения иноязычного материала более живым, интересным, проблемным, убедительным и эмоциональным. Видео – один из самых распространенных источников медиаобразовательной аутентичной информации. Под видеоматериалами вслед за Е. Ильченко понимается любая телепродукцию (новости, интервью, ток-шоу, рекламные блоки и т. д.), а также художественные, документальные, мультипликационные фильмы, записанные на пленку или цифровые носители и используемые в качестве дидактического материала с возможностью многократного

просмотра, использования режимов «стоп» и «пауза», быстрого поиска нужного фрагмента [1, с. 8]. Их использование повышает мотивацию обучения: видеофильмы (кино) имеют сами по себе высокую степень мотивации. Язык и сюжеты видеоматериалов взяты непосредственно из культуры изучаемого языка, что способствует расширению страноведческих знаний о стране изучаемого языка, приобщению к культурным ценностям народа – носителя языка, изучению речевых страноведческих феноменов. Использование видеоматериалов страноведческого характера позволяет также реализовать межкультурный подход – восприятие чужой культуры из собственной перспективы и собственной культуры из чужой перспективы. Межкультурный подход учит не только правильно действовать в определённых коммуникативных ситуациях, но и строить диалог между собственной культурой и культурой страны изучаемого языка. Таким образом, использование видеоматериалов способствует реализации важнейшего требования коммуникативной методики – представить процесс овладения языком как постижение живой иноязычной культуры, индивидуализации обучения и развитие мотивации речевой деятельности обучаемых. Ещё одним достоинством видео является его эмоциональное воздействие на зрителя, что способствует формированию у студентов личностного отношения к увиденному. Использование видеофильмов помогает также развитию различных сторон психической деятельности студентов: внимания и памяти. Использование различных каналов поступления информации (слуховое, зрительное, моторное восприятие) положительно влияет на прочность запечатления страноведческого и языкового материала. Таким образом, психологические особенности воздействия учебных видеофильмов на студентов (способность управлять вниманием каждого из них и аудиторией в целом, влиять на объём долговременной памяти и прочность запоминания, оказывать эмоциональное воздействие на студентов и повышать мотивацию обучения) способствуют интенсификации учебного процесса и создают благоприятные условия для формирования коммуникативной (языковой и социокультурной) компетенции студентов. И, наконец, дидактизация видеоматериалов с конкретными методическими целями, прежде всего развития навыков и умений восприятия и понимания иноязычной речи на слух, а также развития речевых навыков (Videoals Sprech – und Schreibanlaß), способствует достижению основополагающей цели обучения иностранному языку. Реализации методических целей во многом способствуют технические возможности видео, позволяющие, во-первых, варьировать каналы поступления информации: демонстрация видеоматериалов со звуком и без него, со звуком, но без изображения, работа с кадром и т. д.; во-вторых, возможность многократной демонстрации видеоматериалов для углубления восприятия и понимания (особенно ключевых сцен и трудных пассажей) [3, с. 23]. Стоп-кадр дает возможность приостановить демонстрацию видео, произвести уточнение или обсуждение определенного эпизода, возвратиться к его эпизоду еще раз, а затем продолжить просмотр. Таким образом, целесообразность использования видео в учебном процессе объясняется: 1) доступностью видеоматериалов; 2) техническими возможностями видео; 3) психологическими особенностями воздействия видеоматериалов на студентов; 4) возможностью реализации методических целей по развитию навыков и умений восприятия и понимания иноязычной речи на слух, а также развития речевых навыков. Успешное достижение перечисленных целей возможно лишь, во-первых, при систематическом показе видеоматериалов, а во-вторых, при методически правильно организованной их демонстрации. На каком этапе занятия используются видеоматериалы, зависит от конкретных целей занятия и от функции видеоматериалов. Это может быть в начале работы над темой (как зачин перехода к новой теме, повышения мотивации темы, преодоления трудностей в интерпретации темы), а также на заключительном этапе работы над темой. Видеоматериалы могут быть использованы независимо от учебника, например, новостные видео, медийные видеорепортажи к праздникам и важным событиям в стране и мире. Могут дополнять содержательно и тематически определённый учебный материал. Одной из важнейших проблем обучения аудированию является построение системы упражнений, направленных на развитие аудитивных умений. В структуре видеозанятия можно выделить три этапа: этап подготовки к просмотру (преддемонстрационный), этап показа видеофильма (демонстрационный) и этап после просмотра (последемонстрационный).

Современным детям все труднее воспринимать информацию из книг и учебников. Чтение текстов, особенно с большим количеством терминов, требует не только усидчивости и терпения, но и желания разобраться в изучаемом материале. В то же время, сегодня у школьников развито несомненно полезное умение – воспринимать большие объемы

информации на высоких скоростях, поступающие из электронных источников. Это умение развито благодаря тому, что дети знакомятся с гаджетами в самом раннем возрасте, и его необходимо использовать в обучении современных детей.

Современным ученикам привычно получать информацию из видео, так как они часами просматривают ролики на Youtube, следят за различными видеоблоггерами и подписываются на обучающие каналы. Математика в курсе средней школы является довольно сложным предметом. Я считаю, что использование видеоматериалов для объяснения и тренировки различных тем могло бы не только облегчить восприятие их учениками, но и заинтересовать и мотивировать их. Включение видеоматериалов в структуру урока помогает разнообразить виды учебной деятельности, активизировать психические процессы (внимание, мышление, память,эмоции) и повысить мотивацию. Использование видеоконтента способствует формированию у обучающихся навыков самостоятельной работы, развивает умения наблюдать и обобщать увиденное, а также активизирует процесс овладения знаниями. «Видеоряд является эффективным средством стимуляции речевой и мыслительной деятельности студентов, создавая условия для реализации проблемности обучения, активизации познавательной творческой деятельности, повышения интеллектуального уровня учащегося, расширения их кругозора».

За последние несколько лет накоплен положительный опыт использования ресурсов Интернета для обучения школьников и студентов. Исследователи отмечают, что введение сети Интернет в процесс обучения стимулирует активность учащихся, усиливает их желание учиться [5, с. 161].

Методика использования видеоматериала традиционно включает в себя три этапа работы (до просмотровый, демонстрационный после просмотровый), каждый из которых имеет свои задачи [4, с. 3]. Демонстрация видеоматериала должна сопровождаться активной учебной деятельностью зрителей – обучаемых. Учащиеся могут составлять различные виды конспектов по ходу видеофрагмента, заполнять таблицы, записывать примеры. Роль педагога – организовать работу с видеоконтентом.

Важной задачей преподавателя является помочь студентам научиться смотреть фильмы. Конечно, есть высоко мотивированные и одарённые школьники, которые способны самостоятельно овладеть подобными навыками, но большинство мотивированных обучающихся нуждаются в помощи» [2, с. 52]. На каждом этапе работы с видеофильмом можно обращаться к следующим типам заданий: репродуктивным, аналитическим и поисковым, творческим. Каждый класс, каждая учебная группа наверняка имеет учащихся разных народов, имеющих особенности общения, включая специальные правила речи. Круглый стол можно провести, чтобы обсудить актуальные вопросы по этой теме. Участники должны ознакомиться с видеолекциями. «Особенности русского коммуникативного поведения» и «Особенности русского речевого этикета» и порассуждать над следующими вопросами:

-Почему важно закреплять этикет в детстве? Приведите примеры для подтверждения вашей позиции;

-Какие ваши национальные пословицы отражают понятие речевого этикета? Приведите примеры;

-В какой ситуации мы должны использовать этикет?

-Какая форма обращения существует в русском языке?

-В чем особенность пользования личным именем в русском языке, существуют ли в вашей культуре какие-то особенности пользования личным именем.

Такая работа по видеоматериалу поможет ученикам овладеть навыками аргументации, навыками слушания и задавания вопросов.

В дополнение к аудиторной работе, видео может быть использовано и самостоятельно школьниками, к примеру, для изучения темы «Нормы современной русской литературы» предлагается составить урок по материалам лекции «Русский язык XXI века». Предлагается традиционно составить контекстный конспект, но сформировать конспект в таблице, в которой будут внесены следующие темы: уровень грамматики, изменения и примеры языка. Подобное задание развивает у учащихся умение анализировать, синтезировать информацию и передавать ее в сжатом виде.(6.с.350)

Одним из вариантов творческих задач является разработка проекта с родителями и коллегами, а также одноклассниками «История моего округа», «Тайны на улицах», «Путешествие по истории имен», «Что значит моё имя?».

Работа развивает любопытство, умение анализировать и устанавливать причинные связи, делать выводы, формировать уверенность в себе.

Так, в процессе работы с видеоматериалами можно применять творческие и репродуктивные задания, начиная с элементарного исполнения правил и заканчивая выполнением проекта. В данном случае видео поможет сформировать навыки самостоятельной работы и восприятие чужой речи. Включение видеоролика в процесс обучения не только приводит к интересу обучающихся к изучению материала, но и стимулирует их самостоятельный поиск способов и путей решения поставленных учебных задач. (95.с.356)

Электронные обучающие видео могут помочь улучшить общий процесс обучения, давая более глубокое объяснение определенных концепций или предоставляя ученикам понятные визуальные эффекты, которые просто невозможно передать с помощью текста.

Главная задача преподавателя — не бросать учеников одних с видео, а обязательно встроить ролик в логику урока. Важно помнить, что видео — это прежде всего важный инструмент, а не легкая возможность совсем не готовится к занятию.

Создание уроков для интерактивной доски требует не только определенных навыков, но и времени для подготовки к занятию. Очень важно, чтобы администрация понимала это и поддерживала преподавателей в этом начинании. Постепенно каждый преподаватель создаст свои собственные наработки. Необходимо создать возможность для преподавателей обмениваться своими идеями и ресурсами между собой. (7.с.258)

Чтобы эффективно использовать современные технические средства обучения в учебных заведениях, этот процесс должен стать как можно более простым для всех преподавателей. Возможные технические проблемы, с которыми может столкнуться преподаватель, должны быть сведены к минимуму, и эта задача чаще всего возлагается на преподавателей информатики. Высокий уровень технической поддержки преподавателей — необходимая составляющая компьютеризации учебных заведении. Преподаватели, работающие с интерактивной доской, отмечают положительные изменения в качестве уроков, в объеме понимаемого студентами материала. Они утверждают, что интерактивная доска помогает преподнести больше информации за меньшее время, и при этом студенты активно работают на уроке и лучше понимают даже самый сложный материал. Интерактивная доска становится незаменимой для преподавателей по любому предмету, будь то использование интерактивной доски в начальной школе, средней школе, колледжах, ВУЗах, или даже в детском саду.

Таким образом, использование видеоматериалов на уроке иностранного языка может служить отличным способом обучения аудированию, поскольку данный ресурс - это прекрасный способ слушать, видеть и реагировать одновременно.

Можно сделать вывод, что работа с аутентичными видеоматериалами обеспечивает более активному диалогу культур, формирования коммуникативной (языковой и социокультурной) компетенции школьников, развитие личностных качеств, а также моделирование множества ситуаций, имитирующих условия естественного общения.

Аудирование — это процесс слухового и смыслового восприятия информации, которая произносится. Однако важно не только услышать информацию, но и осмыслить и понять сказанное. Выделяют три вида аудирования:

выборочное, ознакомительное, детальное.

1. Выборочное аудирование подразумевает выделение в процессе речи важной для нас информации, необходимой для данного момента времени. Представим, что нам дали задание

найти в прослушанном тексте определённую дату. В таком случае мы будем использовать выборочное аудирование.

2. Ознакомительное аудирование – это прослушивание с целью выделить наиболее важные сведения, определить основную мысль и основную тему сообщения, отделить существенное от несущественного.

3. Во время детального аудирования мы совершаем полное понимание озвученной речи, запоминаем факты (основные и второстепенные), которые содержатся в звучащем тексте. Когда нас просят пересказать услышанный текст или написать по нему изложение, используется детальное аудирование.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Артамонова Г.В. Аутентичные видеоматериалы как средство повышения мотивации студентов к самостоятельной работе // Азимут научных исследований: педагогика и психология. Т. 5. 2016. № 4.С. 51–54

2.Азимов Э. Г., Щукин А. Н. и др. Средства массовой информации и ТСО на современном этапе развития методики // X Международный конгресс МАПРЯЛ: Тезисы докладов и сообщений. Братислава, 1990. - С. 546-559.

3.Использование обучающих видеоматериалов на уроках математики Бердышев Андрей МБОУ СОШ №210, 6Г класс, Ленинский район г. Новосибирска.

4.Батраева О.М. Использование видеоматериалов на занятиях по языку специальности иностранных учащихся, изучающих русский язык в техническом вузе // Apriori. Серия: Гуманитарные науки.2015. № 3. С. 6. W www.apriori-journal.ru (дата обращения: 12.06.2017).

5.Баранова, Н.Т. Русский язык / Н. Т. Баранова. - Москва, 1984. - 360 с.: – Текст : непосредственный.

6.Иванов, Л.Т. Курс методики русской литературы: Преподавание орфографии, пунктуации для общеобразовательных учреждений / Л. Т. Иванов, Б.И. Осипов. - Москва, 1995. - 352 с.: – Текст : непосредственный.

7.Искусство интерактивного урока: зачем использовать обучающие видео? – Текст: электронный //Преподавание.– 2019. – URL: https: //pedsovet. su /metodika/6991_iskusstvo_interaktivnogo_uroka (дата обращения: 02.06.2023).

8.Методическая копилка учителя информатики [Электронный ресурс]-: http://www.metodkopilka.ru

9.Мазенцева, Е.А.Аудирование— один из главных компонентов обучения иностранному языку//Молодой ученый.— 2015. —№20 (100). —С.472—474

10.Тилаволдиев О., Фозилов М.Механизмы аудирования - как условие успешного овладения навыками иностранной речи//Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: Журнал.— 2015.

ПРИМЕНЕНИЕ ВИДЕОКОНТЕНТА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Современным детям все труднее воспринимать информацию из книг и учебников. Чтение текстов, особенно с большим количеством терминов, требует не только усидчивости и терпения, но и желания разобраться в изучаемом материале. В то же время, сегодня у школьников развито несомненно полезное умение – воспринимать большие объемы информации на высоких скоростях, поступающие из электронных источников. Это умение развито благодаря тому, что дети знакомятся с гаджетами в самом раннем возрасте, и его необходимо использовать в обучении современных детей.

Современным ученикам привычно получать информацию из видео, так как они часами просматривают ролики на Youtube, следят за различными видеоблоггерами и подписываются на обучающие каналы. Изучение языка в курсе средней школы является довольно сложным предметом. Я считаю, что использование видеоматериалов для объяснения и тренировки различных тем могло бы не только облегчить восприятие их учениками, но и заинтересовать и мотивировать.

Ключевые слова: *Видеоматериалы ,аудиовизуальный метод, технические средства обучения, зрительное и слуховое восприятие, видеопрограммы, стимуляции речевой и мыслительной деятельности, интеллектуальный уровень, интерактивная работа.*

ИСТИФОДАИ МАВОДИ ВИДЕОӢ
ДАР ОМӮЗИШИ ШУНАВОӢ

Донишҷӯёни муосир ба гирифтани маълумот аз видео одат кардаанд, зеро онҳо соатҳо дар Youtube тамошои видеоҳо, пайравӣ аз видеоблогерҳои гуногун ва обуна ба каналҳои таълимӣ мешаванд.

Омухтани забон дар мактаби миёна як фанни хеле душвор аст. Ман боварӣ дорам, ки истифодаи видеоҳо барои шарҳ додан ва амалияи мавзӯъҳои гуногун метавонад на танҳо фаҳмидани донишҷӯёнро осон кунад, балки барои забономӯзӣ воситаи хуб шавад.

Калидвожаҳо: *Маводҳои видеоӣ, усули аудиовизуалӣ, воситаҳои техникии таълим, дарки визуалӣ ва шунавоӣ, барномаҳои видеоӣ, ҳавасмандкунии нутқ ва фаъолияти равонӣ, сатҳи зеҳнӣ, кори интерактивӣ.*.

USING VIDEO MATERIALS IN TRAINING LISTENING

This skill is developed due to the fact that children are exposed to gadgets at a very early age, and it needs to be used in teaching modern children.

Modern students are accustomed to getting information from videos, as they spend hours watching videos on Youtube, following various video bloggers and subscribing to educational channels. language learning in high school is a rather difficult subject.

I believe that using videos to explain and practice various topics could not only make it easier for students to understand, but also keep them interested and motivated.

Key words: *Video materials, audiovisual method, technical teaching aids, visual and auditory perception, video programs, stimulation of speech and mental activity, intellectual level, interactive work.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Самадова Гулҷаҳон Юсуфҷоновна, номзади илмҳои педагогӣ, кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абу Али ибни Сино. Нишонӣ: ш. Душанбе, ноҳияи Сино, хиёбони Рудакӣ 139. Тел: 935242226*

Сведения об авторе: *Самадова Гулджахон Юсуфжоновна, к.п.н., кафедра русского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абу Али ибн Сино. Адрес: г. Душанбе, район Сино, пр. Рудаки, 139. Тел: 935242226*

Information about the author: *Samadova Guljyakhon Yusufjonovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Department of Russian Language of Tajik State Medical University named after Abu Ali ibn Sino. Address: Dushanbe, Sino district, Rudaki Ave., 139. Tel: 935242226*

УДК:378:808.2
ББК:74.58+81.2
С-57

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Содикова М. С.
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абу Али ибни Сино

Мотивация в изучении языка является одним из определяющих условий успеха учебной деятельности и играет ещё более важную роль в условиях вуза. Мотивация – это система стимулов и мотивов, имеющих своей целью удовлетворение различного рода потребностей – экзистенциальных, эмоциональных, познавательных, связанных со стремлением к успеху, достижению цели; а в практике, применительно к обучению иностранному языку – система факторов, определяющих интерес студентов к языку и их желание овладеть им [1].

Мотивация к обучению создает источник силы, источник сильной компетенции, которая позволяет субъекту действовать и поддерживать действия для достижения результатов. То, что студенты учатся в университете и применяют на практике, оказывает большое влияние на их будущую карьеру. Поэтому важно, чтобы студенты нашли интенсивное побуждение к знаниям в процессе обучения. Повышение мотивации студентов в учёбе является ключевой педагогической проблемой каждого учебного заведения.

Как преподаватель русского языка мы всегда задумываемся, как построить урок для того, чтобы на начальном этапе студенты не только овладели содержательной частью урока, но и сохранились заинтересованность и творческий потенциал к учёбе. Задача преподавателя – создать положительную среду, гарантирующие всеохватывающий, естественный и активный учебно-воспитательный процесс. Психологический подход к обучению студентов играет серьёзную роль в учебно-воспитательном процессе, поэтому мы рекомендуем вводить в уроки психологические игры и задания, а дома преподаватель способствует студентам читать тексты и правила по русскому языку вслух. Мы считаем, что общеучебные навыки учащихся укрепляются через пересказ вслух. Проблема психологии, которая влияет на мотивацию студентов, тоже исследована в работах [5], [7], [9]. В этих работах доказали, что в формировании учебной мотивации большое место занимают психология студентов и взаимоотношений преподавателя и учащихся. Среди учебных дисциплин русский язык занимает особое место, поскольку в ходе его изучения студенты приобретают не знания основ наук, а формируют умения и навыки пользования чужим языком, как средством общения, средством получения новой информации. Поэтому главная особенность мотивации на занятиях по русскому языку – это коммуникативная направленность учебно-воспитательного процесса. В процессе речевого общения создаются все предпосылки для создания мотивации сотрудничества, которая в процессе обучения превращается в самостоятельную ценность и, в свою очередь, подкрепляет всю систему мотивов. Цель обучения языку заключается в формировании коммуникативной и профессиональной компетенции студентов, которая

предполагает умение пользоваться русским языком на практике. Учебный процесс должен быть построен таким образом, чтобы сочетались профессиональная направленность, личностные интересы и потребности студентов, а также их творческая активность. Мотивация порождает в уме обучаемого цепную реакцию, которую можно представить следующим образом: мотивация – возбуждение положительных эмоций – усиленная умственная деятельность – ускорение и усовершенствование процесса усвоения языка. Чтобы увидеть перспективу влияния на мотивацию студентов при профессионально ориентированном обучении языку, следует обратиться к её различным типам. Выделяют мотивацию внешнюю и внутреннюю по отношению к процессу обучения. При внешней мотивации обучаемый имеет собственные мотивы изучения языка, в то время как при внутренней мотивации интерес к данной деятельности стимулируется имеющимся положительным опытом изучения языка. Внешняя мотивация обычно подразделяется на 2 класса: инструментальную, которая стимулируется, например, стремлением найти новую работу или поступить в вуз и интеграционную, при которой желание изучать язык происходит от интереса к культуре страны изучаемого языка – к музыке, литературе, кухне и т. д. Внутренняя мотивация может подразделяться на коммуникативную (обеспечивает речевое намерение и ситуативный интерес), операционно инструментальную (делает интересным выполнение учебных заданий) и познавательную (обеспечивает познавательный интерес к предмету). Внутренняя мотивация студентов по отношению к языку целиком зависит от преподавателя. Преподавателю приходится работать в особых условиях, поскольку он несёт ответственность за поддержание высокого уровня мотивации. Это заставляет искать пути формирования положительного отношения к языку у студентов, показывая им его важность, значимость и ценность для выбранной ими специальности. Выделяют четыре фактора, которые влияют на внутреннюю мотивацию. Это физические условия на занятиях, методика преподавания, личность преподавателя и успех обучаемого. Улучшение физических условий на занятиях достигается благодаря использованию качественных наглядных пособий, видео- и аудиозаписей, правильному рассаживанию студентов в зависимости от вида работы. Чтобы применяемые методы обучения способствовали повышению внутренней мотивации, они должны отвечать определенным требованиям: быть интересными; иметь понятную цель, предоставлять обучаемым некоторую свободу выбора способа выполнения задания; способствовать совместной работе студентов; быть интерактивными; предполагать оценку со стороны других студентов или преподавателя. Что касается личности преподавателя, то нет однозначного определения, каким именно он должен быть, чтобы поддерживать у студентов мотивацию. В целом, это такой специалист, который доброжелательно относится к студентам; даёт имеющие чёткую цель задания, следит за дисциплиной настолько, насколько это необходимо для поддержания рабочей атмосферы; проявляет собственную заинтересованность и компетентность в своём предмете [2, с. 224]. Несмотря на факторы, снижающие мотивацию изучения русского языка, преподаватель имеет достаточный набор методических приемов и стратегий повышения интереса к изучению языка, обращаясь к мотивированному обучению. Рассмотрим несколько путей повышения мотивации студентов. - во-первых, в начале учебного года преподавателю стоит проявить интерес к личности каждого студента, узнать круг его интересов, выяснить уровень владения иностранным языком, иметь свободный доступ к информации о слабых и сильных сторонах владения языком. - во-вторых, и это очень важно, преподаватель должен найти точку соприкосновения личных, профессиональных и языковых интересов студентов, создавая предпосылки для мотивированного обучения языку. Одним из способов является заполнение так называемых индивидуальных планов достижения успеха. - в-третьих, преподаватель должен выбирать такие методы работы с языковым материалом, чтобы студенты видели, что они (методы) лучшим образом будут способствовать реализации поставленной перед студентом цели. Преподаватель должен тщательно отбирать и осторожно вводить методы работы, объясняя, как они помогут студентам совершенствовать их языковые умения и навыки.

- в-четвертых, преподаватель должен передать студентам определённые стратегии более эффективного обучения, что поможет им сэкономить силы и время [3, с. 104]. - в-пятых, преподаватель должен использовать коммуникативные (ролевые игры, деловые игры) на занятиях, что безусловно, повышает уровень мотивации студентов. Успешное проведение деловой игры определяется адекватностью формы игры выбранной теме, а также уровню языковой компетентности её участников. Использование деловой игры в учебном процессе значительно повышает степень автоматизации навыка говорения, развивает интерес

студентов к предмету, стимулирует играющих за счет фактора состязательности, учит самостоятельно мыслить, публично выступать и аргументировать свою мысль на иностранном языке, способствует развитию профессионального мотива. Моделируя аспекты профессиональной деятельности, преподаватель способствует приобретению студентами определённых умений и навыков профессиональной деятельности. Студенты видят практическое применение своих знаний языка. Такая деятельность характеризуется внутренней мотивацией. - в-шестых, использование аутентичного материала профессиональной направленности (фильмы, газетные статьи и т. д.) также способствует повышению интереса к процессу обучения. Содержание учебного материала должно соответствовать уровню языковой подготовки студента. Отбор содержания необходимо вести по принципу отстранения, т. е. студенты должны видеть новое в уже известном, постоянно должно осуществляться обновление содержания (тематическое, лексическое, грамматическое) с учетом принципа преемственности. Содержание должно быть актуальным, занимательным, носить проблемный характер. Реализация мотивационного обеспечения учебной деятельности вуза возможна лишь при учете дидактических условий, связанных с определённым педагогическим опытом по осуществлению развивающих целей, с наличием критериев и наличием отбора и структурирования учебного материала, принципов отбора методов и средств обучения, диагностических методик.

Студенты, изучавшие русский язык в школе, учатся очень хорошо, но иногда ведут себя немного высокомерно и не сосредоточивают внимание на уроке. На первом курсе программа для этого контингента студентов оказывается легким и приводит к незаинтересованности в учёбе. Они не интересуются знаниями на уроке и не хотят участвовать в речевой деятельности в классе.

Студенты, не изучавшие русский язык в школе, знают, что русский язык для них новый язык, поэтому надо много стараться. Студентам надо усваивать большой объём знаний в короткое время, так как в конце учебного года их уровень должен быть на одном уровне (уровень B1) со студентами, изучавшими русский язык в школе. Преподаватель должен составить много заданий по четырем видам речевой деятельности и по грамматике, студенты должны заниматься больше, чем другие. И преподаватель, и студенты ощущают тяжело на этом этапе. Из-за этого давления несколько студентов впадает в уныние и потеряет первоначальную цель.

Таким образом, исходя из выше предложенной ситуации, проблема повышения мотивации является актуальным вопросом в обучении русскому языку начальном этапе.

Способы повышения мотивации

Повышение мотивации в учёбе является долгим, кропотливым и целеустремленным процессом, поэтому Маркова в своей книге предлагает некоторые виды уроков, на которых постоянный заинтересованность к учёбе у студентов начального этапа складывается: уроки-путешествия, уроки-игры, уроки-викторины, уроки-исследования, уроки-встреча [6].

Понятие мотивации, которое пришло из психологии в общую методику обучения, активно используется в методической литературе. Она является одним из факторов повышения качества обучения и приобретает особый смысл при обучении языку. Мы ставим целью сформировать навыки активной коммуникации на достаточно высоком уровне. В процессе достижения таких результатов необходимо научить студентов, во-первых, многочисленным навыкам и умениям, требующих определенного времени для их формирования; во-вторых, сформировать систему различных учебных заданий, от самых простых до сложнейших форм речи. Результатом такой работы является формирование языковой личности, владеющей коммуникативной компетенцией как способностью решать коммуникативные задачи языковыми средствами на достаточно высоком уровне. [1] Естественно, что изучая язык в группе, где находятся студенты с разной языковой подготовкой, многие из них сталкиваются с трудностями понимания, перевода, воспроизведения текста, что отнюдь не добавляет им оптимизма в процессе учёбы. На что мы стараемся обратить их внимание с первых минут? И на возможности получения большего количества информации по специальности на русском языке, и на расширение международных контактов нашего государства в различных областях науки и техники, интернационализацией всех сфер общественной жизни. Отмечаем, что «языковая культура важна для всех, она во многом определяет самосознание человека». [2] Необходимо донести до студента, что коммуникативная компетенция является результатом приобретения сложных навыков и умений, требующих для своего формирования специально организуемой учебной и языковой практики в виде различных упражнений, ведущих от владения

отдельными простейшими единицами языка до сложнейших форм речи. Венцом учебного процесса является способность студента вести коммуникативную деятельность средствами изучаемого языка. Поэтому создание мотивации (научиться свободно общаться на языке, вести разговор, аргументировать свои мысли средствами русского языка) приобретает особенную роль. С одной стороны, это мотивация, которая относится к общему процессу обучения (как и мотивация при изучении любого другого предмета), с другой стороны, — мотивация, связанная с самим процессом речи, который является ее порождением. «Каждому разговору, каждой фразе предшествует возникновение мотива речи — ради чего я говорю Ситуация устной речи в каждую минуту создает мотивацию каждого нового изгиба речи, разговора, диалога» [3]. И, значит, в учебном процессе должны быть созданы условия, обеспечивающие и мотив, и ситуацию, и предметное содержание коммуникативной деятельности. Общая мотивация, возникающая как внешний мотив, как, например, желание в будущем продвинуться по карьерной лестнице, или желание просто участвовать в учебной деятельности, или желание говорить то, что необходимо и интересно ученику, с использованием тех средств, которыми он владеет. [4] Эта мотивация является важнейшим стимулом изучения языка. Но она может разбиться о трудности, с которыми встречается ученик, о банальную скуку. Следовательно, вопрос о том, как можно повысить мотивацию, является далеко не праздным. Для того чтобы внимание не ослабевало, можно использовать такую мотивацию, как переживание успеха, участие в игре, состояние состязания, когда интересным может быть не только результат, но и сам процесс. Т. е. мотивация может обеспечивать как интерес к учебной деятельности, так и стимулирование продуцирования собственной речи учащегося, ее развитие. Результатом этого должны быть тренировки в практической речи, когда требуется рассказать о чем-либо нужном, интересном для собеседника, отстоять свою точку зрения, узнать необходимую информацию. Без этого трудно получит желаемый результат. Всегда необходимо, чтобы при обсуждении проблемы происходило обогащение языкового багажа, использование его для решения поставленной преподавателем задачи, направленную на реализацию языковых средств практически в речи, близкой к реальной. Хорошим примером мотивировать студента на высказывание является создание проблемной ситуации, которая может делиться на несколько этапов:

1. Актуализация имеющихся у учащихся знаний. Форма активизации: невербализуемая — «посмотрите на рисунок, вспомните » (без рассказа); вербализуемая, предполагающая внешнее речевое воздействие в устной или письменной форме: прочитайте (посмотрите на рисунок, просмотрите текст) и расскажите (ответьте на вопрос, запишите). Актуализация — этап подготовки почвы для постановки проблемы.

2. Создание собственно проблемности, т. е. осознание и формулирование учащимися спорности, противоречивости явлений, столкновение известного с новым.

3. Решение или разрешение проблемной ситуации в форме рассуждения или в виде письменной работы. Специфика обучения языку предлагает «проживание» какой-либо проблемной ситуации, Проблемная ситуация здесь — это и средство учебного процесса, и его цель. Ниже мы рассмотрим типы заданий, которые можно использовать на уроках русского языка с целью повышения мотивации студентов.

*Задание «Давай произносить».*Это задание лучше всего используется в разделах «Орфография» и «Фонетика». Для выполнения задания студенты делятся на 3 группы. Дать студентам время на подготовку, объявив тему каждой группе, например, 1 группа – выговаривает слова со свободным ударением (*капуста, море, поехали, диван*); 2 группа – с подвижным ударением (*волна́ – во́лны, окно́ - о́кна*); 3 группа – с неподвижным ударением (*книга – книгу - книгой*). Выговаривать слова, четко артикулируя по слогам, через минуту – смена говорящего. Задание соответствует обоим контингента студентов (изучавших русский язык до поступления в университет и не изучавших).

*Задание «Какое название?».*Задание позволяет научиться проявлять мнение одной фразой. В классе можно устроить небольшой конкурс по группам: к небольшому тексту необходимо подобрать как можно больше названий, отображающих его основную проблему. Названия могут строгими, стройным, официальным, образными, яркими, эмоциональными и т.д. Учитываются ответы любого типа. Задание соответствует контингенту студентов, изучавших русский язык до поступления в университет.

*Задание «Скажите по-другому».*Задание помогает учащимся формировать умение оперировать словами, обогащает лексикон, вводит в активный словарный запас учащегося новые слова. Берется нетрудная фраза, например: «Мой папа работает шофёром». Студенты должны предложить несколько вариантов передачи этой фразы по-другому. Ни одно слово в

других предложениях не должно повторяться. Задание соответствует контингенту студентов, изучавших русский язык до поступления в университет.

Задание «Подобие и отличие». Задание развивает мыслительные операции: сопоставление, абстрагирование, уточнение. Учащимся предлагается сопоставить разные объекты и концепции: например, картина и фотография; день и ночь; лень и активность; истина и ложь и т.д. Задание соответствует контингенту студентов, не изучавших русский язык до поступления в университет.

*Задание «Построй извещение по алгоритму».*Задание развивает умения: построить последовательное монологическое высказывание, составить тексты разных типов: повествование, рассуждение, описание. Преподаватель задает учащимся тему, которая может быть любой: из повседневной жизни, из события в городе и т.д. Преподаватель заранее составляет алгоритм, например: случай (что произошло); причины, повод; сопровождающие события; аналогии и сопоставления (из литературы, из своего опыта); результаты. Задание соответствует обоим контингента студентов [11].

*Задание «Допиши текст по правилу».*Задание формирует умение оперировать терминологией предмета, формирует внимание, ответственность за свою работу, задействован визуальный канал восприятия информации. На листке один учащийся пишет начало ответа на тему домашнего параграфа и передает соседу, который пишет второе предложение, передает следующему и так до конца ответа. Последний зачитывает правило и высказывает суждение по поводу его правильности. Задание соответствует обоим контингента студентов [11].

*Задание «Передай другим комплименты».*Задание помогает учащимся в классе лучше понимать друг друга, развивает благожелательность, объединяет учащихся, дает понимание достоинства хорошего слова. В конце урока, где употреблялись задания, студенты (по желанию) говорят тем, кому захотят, хорошие слова по поводу участия в уроке. Говорить нужно аргументированно и благожелательно. Задание соответствует обоим контингента студентов.

Заключение

Проблема повышения мотивации обучения, с которой приходится работать всем преподавателям, особо важно стоит в университете. Получение хорошего образования для устроения на хорошую работу и построение успешной карьеры являются главную, чёткую цель в формировании мотивации обучения студентов. Преподаватель играет, как вдохновляющий человек, который постоянно поддерживает веру студента в свои силы, в свои успехи. Ведь на начальном этапе студенты часто получают трудности, чувствуют свою слабость и хотят сдаться. Если в это время преподаватель ещё понукает, то не только не сможет сформировать у студента мотивацию к обучению, но и уничтожит весь интерес к учёбе, который у него был. Таким образом, на данном этапе роль преподавателя чрезвычайно важна в работе повышения мотивации студентов. В заключении хочется отметить то, что мотивация служит стимулом, направляющим поведение студентов для достижения личных целей, связанных с будущей профессиональной деятельностью, посредством изучения языка под руководством преподавателя, который управляет деятельностью студентов.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Ботова А.Л. Повышение мотивации студентов к изучению иностранного языка при помощи метода кейсов / А.Л. Ботова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 10 (28). – С. 34–36.

2.Вашкевич, О. И. Мотивация как способ изучит язык / О. И. Вашкевич // Актуальные проблемы управления повышения активности профессионально ориентированного обучения иностранному качеством языкового образования в высших учебных заведениях : материалы респ. межвуз. науч.-практ. конф., Минск, 4 апреля 2007 г. / Белорус. гос. экон. ун-т ; редкол.: Т. Ф. Солонович (пред.) [и др.]. – Минск, 2007. – С. 223–22

3.Выготский Л. С. Мышление и речь. 5-е изд. Испр. М., 1999.

4.Выготская Л. Л., Нечаева Е. В. Содержание понятия мотивации в преподавании русского языка как иностранного (теория и практика). «Русский язык за рубежом», № 1/2016

5.Залешина И.Г. Повышение мотивации студентов ИГМУ как предпосылка улучшения качества обучения иностранным языкам / И.Г. Залешина // Система менеджмента качества: опыт и перспективы. – 2019. – Вып. 8. – С. 158–161.

6.Зубкова Г.И. Повышение мотивации студентов-переводчиков к изучению иностранного языка средствами мультимедиа / Г.И. Зубкова // Казанский педагогический журнал. – 2015. – № 4. – 2 (111) – С. 350–354.

7.Констатинова Н.А. Развитие мотивации студентов как средство повышения качества обучения иностранным языкам / Н.А. Констатинова, И.Д. Михеев // Успехи современного естествознания. – 2008. – № 2. – С. 46–47.

8.Корсакова И.А. Пути повышения учебной мотивации студентов вузов / И.А. Корсакова // Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2012. – № 13. – С. 101–105.7.Корсакова И.А. Пути повышения учебной мотивации студентов вузов / И.А. Корсакова // Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2012. – № 13. – С. 101–105.

9.Минеева О.А. Психоло-педагогические условия повышения мотивации студентов к изучению иностранного языка / О.А. Минеева, О.В. Еремеева // Вестник Мининского университета. – 2016. – № 3 (16). – С.1–13.

Щукин А. Н. Теория обучения иностранным языкам (лингводидактические основы). М., 2012.

Шульгина К. «Культура русского языка в техническом вузе». Высшее образование в России. 2004 г.

10.Ярошенко С.Н. Активные методы обучения как интегративный фактор повышения мотивации учебной деятельности студентов / С.Н. Ярошенко // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2005. – № 9(47). – С. 79–81.

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ

Автор подчеркивает, что цель обучения русскому языку в неязыковом вузе заключается в формировании коммуникативной и профессиональной компетенции студентов, которая предполагает умение пользоваться русским языком на практике, описывает эффективные пути и методические приемы повышения мотивации студентов.

Цель обучения русскому языку заключается в формировании коммуникативной и профессиональной компетенции студентов, которая предполагает умение пользоваться языком на практике. Учебный процесс должен быть построен таким образом, чтобы сочетались профессиональная направленность, личностные интересы и потребности студентов, а также их творческая активность. Мотивация порождает в уме обучаемого цепную реакцию, которую можно представить следующим образом: мотивация – возбуждение положительных эмоций – усиленная умственная деятельность – ускорение и усовершенствование процесса усвоения языка.

Ключевые слова: *мотивация, повышение мотивации, обучающиеся начального этапа, интерес к учебе, коммуникативно-творческая деятельность, направленность, методы работы, учебный процесс, компетентность, мыслительная деятельность, эффективные способы, повышение мотивации.*

РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ҲАВАСМАНДИИ ХОНАНДАГОН БА ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Муаллиф таъкид мекунад, ки ҳадафи таълими забони русӣ дар донишгоҳи ғайризабонӣ ин ташаккули салоҳияти коммуникатсионӣ ва касбии донишҷӯён мебошад, ки қобилияти истифодаи забони русиро дар амал пешбинӣ мекунад, роҳу усулҳои самараноки баланд бардоштани ҳавасмандии донишҷӯёнро тавсиф мекунад.

Мақсади таълими забони русӣ инкишоф додани салоҳияти коммуникативӣ ва касбии донишҷӯён мебошад, ки қобилияти истифодаи забонро дар амал пешбинӣ мекунад. Ҷараёни таълим бояд тавре сохта шавад, ки самти касбӣ, шавқу ҳаваси шахсӣ ва эҳтиёҷоти донишҷуен, инчунин фаъолияти эҷодии онҳо ба хам пайваста бошад.

Ҳавасмандӣ дар шуури донишҷӯ реаксияи занҷириро ба вуҷуд меорад, ки онро ба таври зайл ифода кардан мумкин аст: ҳавасмандгардонӣ - бедор кардани эҳсосоти мусбӣ - афзоиши фаъолияти равонӣ - тезондан ва такмил додани раванди азхудкунии забон.

Калидвожаҳо: *ҳавасмандкунӣ, афзоиши ҳавасмандӣ, хонандагон дар марҳилаи ибтидоӣ, шавқу рағбат ба омӯзиш, фаъолияти эҷодии коммуникативӣ, таваҷҷӯҳ, усулҳои корӣ, раванди таълим, салоҳият, фаъолияти равонӣ, роҳҳои муассир, баланд бардоштани ҳавасмандкунӣ.*

WAYS TO INCREASE STUDENTS' MOTIVATION IN CLASSES IN RUSSIAN LANGUAGE

The author emphasizes that the goal of teaching the Russian language at a non-linguistic university is to develop the communicative and professional competence of students, which presupposes the ability to use the Russian language in practice, describes effective ways and methodological techniques to increase student motivation. The goal of teaching the Russian language is to develop the communicative and professional competence of students, which presupposes the ability to use the language in practice. The educational process should be structured in such a way that to combine professional orientation, personal interests and needs of students, as well as their creative activity. Motivation creates a chain reaction in the mind of the learner, which can be represented as follows: motivation – arousal of positive emotions – enhanced mental activity – acceleration and improvement of the process of language acquisition.

Key words: *motivation, increasing motivation, students at the initial stage, interest in learning, communicative creative activity, focus, working methods, educational process, competence, mental activity, effective ways.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Содиқова Матлюба Сайфуллоевна, номзади илмҳои педагогӣ, кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абу Али ибни Сино. Нишонӣ: ш. Душанбе, ноҳияи Сино,хиёбони Рудакӣ 139. Тел: 937177133*

Сведения об авторе: *Содикова Матлюба Сайфуллаевна, к.п.н., кафедра русского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абу Али ибн Сино. Адрес: г. Душанбе, район Сино, пр. Рудаки, 139.Тел: 937177133*

Information about the author: *Sodikova Matlyuba Sayfulloevna, Candidate of Pedagogical Sciences, Department of Russian Language of Tajik State Medical University named after Abu Ali ibn Sino. Address: Dushanbe, Sino district, RudakiAve., 139. Tel: 937177133*

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ «МЫСЛИТЕЛЬНАЯ СПОСОБНОСТЬ УЧАЩИХСЯ»

Раҷабова З. Б.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров ш. Хуҷанд

На протяжении многих лет проблема развития мыслительных способностей учащихся начальной школы остаётся одной из самых актуальных в системе образования. Рассмотрение и исследования данных вопросов, безусловно, позволит совершенствовать образовательный процесс и повысить качество формирования личности школьников. Обозначенная проблема и ранее привлекала внимание психологов, педагогов и дидактов. Уже есть определённые наработки в осмыслении процессуальных основ понятия «мыслительная способность учащихся». Но предстоит закрыть ещё не мало пробелов в его осмыслении.

В последние десятилетия в Республике Таджикистан произошли серьёзные изменения в социально-экономической жизни общества, требующие от системы образования пересмотра принципов подхода к формированию личности ученика общеобразовательной школы, развитие его мыслительных способностей.

Человек познаёт окружающий мир через его чувственное отражение. При этом внутренние закономерности объектов и явлений этого мира, сущность вещей, присутствующих в нём, в сознании людей не могут отражаться непосредственно. Нельзя не согласиться с мнением о том, что закономерности окружающего нас мира не могут восприниматься органами чувств.

Человеку, чтобы установить связь между событиями, явлениями, предметами, необходимо осуществлять мыслительный процесс, в не зависимости, от сложности таких событий. Например, человек не может увидеть элементарную частницу. Он ни когда не был на Марсе. Однако, с помощью мыслительной деятельности люди убедились в наличии элементарных частиц и узнали о некоторых особенностях ландшафта и климата на Марсе. С помощью познания человечество обрело знания об окружающей действительности и отношениях между вещами.

Процесс познания мира позволяет людям обобщать закономерности чувственного опыта и находить общие свойства у разных вещей. Однако, в процессе познания окружающего мира мало определять связи между явлениями. Необходимо выяснить, является ли такая связь закономерной для вещей. Очень важно, чтобы познавательная, мыслительная деятельность человека способствовала построению логических связей [9].

Мышление необходимо человеку, чтобы находить ответы на вопросы, на которые нельзя найти ответ с помощью чувственного восприятия. Именно благодаря способности мыслить, люди научились ориентироваться в окружающем мире, приобретая опыт и используя его в новой обстановке. Человек стал разумным, когда начал понимать взаимосвязи объективной действительности, законы природы и суть вещей.

Мышление представляет собой опосредованное отражение основных, закономерных связей между явлениями, событиями, предметами окружающей действительности. Другими словами, мышление, это способность правильно ориентироваться в различных ситуациях действительности. С помощью мышления, человек переносит свои знания, опыт из одной ситуации в другую, рассматривая её по обобщённой схеме [4].

Мышление нужно рассматривать, как феномен, определяющий родовую особенность человека. Кроме этого, мышление мы исследуем, как психический познавательный процесс, посредством которого люди осознают воздействия окружающей действительности через первичное её отражение.

Наука психология определяет наличие у мышления два существенных признака. Первый из них, это обобщение. Второй, опосредовательность.

Развитие мыслительных способностей у учащихся начальной школы связано с переработкой учебной информации, получаемой во время урочных занятий и внеурочной деятельности. Управление учебной деятельностью подразумевает выбор внешнего информационного потока, направленного на развитие мыслительной деятельности школьников в необходимом направлении. На основании этого можно сделать вывод о том, что интеллецентрическая концепция имеет большое значение для реализации процесса обучения младшеклассников. Сущность данной концепции видится в её способности развития высших мыслительных способностей у детей младшего школьного возраста [2].

Таким образом, мышление, это опосредованное, обобщённое отражение сознанием человека окружающей действительности в комплексе с её связями, отношениями, закономерностями. Мышление так же представляет собой познавательную деятельность человека, оперирующего всеми видами обобщений, в том числе, категориями, образами, понятиями.

Посредством мышления люди выполняют когнитивные операции, используя образы для построения внутренней картины мира. Такие операция дают возможность использовать обобщённую модель для определения сущности сходных явлений, событий, вещей. Особенность мышления выражается в следующем:

-с помощью мышления человек познаёт объективный мир с его законами, связями, взаимодействиями;

-мышление позволяет людям понять процессы, происходящие в изменяющемся мире;

-используя мыслительную деятельность, человек может прогнозировать будущие события, планируя, таким образом, свою деятельность.

Процесс мышления всегда носит опосредствованный характер, и опирается на имеющиеся у человека знания и живое созерцание, хотя и не сводится только к нему. С помощью мышления люди делают выводы о имеющихся связях между событиями, явлениями, вещами, и выражают это в словесной форме. И другой важный факт, мышление непосредственно связано с практической деятельностью людей [7].

Американский исследователь Росс Грин связывает мыслительные способности со способностью целенаправленно мыслить. В своих работах учёный пишет, что «для мыслительных способностей характерна взвешенность, целенаправленность и логичность мысли, наличие когнитивных стратегий, навыков, способствующих повышению вероятности получения прогнозируемого результата» [8].

Сегодня в науке существует много интерпретаций понятия «мыслительная способность», но во всех можно обнаружить схожий смысл, указывающий на рефлексивно-оценочные свойства мышления. Открытое мышление подразумевает не принятие догм, а процесс использования ранее полученных знаний, опыта для анализа новой информации и формулирования выводов. Такой процесс называют творческим мышлением.

Совершенствуя мыслительные способности учащихся начальной школы, мы закладываем основу для развития у них критического, творческого мышления.

Для развития мыслительных способностей учащихся начальной школы необходимо время. Задача педагога в этот период обучения, помочь ребёнку обработать информацию, выбрать лучшее решение задачи, то есть способствовать становлению критического мышления. В свою очередь, критическое мышление в будущем поможет учащемуся добиться академического успеха.

Развитие мыслительных способностей в первую очередь подразумевает умение анализировать информацию, обрабатывать её и делать выводы. Кроме этого, мыслительные способности нуждаются в тщательном размышлении над своими убеждениями, идеями других людей, нахождения взаимосвязи между ними и отличий. Всё это требует от человека умения внимательно слушать других людей, оценивать полученную информацию, находить аргументы, отделять эмоциональную часть размышлений от реально обсуждаемых вопросов. Именно поэтому мы ни когда не должны верить всему, что видим и слышим, а используя критическое мышление, нужно взвешивать доказательства и делать на их основе выводы [1].

Все этапы обучения ребёнка в школе должны быть так или иначе направлены на развитие мыслительных способностей, то есть отбору информации, письму, говорению, чтению и т.п. Самым важным навыком из всех умений критического мышления для младших школьников является умение критически читать, оценивать информацию. Если данный навык развит у ребёнка, он может использовать его в других областях.

Процесс обучения детей в школе непременно связан с побуждением их к мыслительной деятельности, умственной гибкости, творческой активности, сообразительности, что всё в комплексе помогает осваивать изучаемый материал.

П.П. Блонский в своём научном труде пишет так: «Пустая голова не рассуждает». Учёный имел в виду, что чем больше у человека знаний, опыта, тем выше у него способность рассуждать и делать правильные выводы» [6].

Уровень сформированности мыслительных способностей оценивается наличием таких умений, как:

-анализировать информацию;
-сопоставлять, сравнивать события, факты, явления, объекты;
-обобщать информацию;
-классифицировать материал;
-выделять главное;
-синтезировать, абстрагировать материал;
-выявлять и обосновывать причинно-следственные связи;
-пользоваться исследовательскими умениями;
-выделять законченные части материала, устанавливать логические связи между ними.

Задача школьного педагога, развить мыслительные способности учащихся младших классов, подготовить их к решению различных ситуационных задач при условии умения отбросить сильные эмоции, мешающие объективной оценки ситуации.

На уровень развития мышления непосредственно влияют особенности мыслительной деятельности, осуществляемой учащимися начальной школы, а так же от выбора средств, форм самостоятельной работы, направленной на поиск знаний и путей их использования в практической деятельности.

Учебная деятельность в комплексе с познавательной деятельностью позволяет значительно повысить эффективность развития мыслительных способностей.

Под педагогическими средствами, используемыми для формирования мыслительных способностей учащихся начальной школы, Н. В. Иванова понимает урочную деятельность школьников, объединённую с внеурочной и проектной деятельностью, организованную с помощью различных приёмов активизации мыслительных способностей, их развития [5, С. 70-73].

Ряд исследователей рассматривали особенности развития мыслительных способностей у учащихся общеобразовательных учреждений разных периодов обучения (М. Н. Скаткин, Т. А. Камышникова, Н. Г. Морозова и др.).

В. В. Давыдов, Е. Г. Кайдаш, И. М. Дмитриева посвятили ряд своих научных работ условиям обучения будущих педагогов, компетенций учителей, необходимым для использования в профессиональной деятельности, направленной на развитие мыслительных способностей у учащихся начальной школы.

Внимание А. В. Лебедева, В. Е. Яковлева, В. П. Карачева, Г. В. Алябушева, Е. В. Минаева, К. М. Трубинова, М. С. Якимова, М. А. Шевцова, Н. В. Иванова, Э. А. Баранова было акцентировано на характер развития мыслительных способностей, способствующих успешному обучению, воспитанию учеников общеобразовательных школ.

Учёным удалось разработать эффективные методики, теории, реализация которых позволяет развивать мыслительные способности учеников школ. Например, широко известна методика развивающего обучения Л.В. Занкова, В. В. Давыдова, а так же идея, представленная Л. С. Выготским, как зона ближайшего развития.

Л. В. Выготский считал, что детский интерес к новым знаниям имеет огромное педагогическое значение, так как он формируется под воздействием непроизвольного внимания учащихся. Исследователь особо отмечал, что чем больше у ребёнка проявляется интерес, тем более сосредоточено его внимание. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что рассеянность ребёнка вызвана отсутствием у него интереса к конкретному объекту, предмету, теме обучения [3].

Данное утверждение подтверждается тем, что на одних уроках ученики проявляют должное внимание, а на других они рассеяны.

Анализ специальной литературы показал, что учёные по разному подходят к трактовке понятия «мыслительная способность», при этом различные интерпретации не противоречат друг другу.

Современные школьники много своего свободного времени проводят в интернете. Поэтому прямые контакты межличностных отношений у них существенно ограничены. С

этим можно связать и то, что младшие школьники мало читают и у них очень низкая культура чтения. Это негативно сказывается на функциональной грамотности ребёнка.

Для современных школьников первых лет обучения характерна так называемая поляризация уровня развития. Это значит, что, несмотря на увеличение общего числа одарённых детей, чётко прослеживается тенденция увеличения детей, испытывающих серьёзные трудности в обучении. Кроме этого, так же увеличилось количество младших школьников с отклонениями в развитии.

Изучив специальную литературу и исследования учёных, посвящённых данной проблеме, мы выявили особенности мыслительных способностей учащихся начальной школы:

-неустойчивая мыслительная деятельность;

-интерес в поиске ответа на вопросы устройства предметов, их свойств, закономерностей;

-наличие прямой связи между освоением закономерностей окружающего мира и развитием мыслительных способностей детей. Это объясняется тем, что у ребёнка не может развиваться мыслительная способность без получения новых знаний. Познавательный интерес способствует расширению кругозора ребёнка, освоению знаний, увеличению словарного запаса, возможностей речи. В свою очередь, развитие мыслительных способностей помогает школьникам осваивать знания и приобретать необходимые компетенции;

-познавательный интерес ребёнка оказывает положительное влияние на память, восприятие, способствует концентрации внимания, учебной активности. При этом он определяет особенности получения, сохранения и использования поученной информации. Например, младший школьник более осознанно воспринимает знания, которые ему интересны;

-расширение кругозора ребёнка положительно влияет на развитие его мыслительных способностей.

Подводя итог, укажем на то, что в своей исследовательской работе мы рассмотрели понятие «мыслительная способность», этапы её развития и особенности, характерные для учащихся младших классов общеобразовательной школы.

Мы рассматривали мыслительную способность, как личностное отношение ученика школы к предмету познания, событию, явлению, действию, которые проявляют себя внешне через особенности познавательных вопросов, раскрывающих суть новых свойств предмета, фактов, закономерностей, а так же показывающих умение ребёнка понимать учебную задачу, сохранять алгоритм её решения, удерживать внимание и поддерживать интерес к предмету обучения, преодолевать трудности при решении учебной задачи, формировать мотивацию на успех, настойчивость и целеустремлённость при достижении поставленной цели.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Алиева Е.Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности М.: ИПРАН. 2019. – 150 с.

2.Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе. – М.: Логос, 2018. - 250 с.

3.Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. Психол. очерк: Кн. для учителя. - 3-е изд. - Москва: Просвещение, 2007. - 94 с.

4.Джо Боулер. Безграничный разум. Учиться, учить и жить без ограничений. М.: Изд. Манн, Иванов и Фербер, 2019. - 272 с.

5.Иванова, Н.В. Эффективные средства и приемы формирования познавательного интереса у младших школьников / Н.В. Иванова, В.А. Калюлина, Е.В. Минаева // Перспективы науки и образования. - 2017. - № 6 (30). - С. 70-73.

6.Кирилина Рената. Развиваем творческое мышление ребенка. ТРИЗ-тренинг для детей/М.: Издательские решения, 2019. – 56 с.

7.Мухина В.С. Возрастная психология. 10-е изд., перераб. и доп. - М.: 2018. - 608 с.

8.Росс Грин. В партнерстве с ребенком. Как слышать друг друга и вместе находить решения. М.: Изд. Манн, Иванов и Фербер, 2019. - 287 с.

9.Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. – М.: Академия. - Том 3. - С.1266.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ “МЫСЛИТЕЛЬНАЯ СПОСОБНОСТЬ УЧАЩИХСЯ”

Статья посвящено одному из приоритетных направлений воспитания и обучения учащихся начальной школы такой как пути формировании интеллектуальных способностей школьников в процессе обучения. В статье четко указывается пути развития мышления, в том числе мыслительных

способностей. В статье автор собрал психолого-педагогические аспекты развития мыслительных способностей учащихся младших классов из исследований ученых таких как П.Н.Груздеева, Л.Л.Гурьевой, А.Н.Монтевой, С.Л.Рубинштейна, Л. В. Занкова.

Автор утверждает то что для развитие интеллекта младших школьников важную роль играет наличие определенной структуры знаний и умения вести интеллектуальную деятельность. С этой точки зрения следует отметить, что реализация способов и методов активизации интеллекта может быть достигнута лишь при условии использования логического и самостоятельного мышления, обеспечивающего изучение определенной структуры знаний. Таким образом, автор считает, что правильная реализация методов обучения, основанная на указаниях дидактических принципов, становится главным фактором интеллектуального развития и научного мировоззрения учащихся младших классов.

Ключевые слова: *личность, общество, закономерность, мышление, обучение, способность, отражение, особенность, воспитание, мыслительная способность, школа*

МАЗМУН ВА МОҲИЯТИ МАФҲУМИ "ҚОБИЛИЯТИ ФИКРРОНИИ ХОНАНДАГОН"

Мақолаи мазкур ба яке аз самтҳои ташаккули қобилиятҳои фикррониии хонандагони хурдсол дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ равона гаштааст. Дар мақола роҳҳои рушди фикррониии хонандагон ба таври возеҳ нишон дода шудааст. Дар мақола аз таҷрибаи олимони хориҷӣ П.Н.Груздеева, Л.Л.Гурьевой, А.Н.Монтевой, С.Л.Рубинштейна, Л. В. Занкова бобати ҷанбаҳои психологӣ – педагогии рушди қобилиятҳои фикррониии хонандагони хурдсол ба таври мушаххас нишон дода шудаст.

Муаллифи мақола барои рушди фаъолияти фикррониии хонандагони хурдсол мавқеи дониш, маҳорат ва қобилиятҳои зеҳниро беназир донистааст. Дар робита бо ин муаллиф қайд намудааст, ки усул ва воситаҳои татбиқи қобилиятҳои зеҳнии хонандагон дар натиҷаи истифодаи амалиётҳои мантиқӣ ва мустақилонаи онҳо рушд меёбад. Ҳамин тавр, муаллиф нишон додааст, ки омили асосии рушди қобилиятҳои фикрӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон дар натиҷаи амалинамоии усулҳо ва принсипҳои таълими ибтидоӣ ба роҳ монда мешавад.

Калидвожаҳо: *шахсият, ҷамъият, қонуният, тафаккур, таълим, қобилият, инъикос, хусусият, тарбия, қобилияти фикрӣ, мактаб*

ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF "THINKING ABILITY OF STUDENTS "

The article is devoted to one of the priority areas of education and training of elementary school students, such as ways to form the intellectual abilities of schoolchildren in the learning process. The article clearly indicates the ways of developing thinking, including thinking abilities.

The author argues that for the development of the intelligence of younger schoolchildren, the presence of a certain structure of knowledge and the ability to conduct intellectual activity plays an important role. From this point of view, it should be noted that the implementation of methods and techniques for activating intelligence can be achieved only if logical and independent thinking is used, ensuring the study of a certain structure of knowledge.

In an article from the studies of scientists such as P.N. Gruzdeev, L.L. Guryeva, A.N. Monteva, S.L. Rubinstein, L.V. Zankov, the author collected psychological and pedagogical aspects of the development of the thinking abilities of primary school students. Thus, the author believes that the correct implementation of teaching methods, based on the instructions of didactic principles, becomes the main factor in the intellectual development and scientific worldview of primary school students.

Key words: *personality, society, regularity, thinking, learning, ability, reflection, feature, education, thinking ability, school*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабова Зӯҳро Баротовна, муаллимаи кафедраи педагогика ва психологияи томактабии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хуҷанд), тел: 99292774089 E-mail:rachabova85@inbox.ru*

Сведения об авторе: *Раджабова Зухра Баротовна, преподаватель кафедры педагогики и дошкольной психологии Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова (Республики Таджикистан, г. Худжанд), тел: 992927740895 E-mail: rachabova85@inbox.ru*

Information about the autor: *Rajabova Zukhra Barotovna, lecturer at the department of pedagogy and preschool psychology, Khujand State University named after B.Gafurov (Republic of Tajikistan), Khujand city. tel: 992927740895 E-mail: rachabova85@inbox.ru*

ТДУ: 159 (575.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ПСИХОЛОГИИ ОМӮЗИШИ ХУДТАНЗИМКУНИИ РАФТОРИ НАВРАС

Ҳакимов С. Ғ.

докторанти (PhD) Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Мафҳуми худтанзимкунӣ (self-regulation) дар равоншиносӣ яке аз ҷанбаҳои калидӣ ба ҳисоб меравад, ки бо қобилияти шахс дар идора ва назорати рафтор, эҳсос ва фикрҳои худ алоқаманд аст. Аз нигоҳи назариявӣ, худтанзимкунӣ равандест, ки шахсро тавонманд

мекунад, то тавозуни байни ниёзҳои шахсӣ ва талаботи иҷтимоиро нигоҳ дорад. Мафҳуми худтанзимкунӣ, ки дар аввал тавассути назарияҳои машҳури равоншиносӣ, аз ҷумла назарияи когнитивӣ-рафторӣ ва назарияи мотиватсионӣ баррасӣ шудааст, дар рушди шахсият ва ҳаёти равонӣ мавқеи хосса дорад.

Наврасӣ як марҳилаи муҳимми рушд ва ташаккули шахсият аст, ки дар он рафтор ва қарорҳои шахс ба таври ҷиддӣ таъсир мегиранд. Дар ин давра, худтанзимкунии рафторӣ (self-regulation) як механизми асосӣ барои наврасон мегардад, ки ба онҳо кӯмак мекунад, то дар шароити гуногуни иҷтимоӣ, маънавӣ ва психологӣ мувозинат пайдо кунанд. Дар худтанзимкунӣ наврасон рафтори худро таҳлил, назорат ва танзим мекунанд, ки ин ба онҳо имкон медиҳад то рафторҳои номатлубро пешгирӣ кунанд ва ҳадафҳои шахсиро пайгирӣ намоянд.

Мафҳуми худтанзимкунӣ дар равоншиносӣ васеъ истифода мешавад ва бо қобилияти шахс дар идора ва назорат кардани рафтор, фикрҳо ва эҳсоси худ алоқаманд аст. Тибқи назарияҳои машҳури равоншиносӣ, худтанзимкунӣ як равандест, ки ба воситаи худназораткунӣ (self-monitoring), худбаҳодиҳӣ (self-evaluation) ва худмуайянкунӣ (self-reinforcement) сурат мегирад. Ба ақидаи Алберт Бандура, худтанзимкунӣ як механизми дохилӣ мебошад, ки ба шахс имкон медиҳад, то ба воситаи худназораткунӣ ва худбаҳодиҳӣ рафторҳои худро танзим кунад [2;с. 248].

Тадқиқоти илмӣ дар ин соҳа на танҳо нақши худтанзимкуниро дар ташаккули рафторҳои мусбӣ ва рушди шахсӣ омӯхтаанд, балки инчунин муносибатҳои байни ин раванд ва дигар ҷанбаҳои равонӣ, ба мисли худшиносӣ ва ҳувияти шахсиятро таҳлил намудаанд. Таълимоти назариявии худтанзимкунӣ равишҳои гуногунро фаро мегиранд, ки дар байни онҳо равиши субъектӣ-фаъолиятӣ нақши муҳим мебозад. Ин равиш худтанзимкуниро ҳамчун раванде баррасӣ мекунад, ки ба ҳадафҳои фаъолият ва қабули қарор дар муҳити мураккаб нигаронида шудааст. Маҳз ҳамин фаъолият ва раванди ташкили рафтори худи шахс ба ӯ имкон медиҳад, ки онро бо талаботи вазъият ва интизориҳои дигарон мувофиқ созад. «Масъалаи қонуниятҳои худтанзимкунии фаъолият аз ҷониби шахс дар чаҳорчӯбаи умумии муносибати субъективии омӯзиши психикаи инсон яке аз ҷойҳои марказиро ишғол мекунад» [10;с.4]. Ин аҳамияти омӯзиши худтанзимкуниро ҳамчун яке аз равандҳои асосӣ дар рушди наврасон, ки намунаҳои рафтори иҷтимоӣ ва шахсии худро ташаккул медиҳанд, таъкид мекунад.

Яке аз тадқиқоти назаррас дар соҳаи худтанзимкунии рафтор таҳқиқоти О.А. Конопкин мебошад, ки худтанзимкуниро ҳамчун механизми умумии идоракунии рафтор шарҳ медиҳад. Дар асараш "Функциональная структура саморегуляции деятельности и поведения" (1989), Конопкин мегӯяд, ки худтанзимкунӣ қобилияти дохилии шахс барои танзими рафтор ва фаъолияти худ дар асоси арзишҳои дохилӣ ва ҳадафҳои муайян аст. Ӯ қайд мекунад, ки ин раванди мураккаб аз ҷузҳои гуногун иборат аст: муайян кардани ҳадафҳо, назорати иҷро ва таҳлили натиҷаҳо. Дар раванди худтанзимкунӣ шахс ба худ ҳамчун субъект муносибат мекунад, ки тавони танзими фаъолияти худро дорад [7; с. 160].

Тадқиқоти В.И. Моросанова ба робитаи худтанзимкунӣ ва худшиносии шахсият бахшида шудааст. Тибқи таҳқиқоти ӯ худтанзимкунӣ ва худшиносӣ ҳамдигарро пурра мекунанд: дар ҳоле ки худтанзимкунӣ ба танзими фаъолияти шахсият равона аст, худшиносӣ бошад, ҳамчун асоси маърифатии ин танзим амал мекунад. Дар натиҷа, худшиносӣ ҳамчун заминаи маърифатии худтанзимкунӣ амал мекунад ва худтанзимкунӣ дар навбати худ, метавонад ба рушди худшиносӣ мусоидат кунад [11;с.18].

Дар ин таҳқиқот худтанзимкунӣ ҳамчун раванди динамикӣ нишон дода шудааст, ки аз бисёр омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсир мегирад. Ин равандро метавон ҳамчун як шакли интерактивӣ, ки ба таври фаъолона бо муҳит ва ҳадафҳои шахс ҳамоҳанг аст, тасвир кард.

В.И. Моросанова ба тадқиқи тарзҳои худтанзимкунӣ диққати ҷиддӣ медиҳад. Ӯ қайд мекунад, ки худтанзимкунии рафтор метавонад дар шахсиятҳои гуногун шаклҳои гуногун гирад ва ин тарзҳо дар асоси фарқ шахсиятӣ ва муҳитӣ ташаккул меёбанд. Ин таҳқиқот нишон медиҳад, ки худтанзимкунии шахсиятҳо метавонад вобаста ба тарзи таълим, муҳити иҷтимоӣ ва генетикаи шахс ба таври назаррас фарқ кунад. Ба қавли Моросанова, шахсоне, ки дорои услубҳои баландтари худтанзимкунӣ ҳастанд, қобилияти беҳтари мутобиқшавӣ доранд ва метавонанд ба талаботи гуногуни муҳит ба таври самаранок ҷавоб диҳанд [12;с.118]. Тибқи ин назария, ба андешаи мо, худтанзимкунӣ ҳамчун механизми марказӣ

барои рафторҳои танзимшудаи иҷтимоӣ ва шахсӣ амал мекунад, ки шахсро ба ҳадафҳои дарозмуддати худ мерасонад.

Аз тадқиқоти муосири дар ин соҳа гузаронидашуда, мисли тадқиқоти Е.Е. Бочарова (2011), маълум мешавад, ки худтанзимкунӣ ба таври васеъ ба сатҳи беҳбудии шахсият вобаста аст. Таҳқиқоти ӯ нишон медиҳанд, ки онҳое, ки сатҳи баландтари субъективии беҳбудӣ доранд, ба воситаи механизмҳои худтанзимкунӣ қобилияти беҳтари мутобиқшавӣ ва муваффақиятро нишон медиҳанд. Бочарова дар тадқиқоти худ таъкид мекунад, ки худтанзимкунӣ метавонад ба сатҳи субъективии беҳбудии шахсият таъсири мусбат расонад ва он шахсоне, ки қобилияти худтанзимкунии баланд доранд, дар вазъиятҳои стрессӣ ва душвор ба таври самараноктар амал мекунанд. Ин тадқиқот ба фикри мо нишон медиҳад, ки худтанзимкунӣ на танҳо ҳамчун раванди дохилии идоракунии рафтор, балки ҳамчун воситаи ҳифзи хушнудии шахсият дар шароити мураккаб амал мекунад [3;с.65].

Олимон Деҷӣ ва Райан худтанзимкуниро дар доираи назарияи мотивасияи худмуайянӣ (self-determination theory) баррасӣ кардаанд. Ба ақидаи онҳо, худтанзимкунӣ як равандест, ки бо ангезаҳои дохилӣ ва берунӣ алоқаманд мебошад. Онҳо таъкид мекунанд, ки шахсоне, ки худро мустақилона идора мекунанд ва танзими рафторҳои худро ба таври худшинос анҷом медиҳанд, дар муваффақият ва хушбахтии шахсӣ бештар муваффақанд (Deci & Ryan, 2000, p. 68). Назарияи онҳо ба он равона шудааст, ки шахс бояд дар ҷараёни худтанзимкунӣ эҳтиёҷоти психологӣ, аз қабили мустақилӣ, қобилият ва алоқамандиро қонеъ гардонад, то рушди комилро пайдо кунад [5;с.68].

Бари Ҷ. Зиммерман худтанзимкуниро дар доираи таълими мафҳумӣ (метакогнитивӣ) ва мотивасионӣ баррасӣ мекунад. Ба ақидаи ӯ, худтанзимкунӣ як равандест, ки шахс онро барои таҳкими ҳадафҳо ва расидан ба онҳо истифода мебарад. Ба таври вижа, худтанзимкунӣ ба се марҳала тақсим мешавад: банақшагирӣ, амалишавӣ ва арзёбӣ. Ин раванд шахсро тавонманд месозад, ки рафторҳои худро мувофиқи ҳадафҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат танзим намояд (Zimmerman, 2013, p. 62). Ба гуфтаи Зиммерман, худтанзимкунӣ на танҳо дар омӯзиш ва рушди шахсӣ нақши муҳим мебозад, балки он ба рушди шахсият ва истодагарии равонӣ низ таъсир мерасонад [6;с.62].

Ҳавасмандӣ ҳамчун омили асосии равонӣ дар қобилияти худтанзимкунии наврасон нақши ҳалкунанда мебозад. Сатҳи баланди ҳавасмандӣ барои омода кардани ҷавонон барои мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи зиндагӣ ва ҳалли мушкилоти ба онҳо гузошташуда кӯмак мекунад. Дар баробари ин, ҳавасмандии дохилии донишҷӯён, ки ба худтакмилдиҳӣ ва ноил шудан ба қуллаҳои нав дар фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ нигаронида шудааст, ҳамчун катализатор барои ташаккули малакаҳои худтанзимкунӣ баромад мекунад. Ин аҳамияти функсионалии худтанзимкуниро ҳамчун ҷанбаи ҷудонашавандаи рушди шахсият, таъмини самаранокии таълим ва фаъолияти касбӣ таъкид мекунад. Тавре ки Е.А. Анисимова қайд мекунад: «худтанзимкунӣ ҳамчун асоси равонӣ барои азхудкунии бомуваффақияти намудҳои гуногуни фаъолияти таълимӣ ва меҳнатӣ зарур аст» [1;с.18].

Худбаҳодиҳӣ инчунин як ҷузъи асосиест, ки ба худтанзимкунии наврасон таъсир мерасонад. Эътимод ба имкониятҳои худ ва дарки мусбии худ, қобилияти ҷавононро барои худназораткунӣ ва мутобиқшавӣ ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Наврасони дорои худбаҳодиҳии баланд метавонанд бо мушкилоти эҳсосотӣ ва рафторӣ мубориза баранд, ин ба онҳо имкон медиҳад, ки барои расидан ба ҳадафҳои худ бештар тамаркуз кунанд ва монеаҳоро самараноктар бартараф кунанд. Муносибати байни худбаҳодиҳӣ ва худтанзимкунӣ замина барои рушди бомуваффақияти иҷтимоӣ ва шахсиро фароҳам оварда, ба ҷавонон кӯмак мекунад, ки худро дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ бештар эътимоднок ва салоҳиятдор ҳис кунанд.

Устувории эҳсоси наврасон бевосита ба қобилияти онҳо барои бартараф кардани ҳолатҳои стресс ва нигоҳ доштани назорат аз болои амалҳои худ таъсир мерасонад. Сатҳи баланди устувории эҳсосӣ ба наврасон кӯмак мекунад, ки бо фишорҳо мубориза баранд, мувозинати эҳсосоро нигоҳ доранд ва ба мушкилоте, ки аз муҳити беруна бармеоянд, ба таври кофӣ посух диҳанд. Ин хосият як пайванди муҳим дар раванди худтанзимкунӣ ба ҳисоб меравад, зеро он ба нигоҳ доштани муносибатҳои ҳамоҳанг дар муҳити байнишахсӣ ва ҳамкории муассир бо дигарон мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, чунин омилҳои равонӣ, аз қабили ҳавасмандӣ, худбаҳодиҳӣ ва устувории эҳсосӣ унсурҳои муҳими сохтори худтанзимкуниро ташкил медиҳанд, ки наврасонро бо захираҳои зарурӣ барои

бомуваффақият аз худ кардани малакаҳо таъмин мекунанд ва ба онҳо барои узви фаъол ҷомеа шудан, кӯмак мекунанд.

Хусусияти муҳимми худтанзимкунӣ табиати иҷтимоии он мебошад, ки махсусан дар давраи наврасӣ зоҳир мешавад. Дар ин давра худтанзимкунӣ аксар вақт дар фаъолияти мушаххас ифода меёбад, ки ба дарёфти мувозинат байни манфиатҳои худ ва талаботи ҷомеа нигаронида шудааст. “Худтанзимкунӣ ҳамчун раванди ташкили рафтори фард бо фаъолияти мушаххас хос аст, ки ба таносуби рафтори фард бо талаботи вазъият ва талаботи одамони дигар нигаронида шудааст” [9;с.59]. Ин зарурати бодиққат таҳқиқи механизмҳои психологии худтанзимкунии наврасонро бо назардошти хусусиятҳои шахсӣ ва сатҳи инкишофи онҳоро ба миён меорад.

Тадқиқот дар соҳаи равандҳои танзимкунандаи равонӣ низ аҳамияти ин мавзуъро барои дарки рушди наврасон таъкид мекунад. Ба ақидаи коршиносон, имконот ва самарабахшии таҳқиқот оид ба равандҳои танзимкунандаи равонӣ шубҳанок нест. Ин тадқиқот барои дар амал татбиқ намудани донишҳои назариявӣ, аз ҷумла дар таҳияи стратегия ва усули танзими худтанзимкунӣ дар наврасон уфуқҳои нав мекушоянд, ки ин дар давраи ташаккули фаъоли шахсият ва рафтори иҷтимоии онҳо махсусан муҳим аст. Дар натиҷа омӯзиши худтанзимкунӣ дар давраи наврасӣ на танҳо вазифаи назариявӣ, балки зарурати амалӣ низ мегардад.

Як қатор олимону пажӯҳишгарони тоҷик мафҳуми худтанзимкуниро бештар дар доираи психологияи иҷтимоӣ ва рушди шахсияти наврасон ва ҷавонон мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Аз ҷумла, М. Шарифзода худтанзимкуниро ҳамчун воситаи асосии рушд ва инкишофи шахсият дар муҳити иҷтимоӣ баррасӣ намуда, таъкид мекунад, ки худтанзимкунӣ на танҳо дар ҳаёти фардӣ, балки дар муносибат бо ҷомеа низ нақши муҳим мебозад. Ба гуфтаи Шарифзода, худтанзимкунӣ дар фарҳанги тоҷикӣ бо арзишҳои анъанавӣ ва иҷтимоии ҷомеа алоқаманд буда, дар тарбияи ахлоқӣ ва иҷтимоии наврасон мавқеи муҳим дорад [13;с.112].

М. Маҳмадов худтанзимкуниро ҳамчун як раванде баррасӣ мекунад, ки шахсро барои мувофиқати рафторҳои худ ба стандартҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ омода мекунад. Ӯ таъкид мекунад, ки худтанзимкунӣ на танҳо ба таври мустақилона сурат мегирад, балки онро муҳитҳои иҷтимоӣ, ба мисли мактаб, оила ва ҷомеа низ ба таври назаррас ташаккул медиҳанд. Маҳмадов ишора мекунад, ки дар равандҳои равонӣ худтанзимкунӣ ба худидоракунӣ ва худидоракунӣ ба инкишофи шахсият ва қобилиятҳо мусоидат мекунад [8;с.57].

Аз ин маълум мешавад, ки назарияҳои худтанзимкунӣ бо арзишҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ пайванд дошта, ин равандро ҳамчун воситаи таҳкими муносибатҳои байни ҳамсолон ва инкишофи шахсият баррасӣ мекунанд.

Бояд қайд кард, ки дар ташаккули худтанзимкунии рафтори наврасон муҳити оилавӣ, мактабӣ ва иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад. Оила ҳамчун манбаи аввалияи ахлоқ ва одоб барои наврасон амал мекунад. Наврасон рафторҳои худро дар асоси мушоҳида ва моделгирӣ аз волидон, ҳамсолон ва роҳбарони иҷтимоӣ инкишоф медиҳанд. Агар волидон худтанзимкунии дурустро намоиш диҳанд ва эҳтиром ба арзишҳои иҷтимоиро нишон диҳанд, наврасон бештар майл ба худтанзимкунӣ ва назорати рафторҳои худ доранд.

Таҳқиқоти равоншиносӣ нишон додаанд, ки байни писарон ва духтарон дар худтанзимкунии рафтор фарқиятҳо мавҷуданд. Ба гуфтаи Гроссман ва Олсен, духтарон бештар майл ба танзими эҳсос ва худтанзимкунии эҳсоси баландтар доранд, дар ҳоле ки писарон бештар бо танзими рафторҳои берунӣ машғул мешаванд (Grossman & Olsen, 2015, p. 45). Ин фарқиятҳо ба воситаи муҳитҳои иҷтимоӣ ва таҷрибаҳои шахсӣ ташаккул меёбанд ва метавонанд ба наврасон дар назорати рафторҳои худ кӯмак кунанд ё монеъ гарданд [4;с.45].

Тағйироти физиологие, ки дар давраи наврасӣ ба амал меояд, дар ташаккули қобилияти худтанзимкунии ҷавонон нақши калон доранд. Давраи наврасӣ бо тағйироти назаррас дар сатҳи гормоналӣ ва рушди майна ҳамроҳ мешавад, ки ба ҳолати эмотсионалӣ ва рафтори онҳо ба таври назаррас таъсир мерасонад. Масалан, тағйирот дар ноҳияи префронталӣ, ки аксаран бо маърифат ва назорати импулс алоқаманд аст, метавонад ҳассосияти наврасонро ба ангезишҳои эҳсосӣ ва фишорҳои иҷтимоӣ зиёд кунад. Дар ин замина, қобилияти таҳияшуда барои идоракунии самараноки аксуламали эҳсосотӣ ва ифодаи рафтор як стратегияи муҳими рақобат барои мутобиқ шудан ба мушкилоти наврасӣ мегардад.

Муҳити иҷтимоӣ, ки дар рушди худтанзимкунӣ нақши муҳим мебозад, ба наврасон имкониятҳои васеъ фароҳам меорад, то малакаҳои худдорӣ ва мутобиқшавӣ ба меъёрҳои иҷтимоӣ дошта бошанд. Оила, мактаб ва ҷамоатҳое, ки наврас дар онҳо муошират мекунад, заминаеро ташкил медиҳанд, ки дар он ӯ ба омӯхтани истифодаи худтанзимкунӣ дар ҳолатҳои гуногун шуруъ мекунад. Тавассути мушоҳида ва иштирок дар динамикаи гурӯҳӣ, наврасон намунаҳои танзими рафторро меомӯзанд, ки ба қобилияти мутобиқшавӣ ва иҷтимоии онҳо таъсири мусбӣ мерасонанд. Ин ҳамкории мутақобила, ки таҳкими мусбати иҷтимоӣ ва табодули таҷрибаро таъмин мекунад, на танҳо ба ҳамгироии бомуваффақияти шахсии наврасон ба ҷомеа, балки ба ташаккули системаи устувори дастурҳои шахсӣ дар асоси интизориҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Аҳамияти қобилияти худтанзимкунӣ на танҳо дар сатҳи инфиродӣ, балки дар ҷомеа арзиши дарозмуддати онро таъкид мекунад. Самтҳои тадқиқоти оянда метавонанд омӯзиши таъсири технологияҳои нави таълимӣ ба рушди худдорӣ, инчунин таҳлили амиқи таъсири мутақобилаи омилҳои физиологӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегиранд. Фаҳмидани ин ҷанбаҳо ба мо имкон медиҳад, ки барномаҳои бештар муассири дастгирӣ барои наврасон таҳия кунем, ки ба рушди неруи онҳо дар ҷаҳони доимо тағйирёбанда нигаронида шудаанд.

Хулоса Ҳамин тавр, дар таҳлили сарчашмаҳои гуногун оид ба худтанзимкунӣ, равшан мегардад, ки ин раванд механизми мураккаб ва бисёрҷониба мебошад. Конопкин ва Моросанова нишон медиҳанд, ки худтанзимкунӣ на танҳо як воситаи назорат ва танзими рафтор, балки инчунин воситаи рушди шахсият ва муваффақият аст. Таъсири худтанзимкунӣ ба худшиносӣ, субъективии хушнудӣ ва мутобиқшавӣ ба муҳит ин соҳаи тадқиқотро ба таври ҷиддӣ тавсеа медиҳад.

Мафҳуми худтанзимкунӣ дар равоншиносӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим дар ташаккули шахсият, рушди равонӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Таҳқиқоти олимони хориҷӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки худтанзимкунӣ на танҳо дар назорати эҳсосот ва рафтор муҳим аст, балки он дар тарбияи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад. Назарияи олимон, аз ҷумла Алберт Бандура, Бари Зиммерман, Деҷӣ ва Райан, нишон медиҳанд, ки худтанзимкунӣ метавонад ҳамчун як механизми самаранок барои рушди шахсият ва инкишоф истифода шавад.

Наврасон дар марҳилаҳои гуногуни рушд қарор доранд, хусусиятҳои инфиродии гуногун доранд, ки ин ба раванди худтанзимкунии онҳо таъсир мерасонад. Чунин омилҳо, ба мисли сатҳи мотивасия, худшиносӣ ва қобилияти мутобиқшавӣ, метавонанд ба худтанзимкунии наврасон таъсири ҷиддӣ расонанд. Наврасоне, ки дорои сатҳи баланди худшиносӣ ва худбаҳодиҳӣ ҳастанд, ба таври фаъолтар рафторҳои худро танзим мекунанд ва камтар ба рафторҳои номатлуб даст мезананд.

Тадқиқоти Конопкин нишон медиҳад, ки худтанзимкунӣ на танҳо механизми назорати фаъолият аст, балки он ҳамчун як воситаи рушди шахсият амал мекунад. Ӯ қайд мекунад, ки худтанзимкунӣ ба шахс кӯмак мекунад, ки ба ҳадафҳои дарозмуддати худ ноил шавад ва самаранокии фаъолият ва рафтори худро такмил диҳад.

Худтанзимкунӣ метавонад ба шахс кӯмак кунад, ки бо вазъиятҳои душвор ва стрессӣ мубориза барад, дар ҳоле ки қобилияти мутобиқшавӣ ва назоратро такмил медиҳад. Шахсоне, ки қобилияти баланди худтанзимкунӣ доранд, метавонанд дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёт муваффақ бошанд ва дар муҳити худ ба таври самаранок мутобиқ шаванд.

Муҳити иҷтимоӣ барои рушди худтанзимкунӣ кӯмаки муҳимтаринро фароҳам меорад. Дар доираи оила, муассисаҳои таълимӣ ва умуман ҷомеа ба наврасон шароити зарурӣ барои ташаккул ва таҳкими малакаҳои худназорӣ фароҳам оварда шудааст. Муносибат бо дигарон, аз ҷумла омӯзгорон ва ҳамсолон, ба рушди малакаҳои худтанзимкунӣ дар наврасон тавассути таҳкими иҷтимоӣ ва табодули таҷриба мусоидат мекунад. Таъсири муҳити иҷтимоӣ ба наврасон имкон медиҳад, ки аз мисолҳо биомӯзанд ва ба интизориҳои иҷтимоӣ мутобиқ шаванд, ки дар навбати худ ба ҷомеаи муваффақ ва рушди шахсии онҳо дар ҷаҳони муосир мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1.Анисимова Е.А. Формирование навыков саморегуляции у младших школьников с ЗПР в процессе реабилитации в условиях инклюзии//Е.А. Анисимова. Выпускная квалификационная работа. — Екатеринбург, 2023. С.80.

2.Бандура, А. (1991). Social Cognitive Theory of Self-Regulation.//А.Бандура. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), p.248.

3.Бочарова Е.Е. Структурная организация саморегуляции в зависимости от уровня субъективного благополучия личности//Е.Е.Бочарова. Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2011. Т.11, вып. 1.С. 64-69.

4.Гроссман, А., & Олсен, Р. (2015). Gender Differences in Adolescent Self-Regulation//А.Гроссман и Р.Олсен. Journal of Youth and Adolescence, 2015. 45, p. 45.

5.Дечӣ, Э., & Райан, Р. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being.//Э.Дейчи, Р.Райан. American Psychologist, p. 68.

6.Зиммерман, Б. (2013). The Role of Self-Regulation in Learning//Б.Зиммерман. Educational Psychologist, p. 62.

7.Конопкин О.А. Функциональная структура саморегуляции деятельности и поведения//Психология личности в социалистическом обществе: активность и развитие личности.//О.А.Конопкин. М., 1989. С.158-172.

8.Маҳмадов, М. Ташаккули худтанзимкунӣ дар муҳити иҷтимоӣ//М.Маҳмадов. Душанбе, 2019. саҳ. 57.

9.Морозова И.С. Личность и саморегуляция деятельности: учебное пособие / И.С. Морозова. — Кемерово: Кемеровский госуниверситет, 2000. — 80 с.

10.Морозова И.С. Особенности взаимосвязи уровня школьной тревожности и саморегуляции в подростковом возрасте. // И.С.Морозова. Центр научного сотрудничества «Интерактив плюс». Кемерово. 2000. С.5

11.Моросанова В.И., Аронова Е.А. Саморегуляция и самосознание субъекта// В.И. Моросанова, Е.А. Аронова. Психологический журн. 2008. Т.29, №1. С.14-22.

12.Моросанова В.И. Стилевые особенности саморегуляции личности// В.И. Моросанова. Вопр. психологии. 1991. №1. С.118-127.

13.Шарифзода, М. Равоншиносии иҷтимоӣ: Асосҳои назариявӣ//М.Шарифзода. Душанбе, 2017. саҳ. 112.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-ПСИХОЛОГИИ ОМӮЗИШИ ХУДТАНЗИМКУНИИ РАФТОРИ НАВРАС

Дар мақола яке аз масъалаҳои рӯзмара ва мубрам – худтанзимкунии рафтор дар наврасон аз нигоҳи назариявӣ омӯзиш ва баррасӣ карда шудааст. Бо такя ба сарчашмаҳои гуногуни илмию нашриявӣ муаллиф кушиш ба харҷ додааст, ки ин масъаларо мухтассар фаҳмо ва равшан созад. Худтанзимкунӣ яке аз ҷузъиёти калидии илми равоншиносӣ ба ҳисоб рафта, он дар соҳаҳои гуногуни омӯзиши равияҳои психологӣ зери омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Бояд қайд кард, ки муаллиф дар қисмати аввал ва дуюми мақола аҳамият, сохтор, мафҳуми худтанзимкуниро таҳқиқ карда, фикру андешаҳои гуногуни олимону пажуҳишгаронро оид ба мафҳуму аҳамияти худтанзимкунӣ дар рафтору рушди наврасон пешкаши хонанда кардааст. Аз ҷумла қайд мешавад, ки мафҳуми худтанзимкунӣ дар равоншиносӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим дар ташаккули шахсият, рушди равонӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Таҳқиқоти олимони хориҷӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки худтанзимкунӣ на танҳо дар назорати эҳсос ва рафтор муҳим аст, балки он дар тарбияи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад. Худтанзимкунӣ метавонад ба шахс кӯмак кунад, ки бо вазъиятҳои душвор ва стрессӣ мубориза барад, дар ҳоле ки қобилияти мутобиқшавӣ ва назоратро такмил медиҳад. Шахсоне, ки қобилияти баланди худтанзимкунӣ доранд, метавонанд дар вазъиятҳои гуногуни ҳаёт муваффақ бошанд ва дар муҳити худ ба таври самаранок мутобиқ шаванд.

Калидвожаҳо: *худтанзимкунӣ, асосҳо, наврас, шахсияти наврасон, назария, тадқиқот, хусусиятҳо, алоқа, сатҳ, мактаб, дониш, психология, равонӣ, маърифат, фаъолият, рафтор, ташаккул, муҳити иҷтимоӣ, сохтор.*

ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ САМОРЕГУЛЯЦИИ ПОДРОСТКОВОГО ПОВЕДЕНИЯ

В статье с теоретической точки зрения изучается и обсуждается один из повседневных и важных вопросов - саморегуляция поведения подростков. Опираясь на различные научные и публицистические источники, автор постарался кратко и понятно разъяснить этот вопрос. Саморегуляция считается одной из ключевых деталей психологической науки, изучается и исследуется в различных областях изучения психологических процессов. Следует отметить, что в первой и второй части статьи автор исследовал значение, структуру, понятие саморегуляции и представил читателю различные мнения ученых и исследователей относительно понятия и значения саморегулирования в поведении и развитие подростков. В частности, отмечается, что понятие саморегуляции в психологии является одним из важнейших аспектов формирования личности, психологического развития и социальных отношений. Исследования зарубежных и отечественных ученых показывают, что саморегуляция важна не только в управлении эмоциями и поведением, но и играет ключевую роль в нравственном и социальном воспитании. Саморегуляция может помочь человеку справиться с

трудными и стрессовыми ситуациями, одновременно улучшая адаптивность и самоконтроль. Личности с высокими навыками саморегуляции могут быть успешными в различных жизненных ситуациях и эффективно адаптироваться в окружающей среде.

Ключевые слова: *саморегуляция, основы, подросток, личность подростка, теория, исследование, особенности, взаимосвязь, уровень, школа, знания, психология, психика, познание, деятельность, поведение, формирование, социальная среда, структура.*

THEORETICAL AND PSYCHOLOGICAL BASIS FOR STUDYING SELF-REGULATION OF ADOLESCENT BEHAVIOR

The article studies and discusses one of the everyday and important issues - self-regulation of adolescent behavior - from a theoretical point of view. Based on various scientific and journalistic sources, the author tried to briefly and clearly explain this issue. Self-regulation is considered one of the key details of psychological science, it is studied and researched in various areas of studying psychological processes. It should be noted that in the first and second parts of the article, the author examined the meaning, structure, concept of self-regulation and presented to the reader various opinions of scientists and researchers regarding the concept and meaning of self-regulation in the behavior and development of adolescents. In particular, it is noted that the concept of self-regulation in psychology is one of the most important aspects of personality formation, psychological development and social relations. Research by foreign and domestic scientists shows that self-regulation is important not only in managing emotions and behavior, but also plays a key role in moral and social education. Self-regulation can help a person cope with difficult and stressful situations, while simultaneously improving adaptability and self-control. Individuals with high self-regulation skills can be successful in various life situations and effectively adapt to the environment.

***Key words**: self-regulation, basics, teenager, teenager personality, theory, research, features, relationship, level, school, knowledge, psychology, psyche, cognition, activity, behavior, formation, social environment, structure.*

Маълумот дар боари муаллиф: *Ҳакимов Силоҳиддин Ғуломович – докторанти бахши сеюми ихтисоси Психологияи умумии факултети Психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: (+992) 901-42-06-07. E-mail: silohiddinhakimov@gmail.com.*

Информация об авторе: *Хакимов Силохиддин Гуломович - докторант третого курса специальности Общая психология факультета психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 901-42-06-07.*
E-mail: silohiddinhakimov@gmail.com

Information about the author:*Hakimov Silokhiddin Gulomovich - doctoral student of the third year of the specialty General Psychology, Faculty of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Tel: (+992) 901-42-06-07.E-mail: silohiddinhakimov@gmail.com*

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ НА СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ И ФОРМИРОВАНИЕ ЧУВСТВА ПАТРИОТИЗМА ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Мирзоев А.
соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джоми Академии образования Таджикистана

Выстраивая стратегию патриотического воспитания в условиях образовательного учреждения, необходимо учесть ряд внешних факторов воздействия на подростка, и в первую очередь – семьи учащегося, которая, безусловно, является частью социальной среды, в которой происходит формирование его личности. На практике чаще всего приходится сталкиваться с тем, что родители и другие взрослые члены семьи, не имеющие педагогического образования, занимаются воспитанием ребенка в меру собственных представлений о том, какие навыки и умения помогут ему стать успешным профессионалом и членом общества. При этом все, что касается получения необходимой для этого суммы знаний отдается «на откуп» учреждению образования, а остальное воспитание происходит по методу личного примера.

В то время как в образовательном учреждении воспитание подростка опирается на научно обоснованную методическую базу, носит планомерный характер, его результаты определяются требованиями государственных стандартов. Возможные противоречия, возникающее между этими двумя подходами к воспитанию и его целям, особенно ярко могут проявляться по отношению к вопросам патриотического воспитания в силу неоднозначности и многоплановости самого феномена патриотизма. Поэтому в ряде случаев возникает потребность в различного рода просветительских мероприятиях для членов семей учащихся с целью доведения до них позиции государства и системы образования в отношении современных подходов к воспитанию гражданина и патриота.

Однако не менее (если не более) существенное, чем семья, влияние на формирование личности современного подростка оказывает окружающее его информационное пространство. Современный этап развития информационно-коммуникационных технологий предлагает подростку массу вариантов получения информации и общения со сверстниками, не ограниченных ни пространством, ни временем: в сети можно найти практически любую информацию по интересующей молодого человека теме, влиться в любое сообщество, пройти онлайн-курсы и т.п. Современным педагогам приходится учитывать значимость сетевого общения для подростков, а в ряде случаев и противостоять тому влиянию, которое оно оказывает на школьников.

Представления ряда исследователей о том, что степень вовлеченности подростков в различные форматы сетевого взаимодействия обусловлена в первую очередь проблемами, возникающими в процессе непосредственного общения с одноклассниками и учителями, которые повлекли за собой снижение мотивации к обучению (В.С. Собкин) кажутся нам несколько упрощенными и неактуальными. Ближе к истине выводы тех исследователей, которые видят огромный потенциал использования ИКТ и технологий мультимедиа в образовании. Сегодня мы являемся свидетелями зарождения информационно-ориентированного общества, в котором предстоит жить сегодняшним подросткам, и учреждение образования должно быть озабочено подготовкой учащихся к успешной социализации в новых условиях [11, С. 99-113].

Однако педагогу следует помнить о том, что технологии имеют отношение лишь к способу донесения знания, содержательная составляющая обучения по-прежнему остается в зоне ответственности обучающего.

Бурное развитие ИКТ таит в себе угрозу возникновения интернет-зависимости, которая в подростковом возрасте чаще всего проявляется в виде зависимости от онлайн-общения и игровой зависимости [9, С. 66-86]. Альтернативой организации досуга учащихся могут стать как программы углубленного изучения различных предметов, связанные с участием в исследовательских проектах, так и внеурочная деятельность краеведческой, экологической, культурно-развлекательной, спортивной или военно-патриотической направленности, то есть все форматы активности, способные продемонстрировать подростку преимущества реального человеческого общения и продуктивного взаимодействия [1, С. 79-83].

В то же время ряд исследователей обращают внимание на возможности эффективного использования виртуального пространства в целом и социальных сетей в частности не только в образовательных, но и в воспитательных целях, в том числе и в патриотическом воспитании. По мнению Е.Г. Ефимова, успеху патриотического воспитания в Республике Таджикистан могло бы в значительной мере способствовать распространение влияния патриотической идеологии на популярные социальные сети [5, С. 52-55].

Исследуя особенности социальной среды, в которой происходит становление личности современного подростка, невозможно не обратить внимание на феномен молодежных субкультур, базирующихся на потребности демонстрации приверженности ценностям, отличным от общепринятых, но значимым для узкого сообщества (этнического, демографического, музыкального и т.п.). Пышный расцвет субкультур в двадцатом веке специалисты связывают с перенасыщенностью современной культурной среды идеями, течениями и направлениями.

В педагогической же среде бытует представление о том, что оно вызвано в первую очередь активизацией процессов глобализации, нивелирования значимости этнической самоидентификации и ослаблением влияния национальных традиций таджикского народа, в том числе и в области музыки, изобразительного искусства, народного образования (Е.Г. Каменский, И.С. Шаповалова, Л.Н. Шмигирилова, И.А. Попп, И.С. Попп, И.С. Шахнович), что в конечном итоге способствовало девальвации патриотических идеалов [7, С. 191-200].

Среди большого количества субкультур, распространившихся в подростковой среде в последние десятилетия, следует отметить те, причастность к которым может привести к нежелательным последствиям – субкультуры, имеющие отношение к криминалу (воровская, рэкетирская, тюремная и пр.). Привлекательность криминальных субкультур для юного человека, ищущего свое место в жизни методом проб и ошибок, состоит в том, что причастность к чему-то запретному, связанному с переходом за черту общепринятого и опасного, дает ощущение риска, обеспечивает выброс адреналина, манит кажущейся вседозволенностью.

По мнению ряда исследователей, чаще всего в криминальную субкультуру уходят подростки, обладающие низким уровнем правосознания, не прибегающие к закону как к

способу урегулирования отношений в повседневной жизни, другими словами, приверженцы правового нигилизма Е.С. Тонких и Е.А. Брылева [12, С. 247-249].

Предполагается, что равнозначным ответом на запрос подростков на участие в деятельности, связанной с потребностью вхождения в сообщество единомышленников, объединенных общим делом, связанным с необходимостью проявлять себя в условиях, приближенных к экстремальным, требующим проявлений настоящей дружбы и взаимовыручки, участвовать в общественно-полезной деятельности и т.п. являются разного рода патриотические и военно-патриотические объединения, клубы и общественные организации патриотической направленности. По мнению И.А. Попп, И.С. Попп, И.С. Шахнович, это могут быть Комитет по делам молодёжи и спорта при Правительстве Республики Таджикистана, центры военно-патриотического воспитания при ДОСААФ Республики Таджикистан, волонтерские организации (в первую очередь занимающиеся оказанием помощи ветеранам) и др., среди главных задач которых значится содействие воспитанию патриотов своей страны посредством погружения в историю воинских традиций и подготовки к защите Родины. Подробному анализу особенностей формирования правового сознания подростков, совершивших правонарушения, посвящено исследование С.Б. Целиковского и Е.С. Сальниковой [7, С. 56-61].

В. В. Дементьева убеждена, что необходимо найти способ не противостоять молодежной субкультуре, а использовать ее возможности и привлекательность в воспитательных целях, создав субкультуру патриотической направленности. Она считает, что потенциал подросткового возраста можно направить не на противостояние общепринятым традиционным ценностям, а на их восстановление, превратив поиск путей возврата к историческим и культурным корням своего народа и обретение, таким образом, своего места в социуме в достойную жизненную цель [3, С. 169-174].

Интеграция подростка в социальную систему современного ему общества происходит за счет становления определенных качеств его личности, активизации процесса самосознания, обретения и повышения уровня гражданских компетенций (включая правовую грамотность), необходимых для возникновения патриотических чувств и становления гражданственности. Описанию этого процесса посвящены, среди прочих, публикации Г. Я Гревцевой, И. Я. Мурзиной, С. В. Казаковой; об особенностях подготовки педагогов как ключевых участников процесса патриотического воспитания, писала М. Г. Домбровская.

Как известно, в младшем подростковом возрасте происходит активное формирования всего многообразия составляющих будущего Я-образа или Я-концепции: физической, психической, социальной (эти процессы подробно описаны О.В. Грашиной и В.В. Поляковой). Подросток не всегда в состоянии в полной мере осознать причины и мотивацию своего поведения, которое диктуют эксперименты с принятием различных социальных ролей. Е.В. Комаровская, М.В. Станякина, М.В. Садикова проанализировали и описали наиболее часто встречающиеся особенности поведения младших подростков, в том числе продиктованные стремлением к самоутверждению в обществе – повышенную возбудимость, непредсказуемость и гипертрофированность реакций, демонстративную решительность и проявления преувеличенной уверенности в собственной непогрешимости и интеллектуальном превосходстве [6, С. 114-118].

Все эти проявления являются реакцией на воздействие внешней среды (в первую очередь образовательной среды учебного заведения); информационной среды, транслируемой через средства массовой информации и социальные сети); ближайшего сообщества (в т.ч.родственников как носителей традиций и обычаев); сообщества сверстников или представителей субкультуры; значимых взрослых. Кроме этого, нервное напряжение создается в процессе выбора предпочтительной социальной роли и необходимости следовать ей в конкретных обстоятельствах (Н.Н. Дубинина) [4, С. 17-25].

Поиск устойчивости в постоянно меняющихся условиях современного мира превращается в процесс поиска баланса между социальным и индивидуальным, без чего невозможно осознание себя частью общества. Н.Н. Дубинина подчеркивает, что результатом педагогической воспитательной деятельности по формированию патриотического самосознания должно стать продвижение подростка к осознанию себя не просто частью социума, но гражданином и патриотом своей Родины.

Помочь ребенку, переживающему начальный этап переходного возраста, разобраться с разновидностями формирующихся Я-образов с целью становления положительного Я-образа можно за счет грамотного психолого-педагогического сопровождения в процессе культурно-просветительской деятельности, которую успешно осуществляют культурно-

просветительские массовые учреждения, занимающиеся неформальным образованием и просвещением населения вне стен учебных заведений. Важнейшим преимуществом подобных учреждений является возможность реализации свободы выбора не только направления, которое интересует конкретного индивидуума, но также формата и периодичности контактов подростка с институцией в зависимости от актуальной потребности (запроса), осуществляющихся во внеучебное (не регламентированное учебной программой) время.

Следовательно, по мнению большинства исследователей, именно формат культурно-образовательного пространства учреждений подобного типа (как государственных, муниципальных так и частных) в наибольшей степени соответствует требованиям к среде, способствующей развитию самостоятельности ребенка, осознанию им собственных интересов, стремлению погрузиться в интересующую его тематику, получить дополнительные знания и навыки продуктивной коммуникации и совместной деятельности (в том числе и патриотической направленности). Д.Б. Эльконин особо акцентирует внимание на том факте, что именно в период проживания начального этапа переходного возраста ребенок переносит акцент своего внимания на отношение к нему со взрослых на сверстников, чье мнение и оценка становятся приоритетными [13, С. 286-312].

Как и во всех иных процессах, связанных с воспитанием, огромное, если не определяющее значение в процессе патриотического воспитания в условиях культурно-просветительского учреждения имеет педагогическое мастерство, уровень ключевых компетенций педагога-наставника, сопровождающего и направляющего своих подопечных в период самоопределения, самоидентификации, формирования Я-образа. Важнейшим преимуществом формата культурно-просветительских учреждений является возможность вовлекать членов семей посещающих институцию подростков в подготовку и проведение различных мероприятий в том числе и патриотической направленности, и в целом приобщать их к работе в различном качестве, используя их личностный творческий потенциал для развития востребованных качеств личности подростков.

Не менее важна возможность параллельной проработки отдельных аспектов патриотического воспитания не только с самим ребенком, но и с его родственниками с целью корректировки и достижения большего единодушия во взглядах на содержательную составляющую как феномена патриотизма, так и активной гражданской позиции в целом.

Такое помещение родителей в сферу влияния определенных педагогических условий позволяет скорректировать их представление о возможностях собственного ребенка, продемонстрировать его потенциал и направление приложения усилий с целью выстраивания траектории его успешной профессиональной и социальной самореализации в будущем. Взаимодействие педагогического коллектива культурно-просветительских учреждений с родителями подростков помогает расширить кругозор последних в области правовых аспектов образовательной деятельности, повысить уровень информированности о положительном влиянии патриотического воспитания на процесс становления личности их ребенка и т.п [10, С. 84-87].

И.М. Витковская и Ю.Л. Михайлова подчеркивают необходимость включения в спектр используемых педагогических технологий проектной деятельности, связанной с инициированием, подготовкой и реализацией познавательных, игровых, творческих, исследовательских и иных проектов. Такой подход к организации занятости подростков во внеучебное время имеет целый ряд преимуществ: к этой деятельности можно подключать родителей и членов семей младших подростков; в процессе работы над проектом развиваются навыки получения дополнительной информации, выявления и формулировки проблемы, постановки и решения задач; особое внимание уделяется развитию умения работать в команде, грамотно формулировать и презентовать результаты совместной деятельности и пр [2, С. 206-213].

Работа над проектом также способствует развитию эмоциональной сферы мыслительной деятельности подростка, что выражается в способности осознавать и регулировать свои эмоции, а также определять причины возникновения чужих эмоциональных состояний и правильно реагировать на них во избежание трудностей в общении и совместной деятельности.

Эмоциональная сфера играет существенную роль в развитии творческой составляющей личности младшего подростка, которая является значимым фактором формирования патриотического чувства. Развитие творческих способностей, определяемых как готовность индивидуума к выдвижению новых идей, созданию новых смыслов в ответ на общественный запрос, является одной из задач патриотического воспитания. Активный гражданин,

осознанно действующий в интересах своей Родины – Республики Таджикистан, должен обладать потенциалом к осознанному участию в деятельности, направленной на сохранение и продвижение основополагающих ценностей населяющих эту страну народов, на воссоздание и укрепление традиционных культур в условиях взаимного уважения и мирного сосуществования.

Таким образом, эмоциональная сфера младших подростков становится фундаментом для формирования их творческого потенциала, который в свою очередь напрямую влияет на развитие патриотического чувства. Чувства, такие как, любовь к Родине, уважение к культуре и традициям своего народа, формируются через активную практику самовыражения и участие в творческих проектах. Важными аспектами этого процесса является не только развитие художественных навыков, но и умение интерпретировать и осмыслять культурное наследие, что позволяет подросткам лучше понимать свою идентичность и свою роль в обществе.

Творческая активность подростков может быть значительно усилена через различные формы взаимодействия, такие как художественные конкурсы, фестивали и культурные мероприятия. Подобные инициативы способствуют объединению молодежи вокруг общих целей, формированию чувства принадлежности к единой нации и уважения к многообразию культур. При этом развитие активного гражданства требует от подростков умения критически мыслить, анализировать текущие события и вырабатывать собственное мнение, что является неотъемлемой частью патриотического воспитания.

Кроме того, важным аспектом является включение подростков в волонтерские и социальные проекты, которые помогают развивать чувство ответственности и сопричастности к судьбе своей Родины. Участие в подобных инициативах формирует у молодежи понимание важности их роли в обществе и вдохновляет их на активные действия во благо своей страны.

Таким образом, эмоциональная сфера и творческие способности младших подростков становятся ключевыми элементами в процессе патриотического воспитания, обеспечивая гармоничное развитие личности и её общественную значимость.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Брянцева, М.В. Формирование ценностного понимания социальной действительности у младших школьников в ходе внеучебной деятельности / М.В. Брянцева, А.Л. Третьякова, А.П. Соловьева. – Текст: непосредственный // Вестник РМАТ. – Химки, 2020. – №1. – С. 79 – 83.

2.Витковская, И.М. Проектная деятельность в развитии патриотических чувств младших школьников / И.М. Витковская, Ю.Л. Михайлова // Общество и образование в XXI веке: опыт прошлого – взгляд будущее. Восьмые Лозинские чтения: сборник материалов Международной научно-методической конференции, 18-19 апреля 2019 г. – Псков: Псковский государственный университет, 2019. – С. 206 – 213.

3.Дементьева, В.В. Молодежные субкультуры как деконструкты патриотических настроений в социуме / В.В. Дементьева. // Культурно-историческое наследие как фактор устойчивого развития территории: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, 14–15 ноября 2013г. – Соликамск-Чердынь: Изд-во: ПГНИУ, 2014 – С. 169 – 174.

4.Дубинина, Н.Н. Патриотизм и патриотическое воспитание: междисциплинарный аспект / Н.Н. Дубинина. // Известия Южного федерального университета. Педагогические науки. – Ростов-на-Дону, 2011. – №3. – С. 17 – 25.

5.Ефимов, Е.Г. Массовая культура, социальные сети и патриотизм / Е.Г. Ефимова. // Известия Волгоградского государственного технического университета. – Волгоград, 2014. – № 2. – С.52 – 55.

6.Комаровская, Е.В. Возможности проектной деятельности в формировании толерантности у младших подростков / Е.В. Комаровская, М.В. Станякина, М.В. Садикова. // Вестник Череповецкого государственного университета. – Череповец, 2015. – № 7 (68). – С. 114 – 118.

7.Логвинов, И.Н. Социально-психологические подходы к изучению молодежных субкультур в России / И.Н. Логвинов, С.В. Сарычев, Т.И. Логвинова. // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – 2014. – № 2 (30). С. 191 – 200.

8.Попп, И.А. Молодежные патриотические общественные организации как альтернатива криминальным субкультурам / И.А. Попп, И.С. Попп, И.С. Шахнович. // Педагогическое образование в России. – 2017. – № 10. – С. 56 – 61.

9.Родионова, О. В. Формирование патриотизма у младших школьников средствами компьютерных игр / О.В. Родионова, Л.Д. Ситникова. – Текст: электронный // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2020. – № 11 – С. 66–86.

10.Сафонова, Т.В., Волкова О.В. Патриотическое воспитание младших школьников в условиях взаимодействия школы и семьи / Т.В. Сафонова, О.В. Волкова. // Вестник Удмуртского университета. – Ижевск, 2012. – № 2. – С. 84 – 87.

11.Собкин, В.С. Подросток: включенность в сетевое взаимодействие и отношение к образованию/ В.С. Собкин. // Коммуникации. Медиа. Дизайн. – 2017. – Т.2. – № 2. – С. 99 – 113.

12.Тонких, Е.С. Тюремная культура. Субкультура АУЕ как проявление правового нигилизма/ Е.С. Тонких, Е.А. Брылева. // Пермский период: сборник материалов VI Международного научно-спортивного фестиваля курсантов и студентов 13-18 мая 2019 г. – Перьмь: Изд-во ПИФСИН, 2019. – С. 247 – 249.

13.Эльконин, Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков/ Д.Б. Эльконин. // Психология подростка. Хрестоматия. – Москва: Изд-во Российское педагогическое агентство, 2009. – С. 286 – 312.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ НА СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ И ФОРМИРОВАНИЕ ЧУВСТА ПАТРИОТИЗМА ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

В статье рассматривается проблемы влияния социальной среды на становление личности и особенно на формирование чувства патриотизма современного подрастающего поколения. В этом контексте автор отмечает, что выстраивая стратегию патриотического воспитания в условиях образовательного учреждения, необходимо учесть ряд внешних факторов воздействия на подростка, и в первую очередь – семьи учащегося, которая, безусловно, является частью социальной среды, в которой происходит формирование его личности. На практике чаще всего приходится сталкиваться с тем, что родители и другие взрослые члены семьи, не имеющие педагогического образования, занимаются воспитанием ребенка в меру собственных представлений о том, какие навыки и умения помогут ему стать успешным профессионалом и членом общества.

Автор, также, утверждает, что в то время как в образовательном учреждении воспитание подростка опирается на научно обоснованную методическую базу, носит планомерный характер, его результаты определяются требованиями государственных стандартов. Возможные противоречия, возникающее между этими двумя подходами к воспитанию и его целям, особенно ярко могут проявляться по отношению к вопросам патриотического воспитания в силу неоднозначности и многоплановости самого феномена патриотизма. Поэтому в ряде случаев возникает потребность в различного рода просветительских мероприятиях для членов семей учащихся с целью доведения до них позиции государства и системы образования в отношении современных подходов к воспитанию гражданина и патриота.

Ключевые слова: *социальная среда, становление личности, чувства патриотизма, подрастающее поколение, патриотическое воспитание, внешние факторы, образовательное учреждение, воспитание, феномен патриотизма, просветительские мероприятия, современные подходы, воспитание гражданина.*

ТАЪСИРИ МУҲИТИ ИҶТИМОӢ БА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТ ВА ҲИССИ ВАТАНДӮСТИИ НАСЛИ НАВРАС

Дар мақола масоили таъсири муҳити иҷтимоӣ ба ташаккули шахсият ва махсусан ба ташаккули ҳисси ватандӯстии насли навраси муосир баррасӣ карда мешавад. Дар ин замина, муаллиф қайд мекунад, ки ҳангоми таҳияи стратегияи тарбияи ватандӯстӣ дар шароити муассисаи таълимӣ бояд як қатор омилҳои берунии таъсиррасонӣ ба наврасон ва, пеш аз ҳама, ба оилаи толибилмон, ки бешубҳа як қисми муҳити иҷтимоӣ мебошад ва дар он ташаккули шахсияти кӯдак ба амал меояд, ба назар гирифта шавад. Таъкид карда мешавад, ки дар амал, аксар вақт мо бо он рӯ ба рӯ мешавем, ки волидон ва дигар аъзои калонсоли оила, ки таҳсилоти педагогӣ надоранд, ба тарбияи кӯдак ба андозаи тасаввуроти худ дар бораи он, ки кадом малакаҳо ба ӯ кӯмак мекунанд, ки мутахассиси муваффақ ва узви ҷомеа гардад, муносибат мекунанд.

Муаллиф, инчунин, изҳор медорад, ки дар ҳоле ки дар муассисаи таълимӣ тарбияи наврасон ба заминаи методии илмӣ асоснок такя мекунад, хусусияти нақшавӣ дорад, натиҷаҳои он бо талаботи стандартҳои давлатӣ муайян карда мешаванд. Ихтилофоти эҳтимолӣ, ки байни ин ду равиш ба тарбия ва ҳадафҳои он ба вуҷуд меоянд, метавонанд нисбат ба масъалаҳои тарбияи ватандӯстӣ бо сабаби номуайянӣ ва гуногунҷанбаи худи падидаи ватандӯстӣ ба таври равшан зоҳир шаванд. Аз ин рӯ, дар баъзе ҳолатҳо зарурати баргузории чорабиниҳои гуногуни маърифатӣ барои аъзои оилаҳои хонандагон бо мақсади ба онҳо расонидани мавқеи давлат ва низоми таълим дар робита ба равишҳои муосир ба тарбияи шаҳрвандӣ ва ватандӯстӣ ба миен меояд.

Калидвожаҳо: *муҳити иҷтимоӣ, ташаккули шахсият, ҳисси ватандӯстӣ, насли наврас, тарбияи ватандӯстӣ, омилҳои беруна, муассисаи таълимӣ, тарбия, падидаи ватандӯстӣ, чорабиниҳои маърифатӣ, равишҳои муосир, тарбияи шаҳрвандӣ.*

THE INFLUENCE OF THE SOCIAL ENVIRONMENT ON THE FORMATION OF PERSONALITY AND OF A SENSE OF PATRIOTISM OF THE YOUNGER GENERATION

The article examines the problems of the influence of the influence of the social environment on the formation of personality and especially on the formation of a sense of patriotism of the modern younger generation. In this context, the author notes that when building a strategy of patriotic education in an educational institution, it is necessary to take into account a number of external factors affecting a teenager, and first of all, the student's family, which, of course, is part of the social environment in which his personality is formed. In practice, most often we have to deal with the fact that parents and other adult family members who do not have a pedagogical education are engaged in raising a child to the best of their own ideas about what skills and abilities will help him become a successful professional and a member of society.

The author also argues that while in an educational institution the upbringing of a teenager is based on a scientifically sound methodological base, is systematic in nature, its results are determined by the requirements of state standards. The possible contradictions that arise between these two approaches to education and its goals can be especially pronounced in relation to issues of patriotic education due to the ambiguity and diversity of the phenomenon of patriotism itself. Therefore, in some cases, there is a need for various kinds of educational activities for family members of students in order to convey to them the position of the state and the education system regarding modern approaches to the upbringing of a citizen and a patriot.

Key words: *social environment, personality formation, feelings of patriotism, the younger generation, patriotic education, external factors, educational institution, upbringing, the phenomenon of patriotism, educational events, modern approaches, education of a citizen.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоев Акрам – унвонҷӯи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, суроға: 734063, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2. Тел:. (992) 207 31 48 31, E.mail: m.akram@mail.ru.*

Сведения об авторе: *Мирзоев Акрам – соискатель Института развития образования им. А. Джоми Академии образования Таджикистана, адрес: 734063, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. Тел:. (992) 207 31 48 31, E.mail: m.akram@mail.ru.*

Information about the author: *Mirzoev Akram - applicant A. Jami Institute of Educational Development Academician of Education Tajikistan, address: 734063, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov str. Tel:. (992) 207 31 48 31, E.mail: m.akram@mail.ru.*

ТДУ: 37.04

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Хайдарова Н. М.

Донишгоҳи давлати омузгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Методологические основы гуманистического воспитания учащихся начальных классов основаны на принципах централизации личности, поддержки саморазвития, активного участия, обеспечения эмоциональной безопасности, сотрудничества и взаимодействия, развития этических ценностей, а также интеграции субъективного и объективного опыта.

Эти принципы представляют собой основу формирования благоприятной образовательной среды, способствующей гармоничному развитию личности учащихся начальных классов.

Такие методологические аспекты учитывают индивидуальные потребности, интересы и способности каждого учащегося, обеспечивая эффективное развитие их личности. Принцип централизации личности подразумевает ориентацию образовательного процесса на уникальные характеристики каждого ребенка, что способствует формированию его самосознания и самопонимания.

Поддержка саморазвития направлена на создание условий для самостоятельного поиска знаний и опыта, что стимулирует внутреннюю мотивацию и активность учеников в учебном процессе. Активное участие учеников предполагает их активное включение в образовательный процесс через самостоятельную работу, обсуждение и обмен мнениями, что способствует развитию их критического мышления и творческих способностей.

Обеспечение эмоциональной безопасности создает атмосферу доверия и уважения, что позволяет учащимся чувствовать себя комфортно и свободно выражать свои мысли и чувства. Сотрудничество и взаимодействие способствуют формированию навыков коммуникации, сотрудничества и уважения к мнению других, что важно для развития социальных компетенций учеников.

Развитие этических ценностей ориентировано на формирование у учащихся осознанных принципов морали и этики, что способствует их гражданской ответственности и социальной адаптации.

Интеграция субъективного и объективного опыта направлена на объединение личного опыта учащихся с научными знаниями и фактами, что позволяет им лучше понимать и интерпретировать окружающий мир.

Таким образом, методологические принципы гуманистического воспитания учащихся начальных классов формируют основу для комплексного и гармоничного развития личности каждого ребенка.

Концепция гуманистического воспитания учащихся начальных классов базируется на ряде методологических принципов, включающих следующие:

Централизация личности: Гуманистическое воспитание сосредотачивается на уникальных потребностях, интересах и способностях каждого учащегося, признавая его ценность и достоинство.

Поддержка саморазвития: Педагогический процесс направлен на создание условий для самореализации и саморазвития каждого ребенка, стимулируя его творческое мышление и самостоятельность.

Поддержка эмоциональной безопасности: Воспитание стремится создать эмоционально поддерживающую атмосферу, где ученики чувствуют себя комфортно и защищенно, что способствует открытости и доверию.

Сотрудничество и взаимодействие: Гуманистическое воспитание способствует развитию навыков сотрудничества, взаимопомощи и уважения к другим, формируя толерантное и дружелюбное отношение к окружающим.

Развитие этических ценностей: Педагогический процесс направлен на формирование у учащихся осознанных этических принципов, включая честность, справедливость, уважение к правам и достоинству других людей.

Интеграция субъективного и объективного опыта: Воспитание ориентировано на интеграцию личного опыта учащихся с объективными знаниями, создавая таким образом основу для глубокого понимания и осмысления окружающего мира. Эти методологические принципы обеспечивают основу для создания благоприятной образовательной среды, способствующей гармоничному развитию личности каждого ученика начальной школы.

Мнение ученых относительно методологических принципов гуманистического воспитания учащихся начальных классов обычно положительно. Многие исследователи в области образования признают важность учета индивидуальных особенностей каждого ребенка и создания поддерживающей и стимулирующей образовательной среды для его развития.

Ученые отмечают, что подход, основанный на гуманистических принципах, способствует не только академическому успеху, но и формированию социальных и эмоциональных навыков учащихся. Подчеркивается, что уважение к индивидуальности каждого ученика, поддержка его саморазвития и активное включение в образовательный процесс способствуют формированию уверенности в себе, эмпатии и способности к сотрудничеству.

Исследования также подтверждают, что гуманистический подход к воспитанию учащихся может снизить уровень стресса и напряженности в учебной среде, что благоприятно сказывается на их эмоциональном благополучии и общей мотивации к обучению.

Таким образом, мнение ученых подтверждает, что методологические принципы гуманистического воспитания учащихся начальных классов являются эффективным и перспективным подходом к образованию, способствующим гармоничному развитию личности каждого ребенка. Помимо положительных аспектов, ученые также отмечают необходимость баланса между гуманистическим подходом и обязательными учебными стандартами.

Важно, чтобы гуманистическое воспитание не исключало формального обучения, а дополняло его, обеспечивая не только развитие личности, но и успешную учебную деятельность.

Некоторые ученые также выделяют важность профессиональной компетентности учителей при реализации гуманистического подхода. Педагоги должны обладать навыками дифференцирования обучения, умением создавать индивидуализированные образовательные программы и эффективно взаимодействовать с учащимися. [1, 2-11с].

Кроме того, существует потребность в дальнейших исследованиях и разработках методик, направленных на оптимизацию гуманистического воспитания в начальных классах. Это включает в себя изучение эффективности конкретных практик, адаптацию методологических подходов к различным социокультурным контекстам и разработку ресурсов для поддержки учителей в реализации гуманистических принципов в образовательном процессе.

Таким образом, мнение ученых подчеркивает значимость гуманистического воспитания учащихся начальных классов, однако также указывает на необходимость комплексного подхода, профессиональной подготовки учителей и дальнейших научных исследований в этой области.

В области гуманистического воспитания учащихся начальных классов проводили исследования множество ученых из различных стран и научных учреждений. Некоторые из них:

Карл Роджерс (Carl Rogers) - американский психолог, чьи работы по гуманистической психологии оказали значительное влияние на образование, акцентировал внимание на уважении к индивидуальности и потребностям ученика, а также на важности эмоционального благополучия для успешного обучения. Эрик Эриксон (Erik Erikson) - американский психоаналитик и развивающий психолог, чьи теории о развитии личности оказали влияние на понимание воспитания и обучения, выделял важность психосоциального развития и формирования идентичности у детей. Джон Дьюи (John Dewey) - американский философ и педагог, чьи работы о прогрессивном образовании и опытном обучении внесли значительный вклад в развитие гуманистических подходов в образовании., Альфред Адлер (Alfred Adler) - австрийский психотерапевт и психолог, который разработал концепцию индивидуальной психологии. Его исследования о влиянии среды на развитие личности и самооценку также имеют значение для понимания процесса воспитания учащихся.

Российские ученые, которые провели исследования в области гуманистического воспитания учащихся начальных классов:

Наталья Александровна Андреева - доктор педагогических наук, профессор, российский ученый в области педагогики и психологии, автор многочисленных публикаций по вопросам развития детей и методикам обучения в начальной школе., Елена Васильевна Красильникова - доктор психологических наук, профессор, специалист в области психологии развития и образования, исследует вопросы формирования личности учащихся в начальных классах и методы их воспитания., Светлана Владимировна Круглова - доктор педагогических наук, профессор, занимается проблемами психологической и педагогической поддержки детей в начальной школе, разработкой методик гуманистического воспитания.

Ирина Владимировна Бурнаева - кандидат педагогических наук, доцент, занимается проблемами развития и воспитания младших школьников, разработкой методов обучения с учетом индивидуальных особенностей каждого ребенка.

В Таджикистане также существует ряд ученых, которые вносят вклад в область гуманистического воспитания учащихся начальных классов.

Мирзошо Акбаров - доктор педагогических наук, профессор, специалист в области педагогики и методики обучения, который проводит исследования по проблемам гуманистического воспитания в начальной школе.

Фируза Саидова - кандидат педагогических наук, доцент, занимающаяся проблемами формирования личности учащихся и разработкой методов гуманистического образования в начальной школе.,

Хаким Шарапов - кандидат психологических наук, доцент, специализирующийся в области психологии развития и обучения младших школьников, исследующий вопросы гуманистического воспитания.,

Гульшода Мирзоева - кандидат педагогических наук, доцент, занимающаяся разработкой методик гуманистического воспитания учащихся начальных классов и внедрением инновационных подходов в образовательный процесс.

Это лишь небольшой список ученых из Таджикистана, которые активно работают в области гуманистического воспитания учащихся начальных классов. Их исследования и практическая деятельность направлены на создание благоприятной образовательной среды и эффективные методы обучения, способствующие развитию личности каждого ученика.

Некоторые из таджикских ученых, которые вносят вклад в оптимизацию образовательного процесса в начальных классах с учетом гуманистических принципов, включают:

Шарофиддин Садуллоев - кандидат педагогических наук, доцент, активно занимается разработкой и адаптацией методик обучения с учетом гуманистических подходов. Его исследования фокусируются на создании стимулирующей образовательной среды, способствующей гармоничному развитию личности учащихся начальных классов.,Мухаммад Саломзода - кандидат педагогических наук, доцент, специализируется на разработке программ обучения, учитывающих индивидуальные потребности и интересы детей. Он также изучает влияние гуманистических методов на мотивацию и академическую успеваемость учащихся., Насриддин Бобоев - доктор педагогических наук, профессор, его исследования направлены на разработку инновационных методик обучения, которые способствуют активному взаимодействию учеников и развитию их творческих способностей., Мунаввара Шарипова - кандидат психологических наук, доцент, специализируется на педагогической психологии и разработке программ психолого-педагогического сопровождения учащихся.

Ее исследования помогают оптимизировать педагогический процесс с учетом психологических особенностей детей.

Это лишь несколько примеров ученых из Таджикистана, которые активно работают над оптимизацией образовательного процесса в начальных классах с использованием гуманистических принципов.

Их исследования и практическая деятельность важны для создания эффективных и гармоничных условий обучения для детей.

Вклад таджикских ученых в области гуманистического воспитания учащихся является значимым и многоаспектным.

Вот несколько ключевых направлений, в которых они вносят свой вклад:

Исследования и разработка методик обучения.

Таджикские ученые проводят исследования, направленные на оптимизацию образовательного процесса в начальных классах с учетом гуманистических принципов. Они разрабатывают методики и учебные программы, которые акцентируют внимание на развитии личности ученика, его эмоциональном благополучии, и учитывают индивидуальные особенности каждого ребенка.

Повышение квалификации учителей:

Ученые проводят тренинги, семинары и конференции для учителей, направленные на распространение лучших практик гуманистического воспитания. Они помогают педагогам развивать навыки, необходимые для создания поддерживающей образовательной среды и эффективной работы с учащимися.

Исследования в области педагогической психологии:

Таджикские ученые изучают психологические аспекты обучения и воспитания учащихся, включая мотивацию, саморегуляцию, эмоциональное состояние и многие другие факторы, влияющие на успешность обучения.

Пропаганда и публикации:

Ученые активно публикуют свои исследования в научных журналах, презентируют на конференциях и семинарах, делают выступления в образовательных учреждениях. Они также пишут учебные пособия, методические рекомендации и статьи, которые помогают распространить их знания и опыт среди педагогического сообщества.

Таким образом, таджикские ученые вносят значительный вклад в развитие гуманистического воспитания учащихся, способствуя созданию благоприятной образовательной среды и обеспечивая всестороннее развитие личности детей в начальной школе.

В целом можно сказать, что таджикские ученые играют значимую роль в разработке и реализации гуманистических подходов в образовании начальных классов. Их исследования, методические разработки и практическая деятельность способствуют созданию благоприятной образовательной среды, ориентированной на развитие личности каждого ученика.

Ученые Таджикистана активно изучают и адаптируют лучшие мировые практики в области гуманистического воспитания, учитывая при этом местные традиции и культурные особенности. Их исследования направлены на оптимизацию образовательного процесса, учет индивидуальных потребностей учащихся, а также развитие их творческих и интеллектуальных способностей.

Благодаря усилиям таджикских ученых, образовательная система страны продолжает развиваться и совершенствоваться, обеспечивая детям качественное образование и помогая

им стать гармонично развитыми личностями. За последние десятилетия гуманистические принципы в образовании стали все более признанными и востребованными в мировой педагогической практике.

В контексте Таджикистана они приобретают особую важность, поскольку способствуют формированию творческого и гармонично развитого поколения, способного успешно адаптироваться к современным вызовам и достигать успехов как в личной, так и в профессиональной жизни.

Гуманистическое воспитание учащихся начальных классов, проводимое при участии таджикских ученых, учитывает важность индивидуального подхода к каждому ребенку, создание доверительных отношений в учебной среде, развитие эмоционального интеллекта и социальных навыков [5,165 с].

Такой подход способствует не только повышению качества образования, но и формированию у детей ценностей толерантности, справедливости и уважения к окружающим.

Однако для эффективной реализации гуманистических принципов в образовании необходимо постоянное совершенствование и развитие как методик обучения, так и квалификации педагогов.

Кроме того, важно сотрудничество с родителями и обществом в целом для создания условий, способствующих полноценному развитию каждого ребенка.

Таким образом, гуманистическое воспитание учащихся начальных классов, поддерживаемое исследованиями и практикой таджикских ученых, является ключевым элементом развития образования в стране и способствует формированию гармоничной и устойчивой общественной среды. [3,155 с]. Методологические принципы гуманистического воспитания учащихся начальных классов являются фундаментальными ориентирами, определяющими основные подходы к образовательному процессу. Эти принципы ориентированы на создание благоприятной образовательной среды, способствующей всестороннему развитию личности каждого ученика. [2,52-56 с].

В заключении можно отметить что, методологические принципы гуманистического воспитания в начальных классах стремятся к созданию условий, в которых каждый ребенок может раскрыть свой потенциал, развиться как личность и стать активным участником образовательного процесса.

Эти принципы лежат в основе современной педагогической практики и являются ключевым фактором успешного обучения и воспитания в начальной школе. Важно отметить, что успешная реализация методологических принципов гуманистического воспитания учащихся начальных классов требует не только понимания их сути, но и их систематического применения в педагогической практике.

Это подразумевает не только выбор соответствующих образовательных стратегий и методик, но и постоянное развитие профессиональных навыков учителей, а также создание поддерживающей образовательной среды в школе.

Педагогические коллективы начальных классов должны активно сотрудничать и обмениваться опытом, чтобы эффективно внедрять гуманистические подходы и совершенствовать свою работу.

Важно также учитывать индивидуальные особенности каждого ученика, их потребности и способности, создавая условия для их полноценного развития и самореализации. Кроме того, гуманистическое воспитание требует внимания к развитию эмоционального интеллекта учеников, формированию их социальных навыков и умений межличностного взаимодействия.

Эти аспекты играют ключевую роль в формировании гармоничной личности и успешной адаптации к различным жизненным ситуациям. Таким образом, гуманистические методологические принципы воспитания учащихся начальных классов являются основой современной педагогической практики, направленной на создание условий для всестороннего развития личности каждого ребенка и подготовки его к жизни в современном обществе.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Байкова А. Воспитание в традиционной и гуманистической педагогике: Понятие «воспитание» в педагогической науке // Клас. рук. 1998. - №2.-С. 2-11.

2.Кобзарь Б. С. Изучение развития гуманизма младших школьников // Нач. шк.: плюс-минус . 1999. - № 2. - С. 52-56.

3.Каримова, И. Х. «Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы»,Сведения об издании: Душанбе, 2000 358 с. РГБ ОД, 13/188-2.
4.Лутфуллоев М. Гуманистическая педагогика / М. Лутфуллоев [Текст]. - Душанбе: Маориф, 1994. - 165 с.
5.Шарифзода Файзулло разработал теорию интегрированного обучения с. 8. учётом воспитания учащихся в учебном процессе. 37. намерения, человеколюбие и гуманизм, человеческие достижения и светлое будущее. Душанбе, 2000.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Методологические основы гуманистического воспитания учащихся начальных классов основаны на принципах централизации личности, поддержки саморазвития, активного участия, обеспечения эмоциональной безопасности, сотрудничества и взаимодействия, развития этических ценностей, а также интеграции субъективного и объективного опыта.

По мнению автора эти принципы являются основой формирования благоприятной образовательной среды, способствующей гармоничному развитию личности учащихся начальных классов. Они учитывают индивидуальные потребности, интересы и способности каждого учащегося, обеспечивая эффективное развитие их личности.

Принцип централизации личности предполагает ориентацию образовательного процесса на уникальные характеристики каждого ребенка, что способствует формированию его самосознания и самопонимания. Поддержка саморазвития направлена на создание условий для самостоятельного поиска знаний и опыта, стимулируя внутреннюю мотивацию и активность учеников в учебном процессе. Активное участие учеников предполагает их активное включение в образовательный процесс через самостоятельную работу, обсуждение и обмен мнениями, что способствует развитию их критического мышления.

Ключевые слова: *методологические основы, индивидуальные особенности, гуманистическая воспитания, толерантность, гуманистические принципы, мотивация, этические ценности, саморазвития, критическое мышление, образовательный процесс.*

ПРИНСИПҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАРБИЯИ ИНСОНДӮСТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Асосҳои методии тарбияи инсондӯстонаи хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба принсипҳои мутамарказкунии шахсият, дастгирии рушди худшиносӣ, иштироки фаъолона, таъмини амнияти эмотсионалӣ, ҳамкорӣ, ташаккули арзишҳои ахлоқӣ, ҳамгироии таҷрибаи субъективӣ ва объективӣ асос ёфтаанд.

Ба андешаи муаллиф, ин принсипҳо заминаи ташаккули муҳити мусоиди таълимӣ мебошанд, ки ба рушди мутаносиби шахсияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидат мекунанд. Онҳо талаботи индивидуалӣ, шавқу ҳавас ва қобилияти ҳар як талабаро ба назар гирифта, инкишофи самарабахши шахсияти онҳоро таъмин мекунанд.

Принсипи мутамарказии шахсият равона кардани раванди таълимро ба хислатҳои хоси ҳар як кӯдак пешбинӣ мекунад, ки ба ташаккули худшиносӣ ва худшиносии ӯ мусоидат мекунад. Дастгирии рушди худшиносӣ ба фароҳам овардани шароит барои ҷустуҷӯи мустақилонаи дониш ва таҷриба, ҳавасмандкунии ҳавасмандии дохилӣ ва фаъолияти донишҷӯён дар раванди таълим нигаронида шудааст. Иштироки фаъолонаи хонандагон ба раванди таълим тавассути кори мустақилона, муҳокима ва мубодилаи афкор ҷалби фаъолонаи онҳоро дар назар дорад, ки ба инкишофи тафаккури интиқодӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *асосҳои методологӣ, хусусиятҳои фардӣ, тарбияи инсондӯстона, таҳаммулпазирӣ, принсипҳои инсондӯстона, ҳавасмандкунӣ, арзишҳои ахлоқӣ, рушди худшиносӣ, тафаккури интиқодӣ, раванди таълим.*

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF HUMANISTIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The methodological foundations of humanistic education for primary school students are based on the principles of personality centralization, support for self-development, active participation, emotional safety provision, cooperation and interaction, development of ethical values, as well as integration of subjective and objective experience.

According to the author, these principles form the basis for creating a favorable educational environment conducive to the harmonious development of the personalities of primary school students. They take into account the individual needs, interests, and abilities of each student, ensuring the effective development of their personality.

The principle of personality centralization involves orienting the educational process towards the unique characteristics of each child, which contributes to the formation of their self-awareness and self-understanding.

Support for self-development aims to create conditions for independent acquisition of knowledge and experience, stimulating internal motivation and activity among students in the learning process.

Active participation of students implies their active involvement in the educational process through independent work, discussion, and exchange of opinions, thereby promoting the development of their critical thinking.

Key words: *methodological foundations, individual characteristics, humanistic upbringing, tolerance, humanistic principles, motivation, ethical values, self-development, critical thinking, educational process.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳайдарова Наргис Мансуровна, ассистенти кафедраи педагогикаи умумии донишгоҳи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Тел..92799 83 27rusamhajdarov@gmail.com*

Сведение об авторе: *Хайдарова Наргис Мансуровна., ассистент общеуниверситетской кафедры общей педагогики Таджикского государственного университета имени С.Айни. Тел..92799 83 27 rusamhajdarov@gmail.com*

Information about the author:*Haidarova Nargis Mansurovna - assistant All-University Department of Pedagogy, Tajik State University named after S. Aini. Тел.92799 83 27*

ҲАЛЛУ ФАСЛИ МУШКИЛОТИ ҲУҚУҚИИ АЪЗОИ ОИЛА ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ» -И АҲМАДИ ДОНИШ

Ҳайдаров А. А.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Мақсад аз қабули қарор дар бораи соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардидан ин баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, тарғиби арзишҳои демократӣ, мустаҳкам намудани ҳимояи ҳуқуқи инсон мебошад.

Эмомалӣ Раҳмон

Рӯйдодҳои айёми охир равшан нишон доданд, ки бархурдорӣ аз маърифати ҳуқуқӣ то кадом андоза зарурат доштааст.

Мавриди зикр аст, ки Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини пойдоршавии Ҳукумати конститутсионӣ барои тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва аз ҷумла ҷавонон як қатор санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқиро қабул намуда, барои пиёда сохтани онҳо кӯшишҳо низ ба харҷ додаанд.

Ба ин баста, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон” аз 16 декабри соли 2022, №332, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 9 апрели соли 1997, №691, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ” аз 22-уми августи соли 1997, №383, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028” аз 6-уми феврали соли 2018, №1005, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 3-юми марти соли 2006, №94 ва “Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки 27-уми ноябри соли 2019, №599 қабул гардиданд, метавон шомил кард.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.04.2008 бад-ин тарз иброз дошта буданд: «Рушди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ба сатҳи дониш ва маърифати ҳуқуқии аҳолӣ вобастагии зиёд дорад»[1,3].

Тамоми ин иқдомот саривақтӣ ва зарурӣ буда, дар тарбияи сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқии насли наврас нақши боризеро гузошта буданд, гузошта истодаанд ва дар оянда низ хоҳанд гузошт.

Бояд қайд намуд, ки дар таърихи педагогикаи классикии форс-тоҷик доир ба тарбияи ҳуқуқии ҷавонон ва шаҳрвандон андешаҳои судмандро дар таълимоти маорифпарвари шаҳир ва олими энсиклопедист Аҳмад Махдуми Дониш метавон пайдо намуд, ки то ҳол аҳамияти хешро аз даст надодаанд.

Аҳмади Дониш дар оғози асари худ –«Наводир-ул-вақоеъ» як силсила масъалаҳое мегузорад, ки комилан тамоили педагогӣ дошта, дар кадом вазъ қарор доштани ахлоқу одоб, муносибати волидайни касбу кори мухталиф бо фарзандон ва чораву тадбир ҷустани ононро инъикос менамояд. Масалан, муаммое, ки ҳалли он ба аҳли фарҳанги он замон, аз он ҷумла Аҳмади Дониш вогузор гардидааст: «азизон чӣ гӯянд дар ҳаққи падаре, ки фарзанде дорад ба

тақозои ҷабиллат моил ба салоҳ аст ва ин падари хунӣ ва роҳзан дар авқот, ки ба қатъи роҳ бармеояд, писарро бо худ мебарад, то машқ диҳад. Баъд аз задани корвон ва гирифтории эшон, писарро бифармояд, ки ягон – ягон эшонро сар бурад, ки «мурғи сарбурида бонг наёрад», мабод ки аз инон яке дар шаҳр ояд ва аъвон ва ҳокимро барои ҷустуҷӯи дуздон барорад, ин писар бо он ки «ба буридани сари гунҷишк» бинобар утуфати замир ҷуръат надорад, агар дар амри хатир иқдом кунад, дилаш рухсат намедиҳад ва агар накунад бар хилофи марзии падар рафта бошад ва оқ гашта»[5, 24-25].

Чунон ки аз ин навиштаҳо бармеояд, мутафаккир падареро мавриди муҳокима қарор медиҳад, ки фарзанди поксиршит ва ақли расо доштаи худро ба хиёнат ва ҷиноят мекашад ва тадбиру ҳукми онро ҷӯён мешавад. Адиб дар назди волидон зимни чунин ҳолат ва вазъият ду муаммои сарбаста ва мушкилотеро ба миён мегузорад, ки ҳалли он мубрам ва мубҳам аст: яке агар фарзанд бо ҳидояти падар ғоратгарӣ кунаду одам бикушад- ҷинояти вазнин ва гуноҳе азим карда бошад ва дигаре ҳарфи падар нагирад ва напазирад, осӣ шуда бошад ва оқшуда.

Дар мавриди дигар, адиб аз ҳарфи ҷавоне модареро мисол меоварад, ки дар зиндагӣ ва навхонагии ӯ халале ворид месозад ва ҳар замон баҳонае ҷуста айши онҳоро талх месозад. Чунончи:

«Модаре дорам хариф шуда, агар саранҷоми муҳимми манзил ба модар супорам, аз уҳда барнамеояд, агар ба дасти зан ниҳам, норозӣ аст. Ва бар сари ҳар обу таом ғавғо бунёд мекунад ва зиёдасарию зиёдаталабӣ мекунад. гӯё ҳама азони ӯст ва барои ӯ. Собиқ ду зан аз ман ба талоқу фироқ овард ва дар зани сеюм низ ҳол ҳамон аст. Агар ҷониби модар гирам, бояд ки аз ҳаққи зан даст бардорам ва агар тарафдории зан кунам, бояд ки оқи модарро ихтиёр намоям»[5, 25].

Ба ҳамин тариқ, мутафаккир омили асосии ба миён омадани чунин проблемаҳои тарбиявии ҷавононро дар қавонин, аҳком ва кутубе, ки оид ба ҳуқуқи ҷавонон мебошанд, мебинад ва маҳкум менамояд. Ба андешаи мутафаккир, дар ҳар шаҳре қозӣ ва муфтие аз субҳ то шом ғавғои падару писар ва зану модаршӯ ҳал мекунад, вале ҳеҷ дар андешаи он нестанд, ки чаро ҳамин тавр аст ва писар «ба кадом амал маҳрум аз мерос мешавад ва ин зан бо кадом ҷарима ба талоқ мубтало мегардад?» [5, 31].

Адиб ба хулосае меояд, ки кулли масъалаҳо ва мушкилоту мавҳумот марбут ба ҷову замону макон ва табиату мавқеи иҷтимоии он бояд ҳаллу фасл гардад. Вале мутаассифона, баъзе олимони дин барои ҷонибдории раёсат ҳақиқатро рӯпӯш менамоянд ва воқеиятро танҳо дар аммомаву азони каллаи манора медонанд: «Аммо дар кирдор ва атвор тафовути фоҳиш дар миён аст, ки ба ҳеҷ миллат ошнойӣ надорад»[5, 31].

Масъалаи дигаре, ки мутафаккир ба кушодани укдаи он кӯшиши зиёде ба харҷ додааст, ин масъалаи ҳуқуқи падару модар ва ҳадди саркашӣ кардани фарзандон аз фармони эшон мебошад. Ӯ бо далелҳои раднопазир қолаби нодурустеро, ки мувофиқи он фарзанд бояд тамоми гуфтаҳои волидайнро бечунучаро ба ҷо биёрад, дарҳам шикаста, фикри далеронаи худро пешниҳод мекунад. Мувофиқи он: «Падару модар мавриди эҳсон ва шукранд, бар тақдире, ки солеҳ бошанд ва ба фарзанди худ некихоҳанда ва салоҳи ҳоли ӯ ҷӯянда, ки агар фосиқ бошанду ба фарзанд некӣ намехоҳанд ва салоҳи ҳоли ӯро наметалабанд, балки ғарази худро меҷӯянд. 5, 35].

Агар писар амри падареро, ки ӯро ба дуздиву қотилӣ ва духтар амри модареро, ки ӯро ба фоҳишагӣ раҳнамоӣ мекунад ба ҷо наорад, ҳаргиз осӣ ва гунаҳкор нахоҳад шуд, баръакс амали солеҳеро ба ҷо хоҳад овард. Мутафаккирони мозӣ ҳарчанд дар боби таълим ва тарбияи атфол андешаҳои зиёди пандуахлоқӣ гуфта, насиҳатномаҳо ва дастуруламалҳои муфиде низ навишта бошанд ҳам, мутаассифона, барои волидайн раҳнамо ё дастуруламали зарурӣ, ё ин ки ба қавли Муҳаммади Ҳиҷозӣ, мактаби махсусе, ки ба онҳо тарбияти авлодро биёмӯзанд, мавҷуд набуд[13, 53].

Аҳмади Дониш бад-ин васила барои волидайн дар тарбияи фарзандон як раҳнамое навишта, ҳадди ҳуқуқи онҳо бар фарзандон ва тарзи муносибати онҳоро бар волидайн боадолатона нишон додаст. Навиштани чунин рисола дар он замон аз мутафаккир ҷасорати калонеро талаб мекард. Зеро танҳо гуфтани як ибораи «писаронро ба зидди падарон мешӯронад» аз тарафи зимомдарон ва ҷоҳилон кофӣ буд, ки нависандаро осиву кофир эълон кунанд ва ба укубат гирифтор созанд. Вале пуштибони ӯ маърифати баланд, ки ба он ҳам дӯст ва ҳам душманон қоил шуда буданд ва сипари ӯ алайҳи ҳама гуна буҳтон бурҳонҳои қотеи ӯ буданд. Обурӯ доштани ӯ дар мамолики хориҷ низ истисно нест.

Аҳмади Дониш аз рӯйи донишу маърифат аз ҳамзамонони худ хеле пеш рафта буд ва барои он давр гӯё аз замони оянда буд. Дигар масъалаи тарбияи бани башарро, ки адиб ба миён мегузорад, навозандагӣ ва некхоҳии волидайн ба фарзандони хеш аст. Яъне, падару модар ҳамеша кӯшиш намоянд, ки тақдири имрӯзу ояндаи фарзандони худро фикр намоянд, ки дар байни ҷомеа мавқеъ ва ҳурмату эҳтиром дошта бошанд, сазовори ному кори неки аҷдодон бошанд.

Инчунин адиби маъруф бар он ақида аст, ки фарзанд бояд «барои нафақаи онҳо дуздию қимор ва раққосию шоҳидӣ пеша накунад, ё барои дарёфти хушнудии модар зани солеҳаи худро ба талоқ дода, ба фисқу фасод ва наяфтад»[5, 35].

Аҳмади Дониш ғолибан бар он андеша аст, ки ағлаби низоъ ва муноқишаҳо, хиёнат ва ҷиноят содир намудани атфол аз таъмин карда натавонистани падар нафақаи фарзандонро ва дар он хасисӣ ё саркашӣ кардани он сар мезанад. Баъзан чунин ҳолатҳое рух медиҳад, ки падар аз уҳдаи таъмини нафақаи фарзандон баромада натавониста, онҳоро ба дигар амалҳои зишт ва зиёновар ҳидоят менамояд.

Ё худи фарзандон барои таъмини эҳтиёҷоти хеш ба дуздию қимор, гадоию қаландарӣ даст мезананд: « ҳуқуқе, ки дар зоҳир миёни падару писар меафтад, ғолибан аз он аст, ки падар дар нифоқ имсок мекунад бо вуҷуди қудрат. Ва писар аз ҷиҳати эҳтиёҷ мутолабат менамояд, чун аз падар эҳмол ва имҳол мебинад, пас дар исёну саркашӣ меафтад ва ба дуздию қимору суол кори ӯ оид мегардад ва бошад, ки бигурезад, ё ба қаландарон ихтилот намояд ва шабҳою рӯзҳо дар хона наояд. Пас, ваболи ин ҳама исён ва иқоқу шиқоқи ӯ ба рӯзгори падар оид гардад ва тарафайн осим бошанд. Ва гуноҳи падар бузургтар бувад, ки писарро ба исён овардааст»[5, 36].

Мутафаккир гоҳе ба ҳайси довар ва ҳоким ба қайсарӣ, якравӣ ва кавдании баъзе фарзандон, ки тангдастӣ ва камбағалии падарро ба эътибор нагирифта, боисрор дар талаби бештари нафақа мешаванд, сахт мазаммат намуда, онҳоро осӣ ва оқшуда ҳукм менамояд.

Чунончи: «агар падар аз муъсирон аст, писар ба истибдод толиби инфоқ мешавад ва ба касбу ҳирфа гардан намениҳад ва аз таълиму тааллум мегурезад, ё дар нафақаи мисли худ аз падар қаноат намекунад ва барои исрофу итлоф ва завоид металабад, писар осӣ ва оқ бошад»[5, 36].

Аҳмади Дониш зимни нафақаи атфол бештар ба имконоти волидайн такя менамояд. Яъне, агар падар имконият дошта бошаду фарзандро хору залил гузорад, пас чунин падар арзанда, навозанда ва парастанда нест. Ва баръакс, агар писар зиёдаталабӣ намояд, ӯ осӣ хоҳад буд: Чунончи: «агар падар ба рӯзе як дирам додан тавонад, лекин ним дирам медиҳад, дар сурати исёни писар, падар осим аст ва агар аз дирам зиёда хоҳад, писар осӣ аст»[5, 36].

Мутафаккир ҳаққи падарро нисбат ба писар аз се чиз иборат медонад:

1. Андӯхтани илмҳои зурурӣ;
2. Ҳосил намудани касбу пешаи лоиқу шоиста;
3. Хонадор (оиладор) намудан.

Ба андешаи адиб, агар падар қарзи хешро дар назди фарзанд адо карда бошад, пас «писарро ҳеҷ ҷои бозхост нест, магар ҳаққи муруввативу одатӣ» [5, 36].

Аҳмади Дониш вазъ ва ҳолати минбаъдаи ҳаёти падару писарро чунин ҳадс мезанад: Агар писар тавонгар бошад, боист ба волидайн кумаки моддӣ бирасонад. Ва агар падар тавонгар бувад, ба писар аз рӯи мурувват ва раҳму шафқат ёрӣ диҳад. Писарро воҷиб аст ва фарз, ки ба падар эҳсон намояд ва ҳаққи фарзандӣ ва ҷавонмардӣ ба ҷо орад.

Муаммои дигаре, ки мутафаккир ба миён мегузорад, ҳақ ва ҳуқуқи байни писар ва модар аст. Ба андеша ва мушоҳидаҳои адиб чунин ҳақталабӣ дар ду ҳолат ба вуқуъ меояд. Яке дар ҳолати таҷриди писар ва дигаре дар вақти оиладории ӯ. Яъне, агар модар тавонгар бошаду писар нодор ва ночор ва талош ба моли модар намояд ва ба нафақаи модар қаноат нанамояд, ӯ осӣ бошад. Дар мавриди дигар, агар писар тавонгар бошаду моли хеш беҳуда ба харҷ медиҳад ва ҳаққи модар намерасонад, модар аз рӯйи шариату тариқат ӯро насиҳат мекунад, валек асар надорад, пас дар чунин маврид низ писар осист.

Мутафаккир дар ҳолати оиладории писар бас низоъҳои шадидеро байни модар ва зани писар ба миён мегузорад, ки ҳаллу фасли онро давому субот нест. Зимни ин низоъҳо ва вазъияту ҳолатҳои ноҳинҷор мутафаккир волидайнро гунаҳгор медонад ва сабабгори асосӣ мешуморад, ки ба зиндагии мустақилонаи фарзандон халали ҷиддӣ мерасонанду онҳоро дар вазъияти ногувор мегузоранд. Мувофиқи ривоят ва иқтибосҳо аз китоби «Қуръон» адиб барои ҳар инсони солимфикр дар зиндагӣ чаҳор чизро воҷиб ва ногузир мешуморад:

1. Бурдаи ноне, ки гуруснагиро рафъ мекунад.
2. Пӯшоке, ки сару танро мепӯшонад.
3. Хонае, ки аз гармову сармо нигоҳ медорад.
4. Зани солеҳае, ки ба василаи он кас ҳастии бардавом пайдо мекунад.

Сипас, мутафаккир сабабҳои асосии хонадоршавии ҷавонон ва бастани ақди никоҳро шарҳ медиҳад. Ба андешаи ӯ, амри никоҳ бад-он сабаб аст, ки «то бандае ба воситаи онҳо дар роҳи худойтаоло қоим гардад зиёда шавад ва мақсуд аз никоҳи муҷаррад истидъои шаҳватронӣ ва истимтоъ набувад, балки истидъои валади солеҳ карда, ба одоб ва таҳорат ба ҳамдигар расида буванд»[5, 54]. Яъне назари адиб бар он аст, ки ақди никоҳ аз ду ҷиҳат судманд аст:

1. Дар покӣ ва покизагии оила сабаби бақоӣ ва устувории он бошад.
2. Афзудани насли инсон, ки давоми бардавоми умри инсонист.

Ва дар хусуси он ки фарзанде, ки аз чунин оила тавлид ёбад, ба ақидаи адиб бояд солеҳ ва накукор бошад ва хилофи раъй ва ризои волидайн наравад.

Мутафаккир муътақид бар он аст, фарзанде, ки аз волидайни никоҳӣ тавлид меёбад, назар ба фарзанди ғайриникоҳӣ масъулиятро бештар эҳсос менамояд ва дар солимию шинохти ҳаққу ҳуқуқи худ ва падару модар мекӯшад ва одобу русуми фарзандиро ба ҷо меоварад. Ва агар фарзанде, ки бェникоҳ тавлид ёбад, ҳар гуноҳу зиное кунад, ба хилофи волидайн осӣ набошад. Барои тақвияти андеша меорад: « ҳолашон монанда бувад бо нархаре, ки ба мода муқорабат кард ва бача овард. Ва ин бача гоҳе гардани падар мехояд ва гоҳе гӯши модар ва гоҳе лағад ба пешонаи падар меандозад ва гоҳе ба синаи модар, ҳеҷ кас гумон накунад, ки ин курра гунаҳкор аст ва бо абавайн осӣ ва зиёнкор, балки гӯяд: «Боке нест»[5, 55].

Албатта, дар ин бобат андешаҳои Аҳмади Дониш басо маҳдуд, яктарафа мебошанд.

Дар таҷриба борҳо собит гардидааст, ки фарзанди ашрофзода бошад ҳам, таълим ва тарбияи дурустро нагирад, то ба садсолагӣ харе бошад. Чандин оилаҳои бефарзандеро мисол овардан мумкин аст, ки аз ятимхона ва таваллудхонаҳо атфолеро, ки маълум нест, падару модари онҳо кистанд, ба фарзандӣ хонда, зери таълим ва тарбия гирифта, парасторӣ намуда, солеҳу накукор ба камол расонидаанд. Эроди дигари Аҳмади Дониш бар модарон миннат кардани онон бар фарзандон аст, ки «ман туро шир додам»[5, 55]. Адиб бар он ақида аст: заноне, ки фарзанд таваллуд намудаанд, агар шири пистони хешро ба фарзанд надиҳанд ё бо роҳе онро холӣ накунанд ба бемории саратон дучор шуданашон имконпазир аст ва танҳо тавлиди фарзанд ва ба ӯ бахшидани шир онҳоро метавонад аз ин варта наҷот бидиҳад.

Эроди дигари Аҳмади Дониш бар падарон аст, бар фарзандон доим миннат мекунанд, ки «ман ба ту нон додам». Мутафаккир ин миннати падарро ботил медонад. Муҳокимаҳои мутафаккир оид ба миннат ва зиллати волидайн яктарафа менамоянд. Зеро «ман ба ту шир додам» - гуфтани модар, танҳо додани шир не, балки маънои «калон кардан», «парвардан» - ро низ молик аст. Ва ё «нон додам» гуфтани падар маънои дигар, яъне «пӯшондам, хӯрондам, тарбият кардам»-ро низ дорад. Дар ҳар ду сурат ҳам волидайн дар ҳолати зарурат огоҳ намудани фарзандонро оид ба хизматҳои онҳо, заҳмату ранҷи онҳо ҷои шакку шубҳа нест. Фарзанд бояд, ки дар ин хона бегона набуда, балки давоми авлоду аҷдод, фарди масъул, шаъну шарафи хонавода бошад. Ба ҳар ҳол, набояд дар байни волидайн ва фарзандон барои ҳаққу ҳуқуқи ҳамдигар низову нифоқ ва ҷудоие ба миён ояд.

Ақидаҳои адиб дар ин мавзуъ даъвӣ бар онанд, ки насли инсон боистӣ, аз синни хурдсолӣ ва наврасӣ ба омӯхтани илму дониш ҷалб карда шаванд, то ки манфиати бештаре барои маърифати хеш ва судмандие бар нафъи ҷамъият оварда тавонанд. Вагарна дар комилсиннӣ чандин ташвишҳои дигари оилаву ташвиши рӯзгор бар ӯ зам гардида, дарк ҳам нахоҳад кард, ки дар ин олам омадану рафтани ӯ баҳри чӣ буд.

Ҳукми адиб бар он тоифаи мардумоне, ки манманӣ ва такаббурию ғурур менамоянд, ки «мо худ дуои падар ё модар дорем, фалоҷарам ба ҷоҳу иқтидор расидем», ё ин ки баъзеҳо нисбат ба афроде доранд, ки «ба сабаби ақоқи (нофармонӣ) абавайн бад-ин накбат расид ва фалон ба воситаи вифоқ (мутобиқат) бад-ин давлат» тамоман хилоф аст[5, 59].

Мутафаккир ҳамаи ин бурду бохт ва саодатмандию бадбахтии инсонро аз «қисмати раббонӣ ва тақдири осмонӣ» медонад ва дар ин бобат такя ба олими бузурги асри XI Муҳаммад Ғазолӣ ва асари машҳури ӯ «Кимиёи саодат» дорад.

Аҳмади Дониш чун бузургони гузашта ва орифони мозӣ саодат ва хушбахтии инсонро дар сабру таҳаммул, на дар банди таҷаммул мебинад. Ба андешаи ӯ, инсон хоҳ сарватманд

бошад ва хоҳ фақир, бояд дарвешона зиндагӣ ва рафтор намояд. Дафъатан, агар ӯ аз дуои волидайн давлат ёфта бошад, вале бадрафтору шарир ва мардумозор бошад, он дар ҳақи ӯ дуои бад бошад. Бахусус, агар ӯ ин молу сарватро барои аъмоли бад ва корҳои ношоиста харҷ намояд. Дигар ин ки адиб бадбахтӣ ва бетолеии фарзандро аз шуми волидайн медонад ва давлату иқтидорро на аз ризоияти онҳо, балки аз касбу тараддуд медонад.

Мутафаккир ягона роҳи дурустро дар он медонад, фарзандон то он даме, ки дар оила ба камол мерасанд, аз ҷониби волидайн тадбирҳои зерин ба ҷо оварда шавад:

1. Фарзанд ҳамеша зери назар ва қобили тарбият қарор дошта бошад.
2. Илму касбу ҳунар биомӯзад.
3. Хонадор ва батавфиқ бошад.

Минбаъд фарзанд бар волидайн эҳсоне кунад, ҳошо ва бадо ва агар накунад ҳам, гуноҳу вуболаш бар ӯ бошад. Табиист, ки фарзандоне, ки тарбияти хуб мегиранд, ҳамеша темордори волидайн ҳастанд, ҳурматашонро ба ҷо меоранд ва хушбахтиву саодаташонро дар он мебинанд.

Роҷеъ ба омилҳои асосии маҳдудиятҳо дар афкори Аҳмади Дониш муҳаққиқ Расул Ҳодизода чунин менависад: «Аҳмади Дониш дар шароити таассуби дину хурофот ва ҳукмронии ҷаҳолати феодалии асри миёна ҳаёт ба сар бурда, ақида ва ҷаҳонбинии ӯ низ асосан дар муҳити тангу тори пуристибдоди аморати Бухоро ташаккул ёфтааст. Бинобар ин, вай дар таҳлил ва тавзеҳи бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ-ҷамъиятӣ, илмӣ-фалсафӣ ва ахлоқӣ – тарбиявӣ дар зери таъсири ақидаҳои дини ислом ва фалсафаи идеалистӣ буд»[5, 6] .

Ҷанбаи дигари маҳдудияти афкори А.Дониш дар он аст, ки ӯ масоили муҳими иҷтимоию сиёсӣ, ахлоқӣ-диниро дар муҳити илму дониши расмии давраи хеш тарҷеҳ ва тавзеҳ додааст.

Ба ҳамаи гуногунандешагиҳо нигоҳ накарда, бояд эътироф намуд, ки тарбияи ҳуқуқӣ дар осори Дониш хеле мавқеи босазое дорад. Аз ин рӯ, аҳамияти ақидаҳои тарбиявӣ ва ҳуқуқии Аҳмади Дониш дар он замон ниҳоят бамаврид буд ва имрӯз низ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, имсол Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудааст, фурсате расидааст, ки аз он дар ривоҷи маънавиёт ва ахлоқи ҷомеа ба мавқеъ истифода бурд.

АДАБИЁТ:

1.Паёми Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 апрели соли 2008.
2.Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини мамлакат (09.03.2024).
3.Ахмад Дониш. Путешествие из Бухары в Петербург. Избранные произведения/Дониш А.[Текст]. - Душанбе: Ирфон,1976. -278 с.
4.Аҳмади Дониш. Асарҳои мунтахаб/Бо тавзеҳоти ба чоп тайёркунандаи маҷмуа Р. Ҳодизода/Дониш А.[Матн].- Сталинобод, 1959.-286 с.
5.Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 1./Дониш А.[Матн].- Душанбе: Дониш,1988. -285 с.
6.Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби 2./Дониш А.[Матн]. - Душанбе: Дониш, 1989. -339 с.
7.Аҳмади Дониш.Осори баргузидаи бадеӣ./Дониш А.[Матн].-Душанбе:Ирфон,1976.-350 с.
8.Аҳмади Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития./Дониш А.[Текст].– Душанбе: Сарват, 1992.- 98 с.
9.Бертельс Е. Э. Рукописи произведений Ахмади Калэ. Труды Тадж. Базы АН СССР, т. 3./Э.Е.Бертельс[Текст].- М.;- Л., 1936, с.10- 28.
10.Ғафуров Бобоҷон. Тоҷикон./Б.Ғ.Ғафуров[Матн].-Душанбе: «Нашриёти муосир». 2020, 976 с.
11.Кайковус Унсурумаолӣ. Насиҳатнома./У.Кайковус[Матн]. - Душанбе, 1968.- 139 с.
12.Ҳайдаров А.А.Андешаҳои педагогии Аҳмад Махдуми Дониш/А.А.Хайдаров[Матн]-Душанбе, 2011. 160 с.
13.Ҳиҷозӣ Муҳаммад. Ҳазор сухан./М.Ҳиҷозӣ[Матн].-Душанбе: Ирфон, 1982.-118 с.
14.Ҳодизода Р. Аҳмади Дониш./Р.Ҳодизода[Матн].- Душанбе, Ирфон, 1976. -293 с.

ҲАЛЛУ ФАСЛИ МУШКИЛОТИ ҲУҚУҚИИ АЪЗОИ ОИЛА ДАР «НАВОДИР-УЛ-ВАҚОЕЪ» - И АҲМАДИ ДОНИШ

Муаллиф дар мақола менависад, ки афкори тарбиявӣ-ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ дар мероси пурбаҳои Аҳмад Махдуми Дониш яке аз манбаъҳои муҳимтарин дар омӯзиши осори таърихи педагогии халқи тоҷик маҳсуб мегардад.

Омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи афкори педагогӣ ва ҳуқуқии Аҳмади Дониш аз он шаҳодат медиҳад, ки мутафаккир дар ҷодаи таълиму тарбия на фақат чун идомадиҳандаи таълимоти бузургони гузаштаи фарҳанги мо-Унсурмаолии Кайковус, Абуҳомиди Ғазолӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдураҳмони

Ҷомӣ, Восифӣ, Бедил ва дигарон амал намудааст, балки дар ин соҳа аз дигарон ҳам пештар рафта, таълимоти ӯ аз хусусиятҳои навоварӣ, маорифпарварӣ ва ислоҳотталабӣ низ бархурдор гаштааст.

Муҳаққиқ чунин менигорад, ки афкори адиб роҷеъ ба ҳаққу ҳуқуқи оила, омилҳои муҳими саодатмандӣ ва хушбахтии инсон, шахсият ва ташаккули инсон, тарбияи ватандӯстӣ ва рисолати ватандорӣ, тарбияи эстетикӣ ва тарбияи динӣ аз он масоиле мебошанд, ки дорои ҳикмати амалии ба худ хос буданд. Дар тарбияи ҷавонони имрӯза низ муфид ва судманд хоҳанд буд. Дар афкори ба тарбияи ҳуқуқӣ бахшидаи хеш мутафаккир масоили барои чӣ махлуқ шудани инсон, бузургии он, раҳмдилӣ бар фуқарову мискинон, ташаккулёбии инсон аз ҷиҳати фикриву ҷисмонӣ, дӯстии байни милалу адёни мухталиф, эҳтироми якдигар ва донистани қадри занон, пешрафти ҷомеа ва ғайра аз қабили масъалаҳои ҳуқуқие мебошанд, ки Дониш чун мураббии варзида ба хонандагони замони хеш ва имрӯза талқин намудааст. Ӯ тамоми инсонҳоро баробар дониста, амали ношоистаи соҳиб шудани якеро ба моли дигар ноҷоиз ва нораво меҳисобад. Адиб муътақид бар он аст, ки фарзанди инсон нобобаста аз нажоду табақа ва маҳал агар ба тарбияи дуруст фаро гирифта шавад, аз ӯ шахсияти арзандаи ҷомеаро тарбия намудан имконпазир мебошад.

Ба андешаи муаллиф, тарбияи ҳуқуқӣ дар осори Дониш хеле мавқеи босазое дорад. Адиб оид ба ҳалли масоили мушкили ҳуқуқӣ дар оила барои волидайн дар тарбияи фарзандон як роҳнамое навишта, ҳадди ҳуқуқи онҳо бар фарзандон ва тарзи муносибати онҳоро бар волидайн боадолатона нишон медиҳад.

Аз ин рӯ, аҳамияти ақидаҳои тарбиявӣ ва ҳуқуқии Аҳмади Дониш дар он замон ниҳоят бамаврид буд ва имрӯз низ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, имсол Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудааст, фурсате расидааст, ки аз он дар ривоҷи маънавиёт ва ахлоқи ҷомеа ба мавқеъ истифода бурд.

Калидвожаҳо: *тарбияи ҳуқуқӣ, афкори педагогӣ ва ҳуқуқӣ, маорифпарварӣ ва ислоҳотталабӣ, навоварӣ, ҳаққу ҳуқуқи оила, омилҳои муҳими саодатмандӣ ва хушбахтии инсон, рисолати ватандорӣ, тарбияи эстетикӣ, масоили мушкили ҳуқуқӣ.*

РЕШЕНИЕ ПРАВОВЫХ ПРОБЛЕМ ЧЛЕНОВ СЕМЬИ В «НАВАДИРЕ-УЛ-ВАКАЕЪ» АХМАДА ДОНИША

В статье автор пишет, что воспитательно-нравственное и правовые взгляды в ценном наследии Ахмеда Махдум Дониша считаются одними из важнейших источников в изучении произведений истории педагогики таджикского народа.

Изучение, анализ и исследование педагогического и правового мнения Ахмади Дониша свидетельствует о том, что мыслитель в области образования выступает не только как продолжение учения великих деятелей нашей культуры - Унсурмаоли Кайковуса, Абухамида Газали, Саади Ширози, Абдуррахмани Джами, Васифи, Бедиль и другие, но в этой области он шел впереди других, а его учение отличалось новаторством, просветительством и реформизмом. Мнение автора о правах и правах семьи, важных факторах счастья и человеческого счастья, личности и развития человека, патриотизме и миссии патриотизма, эстетическом воспитании и религиозном воспитании входят в число вопросов, имеющих свою практическую мудрость. И в воспитании сегодняшней молодежи тоже будут полезны.

По мнению автора вопросы о том, для чего был создан человек, его величие, сострадание к гражданам и бедным, развитие человека в духовном и телесном отношении, дружба между разными народами и религиями, взаимное уважение и уважение женщин, прогресс общества и т. д. — являются вопросамы, которыми Дониш, как опытный учитель, учил молодёжи своего времени и нынешнего поколения.

Он считает всех людей равными и считает неправомерный акт владения чужой собственностью незаконным и неправильным. Дониш считает, что независимо от расы, класса и местоположения, если дать ребенку правильное образование, можно вырастить достойную личность общества.

По мнению автора, правовое воспитание занимает особое место в творчестве Ахмада Дониша. Писатель написал руководство для родителей о том, как решать правовые проблемы в семье, и показывает степень их прав на своих детей и то, как они справедливо относятся к своим родителям.

Поэтому значение просветительской и правовой идеи Ахмади Дониша было очень важным в то время, и даже сегодня, когда в Республике Таджикистан объявлен Год Правового образования, появилась возможность использовать ее в развитии духовности и нравственности общества.

Ключевые слова: *правовое воспитание, педагогико-правовые взгляды, образование и реформизм, новаторство, семейные права, важные факторы счастья и человеческого счастья, миссия патриотизма, эстетическое воспитание, правовые проблемы.*

SOLVING LEGAL PROBLEMS OF FAMILY MEMBERS IN AHMAD DHONISH'S "NAVADIR-UL-WAQAY”

In the article, the author writes that the educational-moral and legal views in the valuable legacy of Ahmed Makhdum Donish is considered one of the most important sources in the study of works of the pedagogical history of the Tajik people. The study, analysis and research of the pedagogical and legal views of Ahmadi Donish testifies to the fact that the thinker in the field of education acts not only as a continuation of the teachings of the great figures of our culture - Unsurmaoli Kaikovus, Abuhamid Ghazali, Saadi Shirozi, Abdurrahmani Jami, Wasifi, Bedil and others, but in this area he was ahead of others, and his teaching was distinguished by innovation, enlightenment and reformism.

The author's thoughts on law and the law of the family, important factors of happiness and human happiness, personality and human development, patriotism and the mission of patriotism, aesthetic education and religious education are among the issues that have their own practical wisdom. And in the education of today's youth, they will also be useful.

According to the author, the questions of why man was created, his greatness, compassion for citizens and the poor, the development of man in spiritual and physical terms, friendship between different peoples and religions, mutual respect and respect for women, the progress of society, etc. are the questions that Donish, as an experienced teacher, taught the youth of his time and the present generation.

He considers all people equal and considers the wrongful act of taking possession of someone else's property to be illegal and wrong. Donish believes that regardless of race, class, and location, if a child is given the right education, he can grow up to be a worthy member of society.

According to the author, legal education occupies a special place in the works of Ahmad Donish. The writer wrote a guide for parents on how to solve legal problems in the family, and shows the extent of their rights to their children and how they treat their parents fairly.

Therefore, the significance of the educational and legal idea of Ahmad Donish was very important at that time, and even today, when the Year of Legal Education was declared in the Republic of Tajikistan, it became possible to use it in the development of spirituality and morality of society.

Key words: *legal education, pedagogical and legal thought, education and reformism, innovation, family rights, important factors of happiness and human happiness, patriotism mission, aesthetic education, legal problems.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳайдаров Абдусамад Алифбекович-н.и.п., дотсент, мудири кафедраи фалсафа ва таърихи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. E-mail: avsamad@bk.ru. Tel: 919997527;*

Сведения об авторе: *Хайдаров Абдусамад Алифбекович –к.п.н., доцент, зав.кафедрой философии и истории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: avsamad@bk.ru. Tel: 919997527;*

Information about the author: *Haidarov Abdusamad Alifbekovich – Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Philosophy and History of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. E-mail: avsamad@bk.ru. Tel: 919997527.*

ТДУ: 159. 9+37(575.3)

ТАВСИФИ ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ҲАМТАЪСИРРАСОНИҲОИ ПСИХОЛОГИИ ОМӮЗГОР БА ДОНИШҶӮ

Шоева М. Ё.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзгор бо хусусиятҳои психологии хеш метавонад ба донишҷӯ таъсир расонида, ба ин васила шахсияти ӯро дар маҷрои дуруст тарбия намояд ва ё метавонад ба сифати идеали донишҷӯ рафтор кунад. Донишҷӯ ба ӯ тақлид намуда, дар мисолаш хусусиятҳои психологии худро рушд дода, рафторашро мувофиқи идеали интихобнамудаи хеш идора кунад.

Ҳамзамон, омӯзгор метавонад тавассути чунин шаклҳои ҳамтаъсиррасониҳо ба шуур ва иродаи донишҷӯ таъсир расонад: таваҷҷуҳ зоҳир намудан, дархост, талаб ва маҷбур намудан, боваркунонӣ, талқин, хоҳиш ва ҳазлу шухӣ. Онҳоро мухтасаран дида мебароем.

Таваҷҷуҳ зоҳир намудан. Нуқтаи асосӣ ва муҳимми муошират ин таваҷҷуҳи омӯзгор ба донишҷӯ мебошад. Агар омӯзгор ҳангоми дарс ба донишҷӯ диққат эътибор надиҳад ва танҳо дар лаҳзаҳои охири дарс ба ӯ таваҷҷуҳ зоҳир намояд, пас, ин маънои вуҷуд надоштани муоширатро дорад. Дар ин маврид ба назари донишҷӯ чунин менамояд, ки ӯ барои омӯзгор танҳо як замина аст ва ҳамчун шахс қабул нагардидааст ва омӯзгор нисбат ба муваффақиятҳои ӯ бепарво аст, яъне беэътиноӣ зоҳир мекунад.

Одатан, қобилияти дарк намудани ҳамаи донишҷӯён ҳангоми дарс дар омӯзгорони ҷавон баъди ҳафт-даҳ дарс пайдо мешавад [14, с.211].

Аммо, омӯзгор бояд нишон диҳад, ки ӯ ҳар як донишҷӯро мебинад ва мефаҳмад. Зиёда аз ин, тарзе рафтор кунад, ки дар донишҷӯ чунин ҳиссиёти хурсандиовар пайдо шавад: «Устод, маро мушоҳида карданд! Маро аз байни дигарон, ҷудо карданд!».

Аз ин рӯ, омӯзгор бояд кӯшиш кунад, то ин ки ҳар як донишҷӯ дар дарс ҳис намояд, ки зери таваҷҷуҳ қарор дорад. Ин тавассути ташкили робитаҳо ва муроҷиатҳои гуногун ба донишҷӯён дар шакли савол ба даст оварда мешавад: "Шумо бо ман розӣ ҳастед?", "Шумо худатонро чӣ тавр ҳис мекунед?", ё бо изҳори ризоият: "Ин дуруст аст" ё бо ёрии дархост: "Хоҳишмандам, ба ман кӯмак кунед".

Саволу ҷавоби зиёд бо донишҷӯ чунин таассурот мебахшад, ки муаллим ӯро доимо назорат менамояд. Ин махсусан, дар дарсҳои аввал муҳим аст. Дар вақти муроҷиат ба донишҷӯён зарур аст, ки омӯзгор ному насаби онҳоро омехта накунад. Вақте, ки ному насаби донишҷӯ гирифта мешавад, дар донишҷӯ ҳисси боварӣ ва оромӣ пайдо гардида, ҳисси тарс аз омӯзгор оҳиста-оҳиста нест мешавад. Гузашта аз ин, таваҷҷуҳи омӯзгор ба донишҷӯ писанд меояд, ӯ ҷавоб медиҳад, кӯшиш мекунад, ки супоришро то ҳадди имкон иҷро кунад. Ин ҳамтаъсиррасониро мо ҳамчун шакли ҷазо низ метавонем истифода кунем, масалан, мо метавонем дар дарсҳои баъдина ба донишҷӯ кам таваҷҷуҳ кунем ва донишҷӯ дар навбати худ рафторҳои охири худро таҳлили намуда, иштибоҳи хешро дарк мекунад.

Дархост ва талаботи омӯзгор. Дархост ҳамчун шакли таъсиррасонанда ба донишҷӯ метавонад аз ҷониби омӯзгор дар ҳолате истифода шавад, ки ӯ намехоҳад бо сабабҳои педагогӣ ба муошират бо донишҷӯ хусусияти расмӣ диҳад [10, с.98]. Донишҷӯ дар ҳайрат мемонад, ки барои чӣ омӯзгор ба ҷойи фармон ё талаб кардан чунин шакли муносибатро истифода мебарад, ки баъзе ҷанбаҳои вобастагии омӯзгорро аз донишҷӯ нишон медиҳад.

Таъсиррасонии сахттарин аз ҷониби омӯзгор ба донишҷӯён талаботи ӯ мебошад. Ҳуқуқи омӯзгор ба тобеи ӯ будани хонандагон бо масъулияти омӯзгор дар назди давлат ва ҷамъият барои таълиму тарбияи донишҷӯ муайян карда мешавад. Шахсият бидуни бартараф намудани талаботи ба миёнгузошташуда инкишоф ёфта наметавонад. Аз ин рӯ, омӯзгоре, ки талаботи донишҷуёнро қонеъ карда наметавонад, аслан, қарзи шаҳрвандӣ ва касбии худро иҷро намекунад.

Ин далел ба ташаккули мавқеи фаъоли ҳаётӣ дар донишҷӯ бошуурона, иҷрои талабот на кӯр-кӯрона мусоидат мекунад. Маънои бошуурона ва арзиши иҷтимоии талаботе, ки муаллим ба миён мегузорад, барои онҳо ангезаи дохилии иҷрои он чӣ лозим аст, мегардад. Талаботе, ки донишҷӯён пайваста ва бодиққат иҷро мекунанд, ба анъанаи коллектив табдил ёфта, талаботи худи коллектив ва ҳар як аъзои он мегардад.

Боварикунонӣ ва талқин. Яке аз шаклҳои асосии таъсиррасонии омӯзгор ба донишҷӯён ин боваркунонӣ аст, ки асоси он шарҳи моҳияти падида ба шумор меравад. Боваркунонӣ аз ҷиҳати равонӣ боэътимодтар аст. Бар хилофи боварӣ, илҳом бахшидан ба ақл ва завқи мантиқии донишҷӯ ва ба фикру мулоҳиза кардан равона нашудааст, балки ба ҳиссиёт, ба тайёрӣ, ба омодагии донишҷӯ барои гирифтани дастуру вазифаҳо барои амал намудан равона шудааст. Ҳангоми пешниҳод ба донишҷӯ на бештар мазмуни пешниҳод, балки шакли он – намуди зоҳирии омӯзгор, интонатсияи овоз, нигоҳи устувор ва ғайра таъсир мерасонад.

Маҷбуркунӣ. Ин шакли таъсир одатан дар ҳолатҳое истифода мешавад, ки шаклҳои дигари таъсир бесамаранд ё вақти истифода бурдани онҳо вуҷуд надоранд. Маҷбуркунӣ ифода мешавад[14, с.78] :

дар талаби бевоситаи омӯзгор оид ба ризоияти донишҷӯён ба андешаи шахсии пешниҳоднамудаи омӯзгор;

-дар иҷрои фармони омӯзгор.

Маҷбуркунӣ танҳо дар сурате кор мекунад, ки шахсе, ки маҷбур мекунад, нисбат ба шахсе, ки маҷбур карда мешавад, мақоми иҷтимоии баландтар дошта бошад. Маҷбуркунӣ ҳамчун шакли доимии таъсиррасонӣ ба донишҷӯён чандон фоида надорад. Бо вуҷуди ин, аз он комилан даст кашидан тавсия дода намешавад.

Аввалан, маҷбуркунӣ барои ҳалли вазъияти муноқиша дар муддати муайян кӯмак мекунад ва донишҷӯён амалҳои заруриро иҷро мекунанд. Сониян, чунон ки К.Д.Ушинский қайд мекунад, меҳнати маҷбурӣ «маънои вазифаеро дорад, ки тарбиягиранда на барои он ки ба худаш маъқул бошад, балки аз рӯйи итоат ба омӯзгор иҷро мекунад, зеро вай бояд онро мавриди иҷро қарор диҳад».

Баҳодиҳии амал ва рафтори донишҷӯён. Яке аз шаклхои таъсири омӯзгор ба донишҷӯ баҳо додан ба амалу кирдори ӯ мебошад. Баҳодиҳии қайдшуда ва қайдношуда вуҷуд дорад. Баҳои қайдшуда маънои ишораро дорад. Баҳодиҳии қайдношуда аксар вақт аз ҷониби омӯзгор ҳамчун чораи рӯҳбаландӣ ё танбеҳи донишҷӯён ба таври шифоҳӣ гузаронида мешавад. Илова бар ин, арзёбӣ метавонад қисман ва интегралӣ бошад [16, с.189]. Якум

намуди он, аз амалҳои инфиродии рафтор, амал ва ҷавобҳои донишҷӯён вобаста аст. Дуюм ба шахсияти донишҷӯ ва умуман ба рафтори ӯ дахл дорад: «Ту писари лаёқатманд ҳастӣ, боз ҳам бештар азхуд карда метавонӣ!».

Баҳодиҳӣ таъсири бузурги тарбиявӣ дорад. Вай ҳамеша муносибати муайянро нисбат ба худ бедор мекунад, ба воситаи он одам дар бораи худ ҳамчун донишҷӯ, шахс андешаронихояшро ташаккул медиҳад. Аз ин рӯ, баҳогузорӣ ба ташаккули сифатҳои шахсӣ, мавқеи шахс дар назди коллектив ва ҷомеа мусоидат намуда, фаъолияти донишҷӯёнро зиёд ё паст мегардонад.

Аммо барои оне, ки баҳодиҳӣ нақши таълиму тарбиявиро иҷро кунад, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад:

ба таври муназзам, вале бидуни «аз ҳад зиёд» гузаронида шавад, зеро шумораи зиёди баҳодиҳии қисман (ҷории) дар натиҷаи назорати доимии беруна мустақилият ва ташаббуси донишҷӯёнро банд мекунад, ба рушди худназоратӣ ва қонеъ гардонидани талаботи худамалинамоӣ имкон намедиҳад;

ба маънои беғаразӣ объективӣ будан;

вобаста ба меҳнатдустӣ, қобилият ва характери донишҷӯ гузошта шавад;

дорои шаклҳои гуногун бошад.

Аммо дар баъзе мавридҳо шакли ниҳонии баҳодиҳии бавосита ба назар мерасад, ки ба донишҷӯ таъсири манфӣ мерасонад. Масалан, омӯзгор ба ҷавоби як донишҷӯ баҳои бевосита надода, баъди ҷавоби донишҷӯйи дигар мегӯяд: "Ин масъалаи дигар аст. Нишинед» ва ба донишҷӯи якум рӯ оварда, мегӯяд: «ту ҳам шин». Дар ин ҳолат донишҷӯйи якум, чун дид, ки танҳо дуюмӣ ризоият гирифтааст, баҳодиҳии бевоситаи амали ӯро сарзаниш медонад.

Яке аз шаклҳои баҳодиҳии манфӣ ин рад кардани ҷавоб ё амали донишҷӯ, норозигӣ бо онҳо мебошад. Усули асосии радкунӣ - истифодаи калимаҳо ва иборахои "Не", "Шумо ин корро нодуруст мекунед", "Ин тавр нест" - бояд бо тавзеҳот, ишора ба донишҷӯ дар бораи чӣ гуна дуруст иҷро кардани машқ дастгирӣ карда шаванд. Дар ин маврид инкор ба азнавсозии тафаккури донишҷӯ, азнавсозии дониши мавҷудаи ӯ мувофиқи мантиқи ҳалли масъала мусоидат мекунад.

Шаклҳои дигари баҳодиҳии манфии омӯзгор ба амалу кирдори донишҷӯён навъҳои гуногуни маломат (таъқир, маҳкум) мебошанд. Таъсири танқид метавонад дутарафа бошад. Агар он барои донишҷӯ дурнамо боз кунад ("Бубинед, ки шумо чӣ гуна қобилиятҳо доред! Аммо шумо онҳоро дарк намекунед."), пас ин барои донишҷӯ як ҳавасмандии мусбат аст, агар на танҳо малакаи донишҷӯ, балки шавқу қобилияти ӯ низ таҳқир карда шавад, пас танбеҳ ҳавасмандии манфӣ мебошад, ки боиси паст шудани талабот, сатҳи саъю кӯшиш ва фаъолияти донишҷӯ мегардад. Чунин таъсир метавонад, масалан, танқид дошта бошад: «Ман ба шумо гуфтам, ки ҳеҷ чиз намешавад. На бо маҳорати рассомии худ!" Зимнан, дар назари омӯзгор бештар маҳз донишҷӯёне ҳастанд, ки «бе умед» ҳастанд.

Истифодаи ҳазлу шӯхӣ. Ҳазлу шӯхӣ воситаи таъсирбахши таъсиррасонӣ ба одамон аст. Мардум мегӯянд, ки ханда ҳатто ба онҳое ҳам таъсир мекунад, ки дигар ҳеҷ чиз таъсир намекунад. Ҳазлу шӯхие, ки омӯзгор дар дарс истифода менамояд, табъи донишҷӯёнро баланд мебардорад, барои рафъи мондагӣ, хоболудии донишҷӯёнро бартараф кардан ҳамчун машқҳо мусоидат мекунад. Омӯзгор бояд ҳамеша дар худ як шӯхӣ, як ҳикояи хандовар, зарбулмасал ё гуфтор дошта бошад. Вай бояд тез-тез табассум кунад, ҳатто дар вазъияти пуршиддат ҳам. А.С.Макаренко гуфта буд [11, с.234], ки як дидани одами бадбахт тамоми шодии зиндагиро мекушад, мавҷудиятро заҳролуд мекунад. Муҳим аст, ки омӯзгор одат кунад, ки ҳамеша, ҳатто дар ҳолатҳои шадидтарин, ҳавасро бинад. Аммо мақсад аз шӯхӣ на танҳо боиси ханда дар синф, балки бо ёрии он такмил додани рафти таълиму тарбия аҳаммияти калон дорад.

Аён аст, ки на ҳамаи омӯзгорон ҳисси ҳазлу шӯхӣ доранд. Аммо онро инкишоф додан лозим аст, мисли он ки дар дарсҳо шӯхӣ истифода бурданро ёд гиред. Аммо, шухии бемаъни метавонад ба раванди педагогӣ зарар расонад ва дар байни омӯзгор ва донишҷӯён низоъ ба вуҷуд орад. Барои пешгирӣ кардани ин ҳодиса омӯзгор бояд дар истифодаи ҳазлу шухӣ қоидахои зеринро риоя кунад:

1. шахсияти донишҷӯро масхара накунад;
2. омӯзгор метавонад ба хислатҳои мушаххас, амали мушаххас ё изҳороти донишҷӯ хандад;
3. омӯзгор наметавонад ӯро масхара кунад, ё ӯро дар ҳолати ногувор гузорад;

4. шӯхӣ бояд дар доираи одоб бошад.

Хулоса, омӯзгор метавонад бо истифода аз шаклҳои ҳамтаъсиррасониҳои психологӣ ба рушди протсессҳои маърифатӣ мусоидат намуда, дар маҷмӯъ шахсияти донишҷӯро рушд диҳад, зеро мақсади ниҳоии таълиму тарбия дар тарбия ва рушди шахсияти комили донишҷӯён мехобад.

АДАБИЁТ:

1.Бодалев А.А. Личность и общение. М., 2003. – 190 с.

2.Бодалев А.А. Психология общения. М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО "Модэк", 2000. – 213 с.

3.Власенко, А.С. Некоторые вопросы воспитания студенчества / А.С. Власенко. - М., 1987. - С. 54.

4.Грехнев В.С. Культура педагогического общения, М.: Просв., 2000 – 210 с.

5.Дзугкоева, М.Г. Психологические новообразования студенческого возраста: дис. канд. психол. наук / М.Г. Дзугкоева. - М., 1999. - 157 с.

6.Ищенко, Т.В. Место студенчества в социальной структуре общества / Т.В. Ищенко. - Томск, 1970. - С. 243.

7.Латифзода, С. З. Исторический взгляд на использование психологических знаний в области криминалистики / С. З. Латифзода, Ш. Ф. Билолова // Криминалистика в международном измерении: Материалы всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Москва, 21 апреля 2023 года. – Москва: Московская академия следственного комитета, 2023. – С. 196-201.

8.Латифзода, С. З. Самоперсонализация и Его развития с точки зрения психологической науки / С. З. Латифзода, Ш. Ф. Билолова // Национальное самосознание в условиях глобализации: Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, 03 октября 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 358-363.

9.Латифзода, С. З. Сущность и необходимость использования психологических знаний в Министерстве внутренних дел Республики Таджикистана / С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-2. – С. 219-224.

10. Латифзода, С. З. Хусусиятҳои психологии муошırати педагогӣ / С. З. Латифзода, М. Е. Шоева // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2024. – No. 2(20).

11. Макаренко А.С. Педагогическая поэма/ А.С.Макаренко; Предисл. А.Лиханова.-Москва: Молодая гвардия, 1985.-640с

12. Расулов, С. Х. Использование психологических методов и механизмов в получении оперативной информации / С. Х. Расулов, С. З. Латифзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 8. – С. 248-253.

13. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума. -М.:1962. -С.65-67.

14. Столяренко, Л.Д. Педагогическое общение. // Л.Д. Столяренко Педагогическая психология для студентов вузов. - Ростов н/Д: Феникс, 2004. -310 с.

15. Толочек, В.А. Стили профессиональной деятельности. В.А. Толочек. - М.: Смысл, 2000. – 199 с.

16. Ушинский К.Д. Мунтахаби педагогӣ – М., 1974. Т. 1. С. 478.

ТАВСИФИ ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ҲАМТАЪСИРРАСОНИҲОИ ПСИХОЛОГИИ ОМӮЗГОР БА ДОНИШҶӮ

Масъалаи ҳамтаъсиррасониҳои психологии фаъолияти педагогӣ ва истифодаи шаклҳои гуногуни он аз ҷониби омӯзгорон дар мақолаи мазкур мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Масъалаи мазкур ба омӯзгорони ҷавон тавсия дода мешавад ва ҳамзамон, талаб карда мешавад, ки ин гуна ҳамтаъсиррасониҳои психологиро баҳри бедор сохтани мароми донишҷӯён ба таҳсил, баланд бардоштан ва бедор сохтани шавқу ҳаваси донишҷӯён нисбат ба фанҳо, рушд додани протсессҳои маърифатии онҳо мавриди истифодаи амали фаъолияти педагогӣ қарор диҳанд.

Ҳамзамон, омӯзгор метавонад бо истифода аз шаклҳои ҳамтаъсиррасониҳои психологӣ ба рушди протсессҳои маърифатӣ мусоидат намуда, дар маҷмӯъ шахсияти донишҷӯро рушд диҳад, зеро мақсади ниҳоии таълиму тарбия дар тарбия ва рушди шахсияти комили донишҷӯён мехобад.

Калидвожаҳо: *хусусиятҳои психологӣ, протсессҳои маърифатӣ, таваҷҷуҳ зоҳир намудан, талқин, баҳодиҳӣ, боварикунонӣ, талабот, хоҳиш, дархост, маҷбуркунӣ, фарҳанги муошират, психологияи муошират, таъсиррасониҳои психологӣ ва шаклҳои асосии он, донишҷӯ, омӯзгор, фаъолияти педагогӣ, муошırати педагогӣ, таълиму тарбия.*

ОПИСАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ С СТУДЕНТОМ

Научному анализу в данной статье подлежит вопрос психологических взаимодействий педагогической деятельности и использования педагогами различных ее форм. Рекомендуется молодым учителям, и в то же время требуется использовать подобные психологические взаимодействия для того, чтобы пробудить у студентов желание учиться, поднять и пробудить интерес студентов к предметам, развить их познавательные процессы.

Преподаватель своими психологическими особенностями может влиять на студента и тем самым воспитывать его личность в правильном направлении, а может выступать в роли идеала, а студент подражает ему, развивает свои психологические особенности подобно своему преподавателю (идеалу) и ведет себя в соответствии с выбранным идеалом.

В то же время педагог может способствовать развитию познавательных процессов, используя формы психологического взаимодействия, и развивать личность студентов в целом, поскольку конечная цель образования заключается в воспитании и развитии целостной личности студентов.

Ключевые слова: *психологические характеристики, познавательные процессы, внимание, оценка, убеждение, требование, желание, просьба, принуждение, культура общения, психология общения, психологическое воздействие и его основные формы, студент, педагог, педагогическая деятельность, педагогическое общение, воспитание и обучение.*

DESCRIPTION OF VARIOUS FORMS OF PSYCHOLOGICAL INTERACTION BETWEEN A TEACHER AND A STUDENT

This article scientifically analyzes the issue of psychological interactions of pedagogical activity and the use of its various forms by teachers. This issue is recommended for young teachers, and at the same time, it is necessary to use such psychological interactions in order to awaken students' desire to learn, raise and awaken students' interest in subjects, and develop their cognitive processes.

A teacher, with his psychological characteristics, can influence a student and thereby educate his personality in the right direction, or he can act as an ideal, and the student imitates him, develops his psychological characteristics like his teacher (ideal) and behaves in accordance with the chosen ideal.

At the same time, a teacher can contribute to the development of cognitive processes, using forms of psychological interaction, and develop the personality of students as a whole, since the ultimate goal of education is the education and development of the integral personality of students.

Key words: *communication culture, communication psychology, psychological influence and its main forms, student, teacher, pedagogical activity, pedagogical communication, education and training, psychological characteristics, cognitive processes, attention, assessment, persuasion, demand, desire, request, coercion.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шоева Махфират Ёрмухамедовна - мутахассиси маркази тестӣ ва мониторинги сифати таълим дар Донишгохи миллии Тоҷикистон. Сурога; Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, индекс-734025 ш.Душанбе, хиёбони Рудакӣ, 17, E-mail: Maxfirat.shoeva@bk.ruТелефон: 221-90-31, 985779665*

Сведения об авторе: *Шоева Махфират Ёрмухамедовна - специалист центра тестирования и мониторинга качества образования Национального Университета Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, г.Душанбе, индекс-734025, проспект Рудаки 17, E-mail: Maxfirat.shoeva@bk.ruТелефон: 221-90-31, 985779665*

Information about the author: *Shoeva Makhfirat Yermukhammedovna, specialist of the testing and quality monitoring center of the National University of Tajikistan.*

Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, index-734025, Rudaki Avenue 17, E-mail: Maxfirat.shoeva@bk.ruPhone: 221-90-31, 98577966

МУҲИТИ ТАЪРИХИИ ТАЪЛИФИ «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ЗАБОН ВА САБКИ АСАР

Амонова М. Н.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

1.1. Шароити таърихии замони таълифи «Сафарнома»

Замоне, ки дар он Носири Хусрав зиста, осори оламшумули худро таълиф намудааст, дар таърихи халқи тоҷик ва тамоми мардумони форсизабон яке аз давраҳои мушкилтарин ба шумор меравад, ки пур аз ноором иҳо ва мухолифатҳои сиёсию иҷтимоӣ буд. Воқеоти сиёсие, ки дар ин даврон рух доданд, боиси тағйироти чашмгире дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мардумони Мовароуннаҳру Хуросон ва саканаи тамоми густараи фалоти Эрон ва навоҳии ҳаммарзи ин қаламрав гардид.Нахустин таҳаввулоти сиёсие, ки дар оғози қарни XI рух дод, аз байн рафтани давлати Сомониён, ки нахустин давлати миллии тоҷикон буд ва дар ташаккули забон, адабиёт ва фарҳанги миллии мардумони форсизабон нақши сарнавиштсозе дошт, буд, ки ҳудудан панҷ сол пеш аз таваллуди Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ ба вуқуъ пайваст. Чунонки муҳаққиқон зикр намудаанд, заминаҳои сиёсии футури давлати Сомониён ҳанӯз пас аз марги Исмоили Сомонӣ дар асри X ба миён омада буданд, ки исёнҳои мардумӣ ва саркашиҳои ҳокимони Самарқанд, Рай ва Систон аз он гувоҳӣ медоданд [3, 343].

Дар охири ин қарн нуфузи хонадони Сомонӣ комилан коҳиш ёфта, қудрати низоми тадриҷан ба дасти сарлашкарони турктабори ин кишвар интиқол ёфт (ниг.: [3, 345-346; 387-391]) ва дар ҳамин шароит Илекхони Қарохонӣ аз тарафи шимол ва Маҳмуди Ғазнавӣ аз тарафи ҷануб алайҳи давлати Сомониён ҳамла карда, Оли Сомонро аз байн бурданд ва бо ҳамин қудрати сиёсӣ батамом аз дасти ҳокимони форсизабон ба дасти хонадони турктабор интиқол ёфт, ки ин ҳукмронии онҳо сипас дар тӯли қариб ҳазор сол дар қаламрави Мовароуннаҳру Хуросон идома кард. Пас аз суқути давлати Сомониён дар ҷануби рӯди Ому Ғазнавиён ва дар шимоли ин рӯдхона Қарохониён салтанат меронданд, аммо пас аз набарде, ки соли 1008 дар Балх дар байни онҳо сурат гирифт, Маҳмуди Сабуктегини Ғазнавӣ пирӯз шуда, Чағониёну Хутталонро ба қаламрави давлати худ ҳамроҳ карда, ба давлати абарқудрате дар ин минтақа табдил ёфт [3, 389]. Дар баробари ин аз тарафи халифаи Бағдод пазируфта шудани ҳукумати Маҳмуди Ғазнавӣ обрӯю нуфузи сиёсии ӯро дар минтақа ба маротиб афзуд ва ба ҳамин минвол давлати Ғазнавиён дар аҳди Маҳмуди Сабуктегин дар байни кишварҳои мусулмонӣ ба давлати абарқудрати бузургтарин ва мутамарказ мубаддал шуд. Маҳмуди Сабуктегин қаламрави давлати худро аз ҳисоби тасарруфи кишварҳои ҳамсоя тавсеа намуда, чуноне ки академик Б.Ғафуров иттилоъ додааст, бо шиори «ҷанги муқаддас» ва ғазо беш аз 15 маротиба ба Ҳинд лашкар кашида, сарвати ин кишварро ба яғмо ва беш аз 57 ҳазор сокини ин кишварро ба ғуломӣ бурд. Ӯ дар байни солҳои 1010-1029 аз Ғӯру Самарқанд, Балху Хоразм то ба Исфаҳону Райро тасарруф намуда, аз ҳисоби катлу ғорати сокинони кишварҳои зердаст қудрати низомию иқтисодии ҳукумати худро мустаҳкам намуд [3, 389-390]. Носири Хусрав, ки дар ин даврон айёми ҷавониро сипарӣ менамуд, ҳамин воқеияти таърихиро дар шеъри худ чунин сурудааст:

Нигаҳ кунед, ки дасти ину он чу харос
Ба чанд гуна бидидед мар Хуросонро.
Ба мулки турк чаро ғарраед, ёд кунед
Ҷалолу давлати Маҳмуди Зовулистонро. (Девон, 8)

Ҷангу ҷидол ва ғорату чаповули ҳукумати Маҳмуд, афзоиши боҷу хироҷ дар қаламрави тобеи он аҳволи мардум торафт вазнинтар мешуд, иқтисоди мамлакат рӯ ба завол овард, мардуми кишоварз деҳотро тарк мекарданд ва низоми обёрии киштзорон хароб гардид. Дар Хуросон бар асари камҳосилии заминҳои кишоварзӣ гуруснагӣ сар зад, ки ҳазорон нафарро ба коми марг супурд, Дар Нишопур қашшоқии мардум то ба ҳадде буд, ки наметавонистанд, ҳатто 400 ман ғалларо, ки дар бозорҳои ин шаҳр ба савдо намерафт, харидорӣ намоянд ва аз ин рӯ, ҳар ҳайвонеро, ки ба дасташон меафтид, мехӯрданд ва ҳатто ҳодисаҳои одамхорӣ низ ба назар мерасид [3, 390]. Султон Маҳмуд бошад, танҳо ба умрону сохтмони пойтахти давлати худ машғул гардида, авзои фалокатбори кишоварзони табааи худро нодида мегирифт. Табааи давлати Ғазнавиён ба ду гурӯҳ – низомиён ва аҳолии мулкӣ тақсим мешуданд, ки ба низомиён аз тарафи давлат маош дода мешуд, аммо мардуми ғайринизомӣ маҷбур буд ба тамоми амру дастури фармонфармоён бегуфтугӯ итоат карда, андозҳои миёншиканеро, ки зимомдорони мулк бар дӯши онҳо бор карда буданд, пардохт намоянд.

Дар баробари куштору хунрезиҳо ва ғорату яғмо сиёсати Маҳмуди Ғазнавӣ омехтаи таассуби мазҳабӣ буд, зеро ӯ аз хилофати марказии Бағдод пуштибонӣ медид ва хати машии сиёсии Хилофати арабро дар минтақа идома медод, ки он ба тарвиҷи сиёсати динӣ-мазҳабии марказ дар канорҳо, аз байн бурдани ҳама гуна дигарандешии динӣ ва ҷилавгирӣ аз ҳар эътироз алайҳи ин сиёсат равона шуда буд. Н. Арабзода бар асоси далоили таърихӣ ва иттилооти сершумори манбаъҳои хаттӣ, ки дар монографияи худ овардааст, ишора мекунад, ки ин шоҳи золим «таҳти шиори ғазовот бар алайҳи эътирозҳои зидди тартиботи феодалӣ, ки дар ақидаҳои бидъатомези қарматиён, исмоилиён, шииён ва ҷараёнҳои дигар ифода меёфт, мубориза мебурд ва онҳоро ба бераҳмии ғайри қобили қиёс саркӯб мекард ва сарфиканда медошт» [2, 12].

Пас аз марги Маҳмуд бар асари низоъҳои дохилии хонадон ва дарбори ӯ пояи давлатдории Ғазнавиён дучори тазалзул гардид. Гурӯҳе аз аҳли дарбор ва ашрофони даврон писари хурдии Маҳмуд – Муҳаммадро ба тахт нишонданд, аммо писари бузурги ӯ - Масъуд, ки даъвои тахту тоҷ дошт, бародарашро кӯр карда ӯро бо фарзандонаш ба зиндон фиристод ва зимоми қудратро ба дасти худ гирифт. Масъуд, ки дар мумсикию ғоратгарӣ аз падараш камие надошт, сиёсати падари худро идома медод. Дар даврони ҳукумати ӯ Хоразм, ки ба ном тобеи давлати Ғазнавиён буд, дар асл ҳамчун давлати мустақиле амал менамуд ва пас аз марги Алтунтош – ҳокими ин вилоят, Масъуд гарчанде доираи салоҳиятҳои мудирияти

маҳаллиро маҳдуд карда бошад ҳам, вале ҳукуматро ба дасти меросбарони ӯ вогузор карда, гарчанд ба писари худ мансаби «хоразмшоҳӣ»-ро дода бошад ҳам, вале Ҳорун – писари Алтунтошро волии ин мулк таъин намуд. Ҳорун ҳам бо шоҳи Қарохонӣ – Алитегин ва ҳам бо Салҷуқиён муносибати дӯстона барқарор карда, дар соли 1034 истиқлоли Хоразмро эълом дошт ва сипас ба Хуросон лашкар кашид, аммо бо ҳидояти ҷосусони Масъуд аз тарафи ғуломи худ кушта шуд. Дар ин айём рӯёрӯиҳои Ғазнавиёну Қарохониён дар масъалаи мансубияти Мовароуннаҳр идома дошт ва Масъуд иҷбоан барои таҳкими амнияти давлати худ бо Қарохониён ба музокирот даромад. Дар ҳангоми ин рӯёрӯиҳо бо Қарохониён як тоифаи салҷуқӣ вориди Хуросони Шимолӣ шуда, дар ин макон иқомат ихтиёр кард. Салҷуқиён барои ба даст овардани масоҳати бештари киштзору чарогоҳҳо ва озод шудан аз андозҳои маъмулӣ чандин бор алайҳи ҳукумати марказии Ғазнавиён шӯриш бардошта буданд ва ин қиёми онҳо аксаран аз тарафи Ғазнавиён саркӯб мешуд. Ин муноқишоти Салҷуқиёну Ғазнавиён муддати тӯлонӣ идома ёфт ва пас аз задухӯрдҳои шадид ва мукаррар билохира пас аз муҳорибаи артиши Масъуди Ғазнавӣ ва Туғралбеки Салҷуқӣ дар соли 1040 дар қарибиҳои Дандонакон Ғазнавиён ба шикаст мувоҷеҳ гардида, ба ҳукумати онҳо дар Хуросон хотима гузошта шуд.

Пас аз ин муҳориба Хуросон комилан ба дасти Салҷуқиён гузашт ва Туғралбеки Салҷуқӣ (1040-1063) худро султон эълом дошта, бародараш дар Хуросон гумоштаи худ кард ва сипас ба Гургону Табаристон, Хоразму Озарбойҷон лашкар кашида, дар як муддати кӯтоҳе ин сарзаминҳоро ба тасарруфи худ даровард. Ӯ дар соли 1055 ҳамчунин пойтахти хилофати Аббосиён шаҳри Бағдодро низ ғасб карда, худро расман Султони Салҷуқӣ эълом дошт ва баъдан Кирмону Форс ва Қавқозро низ ишғол кард. Пас аз вафоти Туғрал Алпарслон (1063-1072) ба сари қудрат омад ва қаламрави давлати Салҷуқиёнро аз ҳисоби ишғоли сарзаминҳои давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла бахше аз Мовароуннаҳр, васеъ намуд. Дар даврони ҳукумати Ҷалолиддини Маликшоҳ (1072 -1092) давлати Салҷуқиён сарзамини паҳноваре фаро мегирифт, ки аз соҳилҳои баҳри Миёназамин то ба девори Чин тӯл кашида буд ва ба вилоёти нимамустақиле, ба ҳукумати марказӣ тобеъ буданд, аммо мудирияти маҳаллӣ дар онҳо амалӣ мегардид, тақсим мешуд.

Сукути сулолаи Ғазнавиён ва ба сари қудрат омадани сулолаи Салҷуқиён, ки ҳамчун истилогарони аҷнабӣ мардуми зердасти худро ғорату таҳқир менамуданд ва забону фарҳанг ва расму ойини мардумони маҳаллӣ нафрат доштанд, беҳбудие дар зиндагонии сокинони ин сарзамин наоварданд ва зиддиятҳои иҷтимоиро бартараф карда натавонист. Баръакс хироҷҳои сангине, ки аз кишоварзон ситонида мешуд, боиси афзоиши мушкилоти зиндагии онҳо гардида буд.

Иқтоъ асоси мудирияти иқтисодӣ дар аҳди салтанати хонадони Салоҷуқа буд. Деҳқононе, ки дар заминҳои иқтоъ кор мекарданд, илова бар ин ки андоз ва хироҷ аз даромадро ба хазинаи давлат мепардохтанд, маҷбур буданд дар сохтани роҳҳо ва дигар иншооти давлатӣ бе пардохти маош кор кунанд (ниг.: [3, 412-416]). Дар ин даврон замин тадриҷан ба дасти ашрофони турктабори кӯчӣ медаромад ва ин аъёни муғулинажод дар ин бахш кишоварзони бумии эронинажодро дар доираи табақаи деҳқонон танг мекарданд ва ба соҳибмулкони томулихтиёри маҳаллӣ табдил меёфтанд, ки боиси заиф шудани иқтидори ҳукумати марказӣ мегардид. Ҳамин мушкилот ва сахтиҳое, ки бар сари мардуми Хуросон омада буд, Носири Хусравро сахт ба риққат оварда, сабаби эҷоди байтҳои зайл гардида буд:

Ба хоса ту, эй наҳс, хоки Хуросон,
Пур аз мору каждум яке поргинӣ.
Барошуфтанд аз ту туркон, чӣ гӯям?
Миёни сагон дар яке арзанине. (10, 606)

Яке аз зуҳуроти манфие, ки дар айёми ҳукмронии Салҷуқиён хеле ривоҷ пайдо карда буд, мухолифатҳое буданд, ки бар мабнои хусуматҳои байни аҳли суннат ва фирқаҳои гуногуни ташайюъ ва ҳатто дар дохили як мазҳаб сар мезаданд. Н. Арабзода бо иттико бар шаҳодати манбаъҳои хаттӣ сиёсати ҳокимони салҷуқиро дар ин амр чунин шарҳ додааст: «Туғралбек ва камтар аз ӯ Алпарсон, ки сунниёни ҳанафимазҳаб буданд, ҳамагуна инҳирофро аз аҳкоми тасаннун саркӯб мекарданд. Дар аҳди онҳо, ки худро мусулмонони муҷоҳид мешумурданд, ҳатто пайравони дигар фирқаҳои мазҳаби сунниро чун мулҳидон мешиносониданд. Ба ин маънӣ ихтилофҳои динӣ дар қарни Х1 на танҳо дар байни намояндагони тасаннун ва ташайюъ, ё байни ҳанафияву мазҳабҳои дигар, балки дар миёни мазҳабҳои дигар низ пуршиддат гардид. Аз ин рӯ, мансуби мазҳабе будан дар он шароит

маънии дастгирӣ ва пуштибонии ҳукуматро дошт, зеро ҳукуматҳои мухталифи мусулмонӣ ба таъвизи мазоҳиб фузун таъсир мегузоштанд» [2, 17].

Мовароуннаҳр ва соири вилоёти ҳаммарзи он ҳукумат дар дасти сулолаи Қарохониён қарор дошт, ки ҳамчунин бар Баласағуну Қошғар, Исфиҷобу Тароз низ ҳоким буданд ва дар тақсими ҳудуди ин сарзаминҳо хонадони туркони Алавӣ ва Ҳасанӣ кашмакаш доштанд [30, 400]. Давлати Қарохониён аз як сӯ бо давлати Ғазнавиён ва аз сӯи дигар бо давлати Салҷуқиён дар мухолифот ва мунокишоти шадид қарор дошт, ки ин мухолифатҳо гоҳе бо роҳи ҷанг ва гоҳе бо усули дипломатӣ роҳи ҳалли худро пайдо мекарданд. Гарчанде дар таърихи салтанати ин сулола сафаҳоти нормавшани зиёде боқӣ монда бошад ҳам, аммо сарфи назар аз ин ки манобеи таърихӣ дар бораи кӯшишҳои баъзе аз намояндагони ин сулола дар амри барқарории адлу адолат дар дохили кишвар иттилоъ додаанд (муфассалан ниг.: [3, 402-403]), ба сурати куллӣ Қарохониён ба ҷангу хунрезиҳо ва сиёсати ишғолгарона хотима нагузоштанд. Дар замони ҳукумати Иброҳим ибни Насри Бӯритегин, Вахшу Чағониён, ки тобеи давлати Салоҷуқа буданд, ишғол шуданд ва дар солҳои 40-уми қарни XI тамоми сарзамини Мовароуннаҳр комилан ба тобеияти ӯ даромада, Самарқанд пойтахти ин давлат қарор дода шуд.

Дар ин айём дар Ғӯр, ки кишвари кӯҳистонии болооби Ҳирарӯд буда, аксари саканаи онро тоҷикони кӯҳистонӣ ташкил медоданд, давлати Ғӯриён қомат рост мекард, ки дар асрҳои пешин аз тарафи маликони қабилаҳои гуногуни маҳаллӣ идора мешуд, ки онҳо низ бо Ғазнавиён ҳамеша дар набард буданд ва билохира тавонистанд пас аз пирӯзи бар малик Хусрави Ғазнавӣ ба ҳукмати Ғазнавиён дар Ғӯр хотима гузоранд. Дар охири асри XI дар ҳокимият дар Ғӯр тадриҷан ба дасти малики вилояти Мандеш аз хонадони Сурӣ даромад [3, 394-395].

Нуктаи муҳимме, ки зимни баррасии аҳволи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии замони Носири Хусрав аксари муҳаққиқон бар он ишора кардаанд [209; 210; 18; 212, 4-27; 30, 397-398; 51; 52; 53; 12; 13, 20-22; 196, 277; 48, 34; 54, 17], ҷунбишҳои наҳзати миллие мебошанд, ки ба сурати истиқлолхоҳии фалсафӣ-мазҳабӣ дар сарзамини сукунати мардумони эронитабор ва форсизабон сар мезаданд ва ин ҷунбишҳоро метавон чун эътирози мардуми бумии ин сарзаминҳо ба аъмоли ҳукуматдорон ва сиёсати Хилофати Аббосиён ва сиёсатмадорони бағдодӣ арзёбӣ кард, ки яке аз онҳо ҷунбиши исмоилия буд, ки онро Х. Додихудоев «фалсафаи исёни кишоварзӣ» номидааст [4, 6]. Гарчанд дар илм доир ба ин ҷараёни мазҳабии ислом фикрҳои мухталиф ва ҳатто ғаразомезе баён гардида бошад ҳам, аксари муҳаққиқон ҳамчун эътироз алайҳи сиёсати ҳукумати марказии хилофати араб арзи вуҷуд кардани онро эътироф кардаанд. Ҷунбиши исмоилиён дар ҳаёти маънавии асрҳои миёна – ҳам то замони Ноосири Хусрав ва ҳам пас аз даврони зиндагии ӯ нақши чашмгиреро адо кардааст. Баррасии комилтари ин мавзуъ дар осоре, ки дар боло ба онҳо ишора шуд, батафсил сурат гирифтааст, бинобар ин аз баёни таърих, хасоис ва вежагиҳои ин мазҳаб худдорӣ намуда, ба муносибати Носири Хусрав ба ин ҷараёни мазҳабӣ ва мавқеи он дар таълифи осори адабии ӯ, бахусус «Сафарнома» тавaққуф менамоем.

Носири Хусрав ва осори ӯро бидуни алоқамандӣ фаъолияти динию мазҳабияш баррасӣ намудан аз имкон берун аст, зеро осори илмию адабии ӯ, ки дар силсилаи мартабаҳои исмоилия ба дараҷаи баланди «Ҳуҷҷат» расида, дар ашъораш низ ҳамин мақомашро ба сифати тахаллус интихоб намудааст, саршор аз таълимоти фалсафӣ, андешаҳои динӣ ва иҷтимоию ахлоқиест, дар тӯли фаъолияти тарғиботиаш дар ростои ривоҷу равнақи мазҳаби исмоилия пайгирӣ менамуд. Бинобар иттилои Н. Арабзода, дар ташаккули андешаҳои мазҳабӣ ва ҷаҳоншиносии динию фалсафии адиби ҳам омилҳои иҷтимоию сиёсӣ ва ҳам омӯзиши осори мутафаккирони исмоилӣ Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Насафӣ, Абӯҳотими Розӣ, Абӯяъқуби Сиҷистонӣ, Ҳамиддудини Кирмонӣ ва Муайяди Шерозӣ, ки ҳудудан зодагони Эронзамин ва хусусан Мовароуннаҳр будаанд, таъсири муҳимме бар ҷой гузоштааст (муфассалан ниг.: [2, 37-47].

Носири Хусрав дар даврони ҷавониаш дар дарбори шоҳони ғазнавию салҷуқӣ ба хидмат пардохта, чун дабиру шоир маъруф гардида будааст ва чун дар оғози «Сафарнома» зикр сохта, умри худро то чиҳилсолагӣ ё чиҳилу дусолагиаш бо нишоту шаробхорагӣ сипарӣ мекардааст [10, 23], аммо шабе дар хоб шахсе ӯро ба сафар ба сӯйи қибла ҳидоят кардааст. *«Чун аз хоб бедор шудам, он ҳол тамом бар ёдам буд ва бо худ гуфтам, ки «Аз хоби чиҳилсола низ бедор гардидам» Рӯзи панҷшанбе, шашуми ҷимодиюлохири санари чорсаду сию ҳафт, нимаи даймоҳи порсиёнсол бар чаҳорсаду даҳи яздигурдӣ сару тан бишустам ва ба масҷидии ҷомеъ*

шудам ва намоз кардам ва ёрӣ хостам аз Бори таборак ва таоло ба гузоридани он чӣ бар ман воҷиб аст ва даст боз аз мувҳиёт ва ношоист» (7, 8]. Гарчанде бархе аз муҳаққиқон бар воқеӣ будани ин ҳикоят шак кардаанд [11, 23-24], бо вуҷуди ин Носири Хусрав аз ин сана пас ба зиёрати Каъба мебарояд ва «Сафарнома» гузорише аз сафари ҳафтсолаи ӯ (аз 6 марти соли 1046 то 24 октябри соли 1052) мебошад, ки воқеоти мусофираташ аз зодгоҳ то Мисру бозгашт ба ватанашро тасвир намудааст. «Вай дар ин ҷо шеваи шахсӣ пеш мегирад ва ағлаб ҳангоме ки ба баёни корҳое, ки кардааст, ё чизҳое, ки дар ҷое дидааст, мепардозад, ба худ ба сурати «ман Носир» ишора мекунад. Аз рӯйи шавоҳиди дарунӣ метавонем истинбот кунем, ки «Сафарнома»-ро замоне баъдтар аз ёддоштҳое, ки дар тӯли сафар бардошта буд, навиштааст» [11, 29-30].

МУҲИТИ ЗАБОНИИ ДАВРОНИ ТАЪЛИФИ «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ ВА БОЗТОБИ ОН ДАР САБКИ АСАР

Давронеро, ки «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар он эҷод гардида буд, метавон ба унвони марҳилаи такомул ва инкишофи забони форсии дарӣ номид, зеро дар ин айём забони адабии форсӣ-тоҷикӣ аллакай ташаккул ёфта, суннатҳои адабие, ки дар даврони Сомониён дар осори Рӯдакӣ ва ҳамзамононаш шакли воқеӣ гирифта буданд, идома ёфта, бо эҷоди осори пуробуранге аз тарафи адибони хушкаломе чун Унсурӣ, Фаррухӣ, Асҷадӣ, Манучеҳрӣ, Носири Хусрав, Масъуди Саъди Салмон, Бобо Тоҳири Урён, Умари Хайём, Ҳаким Саноӣ, Амъақи Бухороӣ, Хоқонии Шервонӣ, Сӯзании Самарқандӣ, Ҷамолиддини Исфаҳонӣ, Муиззӣ, Ватвот, Адиб Собири Тирмизӣ, Сайфи Исфарангӣ, Анварӣ, Заҳири Форёбӣ, Асириддини Ахсикатӣ, Асадии Тӯсӣ, Фахриддини Гургонӣ ва соири шоирону нависандагон сабки забони адабии форсии дарӣ такмил ва тасбит ёфт.

Дар ин даврон муҳити забонӣ дар қаламрави Мовароуннаҳру Хуросон ва соири манотиқи сукунати мардумони форсизабон ба иллати рӯйдодҳои сиёсию иҷтимоие, ки дар сар то сари қарни XI сурат гирифтанд, то андозае дигаргун шуд, зеро қавмҳои турктабори кӯчнишин пас аз расидан ба қудрати низомию сиёсӣ заминҳои кишоварзони эронитабори бумиро ишгол карда, дар ин сарзаминҳо ба кишоварзӣ машғул шуданд ва ё ҳамон ҳирфаи чорводории кӯчнишинии худро идома медоданд. Ба ҳамин тариқ, дар харитаи этнолингвистии Мовароуннаҳру Хуросон тағйироти ҷиддие ворид гардида, дар шаҳрҳо ва деҳоти ин сарзамин нуқоти маскунии турктаборон арзи вучуд карданд. Пас аз фурӯпошии давлати Сомониён, ки пуштибони забону адаби форсӣ буд, ҳукумат ва қудрати сиёсию низомӣ ба дасти ҳокимони турктабор гузашт, аммо азбаски ҳокимони нави туркнажод аз суннати пешрафтаи фарҳанги миллӣ маҳрум буданд, натавонистанд, суннатҳои забонӣ, адабӣ ва фарҳангии ҷадидеро ҷойгузини забону адаби форсии дарӣ гардонанд ва баночор анъанаҳои фарҳангию адабии замони Сомониёнро идома доданд. Дар чунин вазъ ҳарчанд фармонфармоёни замон ашхоси туркнажод буданд, аммо дар дастгоҳи мудирияти давлат ва тамоми ниҳодҳои фарҳангии ҷомеа форсизабонон фаъолият мекарданд, ки таълими хуби мактабию динӣ ва донишу биниши васеъ доштанд ва ҳокимони вақт маҷбур буданд, дар коргузорӣ ва мудирияти давлат аз донишу малака, маҳорату малакаи забонии онҳо истифода намоянд. Дарбори ҳокимони турктабори Ғазнавиёну Салҷуқиён ва Қарохониён ба сабаби адами анъанаи шеъру шоирӣ дар ҳаёти ақвоми туркнажод иҷборан ба идомаи суннати адабии даврони Сомониён рӯй овард ва дар пойтахт ва шаҳрҳои бузурги ин кишварҳо адибони маъруфи даврон гирд омаданд, ки дар такмил ва инкишофи суннати адабӣ ба забони дарӣ-тоҷикӣ ҷойгоҳи арзанда доранд. Ҳатто Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, ки дар таърих бо қазияи худ бо Фирдавсии Тӯсӣ бадном шудааст, шумораи зиёди адибони форсигӯро дар дарбори худ гирд овард ва бо ин роҳ баночор барои инкишофи адабиёти классикии форсу тоҷик ва забони форсии дарӣ мусоидат намуда буд.

Дар ин росто ба чанд нуктаи муҳимми дигар ишора кардан лозим меояд, ки бо тағйири авзои сиёсӣ ва таъвизи ҳукуматҳои сулолаи шоҳони турктабор ба миён омада буданд. Нуктаи аввал ин аст, ки бо таназзул ва футури давлати Сомониён тамомияти арзии сарзамини форсизабонон низ аз байн рафта, Мовароуннаҳру Хуросон ва дигар марзҳои маскунии форсизабонон дар ҳудуди Осиёи Марказӣ ва Эрон ба давлатҳои хурдтаре тақсим шуданд, ки ҳокимони онҳо аксаран дар байни худ хусумат доштанд ва ба ҳамин сабаб иртибототи миёни мардумони эронитабор мушкил мегардид ва гоҳо ин равобит гусаста ва дар замони тӯлоние ҳатто ғайримумкин мешуд. Ин ҷудоӣ боиси андаке аз ҳам дур гаштани мардумони порсигӯ шуд. Дар ин маврид метавон ба қазияе ишора кард, ки Носири Хусрав дар хотироти сафари

худ овардааст: *« дар Табрез Қатрон ном шоиреро дидам, ки нек шеър мегуфт, аммо форсӣ накӯ намедонист, пеши ман омад. Девони Мунҷик ва девони Дақиқӣ ва пеши ман бихонд ва ҳар маънӣ, ки ӯро мушкил буд, аз ман пурсид, ба ӯ бигуфтам ва шарҳи он бинавишт ва ашъори худ бар ман хонд»* [7, 11]. Дар ин маврид зоҳиран манзури муаллиф аз гуфтани «форсӣ накӯ намедонист» ишора бар калимоту таркиботе бошад, ки дар осори ин ду шоири мовароуннаҳрӣ омада ва барои шуарои порсигӯи Эрони ғарбӣ ноошно ва ғайри қобили фаҳм будааст. Аммо дар ин ҷо набояд нуктаеро фаромӯш кард, ки ба сурати куллӣ аҳли илму адаби форсигӯи чи қисми ғарбии Эрону Моварои Қафқоз ва чи шимоли Ҳинд зимни таълифоти худ асосан ба лаҳҷаҳои Мовароуннаҳру Хуросон такя мекарданд, зеро бисёр хасоиси ин лаҳҷаҳо ба ҳукми меъёри забони адабӣ даромада буданд.

Дар канори ин, дар ин даврон шумораи равшанфикроне афзоиш ёфт, ки зодагони маҳалҳои гуногун ва мансуб ба табақоти мухталиф буданд, ки дар баробари риояти меъёрҳои забони адабӣ гоҳе аз ғановати таркиби луғавии лаҳҷаи зодгоҳ ё гуфтори табақаи худ вожагону истилоҳот ва таркиботеро вориди забони адабӣ-китобӣ менамуданд. Ба тавре, ки пажӯҳишгарон қайд кардаанд, ривоҷи тарҷума аз забони арабӣ ба форсӣ боиси бештар ворид гардидани калимаҳои нав ё диалектизмҳо ба таркиби забони адабӣ гардида, ба ҳамин васила барои инкишофи забони адабии форсӣ-тоҷикӣ ё ба таъбири Фаррухӣ, «алфози дарӣ» гардидааст [9, 9].

Сониян, ба сабаби гуногун будани авзои иҷтимоӣ ва ҳатто сатҳи табъу завқи ҳокимони давр инкишофи сабкҳои забони адабӣ дар марказҳои сиёсии мухталиф ба таври гуногун сурат мегирифт: дар дарбор ва шаҳрҳои як минтақа сабки идорӣ-коргузорӣ ё муросилоту мукотибот инкишоф ёфтааст, дар минтақаи дигар сабки осори мансури бадеӣ ва ё шеър, дар ҷои дигар бошад, сабки осори илмӣ ё таърихӣ.

Сеюм, чуноне ки дар муқаддима ишора шуд (ниг.: саҳ. 10) , пас аз асри XI, ки дар Эрони ғарбӣ низ марказҳои адабӣ ташаккул ёфтанд ва аз гуфтори мардуми ин сарзамин теъдоди зиёди воҳидҳои луғавӣ вориди таркиби луғавии забони осори хаттӣ гардиданд ва аз ин пас тасаллути мутлақи лаҳҷаҳои форсии Мовароуннаҳр бар забони адабӣ-китобӣ коста шуд. Инкишофи равобити гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ дар байни нуқоти маскунии қаламрави тарвиҷи забони форсӣ боиси торафт ба ҳам наздик шудани лаҳҷаҳои мухталифи ин забон гардид, ки дар ҳамранг шудани меъёрҳои забони адабӣ нақши боризе гузошт. Забони адабӣ дигар ба лаҳҷаи ин ё он минтақа иттико надошт, балки идомаи мукаммали забоне буд, бунёдаш дар аҳди Сомониён ниҳода шуда буд ва дар доираҳои адабӣ ва дарбор дар шаҳрҳое ба мисли Ғазна, Хоразм, Марв, Бухоро ва ҳамчунин манотиқи шимолу ғарбии Эрону Қафқоз аҳли илму адаб гирд омада буданд, ки бо забони адабии форсӣ-тоҷикӣ ошноии комил доштанд ва дар амалияи худ аз тамоми нозукиҳои он истифода менамуданд.

Чаҳорум, яке аз хусусиятҳои чашмгири забони адабии асри X1 инкишофи наср ва сабки осори мансур маҳсуб мешавад, ки пеш аз ҳама ба тағйири завқи мардуми соҳибзабон ва афзоиши шумораи аҳли савод дар байни омма вобастагӣ дошт. Сарфи назар аз ин ки осори мансур ба забони форсии дарӣ дар даврони пешин низ вуҷуд дошт, аммо дар асри X1 наср босуръат инкишоф ёфт, ки мавзуот ва соҳаҳои мухталифи илму адабро фаро мегирифт. Дар радифи аввал таваҷҷуҳи мардум ба насри ривоятӣ ва саргузаштӣ бештар ҷалб шуд буд, ки намунаҳои ин насрро метавон дар «Синбоднома»-и Заҳирии Самарқандӣ, «Мақомоти

Ҳамидӣ»-и Ҳамидаддин, «Калила ва Димна»-и тарҷумаи Абулмаолӣ, «Самаки айёр»-и тадвини Фаромарзи Арҷонӣ, «Сафарномаи»-и Носири Хусрав дарёфт намуд.

Ҳамчунин осори насрие мисли «Қобуснома»-и Унсурулмаолӣ, «Зод-ул-орифин», «Канз-ул-соликин» ва «Муҳаббатнома»-и Абдуллоҳи Ансорӣ, «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Ҷуллобии Ҳуҷвирӣ [12, 4] ва ғайра низ офарида шуданд, ки асарҳои дидактикӣ-ахлоқӣ ва мазҳабию тасаввуфӣ буда, бештар ҷанбаи идеологӣ касб кардаанд.

Дар ин айём шумораи китобҳои илмие, ки масоили бахшҳои улуми мухталиф дар онҳо мавриди мубоҳисоту баррасии илмӣ қарор дода шудаанд ва дар ин радиф метавон асарҳоеро ҳамчун «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақоиқ-уш-шеър»-и Рашиди Ватвот, «Тарҷумон-ул-балоға»-и ар-Родуёнӣ, «Наврӯзнома»-и Умари Хайём, «Захираи Хоразмшоҳӣ»-и Ҷурҷонӣ, «Зод-ул-мусофирин» ва «Хон-ул-ихвон» ва соири осори Носири Хусрав, «Ҷомеъ-ул-улум»-и Фахриддини Розӣ, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзӣ ва дигаронро ном бурд. Ҳамчунин дар ин қарн нахустин луғати тафсирие, ки то замони мо расидааст, «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ [5, 4-5] ва луғатҳои тарҷумавии арабӣ-форсие мисли «Китоб-ус-сомӣ фи-л-асомӣ»-и

Абулфазли Майдонӣ, «Муқаддимат-ул-адаб»-и Замахшарӣ, «Тоҷ-ул-масодир»-и Байҳақӣ таълиф гардидаанд.

Панҷум, чунончи дар боло зикр гардид, ҳокимони турктабор ба ҳар навъ мехостанд худро дар пеши хулафои Аббосӣ ҳамчун муътақидони аслии дини ислом ва пайравони мазҳабе ҷилвагар намоянд, ки ин хулафо ба он мансубанд. Таассуби динии онҳо то ҷое расида буд, ки мехостанд дар илму адаб ва коргузории давлатӣ аз нав ба ҷои забони форсии дарӣ, ки ҳатто барояшон забони модарӣ набуд, забони арабиро ба муомилот даророанд. Осори хаттие, ки дар ин даврон дар қаламрави ривоҷи забони форсӣ ба забони арабӣ таълиф гардидааст, гувоҳи ин нукта мебошад. Масалан, дар шаҳри Ғазнин, ки пойтахти сулолаи Оли Носир буд ва яке аз марокизи густариши забону адаби форсӣ маҳсуб мешавад, талошҳое барои ба забони арабӣ анҷом додани «таҳрироти девони расоил» сурат гирифта буд [9, 4]. Сарфи назар аз ин, забони форсии дарӣ, ки сабки адабии он ба ҳадди камолот расида буд, дар тамоми ҷанбаҳои корбурдии худ бо забони арабӣ рақобатпазир буд ва ҳатто ба иллати ин ки ҳамагон арабиро ба дараҷаи зарурӣ намедонистанд ва ҳатто баъзе ҳокимон ва сарлашкарону мансабдорони баландпояи турктабор бар ин забон тасаллут надоштанд, дар бисёр мавридҳо забони форсии дарӣ бар забони арабӣ бартарӣ пайдо мекард.

Носири Хусрав, ба тавре ки аз ишороти донишмандон бармеояд, « аз мактаби хеле олӣ гузашта, забони арабиро дар ҳадди камол медонист, Қуръон ва адабиёти марбут ба он, таърихи ислом ва соири адёнро аз бар карда буд, ба борикиҳои фиқҳи исломӣ хуб сарфаҳм мерафт, дар бахшҳои таърих, адабиёт, забоншиносӣ ва мардумшиносии бостонии араб ва соири улум, асотиру ривоёти аъроб донишҳои амиқе дошт ва дар осори манзуми худ борҳо ба мавҷудияти девони ашъори арабии худ ишораҳо кардааст» [6, 9].

Дониши олии Носири Хусравро дар бахши забону адаби араб ҳамчунин донишмандони эронӣ Абулҳусейни Зарринкӯб [14, 99-100] ва Забеҳуллоҳ Сафо [15, 454] таъкид намудаанд. Аммо ӯ бо вуҷуди ин ба дунболи сиёсатҳои ҷории давр нарафт ва бар хилофи ҳокимони замонааш «қиммати лафзи дурри дарӣ»-ро бар ҳангомаҳои фитнаҷӯёнаи зимомдорони замонааш бартар шумурд ва дар баёни андешаҳои худ аксаран аз забони форсии дарӣ истифода кардааст.

«Сафарнома»-и Носири Хусрав асарест, ки маҳз муҳити амали забонҳоро дар замони таълифаш ва дар қаламрави мусофирати муаллиф мунъакис намудааст. Муҳити амалкарди забони форсӣ ва таъсири забонҳои дигар ба он дар сафаҳоти ин асар пеш аз ҳама дар корбурди воҳидҳои луғавии ин забон инъикос гардидаанд. Корбурди калимоти аслии форсӣ-тоҷикӣ ва иқтибосӣ аз забонҳои гуногун, пеш аз ҳама, гувоҳи мақоми ин забон дар ҷомеаи замони таълифи асар ва ривоҷи забонҳои дигар ва таъсири онҳо бар забони форсии дарӣ мебошад. Ончунон ки муҳаққиқон зикр кардаанд, муаллифи асар кӯшидааст ҳангоми тасвири воқеот бештар аз ғановати луғавии забони дарӣ-тоҷикӣ истифода намояд, аммо дар баробари ин теъдоди калимоти арабиасл низ дар асар кам нестанд, ки дар забони он даврон роиҷ ва барои аксари мардуми соҳибзабон фаҳмо буданд [8, 475]. Ҳамин нукта аз он ҳам гувоҳӣ медиҳад, ки забони арабӣ дар ҷомеаи он даврон нақши муҳимме доштааст. Шумораи вожагони туркӣ гарчанде маҳдуд бошад ҳам, вале корбурди онҳо дар асар инъикосгари муҳите мебошад, ки бар асари воқеоти сиёсии замон дар қаламрави ривоҷи забони форсӣ ва хусусан дар Мовароуннаҳру Хуросон ба миён омада буд. Муаллиф дар асар баъзан зимни тасвири воқеияти дидааш доир ба корбурди забонҳо дар ин ва ё он макон иттилоъ додааст: «*дар ин шаҳри Ихлот ба се забон сухан гӯянд: тозӣ, порсӣ ва арманӣ ва занни ман он бувад, ки Ихлот бад-ин сабаб номи он шаҳр ниҳодаанд*» (7, 11).

АДАБИЁТ:

1.Алимардонов А. Кӯшишҳои тағйиру таҳрифи симои Носири Хусрав ва осору афкори ӯ дар тӯли қарнҳо // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз ва фардо. – Хуҷанд: Ношир, 2005. – С. 307-314.

2.2.Арабзода Н. Ҷаҳони андешаи Носири Хусрав. Нашри дуюми такмилёфта. – Душанбе: Нодир, 2003. – 257 с.

3.Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. –375 с.

4.Додихудоев Х. Философия крестянского бунта. – Душанбе: Дониш, 1987. – 279

5.Капранов В.А. «Луғати форс» Асадии Туси и его место в истории таджикской (фарси) лексикографии. – Душанбе: Изд. АН Тадж. ССР, 1984. – 214 с.

6.Мардонӣ Т. Насир Хусрав и арабоязычная культура. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 140 с.

7.Носири Хусрав. Сафарнома. - Душанбе: Ирфон, 1970. – 118 с.

8.Фозилов Д.Ф. Андешае чанд оид ба забон ва услуби «Сафарнома»-и Ҳаким Носири Хусрави Қабодиёнӣ // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. – Хуҷанд: Ношир, 2005. – С. 474-478.
9.Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII). – Душанбе: ДДМТ, 2002. – 95 с.
10.Ҳонсбергер А.С. Носири Хусрав – лаъли Бадахшон. – Душанбе: Нодир, 2003. – 328.
11.Ҳусейнов Х. Забон ва услуби «Одина»-и устод С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 258 с.
12.Шарипова Ф. Хусусиятҳои вожагонии «Кашфулмаҳҷуб»-и Ҳуҷвирӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 140 с.

1. دیوان اشعار ناصر خسرو قبادیانی. به کوشش م. مینوی و م. محقق. – تهران، 1357. – 247 ص.
2. زرینکوب، عبد الحسین. تاریخ نردم ایران. – تهران: انتشارات انیز کبیر. – جلد 1. – 1364؛ جلد 2. – 1367.
3. صفا، ذبیع الله. تاریخ ادبیات در ایران. عبارت از 3 جلد. - تهران: کتابفروشی سینا، 1332: ج. 1. – 549 ص؛ ج. 2.- 1132 ص؛ ج. 3. – 704 ص.

МУҲИТИ ТАЪРИХИИ ТАЪЛИФИ «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ЗАБОН ВА САБКИ АСАР

Муаллиф дар мақола иброз медорад, ки шароити замони таълифи «Сафарнома» ба ҳусни баён ва сабки нигориши нависанда таъсири хос дорад. Замоне, ки дар он Носири Хусрав зиста, осори оламшумули худро таълиф намудааст, дар таърихи халқи тоҷик ва тамоми мардуми форсизабон яке аз давраҳои мушкилтарин ба шумор меравад, ки пур аз ноормиҳо ва мухолифатҳои сиёсию иҷтимоӣ буд. Воқеоти сиёсие, ки дар ин даврон рух доданд, боиси тағйироти чашмгире дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоии мардуми Мовароуннаҳру Хуросон ва саканаи тамоми густараи фалоти Эрон ва навоҳии ҳаммарзи ин қаламрав гардид.

Калидвожаҳо: *«Сафарнома», тоҷиктабор, сулола, тозӣ, порсӣ, осори мансур, манзум, дидгоҳ, варзида, суханвар.*

СРЕДА СОЗДАНИЯ «САФАРНАМЫ» НАСИРА ХУСРАВА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЯЗЫК И СТИЛЬ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье автор констатирует, что условия времени написания «Сафарнамы» особым образом влияют на язык изложения и стиль мировоззрения писателя. Время, в которое жил и писал свои универсальные труды Насир Хусров, является одним из самых тяжелых периодов в истории таджикского народа и всех персоязычных народов, который был полон социальных и политических волнений и противостояния. Политические события, произошедшие в этот период, вызвали резкие изменения в экономической и социальной жизни населения Восточного Хорасана и стали причиной всей экспансии Ирана и приграничных районов этой территории.

Ключевые слова: *«Сафарнома», таджикского происхождения, династия, тази, персидский, проза, поэма, видение, мастер, оратор.*

THE ENVIRONMENT OF THE CREATION OF NASIR KHUSRAV'S "SAFARNAMA" AND ITS INFLUENCE ON THE LANGUAGE AND STYLE OF THE WORK

In the article, the author states that the conditions of the time of writing "Safarnama" have a special influence on the language of presentation and the style of the writer's worldview. The time in which Nasir Khusrau lived and wrote his universal works is one of the most difficult periods in the history of the Tajik people and all Persian-speaking peoples, which was full of social and political unrest and confrontation. The political events that occurred during this period caused drastic changes in the economic and social life of the population of Eastern Khorasan and became the reason for the entire expansion of Iran and the border regions of this territory.

Key words: *"Safarnoma", Tajik origin, dynasty, tazi, Persian, prose, poem, vision, master, orator.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Амонова М.Н. н.и.ф.дотсенти кафедраи фарҳанг ва забони тоҷикии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, тел.: +9929022207 04*

Сведения об авторе: *Амонова М.Н. к.ф.н.доцент кафедры таджикской культуры и языка Международного университета туризма и бизнеса Таджикистана, тел.: +992902220704*

Information about the author: *Amonova M.N. Ph.D. Associate Professor, Department of Tajik Culture and Language, International University of Tourism and Business of Tajikistan, tel.:+992902220704*

МУТАНОСИБИИ СОЛИМИИ ПСИХОЛОГӢ ВА СОЛИМИИ ПСИХИКӢ ДАР АДАБИЁТИ ИЛМӢ

Раҳимова И. И.

Донишгоҳи миллии Ӯзбекистон ба номи Мирзо Улуғбек

Мубрамияти тадқиқоти масъалаи солимии психологӣ (равонӣ) пеш аз ҳама бо аҳамияти муайянкунандаи худи падидаи солимӣ ва фаъолияту ҳаётии инсон вобаста аст. Мафҳуми "солимӣ" ҷамбасткунандаю умумӣ аст, яъне бо мураккабӣ, бисермаъногӣ ва гуногунрангӣ тавсиф дода мешавад. Ҷузъи муҳимтарини солими инсон солимии психологӣ (равонӣ)

мебошад, ки асоси самаранокии ҳам фаъолияти касбӣ ва ҳам некӯаҳволии умумии инсон муайян менамояд.

Ба ақидаи муҳақиқ М. Ф. Секач солимии психологӣ (равонӣ) бояд "шарти ҳатмии суботи иҷтимоӣ ва пешгӯии равандҳои дар ҷомеа рухдода" дида шавад. [3,]. Аммо дар замони мо ҳанӯз ҳам назарияҳои вучуд доранд, ки барои идроки моҳияти "солимӣ" донистани таърифи умумии он кофӣ аст. Ҳалли мушкилоти зикршуда тавассути таҳлили илмии мазмуни истилоҳӣ "солимии психологӣ" имконпазир аст. Душвории гузориши масъала бо он вобаста аст, ки дар адабиёти зиёди илмӣ фарқияти дақиқи истилоҳҳои солимии психикӣ (руҳӣ) ва психологӣ (равонӣ) вуҷуд надорад ва дар баъзе нашрияҳо иваз кардани як мафҳум ба мафҳуми дигар мушоҳида мешавад. Шояд ин аз он сабаб бошад, ки муддати тӯлонӣ мушкилоти солимӣ аз таваҷҷӯҳи илми психологӣ берун буд. Агар ба таърихи ташаккулёбии он муроҷиат кунем, мо метавонем муайян кунем, ки психика ва шахсият ҳамчун системаҳои мустақил ва яклухт асосан аз сабаби зуҳуроти ғайримуқаррарии худ мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор гирифтаанд. Маҳз табибони равонпизишк, ки мехостанд сабабҳои ихтилолҳои психикӣ (руҳӣ)-ро ошкор кунанд, аввалин назарияҳоеро оид ба ин масъала пешниҳод карданд, ки ба тафсири гуногуни илмии ҳодисаҳои психикӣ муайян карда шуда буд. Дар шароити фаоълияти ҳаррӯзаи равонпизишкӣ таълимоти З.Фрейд, А.Адлер ва Ч.Г.Юнг ба вуҷуд омадааст, ва ҳамин тариқ, маҳз патопсихология нуқтаи ибтидоии бунёди аксари назарияҳои фундаменталии психологии шахсият гашт. Дар натиҷа таваҷҷӯҳи муҳаққиқони барҷастаи психикаи инсон дар асри XX пайваста ба сӯйи беморӣ, паталогия ва ранҷ рӯ ба рӯ шуд. Яке аз мухолифони асосии ин гуна самтгузори Г.Олпорт буд. Аз ҷумла, дар ҷараёни баҳсҳо бо намояндагони психоанализ ва бихевиоризм, ӯ боварӣ ҳосил кард, ки онҳо ҷанбаҳои беназир, бошуурона ва тағйирёбандагии шахсиятро аз назари хеш дур мемонанд. Олпорт беш аз ҳама, гуногунҷанбагии равиши ба омӯзиши ин масъаларо дастгирӣ менамуд, вале ӯ эътироф мекард, ки қариби ҳама назарияҳо бозёфтҳо, принсипҳо ва равияҳо, ки қобилияти дарки таҷриба ва рафтори инсониро аз мади назар дур менамудаанд. "Баъзе назарияҳои рушд асосан ба рафтори одамони носолим ва боизтироб ё ба рафтори мавҷудоти лабораторӣ асос ёфтаанд ва барои омӯзиши мавҷудоти солими инсонӣ, на он қадар кӯшиш мекунанд, ки дар мазмунро муаррифони худро нигоҳ доранд". Сарфи назар аз кӯшиши пур кардани холигӣ дар таҳқиқоти феноменологияи солимӣ, маълумоти илмӣ дар бораи таносуби солимии психологӣ (равонӣ)-и шахс то имрӯз дар таҳқиқоти сершумор ин мафҳумҳо ҳамчун истилоҳои ҳаммаъно баррасӣ карда мешаванд. Ҳарчанд, шояд таҳлили истилоҳҳо дуруст аст, зеро кӯшиши тақсим кардани ин мафҳумҳо танҳо амалӣ нашуд. Таҳқиқот нишон доданд, ки аксар вақт муаллифон ба иваз кардани як мафҳум ба мафҳуми дигар ба худ иҷозат медиҳанд. Барои тасвири чунин изҳорот кофӣ аст якчанд мисол оварда шавад.

Дар дастури таълимии "Солимии психикӣ ва механизмҳои муҳофизатии шахс", ки аз ҷониби Л. Д. Демина, И. А. Ральникова таълиф гардидааст, муқаддима бо суханони зерин оғоз меёбад: "Мушкилоти солимии психологии шахс, ки дар ҷаҳони ноустувор, тағйирёбанда, шароити мураккаби экологӣ ва экстремалӣ зиндагӣ мекунад, дар охири зиндагӣ ва ибтидои зиндагии навин пайдо мегардад ва асри XXI – асри илмҳои инсоншиносӣ мебошад, ки ба мадди аввал дар байни онҳо натанҳо, балки ҷои муттаҳидкунандаро илми психология пайдо мекунад". З. Фрейд яке аз аввалинҳоест, ки инро қайд кард Ва дар ин ҷо - "Мавқеъ дар бораи он, ки ихтилоли солимии равонӣ (психикӣ) натиҷаи иҷтимоишавии инфиродӣ аст, ҳанӯз ҳам идеяи асосии ақидаҳои психоаналитикӣ мебошад. Гузашта аз ин, ин ақида ба бисёр соҳаҳои психологияи муосир хос аст ва дар психологияи гуманистӣ, аз ҷумла, дар асарҳои А.Маслоу равшан ифода ёфтааст». Мутаассифона, чунин ҳодисаҳои ивазкунии мафҳумҳо алоҳида нестанд. Дар маҷмуаи «Психологияи иҷтимоии шахсият дар саволҳо ва ҷавобҳо», ки аз ҷониби В.А.Лабунская таҳия шудааст, бахши бистум, ки аз ҷониби О.С. Васильева муаллифони асари воқеан монументалӣ оид ба психологияи солимӣ низ О.С.Васильева ва Ф.Р. Иқтибос *аз* И.В. Дубровина, ки онҳо дар китоби *худ* овардаанд, чунин аст: «Чунон ки И.В. Дар воқеъ, И.В.Дубровина айнан чунин менависад: «Агар истилоҳи «солимии равонӣ (психикӣ)» аз нуқтаи назари мо, *пеш аз ҳама ба равандҳои равонӣ ва механизмҳои инфиродӣ дахл дошта бошад*, пас истилоҳи *«солимии равонӣ(психологӣ)»* дар маҷмӯъ ба шахсият дахл дорад» [6,]. Шарҳи ин гуна нодурустиро тавассути муайян кардани решаҳои таърихии пайдоиши мушкилоти саломатӣ дар психология пайдо кардан мумкин аст. Тавре ки мо дар боло қайд кардем, психологияи асри бистум асосан ба аномалияҳои

табиати инсон тамаркуз мекард, дар ҳоле ки оид ба масъалаи солимии шахсӣ хеле кам мавзуи омӯзиши ҳамаҷониба мегардад. Аз ин рӯ, тааҷҷубовар нест, ки мафҳуми «солимии рӯҳӣ» ва меъёри он контексти равшани тиббӣ доранд. Чи тавре муҳаққиқ Б.С.Братус дуруст қайд мекунад, вақте ки савол дар бораи меъёрҳои солимии равонӣ (психикӣ) ба миён меояд, ҳама чиз ба меъёрҳои оморӣ, ё мутобиқшавӣ ё манфӣ (то даме, ки шумо бемор нестед, шумо солим ҳастед). Психология ҳамаи ин меъёрҳоро аз он гирифтааст фанҳои сикли табиӣ: аз физиология — мафҳумҳои мутобиқшавӣ ва гомеостаз; аз тиб - моделҳои саломатӣ, ҳамчун набудани бемориҳо ва ғайра. Танҳо дар нимаи дуюми асри гузашта, ки одами солим ба доираи шавқу ҳаваси илмӣ дохил карда шуд, маълум гардид, ки нисбат ба фард татбик намудани танҳо ин меъёрҳо кифоя нест. Аз нав дида баромадани проблемаҳои саломатӣ ва патологӣ дар гузаштан аз муқаррар намудани шароити муътадил ва дарднок, ки ба психиатрия ва психопатология хос аст, ба омӯзиши раванди ташаккули шахсият, озодона ва самимонаи худкушии он нишон дода шуд.

Ҳамин тавр, муҳақиқ Э.Фромм панҷ намуди иҷтимоии характерро муайян кардааст, ки таъсири мутақобилаи эҳтиёҷоти экзистенсиалӣ ва мазмуни иҷтимоии одамонро ифода мекунанд. Э.Фромм онҳоро ба ду синфи калон тақсим кард: навъҳои номаҳсул (носолим) ва истеҳсоли (солим). Категорияи истеҳсолӣ намуди солимии равонии идеалиро дар фаҳмиши Э.Фромм ифода мекунад. Ин намуди мустақил, поквиҷдон, ором, дӯстдор, эҷодкор буда, амалҳои фоиданоки иҷтимоиро иҷро мекунад. Э.Эриксон хусусияти биососиалӣ ва хусусияти мутобиқшавии рафтори шахсиятро таъкид кардааст, ки сифати интегративии он шахсияти психосотсиалӣ мебошад. Ба гуфтаи муҳақиқ Эриксон, симои мувофиқи асосгузори Эго ва шаклҳои муайяни рафтор бояд дар тӯли давраи тӯлонии эволютсияи шахсият таҳия карда шаванд ва аз ин рӯ, омилҳои умумии ҳаётан муҳиме бошанд, ки солимии равонии субъектро муайян мекунанд. Тағйирёбии шароити иҷтимоию фарҳангии мавҷудияти шахс боиси аз даст додани шароити қаблӣ ва зарурати ташаккули шахсияти нав мегардад. Мушкилоти шахсие, ки дар ин роҳ ба миён меоянд, метавонад ба неврозҳои шадид (аз даст додани худ) оварда расонад. Муҳаққиқ А. Адлер хамчун яке аз меъёрҳои баҳодиҳии солимии шахс вазнинии манфиати ичтимоиро муайян намуда, онро барометри муътадил номид. Яъне, аз мавқеъи Адлер, ҳаёти инсон танҳо ба ҳадде арзишманд аст, ки ӯ дар баланд бардоштани арзиши ҳаёти одамони дигар саҳм мегузорад. Одамони солим дар ҳаққи дигарон гамхорӣ мекунанд[1,].

К.Юнг аввалин нафаре аз назариячиёни шахсият буд, ки исбот кард, ки барои ба даст овардани саломатӣ тамоюлоти гуногунсоҳаи шахсият бояд ба як куллии мутобиқ муттаҳид шаванд. Натиҷаи ҳамин гуна ягонагӣ «худпарастӣ ба даст овардан» аст. Худи раванди муттаҳидшавии бисёр қувваҳо ва тамоюлҳои дохилишахсии ба ҳам муқобил “фардшавӣ” номида мешавад. Вақте ҳамбастагии тамоми ҷанбаҳои нафс ба вуҷуд меояд, инсон ваҳдат, ҳамоҳангӣ ва якпорчагии худро эҳсос мекунад.

Г.Олпорт шахсияти солим (баркамол) -ро чунин тавсиф кардааст: худуди васеъ дорад, ба худ аз берун назар карда метавонад, дар кор, оила ва муносибатхои ичтимои фаъолона иштирок мекунад, қобилияти муносибатхои гарму самимии иҷтимоиро дорад (дар он ҷо ду намуди чунин муносибатҳо мебошанд: наздикии дӯстона ва ҳамдардӣ), ғамхорӣ ва худпазирии эҳсосотӣ, дарки воқеӣ, таҷриба ва саъю кӯшиш, қобилияти худшиносӣ ва ҳазлро нишон медиҳад ва дорои фалсафаи ҳамоҳангии зиндагӣ.

А.Маслоу одами солимро шахсе меҳисобад, ки мекӯшад, ки ҳар чизе ки аз дасташ меояд, бошад ва тавоноии худро тавассути худшиносӣ инкишоф диҳад. Илова бар ин, нишондиҳандаи солимии шахсӣ хоҳиши арзишҳои инсондӯстона мебошад. Шахси худшиносӣ бо чунин сифатҳо, ба монанди қабули дигарон, мустақилият, стихиявӣ, ҳассосият ба зебоӣ, ҳисси ҳазлу шӯхӣ, алтризм ва майл ба эҷодкорӣ хос аст. Барои А.Маслоу одами солим шахсест, ки медонад, ки истеъдод, қобилият ва потенсиали худро чи тавр амалӣ гардонад.

Муаррифии манзараи ягонаи фаъолияти муқаррарии равониро дар адабиёти равоншиносии рус низ дидан мумкин аст. Пас, Н.Д.Лакосина ва Г.К.Ушакова меъёри солимии шахсиро муайян мекунанд, аз ҷумла меъёрҳои ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ: муайянкунии падидаҳои равонӣ ва ба тартиб даровардани онҳо; камолоти эҳсоси мувофиқ ба синну соли шахс; наздикшавии максималии тасвирҳои субъективӣ ба объектҳои инъикоси воқеият; мувофиқати реаксияҳо (ҳам ҷисмонӣ ва ҳам рӯҳӣ) ба қувва ва басомади ангезаҳои беруна; мутобиқати сатҳи саъю кӯшиш ба имкониятҳои воқеии шахс; ҳисси доимӣ ва

шахсияти таҷрибаҳо дар ҳолатҳои шабеҳ; қобилияти ба нақша гирифтани роҳи ҳаёти худ ва ғайра [4,].

Дигар имконнопазир буд, ки ҳамаи хусусиятҳои дар боло зикршуда бо фаҳмиши танги солимии равонӣ (психикӣ), ки аз ҷониби тиб пешниҳод карда шудааст, алоқаманд карда шавад имконпазир аст. Тавре ки О.С.Васильева ва Ф.Р.Филатов дуруст қайд мекунанд, ба «фаъолияти муътадили» зерсистемаҳои муайяни равонӣ кам кардан нодуруст аст, таклиф мекунад, ки истилоҳи «солимии шахсии равонӣ» на ба равандҳо ва механизмхои алоҳидаи равонӣ, балки ба тамоми шахсият дохил карда шавад (Дар ҳамон ҷо). Шумораи зиёди муҳаққиқони дигар низ ба ҳамин ақида шариканд. Ҳамин тариқ, дар маҷмӯаи «Психологияи иҷтимоии шахсият дар саволу ҷавоб», ки онро В.А. муҳити зист. Нишондиҳандаҳои асосии мавҷудияти солимии равонӣ (психикӣ) дар шахс якпорчагии дохилии он ва мутобиқати ҷузъҳои сохторӣ, фарогирии ҳамоҳангӣ дар ҷомеа ва хоҳиши худшиносӣ мебошанд».

Дар байни меъёрҳои солимии равонии шахс дараҷаи муттаҳидшавӣ, ҳамоҳангӣ, мувозинат, инчунин ҷузъҳои самти он, аз қабили рӯҳонӣ (меҳрубонӣ, адолат ва ғ.) аҳамияти махсус медиҳад; ориентация ба худшиносӣ, ғанӣ гардондани шахсияти худ. Аён аст, ки ҳамаи хусусиятҳои дар боло номбаршуда шахсияти солимро дар доираи равиши психология тавсиф мекунанд. Аз ин рӯ, онҳо ба соҳаи солимии равонӣ (психикӣ) тасниф карда шуданд. Ягон истилоҳи дигаре вуҷуд надошт, ки ин хусусиятҳоро муттаҳид кунад. Б.С.Братус чунин хислатҳои шахсияти солимро меъёрҳои тавсифии солимии равонӣ (психикӣ) номид. Дар чунин меъёрҳо ба ҷои истилоҳоти психология принсипҳо ва мафҳумҳои умумибашарии инсонӣ шунида шуданд. Б.С.Братус истилоҳоти дар тавсиф истифодашударо таҳлил намуда, умумияти ақидаҳои аксари муаллифонро оид ба масъалае, ки шахсияти солим бояд дорои кадом хислатҳо бошад, қайд мекунад. Хусусиятҳои аз ҳама бештар қайдшаванда таваҷҷӯҳ ба ҷаҳони беруна, мавҷудияти «фалсафаи ҳаёт», ки таҷрибаро ба низом меоранд, қобилияти ранг кардани воқеият, қобилияти барқарор кардани алоқаи эмотсионалӣ бо дигарон, якпорчагии шахсӣ ва як қатор дигарҳо мебошанд Ҳамин тариқ, доираи мафҳуми «солимии рӯҳӣ» бо мундариҷаи бештар пур шуд. Дигар имкон надошт, ки чунин тамоюлро нодида гирифтан ва на ҳама меъёрҳои таъиншударо дар як ҳавопаймо баррасӣ кунем. Зарурати аз нав дида баромадани равишҳои дарки солимии равонии шахс ба миён меояд. Яке аз аввалинҳо ба чунин зарурат Братус қайд мекард, ки солимии равонӣ (психикӣ)-ро на ҳамчун як воҳиди якхела, балки ҳамчун як воҳиди дорои сохтори мураккаби зина ба зина баррасӣ карда шавад. Баландтарин сатҳи солимии равонӣ (психикӣ) фардӣ-семантикӣ ё сатҳи солимии шахсӣ мебошад. Он бо сифати муносибатҳои семантикии шахс муайян карда мешавад. Дараҷаи навбатӣ сатҳи солимии равонии фард мебошад. Арзёбии он аз қобилияти шахс барои сохтани роҳҳои мувофиқ барои амалӣ намудани орзуҳои пурмазмун вобаста аст. Дараҷаи охирин бошад, сатҳи солимии психофизиологӣ мебошад, ки бо хусусиятҳои ташкили дохили, мағзи сар, нейрофизиологии амалҳои фаъолияти равонӣ муайян карда мешавад. Ҳар яке аз ин сатҳҳо, ки меъёрҳои худро доранд, инчунин намунаҳои махсуси пайдоиши худро доранд. Сарфи назар аз алоқамандӣ ва вобастагии мутақобилаи сатҳҳо, вариантҳои гуногуни инкишоф, дараҷа ва сифати солимии онҳо имконпазир аст. Пешниҳоди сатҳ ба сатҳ баррасӣ намудани масъалаи солимии равонӣ (психикӣ), дар айни замон "сатҳӣ" ё комилан шартӣ мебошад. Ба маънои қатъӣ, дар бораи сатҳҳо, вақте ки ҳама гуна моликият ё сифат тағйир меёбад, вақте ки ҳар як марҳилаи нави болоравӣ, гӯё сатҳҳои асоси, анҷомёфта ва партофташударо "обхез мекунад" (дар бораи баланд бардоштани сатҳ ҳамин тавр гап мезананд) мувофиқтар аст, маориф, маданият ва ғайра). Дар ин ҳолат, мо бештар дар бораи ҷузъҳои солимии равонӣ (психикӣ), ки ҳамзамон вуҷуд доранд, гап мезанем. Сарфи назар аз он, ки ин ҷузъҳо бо ҳам алоқаманд ва вобастаанд, онҳо якдигарро намепӯшанд ва иваз намекунанд[2,].

Бо қайдҳои дар боло зикршуда, истифодаи он имконпазир аст. Маҳз ду сатҳ —фардӣ-маънои ва фардӣ-психологӣ Братус онҳоро воқеан сатҳҳои равонӣ меноманд.

Имрӯз, муаллифони сершумор маҳз ҳамин равишро барои фаҳмидани солимии равонии шахс риоя мекунанд. Аммо равиши дигаре низ вуҷуд дорад, ки на танҳо ба зарурати ба зина ба зина тақсим кардани «солимии равонӣ (психикӣ)», балки ба ҷудоии куллии мафҳумҳои солимии равонӣ (психикӣ) ва равонӣ (психологӣ) асос ёфта бошад. Ҳатто А.Н.Леонтьев дар бораи «шахсӣ» ҳамчун «андозаи махсус» сухан ронда, таъкид мекард, ки «шахсиятро аз «психикӣ» ҷудо кардан лозим аст[1,]. Одам метавонад аз ҷиҳати рӯҳӣ комилан солим бошад (хуб аз ёд кунад, хуб фикр кунад ва ғ.) ва ҳамзамон шахсан нуқсон, бемор

(ҳамоҳанг накунад, ҳаёти худро ба сӯи расидан ба моҳияти инсонӣ равона накунад, аз он канда шавад, қаноат кунад. ивазкунанда ва гайра)». Б.С.Братус дар бораи тамоюлҳои ҷомеаи муосир икрор мешавад, ки барои шумораи зиёди одамон ин ташхис хос аст: «руҳан солим, аммо шахсан бемор» (Ҳамон ҷо).

И.В. Дубровина ҳам дар ҳамин гуна фикр буда, яке аз аввалин равоншиносони муосири рус буд, ки барои фарқ кардани мафҳумҳои солимии равонӣ (психикӣ) ва солими равонӣ (психологӣ) кӯшиш кардааст. Дубровина дар бораи моҳияти "хадамоти психологӣ" фикр карда, ба хулосае омад, ки ба лексикаи илмии психологӣ истилоҳи нав —«солимии психологӣ (психологӣ)»-ро ворид кардан лозим аст. Солимии равони (психикӣ)-ро дар доираи равиши тибби анъанавӣ ва самти психотерапевтӣ муайян намуда, дигар хусусиятҳои шахсияти солимро бо мафҳуми нави «солимии равонӣ (психологӣ)» ба ҳам мепайвандад. «Агар мафҳуми «солимии равонӣ (психикӣ)» аз нуқтаи назари мо, пеш аз ҳама ба равандҳо ва механизмҳои рӯҳии инфиродӣ дахл дошта бошад, пас истилоҳи «солимии равонӣ (психологӣ)» ба шахсият дар маҷмуъ дахл дорад ва бо зуҳуроти олии инсон робитаи зич дорад.

Имрӯз проблемаи солимии равонӣ актуалӣ буда, аз ҷониби як қатор тадқиқотчиён таҳия карда мешавад.

Дар асари В.И.Слободчиков ва А.В.Шувалов «Муносибати антропологӣ ба ҳалли проблемаи солимии равонии кӯдакон» қайд карда шудааст, ки то ба наздикӣ ин мушкилот дар канори табобати ихтилоли равонӣ қарор дошт. Аз ҷиҳати назариявӣ солимии равонӣ (психологӣ) мазмуни мушаххаси илмӣ надошт ва аз нигоҳи амалӣ онҳое, ки ҳолати онҳоро метавон «бемории рӯҳӣ, вале аз ҷиҳати равонӣ дигар солим» арзёбӣ кард, берун аз доираи биниш ва дахолати мусбати табибон боқӣ монданд.

Натиҷаҳои омӯзиши мушкилоти солимии равонии кӯдакон дар доираи равиши антропологӣ, ки таҳти сарпарастии Институти инноватсияҳои педагогии Академияи маорифи Русия гузаронида, ба муҳаққиқон имкон доданд, ки истилоҳи «солимии равонӣ (психикӣ)» ба фаъолияти касбии духтурон дар робита буда, бо раванду механизмҳои алоҳидаи равонӣ, бештар ва дуруст истифода мебаранд. Солимии равони (психикӣ)-ро ба таври анъанавӣ ҳамчун қувваи зиндаи худи шахс маънидод мекунанд, ки бо инкишоф ва фаъолияти пурраи дастгоҳи равонӣ таъмин карда мешавад. Ин як шарти асосии солимии равонӣ (психологӣ) мебошад. Ҳолати солимии равонӣ (психологӣ) шахсро ҳамчун субъекти ҳаёт, менеҷери қувват ва қобилиятҳои равонӣ (ва дигар) тавсиф мекунад. Вазъияти солимии равонӣ аз хоҳишҳои шахсии шахс шаҳодат медиҳад [5,].

Чунин ақидаро В.Е.Пахалян қайд мекунад, ки солимии равонӣ (психикӣ), пеш аз ҳама, мувозинати хосиятҳо ва равандҳои гуногуни равонӣ мебошад, солимии равонӣ (психикӣ) бошад, «ҳолати тавозинии некӯаҳволии субъективӣ, ботинии шахс мебошад, ки оптималӣ, интихоби амал, кирдор ва рафтор дар ҳолатҳои таъсири мутақобилаи ӯ бо шароити объективии атроф, одамони дигар ва ба ӯ имкон медиҳад, ки қобилияти равонии инфиродӣ ва синну солаш вобаста ба синну солаш озодона амал кунад». Проблемаҳои худи солимии равонӣ (психологӣ) бояд дар заминаи ёрии психологӣ, психотерапияи ғайримуқаррарӣ, ғайритиббӣ ва машварати психологии инфиродӣ баррасӣ карда шаванд. Аз ҷумла, Пахалян қайд мекунад, ки одамони солим ба маънои равонӣ одамоне мебошанд, ки дараҷаи баланди худшиносӣ доранд. Т.Н.Метелкина дар асари худ «Ташаккули солимии равонӣ (психологӣ)-и мактаббачагон» баррасии назариявии равишҳои ин мушкилотро анҷом дода, қайд мекунад, ки солимии равонӣ(психикӣ) ҳолати солимии руҳӣ мебошад, ки бо мавчуд набудани дардноки равонӣ (спихикӣ) хос аст. Зуҳурот ва таъмини танзими муносиби рафтор ва фаъолияти инсон ба шароити вокеияти атроф. Солимии равонӣ (психологӣ), дар навбати худ, дараҷаи муайяни инкишоф ва такмили шаклу усули ҳамкории шахсият бо муҳити беруна; сатҳи муайяни рушди шахсӣ, ки ба шумо имкон медиҳад, ки ин ҳамкорӣ бомуваффақият амалӣ карда шавад; ин раванд ва натиҷаи инкишофи субъект дар воқеияти субъективии ӯ дар доираи як ҳаёти фардӣ мебошад. «Рушд» маънои на танҳо набудани рукуд ва мавҷудияти ҳаракатро дорад, балки хоҳиши ба даст овардани ҳадафро дорад, ки ҷамъшавии пайвастаи инсонро муайян мекунад.

Фаҳмидани мундариҷаи мафҳумҳои тавсифшуда ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи муносибати мушаххаси онҳо суҳбат кунем. Солимии равонӣ (психикӣ) ба назари мо зарур менамояд, вале аз шарти ягонаи ташаккули солимии равонӣ (психологӣ) дур аст. Аз ин рӯ, ба назари мо, дар бораи солимии равонӣ (психологӣ) танҳо ҳамчун як ҷанбаи солимии равонӣ

(психикӣ) сухан рондан номувофиқ аст. Солимии равонӣ (психологӣ), ки ҷузъи муҳимтарини солимии инсон буда, ба шахсият дар маҷмуъ дахл дорад ва на ташаккули яхбаста, балки раванди инкишоф ба сӯи инсон ба моҳият ва худшиносии худ мебошад.

АДАБИЁТ:

1.Ананьев, Б.Г. Избранные психологические труды: в 2-х т. / Б.Г. Ананьев. -М.: Педагогика, 1980. Т.2. - 288 с.

2.Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. 3-е изд. – СПб: Питер, 2001. - 282 с.

3.Безруких, М.М.Здоровье-сберегающая школа / М.М. Безруких. - М.: Моск. психол.-соц. ин-т, 2004. - 240 с.

4.Водопьянова, Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб.: Питер, 2008. - 336 с.

5.Волкова, Е.Н. Субъектность педагога: теория и практика: автореф. докт. психол. наук / Е.Н. Волкова. - М., 1998. - 50 с.

6.Леонгард, К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. - Киев: Вища школа, 1981. - 324 с

7.Наенко, Н.И. Психическая напряженность / Н.И. Наенко. - М.: МГУ, 1976. - 112 с

8.Психология здоровья / Г.С.Никифоров, В.А.Ананьев, И.Н.Гурвич и др.; под ред. Г.С.Никифорова. - СПб.: Изд-во. С-Петерб. ун-та, 2000. - 504 с.

9.Чикин, С.Я. Что такое здоровье? / С.Я. Чикин, Г.И. Царегородцев. - М.: Знание, 1976. - 96 с

10.Эмоциональный стресс / под ред. Л. Леви - Л.: Медицина, 1970. - 328 с.

11.Якобсон, П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П.М. Якобсон. - М.: Просвещение, 1969. - 317 с.

МУТАНОСИБИИ СОЛИМИИ ПСИХОЛОГӢ ВА СОЛИМИИ ПСИХИКӢ ДАР АДАБИЁТИ ИЛМӢ

Дар мақола мафҳумҳои солимии психикӣ ва психологии шахс баррасӣ шуда, равишҳои гуногуни дарки мундариҷаи онҳо тавсиф карда шудаанд. Муаллиф кушиши роҳ надодан ба ҷойивазкунии як мафҳум ба мафҳуми дигарро, ки дар адабиёти муосири психология мушоҳида мешавад. Натиҷаҳои таҳлили назариявӣ имкон медиҳанд, ки дар бораи робитаи муайяни байни мундариҷаи мафҳумҳои тавсифшуда сухан ронем. Солимии психикӣ аз яке аз шартҳои асосии ташаккули солимии психологӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: *Солимии психикӣ, психологияи солимӣ, патопсихология, таносуби байни мафҳумҳои солимии психикӣ ва психологӣ, меъёрҳои солимии психикӣ ва психологӣ, шахсияти баркамол, худшиносӣ, якпорчагии шахсият.*

СООТНОШЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ И ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье рассматриваются понятия психического и психологического здоровья человека и описываются различные подходы к пониманию их содержания. Автор пытается не допустить смещения одного понятия другим, которое наблюдается в современной литературе по психологии. Результаты теоретического анализа позволяют говорить об определенной взаимосвязи содержания описываемых понятий. Психическое здоровье является одним из главных условий формирования психологического здоровья.

Ключевые слова: *психическое здоровье, здоровая психология, патопсихология, соотношение понятий психического и психологического здоровья, критерии психического и психологического здоровья, зрелая личность, самосознание, целостность личности.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL HEALTH AND MENTAL HEALTH IN SCIENTIFIC LITERATURE

The article examines the concepts of mental and psychological health of a person and describes various approaches to understanding their content. The author tries to prevent the displacement of one concept by another, which is observed in modern literature on psychology. The results of the theoretical analysis allow us to talk about a certain relationship between the content of the described concepts. Mental health is one of the main conditions for the formation of psychological health.

Key words: *mental health, healthy psychology, pathopsychology, the relationship between the concepts of mental and psychological health, criteria for mental and psychological health, mature personality, self-awareness, integrity of personality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳимова Индира Игоревна – Донишгоҳи миллии Ӯзбекистон ба номи Мирзо Улуғбек, дотсенти кафедраи психологияи иҷтимоӣ. Суроға: 100174, Ҷумҳурии ш.Ӯзбекистон Тошкент кучаи Университетская 4. E-mail: indira.rahimova.1987@mail.ru Тел.: (+998) 909013603*

Сведения об авторе: *Рахимова Индира Игорьевна – Национальный университет Узбекистана им Мирзо Улугбека, доцент кафедры социальной психологии. Адрес: 100174, Республика Узбекистан, г. Ташкент, ул. Университетская 4. E-mail: indira.rahimova.1987@mail.ru Тел.: (+998) 909013603*

Information about the author:*Rakhimova Indira Igoryevna – National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Associate Professor of the Department of Social Psychology. Address: 100174, Republic of Uzbekistan, Tashkent, Universitetskaya St. 4. E-mail: indira.rahimova.1987@mail.ru Tel.: (+998) 909013603 тел 919197254*

ОМИЛҲОИ АСОСИЕ, КИ БА ТАШАККУЛИ ЭҶОДКОРИИ ТАБИБОНИ ОЯНДА ҲАНГОМИ ОМӮЗИШИ ФАНҲОИ ТАБИӢ-РИЁЗӢ ТАЪСИР МЕРАСОНАНД

Давлатов Д. А.
Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

Давоми даҳсолаҳои охир дар заминаи тамоилҳои ҷаҳонии таҳсилот, ки «мегатамоилҳо» номида мешаванд, дар табиату характери омӯзиш тағйиротҳо ба амал омада истодаанд. Ба чунин тағйирот инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- оммавияти таълим ва бефосилагии он ҳамчун сифати нав;
- аҳамияти он ҳам барои шахси алоҳида ва ҳам барои ҷомеа- меъёрҳо;
- тамоюл ба азхудкунии фаъоли усули фаъолияти маърифатии инсонӣ;
- мутобиқсозии раванди таълим ба талабот ва ниёзҳои шахсият;
- самтгирии таълим ба шахсияти хонандагон, фароҳам овардани имкониятҳо барои худкушоӣ.

Шароит ё омилҳое, ки ба ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ- риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ таъсир мерасонанд, метавонанд ду намуд бошанд: вазъиятӣ ва шахсӣ [1, с. 12].

Ба омилҳои вазъиятии ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ инҳо тааллуқ доранд:

- маҳдудияти вақт;
- хоҳиши зуд ёфтани роҳи ҳал;
- ҳавасмандии аз ҳад зиёд ё ниҳоят кам;
- мавҷудияти насби собитшуда дар усули мушаххаси ҳал;
- набудани боварӣ ба худ, ки дар натиҷаи нокомиҳои қаблӣ ба вуҷуд омадааст;
- иҷозатталабии баланд;
- тарзи пешниҳоди шартҳои масъалае, ки роҳи нодурусти ҳалро ба вуҷуд меоранд ва ғ.

Ба омилҳои шахсии ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ- риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ хосиятҳои устуворӣ, хислатҳои шахсият ё характери шахс дохил мешаванд, ки метавонанд ба шароитҳои ба вуҷуд омадаи вазъияти мушаххас таъсир расонанд. Ба ин чунин хислат ба монанди изтироб мисол шуда метавонад [3, с. 10].

Ба омилҳои шахсие, ки ба раванди ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ- риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ таъсири манфӣ мерасонанд, инҳо тааллуқ доранд:

- конформизм (созишкунӣ);
- набудани эътимод ба худ (аксар вақт ба он худбаҳодиҳии пасти умумӣ ҳамроҳ мешавад), инчунин эътимоди аз ҳад зиёд (боварии аз ҳад зиёд);
- ташаннуҷи руҳӣ ва бартарии устувори эҳсоси манфӣ;
- канорагирӣ аз рафтори хатарнок;
- бартарии ангезаи канорагирӣ аз нокомӣ нисбат ба ангезаи талош барои муваффақияту комёбӣ;
- изтироби баланд ҳамчун як хислати шахсият, механизмҳои қавии муҳофизати шахсӣ ва ғ.

Баланд бардоштани самаранокии ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ- риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ асосан аз рӯйи омилҳои зерин муайян карда мешавад:

Аввалан, дарсҳо бояд ҳамеша дар як ҳуҷраи хуб ҳавододашуда, бо равшании хуб гузаронида шаванд, ки ин ҷо иловатан дар бораи ҳатмӣ будани тахтаи аълои синфӣ ва бӯр ҳоҷати сухан гуфтан ҳам намемонад. Омӯзгор то ҳадди имкон бояд ба кайфияти руҳии худ мутобиқ шавад: эҳсоси манфии муаллим фавран ба донишҷӯён мегузарад.

Дуюм, дар вакти лексия мунтазам танаффусҳои кӯтоҳ гирифтан лозим аст. Онҳо майнаро аз хастагӣ ва кори фикрӣ аз эҳсоси ногувор эмин нигоҳ дошта, қобилияти эҷодии ҳам муаллим ва ҳам худи донишҷӯёнро афзун мекунанд.

Сеюм, маводе, ки барои донишҷӯён муфид ва ҷолиб аст, осонтар фаҳмида мешавад ва мустаҳкамтар аз худ карда мешавад. Вобаста ба ин, ҳангоми тартиб додани лексия маълумотро ба блокҳои якпорчагӣ тақсим кардан лозим аст: лексияро анҷом дода истода шумо бояд дар бораи мавзуи навбатӣ шарҳи мухтасар диҳед, зеро пешниҳоди «иттилооти қобили фаҳмиш» ба шумо имкон медиҳад, ки таваҷҷуҳи донишҷӯёнро нигоҳ доред.

Чаҳорум, донишҷӯёнро барои кӯшишҳои мусбат ташвиқ кардан лозим аст, ки ин таассуроти кофӣ будани тамоми дониш ва малакаҳои зарурӣ барои иҷрои супоришро ба вуҷуд меорад кофист ва ӯ дилпурона ба муваффақият ноил мешавад.

Панҷум, донишҷӯён бояд на танҳо маводи фанниеро, ки барои эҷоди майдони ҷустуҷӯи эҷодӣ заруранд, аз худ кунанд, балки инчунин усули тасмимгирии ҳалли масъалаҳои эҷодиро низ бояд омӯзанд.

Умуман, ба ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ омилҳои зерин халал мерасонанд:

-канорагирӣ аз таваккал;
-кӯшиши ба кадом роҳе ки набошад муваффақ шудан;
-стереотипҳои сахт дар тафаккур ва рафтор;
-мувофиқат;
-баҳодиҳии манфии тасаввурот, тахайюлот, тадқиқот;
-ба шахсони муваффақу соҳибном тобеъ шудан [5, с.54].

Дар байни хислатхои шахсие, ки ба ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ- риёзӣ дар машғулиятҳои фанҳои табиӣ-риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ мусоидат мекунанд, инҳоро алоҳида қайд кардан лозим аст:

-боварӣ ба худ;
-бартарияти эҳсоси шодӣ ва ҳатто ҳиссаи муайяни моҷароҷӯӣ;
-тамоил ба таваккал;
-набудани тарси ба назари дигарон аҷиб ва ғайриоддӣ намудан;
-набудани роҳату оромӣ;
- ҳисси зарофати инкишофёфта;
-мавҷудияти тахайюлоти бой (хобҳои гуногунмазмун дидан, ҳассосияти баланд доштан, падидаҳои синестезия ва ғайраро дидан);
-муҳаббат ба хаёлбофӣ ва тарҳрезии нақшаҳои оянда ва ғайра.

Дар шароити донишгоҳи тиббӣ шакли ифодакунандаи ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ- риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ суҳбати эвристикӣ мебошад, ки аз як қатор саволҳои ба ҳам алоқаманд иборат аст. ки хар кадоми онхо дар роҳи ҳалли масъала қадаме маҳсуб ёфта, аз талабагон қисман ҷустуҷӯйи фаъолияти тарбиявиро талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти тиббӣ бо навгонии баланди маҳсулоти истеҳсолшуда, раванди аслии ба даст овардани ин маҳсулот ва ниҳоят таъсирот ба рушди зехнии донишҷӯ характернок мебошад. Он умуман дар фаъолияти зеҳнӣ ҳалкунанда маҳсуб ёфта, ба сӯйи донишҳои нав пешрафти воқеиро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ:

1.Бодалев, А. Л. О субъективных факторах творческой деятельности человека / А. А. Бодалев, Л. А. Рудкевич // Педагогика. — 1995. — № 3.

2.Ермолаева-Томина, Л. Б.Проблема развития творческих способностей // Л. Б. Ермолаева-Томина / Вопросы психологии. — 1975. — № 5.

3.Козленке, В. Н. Проблема креативности личности / В. Н. Козленко // Психология творчества ; под ред. Я. А. Пономарева. — М. : Наука, 1990.

4.Пономарев, Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. — М. : Наука, 1976.

5.Пономарев, Я. А. Фазы творчества и структурные уровни его организации / Я. А. Пономарев // Вопросы психологии. — 1982. — № 2.

6.Торшина, К. А. Современные исследования проблемы креативности в зарубежной психологии / К. А. Торшина // Вопросы психологии. — 1998.

ОМИЛҲОИ АСОСИЕ, КИ БА ТАШАККУЛИ ЭҶОДКОРИИ ТАБИБОНИ ОЯНДА ҲАНГОМИ ОМӮЗИШИ ФАНҲОИ ТАБИӢ-РИЁЗӢ ТАЪСИР МЕРАСОНАНД

Дар мақола омилҳои асосие, ки ба ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ - риёзӣ таъсир мерасонанд, мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Тавсифоти васеи омилҳои вазъиятӣ ва шахсӣ, ки ба ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ таъсир мерасонанд, дода шудааст. Омилҳои асосие, ки ба баландшавии самаранокии ташаккули эҷодиёти табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ таъсир мерасонанд, ошкор карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *омилҳо, ташаккул, эҷодкорӣ, омӯзиш, фанҳои табиӣ- риёзӣ.*

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ТВОРЧЕСТВО БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ ВО ВРЕМЯ ИЗУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАУК

В статье рассматриваются основные факторы, влияющие на формирование творческих способностей будущих врачей в процессе изучения естественно-математических наук. Дана широкая характеристика ситуативных и личностных факторов, влияющих на формирование творческих способностей будущих врачей в процессе изучения естественно-математических наук. Выявлены основные факторы, влияющие на повышение эффективности формирования творческих способностей будущих врачей в процессе изучения естественно-математических наук.

Ключевые слова: *факторы, формирование, творчество, обучение, естественно-математические науки.*

THE MAIN FACTORS INVOLVING THE CREATIVITY OF FUTURE DOCTORS DURING THE STUDY OF SCIENCES NATURAL-MATHEMATICAL INFLUENCES

The article discusses the main factors that influence the formation of creativity of future doctors during the study of natural-mathematical sciences. A broad description of situational and personal factors that influence the formation of creativity of future doctors during the study of natural-mathematical sciences is given. The main factors that influence the increase in the effectiveness of the formation of creativity of future doctors during the study of natural-mathematical sciences have been revealed.

Key words: *factors, formation, creativity, training, natural-mathematical sciences.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатов Давлат Амриддинович ассистенти кафедраи физикаи тиббӣ ва биологӣ бо асосҳои технологияи информатсионии МДТ Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино. Тел: +992928035060 Email: davlat_davlatov_1991@mail.ru*

Сведение об авторе: *Давлатов Давлат Амриддинович, ассистент кафедры физической медицины и биологии с основами информационных технологий Таджикского государственного медицинского университета имени Абули Ибн Сино Тел: +992928035060Email: davlat_davlatov_1991@mail.ru*

Information about the author: *Davlatov Davlat Amriddinovich, assistant at the Department of Physical Medicine and Biology with the Basics of Information Technology, Tajik State Medical University named after Abuli ibn SinoТел: +992928035060Email: davlat_davlatov_1991@mail.ru*

ТДУ:796:008+378+355/359(575.3)

МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ҶИСМОНИИ ДОНИШҶӮЁН-КУРСАНТҲОИ ФАКУЛТЕТИ ҲАРБИИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Қаюмов М. Ҷ

Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ ҳамчун ҷузъи таркибии таълиму тарбия дар низоми маориф ба шумор рафта, дар ҳамбастагӣ бо дигар илмҳо инкишоф ва такмил меёбад. Дар ин росто, раванди ташаккул ва зуҳури фарҳанги ҷисмонии шахсият на рушди ҷудогонаи қобилиятҳои ҷисмонӣ, балки робитаи мутақобилаи бадании онҳоро бо такмили маънавӣ дар назар дорад. Бо риояи ин мавқеъ, раванди ташаккул ва рушди фарҳанги ҷисмонии шахсияти инсон бояд дар баробари раванди тарбияи фарҳанги баданӣ, андӯхтани донишҳо ва азхуд кардани маҳорату малакаҳо, қонунҳо ва қоидаҳои инкишоф ва такмили неруи ҷисмонии инсон, аз худ кардани арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва инсонӣ сурат гирад [9, с. 1210-1213].

Роҳи донишҷӯ-курсанти факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ ба фарҳанги ҷисмонӣ аз васеъ кардани тасаввурот дар бораи фарҳанги ҷисмонӣ ҳамчун падидаи муҳимтарин ва ҷузъи ҷудонашавандаи таркибии фарҳанги умумибашарӣ оғоз меёбад.

Дар баробари ин, хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳ ва дигар ҷузъу томҳои ҳарбӣ, ки як навъ мактаби ҳаётӣ барои аксарияти ҷавонони давлати мо мебошад, дар баробари ташаккули омодагии онҳо ба фаъолияти ҷангӣ, бояд ба баланд бардоштани омодагии онҳо дар ҳама ҷиҳатҳо мусоидат намояд. Ҳамин тариқ, номгӯ ва мазмуни вазифаҳои ҳам тамоми

низоми такмили ҷангии қӯшунҳо, ҳам қисмҳои таркибии он, аз ҷумла фарҳанги ҷисмонӣ ва омодасозии ҷисмонӣ. боз ҳам васеътар мегардад.

Ба омодасозии ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ ва баланд бардоштани фарҳанги ҷисмонии онҳо ба таври объективӣ татбиқи чунин вазифаҳои нисбатан асосии мустақили тарбияи ҷисмонӣ, аз қабили таҳсилотӣ, рушддиҳанда, тарбиявӣ, солимгардонӣ ва ҳамоҳангсозӣ мусоидат мекунад [14].

Вазифаи таҳсилотӣ аз ташаккул ва такмили маҳорату малакаҳои ҳаракатии донишҷӯён-курсантҳо, омӯзонидани донишҳои назариявӣ ва маҳорату малакаҳои ташкилӣ–методӣ, инчунин такмили донишҳо ва маҳорату малакаҳои гуногуни ҳарбӣ-махсус ва меҳнатӣ иборат мебошад.

Вазифаи рушддиҳанда беҳтар кардани нишондодҳои антропометрии донишҷӯён-курсантҳо, инкишоф ва такмили сифатҳои ҷисмонӣ ва махсусро дар бар мегирад.

Вазифаи тарбиявӣ такмили сифатҳои ахлоқӣ-психологӣ, тарбияи эътиқод ба аҳамияти калони тарбияи ҷисмонӣ дар донишҷӯён-курсантҳо барои баланд бардоштани қобилияти ҷангии қӯшунҳо, ташаккули талаботро ба машғулиятҳои мунтазами машқҳои ҷисмонӣ фаро мегирад.

Вазифаи солимгардонӣ беҳтар кардани ҳолати функсионалии бадани донишҷӯён-курсантҳо, таҳкими саломатии онҳо, обутобёбӣ, барқарор кардани қобилияти корӣ пас аз захмҳо, бемориҳо, ҷароҳатҳо ва осебҳои гуногунро дар бар мегирад.

Вазифаи ҳамоҳангсозӣ муттаҳидсозии ҳайати шахсии ҷузъу томҳои ҳарбӣ, ташаккул ва такмили маҳорату малакаҳои донишҷӯён-курсантҳоро дар амалиёти дастаҷамъӣ дар бар мегирад [13].

Вазифаҳои дар боло зикршуда ба ин ё он андоза ба ҷузъҳои дигари таркибии низоми такмили ҷангии қӯшунҳо, дигар субъектҳои омодасозии ҷангии донишҷӯён-курсантҳо хос мебошанд. Бинобар ин, муайян кардани онҳо имкон медиҳад аҳамияти ташаккули фарҳанги ҷисмонӣ ва омодасозии ҷисмонӣ асосан аз нуқтаи назари умуминазариявӣ ба маънои умумии назариявӣ дида баромада шавад. Вай имкон намедиҳад, ки ҳамаи вазифаҳои тарбияи ҷисмонӣ аз рӯи дараҷаи аҳамияти онҳо бо назардошти хусусиятҳо ва имкониятҳои реалии раванди такмили ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо тафриқа карда шаванд [15].

Тарбияи ҷисмонӣ дар факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ вазифаҳои дар боло зикргардидаи тарбияи ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳоро ба зимма гирифта, моҳияти педагогии худро татбиқ намуда, нақши фарҳанги ҷисмониро дар баланд бардоштани сатҳи умумифарҳангии мутахассисони ояндаи ҳарбӣ пурзӯр менамояд.

Микдори сарборӣ ба бадани донишҷӯ-омӯзгор ба омилҳое, аз қабили: ҳолати муҳити беруна, мураккабии машқ, таносуби оптималии қобилияти кории зеҳнӣ ва ҷисмонӣ бо кумаки сарбориҳои дорои хусусиятҳои гуногун вобаста мебошад, ки дар бобати онҳо муҳаққиқон ҳанӯз ба ақидаи ягона наомадаанд. Баъзе муҳаққиқон [5] ба чунин хулоса омадаанд, ки ба фаъолияти зеҳнӣ машғулиятҳои намудҳои даврии варзиш (дав, шиноварӣ, дучархаронӣ) таъсири бештар мерасонанд. Гузашта аз ин, аз ҳама фоиданоктарин сарбориҳои давомдори шиддатнокии муътадил (тобоварӣ) мебошанд. Дигарон [8] тарафдори машқҳои шадид ва тӯлонӣ мебошанд. Сеюмиҳо [17] ва аксарияти онҳо ба хулосае меоянд, ки ба нигоҳ доштани қобилияти баланди корӣ сарборӣ барои тобоварӣ кумак мекунад. Ба назари мо, барои амалияи тарбияи ҷисмонӣ дар факултетҳои ҳарбии муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ ақидаҳои дуюм ва сеюми олимон ба мақсад мувофиқтар мебошанд, зеро онҳо имкон медиҳанд фаъолнокии ҳаракатӣ бидуни асбоби ченкунӣ ба ҳисоб гирифта шавад [17].

Машғулиятҳои ҳаррӯза, сессияҳои имтиҳонӣ ва санҷишӣ бо сарбории пуршиддати онҳо ду маротиба дар давоми сол, таҷрибаомӯзиҳои таълимию истеҳсолӣ – ҳамаи ин аз донишҷӯён-курсантҳо на танҳо меҳнатдӯстӣ ва ҷидду ҷаҳд, балки саломатии хуб ва омодагии хуби психикиро низ талаб мекунад. Тавре омӯзиши буҷаи вақти донишҷӯён нишон медиҳад, сарбории умумӣ бо кори таълимӣ, аз ҷумла омӯзиши мустақилона, аз рӯйи факултетҳо, ихтисосҳо ва курсҳо дар давоми соли таҳсил хеле тағйир меёбад. Он бо қобилияти меҳнатӣ, шароити мушаххас, мураккабии фанҳои мавриди омӯзиш, муносибати худи донишҷӯ-курсант ба таҳсил, шароити тайёрии пешакӣ муайян карда мешавад.

Вақти муътадилтарин барои машғулиятҳои таълимӣ 6-8 соат дар як рӯзро ташкил медиҳад. Вақте, ки барои худомодагии донишҷӯ-курсанти «миёна» сарф мешавад, аз 3 то 5 соат, ва дар давраи сессияи имтиҳонӣ ва санҷишӣ бошад, дар як рӯз 9-10 соатро ташкил

медиҳад. Ин як сарбории назарраси психологӣ ба бадани марди ҷавон буда, нишон медиҳад, ки меҳнати таълимӣ дар факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ хеле шиддатнок аст [5].

Маҳз дар ҳамин давра ба реҷаи дурусти меҳнат ва истироҳат, ба истифодаи воситаҳои истироҳати фаъол, ки фаъолнокии ками ҷисмонӣ ва хастагии калони зеҳниро ҷуброн мекунанд, диққати махсус додан лозим аст. Ин давраро донишҷӯён-курсантҳое, ки мунтазам ба варзиш машғуланд ва ҳатто дар давраи имтиҳонот машғулиятҳои тамриниро қатъ намекунанд, барои саломатии худ беҳтар аз сар мегузаронанд.

Бояд қайд кард, ки муносибати ба таври фаъол мусбати эҳсосотиро нисбат ба фарҳанги ҷисмонӣ ҷузъи ҳавасмандӣ-арзишӣ инъикос мекунад. Ҷузъи мазкур талаботи ташаккулёфта ба фарҳанги ҷисмонӣ, низоми донишҳо, манфиатҳо, ангезаҳо ва эътиқодҳоеро дар бар мегирад, ки кӯшишҳои иродавии шахсият, фаъолияти маърифатӣ ва амалӣ барои аз худ кардани арзишҳои фарҳанги ҷисмонӣ, таваҷҷуҳ ба тарзи ҳаёти солим, такмили ҷисмониро инъикос мекунанд. Доираи назари шахсияти инсонро дар соҳаи фарҳанги ҷисмонӣ донишҳо муайян карда, онҳоро ба донишҳои назариявӣ, методӣ ва амалӣ тақсим кардан мумкин аст. Донишҳо барои худшиносӣ зарур буда, донишҷӯ-курсант мақсадҳои дорои душвории муайянро дар назди худ мегузорад.

Эътиқодҳо самти арзёбиҳо ва назарҳои шахсияти инсонро дар соҳаи фарҳанги ҷисмонӣ муайян намуда, фаъолнокии ӯро ташвиқ намуда, ба принсипи рафтори ӯ мубаддал мегарданд.

Мавриди зикр аст, ки аҳамияти тарбиявии таҳсилоти олии ҳарбӣ ва тамоми низоми фаъолияти оммавии солимгардонӣ дар муассисаҳои ҳарбӣ-таълимӣ ҳамчун омили муҳимтарини тарбияи донишҷӯён-курсантҳо дар марҳилаи муосир хеле паст шудааст. Дар робита ба ин, дар донишҷӯён-курсантҳо маҳорату малакаҳои масъулиятшиносӣ барои омодагии ҷисмонии худ, қабули қарорҳои мустақил ва доштани ҳавасмандии мусбат нисбат ба омодагии ҷисмонӣ ва варзиш, саъю кӯшиш ба рушди ҷисмонӣ суст ташаккул меёбанд [2].

Вобаста ба гуфтаҳои боло, зарурати ҷустуҷӯи роҳҳои муассиртари азхудкунии мақсаднок, тадриҷӣ ва мунтазам аз ҷониби арзишҳои фарҳанги ҷисмонӣ, ки ба татбиқи фаъолияти минбаъдаи касбии ҳарбӣ-касбӣ мусоидат мекунанд, ба миён меояд.

Яке аз чунин усул метавонад татбиқи тарҳрезии раванди ташаккул ва рушди фарҳанги ҷисмонии донишҷӯ-курсант, ки дорои захираҳои гуногуни иловагии омодагии ҷисмонӣ мебошад, тавассути қонеъ гардонидани талаботи инфиродии таҳсилотии донишҷӯён-курсантҳо дар соҳаи мазкур шуда метавонад [16, с. 161].

То вақти ҳозир дар чаҳорчӯби илми педагогӣ як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба масъалаи тарҳрезии педагогӣ ба анҷом расидааст, ки тасаввуротро дар бораи моҳият, метод ва усули татбиқи муносибати лоиҳавӣ дар педагогика медиҳад [11, с. 67].

Чунин лоиҳаҳо, асосан, ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои оммавии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, ҷашнҳо, фестивалҳои варзиширо, ки бо намоиши сатҳи омодагии ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо аллакай алоқаманданд, пешбинӣ мекунанд. Бо вуҷуди ин, тарҳрезии педагогӣ дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ имрӯз хеле васеътар фаҳмида шуда, на танҳо татбиқи вазифаҳои назоратии раванди таълиму тарбия, балки амалисозии дигар ҷузъҳои муҳими таркибии он, аз қабили: ҷузъи ҳавасмандӣ-мақсаднок, иттилоотӣ, гносеологӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Тибқи ақидаи одилонаи як қатор тадқиқотчиён, тарҳрезии педагогӣ дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ ноил шудан ба ҳадафи дидактикиро бо роҳи технологикунонии раванди таҳсилотӣ (гузариши пайдарпайии марҳилаҳои муайян), ки дар натиҷаҳои такроршаванда ва мушаххас ифода меёбад, пешбинӣ мекунад [6, с. 69].

Ба ибораи дигар, донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ дар рафти омодагӣ ва таҷассуми амалии лоиҳа бояд салоҳиятҳои навро ташаккул диҳанд ё салоҳиятҳои аллакай мавҷудаи умумифарҳангӣ ва касбӣ, аз ҷумла дар соҳаи омодагии ҷисмониро низ бояд инкишоф диҳанд. Илова бар ин, ин натиҷахои мазкурро донишҷӯ-курсант, вақте ки омӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ асосан ҳамчун мураббӣ амал карда, ба қадри имкон рафти татбиқи лоиҳаи мазкури педагогиро ислоҳ мекунад, бояд асосан мустақилона ба даст оварад.

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки мавҷуд набудани назорати мунтазами педагогӣ, ки ба шаклу метод ва усули анъанавии ташкили раванди таълиму тарбия дар муассисаи таҳсилоти олии ҳарбӣ хос аст, яке аз осебпазиртарин нуктаҳои тарҳрезии педагогӣ дар соҳаи

омодасозии ҷисмонӣ мебошад, ки ба курсант-афсари оянда дар интихоби траекторияи инфиродии таҳсилотӣ қариб имкониятҳои ҳадди аксарро пешниҳод мекунад [2].

Аз ин рӯ, истифодаи методи тарҳрезии педагогӣ зимни ташаккул ва рушди фарҳанги ҷисмонии шахсияти донишҷӯ-курсант танҳо нисбат ба донишҷӯён-курсантҳое имконпазир аст, ки дар соҳаи худтаҳсилкунӣ дорои маҳорату малакаҳои баланди инкишофёфтае мебошанд, ки барои муттаҳидсозии беҳтари худтаҳсилкунӣ машғулиятҳои тамринӣ имкон медиҳанд. Мушкилоти дигари муҳимми раванди мавриди баррасӣ рушднаёфтагии таъминоти илмию методии он мебошад [1, с. 47].

Аммо набояд фаромӯш кард, ки истифодаи методи лоиҳаҳо дар ташаккул ва рушди фарҳанги ҷисмонии шахсияти донишҷӯ-курсант дар муассисаи таҳсилоти олии ҳарбии касбӣ бояд дақиқ, мақсаднок, мувофиқ ба имкониятҳои билқувваи абзорҳои додашудае бошанд, ки беҳтар аз ҳама зимни такмили сифатҳои алоҳидаии ҷисмонии фард ошкор мегарданд [7, с. 105].

Маҳз қувва, суръат, тобоварӣ ва дигар хусусиятҳои ҷисмонӣ, ва на сатҳи умумии инкишофи ҷисмонӣ, ҳамчун самтҳои беҳтари тарҳрезии педагогӣ дар соҳаи мавриди баррасии омодасозии ҳарбӣ-касбии мавриди маҳсуб мешаванд.

Танҳо чунин лоиҳаҳое, ки мутамарказии мақсадноки кӯшишҳоро дар минтақаи муайяни инкишофи ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ дар бар мегиранд, қодиранд афзоиши такроршаванда ва боэътимоди нишондиҳандаҳои дахлдорро таъмин намоянд. Дар ин ҷанба номукаммалии раванди анъанавии таълиму тарбия дар мактаби олии ҳарбиро таъкид кардан бамаврид аст, ки бо бартарӣ доштани муносибати умумӣ ба омодасозии ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо тавсиф ёфта, ба такмили додани алоҳидаи ҷисмонии онҳо таваҷҷуҳи кофӣ зоҳир намекунад.

Муҳим аст, то ки тарҳрезии педагогӣ дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ хусусияти расмӣ ва соф назариявӣ надошта, донишҷӯён-курсантҳо дар ҳар марҳилаи лоиҳа намудҳои гуногуни фаъолиятро амалӣ намоянд [10, с. 121].

Дар марҳилаи омодагӣ ин фаъолият, ки на танҳо дар доираи кори ҳарбӣ-илмӣ анҷом дода мешавад, кори ташхисӣ ва ҷустуҷӯйӣ-таҳлилиро, вақте ки донишҷӯён-курсантҳо ҳадафи мушаххаси лоиҳаро дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ муайян намуда, онро бо талаботи шахсии худ алоқаманд мекунанд, пешбинӣ мекунад. Дар айни замон, ҳаввасмандии шахсии донишҷӯ-курсант ба ин ё он ҷанбаи инкишофи ҷисмонии худ ҳамчун ҷузъи асосии таркибии татбиқи лоиҳа дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ маҳсуб мешавад, ки ба ташаккул ва инкишофи фарҳанги ҷисмонии шахсияти донишҷӯ-курсант ва дархостҳои воқеии амалияи омодасозии ҷисмонии афсари оянда нигаронида шудааст.

Дар баробари ин, мақсади асосии лоиҳаи инфиродии ҳар як донишҷӯ-курсант, ки дар асоси нишондодҳои мушаххас ба фаҳмидани сатҳи омодагии ҷисмонии ӯ ва мустақилона муайян кардани самтҳои муҳимтарини инкишофи сифатҳои ҷисмонии ӯ ва, якҷоя бо ин – ташаккули фарҳанги ҷисмонии шахсияти донишҷӯ-курсант нигаронида шудааст, возеҳу равшан ташаккул меёбад.

Сипас, ин мақсад дар асоси кори ҷустуҷӯйӣ-таҳлилии марбут ба омӯзиши сарчашмаҳои адабӣ ба як қатор вазифаҳо, ки ҳар кадоми онҳо ба марҳилаҳои минбаъдаи лоиҳа дар соҳаи фарҳанги ҷисмонӣ мувофиқат намуда, консепсия ва сохтори умумии онро муайян мекунанд, тафриқа карда мешавад Азбаски мақсадҳои аксари лоиҳаҳои инфиродӣ якхелаанд, имконияти ҳамгиро намудани онҳо барои иҷрои фаъолияти лоиҳавӣ аз ҷониби гурӯҳ, ки дорои ангезишҳои иловагӣ буда, аз ин рӯ, натиҷабахшии ташаккул ва рушди фарҳанги ҷисмонии шахсияти донишҷӯён-курсантҳоро баланд мебардорад, мавҷуд мебошад.

Татбиқи фаъолияти гурӯҳии лоиҳавӣ аз ҷониби донишҷӯён-курсантҳо аз ҷанбаи ташкилӣ, ҳамзамон бо осон гардонидани таъмини назорати педагогӣ аз болои татбиқи лоиҳа дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ, ки марҳилаи навбатии он амсиласозӣ мебошад, ҷолибтар аст. Дар рафти амсиласозӣ ҷузъҳои асосии раванди дарпешистодаи тамринӣ бо роҳи интихоби машқҳои мушаххаси ҷисмонӣ ва тартиб додани ҷадвали машғулиятҳое, ки ба татбиқи лоиҳа бо ноил шудан ба мақсадҳои гузошташуда мусоидат мекунанд, нишон дода мешаванд [12, с. 89].

Зери роҳбарии бевоситаи омӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонии муассисаи таҳсилоти олӣ барномаи мукаммали таълиму тамринҳои инфиродӣ ё гурӯҳӣ, ки тамоми давраи татбиқи амалии лоиҳаро дар бар мегирад, тартиб дода мешавад.

Ноил шудан ба мақсадҳои ҳар як лоиҳа дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ, ки ба нишондиҳандаҳои мушаххаси омодагии ҷисмонӣ тамаркуз ёфтаанд, дар доираи раванди анъанавии таҳсилотӣ оид ба омодасозии ҷисмонӣ, ки ба рушди умумиҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо нигаронида шудааст, хеле душвор мебошад.

Маҳз барои ҳамин марҳилаи татбиқи лоиҳа дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ истифодаи хатмии захираҳои иловагии кори беруназаудиторӣ ва фаъолияти фароғатии донишҷӯ-курсантро дар шакли тамрини мустақилонаи ҷисмонӣ, иштирок дар мусобиқаҳо, кори сексионӣ ва ғайраро пешбинӣ мекунад.

Чунин тарзи ташкили раванди таълим имкон медиҳад барои ҳар як донишҷӯ-курсант, ки тарбияи ҷисмониро бо дигар ҷанбаҳои фаъолияти ҳаётӣ: худтаҳсилкунӣ, истироҳат, ҳалли масъалаҳои маишӣ ва дигар масъалаҳо якҷоя менамояд, реҷаи беҳтарини машғулиятҳо интихоб карда шавад [4, с. 193]. Илова бар ин, дар рӯзҳои мо қариб дар назди ҳар як факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ якчанд толори варзишии муҷаҳҳаз ва майдончаҳои кушод мавҷуданд, ки ин ба донишҷӯён-курсантҳо имкон медиҳад дар вақти холӣ аз рӯйи барномаҳои қаблан таҳияшуда машғулиятҳои тамриниро гузаронанд [4, с. 193; 3, с. 213].

Таҷрибаи мо нишон медиҳад, ки усули ҷолибтарин, тамошобобтариин ва серталаббтарини қисми хотимавии татбиқи лоиҳа дар соҳаи омодасозии ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо ин гузаронидани иди варзишӣ мебошад, ки яке аз ҷузъҳои таркибии он фаъолияти рақобатӣ ва мусобиқавии донишҷӯён-курсантҳо бо натиҷаҳои худ, ки дар марҳилаи ибтидоии татбиқи лоиҳа нишон дода буданд, ба ҳисоб меравад.

Бештар назаррас мусобиқаҳо аз рӯи хусусиятҳои қуввагӣ, вақте ки донишҷӯён-курсантҳо шумораи бештари такрори машқҳоро иҷро мекунанд, вазнҳои қаблан дастнорасро мебардоранд ва ғайра мебошанд.

Ҳамзамон, истифодаи воситаҳои аёнии муосири техникӣ дар ин чорабиниҳо ҳатмӣ буда, онҳо имкон медиҳанд иттилоот оид ба дастовардҳои инфиродии донишҷӯён-курсантҳо то ҳадди аксар пурратар намоиш дода шуда, паҳн карда шавад. Дар баробари ин, истифодаи усули дигари мустаҳкам намудани таҷрибаи мусбати фаъолияти лоиҳавии донишҷӯён-курсантҳо дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ бо роҳи ҳавасмандгардонии маънавӣ ва моддӣ дар шакли ифтихорномаҳо, тухфаҳо, грантҳо ва ғайра низ ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар маҷмӯъ, вазифаи педагогии марҳилаи хотимавии лоиҳа дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ на он қадар аз ҷамъбасти натиҷаҳои лоиҳа, чи қадар аз эҷоди ҳавасмандии мусбати донишҷӯён-курсантҳо барои идомаи машғулиятҳо, қобилияти гузоштани мақсадҳои воқеии фаъолияти варзишӣ-солимгардонӣ ва мустақилона ба даст овардани онҳо иборат мебошад.

Ҳамин тариқ, татбиқи лоиҳаҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ дар соҳаи омодасозии ҷисмонӣ дар факултетҳои ҳарбии муассисаҳои таҳсилоти олӣ суст инкишоф ёфта, бар хилофи дигар соҳаҳои омодасозии ҳарбӣ-касбӣ аз ибтидо сатҳи баланди инкишофи донишҷӯ-курсантеро, ки қодир аст мустақилона барномаи фаъолияти тамриниро тартиб диҳад, пешбинӣ мекунад.

Лоиҳаҳое, ки ба рушди умумиҷисмонии донишҷӯ-курсант нигаронида шудаанд, ояндадор нестанд, зеро фаъолияти лоиҳавӣ танҳо ҳамчун яке аз воситаҳои сершуморе мебошад, ки ба ҳалли ин вазифа нигаронидашуда мебошанд.

Дар мавриди истифодаи лексияҳо барои баланд бардоштани фарҳанги ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо бошад, қайд кардан зарур аст, ки омӯзгор ҳангоми хондани лексияҳо бояд ба донишҷӯён-курсантҳо оид ба манфиатҳои тарбияи ҷисмонӣ ва тамрини бадан, усулҳои машқ, кори бадан ҳангоми сарбории мушакҳо ва давраҳои барқароршавӣ маълумот диҳад. Тавре амалия нишон медиҳад, наврасон забони ба онҳо нофаҳмои илм ва ибораҳои ношиносро аз тиб хуб азхуд намекунанд, вале маводи видеоиро хуб аз худ карда, донишҳои гирифтаашонро ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ ва кори варзишӣ-оммавӣ истифода мекунанд. Аз ин бармеояд, ки бо видеоматериалҳо таъмин намудани лексияҳо на танҳо муфид, балки барои азхудкунии босифати мавод ва ташаккули фарҳангии ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳо зарур мебошад. Дар ин росто, ташкили огоҳонидани донишҷӯён-курсантҳо дар мавзуъҳои варзишӣ, бо ҷалби таълимгирандагони дорои нишондиҳандаҳои пасти таълимӣ ба раванди мазкур, ва бо ҳамин тариқ шинос намудани онҳо бо олами фарҳанги ҷисмонӣ муҳим мебошанд.

Зимни кор бо донишҷӯён-курсантҳо зарур аст сатҳи донишҳои назариявии онҳо бо роҳи маърузаҳои оддӣ дар мавзуъҳои гуногуни фарҳанги ҷисмонӣ – аз таърихи ба вуҷуд

омадани Бозиҳои олимпӣ сар карда, то варзишгарони қаҳрамонони Ҷанги Бузурги Ватанӣ пайваста баланд бардошта шаванд.

Ниҳоят, ба назари мо, тамоюл додани донишҷӯён-курсантҳо дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ дар факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ ба арзишҳои назаррас, инчунин ба намудҳои афзалиятдори варзиш, ҳавасмандиро ба фаъолияти ҷисмонӣ баланд мебардорад. Илова бар ин, вақте ки арзишҳои назарраси ҷавонон бо воситаҳои фарҳанги ҷисмонӣ ба даст оварда мешаванд, ин на танҳо заминаи эҳсосии машғулиятҳои тарбияи ҷисмониро беҳтар мекунад, балки омиле мебошад, ки ба худтакмилдиҳии днишҷӯ-карсант минбаъда бо воситаҳои фарҳанги ҷисмонӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, яке аз пайвандҳои соддатарин ва дастрастарини баланд бардоштани ҳавасмандии категорияҳои гуногуни донишҷӯён-курсантҳо ба фарҳанги ҷисмонӣ ин ба назар гирифтани намудҳои аз ҷониби онҳо афзалиятноки фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1.Буриков А. В. Теоретические аспекты организации физической подготовки курсантов / А.В. Буриков // Обзор педагогических исследований. – 2020. – Т. 2. – № 4. – С. 43-48.

2.Буриков А. В. Вопросы формирования физической культуры курсантов/ https://doi.org/10.23670/IRJ.2023.Выпуск: № 9 (135), 2023.

3.Варфоломеева Л.Е. Направленность образовательного процесса по физической культуре в вузе / Л.Е. Варфоломеева, А.В. Буриков, В.Н. Васин // Современный ученый. – 2022. – № 2. – С. 211-215.

4.Васин В.Н. Результаты педагогического эксперимента по совершенствованию уровня физической подготовленности курсантов / В.Н. Васин, А.В. Буриков, А.В. Горохов // Современный ученый. – 2020. – № 2. – С. 191-195.

5.Виленский. М. Я. Горшков. А. Г. Физическая культура и здоровый образ жизни студентов: Учебное пособие для вузов/ Гардарити, 2007.

6.Гришинов В.П. Межличностные отношения курсантов военно-учебного заведения / В.П. Гришинов, С.А. Скрипачев, Н.И. Якунин // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2017. – № 12(154). – С. 67-71.

7.Елькин Ю.Г. Проблемные вопросы физической подготовки в высших военных учебных заведениях / Ю.Г. Елькин, А.В. Буриков // Вестник Ярославского высшего военного училища противовоздушной обороны. – 2021. – № 1(12). – С. 100-107.

8.Железняк. Ю. Д. Петров. П. К. Основы научно – методической деятельности в физической культуре и спорте: Учебное пособие / – М.: Академия, 2008.

9.Ложкина, О. П. Физическая культура в образовательном процессе курсантов (студентов) / О. П. Ложкина, Н. П. Ложкина, В. И. Тютюнников. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 8 (112). – С. 1210-1213. – URL: https://moluch.ru/archive/112/28691/ (дата обращения: 30.08.2024).

10.Михайлова Т.А. Проектная деятельность студентов вуза как фактор повышения качества образования в сфере физической культуры и спорта / Т.А. Михайлова // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2020. – № 4(157). – С. 115-128.

11.Полухин О.Н. Управление развитием физкультурно-образовательного пространства вуза на основе проектного подхода / О.Н. Полухин, В.П. Бабинцев, С.В. Гончарук [и др.] // Теория и практика физической культуры. – 2020. – № 7. – С. 66-68.

12.Стрелков А.А. Влияние функционального состояния на физическую подготовленность курсантов при выполнении задач военно-профессиональной деятельности / А.А. Стрелков, Ю.Г. Елькин, А.В. Буриков [и др.] // Успехи гуманитарных наук. – 2020. – № 12. – С. 86-90.

13.Теория и методика физической культуры: учеб. пособие для студ. Вузов. / под ред. проф. Ю.Ф. Курамшина. – Москва: Сов. спорт, 2004. – 463 с.

14.Теория и организация физической подготовки войск: учебник для курсантов ВИФК / Под ред. В.В. Миронова. – 6-е изд. – СПб.: ВИФК, 2006. – 594 с.

15.Теория и организация физической подготовки войск: учебник для курсантов и слушателей военного института физической культуры. Часть I – Издание пятое, переработанное и дополненное \ Л. А. ВейдерДубровин [и др.]; под ред. Л. А. Вейдер-Дубровина, В.В. Миронова, В.А. Шейченко. – Санкт-Петербург: Военный дважды Краснознаменный институт физической культуры, 1992.– 342 с.

16.Чуб Я.В. Технология учебного проектирования физкультурной деятельности в вузе / Я.В. Чуб // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2016. – № 12(142). – С. 159-164.

17.Шварц. В. Б., Хрущев. С. В. Медико-биологические и аспекты спортивной ориентации и отбора.– М.: Фис, 2000.

МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ҶИСМОНИИ ДОНИШҶӮЁН-КУРСАНТҲОИ ФАКУЛТЕТИ ҲАРБИИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Муаллиф дар мақолааш масъалаҳои ташаккули фарҳанги ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олиро таҳқиқ кардааст. Ӯ қайд мекунад, ки ба омодасозии

ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ ва баланд бардоштани фарҳанги ҷисмонии онҳо ба таври объективӣ иҷрои чунин вазифаҳои нисбатан асосии мустақили тарбияи ҷисмонӣ, аз қабили таҳсилотӣ, рушддиҳанда, тарбиявӣ, солимгардонӣ ва ҳамоҳангсозӣ мусоидат мекунад. Таъкид шудааст, ки муносибати ба таври фаъол мусбати эҳсососиро нисбат ба фарҳанги ҷисмонӣ ҷузъи ҳавасмандӣ-арзишӣ инъикос карда, он талаботи ташаккулёфта ба фарҳанги ҷисмонӣ, низоми донишҳо, манфиатҳо, ангезаҳо ва эътиқодҳоеро дар бар мегирад, ки кӯшишҳои иродавии шахсият, фаъолияти маърифатӣ ва амалӣ барои аз худ кардани арзишҳои фарҳанги ҷисмонӣ, таваҷҷуҳ ба тарзи ҳаёти солим, такмили ҷисмониро инъикос мекунанд. Дар мақола истифодаи методи тарҳрезии педагогӣ зимни ташаккул ва рушди фарҳанги ҷисмонии шахсияти донишҷӯ-курсант ва хондани лексияҳо аз ҷониби омӯзгор баррасӣ шуда, натиҷагирӣ карда шудааст, ки яке аз пайвандҳои соддатарин ва дастрастарини баланд бардоштани ҳавасмандии категорияҳои гуногуни донишҷӯён-курсантҳо ба фарҳанги ҷисмонӣ ба назар гирифтани намудҳои аз ҷониби онҳо афзалиятноки фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *фарҳангӣ ҷисмонӣ, донишҷӯ-курсант, факултети ҳарбӣ, муассисаи таҳсилоти олӣ, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, омодасозии ҷисмонӣ, мутахассиси ҳарбӣ, тарҳрезии педагогӣ, муносибати лоиҳавӣ, омодасозии ҳарбӣ-касбӣ.*

ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ-КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ФАКУЛЬТЕТА ВУЗА

В своей статье автор исследует вопросы формирования физической культуры студентов-курсантов военного факультета вуза. Он отмечает, что физическая подготовка студентов-курсантов военного факультета вуза и совершенствование их физической культуры объективно способствует выполнению относительно основных самостоятельных задач физического воспитания, таких как учебно-развивающие, воспитательные, оздоровительные и координация. Подчеркивается, что активно-положительное эмоциональное отношение к физической культуре отражает мотивационно-ценностный компонент, который включает сформированную потребность к физической культуре, системе знаний, интересам, мотивациям и убеждениям, охватывает волевые усилия личности, познавательную и практическую деятельность по освоению ценностей физической культуры, внимание к здоровому образу жизни, физическое совершенствование. В статье рассматривается использование метода педагогического проектирования в процессе формирования и развития физической культуры личности студента-курсанта и чтения лекций преподавателем, делается вывод о том, что одним из наиболее простых и доступных звеньев повышения мотивация различных категорий студентов-курсантов является учет их предпочтительных видов физкультурной деятельности.

Ключевые слова: *физическая культура, студент-курсант, военный факультет, вуз, физическое воспитание, спорт, физическая подготовка, военный специалист, педагогическое проектирование, проектный подход, военно-профессиональная подготовка.*

ISSUES OF FORMATION OF PHYSICAL CULTURE OF STUDENTS-CADETS OF MILITARY FACULTY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION

In his article, the author reviewed the issues of physical culture formation of students-cadets of the military faculty of the higher education institution. He notes that the physical training of students-cadets of the military faculty of the higher education institution and the improvement of their physical culture objectively contributes to the performance of relatively basic independent tasks of physical training, such as educational, developmental, educational, health and coordination. It is emphasized that an actively positive emotional attitude towards physical culture reflects the motivational-value component, which includes the formed demand for physical culture, the system of knowledge, interests, motivations and beliefs, which include voluntary efforts of the personality, cognitive and practical activities for reflect the acquisition of values of physical culture, attention to a healthy lifestyle, physical improvement. The article discusses the use of the pedagogical project method during the formation and development of the physical culture of the student-cadet personality and the reading of lectures by the teacher, and it is concluded that one of the simplest and most accessible links to increase the motivation of different categories of students-cadets to physical culture is to take into account their preferred types of physical education activities.

Key words: *physical culture, student-cadet, military faculty, institution of higher education, physical education, sports, physical training, military specialist, pedagogical project, project approach, military-professional training.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Қаюмов Маҳмадамин Ҷумъахонович, номзади илмҳои педагогӣ, Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, муовини ректор оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш. Тел.: 918938148. E-mail: mjqayumov_mj@mail.ru.*

Сведения об авторе: *Каюмов Махмадамин Джумъахонович, кандидат педагогических наук, Таджикский институт физкультуры им. С. Рахимова, проректор по физическом воспитанию и спорту. Тел.: 918938148. E-mail: mjqayumov_mj@mail.ru.*

Information about the author: *Qayumov Mahmadamin Jum'akhonovich, Candidate of Pedagogical Sciences, Tajik Institute of Physical Education after. S. Rahimov, Vice-Rector for Physical Education and Sports. Tel.: 918938148. E-mail: mjqayumov_mj@mail.ru.*

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Ахлиллоев Т.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Социально-экономическое развитие и конкурентоспособность страны прежде всего зависит от обеспеченности её высококвалифицированными специалистами. В условиях сегодняшних преобразований в республике, когда осуществляется переход на всеобщее обязательное среднее образование особую актуальность приобретает организация эффективной профориентационной работы во всех звеньях общего и профессионального обучения. Так как система работы по профессиональной ориентации молодежи закладывает основу для субъектного профессионального самоопределения и становления, помогает им в осуществлении осознанного и самостоятельного выбора профессии с учетом своих индивидуальных психофизиологических особенностей, интересов и способностей, а также потребностей определенного экономического региона в реализации практической деятельности в профессиональной сфере.

В условиях перехода школ на обязательное среднее образование возникает объективная необходимость совершенствования профориентационной работы с учащимися общеобразовательных школ. В соответствии Концепцией профессиональной ориентации учащихся в Республике Таджикистан осуществление ее преследует следующие цели:

- обеспечение социальных гарантий в области свободного выбора профессии, вида занятий и способов самореализации личности в условиях рыночных отношений;
- достижение баланса между личным профессиональным интересом, его психофизиологическими особенностями и возможностями рынка труда;
- прогнозирование профессиональных успехов в одной из сфер трудовой деятельности;
- содействие непрерывному развитию профессиональных качеств личности как важнейшего условия его удовлетворенности трудом и личного социального статуса, реализации личной энергии, формирования здорового образа жизни и достойного благосостояния(12,6).

Результативность профориентационной работы и ее качество всецело зависит от уровня профессиональной готовности учителя, так как она выступает координирующим звеном в системе совместной деятельности по оказанию помощи учащимся в формирование их положительного отношения и интереса к тому или иному учебному предмету. Он изучает индивидуальные психолого-физиологические особенности и возможности, интересы и способности каждого учащегося, выбирает средства и определяет возможные пути их дальнейшего развития. Для выполнения ответственных задач по оказанию помощи оптантам, учитель должен быть настоящим профессионалом, который владеет теоретическими знаниями, умеет методически преподнести свой предмет и может организовать совместную и самостоятельную познавательную деятельность учащихся, ориентируется в мире профессий, умеет правильно определять дальнейшую образовательную и профессиональную траекторию обучающегося, может помочь в профессиональном самоопределении старшеклассников в соответствии с желаниями, интересами, индивидуально психолого-физиологическими возможностями и потребностями определенного экономического региона в кадрах.

Следовательно, готовность будущего учителя должна быть направлена на формирование компетентности по организации и управления профориентационной работой в школе, как составного элемента профессиональной компетентности.

Изучение и анализ деятельности выпускников педагогических вузов республики свидетельствует о недостаточном уровне их функциональной готовности к организации и управления работой по профессиональной ориентации школьников. Также стало известно, что формирование профориентационной компетентности будущих учителей происходило стихийно и нецеленаправленно. Вследствие чего возникла несоответствие между необходимостью выполнения профориентационных функций в работе со школьниками и уровнем готовности выпускников к этому виду деятельности.

Актуальность изучения вопросов профориентационной компетентности как составного элемента профессиональной компетентности и ее формирование повышается с переходом системы образования республики к обязательному среднему образованию и профильному обучению. Проблемы подготовки будущих учителей к профориентационной работе в школе находятся в центре внимания многих ученых педагогов, таких как Ю. К. Васильев, В. П. Жуковский, Ф. И. Иващенко, А. В. Калашников, Ю. А. Конаржевский, А. Д. Сазанов, С. Н. Чистякова и др. В.Б.Бондаревский, Е. А. Климов, П. В. Сорокун, С. М. Шабалин и другие рассматривают вопросы профориентационной подготовки будущих учителей в условия профильного обучения.

Несмотря на интенсивное исследование проблемы формирования профориентационной компетентности в определение содержания и сущности самого понятия профориентационная комптентность ученые не пришли к ее единой трактовке. Некоторые ученые рассматривают профориентационную компетентность как способность педагога оказать помощь оптантам в профессиональной ориентации на основе ранее приобретенных знаний, умений и навыков. В работах Е. Н. Бондаренко отмечается, что профориентационная компетентность — это комплекс личностных качеств учителя, которые способствуют ему эффективно организовать совместную деятельность «с обучающимися по оказанию им поддержки в становлении личностного роста, социальной адаптации, принятии решения об избираемой профессиональной деятельности и самоутверждения в ней» [2, с. 42].

Исследователи С. Н. Чистякова, П. С. Лернер и другие профориентационную компетентность рассматривают с позиции деятельности учителя-педагога организатора профориентационной работы, которая ориентирована «на взаимодействие с обучающимися по оказанию им поддержки в становлении личностного роста, социальной адаптации, принятии решения об избираемой профессиональной деятельности и самоутверждения в ней» [13, с. 91].

К. И. Сибгатова дает следующее определение: профориентационная компетентность - это «интегративное личностное образование, обуславливающее способность будущих учителей технологий выполнять профессиональные функции в процессе осуществления профориентационной работы в общеобразовательной школе, учитывая потребности рынка труда и создавая условия для профессионального самоопределения личности учеников» [15]. Н. В. Козырева рассматривает профориентационную комптентность как «интегративную систему, которая содержит способность будущих учителей осуществлять профессиональные функции в процессе профориентационной работы, учитывая разные образовательные потребности учащихся, обеспечивая обоснованное направление профессионального самоопределения и создание условий для его осуществления» [9]. По мнению Т. С. Борисовой «профориентационная компетентность - системное личностное образование, которое интегрирует профориентационные знания, умения, практический опыт, личностно-деловые качества и обеспечивает эффективность выполнения педагогом профориентационной составляющей профессиональной деятельности» [3, с.14].

По утверждению Н. А. Глузмана, «профориентационная компетентность будущего учителя - это целостное образование, представляющее собой системное свойство личности, которое включает профессионально-ценностную мотивацию, профориентационные знания, умения, практический опыт, личностно-профессиональные качества и характеризует готовность и способность будущего учителя к выполнению профориентационных функций в будущей профессиональной деятельности» [4, с.84].

Понятие профориентационная компетентность рассматривается также с позиции управления своим карьерным ростом будущими учителями. В этом аспекте интересно определение профессора Т. А. Ярковой, которая пишет, что «профориентационная компетентность выпускников вузов как комплексное развитие личности, способность и готовность к выбору перспективных профессиональных направлений, проектированию своей профессиональной карьеры в условиях стремительно изменяющегося рынка труда» [17, с.42].

Содержание любого вида компетентности, в том числе и профориентационная компетентность представляет с собой единство и взаимосвязи отдельных ее компонентов. Как известно данная компетентность считается одним из составляющих элементов профессиональной компетентности, и поэтому она рассматривается как совокупность профессиональных качеств, способностей и готовности личности, и включает в себе мотивационных, проектировочно-конструктивных, содержательных, когнитивных, операционно-деятельностных и оценочно-результативных компонентов. Исследователь Т. С. Борисова предлагает, что в структуре профориентационной компетентности выпускников

специальности технологии можно выделит следующие компоненты: «мотивационный - способность видеть и понимать свою педагогическую деятельность, когнитивный - система знаний, необходимых для осуществления деятельности профориентации, операционно-деятельностный - система умений, позволяющих реализовать имеющиеся знания в типовых и нестандартных ситуациях деятельности профориентации, эмоционально-волевой - личностно-профессиональные качества (самоконтроль, умение управлять действиями, из которых складывается выполнение обязанностей и т. д.), которые способствуют эффективной организации деятельности профориентации, ценностный - способность к самоанализу с последующей мотивацией саморазвития, самосовершенствования» [3, с.15]. По мнению Х. В. Процко компонентная структура профориентационной компетентности будущего учителя технологий включает «ключевые содержательные компетентности, которые определяются как способность осознавать смысл профессиональной деятельности в процессе осуществления профессиональной ориентации учащихся и состоят из мотивационной, когнитивной, рефлексивной и операционно-деятельностной компетентностей, т. е. способности выполнять определенные профессиональные задачи в учебно-воспитательном процессе, составляющими которого выступают диагностическая, прогностическая, конструктивная, организационная, коммуникативная, технологическая, корректирующая и исследовательская компетентности» [14, с.122].

Согласно предложению Н. А. Глузмана «в структуре профориентационной компетентности будущих учителей целесообразно, кроме мотивационного, когнитивного и рефлексивного компонентов, выделить еще операционно-деятельностный и эмоционально-волевой. [4]

На основе анализа результатов исследований ученых и практиков, а также обобщения материалов собственных научных поисков мы пришли к выводу, что в структуре профориентационной компетентности будущего учителя можно выделить следующие компоненты: целеобразовательно-конструктивный, мотивационный, содержательный, рефлексивный, операционно-деятельностный, гностико-креативный, оценочно-результативный.

Целеобразовательно-конструктивный компонент профориентационной компетентности является первичным звеном всей системы деятельности профориентатора. Без определения цели предстоящих действий невозможно организовать совместную деятельность субъектов профориентационной работы. Цель это модель предстоящей совместной деятельности профориентатора и оптанта по оказанию ему профориентационной поддержки в осуществлении правильного выбора в условиях свободы выбора профиля обучения и будущей профессии, формирование у детей сознательного отношения к труду, профессионального самоопределения с учетом своих возможностей, способностей и потребностей рынка труда в кадрах.

Одним из центральных элементов в структуре является мотивационно-ценностный компонент, который способствует успешному формированию других компонентов. Мотивационно-ценностный компонент является системообразующим в представленной структуре, поскольку от его сформированности зависит успех формирования всех других ее компонентов. Данный компонент выражая отношения педагога к своей деятельности представляет его педагогическую направленность и проявляется в его потребностях, обуславливающих профессиональные мотивы, интересы и притязания. Следовательно, этот элемент профориентационной компетентности учителя включает в себя мотивы и ценностные ориентации, характеризующие осознанного стремления и направленности на эффективной организации профориентационной работы, обеспечения высокого качества деятельности. Также оно проявляется в интересе к предмету собственной профориентационной деятельности, в усвоении знаний, умений и навыков, способствующих успешному решению профориентационных задач и проблем самосовершенствования в этой области.

Гностико-креативный компонент характеризует теоретическую подготовку будущих учителей в области понимания сущности профориентационной деятельности педагога. Основными показателями уровня сформированности этого компонента являются: знания цели и задачи профориентационной работы с учащимися различных возрастов, сущности и содержательной структуры профориентационной работы в различных типах учебно-воспитательных учреждений, особенностей деятельности учителя-профориентатора, диагностических методов изучения личности оптантов.

В структуре этого компонента можно выделить следующие умения: анализировать программный материал с целью определения возможностей включения профориентационных материалов; анализировать и использовать материалы своего и других предметов в осуществлении профориентации учащихся; анализировать потребности местного экономического региона в кадрах; определять требования отдельных профессий необходимых экономическому региону и составлять профессиограммы; подготовить сообщения, доклады и статьи на темы профориентации учащихся; изучать производственно-технологические особенности отраслей народного хозяйства и их профессий с целью профессиографического описания; изучать и обобщать собственный опыт и опыт работы других учителей и моделировать собственную профориентационную деятельность; повышать уровень своей профориентационной готовности по вопросам теории и практики проблемы профориентации. Следовательно, этот компонент характеризует теоретическую подготовленность профориентатора к выполнению профориентационных задач.

Операционно-деятельностный компонент характеризуется практико-ориентированной готовностью будущего учителя к профориентационной работе, создает условия и дает возможности для самореализации и включает в себя следующие профориентационные умения:

- устанавливать взаимоотношение с учащимися и их родителями, создавая положительный эмоциональный климат в процессе организации и проведения профориентационной работы в ученическом коллективе и с участием представителей общественных институтов;
- отбирать и использовать наиболее эффективные методы, средства и формы организации деятельности оптантов по усвоению ими профориентационного материала;
- осмысливать и создавать в классе педагогическую ситуацию и меры воздействия, способствующие развитию у учащихся самостоятельности и инициативы в выборе профессии;
- организовать практическую деятельность учащихся в процессе учебной и внеучебной работы с целью формирования и развития у них интереса к профессиям на основе усвоения профориентационного материала;
- организовать совместную деятельность оптантов, родителей и представителей общественных институтов по формированию у них интереса к профессиям и сознательному выбору профессии;
- проектировать траекторию индивидуально-образовательного профессионального развития оптанта с учетом его индивидуальных психофизиологических особенностей и творческих возможностей;
- создать условия для эффективного усвоения знаний и формирования умений и навыков;
- определять профориентационные задачи, выявлять эффективные способы их реализации;
- диагностировать уровня сформированности интересов и намерений оптантов, а также результативность проведенной профориентационной работы;
- создать условия для сознательного и обоснованного профессионального самоопределения, и самоидентификации среди обучающихся;
- прогнозировать результативность профориентационной работы, предусматривать последовательность и систематичность совместной профориентационной деятельности субъектов с учетом возможных отклонений;

Таким образом, операционно-деятельностный компонент предполагает наличие профориентационных умений и навыков с учетом специфики профориентационной работы и способствует осознанию конкретных педагогических функций по руководству этим процессом.

Следующим важным элементом профориентационной компетентности будущего учителя является его эмоционально-волевой компонент. По мнению многих исследователей данной проблемы, выделение данного компонента профориентационной компетентности будущего учителя является объективно обоснованным. Как утверждает Н. А. Глузман, «эмоционально-волевой компонент способствует формированию эмоциональной устойчивости и саморегуляции педагога и умений строить собственную программу профессиональной деятельности, что проявляется через такие важные профессиональные качества для эффективной профориентационной деятельности как эмпатия, самоконтроль, умение управлять эмоциями, действиями в различных педагогических ситуациях». [4, с. 84]

Оценочно-результативный компонент профориентационной компетентности характеризуя способности будущего учителя к рефлексии и саморефлексии, проявляется в умениях анализировать и дать объективную оценку и выявлять недостатки своей деятельности, прогнозировать дальнейшие продвижению в сфере этой деятельности с учетом своих индивидуально-психологических особенностей и возможностей. Оценочно-результативный компонент характеризует профессионально личностные особенности педагога и реализуется в рефлексивных процессах и обуславливает эффективному овладению основами профориентационной деятельности. Оценочно-рефлексивный компонент является интегрированной профессионально-личностной характеристикой педагога, реализуемой в эффективном осуществлении рефлексивных процессов, обусловливающих успешное овладение профориентационной деятельностью. Способность самоанализа является стержневым элементом оценочно-рефлексивного компонента профориентационной компетентности и предусматривает сформированности у будущих учителей определенных рефлексивных умений, таких как способность анализа правильности постановки цели, условия и соответствия содержания, методов и форм организации профориентационнной деятельности, умение контролировать деятельность субъектов профориентационной деяятельности, соответствия содержания, методови яформ организации целям и задачам профессиональной ориентации учащихся, умение оценивать результативность и эффективность деятельности участников совместной деятельности.

Элементы структуры профориентационной компетентности

Составные элементы компетенции:	Содержание и характеристика структурных элементов профориентационной деятельности
Социально- личностная -	способность установления эмоционально-деловых контактов в процессе совместной деятельности, способность работать в группе, проявление толерантности в процессе работы по профессиональной ориентации, способность понимания и осознание своей роли и предназначение в профориентационной работы с учащимися.
Когнитивная	Знание теоретических социально- психологических профессионально-педагогических основ профориентационной работы и способность их использования в практической деятельности, владеть умениями и навыками практической реализации ее основных аспектов.
Исследовательская	Знание методологических основ исследовательской деятельности в области профориентации, владеть способностями изучения и анализа педагогического явления, организовать опытно-экспериментальную работу, умение корректировать программу исследования, умения использовать методы теоретического и практического исследования вопросов профессиональной ориентации молодежи.
Аналитическая	умение анализировать педагогический процесс в контексте решения задач профессиональной ориентации учащихся, способность контролировать и корректировать свою профессиональную деятельность
Конструктивно-управленческая	Способность моделирования предстоящей профориентацинной деятельности субъектов профориентационной работы с учетом интересов, склонностей, способностей и потребности оптантов (определять задачи, планирование и анализ практических мероприятий), моделирование индивидуальной траектории профессионального развития оатанта, способность использовать педагогические технологии в профориентационной деятельности.
Корректирующая	владение способами корректировки процесса профессиональной ориентации учащихся во всех этапах с учетом информаций предварительно полученных результатов
Методическая	способность выявлять и использовать профориентационные возможности своего предмета и владение методикой грамотного их использования в условиях обучения учащихся по предмету
Рефлексивно-творческая	способность рефлесировать профориентационную деятельность в процессе занятий, педагогической практики и непосредственно в профессиональной деятельности, способность выбирать нестандартные и альтернативные формы и методы решения задач профессиональной ориентации учащихся
Профессионально-	Способность найти и анализировать информационно-

информационная	профессиографические материалы о профессиях, способность составить профессиограмму включающее в себя материалы о структуре и нормативах профессиональной пригодности, о требованиях предъявляемых к человеку, о профессиональных учебных заведениях, об особенностях рынка труда определенного региона и методически правильно представить их обучающимся
Профессионально-диагностическая	способность использования диагностических методик для изучения профессиональных интересов, направленности, индивидуально-психологических и физиологических возможностей оптантов и определения эффективности проведенной профориентационной работы
Профессионально-консультативная	Способность консультировать учащихся и их родителей по вопросам сознательного профессионального выбора ребенка, с учетом информаций о результатах психолого-педагогической диагностики оптантов

Профориентационная деятельность педагога характеризуется многофункциональностью и широким кругом применяемых компетентностей, следовательно, трудно разделить ее базовые структурные элементы, между тем они существуют в едином пространстве взаимосвязи и взаимозависимости.

Теоретический анализ источников и практики работы вузов республики позволили нам установить, что профориентационная подготовка будущих учителей является одной из актуальных задач современности и важным структурным компонентом профессионально-педагогической подготовки. А профориентационная компетентность будущего учителя является системаобразующим компонентом профориентационной подготовки и представляет собой личностное образование и интегрирует с себя знания, умения, практический опыт, личностные профессиональные качества, которые способствуют успешному выполнению функций в профессиональной деятельности. В структуре профориентационной компетентности нами определены следующие компоненты: целеобразовательно-конструктивный, мотивационный, содержательный, рефлексивный, операционно-деятельностный, гностико-креативный, оценочно-результативный. Каждый из компонентов компетентностей представляют с собой систему отдельных элементов и действий, которые в единстве и во взаимосвязи и взаимозависимости решают профориентационные задачи стоящих перед системой профессионального образования.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Беркутова, Д.И. Подготовка учителя технологии к педагогической поддержке профессионального самоопределения школьников в условиях профильного обучения: Автореф. дис. канд. пед. наук / Д.И. Беркутова. Ульяновск, 2007. - 24 с.

2.Бондаренко Е. Н. Воззрения на профессиональные компетенции современного учителя в различных странах мира // Высшее образование сегодня. - 2009. - N 1. - С. 42-44.

3.Борисова Т. С. Формирование профориентационной компетентности у будущих учителей технологии и предпринимательства в образовательном процессе вуза: автореферат дисс. канд. пед. наук. - Нижний Новгород, 2008. - 21 с.

4.Глузман Н. А. Теоретико-практические аспекты развития педагогического профессионализма преподавателей в классическом университете // Вестник Владимирского государственного университета имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. Серия: Экономические науки. - 2019. -№ 37 (56). - С. 67.

5.Гурова, Е.В. Профориентационная работа в школе: метод, пособие / Е.В. Гурова, О.А. Голерова. М.: Просвещение, 2007. — 96 с.

6.Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» Правовые акты кредитной системы обучения в учреждениях высшего профессионального образования Республики Таджикистан-Худжанд, Свет знаний: 2017.- 308 с. С-12-13.

7.Зеер, Э.Ф. Профориентология: Теория и практика: Учеб. пособие для высшей школы / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Н.О. Садовникова. М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. - 192 с.

8.Климов, Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Климов. 2-е изд., испр. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 304 с.

9.Козырева Н. В. Методическое сопровождение педагогов в развитии профессиональной компетенции по профориентации обучающихся // Профессиональное образование в России и за рубежом. - 2020. - № 4 (40). -С. 148-154.

10.Крившенко, Л.П. Теория и практика подготовки студентов педагогического вуза к профессиональному самоопределению школьников: Дис. д-ра пед. наук / Л.П. Крившенко. М.: 2000. - 332 с.

11.Митина, Л.М. Личность и профессия: психологическая поддержка и сопровождение: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л.М.Митина, Ю.А.Кореляков, Г.В. Шавырина и др.; Под ред. Л.М.Митиной. М.: Издательский центр «Академия», 2005. - 336 с.

12.Концепция профессиональной ориентации в Республике Таджикистан. Утверждено Правительством Республики Таджикистан от 2 октября 2010 года № 499.

13.Педагогическая поддержка профессионального самоопределения старшеклассников / С. Н. Чистякова, П. С. Лернер, Н. Ф. Родичев, Е. В. Титов. М., 2014. 112 с.,

14.Процко Х. В. Подготовка будущих учителей технологий к профориентационной работе в общеобразовательной школе: дисс. канд. пед. наук. - Чернигов, 2009. - 233 с.

15.Сибгатова К. И. Модель профориентационной работы в интегрированной системе «Школа колледж предприятие» // Казанский педагогический журнал. - 2011. - № 1. -С. 83-90.

16.Харитонова Е. А., Дрозд Е. В. Краткий обзор нормативно-правовой базы по профессиональной ориентации в Российской Федерации // Перспективы науки и образования. -2016. - № 1 (19). - С. 26-30.

17.Яркова Т. А., Черкасов А. В., Черкасов В. В. Проблема формирования профориентационной компетентности студентов // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2022. Вып. 5 (223). С. 38-46. https://doi.org/10.23951/1609-624X-2022-5-38-46

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Статья посвящена теоретическому исследованию структуры профориентационной компетентности будущих учителей. Анализированы различные подходы к исследованию и трактовки сущности профориентационной компетентности учителя. Изучение и анализ научных источников позволили автору определить структуру профориентационной компетентности представляющая с собой интегративное единство и взаимосвязи следующих компонентов: целеобразовательно-конструктивный, мотивационный, содержательный, рефлексивный, операционно-деятельностный, гностико-креативный, оценочно-результативный. В статье охарактеризованы составные элементы профориентационных компетенций, а также содержание и структура профориентационной деятельности учителя.

Ключевые слова: *будущий учитель, компетенция, компетентность, профориентационная компетентность, компонентная структура компетенций, профориентационная работа, профессиональное обучение, профессиональная подготовка.*

ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ МУНДАРИҶАИ САЛОҲИЯТИ КАСБИИ ОМӮЗГОРОНИ ОЯНДА

Мақола ба омӯзиши назариявии сохтори салоҳияти роҳнамоии касбии омӯзгорони оянда бахшида шудааст. Равишҳои гуногуни таҳқиқот ва тафсири моҳияти салоҳияти роҳнамоии касбии омӯзгор таҳлил карда мешаванд. Омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ ба муаллиф имкон дод, ки сохтори салоҳияти роҳнамоии касбиро муайян кунад, ки ягонагии интегративӣ ва муносибатҳои ҷузъҳои зеринро ифода мекунад: ҳадафнокӣ-банақшагирӣ, конструктивӣ, ваҷҳнокӣ, мундариҷавӣ, рефлексионӣ, амалиётӣ-фаъолиятӣ, маърифатӣ-эҷодӣ, арзёбӣ-самаранокӣ. Дар мақола унсурҳои таркибии салоҳиятҳои роҳнамоии касбӣ, инчунин мундариҷа ва сохтори фаъолияти роҳнамоии касбии омӯзгор тавсиф карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *муаллими оянда, салоҳият, салоҳиятнокӣ, салоҳият оид ба роҳнамоии касб, сохтори таркибии салоҳиятҳо, кори роҳнамоии касбӣ, таълими касбӣ, тайёрии касбӣ.*

STRUCTURAL ANALYSIS OF THE CONTENT OF CAREER GUIDANCE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

The article is devoted to a theoretical study of the structure of career guidance competence of future teachers. Various approaches to research and interpretations of the essence of a teacher's career guidance competence are analyzed. The study and analysis of scientific sources allowed the author to determine the structure of career guidance competence, which represents the integrative unity and relationships of the following components: goal-educational-constructive, motivational, content-based, reflective, operational-activity, gnostic-creative, evaluative-effective. The article describes the constituent elements of career guidance competencies, as well as the content and structure of a teacher's career guidance activities.

Key words: *future teacher, career guidance competence, competencies, component structure, component structure of competencies, career guidance work, vocational training, vocational training.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ахлиллоев Турдимурод, дотсенти кафедраи педагогӣ ва табиию риёзии Муассисаи давлатии таълимӣ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров»*

Сведения об авторе: *Ахлиллоев Турдимурод, доцент кафедры педагогики и естественно-математических наук Государственного образовательного учреждения «Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова»*

Information about the author: *Akhlilloev Turdimurod, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Natural Mathematical Sciences of the State Educational Institution "Khujand State University named after Academician B. Gafurov"*

ШАРОИТИ ПСИХОЛОГИЮ ДИДАКТИКИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛИИ ХОНАНДАГОН

Қурбонов Ф. А.,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав,
Қаландаров С.
унвонҷӯйи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Мафҳумҳои тафаккур ва тафаккури таҳлилӣ ҳамчун мафҳумҳои ҳамроҳ амал мекунанд. Аз соли 1970 то охири асри XX моҳияти тафаккур танҳо дар марҳилаи таҳияи назарияи он ва муайян кардани усул ва вазифаҳои он қарор дошт. Минбаъд, аз ибтидои асри XXI то имрӯз мафҳуми тафаккур аллакай бо амалҳо ва салоҳиятҳои таълимии универсалӣ мансуб гардида, бо тамоми ҷузъиёт ва ҷанбаҳо баррасӣ ва дар равандҳои гуногуни фаъолият ҳангоми кор бо хонандагони ба категорияҳои гуногун тааллуқдошта амалӣ карда мешавад.

Аммо, сарфи назар аз тафовути равиш, ҳар дуи ин давра тафаккурро ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии таркибии раванди таҳсилот дар баробари донишу малака дар назар доранд. Инкишофи тафаккур дар ҳама ҷо ҳамчун "ҳам мақсад, ҳам унсур ва ҳам натиҷаи тарбияи шахс" дониста мешавад [1, С. 16-24]. Ю.К. Бабанский тафаккурро "қобилияти бошуурона анҷом додани амалҳои таълимӣ" номидааст [2]. Ин таъриф мавқеи муаллифи ин таҳқиқотро дақиқтар баён мекунад.

Педагогика дар ИҶШС ва тағйироти хоси барои он давра дар таълимоти он ба муколамаи олимони педагог дар бораи мазмуни мафҳумҳои малакаҳо ва маҳоратҳо табдил ёфт. Дар ниҳояти кор, таърифи барои ҳамагон маъмул қабул карда шуд: "усулҳои омӯхташудаи фаъолият - маҳорат, усули азхудшуда - малака" мебошанд. Дар баробари ин, ин тафаккур бо он фарқ мекард, ки дар муқоиса бо ин мафҳумҳо он боҳаракаттар ва бошууртар буда, тавассути супоришҳои тамринӣ бо мураккабии афзоянда инкишоф меёбад.

В.В. Краевский, доктори илмҳои педагогӣ салоҳиятҳои хонандагонро ҳамчун "ашёи физикии беҳаракат тавсиф намуд, интиқоли муқаррарии онҳо ғайриимкон аст. Пайдошавии онҳо дар сари кӯдак ба кори фаъоли тафаккури худи кӯдак вобаста аст" ҳамин тавр, онҳоро ҳамчун равандҳои бомулоҳиза муайян мекунад. Маълум мешавад, ки тафаккури дар натиҷаи фаъолияти таҳсилотӣ ташаккулёбанда, низоми равандҳоест, ки дар кори худ мо онҳоро ҷузъи таркибии маъноии тафаккури таҳлилии хонандагон ифода менамоем [5].

Дар солҳои шуравӣ оид ба фаъолияти омӯзишии рушди тафаккури хонандагон бисёр асарҳо таълиф гардида буданд. Таҳқиқоти муҳимтаринро чунин муҳаққиқон ба монанди Л. Виготский, А.Н. Леонтев, П. Галперин, Н.Ф. Тализина, Д.Н. Богоявленский, Е.Н. Кабанова-Меллер, Н. Менчинская, Ю.К. Бабанский, И.Я. Лернер, А.В. Усовая ба анҷом расонидаанд.

Маводи назариявӣ, ки аз ҷониби омӯзгорони донишманди асри XX ба мо ҳамчун мерос омадаанд, бештар бахши инкишофи педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои дарки аҳамияти рушди тафаккур, дарки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот такон бахшид. С.Г. Воровшиков таваҷҷуҳро ба он ҷалб мекунад, ки "дар солҳои 80-уми асри XX равишҳои идроки мунтазами тафаккур ва малакаҳо таҳия карда мешаванд. Н. Паламарчук, Т.И. Шамова тасниф ва таркиби ҳар як навъи тафаккурро таҳия намуданд" [3].

Тафаккури таҳлилии хонандагон дар таҳқиқоти илмии самти педагогӣ гуногунранг тавсиф шуда, бо таърифҳои сершумор айният дода мешавад, аз малакаҳои умумиинсонии мансуб ба фаъолияти зеҳнии ҳар як субъект то амалҳои таълимии вобаста бо равандҳои мушаххас муайян карда мешаванд.

Агар асарҳои Л. Виготский ба асос гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккур бо фаъолияти таълимӣ иртиботи хеле наздик дорад, ки онро ба таври қобили мулоҳиза ташаккул ва рушд медиҳад. Инчунин, фаъолияти таълимӣ, ки фаъолияти асосии инсон дар давраи ташаккули шахсият маҳсуб мегардад, дараҷаи сифати тафаккур, асоснокӣ ва самаранокии онро баланд мебардорад. Ба ғайр аз Л Виготский ин назарияро олимони дигар дар асарҳои худ таҳия кардаанд, ки зуҳурот ва такмили тафаккури таҳлилиро дар зинаҳои гуногуни таълим тавсиф намудаанд.

Масалан, Е.В. Прямикова [10], В.Н. Шапалов [18], А.С. Бароненко, В.А. Кузмина ба таври гуногун мулоҳизаронӣ карда, дар таври умумӣ ба эътирофи ягонаи тафаккури таҳлилӣ ҳамчун ҷузъи рушди фарҳангии шахсият ва умуман ҷомеа ва унсури ҷудонашавандаи шуури субъекти соҳибмаърифат ва бошуур омадаанд. Илова бар ин, дар ҳамаи таҳқиқоти болозикр мавҷудияти тафаккури таҳлилӣ хеле зарур дониста шудааст, ки рушди он дар хонандагон дар оянда рушди ҳамаҷониба ва мавзуни ҷомеаро, ки давлати ҳуқуқиро ташкил медиҳад, таъмин менамояд.

Таърифҳои тафаккури таҳлилӣ, ки дурустии ин мафҳумро ифода мекунанд, ба таври зерин мисол оварда мешаванд:

- ба гуфтаи Т.П. Соломонова, тафаккури таҳлилӣ тавсифномаи бисёрфунксионалии ақлонии хонанда буда, якпорчагии малакаҳои ӯро дар таҳлил ва баҳодиҳии иттилоот, ба низом даровардани донишҳои андухта, тасвият додани фикр ва дуруст гузоштани саволҳо дар назар дорад [14];
- ба андешаи В.М. Чиркова тафаккури таҳлилӣ як гурӯҳи маҳоратҳои мураккабӣ ва низомнокии гуногун мебошад, аз қабили муқоиса, тафриқаи иттилоот, пешниҳоди маълумот дар шакли низоми мантиқӣ, тасвияити хулосаҳо ва шарҳҳои интиқодӣ, ки ба ҳалли масъалаҳои касбӣ нигаронида шудаанд [17];
- ба ақидаи И.Г. Овсянникова, тафаккури таҳлилӣ бо огоҳии тафаккур ва равандҳои таркибии он тавсиф мешавад, ки татбиқи онҳо дар шакли фаъолияти сохторӣ ва мақсадноки суратгиранда аз ангезаҳои субъект ва дар асоси таҷриба, малакаҳои омӯзишӣ ва дониши ӯ бармеояд, ҳамчунин дар асоси фаҳмиши усули фаъолияти зеҳнӣ; Овсянникова инчунин аҳамияти муносибатҳои субъектро бо дигар иштирокдорони фаъолияти таҳсилотӣ ҳангоми ташаккули тафаккури таҳлилӣ қайд мекунад [9].

Ин таърифҳо ба таври васеътар амалкард, номаҳдудӣ ва якпорчагии мафҳуми тафаккури таҳлилиро инъикос мекунанд. Таҷрибаи амалии худамонро бо таърифҳои дар боло зикршуда ҳамгиро сохта, мо метавонем ба хулосае бирасем, ки тафаккури таҳлилӣ инчунин унсурҳои ҳаракатнокӣ, амалкардӣ ва иқтидори баланди фаъолияти зеҳниро дар бар мегирад. Ба андешаи Л.Б. Таренко "тафаккури таҳлилӣ ба мутахассисони оянда имконият медиҳад, ки равандҳои тафаккури худро идора кунанд. Самараи таҳсилот дар азхудкунии маҳоратҳои таҳлилӣ зоҳир мегардад".

Аз ин рӯ, таҳқиқоти мо тафаккури таҳлилиро ҳамчун ҳар гуна намуди фаъолияти фикрӣ баррасӣ менамояд, ки аз ҷиҳати низомнокӣ ва мушкилӣ гуногун аст, вале ҳамеша заминаи зеҳнии субъекти тафаккурро инъикос намуда, имкони дарки воқеияти атрофро фароҳам месозад [15].

Азбаски таҳқиқоти мазкур ошкорсозии мафҳуми тафаккури таҳлилии хонандагонро дар назар дорад, мо тафаккури таҳлилиро бо таваҷҷуҳ ба категорияҳои хонандагоне, ки фаъолияти таҳлилӣ мегузаронанд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Бисёре аз алгоритмҳои фаъолияти фикрӣ ва таҳлилӣ, мулоҳизаҳои баҳодиҳӣ наметавонанд ба маҷмуи малакаҳои категорияҳои гуногуни хонандагон баробар тааллуқ дошта бошанд. Доираи иттилооти омӯхташуда ва роҳҳои тафсири он дар категорияҳои алоҳида низ фарқ мекунад.

Дар натиҷа, проблемае ба миён меояд: маҳз кадом малакаҳо бояд моҳияти тафаккури таҳлилӣ ҳисобида шаванд. Л.С. Рубинштейн, психологи маъруф, ба як низоми умумӣ чунин фаъолиятҳои шуурро, ба монанди "таҳлил, синтез, муқоиса, тасниф, таҷрид (абстраксия)" иртибот медиҳад [11].

Тафаккури таҳлилӣ, ба ақидаи омӯзгорон, аз малакаҳои таҳлил, муқоиса ва тафриқаи мавод, ҳамгироӣ ва пешниҳоди маълумот дар шакли низоми мантиқӣ иборат аст. Дар таҳқиқоти мавриди баррасии мо қароргирифта вижагии маводи ҳар як фанни таълимӣ бо малакаҳои мушаххаси вобаста ба тафаккури таҳлилӣ муқоиса карда мешавад.

Ба афзудани миқдори манбаъҳои иттилоот ва таъсири онҳо ба пешрафти ҷомеа ва тарзи тафаккур таваҷҷуҳ накардан мумкин нест. Мавҷудияти теъдоди хеле зиёди адабиёти бадеӣ ва илмии дастрас барои мардум онро на танҳо манбаи дониш, балки заминаи ташаккули малакаҳои таҳлилӣ низ кардааст. Дар баъзе таҳқиқот олимон тафаккури таҳлилиро маҳз ҳамчун тавсифномаи таҳқиқотӣ медонанд, ки бидуни он коркарди селаи бузурги иттилоот ғайриимкон аст. Мо ин мушоҳидаро дар таълифоти илмии А.П. Гладкова [4], У.Ю. Кукар [6], Э.Г. Собирова [11] ва чанде дигар муҳаққиқон дида метавонем.

Агар ба консепсияи дар таҳқиқоти болозикр бозгӯгардида такя карда шавад ва тафаккури таҳлилиро бо тағйирпазирии он вобаста ба маводи таҳлилшудаи фанҳои гуногуни

таълимӣ ба назар гирифта шавад, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тафаккури таҳлилӣ на тавсифномаи шахсӣ, балки хосияти фаъолияти таҳсилотӣ мебошад. Проблемаи ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва шавқу рағбат ба раванди таҳсилот дар байни хонандагони мактабҳо на танҳо дар низоми таҳсилоти ватанӣ вуҷуд дорад, инчунин аз мавҷудияти чунин ҳадафҳо ва душвориҳои ноил шудан ба онҳо дар низоми онҳо шаҳодат медиҳад. Чунин проблема, дар ҳар куҷое, ки ошкор шавад, интихоб ва корбурди методҳои фаъол ва интерактивиро дар низоми таҳсилот тақозо мекунад.

Меъёрҳои стандартҳои таълими умумӣ ва касбӣ ва робитаи мутақобилаи муҳтавои онҳо боиси таснифи тафаккури таҳлилӣ ба ҷузъҳои зерин мегардад [7, С. 138-152]:

1) таҳлили маълумоти оммавӣ, ки аз захираҳои сершумор ҷамъоварӣ шудаанд, бо таваҷҷуҳ ба мавқеъҳои муаллиф анҷом дода мешаванд; ҷудо кардани тезисҳо, таснифи маълумот, муқоиса ва муттаҳидсозии иттилооти гирифташуда барои ноил шудан ба ҳадафҳои кори таҳлилӣ;

2) таҳлили рӯйдодҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, муайян кардани вобастагии байни онҳо (вақте ки баъзе рӯйдодҳо бо мавҷудияти ҳодисаҳои дигар муайян карда мешаванд), тафриқасозӣ аз рӯйи тавсифоти асосӣ ва ба низом даровардани равандҳое, ки фаъолияти ҳаётии ҷомеаро ташкил медиҳанд;

3) асоснокшавандагии натиҷаҳои равандҳои таҳлилӣ, ҷудо кардани нуктаҳои асосии таҳлил ва нишон додани эътимоднокии иттилооти гирифташуда бо роҳи пешниҳоди мисолҳои равшани зуҳуроти он дар воқеият.

Таҳқиқоти муаллифони саршинос дар якҷоягӣ бо таҷрибаи шахсӣ ба мо имкон медиҳад, ки унсурҳои таркибии тафаккури таҳлилиро муайян намоем:

-ангезавӣ

-маърифатӣ;

-асолатию фаъолиятӣ.

Унсури ангезавии тафаккури таҳлилӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ азхудкунии назарияи таҳлил, ҳадафҳо ва аҳамияти он дар раванди таълим, пайдоиши шавқу рағбат ва ҳавасмандии ба даст овардани тафаккури таҳлилӣ ҳангоми коркарди маълумот ва дар раванди фаъолияти таҳсилотӣ мебошад.

Унсури маърифатии тафаккури таҳлилӣ мавҷудияти дониш ва маҳоратҳои ба он нигаронидашударо дар бар мегирад. Дар ин ҷо амиқтар омӯхтани назарияи таҳлил, аз ҷумла тасаввурот дар бораи ҳамаи навъҳои фаъолияти фикрӣ, инчунин дар амалия татбиқ намудани онҳо дар назар дошта мешавад. Ин гуна дониш имкон медиҳад, ки таҳлили амиқ ба моҳияти объектҳои омӯхташаванда ва таъсири мутақобилаи онҳо оварда расонад.

Унсури асолатию фаъолиятӣ, дар навбати худ, равиши инфиродӣ ба фаъолияти таҳлилиро ифода мекунад. Дар ин ҷо ҳам дониш ва ҳам таҷрибаи ин ё он мавзуъ ва ҳам идроки шахсии ӯ — отифавӣ ва эҷодӣ нақши муҳим доранд. Дар ҷараёни чунин таҳлил ақидаҳои нав ва роҳҳои ба худ хосси ҳалли проблемаҳои матраҳгардида пайдо мешаванд, ки ҳангоми таҳлили ин ё он объект ҳамроҳ мешаванд.

Унсурҳои тавсифшуда инчунин низоми арзёбии тафаккури таҳлилиро дар муассисаҳои таҳсилотӣ ташкил медиҳанд.

Дар таҳқиқоти Н.К. Нурихонова [8] ва Т.П. Соломонова [14] мо метавонем бо марҳилаҳои муайяншудаи ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва тавсифномаҳои онҳо шинос шавем. Ин иттилоот дар партави баррасии тафаккур ҳамчун раванди дарозмуддати рушдёбанда арзишманд аст. Дар таҳқиқоти онҳо силсиламаротиби муайяни дараҷаи рушди тафаккурро пайгирӣ мешавад, ки бо назардошти меъёрҳои муайян ташаккул ёфтааст: "қобилияти рушдёфта ба хулосабарориҳои мустақилонаи башардӯстона, ҳукм ва натиҷагирӣ; мукаммалии иҷрои алгоритмии (пуррагӣ) амалиёти зеҳнӣ; дараҷаи саводнокии амалиётӣ; ҷанбаи огоҳии тафаккури бадастомада; қобилияти арзёбии вокунишии дониш ва рафтори ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар байни хонандагони синфҳои болоӣ".

Аз нуқтаи назари психологҳо тафаккурро бо назардошти суръат, мустақилият, қобилияти мулоҳизаҳои баҳодиҳӣ ва имконияти мутобиқшавӣ ба вазъият, амиқии фикр ва густардагии ақидаи он баррасӣ кардан лозим аст. Г.А. Сикорская инкишофи тафаккурро ба ду зина тақсим мекунад. Якум – "иттилоотию ангезавӣ" – интихоби иттилооти заруриро дар назар дорад. Дуюм – "фаъолиятию пешгӯӣ" – ба низом даровардани иттилооти бадастомада ва корбурди он мувофиқи таъинот [13].

Ҷадвали 2. ***Меъёрҳои арзёбии тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ***

Унсурҳои тафаккур	*Меъёрҳо*
Ангезавӣ	Таваҷҷуҳ ба фаъолияти иҷтимоӣ; шавқу рағбат ба равандҳои таҳлилӣ ва дарки ҳадафи ниҳоии онҳо; идроки мақсади раванди таълим ва нақши равандҳои таҳлилӣ дар он; малакаҳои худомӯзӣ, амалисозии таълимӣ ва эҷодӣ.
Маърифатӣ	Доштани асоснокии назариявии равандҳои таҳлилӣ ва қобилияти татбиқи онҳо; малакаҳои корбурди донишҳои дар ҷараёни фаъолияти таълимӣ гирифташуда; майли васеъ намудани пойгоҳи дониш ва маҳоратҳои бадастовардашуда; қобилияти тартиб додани нақшаи фаъолияти таҳлилӣ, амалӣ намудани он, огоҳ будан аз ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти худ.
Аслолатию фаъолиятӣ	Мавҷуд будани таҷрибаи фаъолияти таҳлилӣ дар раванди таҳсилот; кӯшиши гунаҳои беназири ҳалли проблемаҳо, равиши инфиродӣ ба вазифаҳо; мавҷудияти ақидаҳо ва мавқеи асоснок, назари шахсӣ ба маводи таҳлилшаванда.

Аз нуқтаи назари психологҳо тафаккурро бо назардошти суръат, мустақилият, қобилияти мулоҳизаҳои баҳодиҳӣ ва имконияти мутобиқшавӣ ба вазъият, амиқии фикр ва густардагии ақидаи он баррасӣ кардан лозим аст. Г.А. Сикорская инкишофи тафаккурро ба ду зина тақсим мекунад. Якум – “иттилоотию ангезавӣ” – интихоби иттилооти заруриро дар назар дорад. Дуюм – “фаъолиятию пешгӯӣ” – ба низом даровардани иттилооти бадастомада ва корбурди он мувофиқи таъинот [13].

Мо дар таҳқиқоти мазкур низоми тавсифкардаи А.В. Усова ва Е.Н. Селиверстоваро ба асос мегирем. А.В. Усова, доктори илмҳои педагогӣ бар ин назар аст, ки “хонандаи дар дараҷаи паст қарордошта танҳо амалҳои алоҳидаро иҷро мекунад ва пайдарпайии онҳо беназму тартиб буда, амалҳо дар маҷмуъ нодуруст дарк карда мешаванд. Дар сдараҷаи миёна хонанда тамоми амалҳои заруриро иҷро мекунад, аммо оид ба пайдарпаии онҳо камтар андешаронӣ шудааст ва худи амалҳо ба қадри кофӣ бошуурона нестанд. Хонанда дар дараҷаи баланд ҳамаи амалҳоро иҷро мекунад, пайдарҳамии онҳо оқилона, амалҳо, умуман, бошуурона мебошанд”. Низоми баҳодиҳии ӯ ба огоҳ будан, мантиқӣ будан ва низомнокии амалҳои анҷомдодаи хонандагон асос ёфтааст [16].

Доктори илмҳои педагогӣ Е.Н. Селиверстова, низ дараҷаҳои “амалиётию муассир, фаъолиятӣ, шахсиятиро” ҷудо мекунад. Дар дараҷаи нахустин хонандагон танҳо баъзе фаъолияти маърифатиро инкишоф медиҳанд. Дар марҳилаи дуюм хонанда метавонад аллакай ҳамчун созмондиҳандаи фаъолияти таҳлилӣ баромад карда, низоми ягонаи азхудкунии донишҳои навро таҳия намояд. Фаъолиятҳо дар он бештар субъективӣ буда, тавсифномаи шахсиро ба даст меоранд. Марҳилаи сеюм бошад, бештар инфиродӣ аст, бо вокуниш, муайян кардани моҳияти равандҳои таҳлилӣ ва аҳамияти онҳо дар рушди худи шахс тавсиф мешавад [12].

Бо такя ба таҳқиқоте, ки мо анҷом додем, дар кори худ марҳилаҳои зерини инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумиро ҷудо намудем:

-танқидӣ;

-самаранок;

-эҷодӣ.

Марҳилаи “танқидӣ”-ро мо ҳамчун ибтидои рушди тафаккури таҳлилӣ тавсиф мекунем. Дар он марҳила хонандагон ё ҳанӯз малакаҳои ҳалли масъалаҳои таҳсилотиро надоранд, ё аз рӯйи намунаҳои додаи омӯзгорон корҳоро бидуни халалдор намудани низоми асосӣ иҷро мекунанд.

Марҳилаи “самаранок” тафаккури бештар рушдёфтаро дар назар дорад, ки “самара”-и он - натиҷаҳои инфиродӣ мебошанд. Дар он хонандагон ба намудҳои гуногуни фаъолиятҳои таълимӣ дастрасӣ доранд, онҳо мустақилона нақшаи кориро тартиб медиҳанд ва ба ҳадафҳои худ ноил мешаванд.

Ба марҳилаи “эҷодӣ” на ҳар хонанда ноил мегардад, он бештар аз ҳама фардӣ аст, зеро он қобилияти эҷодӣ ва вуҷуд доштани истеъдодро дар назар дорад, ки моро водор мекунад, ки онро ҳамчун сатҳи алоҳида фарқ кунем. Ҳангоми тафаккури эҷодӣ, хонандагон майл ба

роҳҳои ғайриоддии ҳалли масъалаҳоро дошта, ба такмил додани равандҳои дастрас ва тамоми воқеияти намоён кӯшиш мекунанд. Омӯзиши ин падида мушкилтар аст, аммо таваҷҷуҳи бештари муҳаққиқонро ба худ ҷалб менамояд.

АДАБИЁТ:

1.Алексашкина, Л.Н. О системном подходе к развитию умений школьников при изучении истории в основной и старшей школе / Л.Н. Алексашкина // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2011. – № 5. – С. 16–24.

2.Бабанский, Ю.К. Методы обучения в современной образовательной школе / Ю.К. Бабанский.– Москва: Просвещение, 1985. – 208 с.

3.Воровщиков, С. Г. Формирование универсальных учебных действий: внутришкольная система учебно-методического и управленческого сопровождения: монография / С. Г. Воровщиков, Е. В. Орлова – Москва: МПГУ, 2012. – 210 с.

4.Гладкова, А.П. Формирование исследовательских умений младшего школьника во внеурочной деятельности: дис. канд. пед. наук:13.00.01 / Гладкова Александра Петровна. – Волгоград, 2013. – 26 с.

5.Краевский, В. В. Педагогика / В. В. Краевский, В. И. Журавлев и др. – Москва: Педагогическое общество России. – 1998. – 254 с.

6.Кукар, У.Ю. Формирование исследовательских умений старшеклассников в учреждении дополнительного образования: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Кукар Ульяна Юрьевна. – Магнитогорск, 2010. – 190 с.

7.Мулюкова, А. Г. Технология развития аналитических умений слушателей подготовительного отделения вуза // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. – 2020. – 31(154). – С.138-152.

8.Нуриханова, Н.К. Формирование интеллектуальных умений у младших школьников в образовательном процессе: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Нуриханова Наиля Камаловна. – Уфа, 2006. – 22 с.

9.Овсянникова, И. Г. Формирование аналитических умений у иностранных студентов в процессе изучения дисциплин профессионального цикла в педагогическом вузе: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Овсянникова Ирина Геннадьевна. – Волгоград, 2014. – 26 с

10.Прямикова, Е. В. Формирование социального мышления старшеклассника в процессе изучения общественных наук: автореф. дис. канд. пед. наук: 22.00.06 / Прямикова Елена Викторовна. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.

11.Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 720 с.

12.Селиверстова, Е. Н. Развивающая функция обучения: опыт дидактической концептуализации / Е. Н. Селиверстова. – Владимир: ВГПУ, 2006. – 218 с.

13.Сикорская, Г. А. Формирование интеллектуальных умений старшеклассников в довузовском образовании: на основе университетской школы: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Сикорская Галина Анатольевна. – Оренбург, 2004. – 22 с.

14.Соломонова, Т. П. Формирование аналитических умений старшеклассников в гуманитарном образовании: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Соломонова Татьяна Петровна – Оренбург, 2010. – 22 с.

15.Таренко, Л.Б. Педагогические условия формирования аналитических умений у студентов – будущих специалистов в области информационных технологий: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Таренко Людмила Борисовна. – Ульяновск, 2010. – 218 с.

16.Усова, А.В. Формирование у учащихся учебных умений / А.В. Усова, А.А. Бобров. – Москва: Знание, 1987. – 78 с.

17.Чиркова, В.М. Формирование аналитических умений у студентов-медиков в процессе изучения русского языка как иностранного: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Чиркова Вера Михайловна. – Курск, 2010. – 23 с.

18.Шапалов, В.Н. Формирование обществоведческого мышления учащихся старших классов: автореф. дис.канд. пед. наук: 13.00.01 / Шапалов Владимир Николаевич. – Тюмень, 2003. – 24 с.

ШАРОИТИ ПСИХОЛОГИЮ ДИДАКТИКИИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛИИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола шароитҳои психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Дар ин росто, муаллиф қайд мекунад, ки дар замони шуравӣ оид ба фаъолияти омӯзишии рушди тафаккури хонандагон бисёр асарҳо таълиф гардида, маводи назариявие, ки аз ҷониби олимони асри XX ба мо ҳамчун мерос мондаанд, бештар бахши рушди педагогикаи ватаниро муайян намуда, барои дарки аҳамияти рушди тафаккур, дарки моҳияти он ва нақши он дар равандҳои таҳсилот такон мебахшад. Вобаста ба ин муаллифи мақола таъкид мекунад, ки тафаккури таҳлилии хонандагон дар таҳқиқоти илмии самти педагогӣ гуногунранг тавсиф шуда, бо таърифҳои сершумор айният дода

мешавад, аз малакаҳои умумиинсонии мансуб ба фаъолияти зеҳнии ҳар як субъект то амалҳои таълимии вобаста бо равандҳои мушаххас муайян карда мешаванд.

Муаллиф таҳқиқоти муаллифони саршиносро дар якҷоягӣ бо таҷрибаи шахсии худ баррасӣ карда, унсурҳои таркибии тафаккури таҳлилиро, ба монанди ангезавӣ, маърифатӣ ва асолатию фаъолиятӣ муайян карда, онҳоро тавсиф кардааст.

Калидвожаҳо: *шароити психологию дидактикӣ, ташаккул, тафаккури таҳлилӣ, рушди тафаккур, педагогика, омӯзиш, дарки моҳият, равандҳои таҳсилот, таҳқиқоти илмӣ, фаъолияти зеҳнӣ, малакаҳои умумиинсонӣ, унсурҳои таркибӣ, ангезавӣ, маърифатӣ.*

ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

В статье рассматриваются психолого-дидактические условия формирования аналитического мышления учащихся средних общеобразовательных учреждений.

В связи с чем, автор отмечает, что в советское время было написано много работ по учебной деятельности по развитию мышления учащихся, а теоретический материал, унаследованный нами от ученых XX века, во многом определяет сферу развития отечественной педагогики, дает толчок к осознанию важности развития мышления, пониманию его сущности и роли в процессах образования. В связи с этим, автор статьи подчеркивает, что аналитическое мышление учащихся в научных исследованиях педагогического направления характеризуется многообразием и отождествляется с многочисленными определениями, начиная от универсальных навыков, относящихся к интеллектуальной деятельности каждого субъекта, и заканчивая учебными действиями, связанными с конкретными процессами.

Автор статьи, рассмотрев исследования ведущих авторов в сочетании со своим личным опытом, определяет и охарактеризует составляющие элементы аналитического мышления, такие как мотивациионный, познавательный и деятельностный.

Ключевые слова: *психолого-дидактические условия, формирование, аналитическое мышление, развитие мышления, педагогика, обучение, восприятие сущности, образовательные процессы, научные исследования, интеллектуальная деятельность, универсальные навыки, структурные, мотивационные и когнитивные элементы.*

PSYCHOLOGICAL AND DIDACTIC CONDITIONS OF FORMATION ANALYTICAL THINKING OF STUDENTS

The article examines the psychological and didactic conditions for the formation of analytical thinking of students of secondary educational institutions.

In this regard, the author notes that in Soviet times many works were written on educational activities for the development of students' thinking, and the theoretical material inherited from us by scientists of the twentieth century largely determines the sphere of development of domestic pedagogy, gives an impetus to awareness of the importance of developing thinking, understanding its essence and role in educational processes. In this regard, the author of the article emphasizes that the analytical thinking of students in scientific research of the pedagogical direction is characterized by diversity and is identified with numerous definitions, ranging from universal skills related to the intellectual activity of each subject, and ending with educational activities related to specific processes.

The author reviewed the research of the leading authors in combination with their personal experience, identified and characterized the constituent elements of analytical thinking, such as motivation, cognition and originality.

Key words: *psychological and didactic conditions, formation, analytical thinking, development of thinking, pedagogy, learning, perception of essence, educational processes, scientific research, intellectual activity, universal skills, structural, motivational, cognitive elements.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Қурбонов Файзалӣ Асадуллоевич - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, устоди кафедраи педагогикаи факултети педагогика ва варзиш, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент. Сурога: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, хиёбони Айнӣ, 67. Телефон: (+992) 93 - 512 - 00 – 60.*

Қаландаров Салоҳидин Аҳмадович - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, устоди кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи факултети таърих ва ҳуқуқ. Сурога: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, хиёбони Айни, 67. Телефон: (+992) 900 - 13 - 08 – 06.

Сведение об авторах: *Курбанов Файзали Асадуллоевич - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, преподаватель кафедры педагогики факультета педагогики и физической культуры, кандидат педагогических наук, дотсент. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, проспект Айни, 67. Телефон: (+992) 93-512-00-60.*

Қаландаров Салохидин Аҳмадович - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, преподаватель кафедры методики преподавания истории и права факультета истории и права. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, проспект Айни, 67. Телефон: (+992) 900 - 13 - 08 – 06.

Information about the authors: *Kurbanov Faizali Asadulloevich - Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, Head of the Department of Pedagogy, Faculty of Pedagogy and Sports, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Ayni avenue, 67. Phone: (+992) 93 - 512 - 00 - 60.*

Qalandarov Salohidin Akhmadovich - Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, Head of the Department of Teaching Methods of History and Law, Faculty of History and Law. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Ayni avenue, 67. Phone: (+992) 900 - 13 - 08 - 06.

ТАЪСИРИ АРЗИШҲОИ МУҲИМИ ВАРЗИШӢ БА ҲАЁТИ НАВРАСОНИ ДУШВОРТАРБИЯ

Сайдалиев У.

унвонҷӯйи Донишгоҳи давлатии омузгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Назарияҳои сершумори тарбия бо он муайян мегарданд, ки онҳо ба кадом модели олии тарбиягиранда нигаронида шудаанд. Зимнан, ин модели олӣ бисёр вақт бо талаботи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа низ муайян мегардад.

Шароити муосир шахсияти мутаносиб ва ҳаматарафа инкишофёфтаро талаб мекунанд, яъне аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол, эҷодкор, ки сарвати маънавӣ, покизагии ахлоқӣ ва камолоти ҷисмониро дар бар мегирад. Шаклҳои ахлоқӣ, эстетикӣ, коммуникативӣ, экологӣ, ҷисмонӣ, психикӣ ва дигар шаклҳои фарҳанги ӯ ташаккул ёфтаанд. Ин шахсият дар соҳаҳои тағйирдиҳӣ, маърифатӣ, бадеӣ ва дигар соҳаҳои фаъолият иштирок мекунад. Зимнан, дар ҳар кадоме аз ин соҳаҳо ӯ машғулиятҳои мушаххасеро интихоб менамояд, ки ба қобилиятҳои инфиродӣ ва талаботи ҳамин шахс бештар мутобиқ буда, инкишофи то қадри имкон пурраи шахсияти ӯро таъмин мекунанд.

Бо мақсади тарбияи насли наврас ва тамоюл ба модели шахсияти дар боло тавсифшуда муносибатҳои зерин истифода бурда мешаванд:

1. Муносибати ба шахсият равонашуда. Дар шароитҳои чунин муносибат ба тарбия модели то андозае ниҳоӣ – модели олии шахсият ва ҳамаи таркибҳои боқимондаи системаи тарбиявӣ ҳамчун принсипи умумӣ қабул карда мешавад, шароитҳои фаъолияти ӯ бо назардошти натиҷаи мушаххаси додашуда лоиҳасозӣ ва татбиқ мегарданд. Шахсияти тарбиягиранда нақши бартаридошта ва системасозро иҷро мекунад. Ба омӯзгорон зарур аст, ки ҳамаи шароитҳоро барои худинкишофёбии шахсиятии кӯдак, пеш аз ҳама, барои инкишофи маънавӣ-ахлоқии ӯ фароҳам оранд.

2. Муносибати фаъолиятӣ. Инсон дар фаъолият инкишоф ва такмил меёбад. Аз ин рӯ, ба омӯзгорон зарур аст, ки тарбиягирандаро фаъолона ба коре ҷалб намоянд, ки барои ӯ шавқовар асту аз уҳдаи иҷрои он баромада метавонад. Бо ин мақсад ҳамаи шароитро барои татбиқи ҷиҳатҳои маромнокӣ-талаботӣ, чораёнӣ ва мазмунии фаъолият, вале бо назардошти шахсияти мушаххас интихобшуда фароҳам овардан лозим аст.

3. Муносибати фарҳангшиносӣ. Ин муносибат ҳамчун принсипи мувофиқати фарҳангии тарбиягирандае, ки нақши системасозро иҷро мекунад, татбиқ карда мешавад. Моҳияти принсипи мувофиқати фарҳангии тарбия аз он иборат аст, ки ҳар қадар тарбия ба заминаи фарҳанг бештар ҳамгиро карда шавад, ҳамон қадар самараноктар мегардад ва тарбиягиранда намунаҳои беҳтарини фарҳанги миллат, кишвар ва тамаддуни ҷаҳониро фаъолона аз худ карда, эҷодкорона инкишоф медиҳад. Яъне тарбия дар асоси принсипи мувофиқати фарҳангӣ – ташкили тарбия ҳамчун ҷараёни аз тарафи шахсият аз худ кардан ва инкишоф додани дастовардҳои фарҳанг.

4. Муносибати арзишӣ. Татбиқи ин муносибат дар тарбия ба таҳқиқи масъалаи инкишоф ва худинкишофёбии арзишҳои аслии миллӣ ва умумиинсонӣ дар соҳаи фарҳанги маънавӣ ва моддӣ дар насли наврас зич вобаста аст. Тарбияи насли наврас ба шахсияти худинкишофёбанда ҳамаи маҷмуи арзишҳоеро, ки инсон дар асри XXI ба онҳо сазовор шуда метавонист, бояд нишон диҳад. Тамоилҳои арзишии шахсият дар тарбия аҳамияти хос касб мекунанд, чунки онҳо, аз як тараф, нақши омилҳои дохилӣ, аз тарафи дигар, нақши меъёрҳоеро, ки дар такя ба онҳо шахсият рафтор ва фаъолияти худро ба роҳ мемонад, иҷро мекунанд.

5. Муносибати гуманистӣ. Ин муносибат тамоил ба худи шахс, эҳтироми қадру қимати инсонии ӯ, фароҳам овардани шароити зарурӣ барои инкишофи озодонаи ӯро пешбинӣ менамояд. Муносибати гуманистӣ дар тарбия, аз як тараф, ба ҷаҳонбинии инсонгароӣ такя мекунад, аз тарафи дигар, ба он равона шудааст, ки дар тарбиягиранда ҷаҳонбинии

гуманистӣ мақсаднок ташаккул дода шавад: муносибатҳои одилона ва софдилона бо атрофиён, эҳтироми онҳо, муносибати гуманистӣ ба табиат [1; 60].

Мақсади асосии тарбия, аз ҷумла тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар вазъияти муосири иҷтимоӣ-фарҳангӣ фароҳам овардани шароит барои ошкор намудани имкониятҳои кӯдак ҳамчун шахсият аст. Тарбияи ҷисмонӣ иқтидори азими тарбиявӣ дорад. Имрӯз ягон соҳаи фаъолияти инсониро ёфтан номумкин аст, ки ба тарбияи ҷисмонӣ алоқамандӣ надошта бошад. Зеро тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш арзишҳои ба таври умумӣ эътирофшудаи ҳар як шахс ва ҷомеа дар маҷмӯъ мебошанд.

Варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва ё худ тарбияи бадан ҷараёни иҷтимоӣ, физиологӣ, педагогӣ ва психологиест, ки ба солимии шахс ва инкишофи ҷисму равони ӯ нигаронида шудааст (шиноварӣ, футбол, баскетбол, волейбол, йога, аэробика, шоҳмот, теннис ва ғайраҳо) .

Вобаста ба таърихи пайдоиши варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар радифи дигар халқу миллатҳо, муҳаққиқон ва таърихшиносони тоҷик низ маълумотро пешниҳод карда, дар онҳо ба он ишора мекунанд, ки тоҷикон дар Осиёи Марказӣ байни ҳазораи то мелоди асрҳо 7-9 дар водии Зарафшон, шаҳрҳои Бухорою Самарқанд, Суғду Истаравшан ва дар манотиқи Мовароуннаҳр умр ба сар бурдаанд. Аз рӯйи бозёфтҳои таърихӣ бармеояд, ки онҳо ба бозиҳои аспсаворӣ, шамшербозӣ, найзазанӣ, гӯштингирӣ, чавгонбозӣ, шикор, завракронӣ таҷрибаи беҳамто доштанд. [9;6].

Аҳамияти варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар тасаввуротҳои назариявии бештар паҳншудаи муосир дар бораи шаклҳо ва функсияҳои тарбияи ҷисмонӣ, дар бораи принсипҳо, мақсаду вазифаҳои фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ дар асарҳои Асоев М.Ҳ., Намозов Т., Саидова М.Х., Сафаров Ш.А., Турсунов Н.Н. ва дигарон инъикос ёфтааст.

Тарбияи ҷисмонӣ функсияҳои ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодиро иҷро мекунад, ки гуногунӣ ва миқдори зиёди онҳо ба сифати воситаи ноил шудан ба ҳадафҳои муҳимму муайяни иҷтимоӣ истифода бурдани тарбияи ҷисмониро имконпазир мегардонанд. Тарбияи ҷисмонӣ қисми муҳимми фарҳанги ҷомеаро ташкил медиҳад – ҳамаи маҷмуи дастовардҳои он барои таҳия ва истифодаи оқилонаи воситаю усул ва шартҳои махсус ба такмили ҷисмонӣ равона шудааст. Варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун яке аз ҷанбаҳои муҳиму пурмазмуни фарҳанг дар қатори фарҳанги зеҳнӣ, ахлоқӣ ва зебоипарастӣ баррасӣ гардида, дар баробари нақши худ дар такмили ҷисмонии инсон, тарбияи ҷисмонӣ ба ҷаҳони маънавии инсон ҳам таъсири зиёд расонда метавонад.

Инкишофи яклухти шахсият имконпазир аст, вақте ки тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун қисми таркибии фарҳанги гуманитарӣ се гурӯҳи вазифаҳои ба ҳам алоқамандро иҷро мекунад:

-вазифаҳои табиӣ-фарҳангӣ, ки ба анҷоми ҳамоҳангсозии инкишофи биологии ҳамаи системаҳои организм ва устуворгардонии қувваҳои ҳаётии он равона шудаанд;

- вазифаҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ки вазифаҳои маърифатӣ, ахлоқӣ-маънавӣ, арзишӣ-маъноиро дар бар гирифта, ба шахсият дар шакли ифодашуда пешниҳод мегарданд ва дар амалияи иҷтимоӣ дар намуди меъёрҳо ва арзишҳои фарҳангӣ вуҷуд доранд;

- вазифаҳои иҷтимоӣ-психологӣ, ки инкишофи умумифарҳангии шахсият, худмуайянкунии ӯ дар фаъолияти муҳимми ҳаётӣ ва дар дурнамо, худфаъолгардонӣ, худсобиткунӣ, азхудкунии ҳисси ҳувийят ва шахсият, нишон додани қобилиятҳои коммуникативӣ дар муҳити наздикро таъмин мекунанд [95].

Дар назарияи муосири тарбияи ҷисмонӣ масъалаи тарбия ба воситаи аз худ кардани иқтидори тарбияи ҷисмонӣ баррасӣ карда мешавад. Тарбияи ҷисмонӣ имкон медиҳад, ки дар инсон муносибати бошуурона ба амалҳои худ ташаккул дода шавад, амалҳои худсарона маҳдуд карда шаванд ва дар инсон шавқу рағбат ба такмилёбӣ инкишоф дода шавад.

Фаъолияти яклухти инсон аз талаботу маром ва ҳадафу шартҳои ноилшавӣ ба мақсад ва фаъолияти ба онҳо мутаносиб иборат аст. Аз ин рӯ, фаъолияти мушаххаси инсонро вақте таҳлил кардан мумкин аст, ки талабот ва мароми ин фаъолият муайян карда мешаванд. Вазифаи асосӣ аз муайян намудани талаботҳо ва маромҳои машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ ва варзиш мувофиқи маълумотҳои инфиродии психикӣ ва ҷисмонии инсон ва қаноатмандии онҳо аз фаъолияти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш иборат аст.

Фаъолият ва шуур дар инкишофи психикии инсон таркибҳои муайянкунанда мебошанд. Рафтори инсон вобастагии иҷтимоӣ дошта, муҳити иҷтимоӣ сарчашмаи ташаккули ӯст, бинобар ин, шахсият субъекти амали иҷтимоӣ мебошад. Хусусият ва

рафтори инсон, сохтори шахсияти ӯ дар маҷмуъ бо ҳамон шароитҳои иҷтимоӣ муайян мегарданд, ки ӯ дар ҳамин шароитҳо зиндагӣ мекунад.

Яке аз механизмҳои муҳимми ташаккул, тарбия ва азнавтарбиядиҳии шахсият таъсиррасонӣ ба шахсият тавассути бозсозии муҳити наздики иҷтимоии ӯ, соҳа ва шароитҳои фаъолият бо бозсозии минбаъдаи маромнокӣ (маҳз тавассути фаъолият) ба шумор меравад. Ин имконпазир аст, агар воситаҳое истифода бурда шаванд, ки онҳо ба тағироти назаррас ё дар ҳолати воқеӣ, муҳити иҷтимоӣ ё иҷтимоӣ-психологии шахсият (ки тағиротҳои воқеӣ дар худи шахсият тавассути ин тағирот имконпазиранд) ё дар ҷаҳони инфиродӣ-психологии шахсият бевосита бо татбиқи минбаъдаи ин тағиротҳо дар рафтори муҳимми иҷтимоӣ оварда мерасонанд [1;36].

Яке аз чунин воситаҳо тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бо ҳамаи падидаҳои гуногун ва иқтидори худ барои ташаккул ва инкишофи шахсият шуда метавонанд.

Тарбияи ҷисмонӣ таърихан дар зери таъсири талаботҳои амалии ҷомеа ва талабот ба омодагии мукаммали ҷисмонии насли наврас ва аҳолии калонсол ба меҳнат ташаккул ёфтааст. Ҳамзамон, дар баробари ташаккули системаи таълиму тарбия, тарбияи ҷисмонӣ ба омили асосии ташаккули маҳорату малакаҳои баҳаракатоваранда табдил меёфт. Бо вуҷуди ин, хусусияти амалии тарбияи ҷисмонӣ, ки имкониятҳои воқеиро инъикос мекунад, бояд ба ташаккули соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон мусоидат намояд. Марҳилаи сифатан нави дарки моҳияти тарбияи ҷисмонӣ ба таъсири он ба ҷаҳони маънавии инсон ҳамчун воситаи амалии тарбияи зеҳнӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ алоқаманд аст. Бинобар ин, талаботҳои ҷамъиятӣ ба истифодаи ҳамафарогири воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ барои ташаккули услуби нави ҳаёт, ҳуввияти нави насли ҷавон нисбат ба арзишҳои тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун муҳимтарин омилҳои таъмини қобилияти ҳаётӣ ва фаъолнокии созандаи кӯдакону наврасон ошкор шуданд.

Дар арзишҳо аҳамияти предметҳо ва падидаҳои муҳити иҷтимоӣ барои инсон ва ҷомеа таҷассум ёфтаанд. Арзишҳо унсури иҷтимоии азхудкардаи сохтори шахсият буда, ҳамчун тасаввуроти сабтшуда ва устувор дар бораи орзуҳо зоҳир мешаванд. Онҳо новобаста ба шахсияти мушаххас ҳамчун унсури фарҳанг вуҷуд доранд ва ба унсурҳои фарҳанги маънавии шахсият, танзимкунандагони муҳимми рафтор ба ҳамон андозае, ки арзишҳои ҳамин фарҳанг аз худ карда мешаванд, табдил меёбанд.

Дар бораи иқтидори арзишии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши ҷомеаи муосир мулоҳиза ронда, В.К. Балсевич ва Л.И. Лубишев ду сатҳи арзишҳоро ҷудо мекунанд: ҷамъиятӣ ва шахсиятӣ.

Ба *арзишҳои ҷамъиятии* тарбияи ҷисмонӣ мо донишҳои махсуси андӯхтаи инсоният, техникаи варзишӣ, технологияҳои омодагии варзишӣ, методикаҳои беҳдоштӣ, намунаҳои беҳтарини фаъолияти таҳрикӣ ва дастовардҳои варзиширо нисбат медиҳем. Ин арзишҳоро одамон барои такмили ҷисмонӣ, беҳдошт ва ташкили тарзи солими ҳаёт офаридаанд.

Сатҳи шахсиятии азхудкунии арзишҳои тарбияи ҷисмонӣ бо донишҳои инсон дар соҳаи такмили ҷисмонӣ, маҳорату малакаҳои баҳаракатоваранда, қобилияти худташкилкунии тарзи солими ҳаёт, ҳадафҳои иҷтимоӣ-психологӣ, тамоюл ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва фаъолияти варзишӣ муайян мегардад.

Иқтидори арзишии тарбияи ҷисмониро шартан ба арзишҳои зеҳнӣ, баҳаракатоваранда, технологӣ ва сафарбаркунанда тақсим кардан мумкин аст.

Арзишҳои муҳимми тарбияи ҷисмонӣ барои ҷомеа арзишҳои дорои хусусияти баҳаракатоваранда мебошанд, ки ташаккули афкори ҷамъиятӣ, эътиборнокии тарбияи ҷисмонӣ дар ҳамин ҷомеа, маъруфияти он дар байни категорияҳои гуногуни одамон, инчунин хоҳишу омодагии онҳо ба инкишофи доимӣ ва такмили иқтидори тарбияи ҷисмонии худро инъикос мекунанд. Ба ин гурӯҳи арзишҳо ҳадафҳои иҷтимоӣ-психологии одамонро дохил кардан мумкин аст, ки онҳо бо хусусият, сохтор ва самти талаботҳо, маромҳо ва тамоюлҳои арзишии машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ ва варзиш муайян мегарданд.

Мазмуни *арзишҳои зеҳнӣ* дониш дар бораи усул ва воситаҳои инкишофи иқтидори ҷисмонии инсонро ҳамчун асосҳои ташкили фаъолнокии ҷисмонӣ, обутобдиҳӣ ва тарзи солим ҳаёти ӯ дар бар мегирад.

Ба *арзишҳои дорои хусусияти баҳаракатоваранда* намунаҳои беҳтарини фаъолияти таҳрикиро нисбат медиҳанд, ки ба ин намунаҳо дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии

варзишӣ, дастовардҳои шахсӣ дар омодагии баҳаракатоварандаи инсон ва иқтидори воқеии ҷисмонии ӯ ноил шудан мумкин аст.

Арзишҳои сафарбаркунии тарбияи ҷисмониро аз худ кардани кӯдакону наврасон барои омодасозии насли ҷавони қобилияти ҳаётидошта ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол аҳамияти хос дорад. Ба қатори ин арзишҳо қобилияти бо машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ тарбияшавандаи ташкили оқилонаи буҷети вақти худ, интизоми дохилӣ, босаранҷомӣ, зудбаҳодиҳӣ ба вазъият ва қабули фаврии қарор, исрор варзидан барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда, маҳорати оромона паси сар кардани нокомӣ ва ҳатто мағлубият, маҳорати муқовимат ба таъсирҳои муҳити берунӣ ҳамчун натиҷаи арзишҳои беҳдоштии тарбияи ҷисмонӣ дохил мешаванд.

Ба *арзишҳои беҳдоштии* тарбияи ҷисмонӣ донишҳои бо назария ва методика андӯхташуда дар бораи истифодаи машқҳои ҷисмонӣ барои инкишофи самараноки инсон, ташаккули қаду басти ӯ, обутобдиҳӣ, сатҳи баланди коршоямӣ ва устувории психологӣ-ҳиссиётиро дохил кардан лозим аст [2;].

Қайд кардан лозим аст, ки тарбияи ҷисмонӣ на танҳо бо қобилиятҳои ҷисмонии инсон, балки бо ҳиссиёт, шуур, психика ва зеҳни ӯ низ ҳамкорӣ мекунад, ки ин ташаккули падидаҳои устувори иҷтимоӣ-психологиро таъмин менамояд: маромнокии мусбат, тамоилҳои арзишӣ, ҳавасҳо ва талабот ба фаъолнияти ҷисмонӣ ва тарзи солими ҳаёт.

Мазмуни арзишҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш аз бисёр ҷиҳат ба ҳам мутобиқ аст. Бо вуҷуди ин, номутобиқии функсионалии онҳоро ба назар гирифтан лозим аст. Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун яке аз аввалин ва муҳимтарин усулҳои иҷтимоикунонӣ ва варзиш ҳамчун восита ва шакли ошкор намудани эътирофи иҷтимоии қобилиятҳои олии инсон ба вуҷуд омада, инкишоф меёбад.

Арзишҳои хоси варзиш сатҳи баланди ҳамгироӣ ва тағирпазирӣ доранд. Ин дар навбати аввал ба арзиши тарбиявии варзиш дахл дорад. Варзишро бисёр вақт “мактаби хислат”, “мактаби ирода”, “мактаби бозии ҳалол” номида, арзишҳои ахлоқӣ, ҳиссиётӣ ва эстетикии варзишро тасдиқ мекунанд. Дар маҷрои ҳаракати васеи олимпӣ арзиши варзиш ҳамчун омили ҳамгироии иҷтимоӣ меафзояд, чунки он ба шарофати хосиятҳои коммуникативии худ ба ташкили муоширот мусоидат мекунад.

Дар бораи иқтидори арзишии варзиш сухан гуфта, аҳамияти таҷрибаи дар он андӯхтаи дарки қобилиятҳои захиравии инсонро қайд накардан нашояд. Функсияи дарки имкониятҳои инсонро иҷро карда, варзиш яке аз арзишҳои аз ҳама муҳим ва ивазнашавандаи иҷтимоиро дар бар мегирад.

Мазмуни иқтидори арзишии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш бо тавсифҳои дар боло қайдшуда ба охир намерасад. Дар ҷараёни рушди ҷомеа тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, дар баробари дигар падидаҳои иҷтимоӣ, ҳамеша сарҳадҳои таъсири худро ба ҳаёти одамон васеъ мегардонанд.

Ҳамин тавр, иқтидори тарбияи ҷисмонӣ бо маҷмуи сифатҳо, қобилиятҳо ва хосиятҳои зеҳнӣ, ахлоқӣ, психологӣ ва ҷисмонии инсон, ки ӯ онҳоро ба воситаи азхудкунии мунтазаму бисёрсолаи арзишҳои тарбияи ҷисмонӣ дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ ва худтарбиякунӣ ҳосил кардааст, муайян мегардад.

Омили асосии фаъолнокии тарбияи ҷисмонии кӯдакону наврасон талаботи даркшуда ба азхудкунии арзишҳои тарбияи ҷисмонӣ бо ҳамаи гуногунии онҳо ба шумор меравад.

Талаботи инсон ба азхудкунии арзишҳои тарбияи ҷисмонӣ бо ҳисси роҳат аз фаъолнокии ҷисмонӣ, муваффақиятҳо дар инкишофи имкониятҳои ҷисмонии ӯ, баландшавии фаъолнокии ҳаётӣ, коршоямӣ, афзоиши обрӯ ва эҳтиром аз тарафи атрофиён, ҳисси солимӣ ва маҳорати идора кардани ҳолати ҷисмонӣ ва ҳиссии худ, дастовардҳои ҳаётан муҳим дар намудҳои гуногуни фаъолият, шаклҳои гуногуни ҳавасмандгардонӣ ва аҳамияти сатҳи баланди тарбияи ҷисмонии шахсият ҳавасманд гардонда мешавад.

Бисёр мутахассисон (педагогҳо, психологҳо, физиологҳо ва мутахассисони дигар) бо ҷустуҷӯи воситаҳо ва усули самараноки таъсири педагогӣ барои бартараф кардани тамоилҳо дар ҳолати психофизикии наврасони рафтори девиантидошта андармонанд. Ба тасдиқи аксарияти онҳо, усули самараноки бартараф кардани душвортарбиягии талабаҳо ба фаъолияти муҳимми иҷтимоӣ ҷалб кардани онҳо бо тағири минбаъдаи хислатҳои манфии шахсият ба шумор меравад, яъне имконияти қонеъгардонии талаботҳои гуногуни кӯдакону наврасон ва ташкили системаи дастгириро, ки инкишофи шахсиятро таъмин мекунад, фароҳам овардан лозим аст. Пешгирии беназоратии педагогию иҷтимоӣ ва бевосита

ҷараёнҳои беҳдошти насли наврас бештар дар доираи таъсири воситаҳои тарбияи ҷисмонӣ қарор доранд.

Ба масъалаҳои тарбияи ҷисмонӣ ва алоқаи онҳо бо ҷараёни ташаккули шахсият Л.С. Виготский ва дигарон диққати зиёд дода, аз ҷумла қайд мекунад, ки тарбияи шахсият ва азхудкунии амалҳои баҳаракатоваранда ду паҳлуи як ҷараёнанд. Ба зарурати такмили ҷисмонии кӯдакону наврасон ишора карда, тасдиқ мекунад, ки маҳорати муносибат карда тавонистан бо онҳо, ҳавасманд гардондани онҳо, ба назар гирифтан ва сарфи назар накардани ҳавасҳои онҳо шарти зарур аст. Дар ҷараёни машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ гуногунии онҳоро таъмин карда, дар баробари ин, онҳоро ҳамеша душвор гардонда, кӯдакону наврасонро дар шароите гузоштан лозим аст, ки онҳо дар ин шароит бартараф кардани душвориҳоро ёд гиранд, устуворӣ дар ҳаётро аз худ кунанд ва бо тарбияи ахлоқӣ фаро гирифта шаванд. Азбаски тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш такмили доимӣ, бартараф кардани душвориҳо, меҳнатдӯстӣ, истодагарӣ, шиддати то қадри имкон пурраи ҷисмонӣ ва психикӣ, ҷидду ҷаҳди боиродаро талаб мекунанд, аз ин бармеояд, ки онҳо ба тарбияи мақсаднокӣ, худдорӣ ва ирода мусоидат менамоянд [3;219].

Дар ҷараёни мунтазам машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ имконияти гузариш аз сифатҳои манфии шахсияти наврас ба ташаккули коршоямии ҷисмонӣ, устувории ирода ва сифатҳои мусбат фароҳам оварда мешавад. Ин танҳо бо роҳбарии моҳиронаи омӯзгор, ки муносибат бо наврасонро ҳамчун бо шарикони баробарҳуқуқ ба роҳ мемонад, имконпазир аст.

Маълум аст, ки варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар тағйири марому талаботҳои наврасон нақши назаррас дорад. Маромҳои фаъолиятро, ки механизмҳои психологӣ мебошанд, ташкил ва тағйир дода, инкишоф, амал, кирдор ва рафтори наврасони алоҳида ва коллективҳои яклухтро дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ мақсаднок идора кардан мумкин аст. Ҳангоми ташкили кори тарбияи ҷисмонӣ ба назар нагирифтани ҳаваси тарбияи ҷисмонии наврасон ба кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ оварда расонда метавонад.

Аз ин рӯ, дар ҷараёниислоҳи рафтори наврасони душвортарбия муҳим будани муайян намудани мароми машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ меафзояд, чунки ин имкон медиҳад, ки наврас ба шаклҳои гуногуни фаъолнокии тарбияи ҷисмонӣ-варзишӣ шинос карда шуда, ба ташаккули тамоюлҳои арзишӣ ва талабот ба машғул шудан ба машқҳои ҷисмонӣ таъсири зиёд расонда шавад.

Ташаккули муносибати мусбат ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш шарт ва усули муҳимми тағири доираи маромнокӣ-талаботии шахсияти наврaси рафтори девиантидошта ба шумор меравад. Омили ҳалкунандаи бартараф кардани душвортарбиягии наврасон ҷалби онҳо ба машғулиятҳое мебошад, ки онҳо бо доштани самти мусбат бояд барои чунин наврасон ҷолибу шавқовар бошанд. Ҷалби чунин талабаҳо ба машғулиятҳои варзишӣ, ки онҳо нисбат ба дигар намудҳои фаъолият ба чунин машғулиятҳо шавқи зиёд нишон медиҳанд, ибтидои кори ислоҳӣ-пешгирикунанда бо онҳо дониста мешавад.

Роҳу усули машғулиятҳо бо наврасоне, ки ба шаклҳои гуногуни тамоил дар рафтор гирифторанд, хусусияти хоси худро дорад, ки он ба масъалаҳои ташаккули шахсият вобаста буда, пешбинӣ менамояд, ки принсипҳои дидактикӣ дар ҷараёни тарбияи ҷисмонӣ қатъӣ риоя карда шаванд, ҳолати ҷисмонӣ ва психикии талабаҳо ҳаматарафа омӯхта шавад, ин маълумот дар ташкил ва гузаронданн ҷараёни таълимӣ-тамринӣ истифода бурда шаванд.

Ҳамин тавр, тарбияи ҷисмонӣ қисми таркибии фарҳанги гуманитарӣ буда, дар фарҳанги муносибат ба саломатии худ, сатҳи омадагии ҷисмонӣ, қобилияти интиқоли арзишҳои тарбияи ҷисмонӣ ва тарзи солими ҳаёти насли наврас зоҳир мешавад. Тарбияи ҷисмонӣ ҳамчун қисми таркибии фарҳанги умумии шахсият бештар мавқеи иҷтимоӣ ва ахлоқии онро муайян менамояд.

Омили пешгирӣ ва бартараф кардани беназоратии педагогӣ ва иҷтимоии наврасони душвортарбия ба кори фоиданоки ҷамъиятӣ ҷалб кардани онҳо бо ташаккули минбаъдаи ҳавасу талаботи онҳо ба чунин машғулиятҳо, аз ҷумла ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1.Асмолов А.Г. Психология личности. Культурно-историческое понимание развития человека. — М.:Смысл, 2007. -617 стр.

2.В.К. Балсевич. Спортивный вектор физического воспитания в российской школе = Sports Vector of Physical education at Russian School : [монография] / В. К. Бальсевич. - Москва : Теория и практика физической культуры и спорта, 2006. - 111 с. : ил.; 20см.; ISBN 5-93512-043-7

3.Виготский Л.С. Педагогичяеская психология. М.,1991- 348 стр.

4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бора тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш" аз 5 март соли 2007, № 243. Душанбе.

5.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2017 №260 дар бораи тасдиқи "Барномаи маҷмӯии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021".

6.Любишева Л.И. Социология физической культуры и спорта. М. Академия 2010.

7.М. Я. Виленский, А. И. Зайцев, В. И. Ильинич и др. Физическая культура студента : Учебник /Под ред. В. И. Ильинича. — М.: Гардарики, 2000 - 385. - Рек. М-вом образования РФ для студентов вузов. — ISBN 5-8297-0010-7.

8.Намозов Т.Б., Абдуллоев А.И. Бозиҳои серҳаракат.Дастури методӣ-таълимӣ аз фанни тарбияи ҷисмонӣ.Д., 2024-99 саҳ.

9.Сафаров М.Қ., Сафаров Қ.Д.Масири ташаккули тарзи ҳаёти солим/ (Васоити таълимӣ-методӣ).-Д.:Нашриёти "Империал-Групп", 2020-287 саҳ.

10. Сафаров Ш.А.Рукнҳои ахлоқӣ в арзишҳои фарҳангии варзиш. Душане "Ирфон" – 2013.

11. Формирование физической культуры школьников на основе спортизации физического воспитаниее. Кострова, Наталия Николаевна. Автореферат.-Чебоксары , 2007.

ТАЪСИРИ АРЗИШҲОИ МУҲИМИ ВАРЗИШӢ БА ҲАЁТИ НАВРАСОНИ ДУШВОРТАРБИЯ

Назарияҳои сершумори тарбия бо он муайян мегарданд, ки онҳо ба кадом модели олии тарбиягиранда нигаронида шудаанд. Зимнан ин модели олӣ бисёр вақт бо талаботҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеа низ муайян мегардад.

Шароитҳои муосир шахсияти мутаносиб ва ҳаматарафа инкишофёфтаро талаб мекунанд, яъне аз ҷиҳати иҷтимоӣ фаъол, эҷодкор, ки сарвати маънавӣ, покизагии ахлоқӣ ва камолоти ҷисмониро дар бар мегирад. Шаклҳои ахлоқӣ, эстетикӣ, коммуникативӣ, экологӣ, ҷисмонӣ, психикӣ ва дигар шаклҳои фарҳанги ӯ ташаккул ёфтаанд. Ин шахсият дар соҳаҳои тағирдиҳӣ, маърифатӣ, бадеӣ ва дигар соҳаҳои фаъолият иштирок мекунад. Зимнан дар ҳар кадоме аз ин соҳаҳо ӯ машғулиятҳои мушаххасеро интихоб менамояд, ки ба қобилиятҳои инфиродӣ ва талаботҳои ҳамин шахс бештар мутобиқ буда, инкишофи то қадри имкон пурраи шахсияти ӯро таъмин мекунанд.

Ташаккули муносибати мусбат ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш шарт ва усули муҳими тағири доираи маромнокӣ-талаботии шахсияти навраси рафтори девиантидошта ба шумор меравад. Омили ҳалкунандаи бартараф кардани душвортарбиягии наврасон ҷалби онҳо ба машғулиятҳое мебошад, ки онҳо бо доштани самти мусбат бояд барои чунин наврасон ҷолибу шавқовар бошанд. Ҷалби чунин талабаҳо ба машғулиятҳои варзишӣ, ки онҳо нисбат ба дигар намудҳои фаъолият ба чунин машғулиятҳо шавқи зиёд нишон медиҳанд, ибтидои кори ислоҳӣ-пешгирикунанда бо онҳо дониста мешавад.

Калидвожаҳо: тарбияи ҷисмонӣ, шахсияти наврас, таълиму тарбия, насли наврас, тарзи ҳаёти солим, варзиш.

ВЛИЯНИЕ ВАЖНЫХ СПОРТИВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА ЖИЗНЬ ТРУДНОВОСПИТУЕМЫХ ПОДРОСТКОВ

Многочисленные теории образования определяются тем, на какой высшей модели образования они ориентируются. В то же время эта превосходящая модель часто определяется социально-экономическими потребностями общества.

Современные условия требуют гармоничной и всесторонне развитой личности, то есть социально активной, творческой, включающей в себя духовное богатство, нравственную чистоту и физическую зрелость. Сформировались нравственная, эстетическая, коммуникативная, экологическая, физическая, духовная и другие формы его культуры. Эта личность вовлечена в сферы изменения, познавательную, художественную и другие сферы деятельности. При этом в каждой из этих сфер он выбирает конкретные виды деятельности, наиболее соответствующие индивидуальным способностям и потребностям этого человека, обеспечивающие максимально полное развитие его личности.

Формирование положительного отношения к занятиям физической культурой и спортом является важным условием и методом изменения спектра личностных потребностей подростка с девиантным поведением. Решающим фактором преодоления трудностей воспитания подростков является привлечение их к деятельности, которая, имея положительную направленность, должна быть интересной и увлекательной для таких подростков. Началом коррекционно-профилактической работы с ними считается привлечение таких студентов к спортивной деятельности, при которой они проявляют больший интерес к такой деятельности, чем к другим видам деятельности.

Ключевые слова: *физическое воспитание, личность подростка, воспитание и тренировка, молодое поколение, здоровый образ жизни, спорт.*

THE IMPACT OF IMPORTANT SPORTS VALUES ON THE LIVES OF YOUNG PEOPLE WITH DIFFICULT EDUCATION

Numerous theories of education are determined by which higher model of education they focus on. At the same time, this superior model is often determined by the socio-economic needs of society.

Modern conditions require a harmonious and comprehensively developed personality, that is, socially active, creative, including spiritual wealth, moral purity and physical maturity. Moral, aesthetic, communicative, environmental, physical, spiritual and other forms of its culture were formed. This personality is involved in areas of change, cognitive, artistic and other areas of activity. At the same time, in each of these areas, he selects specific types of activities that best suit the individual abilities and needs of this person, ensuring the fullest development of his personality.

Forming a positive attitude towards physical education and sports is an important condition and method for changing the range of personal needs of a teenager with deviant behavior. The decisive factor in overcoming the difficulties of raising teenagers is to involve them in activities that, having a positive orientation, should be interesting and exciting for such teenagers. The beginning of correctional and preventive work with them is considered to be the involvement of such students in sports activities, in which they show greater interest in such activities than in other types of activities.

Key words: *physical education, adolescent personality, education and training, young generation, healthy lifestyle, sports.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сайдалиев Умедҷон унвонҷуи кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии ДДОТ ба номи С.Айнӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе. Тел: (+992) 93-420-10-70*

Сведения об авторе: *Сайдалиев Умеджон Соискатель общеуниверститетской кафедры педагогики ТГПУ им.С.Айни, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: (+992) 93-420-10-70*

Information about the author: *Saidaliev Umedjon an applicant for a university-wide Department of Pedagogy, TSPU named after S.Aini, the Republic of Tajikistan, Dushanbe. Tel: (+992) 93-420-10-70*

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ МАЪНАВИЮ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Султонов Р. Н.

унвонҷӯйи “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”

Тарбияи маънавию ахлоқӣ таъсир ба дунёи маънавии шахс аст. Ин сифатҳо на танҳо дар инсон фаҳмиши зебоӣ, балки фаъолияти нексириштӣ, ростқавлӣ, ҳалолкориву ҳалолхӯрӣ, бо адлу инсоф, саховатмандӣ ва амсоли инҳоро ба вуҷуд меоранд. Ахлоқу маънавиёт унсурҳоеанд, ки қисматҳои дигари тарбияро бо ҳам мепайванданд ва асоси фаъолияти шахсро ташкил медиҳанд. Илму фарҳанг дунёи маънавии инсонро ташаккул медиҳанд. Забон, адабиёт, таърих манбаъҳои хаттӣ ва шифоҳӣ, осори арзишманди динӣ, ёдгориҳои таърих, асарҳои санъат, барномаҳои радио, телезизион, маводи компютер, шабакаи «Интернет», васоити ахбори омма дар тарбияи ахлоқӣ ва олами маънавии инсон нақши бориз дошта, дар тарбияи миллии инсон муҳимтарин васоил ба ҳисоб мераванд. Тарбияи ахлоқии инсон ба тарбияи маънавии ӯ наздик аст. Ҳар ду аз ҳамдигар ғизо мегиранд ва дар тарбияи шаҳрвандӣ вазифаҳои муштаракро анҷом медиҳанд.

Бояд таъкид намуд, ки тарбияи ахлоқӣ яке аз майлҳои муҳимми муносибати комплексии тарбияи мактабиён мебошад. Истилоҳи «ахлоқ» маънои ҷамъи хулқ, хӯ, рафтору кирдор ва сиратро ифода мекунад.

Тарбияи ахлоқ таърихан баробари тараққиёти ҷамъият тағйир меёбад ва бо ин васила тарбияи наси наврасро метавон ба сӯйи муваффақиятҳои ҷамъиятӣ ҳидоят намуд. Дар ҳар давру замон, махсусан дар шароити имрӯза ахлоқи ягонаи ҷамъият (халқ, омма) дар сатҳи хеле гарон ташаккул ёфта бошад ҳам, аммо дар кори таълиму тарбияи хонандагон ҳамчун рукни ибтидоии тарбия маҳсуб донистан аз имкон холи нест [5]. Аз ин лиҳоз, ахлоқ категорияи доимии тағйирёбанда буда, он бо мурури замон таҷдид ва бо эътибори афкори ҷомеа дастгирӣ меёбад. Дар ҳамин қатор талабот ба ахлоқ, меъёрҳо, феълу одат, ғояҳои муайян афзоиш ёфта, ба тарзи пешниҳод нисбати одам чӣ гуна бояд зиндагӣ кунад, дар ҷомеа чӣ тавр рафтор намояд низ қабул карда мешавад.

Мафҳуми маънавиёт бошад, моҳияти падидаҳои ахлокро инъикос мекунанд ва ба фаҳмида гирифтани чӣ нағзу чӣ бад, чӣ одилонаю чӣ ғайриодилона имконият медиҳад.

Ташаккули маънавиёти шахс нафақат ба донистани меъёр, қоида ва принсипҳои ахлоқ, инчунин ба ҳатман риоя кардани онҳо вобаста аст. Амалӣ гардидани ин вазифаҳо, пеш аз ҳама, бар дӯши муассисаҳои томактабӣ, мактаб ва омӯзгорон аст. Муассисаҳои томактабӣ ва мактаб метавонанд ба дастпарварони худ меъёри ахлоқ, қоида ва талабот ба рафтори шахсиятро дуруст баррасӣ намоянд. Меъёр ҳамчун ифодаи муносибатҳои муайян, амри ахлоқии ҷамъият ба рафтору хислатҳои шахсият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ ва шахсӣ, инчунин дар алоқа ва ҳамкорӣ бо одамон мебошад [1, с.28].

Тоҷикистони соҳибихтиёр мақсад гузоштааст, ки давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ бунёд намояд. Барпо намудани чунин давлат бо масъалаи пайдо намудани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ алоқаи зич дорад. Маҳз аз ҳамин сабаб муассисаҳои таълимии имрӯза вазифадоранд, ки тарбияи маънавии кӯдакону наврасонро ба таври бояду шояд ташкил намоянд, ба онҳо муяссар гардад, то ки насли наврас сифатҳои ахлоқи ҳамидаро доро бошад.

Имрӯз ҳам дар кори мактабу маориф ба ин масъала эътибори бузург дода мешавад. Мавқеи он дар байни соҳаҳои дигари тарбия торафт маҳкамтару устувортар мешавад, чунки тақозои давраи гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ чунин аст.

Беҳуда нест, ки бо қарори Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гаштааст. Консепсия бо назардошти анъанаву суннатҳои арзишманди миллати тоҷик ва халқияту миллатҳои дигари Тоҷикистон таҳия гардидааст. Он имконият медиҳад, ки тамоми аҳолии Тоҷикистон, новобаста аз маҳаллу миллат ва нажод, роҳҳои гуногуни тарбияро барои инсони комил будан интихоб ва амалӣ намоянд [3].

Дар радифи андешаҳои боло, бояд таъкид намуд, ки ҳар халқу миллат бо фарзандони шуҳратманди худ, ки хислатҳову сифатҳои беҳтарин доштанд, ифтихор мекунад. Аз қадимулайём бузургони халқи тоҷик, адибону олимон ба масъалаҳои ахлоқу одоб ва тарбияи онҳо дар одамон баҳои арзанда додаанд. Дар давоми зиёда аз ҳазор сол доир ба ин мавзуъ китобҳо, одобномаҳо, панду насиҳатҳо, ҳикояту ривоятҳо офаридаанд, ки имрӯз ҳам барои тарбияи маънавӣ қадру қиммати беандоза доранд.

Имрӯзҳо ҳамагон шоҳиди он ҳастем, ки хурду бузурги халқи сарбаланди кишвар баҳри ташаккули тарбияи хештаншиносӣ хизмат мекунанд, яъне эҳё намудани маданияти куҳан, одобу ахлоқи бобоён, барқарор намудани панду андарзҳои фаромӯшгардида, бозёфтҳои хатии таърихии ниёгон, панду андарзҳо ва ақидаю ҳикматҳои бузургонро ҷудо карда ҷиҳатҳои тарбиявии онро дар кори таълиму тарбиявии худ истифода мебаранд.

Ба ҳар як педагог, хусусан муаллимони синфҳои ибтидоӣ маҳорати ташкилотчигӣ лозим аст. Фаъолияти ӯ ниҳоят гуногунҷабҳа: дарс, бозӣ, меҳнат, ки ҳар кадоми онҳо хусусияти ба худ хос дорост. Муаллим бояд роҳҳои шавқманд кардан, фаъол гардонидан ва ҷалб кардани тарбиятгирандагони худро ба дарс, меҳнат, одобу ахлоқ ҷустуҷӯ кунад. Дар ҳамаи намудҳои кор дарс, корҳои тарбиявӣ, кор бо падару модарон аз педагогикаи халқӣ истифода барад. Педагогикаи халқӣ тарбияро воситаи тавонои инкишофи маънавии инсон меҳисобад. Панду андарзҳои ниёгон низ ҳамчун насиҳат вирди забони мардум гардидааст, ки муаллимон бояд дар раванди таълиму тарбия аз онҳо фаровон истифода баранд. Зарурати тарбияи инсони комил, ҳаматарафа инкишофёфта ва солиму бардам, адолатпешаю хайрхоҳ аввалан дар ашъори сардафтари адабиёти классикии тоҷик Абӯабдулло Рудакӣ бардошта мешавад. Минбаъд ғояҳои инсонгароёнаи устод Рӯдакӣ аз тарафи мутафаккирони бузурги тоҷик Форобию Фирдавсӣ, Берунию Ибни Сино, Носири Хисраву Кайковус, Умари Хайёму Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозию Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳофизи Шерозию Абдураҳмони Ҷомию Камолиддин Биноӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Мирзо Абдулқодири Бедилу Аҳмад Маҳмуди Дониш ва ғ. дастгирӣ карда шуда, рушду нумӯ дода мешаванд.

Омӯхтани осори бебаҳои Устоди бузурги сухан Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва пайравони ӯ ва дар асоси дастовардҳои умумибашарии он ба роҳ мондани таълиму тарбияи насли наврас бешак барои баланд бардоштани маданияти педагогии муаллимони тоҷик нақши бузург мебозад. Ин раванд имконият медиҳад, ки муаллимони оянда бо он осори панду ахлоқӣ мусаллаҳ гардида, тавассути таълим беҳтарин арзишҳои педагогии халқро то ба насли наврас расонанд ва бо ҳамин роҳ дар кори бо донишҳои педагогӣ мусаллаҳ намудани халқ саҳмгузор бошанд.

Таърих гувоҳ аст, ки инсон дар зиндагӣ бояд хушахлоқ, саховатманд, фурӯтан, хайрхоҳи халқ, инсонпарвар ва ҳалиму беозор бошад. Ин сифатҳо дар якҷоягӣ киштие мешаванд ва соҳиби он бо таманно ва шоду хандон аз дарё мегузарад дар ҷодаи адаб манзил гузидан, бо хулқи хуш ҷаҳон биоростан, дунёи ботиниро бо зевари ақлу адаб зинат додан,

ҷонфидои халқу миллат, Ватан ва суннатҳои ниёгон будан, забони модариро ҳамчун мардумаки дидагон эҳтиром ва азиз доштан, ифтихори беандозаи миллӣ доштан ва аз ҳамагуна ҳурофоти динию мазҳаби маҳалгароӣ ва сиёсӣ орӣ будан низ накӯкорӣ буда, бинои киштии накӯкориро мустаҳкам мегардонанд. Дар ин бобат панди Устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро рӯйи кор оварданро саривақтӣ медонем:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накукорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ. [11: 7-10]

Муаллим ва мактаб машъали фурӯзонест, дар назди гаҳвораи ташаккули шахсии инсон меистад. Дар мактаб асоси ахлоқи маънавӣ ва асоси тарбияи меҳнатӣ гузошта мешавад. Муаллим бо кор, рафтор ва ибрати шахсии худ дар байни ҷамъият обрӯю эътибори худро пайдо мекунад, зеро ки ба вай ҳазорон чашми шогирдон ва калонсолон нигарон аст, онҳо дар симои ӯ шахси ибратбахшро мебинанд, аз ӯ маслиҳатҳои ҳаётӣ мегиранд. Бинобар ҳамин муаллим бояд таҳкурсии зиёди илмию фарҳангӣ доштанаш зарур аст. ин сабаб мо муаллимон аз ашъори ниёгони худ агар баҳра барем, он гоҳ мо метавонем насли наврасро ба дараҷаи олӣ тарбия диҳем.

Тарбияи маънавию ахлоқии хонандагони хурдсол дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маҷмуи меъёр ва қоидаҳои оддии рафтори маданӣ дар хона, кӯча ва ҷойҳои ҷамъиятӣ мувофиқи талаботи муайяншудаи маданияти рафтор бо калонсолон ва ҳамсолон мебошад. Ташаккули тасаввуроти хонандагон дар бораи меъёрҳои ахлоқӣ, муносибат бо атрофиён: хайрхоҳӣ, ғамхорӣ, ростгӯйӣ, тарбияи ҳиссиёти инсондӯстӣ: меҳрубонӣ, ҳалим будан вазифаҳои асосии тарбияи маънавию ахлоқии онҳо маҳсуб меёбанд. Инчунин лаҳзаҳои муҳайё намудани шароит барои тарбияи маънавию ахлоқии хонандагон аз ташкили муносибати дӯстнона ва роҳҳои ташкили корҳои тарбиявӣ дар синфҳои ибтидоӣ, ки ба ташаккули муносибати ғамхорона ва таваҷҷуҳ ба атрофиён равона гардидаанд, иборат мебошад.

Тарбияи ахлоқию маънавӣ хонандагонро ба хушмуомилагӣ (омӯзонидани салом додан, хайрухуш кардан, миннатдорӣ барои кӯмак дар оғози таъсили хонандагони синфи якум) одат кунонидан аст.

Ба хонандагони хурдсол мушфиқиву дилсӯзӣ ва хайрхоҳ будан нисбат ба ҳамсолони худ ҳангоми пайдо шудани зиддиятҳо дар муҳити таълиму тарбияи мактабӣ омӯзонидан зарур аст.

Вазифаҳои тарбияи маънавӣ аз он иборат аст, ки муносибати неки одамро ба ҷамъият ташаккул диҳад, ба иллату камбудиҳои ахлоқӣ нафрат пайдо кунонад, интизоми шуурона тарбия намояд, барои инкишофи ҳаматарафаи шахсият мусоидат кунад. Ҳалли ин вазифа бахри ташаккули муносибатҳои хонандагон бо ҷамъият аҳамияти махсусан калон дорад. Вай ба афзудани эҳтироми хонандагон нисбати ҷамъият, ба мустаҳкамшавии истиқлолияти кишвар, ба соҳиби маданияти ахлоқӣ шудан, инкишофи шууронагӣ, ёфтани мавқеи худ дар ҷамъият, зиёда гардонидани эътиқодашон ба одамони хуб оварда мерасонад. Омӯзгорон дар дарсҳо ва берун аз онҳо ба хурдсолон маънои ваҳдат, дӯстӣ, ҳамкорӣ, ба ҳамдигар ёрирасонӣ ва хислатҳои ба халқу миллат даркориро мефаҳмонад. Ин дар маҷмуъ пешрафти иқтисодӣ, сиёсии ҷамъиятро таъмин менамояд. Хубу аъло хондан, ҷустуҷӯю меҳнат кардан, аз душвориҳо наҳаросида бартараф карда тавонистан ва ба норасоиву иллатҳо муросо накардан низ амалӣ гардидани вазифаҳои тарбияи ахлоқиро таъмин менамояд [6].

Тарбияи мактаббачагони хурдсол дар оила раванди мураккаби иҷтимоӣ- педагогӣ маҳсуб ёфта, ба муносибатҳои дохилиоилавӣ ва истифодаи дурусти тарзу усули тарбиявӣ вобастагӣ дорад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд» таъкид карда шудааст, ки падару модарон барои ҳифзи саломатӣ, ташаккули ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзанд шароит муҳайё намоянд, фарзандро дар рӯҳияи эҳтиром ба Ватан, қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намоянд».

Имконияти оилаи муосир дар тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол пеш аз ҳама, аз тарафи падару модарон дарк намудани зарурияти ба таври мақсадноку муназам ба роҳ мондани кори тарбиявиро талаб мекунад. Дар оила муҳайё намудани шароите, ки ба инкишофи ҳаматарафаи шахсияти кӯдакон мусоидат намояд, хеле зарур аст. Вале имрӯз дар баъзе оилаҳо пастшавии симои ахлоқии падару модар мушоҳида карда мешавад, ки ин ногузир ба аз даст додани мавқеи ахлоқии кӯдакон боис мегардад. Бинобар ин, оила барои кӯдак ҳам коллективи меҳнатӣ ва ҳам такягоҳи ахлоқӣ ба ҳисоб

меравад. Ҷаҳонбинӣ ва эътиқод, одат, тарзи рафтор, хулқу атвор, ормон-асоси ҳамаи ин хусусиятҳои муҳими иҷтимоӣ-психологии шахсият дар оила гузошта мешавад. Дар оила кӯдакон ба муносибати калонсолон нисбат ба уҳдадориҳои доштаашон, ба меҳнати онҳо ва вазъиятҳои дар оила ба амал омада шинос мешаванд.

Ташаккули ахлоқ ё тарбияи ахлоқии хонандагон на танҳо ба донистани меъёр, қоида ва принсипҳои ахлоқ, инчунин ба ҳатман риоя кардани онҳо вобаста аст. Амалӣ гардидани ин вазифаҳо, пеш аз ҳама, бар дӯши мактабу муаллимон аст. Мактаб метавонад ба дастпарварони худ меъёри ахлоқ, қоида ва талабот ба рафтори шахсиятро дуруст баррасӣ намояд. Меъёр ҳамчун ифодаи муносибатҳои муайян, амри ахлоқии ҷамъият ба рафтору хислатҳои шахсият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ ва шахсӣ, инчунин дар алоқа ва ҳамкорӣ бо одамон мебошад. Мувофиқи қоидаи ахлоқ ҳар як шахс дар ҷомеа бояд софдилона муносибат кунад, одамони меҳнатиро эҳтиром намояд, ба моликияти хусусӣ ва умумихалқӣ ва табиат сарфакорона рафтор кунад, ба давлату халқи худ содиқ бошад, коллективи меҳнатиро дӯст дорад, бовиҷдон, ростқавл, хоксор бошад, шарафу шӯҳрати дигаронро дасгирӣ намояд, бо адлу инсоф бошад.

Сарчашмаҳои хаттӣ, асарҳои оламшумули намояндагони адабиётамон, панду насиҳатҳо ва урфу одатҳои миллӣ, ки авлоду аҷдодамон дар асоси онҳо тарбияи ахлоқӣ гирифтаанд, имрӯз ҳам қадру қиммати худро гум накардаанд. Барои ҳаёти оилавии ҳозира, тарбияи фарзандони онҳо аҳамияти калонро моликанд.

Васияту насиҳатҳо, ақидаву андешаҳои мутафаккирони гузашта дар бораи ахлоқ чунон тавоноӣ доранд, ки метавонем бо мадади онҳо дар дили хонандагони хурдсол ҳам тухми инсонпарварӣ кишта сабзонем, онҳоро ба роҳи ҳаёт барорем, то дар оянда ба халқ ва хешу табор, дӯстон дасти ёрӣ дароз намоянд, ҳурмату эҳтиромашонро ба ҷо оранд.

Ҳамин тавр, ба хурдсолон бояд аз рӯзҳои аввали ба таълим фаро гирифтанашон дар хусуси ахлоқи ҳамида маълумотҳои оддитаринро дод, то ки аз фазилатҳои ахлоқи одамӣ баҳраманд гарданд ва муносибаташон бо аҳли ҷамъият, меҳнат, одамон ва худашон бомаърифат ва шоистаи таҳсин бошанд. Маърифати шахс аз дониш ба миён меояд. Он ба тарбияи маънавию ахлоқӣ робитаи зич дорад. Фарқи асосӣ он аст, ки дар тарбияи маънавӣ ҷанбаи ахлоқӣ бештар ба назар мерасад. Аз як сарчашма ғизо гирифтан онҳоро бо ҳам муттаҳид месозад. Маърифат сифатҳои ахлоқӣ ва маънавии миллатро ташаккул медиҳад. Маънавиёт манбаи муҳими тарбияи миллист. Аз ҷиҳати таркиб ва маънавият мафҳуми «шахси бомаърифат» аз мафҳуми «шахси бофарҳанг» ғанию васеътар мебошад.

АДАБИЁТ

1.Боронов Б. Фазилати инсон, Дастури методӣ, - Душанбе, Сифат, 2007.

2.Иматова Л. (дар ҳаммуаллифӣ) Барномаи таълимии кӯтоҳмуддати омодагии кӯдакони 5-7(6) сола ба мактаб – Душанбе, 2010.

3.Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Қарори Хукумати Чумҳурии Тоҷикистон аз 3.03. 2006, №94”

4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” ш. Душанбе, 2 августи соли 2011, №762

5.Лутфуллоев М. Осор. Ҷилди 5. Инсон ва тарбия. - Душанбе, 2013.

6.Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. - Душанбе, 2015.

7.Осори Рӯдакӣ. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон. – 1958, с. 175.

8.Орифӣ М. Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. – Душанбе, 1962, 143 саҳ.

9.Раҳимов Х., Нуров А.. Педагогика. - Душанбе,, 2007.

10.Турсунов А. Эҳёи Аҷам. Душанбе, 1984

11.Хоҷамуҳаммади Муҳаммадзод Панди пирони хирад. Душанбе: «Адиб», 2011, 7-10 саҳ.

ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ МАЪНАВИЮ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақола масоили тарбияи ахлоқии насли наврас бо истифода аз андешаҳои педагогии шоир ва мутафаккири форсу тоҷик мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ин росто, муаллиф изҳор кардааст, ки накукорӣ, ростқавлӣ, нексириштиву нсонгароии насли наврас, принсипҳои маънавиву ахлоқӣ, имконияти зеҳнӣ бо равиши диалектикӣ ва ба фаъолияти воқеӣ чорӣ намудани таҷрибаи мактабҳои имрӯза дар соҳаи педагогика, ки дар ҷараёни таълиму тарбияи онҳо инъиков мегардад, алоқаманд аст ва натиҷаҳои мусбат ба бор хоҳад овард.

Ҳадафи асосии мақолаи мазкур ба ташаккули маънавиёти хонандагони хурдсол бо донистани меъёр, қоида ва принсипҳои ахлоқ, равона мебошад. Дар мақола аз осори мутафаккирони форсу тоҷик, ки ба тарбияи маънавию ахлоқии насли наврас бахшида шудааст, ба таври возеҳ баён шудааст.

Ҳамчунин мақола дар партави амалигардонии Қарори Хукумати Чумҳурии Тоҷикистон аз 3.03. 2006, №94 дар бораи “Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” омода гаштааст.

Калидвожаҳо: *тарбияи ахлоқӣ, мактаб, тарбияи шаҳрвандӣ, ҷамъият, фарҳанг, хонанда, рафтор, хислатҳои шахсият, ҳаёти иҷтимоӣ, инсондӯстӣ, эътиқод, коллективизм.*

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы нравственного воспитания подрастающего поколения с использованием педагогических идей персидско-таджикского поэта и мыслителя. В связи с этим автор констатировал, что доброта, честность, человечность подрастающего поколения, духовно-нравственные принципы, интеллектуальные способности связаны с диалектическим подходом и практическим внедрением опыта современной школы в области педагогики, что отражается на процессе их образования и обучения и принесет положительные результаты.

Основная цель данной статьи – развитие духовности школьников через знание норм, правил и принципов нравственности. В статье наглядно описаны труды персидско-таджикских мыслителей, посвященные духовно-нравственному воспитанию подрастающего поколения. Также статья основана на реализации Постановления Правительства Республики Таджикистан от 03.03. 2006 г. подготовлен № 94 «Национальная концепция образования в Республике Таджикистан».

Ключевые слова: *нравственное воспитание, школа, гражданское воспитание, общество, культура, учащийся, поведение, черты личности, социальная жизнь, нация, гуманизм, формирование, вера, коллективизм, знание.*

FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

The article discusses the issues of moral education of the younger generation using the pedagogical ideas of the Persian-Tajik poet and thinker. In this regard, the author stated that the kindness, honesty, humanity of the younger generation, spiritual and moral principles, and intellectual abilities are associated with a dialectical approach and the practical implementation of the experience of a modern school in the field of pedagogy, which is reflected in the process of their education and training and will bring positive results.

The main goal of this article is the development of spirituality of schoolchildren through knowledge of norms, rules and principles of morality. The article clearly describes the works of Persian-Tajik thinkers dedicated to the spiritual and moral education of the younger generation. The article is also based on the implementation of the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated 03.03. 2006 No. 94 “National Concept of Education in the Republic of Tajikistan” was prepared.

Key words: *moral education, school, civic education, society, culture, student, behavior, personality traits, social life, nation, humanism, formation, faith, collectivism, knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Султонов Рустам Нозимович - унвонҷӯйи кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”; суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1; Тел.:(+992) 928810708; Почтаи электронӣ: rsultonov68@mail.ru*

Сведения об авторе: *Султонов Рустам Нозимович - соискатель кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»; Адрес: 735700, Республика Таджикистан г. Худжанд, переулок Мавлонбекова 1; Тел.:(+992) 928810708; E-mail: rsultonov68@mail.ru.*

Information about the author: *Sultonov Rustam Nozimovich - applicant for the Department of Social and Professional Pedagogy of the State Educational Institution "Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov"; Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Lane 1; Tel.:(+992) 928810708; E-mail: rsultonov68@mail.ru .*

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНО – ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Каюмов М. И.,

Институт физического воспитания Таджикистана имени С.Рахимова

Амонзода А. А.

Дангаринский государственный университет

В статье рассматриваются современные направления научной деятельности в области физической культуры и спорта, имеющие много векторную направленность. Целью работы явилось изучение научно-деятельности публикаций в области физической культуры и спорта по приоритетным направлениям за последние годы. Выявленные тенденции основаны на междисциплинарном (метапредметном) подходе к анализу изучаемых проблем, базирующемся на естественно-научных, спортивно - педагогических, спортивно-психологических, социально-интеграционных аспектах. Выявленные исследовательские

направления не охватывают весь спектр существующих научных изысканий, но отражают главную существующую тенденцию.

Естественнонаучный подход к системе знаний о физической культуре и спорте - многогранный процесс, продолжающий развиваться путем современных достижений и открытий. Стоит отметить, что в основе наук о спорте и физической культуре лежит применение научных принципов к спорту и физическим упражнениям, достигнутое с помощью одной из следующих трех областей науки или междисциплинарным (метапредметным) подходом:

-спортивная биомеханика - исследование причин и последствий движения человека и взаимодействия тела с приборами или оборудованием посредством применения механических принципов;

-спортивная физиология - раздел биологических наук, который изучает реакцию организма на упражнения и тренировки;

-спортивная психология - раздел науки о спорте и физических упражнениях, который стремится дать ответы на вопросы о поведении человека в спорте и физических упражнениях.

Отдельное универсальное направление, названное междисциплинарным подходом, включает стремление внести свой вклад в совокупность знаний или решить реальную проблему с использованием двух или более дисциплин комплексным образом. Ученые, занимающиеся изучением спорта и физических упражнений, пытаются согласовать теоретические принципы с практическими занятиями, используя междисциплинарные связи наук о спорте и физических упражнениях (биомеханика, физиология, психология) интегрированных и скоординированных таким образом, чтобы решить тактические или стратегические проблемы для отдельных спортсменов или спортивных и тренировочных групп. Ученые, занимающиеся междисциплинарными науками о спорте и физических упражнениях, в своих исследованиях пытаются найти ответы на такие вопросы, как: трансформация тела во время физических нагрузок; причины травмирования во время физических нагрузок; воздействие экстремальных нагрузок на психофизиологическое состояние занимающихся; применение физической нагрузки в целях профилактики и лечения заболеваний; и одна из самых важных - проблема улучшения результативности спортсменов. Есть узкие направления изучения воздействия политической обстановки на развитие спорта высших достижений, поскольку вопрос о физической активности занимает важное место в политической повестке дня, а спорт высши достижений развивает науку больше, чем когда-либо прежде, масштабы и потребность в применении спорта и науки о физических упражнениях в различных контекстах растут.

Одним из современных направлений науки о массовой физической культуре и спорте является интеграция исследований в сферу здоровья, фитнеса и физической рекреации. Эта практика в первую очередь ориентирована на улучшение психофизиологического здоровья и расширение воздействий физических упражнений на лиц, не занимающихся спортом, для восстановления их сил после основного рода занятий, а также на повышение долголетия населения.

Обширный раздел спортивной педагогики является важным отраслью педагогической науки, направленной на спортивное образование, развивающее обучение (физическое, психологическое и социальное) детей, молодежи и общества, а также на научное взаимодействие ученых данной отрасли. Спортивная педагогика — это обучение на практике. Данное направление зарекомендовало себя не только как методика взаимодействующего обучения детей и молодежи, но и, как и научный подход к педагогическим знаниям и навыкам, которые необходимы учителям и тренерам для поддержки эффективного обучения в области физической культуры и спорта. Спортивная педагогика — это своего рода тоже междисциплинарная область знаний, где выявлена взаимосвязь спорта и образования и изучаются отдельные направления взаимозависимости и взаимодействия. Изучение спортивной педагогики имеет три сложных аспекта, которые взаимодействуют друг с другом. Во-первых, это практическое знание, которое требует тренировки или обучения, и зависит от исторических, социальных и политических контекстуальных факторов. Во- вторых, теоретическое знание, для которого необходимы глубокое понимание сложных теорий обучения и разнообразия его многочисленных влияний на способы обучения учащихся. В-третьих, сами учителя, преподаватели, тренеры, имеющие опыт, обеспечивающий возможность эффективного обучения в спорте и физической культуре, владеющие трехмерной концепцией спортивной педагогики и совмещающие на

протяжении всей педагогической деятельности получение обновленных знаний в своей отрасли.

В современном спортивном сообществе роль спортивных психологов завоевала свои права и свою весомую значимость. Деятельность спортивных психологов направлена на взаимодействие со спортсменами, направленное на улучшение результативности посредством преодоления психических и психологических проблем. Вектор на результативность остается краеугольным камнем спортивной психологии, однако это лишь часть того, что сейчас делают спортивные психологи для поддержки спортсменов. Их расширяющиеся функции включают помощь спортсменам в решении межличностных проблем и решение проблем психического здоровья, таких как тревожность, депрессия и расстройства пищевого поведения. Навыки спортивных психологов все чаще востребованы профессиональными спортсменами для снятия стресса при подготовке к ответственным соревнованиям, решения внутри командных проблем, поиска взаимопонимания с тренером (родственниками) и других сложностей внутреннего и внешнего мира спортсменов. Квалифицированные и даже мирового класса спортсмены подвержены любым проблемам психического здоровья, что и люди, не имеющие отношения к профессиональному спорту. В силу того, что иногда спортсмены сталкиваются с уникальными спортивными проблемами (серьезное психологическое давление) решать такие задачи необходимо не традиционными способами. Спортивные психологи работают с проблемами насилия, агрессии, гнева, среди них: принятие традиционных представлений о мужских ролях, групповое мышление в командах и печально известные «разговоры в раздевалке». Необходимо отметить, что между спортсменами и психологами должно быть установлено взаимопонимание, позволяющее извлекать максимальную пользу и эффективно минимизировать возникающие риски.

Социальная интеграция через физическую культуру и спорт все чаще находит отражение в современной методологической и научной литературе. Социальная интеграция - это процесс установления или восстановления оптимальных связей, на основе которых отдельные лица и группы участвуют в общественной жизни. Спорт - это чрезвычайно мощный инструмент, который развивает специфические взаимоотношения, направленные на формирование социального опыта в самом широком масштабе для дальнейшей трансформации в единую целостную систему согласованных и взаимозависимых целей и интересов личности в обществе. Возможности спорта «разрушать преграды и наводить мосты там, где обычно существуют границы», поскольку спорт понятен и востребован во всех странах, в любой культуре и даже религии, на всех языках. Многие политические ситуации, вызывающие разногласия в современном обществе, при неискаженной спортивной интеграции могут преобразоваться в точки взаимодействия и сотрудничества разных стран. Расширению прав и свобод граждан и народностей в отсталых странах способствует спорт (к примеру, права женщин и девочек в мусульманских странах). Спорт создает ощущение включенности в общество, независимо от возраста, сексуальной ориентации, гендерного выражения, трудоспособности или инвалидности, религии, этнической принадлежности или социально-экономического статуса. Для реализации механизма социальной интеграции, по возможности, спортивные администраторы и тренеры должны планировать тренировки, на которых спортсмены с разными способностями тренируются вместе (в одно время, но в отдельных залах).

Так же хотелось бы отметить наличие в большинстве научно- исследовательских работ статистического анализа и математических расчетов с применением различных формул. Методы математической статистики применяются, как правило, для корректной обработки числового материала в целях анализа полученных фактических эмпирических данных. Выявление достоверности различий, корреляционных взаимосвязей различных параметров стали уже традиционными в научно-исследовательских работах. Для подтверждения эффективности гипотетических предположений в научных исследованиях математико-статистический анализ является общепринятым путем проверки экспериментальных данных. Современные методики математического моделирования в научно-педагогических в области физической культуры и спорта считаются достоверным методом выявления ошибок или оптимизации выполнения двигательных действий спортсменов. Для решения таких сложных задач применяются теория графов или альтернативный способ - кластерная мультиагентная сеть.

На заключения мы осматриваем несмотря на то, что многолетняя практика преподавания дисциплин, связанных с двигательной активностью, предполагает контактную работу преподавателей и обучающихся могут возникнуть объективные условия, когда такой

формат работы не возможен. Однако для сохранения здоровья и поддержания физиологического уровня двигательной активности, поддержание уровня физической подготовленности возможны различные подходы по составлению комплексов физических упражнений. Данные комплексы должны отвечать ряду требований в соответствии с принципами физического воспитания: доступности, безопасности, повышения нагрузки и др. Причём дистанционный формат занятий и отложенность контроля предъявляют повышенные требования к соблюдению данных принципов, особенно в вопросах безопасности и основ самоконтроля.

По результатам исследования наиболее полно таким требованиям отличают комплексы, направленные на различные мышечные группы обще - подготовительной направленности. В которых используется вес собственного тела и не нужны дополнительное оборудование и инвентарь. Положительным моментом в методике преподавания является и предварительная запись видео контента, включающая как показ самих упражнений, так и методическое сопровождение. Данный подход показывает высокую удовлетворённость студентов таким форматом занятий.

Таким образом, в последние годы сложилась тенденция междисциплинарного (метапредметного) подхода в решении научно- исследовательских вопросов в области физической культуры. Направление исследований о массовой физической культуре и спорте ориентировано на улучшение психофизиологического здоровья и расширение воздействий физических упражнений на лиц, не занимающихся спортом, для восстановления их сил после основного рода занятий, а так же на повышение долголетия населения. Спортивная педагогика и спортивная психология уже традиционно применяются в тренировочном процессе и физическом воспитании, а соответственно и в научно-исследовательских работах данной тематики. Процессы социальной интеграции через физическую культуру и спорт в современной методологической и научной литературе подвергаются все более детальному анализу. Методы математической статистики стали традиционными для подтверждения эффективности гипотетических предположений в научных исследованиях.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Аникина, А.В. Допинг в спорте как исследовательская проблема: обзор российских публикаций / А.В. Аникина, В.И. Аникин // Педагогико- психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. - 2018. - Т. 13. - № 4. - С. 48-54.

2.Бочкарева, С.И. Физическая культура: учебно-методический комплекс (для студентов экономических специальностей) / С.И. Бочкарева, Кокоулина О.П., Копылова Н.Е., Н.Ф. Митина, А.Г. Ростеванов А.Г. - М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2011. - С. 268.

3.Воложанин, С.Е. Значение физической культуры в образовании студентов / С.Е. Воложанин // Вестник Мининского университета. - 2018. - № 6(3). - С. 6.

4.Глембоцкая Я.И. Применение математико-статистических методов для обработки результатов исследования иноязычной подготовки студентов вуза физической культуры / Я.И. Глембоцкая // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. - 2012. - №2. - С 8-12

5.Гордеева, С.С. Отношение к здоровью как социальный феномен / С.С. Гордеева // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. - 2011. - №2 (6). - С. 131-136.

6.Димов, М.В. Здоровье как социальная проблема / М.В. Димов // Социально-гуманитарные знания. - 1999. - № 6. - С.170-185.

7.Дроздова Е.К., Актуальные проблемы спортивного права / Е.К. Дроздова, Е.Б. Калашникова // О1утР1и§. Гуманитарная версия. - 2016. - № 1 (2). - С. 56- 57.

8.Дубровский, В.И. Биомеханика: Учеб. для сред, и высш. учеб, заведений М.: Изд-во Владос-пресс, 2003. - 672 с.

9.Кузьмин, В.Г. Инновационные математические модели и метод графов в научно-педагогических исследованиях в области физической культуры и спорта / В.Г. Кузьмин, И.Б. Улитин, Б.И. Улитин, С.В. Кузнецова // Культура физическая и здоровье. - 2014. - № 2 (49). - С. 71-74.

10.Ловягина, А.Е. Теоретические и прикладные проблемы психологического сопровождения спортсмена / А. Е. Ловягина // Вестник СПбГУ. Серия 16: Психология. Педагогика. - 2013. - №1. - С. 29-39.

11.Малышева, Е.В. Возможности управления общественным мнением по отношению к здоровью через Интернет / Е.В. Малышева, Ш.Х. Ганцев, И.Р. Рахматуллина // Практическая медицина. - 2006. - №3(17). - С. 25-27.

12.Мясищев, В.Н. Психология отношений: избранные психологические труды / В.Н. Мясищев /под ред. А.А. Бодалева. - М.: Институт практической психологии, 1995. - 356 с.

13.Рахимова, Е.А. Отношение к здоровью учащейся молодежи / Е.А. Рахимова // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. - 2012. - № 9 (91). - С. 134-140.

СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНО – ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СИСТЕМЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье автор описывает решения современные условия преподавания дисциплин модуля «Физическая культура и спорт» в условиях дистанционной и частично дистанционной работы потребовали от профессорско-преподавательского состава поиск новых путей обеспечения учеником хотя бы минимального физиологически обусловленного уровня двигательной активности. Работа в таких условиях проходит уже почти календарный год.

Цели автора в его исследовании современные направления научно- деятельности в области физической культуры и спорта имеют много векторную направленность. Одной из главных отличительных черт, стоящих на повестке дня исследовательских работ, является их всесторонний междисциплинарный анализ. Существующие глобальные направления (спорт и массовая физическая культура) сами по себе многогранные вопросы, которые ученые рассматривают, используя подходы с точки зрения различных отраслей наук.

Ключевые слова: *студенты, преподаватели, физическое воспитание и спорт, деятельность, направление, система, методы обучения, научные исследования, современные условия.*

САМТҲОИ МУОСИРИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМӢ-ПЕДАГОГӢ ДАР СОХТОРИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ

Муаллифон дар мақола роҳҳои ҳалли шароити муосири таълими фанҳои модули “Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш”- ро дар шароити кори фосилавӣ, ки аз ҳайати омӯзгорон талаб мекард, ки роҳҳои нави таъмин намудани ҳадди ақал аз ҷиҳати физиологӣ донишҷӯёнро ҷустуҷӯ кунанд, ки сатҳи фаъолияти ҷисмонӣ муайян карда мешавад.Дар чунин шароит як сол мешавад, ки фаъолият давом дорад.

Ҳадафҳои муаллифон дар таҳқиқоти худ самтҳои муосири фаъолияти илмӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш самти бисёрвекториро аён кардаанд. Яке аз хусусиятҳои асосии фарққунандаи рӯзномаи кори тадқиқотӣ таҳлили ҳаматарафаи байнисоҳавии он мебошад. Тамоюлҳои мавҷудаи ҷаҳонӣ (варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ) худ масъалаҳои гуногунҷабҳа мебошанд, ки олимон аз нуқтаи назари соҳаҳои гуногуни илм истифода бурдани равишҳоро баррасӣ мекунанд.

Калидвожаҳо: *донишҷӯён, омӯзгорон, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, фаъолият, самт, сохтор, равишҳои дарс, таҳқиқотҳои илмӣ, шароити муосир.*

MODERN DIRECTIONS OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL ACTIVITY IN THE STRUCTURE OF PHYSICAL EDUCATION

In the articie the author describes solutions modern conditions for teaching the disciplines of the module “Physical culture and sports” in conditions of remote and partially remote work have reguired the teaching staff to search for new ways to provide students with at least a minimum plysiologically determined level of physical activity. We have been working in such conditions for almost a calendar year.

The author’s goals in his research; modern directions of scientific activity in the frield of physical culture and sports have a multi – vector orientation. One of the main distinguishing features on the research agenda is their comprehensive interdisciplinary analysis. Existing global trends (sport and mass physical culture) are themselves multifaceted issues that scientists consider using approaches from the point of view of various branches of science.

Key words: students, teachers, physical education and sports, activity, direction, structure, teaching approaches, scientific research, modern conditions.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Қаюмов Муҳаммадшо Исуфалиевич - муаллими калони кафедраи назария ва услуби якҳарба ва камонварии Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи Саидмуъмин Раҳимов E-mail: Muhammadsho@mail.ru, Сино маҳалаи Лучоб-53, тел: (+992) 918676745*

Амонзода Абубакр Алихон- муаллими кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофиаи шаҳрвадии Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: Abubakr@mail.ru, н. Данғара :тел: (+992) 918421063

Сведения об авторах: *Каюмов Мухаммадшо Исуфалиевич-старщий предподаватель кафедры теории и методики единаборства и стрельбе из лука Института физического воспитания Таджикистана имени С.Рахимова, E-mail: Muhammadsho@mail.ru, район Сино, Лучоб-53, тел: (+992) 918676745*

Амонзода Абубакр Алихан – преподаватель кафедры физического воспитания и гражданской обороны Дангаринского государственного университета E-mail: Abubakr@mail.ru, н. Дангара: Тел: (+992) 918421063

Information about the authors: *Kayumov Muhammadsho lsufalievich-great teacher of the department of theory and style of single sword and archery of the Institute of Physical Education of Tajikistan named after S.Rahimov. Sino mahalai Luchob-53, Muhammadsho@mail.ru Tel: (+992) 918676745*

Amonzoda Abubakr Alikhan - teacher of the department of physical education and civil defense of Dangara State University E-mail: Abubakr@mail.ru, n. Dangara: Tel: (+992) 918421063.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУЛТИМЕДИА ДАР РАВАНДИ МАШҒУЛИЯТҲОИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ КАСБӢ

Баротов Д.А.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шоҳтемур

Яке аз ҳадафҳои асосӣ барои баланд бардоштани сифати таълим дар муассисисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ истифодаи технология ва воситаҳои замонавӣ ба ҳисоб меравад. Технологияи милтимедиа, ки вай сифати таълим ва самаранокии онро таъмин намуда, донишу малакаи донишҷӯёнро ба таври назаррас афзоиш медиҳад ва ба такмили маҳорати педагогии профессорону устодон, кормандон ва омӯзгорон мусоидат менамояд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи технологияи мултимедиа қисмати ҷудонашавандаи соҳаи маориф буда, ин масъалаи муҳим, ба сиёсати пешгирифтаи давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мусоидат мекунад ва амалишавии вай дар Қонунҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» [1], «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» [2] ва «Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзию техникӣ барои солҳои 2010-2020» [3] инъикос ёфтаанд.

Мафҳуми технологияи мултимедиа маънои онро дорад, ки маводи нави маҷмуи тасвирҳо, матнҳо ва маълумот бо ҳамроҳии овоз(садо), видео, аниматсия ва дигар воситаҳои визуалӣ бо роҳи тадбиқ ва истифодаи технологияи иттилоотӣ – иртиботӣ, иттилоот ба донишҷӯён, хонандагон ва дигар истифодабарандагон пешниҳод карда мешавад. Бо ибораи дигар, технологияи мултимедии таълим – маҷмуи воситаҳои техникӣ ва дидактикии таълимӣ – барандагони иттилоот мебошад.

Истифодаи технологияи мултимедиа дар ташкили раванди таълими муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбӣ, ба инобатгирии машғулиятҳои назариявии (амалӣ, лабораторӣ) анъанавӣ ва намоиши мултимедиа, ки вай имконияти якбора амалкунии намудҳои гуногуни пешниҳоди иттилооти таълимӣ (графикӣ, матнӣ, аудиовизуалӣ)- ро таъмин намуда, онҳо ба сохтори ягона мутаҳид карда шудаанд ва ба намудани осон ба қабулкунанда пешниҳод карда мешавад. [4. с 174].

Дар маҷмуъ эътироф шудааст, ки истифодаи технологияи мултимедиа дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ ба намуди беҳтарин ва афзуншавии аёнияти раванди таълим оварда мерасонад ва онро дар ҳар як фанни таълимӣ истифода бурдан мумкин аст. Истифодаи он усули самараноки раванди таълим буда, чунин роҳи методӣ мебошад, ки фикри донишҷӯёнро фаъол намуда, онҳоро ҳавасманд менамояд, ки бо роҳи мустақилона дониш ба даст оранд.

Технологияи милтимедиро дар ҳамаи давраҳои зерини машғулияҳо:

•ҳангоми баёни мавзуи нав;

•мустаҳкамкунии мавзуъ;

•ҷамбасти машғулиятҳо - истифода намудан мумкин аст.

Албатта, барои он, ки профессорону устодон, кормандон ва омӯзгорон дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ технологияи милтимедиаро истифода намоянд бояд онҳо бо технологияи кори он шинос бошанд. Профессор Шарофов Ш.А. қайд менамоянд, ки имрӯз барои омӯзгорон зарурати аз худ кардани васоитҳои техникаи навтарини таълим, ба монанди технологияҳои шабакавӣ (телеконференсия, почтаи электронӣ), китобхонаҳои электронӣ, нармафзор, низоми мултимедиа ва ғайра пеш омадааст [5. с 254].

Ҳамин тариқ, ҳамроҳнамоии технологияи мултимедиа дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ раванди машғулиятро аҷоиб ва шавқовар намуда, мушкилии таълими маводи таълимиро осон менамояд.

Истифодаи технологияи мултимедиа дар раванди муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ имконият медиҳад, ки на танҳо намудҳои анъанавии таҳсилот гуногунранг шавад, инчунин масъалаҳои зерин ҳалли худро ёбанд:

•инкишофи ҷаҳонбинии илмӣ;

•баланд бардоштани сатҳи таълим;

•таъмини таълими дифференсиалӣ;

•амали намоии назорати дониши донишҷӯён;

•ҳавасмандиро ба таълими фанҳо ва кӯшиши ҳиснамоии донишҷӯёнро баланд мебардорад [7. с 22].

Қайд намудан зарур аст, ки истифодаи технологияи мултимедиа яке аз намуди нави ташкили раванди таълим буда, вай барои башаклдарорӣ ва ба низомдарории дониш ва малака, барои ташкили ҷаҳонбинӣ ва рушди зеҳни донишҷӯён ҳиссаи худро мегузорад.

Воқеан ҳам дар раванди тадбиқи нақши технологияи мултимедиа дар зиёд намудани ҳавасмандии донишҷӯён дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ дар мавриди омӯзиши фанҳо дар шароити татбиқи низоми нави рейтинги сифати дониши донишҷӯён ва хонандагон, маҳорати касбию педагогӣ ва фаъолияти дастаҷамъонаи коллективӣ профессорону устодон, кормандон ва омӯзгорон нақши басо муҳим мебозад. Зеро тамоми бурду бохти муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ аз қабили ҷорӣ намудани низоми нав барои баланд бардоштани маҳорати касбии профессорону устодон, кормандон ва омӯзгорон бо истифода аз техника ва технологияи муосир, натиҷабардорӣ аз раванди низоми инноватсионии таълим, дастовардҳои донишҷӯён ва муваффақиятҳои профессорону устодон, кормандон ва омӯзгорон, назорати муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ, ташкили шароити самараноки санҷиши педагогӣ, усул ва методи назорат ба раванди таълим, истифодаи методҳои назорати корҳои мустақилонаю беруназсинфӣ бо назардошти истифодаи технологияи мултимедиа аз андешаҳои одилона ва оқилонаи роҳбари муассисисаҳои дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ ва дастаҷамъии коллективи профессорону устодон, кормандон ва омӯзгорон зимни нақшаи амалкунандааш дар раванди таълим ва тарбия вобастагии барзиёд дорад.

Технологияи мултимедиа ба азхудкунии беҳтарин ва мустаҳкамкунии маводи таълимӣ мусоидат менамояд. Яке аз афзалияти дидактикии технологияи мултимедиа бо муқоиса ба намуди анъанавӣ дар он мебошад, ки муҳити таълимии пешниҳоди иттилоот равшан ва аён шуда, аҳамияти амалии мавзуъ кушода мешавад.

Махсусияти муҳими технологияи мултимедиа интерактивӣ будани он мебошад, яъне донишҷӯён ва хонандагон шунавандаи ғайри фаъол набуда, балки нақши роҳбари фаъолро иҷро менамояд.

Истифодаи технологияи мултимедиа имконият медиҳад, ки муҳити иттилоотӣ ташкил карда шуда, ҳавасмандӣ ва шавқи донишҷӯён ва хонандагон ба таълими фанҳо пайдо гардад. Дар ин ҳолат, амалан шумораи бемаҳдуди супоришҳои таълимӣ зиёд мешавад, кори донишҷӯён ба сатҳи беҳтарин расонида шуда, бо осонӣ сатҳи дифференсиатсияи таълимӣ ба даст меояд, фарқияти сатҳи таҳсилот ба осонӣ ба даст оварда шуда, манфиатҳои донишҷӯён ва хонандагон ва фаъолнокии он дар давоми пурраи машғулият дастгирӣ карда мешавад.

Ҳангоми таҳлили мақсадноки истифодаи технологияи мултимедиа дар раванди таълим зарур аст, ки чунин имкониятҳои дидактикӣ ба ҳисоб гирифта шавад:

•имконияти васъе барои фаъолияти эҷодии мустақилонаи донишҷӯён ва хонандагон, махсусан, ҳангоми гузаронидани таҳқиқотҳо ва ба тартибдарории маводи таълимӣ пайдо мегардад;

•баланд бардоштани малакаи назорати худ ваислоҳи мустақилонаи хатогиҳои инфродӣ;

•рушд ёфтани қобилияти зеҳнии донишҷӯён.

Профессорону устодон, кормандон ва омӯзгорони муассисисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ аз имконоти бадастоварда истифода бурда, метавонад бойгонии озмоишгоҳи таълимию тарбиявии худро истифода аз имконияти мавҷудбудаи таҷҳизоти истифодакунандаи технологияи мултимедиа бою ғанӣ гардонанд. Инчунин чорабиниҳои методиро дар муассиса тибқи мундариҷа ва мухлати гузаронидани онҳо ба нақша гирифта, ҳамеша кӯшиш намояд, то ҳар лаҳзаи машғулият пурсамар, таъсирбахш ва хотирмон гузаронида шавад.

Технологияи мултимедиа як слайд – филм ё кӯшиши иваз намудани омӯзгор бо компютер набуда, вай машғулияти пурраи таълимии фанниро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбӣ ифода менамояд.

Дар ташкили чунин намуди раванди таълим, омӯзгорон шахси амалкунандаи асосӣ боқӣ монда, илова бар ин, онҳо имконият дорад, ки иқтидори эҷодияшонро пурра истифода намояд, маводи таълимии машғулиятҳои назариявӣ (амалӣ) – ро мазмунан бой ва ба ҳама дастрас намояд.

Маводҳои хуби фаннӣ ва визуалии таълимӣ метавонад дар намуди модулҳо, блокҳои мантиқии бо ҳам алоқаманд пешниҳод карда шаванд. [4. с 174].

Талаботи дидактикӣ барои технологияи мултимедиавиро хеле равшан муайян намудан мумкин аст. Онҳо имкон медиҳанд, ки:

•дараҷаи илмии талабот бо машғулиятҳои назариявии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбӣ истифода карда шаванд;

•ҳавасманд намудани фаъолияти таълимӣ – эҳсоскунии(ҳискунии) донишҷуён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва миёнаи касбӣ таъмин карда шавад;

•маводи таълимӣ ба намуди оптималӣ пешниҳод карда шавад;

•ба намуди беҳтарин маводҳои таълимӣ пешниҳод карда шавад;

•иҷрои универсалии муаррифии маводҳои таълимӣ, ки ба талаботи амалии омӯзгорон ва донишҷӯён ҷавобгӯ мебошад, таъмин карда шавад;

•мувофиқи мақсад будани технологияи гуногуни пешниҳоди маводи таълимӣ амалӣ карда шавад;

•назорати дониш таъмин карда шавад [6. с 112].

Маводҳои намоиши барои хар як машғулиятҳои назарявӣ ва амалӣ тахия карда шавад. Ҳар як намоиш бояд аз пайдарпайии саҳифаҳо (слайдҳо) иборат бошад, ки мазмун ва мундариҷоти машғулиятҳои назарявӣ, амалиро ифода намояд.

Намоишҳо захираҳои таълимии электронии намудҳои гуногуни дар бар гирад;

•аниматсияҳое, ки ҳодисаҳои омухтшаванда ва равандҳоро мефаҳмонад, инчунин принсипҳо фаъолиятҳои воситаҳо ва дар ин асос:

•лаҳзаҳои видеои озмоишҳо;

•тасвири оморӣ, схемаҳо графикҳо ва диаграммаҳо.

Шумораи слайдҳои ҳар як мавзуъ ниҳоӣ набуда ва ба онҳо иловаҳо дохил намудан мумкин аст. Хусусиятҳои хоси маҷмуи маводи намоишдиҳӣ ҳангоми истифодаи технологияи мултимедиа инҳоянд:

•пайдарпаии маводи таълимии пекшниҳодшаванда, ки аз тарафи омӯзгорон танзим карда мешавад, дар экран танҳо он мавод, ки дар ҳамин лаҳза муҳокима мешавад, намудор мегардад;

•намоиши ҳар як саҳифа (слайд) аз як то панҷ дақиқа вақтро гирифта ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки дар бораи мундариҷаи пурраи он фикр кунанд;

•дидабароии ҳодисаҳо ва равандҳои омӯхтшаванда бо ёрии аниматсия, лаҳзаҳои видеоӣ, схемаҳо ва расмҳо, инчунин дидабароии мулоҳизаронихои мантиқӣ бо ёрии схемаҳо;

•ба тартиборию (бо назардошти соатҳои машғулиятӣ ва мураккабӣ) маводҳои таълимӣ. [4. с 175].

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияи мултимедиа яке аз воситаҳои замонавие мебошад, ки раванди таълимро фаъол намуда, фаъолияти зеҳнии донишҷӯёнро фаъол гардонида, сифати донишу самаранокии машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбиро баланд бардошта, маҳорати касбии омӯзгоронро зиёд намуда, ҳавасмандии донишҷӯёнро дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ пайдо менамояд.

АДАБИЁТ:

1.Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию иртиботӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 5 ноябри соли 2003, №1174.

2.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020». аз 2 ноябри соли 2011 № 553.

3.Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзию техникӣ барои солҳои 2010-2020» аз 27 феврали соли 2010 № 89.

4.Баротов Д.А. Истифодаи технологияи мултимедиявӣ дар раванди таълим // Кишоварз 1(81) 2019 Теоретический и научно-практический журнал ISSN 2074-5435 саҳ. 173 -176.

5.Шарофов Ш.А., Аҳмадова С.А. Баъзе ҷанбаъҳои илмию протсессуалии иттилоотонии соҳаи маориф. Номаи донишгоҳи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғ. Ғафуров № 4 (45) 2015, саҳ. 253-257.

6.Комили А.Ш. Использование мультимедийных технологий в процессе обучения физики / Ф.Ш. Комили, Д.А. Баротов // Вестник Таджикский национальный университет (научный журнал), Д.: 2016. - № 1/1 (192). - С. 110-113.

7.Баротов Д.А. Мультимедиа технологии как средство повышения эффективности образования. Филиал московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе. - С. 17-21.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУЛТИМЕДИА ДАР РАВАНДИ МАШҒУЛИЯТҲОИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ КАСБӢ

Дар мақола масъалаи истифодаи технологияи мултимедиа дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллифон тасдиқ менамоянд, ки истифодаи технологияи мултимедӣ яке аз воситаҳои замонавие мебошад, ки раванди таълимро фаъол намуда, фаъолияти зеҳнии донишҷӯёнро фаъол гардонида, сифати донишу самаранокии машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбиро баланд бардошта, маҳорати касбии омӯзгоронро зиёд намуда, ҳавасмандии донишҷӯёнро дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ пайдо менамояд.

Калидвожаҳо: *технологияи милтимедиа, муассисисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ, маҳорати касбии омӯзгорон, донишҷӯён, ҳавасмандии донишҷӯён, сифати дониш.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ЗАНЯТИЙ ВЫСШИХ И СРЕДНИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье рассматривается использование мультимедийных технологий в образовательном процессе высших и средних профессиональных учебных заведений. Авторы подтверждают, что использование мультимедийных технологий является одним из современных средств, активизирующих учебный процесс, стимулирующих интеллектуальную активность обучающихся, повышающих качество и эффективность обучения в системе высшего и среднего профессионального образования, повышающих профессионализм преподавателей и мотивирующих обучающихся в процесс в учреждениях высшего и среднего профессионального образования.

Ключевые слова: *мультимедийные технологии, учреждения высшего и среднего профессионального образования, профессиональное мастерство преподавателей, студенты, мотивация студентов, качество знаний.*

USAGE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF LESSONS IN HIGHER AND SECONDARY PROFESSIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article considers the use of multimedia technologies in the educational process of higher and secondary vocational schools. The authors confirm that the use of multimedia technologies is one of the modern means that activate the educational process, stimulate the intellectual activity of students, improve the quality and effectiveness of education in the system of higher and secondary vocational education, improve the professionalism of teachers and motivate students to process in institutions of higher and secondary vocational education.

Key words: *multimedia technologies, institutions of higher and secondary vocational education, professional skills of teachers, students, students' motivation, quality of knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Баротов Дилшод Абдуллоевич – номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар КАС-и Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шоҳтемур. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146. Телефон: 985-85-61-55. E–mail: dilshod.barotov.81@bk.ru*

Сведения об авторе: *Баротов Дилшод Абдуллоевич – кандидат педагогически наук, заведующей кафедры информационных технологий в АПК Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемур. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146. Телефон: 985-85-61-55. E–mail: dilshod.barotov.81@bk.ru.*

Information about the author: *Barotov Dilshod Abdulloevich – Candidate of Pedagogical Sciences of the Department of Information Technologies in the agro-industrial complex of the Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 146. Phone: 985-85-61-55. E–mail: dilshod.barotov.81@bk.ru.*

УДК:371.851

ИСТОРИКО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Асроров С. А.

унвонҷуйи МДТ «Донишгоҳи давлати тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино

В современном образовании понятие «компетентность» приобретает все большее значение, подчеркивая важность не только накопления знаний, но и умения применять их на практике. Компетентность также включает в себя способность адаптироваться к меняющимся условиям, решать проблемы и продуктивно взаимодействовать в обществе. В данной статье мы осуществим историко-педагогический анализ понятия компетентности, рассмотрим его эволюцию и значимость в современных образовательных практиках.

Компетентность как понятие проходит длинный путь развития. Корни этого понятия можно проследить в древнегреческой философии, где акцент делался на важности мудрости и добродетели в обучении. Платон и Аристотель, например, акцентировали внимание на том, что истинное знание должно сочетаться с этическим поведением и практической деятельностью.

В XIX веке, с развитием системы образования, акцент начинает смещаться с передачи знаний на формирование навыков. В этот период появляется концепция «общих навыков», которые считаются необходимыми для жизни и работы. Важную роль в этом процессе сыграли педагогические движения, такие как новая школа, которая уделяла внимание развитию практических навыков учащихся.

Проблема компетентности начала активно обсуждаться в XX веке, особенно с середины века, когда исследования в области психологии и педагогики выявили необходимость адаптации образовательных программ к меняющимся требованиям общества. Одним из значимых событий стало внедрение концепции «компетентностного подхода», который акцентирует внимание на развитии умений, необходимых для успешной жизни в современном мире[4].

К середине 1970-х годов понятие компетентности стало основополагающим в образовательных реформах. Основные педагогические концепции того времени - такие как конструктивизм, проектное обучение и опытное обучение - подчеркивали необходимость активного участия учащихся в процессе обучения и использования полученных знаний на практике. Ключевым моментом стало осознание того, что знание не является самоцелью; важно, как оно применяется.

Влияние понятия компетентности на образовательные практики стало особенно очевидным в конце XX и начале XXI века. Многие страны начали внедрять компетентностные подходы в свои образовательные системы. Например, в Европе разрабатывались рамочные документы, такие как «Европейская рамка ключевых компетенций», которые определяли основные компетенции, необходимые для полноценной жизни и работы.

Компетентности XXI века сосредоточены на развитии таких навыков, как критическое мышление, креативность, сотрудничество и цифровая грамотность. Эти компетенции необходимы для успешной адаптации к быстро меняющемуся миру, где информация и технологии играют ключевую роль[5,с.7]. Например, образовательные учреждения внедряют проектные методы, инновационные технологии и междисциплинарные подходы, чтобы подготовить учащихся к требованиям современного общества.

Понятие «компетентность» в педагогике имеет ключевое значение и охватывает широкий спектр аспектов, связанных с обучением и развитием личности. Вот основные моменты, которые помогут лучше понять это понятие:

Компетентность представляет собой совокупность знаний, умений и навыков, позволяющих индивидам успешно выполнять определенные задачи и функционировать в различных ситуациях. В педагогическом контексте компетентность включает в себя следующую составляющую:

- **знания:** теоретическая основа, необходимая для понимания предмета или области;
- **умения:** практические навыки, которые позволяют применять знания в реальных ситуациях;
- **мотивы и установки**: личные качества, определяющие готовность и стремление к выполнению задач.

С конца XX века в педагогике стал широко применяться **компетентностный подход**, который акцентирует внимание не только на получении знаний, но и на развитии умений, необходимых для их применения[8, с.14].

Компетентностный подход обновления содержания образования направлен на развитие компетентностей обучаемых на основе принципов фундаментальности, универсальности, интегративности, вариативности, практической направленности и становление базовых компетентностей.

Г. Селевко определяет компетентностный подход как постепенную переориентацию образовательной парадигмы с преимущественной передачей знаний и формированием навыков на создание условий для овладения комплексом компетенций, определяющих потенциал, способности к выживанию и устойчивой жизнедеятельности в условиях

современного многофакторного социально-политического, рыночно-экономического и инфокоммуникационного пространства[3].

А. В. Хуторской утверждает, что для современного этапа образования актуальна проблема между социальным и личностным заказом на образование. И для достижения оптимального сочетания социального и личностного заказа на образование необходимо внедрение компетентностного подхода[7].

Н. Л. Гончарова отмечает, что базовыми категориями нового подхода являются паронимичные понятия компетентность и компетенция. Эти понятия являются междисциплинарными, они имеют как общие категориальные признаки, так и специфические черты, а их содержание является объектом бурных дискуссий в научных кругах. В теории и методике современного профессионального образования данные термины часто употребляются неоднозначно и не разграничиваются. Например, лингвисты чаще говорят о соответствующей компетенции, а психологи - компетентности[2].

Таким образом, компетентностный подход в педагогике включает:

- **фокус на результатах обучения**: вместо того чтобы просто усваивать информацию, обучающиеся должны применять свои знания для решения реальных проблем;
- **интеграция различных форматов обучения**: акцент на проектное, проблемное и коллаборативное обучение, где студенты работают в группах, исследуют темы и разрабатывают проекты;
- **учет контекста**: важно учитывать, в каких ситуациях будут применяться знания и навыки. Обучение должно быть связано с реальными жизненными ситуациями.

Компетенция часто делится на несколько «ключевых» компонентов. Примерами ключевых компетенций при обучение может стать:

- **критическое мышление**: способность анализировать информацию, задавать вопросы и делать выводы;
- **коммуникация**: умение эффективно общаться и взаимодействовать с другими;
- **креативность**: способность генерировать новые идеи и подходы к решению проблем;
- **цифровая грамотность**: навыки работы с информационными и коммуникационными технологиями.

Понятие «компетентность» в психологии охватывает несколько ключевых аспектов, связанных с использованием знаний и навыков в различных жизненных ситуациях. Голосуя за широкий спектр применения, это понятие часто связано с профессиональной деятельностью, личностным развитием и социальной адаптацией. Давайте рассмотрим его основные компоненты и контексты.

Компетентность в психологии может быть определена как совокупность знаний, умений, навыков и личных качеств, которые необходимы для успешного выполнения задач в определенной области. Это включает:

- **знания:** теоретическая база, которая позволяет понимать специфические аспекты деятельности.
- **умения**: практическое применение знаний в реальных условиях.
- **личностные качества**: такие как самоконтроль, ответственность, эмоциональный интеллект и готовность к обучению.

С точки зрения психологии компетентность может быть разделена на несколько категорий, в зависимости от контекста. Вот некоторые из них:

1. **Профессиональная компетентность**: связана с выполнением специфических задач в определенной профессии. Она включает как знания и умения, так и социальные навыки, необходимые для взаимодействия с коллегами и клиентами.
2. **Социальная компетентность**: относится к способности взаимодействовать с другими людьми, учитывать их чувства и потребности, а также адаптироваться к различным социальным контекстам.
3. **Эмоциональная компетентность**: подразумевает умение идентифицировать, понимать и управлять своими эмоциями и эмоциями других людей.

В психологии понятие компетентности связано с процессом развития личности. Каждый индивид стремится к саморазвитию и выполнению своих жизненных целей, что требует от него определенных компетенций. Это предполагает:

- **рост через опыт**: развитие компетентности происходит в процессе взаимодействия с окружающим миром и через жизненный опыт.
- **адаптация к изменениям**: чем больше у человека развитых компетенций, тем легче ему адаптироваться к изменениям в жизни и обстоятельствах.

Анализ психолого-педагогической литературы подтверждает, что в психологии изучают компетентность с разных позиций:

1. **Когнитивный подход**: исследует, как знания и умения влияют на принятие решений и выполнение задач.
2. **Социальный подход**: уделяет внимание взаимодействию между индивидуумом и окружающей средой, а также тому, как социальные факторы влияют на развитие компетенций.
3. **Личностный подход**: фокусируется на индивидуальных различиях, личных качествах и мотивации, которые способствуют или препятствуют развитию компетентности.

Таким образом, понятие компетентности в психологии является многогранным и важным элементом личностного и профессионального развития. Компетентность включает в себя не только знания и умения, но и личные качества, которые помогают людям успешно адаптироваться к изменениям и эффективно взаимодействовать с окружающими. Это делает понимание и развитие компетентности актуальными для исследования и практики в различных сферах жизни.

Понятие «компетентность» в философии рассматривается в контексте знания, умений и ответственности в различных сферах человеческой деятельности. Это понятие связано с оценкой способности индивида эффективно действовать и принимать обоснованные решения. Рассмотрим это более подробно.

В философском контексте **компетентность** может быть выражена как способность человека применять свои знания, умения и моральные принципы для принятия взвешенных решений в различных жизненных ситуациях. Это включает:

-**знания**: обширный кругозор и понимание теорий, концепций и фактов.

-**умения**: способность интегрировать знания в практику, а также критически оценивать ситуации и принимать решения.

-**моральная осознанность**: понимание этических принципов и способность действовать в соответствии с ними.

В рамках этической философии компетентность также имеет важное значение. Этическая компетентность подразумевает способность оценивать моральные последствия своих действий и принимать обоснованные этические решения. Это включает:

-**моральное суждение**: умение различать правильное и неправильное, а также анализировать последствия действий.

-**анализ контекста**: способность учитывать социальные, культурные и индивидуальные аспекты ситуации при принятии моральных решений.

Философия образования также рассматривает понятие компетентности с точки зрения подготовки индивидов к жизни в обществе. Это включает:

1. **Образование как процесс формирования компетентных граждан**: цель образования — не просто передача знаний, но и развитие способности к саморефлексии, критическому мышлению и социальной ответственности.
2. **Педагогические методы**: акцент на практическом применении знаний, что помогает учащимся развивать необходимые компетенции для жизни и работы в обществе.

1. Таким образом, понятие компетентности в философии охватывает широкий спектр аспектов, связанных с знанием, моральной ответственностью и социальной практикой. Это понятие объединяет когнитивные, этические и образовательные компоненты, подчеркивая необходимость для индивида быть осведомленным, этически ответственным и способным принимать взвешенные решения в постоянно меняющемся мире.

Понятие «компетентность» в контексте естественно - математических дисциплин охватывает широкий спектр умений и навыков, необходимых для успешного обучения и применения математики. Это понятие становится особенно актуальным в контексте современного образования, где акцент ставится на практическом применении знаний и умений. Рассмотрим основные аспекты математической компетентности.

Математическая компетентность - это способность применять математические знания и умения для решения проблем и выполнения задач в различных контекстах. Это включает в себя несколько ключевых компонентов:

- **знания**: понимание основных математических концепций и принципов, таких как арифметика, алгебра, геометрия и статистика.

- **умения**: способность выполнять математические операции, разрабатывать и применять алгоритмы, а также использовать математические модели для решения практических задач.

- **критическое мышление**: умение анализировать и интерпретировать данные, делать выводы и обобщения на основе математических рассуждений.

2. Компоненты естественно - математической компетентности является:

- **функциональная грамотность**: способность использовать математику в повседневных ситуациях, например, для финансовых расчетов, планирования времени или анализа статистики;

- **проблемное решение**: умение применять математические знания и методы для решения разнообразных задач и проблем, как в учебной, так и в практической деятельности;

- **коммуникация**: способность объяснять математические идеи и рассуждения как устно, так и письменно, а также интерпретировать информацию из различных источников;

- **использование технологий**: умение использовать компьютерные приложения, калькуляторы и другие технологии для решения математических задач и анализа данных.

Естетественно - математическая компетентность является важной частью общего образовательного процесса по следующими причинами:

1. **Развитие критического мышления**: математика требует логического мышления и умения анализировать информацию, что помогает в обучении другим предметам и в повседневной жизни.

2. **Подготовка к профессиональной деятельности**: многие профессии требуют высокого уровня математической компетенции. Знания в области математики необходимы в таких областях, как инженерия, экономика, науки о данных и IT.

3. **Социальная адаптация**: в современном обществе, где данные и статистика играют важную роль, математическая грамотность становится основополагающей для анализа информации и принятия осознанных решений.

3. Простые примеры применения математической компетентности в повседневную жизнь:

-решение задач на нахождение процентов при расчете скидок в магазинах;

-использование графиков и диаграмм для представления данных в отчетах или исследованиях;

-применение алгебры для составления уравнений, описывающих реальные ситуации, например, для определения затрат на проект и т.д..

Подводя итог можно сказать, что понятие «компетентность» в естественно - математических дисциплинах включает в себя широкий спектр знаний и умений, необходимых для успешного применения математики как в учебном процессе, так и в жизни. Это понимание подчеркивает важность математики не только как академической дисциплины, но и как инструмента, необходимого для адекватного реагирования на вызовы современного общества.

Из выше сказанного можно сделать вывод, что компетентность играет важную роль в различных сферах жизни:

-**образование:** студенты с высокой социальной и эмоциональной компетентностью легче справляются с учебными нагрузками и взаимодействуют с преподавателями и сверстниками.

-**профессиональная сфера**: работники с развитой профессиональной компетентностью более эффективны, адаптивны и удовлетворены своей работой.

-**личная жизнь**: личная компетентность помогает в построении гармоничных отношений, управлении стрессом и достижении жизненных целей.

Анализ историко-педагогических аспектов понятия компетентности позволяет увидеть его эволюцию от античных философских оснований до современного образовательного контекста. Компетентность стала важной целью образования, акцентируя внимание на необходимых навыках и умениях, которые помогут учащимся успешно адаптироваться в быстро меняющемся мире. Таким образом, внедрение компетентностного подхода в образовательные практики является необходимым шагом для подготовки будущих поколений к вызовам XXI века.

ЛИТЕРАТУРА:

4.Блум, Б. С. «Таксономия образовательных целей». М.: 1999.

5.Гончарова Н. Л. Категория «компетентность» и «компетенция» в современной образовательной парадигме // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». - 2007. - № 5 // http://www.(дата обращения 04.11.2024).

6.Дьюи, Джон. «Как мы думаем». М.: 2016.

7. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. Стенограмма обсуждения доклада А.В.Хуторского в РАО // Интернет-журнал "Эйдос". - 2002. - 23 апреля. http://www.eidos.ru/journal/2002/0423-1.htm(дата обращения 01.12.204).
8.Пирогов, Н. «Педагогика как искусство: компетентностный подход». С. 35-50.
9.Селевко Г. Компетентности и их классификация // Народное образование. - 2004. - № 4.,с.14.
10.Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос». - 2002. - 23 апреля // http://www. eidos. ru/journal/2002/0423. htm(дата обращения 07.11.2024).
11.Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал "Эйдос". - 2002. - 23 апреля. http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm(дата обращения 24.11.2024)

ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХӢ ВА МУНДАРИҶАИ МАФҲУМИ САЛОҲИЯТ

Дар ин мақола мафҳуми "салоҳият" муосир карда шудааст. Консепсияи таърихии салоҳият таҳлил карда мешавад. Хусусиятҳои асосии мафҳуми "салоҳият" дар педагогика, психология, фалсафаи илмҳои табиӣ ошкор карда мешаванд. Нақши равиши салоҳиятдор дар таълим нишон дода шудааст. Салоҳиятҳои калидӣ дар таълим таъкид карда мешаванд. Принсипҳои ахлоқии салоҳият барои қабули қарорҳои мутавозин дар ҳолатҳои гуногуни ҳает тавсиф карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *салоҳият, педагогика, психология, математика, фалсафа.*

ИСТОРИКО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ

В данной статьи актуализируется понятие «компетентности». Анализируется историческое понятия компетентности. Раскрываются сущностные характеристики понятие «компетентность» в педагогике, в психологии, философии естественно научных дисциплин. Показана роль **компетентностного подхода** в образовании. Выделены ключевые компетенции при обучении. Описаны моральные принципы компететность для принятия взвешенных решений в различных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: *компетентность, компетенция, педагогика, психология, математика, философия.*

HISTORICAL AND SUBSTANTIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF COMPETENCE

This article updates the concept of "competence." The historical concept of competence is analyzed. Essential characteristics of the concept of "competence" in pedagogy, psychology, philosophy of natural sciences are disclosed. The role of the competence approach in education is shown. Highlighted key competencies in training. Moral principles of competence for making balanced decisions in various life situations are described.

Key words: *competence, pedagogy, psychology, mathematics, philosophy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Асроров Собир Аюбович*-унвонҷукафедраи физикаи тиббӣ ва биологӣ бо асосҳои технологияҳои иформатсиони, МДТ «ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино» ш.Душанбе, ноҳияи Сино 29-31 тел: + (992) 918-32-18-20.*

Сведения об авторе: Асроров Собир Аюбович *– соискатель кафедры медицинской и биологической физики с основами информационных технологий ГОУ «ТГМУ им. Абуали ибни Сино» г.Душанбе, района Сино 29-31 тел:+(992) 918-32-18-20.*

Information about the author: Asrorov Sobir Ayubovich *- applicantDepartment of Medical and Biological Physics with the Basics of Information Technologies, GOU "TSMU named after Abuali ibni Sino," Dushanbe, Sino district 29-31 tel: + (992) 918-32-18-20.*

ТАЪСИРИ МУҲИТИ БЕРУНА БА ТАШАККУЛИ ХИСЛАТҲОИ АХЛОҚИЮ МАЪНАВӢ ВА РУҶУ ДОНИШҶУЁН БАТАҲСИЛИ ПУРСАМАР ВА РАҚАМИКУНОНӢ

Шарифзода Л. А.

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Барои ҳар як аср хусусиятҳои фарогирии одамони синну соли гуногун аз хурдсолӣ то ба камол ва пас аз хатми таълимгоҳҳои олӣ, ки тибқи низоми муайяннамудаи Эъломияи Болон донишҷӯ метавонад пас аз хатми зинаи бакалавриат, сипас магистратура ва барои ноил гаштан ба унвони илмӣ дар зинаи доктор PhD таҳсил намояд. [5] Ба ғайр аз масъалаҳои муҳимми донишандӯзии хонандагон ва дар оянда донишҷуён ба муҳимтарин масъала, марҳилаҳои ташаккули хислатҳои инсонӣ, қабули арзишҳо ва интихоби ҳадафҳои ҳаёт ба шумор меравад, ки то чӣ андоза ин масъала барои шахси ташаккулёбанда аҳамияти хосса пайдо менамояд. Пеш аз ҳама чӣ тавре, ки аз маҷмуи мероси педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ва олимони шинохтаи ҷаҳон

бармеояд, ташаккули ин хислатҳо аз оила оғоз гардида, дар оянда кӯдак ҳамчун мактаббача ва дар оянда ҳамчун донишҷӯ бояд тавонад барои худ арзишҳои ҳаётро интихоб намояд ва вобаста ба ин мақсадгузорӣ карда тавонад. Хулосаҳои мазкур аз таҳлил ва муқоисаи роҳ ва усули расидан ба мақсади мазкур дар асарҳои Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Абӯалӣ Ибни Сино, Абӯрайҳон Берунӣ, С.Айнӣ, Ален, В.Г. Белинский, В. Вундт, Х. Гербарт, И.В. Гёте, Ф. Дистервег, Ф.М. Достоевский, Я. Каменский, К.Ф. Конфутсий, И.Я. Лернер, Ҷ. Локк, А.С. Макаренко, А.Г. Маслоу, П. Монро, Монтен М., Ж.Ж.Руссо, В.А. Сухомлинский, Л.Н. Толстой, К.Д. Ушинский ва дигарон возеҳ баён гардидаанд, ки дар ҳар яке аз онҳо масъалаҳои вобаста ба таълиму тарбия ва таъсири муҳити беруна ба интихоби арзишҳо ба тарзи хос баён гардидаанд.

Зимни интихоби мавзуъҳои вобаста ба ҳамгироии таълиму тарбия, инчунин таҳқиқоти олимони ватанӣ, ки дар китоби «Олимони педагоги тоҷик» [8] оварда шудааст, низ мавриди истифода ва таҳлил қарор гирифтаанд. Пеш аз ҳама вобаста ба он вазифаҳое, ки мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, мазмуну мундариҷаи волои арзиши педагогӣ мебошад.

«Бояд гуфт, ки дар зинаи таҳсилоти олӣ масъалаҳои сатҳу сифати таълим, дараҷаи касбии омӯзгорон ва истифодаи технологияҳои муосир аз ҷониби онҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим, таҳкими заминаи моддиву техникӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, табодули илмии омӯзгорону донишҷӯён, корҳои илмиву таҳқиқотӣ ва тадбирҳои тарбиявӣ ҳанӯз ба тақвият ниёз доранд.» [9]

Зимни интихоби мазмуну мундариҷаи технологияҳои таълимӣ-тарбиявӣ, омилҳои гуногуни таъсиррасонанда ба тафаккури донишҷуён ва арзишҳое, ки онҳо вобаста аз дарки олами иҳотакунанда ва эҳсоси масъулиятшиносӣ, ки таълимгоҳи олӣ ба уҳда дорад, муҳим дониста мешаванд.Бо таъкиди Б. С. Гершунский бо «Омӯзгор пеш аз ҳама мутафаккирест, ки масъулияти ба камол расидани шахсеро, ки ба ӯ бовар намудаанд, ба уҳда дорад. Инчунин ӯ масъули аст, ки ҳар як толибилм дорои чунин неруи зеҳнӣ, маънавиёт ва дигар хислатҳои наҷибе гардад, то ки онҳо тавонадояндаи тараққиёти мамлакат, ҷаҳон ва тамоми башариятро таъмин намоянд » [4, саҳ. 6]

Бо ҳамин мазмун Н. Чебишев зимни ҷавоб ба савол, ки мактаби олӣ дар асри XXI пеш аз ҳама кадом масъулиятро ба уҳда дорад, чунин ибрози ақида намудааст: «Асри 21 чӣ гуна хоҳад буд? Аломатҳои он имруз аллакай намоёнанд. Мақсадҳои стратегии оянда — баланд бардоштани неруи зеҳнии шахс — мутахассисони оянда. Аз ин ҷо метавон хулосаи муҳим баровард,ки асри оянда асри маориф хоҳад буд. Маориф дар назди давлат, ҷомеа ва таҳсилоти олӣ ҷустуҷӯйи пайваста барои фароҳам овардани шароит, барои боварии донишҷӯён ба фардо ва интихоби роҳнамои муносиб аз мавкеъгирии ҳар шахс, на танхо омузгор, балки хама иштирокчиёни ҷараёни таълим мебошад.» [15]

Бо истифода аз таъкидҳои Пешвои миллат ва шарҳи мафҳумҳои нақши омузгор дар асри XXI аз ҷониби Б. С. Гершунский ва он интизориҳое, ки ба асри XXI оид ба пешравии таҳсилот баён гардидаанд, чӣ тавре, ки дар мавзуи интихобнамудаи мақола оварда шудааст, муҳити беруна оғоз аз сатҳи ҷаҳонӣ то ҳар як давлат ва аз ин нуқтаи назар ба мактаббачагону хонандагон вобаста аз хусуситҳои хосси ташаккулёбӣ таъсир расонида метавонанд. Дар умум, бо истифода аз технологияҳои рақамикунонӣ чунин омилҳоро бо истифода аз адабиёти гуногун, аз он ҷумла [3,16,2] ба тарзи зайл мавриди таҳлилу хулосабарорӣ бо истифода аз модели шартии муассисаи таҳсилоти олӣ баён менамоем.

РАҚАМИКУНОНИИ ШАРТИИ ТАЪСИРИ ЭҲТИМОЛИИ ОМИЛҲОИ БЕРУНА БА ТАФАККУРИ СОЗАНДАГӢ ВА ИНТИХОБИ АРЗИШҲОИ АХЛОҚӢ-МАЪНАВИИ ДОНИШҶУЁН-МУТАХАССИСОНИ ОЯНДА ДАР МУҲИТИ ТАЪЛИМӢ-ТАРБИЯВИИ ТАЪЛИМГОҲИ ОЛӢ

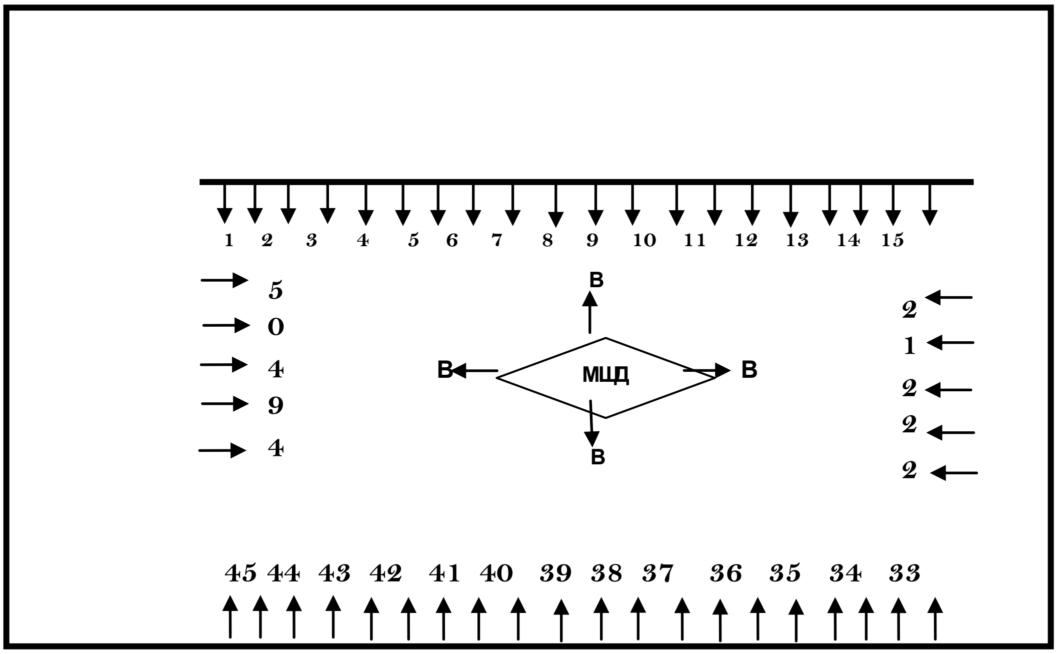

Расми 1. Хусусияти хосси нақши фаъолияти таълимгоҳи олӣ аз нигоҳи ташаккули хислатҳои ахлоқию маънавии донишҷуйён дар муҳити фарҳангӣ – инноватсионӣ

МШД модели шартии педагогии шахсияти "Донишҷӯ" мебошад.

В1. Самтҳои шартии қабул ва таҳлили рӯйдодҳои муҳимми аср вобаста ба омилҳо, падидаҳо, мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ноустуворӣ, офатҳои табиӣ, ки дар ҷомеаи ҷаҳонӣ руй медиҳанд ва эҳтимолияти таъсири онҳо ба ташаккули хислатҳои маънавию ахлоқии донишҷуён-мутахассисони оянда.

В2. Таҳлили самтҳо ва интихоби арзишҳо аз нигоҳи он, ки барои ҳар як насли нав таърих имкониятҳои навро фароҳам меорад, ки вобаста аз он ҳар як шахс дар интихоби ҳадафҳои ҳаёт бояд худро масъул шуморад.

В3. Самтҳои вобаста ба масъалаҳое, ки ҳар гуна муҳит, яъне иттилоотӣ, маънавӣ, ҳамгироӣ метавонад таъсири худро ба ҳар як шахс вобаста аз шакли фикрронӣ аз нигоҳи тағйирёбӣ ва ташаккулёбӣ пайваста эҷодкорона истифода барад.

В4. Самтҳои шартии ифодакунандаи эҳтиром ба муқаддасот ва омода будан ба ҳимояи арзишҳои миллӣ бо назардошти пойдории сулҳ ва ваҳдати миллӣ ва эътибо гирифтани интихоби мазмуну мундариҷаи ба инобатгирии таъсири муҳит, яъне:

1 – зоҳир намудани эҳсоси ватандустӣ ва меҳаншиносӣ ва ифтихор намудан аз дастовардҳои миллӣ ва содиқ будан ба ғояҳои умумимиллӣ. 2 – иродаи мустаҳкам доштан дар ҳама самтҳои фаъолият, аз он ҷумла раванди гирифтани таҳсилот ва барои худ муайян намудани ҳадафҳои ҳаёт, ки метавонанд зимни баҳогузорӣ ба натиҷаҳои таҳсил ифода карда шаванд, яъне сатҳи ниҳоят паст (1), паст (2), миёна (3), хуб (4), хеле хуб (5), аъло (6) ва хеле аъло (7) вуҷуд дошта бошанд ва ҳар як донишҷу метавонад аз ин зинаҳо барои худ хулоса барорад.

3 – эҳсоси масъулият оид ба он, ки дар байни давлатҳои ҷаҳон рақобати шадид пазируфта шудан ҳамчун давлати пешрафтаи дорои техника ва технологияи муосир ва дигар дастовардҳо вуҷуд доранд ва онҳо доимо дар ҷустуҷӯ ва «рабудани ақлҳо» мебошанд.

4 – рабудани ақлҳо маънои бо роҳу усули гуногун таъсир расонидан ба шахсиятҳое, ки устувории ақлонии кишварҳои гуногунро таъмин менамоянд ва аз нуқтаи назари

онҳо барои давлатҳои дигар ба тарзи осон ба даст овардани мутахассисон ба сатҳи 6-7 ишорашуда маънидод карда мешаванд.

5 – омилҳое, ки донишҷӯ интихоби касбро эҳтимолӣ ба ҷо овардааст ва зимни таҳсил таваҷҷуҳи хосса ба ихтисоси интихобнамуда надорад.

6 – набудани таҷрибаи кофии аз бар намудани низоми таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва набудани хоҳиш оиди худташаккулёбӣ.

7 – дарки масъалаҳое, ки асри XXI – замони таҳсили пурсамар ба ҳисоб меравад ва шахс на бо мафҳуми «диплом доштан», балки салоҳияти касбии баланд доштан баҳогузорӣ карда мешавад.

8 – дарки масъалаеро, ки омӯзиши ҳар як фанни таълимӣ хусусияти хосси худро дорад ва мафҳуми «фанни муҳим ва ё номуҳим» вуҷуд надорад, ҳамаи онҳо муҳиманд.

9 – ҳар як шахс дар оилае ба дунё меояд ва бояд барои худ хулоса барорад, ки эҳтиром ба падару модар на ба тарзи фармондиҳӣ, балки воқеӣ ва самимӣ бояд сурат гирад.

10 – вобаста аз арзишҳое, ки дар банди 9 оварда шудаанд, дар ҷаҳон падидаҳои номатлуби дурҷуйӣ аз падару модар ва иҷро накардани оддитарин шартҳои мансуб ба зоҳир намудани хислатҳои ахлоқию маънавӣ метавонанд баҳогузорӣ крда шаванд.

11 – вобаста аз масъалаҳои бо рақами 10 ифодакардашуда, бояд ба хотир дошт, ки дар мамлакати мо қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» вуҷуд дорад. Бинобар ин, кирдори нек ва рафтори неки фарзанд пеш аз ҳама бояд мушоҳида шавад.

12 – падидаҳои даст задани ҷавонон ба ҷиноятҳои мудҳиш дар ҳама давлатҳо вуҷуд дорад, аз ин равияҳо бояд хулоса баровард.

13 - падидаи дигаре, ки он дар ҷаҳон вуҷуд дошта, ба обу рӯю манзалати давлатҳо таъсир мерасонад, ин майлгароӣ ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро ва террористӣ мебошад.

14 – мисолҳои гуногуни ҳамкрӣ намудан бо гурӯҳҳои махсуси бо ном ҷосусҳо, ки онҳо метавонанд ба амнияти давлатҳо таъсир расонанд, низ яке аз падидаи паҳншудаи асри XXI мебошад.

15 – ба муҳимтарин хислатҳои ахлоқию маънавӣ ин эҳтироми арзишҳои миллӣ аз нигоҳи барпо намудани оила ва пойдории он ба ҳисоб меравад.

16 – боиси тазаккур аст, ки дар муқобил ба арзишҳои дар банди 15 овардашуда барпо намудани оилаҳои якҷинсӣ ва шарм надоштан аз ин рафтор низ ба яке аз равияҳои ҳузновар дар асри XXI табдил ёфтааст. 17 – истифодаи моддаҳои нашъаовар дар ҷаҳони муосир ба яке аз падидаҳои пурдаҳшат табдил ёфтааст, аз ин бояд хулоса баровард.

18 – бояд ба хотир дошт, ки фурухтан ва паҳн намудани маводи нашъадор ба вазнинтарин ҷиноятҳҳои аср мансуб мебошад, ки аз ин нуқтаи назар ҳар як ҷавони ташаккулёбанда хулоса барорад.

19 – истифодаи самараноки вақт ба муҳимтарин масъалаи то чӣ андоза одам мақсад гузоштаю муваффақ мешавад, мансуб мебошад.

20 – бояд барои худ хулоса баровард, ки вақт бе бозгашт аст, кори нокардаро набояд анҷомёфта шуморид.

21 – доир ба истифодаи вақт таъкидҳои зиёди мутафаккирони асрҳои гуногун вуҷуд дорад, инчунин маҷмуи китобҳо дар замони муосир, аз он ҷумла силсилаи китобҳои Брайан Трейси [14] ва дигарон вуҷуд дорад.

22 – Лоиқ Шералӣ оиди арзиши ниҳоят муҳими вақт чунин таъкид овардааст: «Ҳар кас, ки дар замони худ фикри замон надошт.» [16, саҳ. 358] 23 – Лев Толстой бошад, оиди арзиши вақт чунин таъкидро пеши назар меорад: «Мақсад барои тамоми, ҳаёт бояд дошт, мақсад барои вақти муайян, мақсад барои 1 сол, барои 1 моҳ, барои 1 ҳафта, барои 1 рӯз, барои 1 соат ва ҳатто барои 1 дақиқа ва дар ин ҷода аз бахри ҳама корҳое,

ки ҳатто ба ту фоида меоранд, мегузарӣ ва нақшаи барои ба мақсади бузург расиданро волотар мешуморӣ. » [7, саҳ 117]

24 – аз нуқтаи назари истифодаи вақт метавон қобилиятҳои зеҳнӣ ва хислатҳои ягонаи худро дар раванди иштирок дар озмуну олимпиадаҳои сатҳи ҷумҳурӣ ва ҷаҳон муаррифӣ намуд.

25 – дар доираи худифоданамоии банди 24 иштирок дар озмуни «Фуруғи субҳи доноӣ китоб аст».

26 – озмуни «Тоҷикистон – ватани азизи ман».

27 – озмуни «Илм фуруғи маърифат».

28 – озмуни «Тоҷикон - оинаи таърихи миллат»,

29 – озмунҳои сатҳи гуногуни байналмиллалӣ, ки донишҷу метавонад исштирок варзад ва исбот намояд, ки қобилияти зеҳнии сатҳи баланд дорад(IQ-MAX), яъне:

30 - озмуни байналмилалии иншо барои донишҷӯён ва донишҷӯён “Одоби инсонӣ ва зеҳни сунъӣ: дар чорроҳаи технология ва ахлоқ”.

31 - Омӯзгори оянда: озмуни байналмилалии нашрияҳо барои донишҷӯён ва донишҷӯён.

32 - озмуни байналмилалии "Донишҷӯйи сол - 2025".

33 - озмуни байналмилалии донишҷӯён оид ба малакаҳои технологӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳандисӣ.

34 - озмуни байналмилалии лоиҳаҳои IT технология ва тадқиқот.

35 – озмуни байналмилалии корхои илмии донишчуён аз фанхои биология, химия ва тиб.

36 - озмуни байналмилалии академӣ оид ба тадқиқоти филологӣ.

37 – чӣ тавре, ки С. Холмс қайд менамояд, барои он ки ғолиб шавӣ, бояд мақсад гузошта тавонӣ.

38 – Резник С. Д. оиди мақсадгузорӣ чунин мафҳумҳоро пешниҳод намудааст:

39 – доништалабӣ – хоҳиш ва қобилияти пайваста мукаммал гардонидани донишу малака ва маҳорат худ [12, саҳ. 28].

40 – сифатҳои ахлоқӣ – хислатҳои ташаккулётаи умумиинсонӣ ва маданияти рафтору кирдор.

41 – истифодаи мақсадноки манбаъҳои иттилоотӣ.

42 – ба инобат гирифтани он, ки манбаъҳои иттилоотиро ё барои рушд (1) ва ё зоҳир намудани хатоҳо оиди ҷиноятҳои киберҳуҷум (2), ҳамрайӣ ба ташкилоту ҳизбҳои ҷиноятпеша (3), истифодаи ғайримақсадноки вақт (4).

43 – донистан ва тавонистани асрори муносибати «донишҷӯ бо донишҷу» (1), «донишҷу бо омузгор» (2), «донишҷӯ бо ҳамсолони хориҷи кишвар» (3).

44 – донистани маҷмуи қонунгузориҳо оид ба рафтору кирдор ва оқибатҳои даст задан ба амалҳои гуногун.

45 – эҳсос намудани масъулияти баланд бардоштани рейтнги манзалати худ (1), падару модар (2), муассисаҳои таҳсилоти миёна, ки дар он таҳсил намуда, соҳиби номаи камол шахс гардидааст (3), айнан бо ҳамин мазмун муассисаҳои таҳсилоти олӣ (4), миллат ва мамлакате, ки одам ба дунё омадааст (5) ва донистнаи оқибатҳое, ки аз рафтору кирдор ва хатоҳои он ба миллату давлат баҳо мегузоранд (6).

46 – донистани техника ва технологияи пайваста, ташаккул додани донишу малака вобаста аз талаботи корфармояндагони дохил (1) ва хориҷи кишвар.

47 – ба ғайр аз донистани забони давлатӣ якчанд забонҳои дигар аз нигоҳи муошират ва ҳамкорӣ карда тавонистан дар ҷаҳони муосир.

48 – кор ва фаъолият карда тавонистан дар фазои иттилоотӣ, татбиқи ҳукумати эллектронӣ, яъне бо якчанд забонҳои хориҷӣ мукотиботи расмӣ карда тавонистан (1), муаррифӣ карда тавонистани дастовардҳои таълимӣ – инноватсионӣ бо истифода аз таҳияи CV (2).

49 – хулоса баровардa тавонистан аз сатҳи донишу малака ва муқоиса карда тавонистани он ба талаботи байналмилалӣ.

50 – худро масъули ҳаёти хеш шуморидан ва ба инобат гирифтани он, ки дар ҷаҳон тибқи маълумоти гуногун 16 мушкилоте вуҷуд дорад, ки ба қатори онҳо пойдории ҷаҳон (1), мушкилоти озуқаворӣ (2), мушкилоти энергетикӣ (3), мушкилоти қафомонӣ (4), мушкилоти истифода карда натавонистани имкониятҳои мавҷудаи ҳар як давлат (5) ва аз ҳама муҳим мушкилоти ба футунат рафтани ахлоқи ҳамида ва рафтори наҷиби инсонӣ (6).

Бо истифода аз 50 аломати шартӣ ҳамчун техникаи рақамикунонии масъалаҳои вобаста ба ташаккули сифатҳои ахлоқию маънавии донишҷӯён, ки бо истифода аз асарҳои дар боло номбаргардида таҳия ва пешниҳод гардидаанд аз ҷониби муаллиф тайи солҳои 2022 – 2024 бо иштироки донишҷӯёни 7 равия ва ихтисос бо миқдори умумии 450 нафар, аз ин миқдор 225 нафар дар гуруҳҳои назоратӣ ва 225 нафар дар гуруҳҳои озмоишӣ ширкат варзиданд. Пеш аз ҳама ба донишҷӯён имконият дода шуд, ки аз миқдори муайянгардидаи омилҳо, яъне аломатҳо кадоме аз онҳоро дар хислат ва арзишҳои худ намепазиранд ва кушиш менамоянд, ки то зимни интихоби арзишҳои ҳаёт ба хато роҳ надиҳанд. Барои мисол бо истифода аз банди 45, яъне оид ба шарҳи дуруст додани эҳсоси масъулияти мақому манзалати инсон оғоз аз донишҷӯӣ то ба расидан ба ҳадафи хатми донишгоҳ ва пас аз он худро ҳамчун шахси ахлоқию маънавӣ муаррифӣ карда тавонистан дар доираи 5 меъёри баҳодиҳӣ ба шарҳи мазмуну мундариҷаи бандҳои овардашуда чунин натиҷаҳо ба даст омадаанд (расми 1). Зимни назарсанҷӣ чунин ақидаи педагогӣ бо истифода аз шарҳи Н. В. Савин аз нигоҳи он, ки «бойгарии маънавии шахсият, ақидаҳои у, талабот в манфиати у, мақсад ва қобилиятҳои гуногуни у бештар ба он вобастаанд, ки онҳо дар солҳои бачагию ҷавонӣ дар чӣ гуна шароит ташаккул меёбанд бо иловаи аз ҷониби муаллиф дар асри XXI, ки омилҳои зиёде метавонанд ба ташаккули хислатҳо ахлоқию маънавӣ таъсир расонанд» [11, саҳ. 30]. Инчунин таъкиди Абушакури Балхӣ оиди он, ки «Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтан, Ба дониш тавон риштану бофтан»[10, саҳ. 25] ва инчунин Абулқосими Фирдавсӣ: «Ба дониш бувад мардро обруй, Ба бедонишӣ, то тавонӣ, мапуй.» [10, саҳ. 26] Инчунин бо истифода аз олимоне, ки дар асри XXI аз нигоҳи ҳалли масъалаҳои гуногун, аз он ҷумла истифодаи вақт дастовардҳои зиёди илмӣ доранд ба монанди Брайан Трейсӣ таъкиди зерин низ ба асос гирифта шудааст: «Амал кардан даркор — ин шарти асосии муваффакият аст» [13, саҳ. 16]

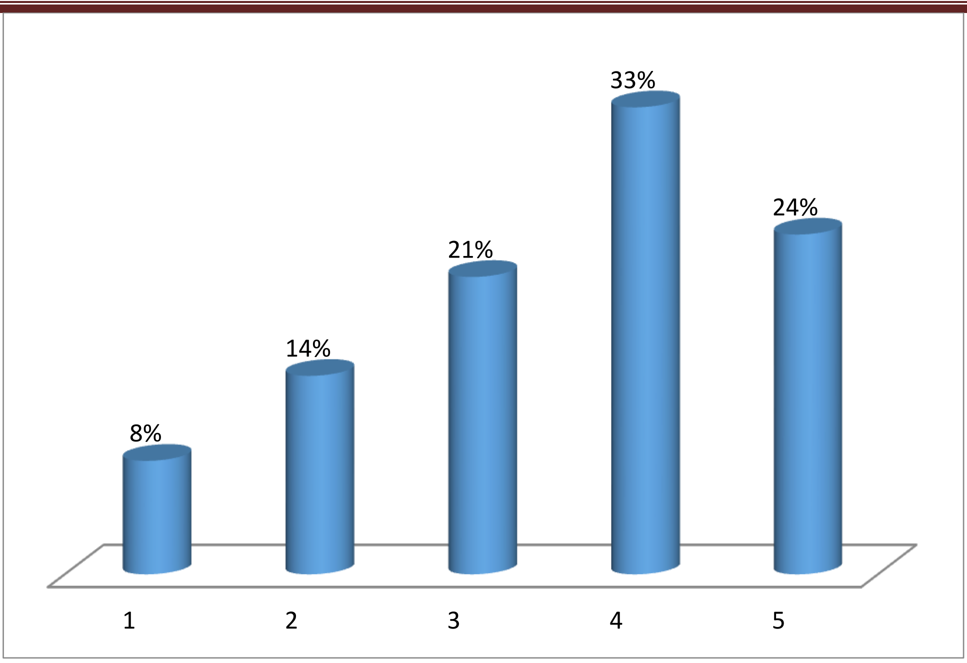

Расми 1. Натиҷаҳои назарсанҷӣ оид ба баҳогузорӣ ба мавқеи донишҷӯён оиди шарҳи мафҳуми нақши ҳар як шахс дар баланд бардоштани манзалат (рейтинг)-и фардӣ то сатҳи муаррифии мансуб будан ба шаҳрванди кишвар: дар сатҳи хеле баланди мазмуну мундариҷавӣ (1), аъло (2), хеле баланд (3), хуб (4), миёна (5) – дар соли 2021-2022

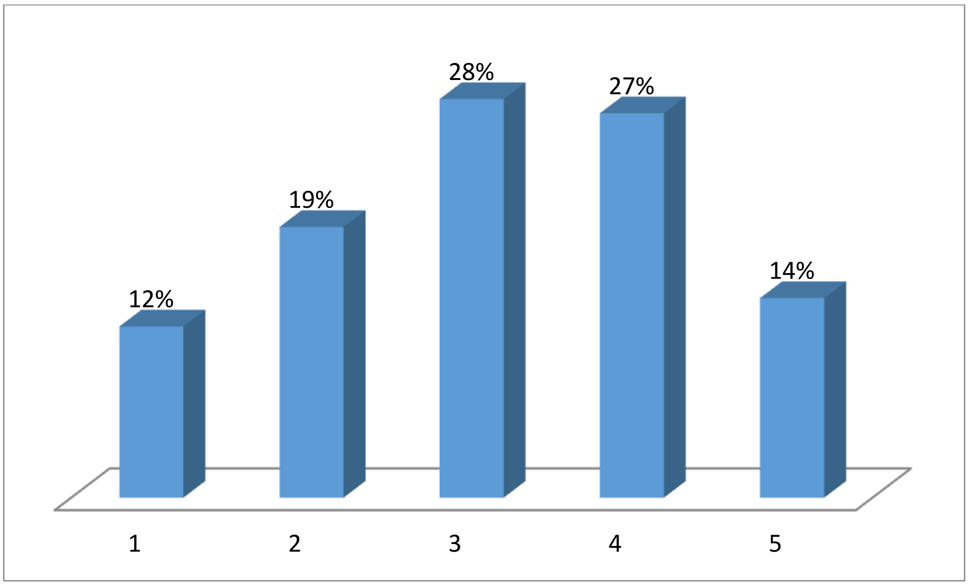

Расми 2. Натиҷаҳои назарсанҷӣ оиди баҳогузорӣ ба мавқеи донишҷӯён оиди шарҳи мафҳуми нақши ҳар як шахс дар баланд бардоштани манзалат (рейтинг)-и фардӣ то сатҳи муаррифии мансуб будан ба шаҳрванди кишвар: дар сатҳи хеле баланди мазмуну мундариҷавӣ (1), аъло (2), хеле баланд (3), хуб (4), миёна (5) – дар соли 2022-2023.

Чӣ тавре, ки аз маълуотҳои расми 1-2 бармеояд, аз ҷониби донишҷӯён вобаста аз тағйироте, ки дар асри XXI руй дода истодаанд, аз нигоҳи масъулиятшиносӣ таваҷҷуҳ ба худэҷоднамоӣ ва худтаҳлилнамоӣ дар рушдёбии нишондодҳо қарор дорад. Бо назардошти он, ки дар мақола мақому манзалати омузгор аз нуқтаи назари ҷалби донишҷӯён ба худтаҳлилнамоӣ ва ташаккули донишҳои касбӣ дар якҷоя ба хислатҳои ахлоқию маънавӣ оварда шудаанд, дар мисоли назардиди Конфусий метавон ҳамоҳангӣ

ва муҳиммияти мавзуи мазкурро ба тарзи зайл баён намуд: «Вақте, ки омузгор аз синф баромад, шогирдони дигар пурсиданд: — Суханони у чӣ маъно доранд? Цанг дар посух гуфт: «Устод мегӯяд, ки мо бояд ба принсипҳои фардии худ содиқ бошем ва онҳоро ба манфиати одамони дигар истифода барем - танҳо ин, на бештар.» [1, саҳ. 117] Дар давоми мантиқии суханони пурарзиши педагогии Конфусий таъкиди Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ ҳаммаъно мебошад «Ҳар кӣ н-омухт аз гузашти рӯзгор, Низ н-омузад зӣ ҳеҷ омӯзгор.» [6, саҳ. 3]

Хулоса: зери мафҳуми рақамикунонии омилҳои эҳтимолии таъсиррасонанда ва мафкура ва тафаккури донишҷуён-мутахассисони оянда, ки метавонанд ба самтҳои гуногун ифода карда шуда, дар сатҳи ҳама гуна давлатҳои ҷаҳон метавонанд ҷой дошта бошанд, онҳо метавонанд дар раванди интихоби мақсадҳои дидактикии таълимӣ-тарбиявӣ мавриди истифода қарор гирад, ки бо чунин маъно ба асос гирифта шудааст: «Педагогикаи рақамӣ як раванди педагогӣ мебошад, ки технологияҳои гуногуни рақамиро (компютерҳо, гаҷетҳо, нармафзорҳо ва ғайра) дар бар мегирад ва дар натиҷа хидматҳои босифати таълимӣ пешкаш мекунад.»

АДАБИЁТ:

1. Батлер – Боудон, Том. 50 великих книг по философии / Том Батлер – Боудон; [пер. с англ. К. Савальева]. – Москва: Эксмо, 2023. – 432 с.
2. Бирюлин С. Стратегия жизни: как спланировать будущее, наполненное смыслом и счатьем. - Москва.: Из-во «Целимир», 2022. – 247 с.
3. Бузургон ва қаҳрамонии миллати тоҷик. – Хуҷанд: Меъроҷ. – 2016. – 184 с.
4. Гершунский Б.С. Филофия образования для XXI века: Учебное пособие для самообразования. Изд.2-е, переработанное.-М.: Педагогическое общество России, 2002. -512 с.
5. Гретченко А. И Болонский процесс: интеграция России в Европейское и мировое образование пространство// А. И Гретченко, А. А Гретченко.-М.: КНОРУС, 2018.-430 с
6. Дурдонаи назми классик ва муосири тоҷик. Душанбе, “Адабиёти бачагона”, 2021. – 496 с.
7. Золотой век в афоризмах. / Сост. Н. П. Ходюшиной, вступ. Статья Н. М. Солнцевой. – М.: Эллис Лак 2000, 2003. – 320 с.
8. Олимони педагоги тоҷик. - Душанбе: «Ахмедов Рӯзӣ», 2015. – 312 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ.» 28.12.2024. https://www.google.com/search
10. Панду ҳикматҳо // Гирдоваранда М. Фозилов. – Душанбе 1963. – 479 с.
11. Савин Н. В. Педагогика. Дастури таълимӣ барои хонандагони омӯзишгоҳҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси № 2001, тарҷума аз руи нашри русии соли 1972, М. «Просвещение». – 328 с.
12. Студент вуза: технологии и организация обучения в вузе: Учебник. – 4-е изд., перераб. и доп. / Под ред. д-ра экон. наук, проф. С. Д. Резника. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 366 с.
13. Трейси Б. Выйди из зоны комфорта. Измени свою жизнь. 21 метод повышения личной эффективности / Брайан Трейси; пер. с англ. Марины Сухановой. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 144 с.
14. Трейси Б. Измени мышление – и ты изменишь свою жизнь / Б. Трейси / пер. с англ. Л. А. Бабук. – Мн.: ООО «Попурри», 2004. – 384с.
15. Чебышев Н. Высшая школа XXI века: проблема качества // Измерение и оценивание в высшем образовании. – г. Алматы: «Специальный выпуск», 2000. – 19-26 с.
16. Шарифзода А. Кимиёи хирад. Душанбе, Маориф, 2016. – 208 с.

ТАЪСИРИ МУҲИТИ БЕРУНА БА ТАШАККУЛИ ХИСЛАТҲОИ АХЛОҚИЮ МАЪНАВӢ ВА РУҶУЪМАНДИИ ДОНИШҶУЁН БА ТАҲСИЛИ ПУРСАМАР ВА РАҚАМИКУНОНӢ

Дар мақолаи мазкур бо истифода аз таҷрибаи ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ ва хулосабарорӣ аз роҳ ва усуле, ки таъсирбахшии онҳо ба донишҷуён самараи беҳтар метавонанд диҳанд, мавриди таҳлилу хулосабарорӣ қарор гирифтааст. Барои расидан ба ҳадафи мазкур, мо фаъолияти шартии муассисаи таҳсилоти олиро оид ба таъсири омилҳои беруна, ки метавонанд ба руҷуъмандӣ ва ташаккули хислатҳои ахлоқию маънавӣ таъсир расонанд, мавриди омузиш қарор дода шудааст. Боиси зикр аст, ки омузиши омилҳои ҷойдошта дар умум дар сатҳи ҷаҳонӣ

ва инчунин дар доираи ҳар як мамлакат хусусиятҳои хоси таҳқиқро тақозо менамоянд. Чунни масъалагузорӣ ба он вобаста аст, ки агар мушкилоти ҷойдошта дар сатҳи ҷаҳонӣ кадомҳо бошанд, пас барои Тоҷикистон, ки таъриху тамаддуни дар ҷаҳон пазируфташударо доро мебошад, чӣ гуна мо дар ҳолати наздикшавии тамаддунҳо тавонем дар тафаккури донишҷуён-мутахассисони оянда таҳлилу хулоса бароварданро омузонем, то ки онҳо дар интихоби ҳадафҳои ҳаёт натанҳо дар раванди таҳсил, инчунин, ҳамчун шахсияти соҳибмаърифату тарбияёфта ба камол расанд, ки метавон бо истифода аз технологияҳои рақамикунонӣ масъалаҳои мазкур дида баромада шаванд.

Калидвожаҳо: *таъсири муҳити беруна, ташаккули хислатҳои ахлоқӣ-маънавӣ, наздикшавии тамаддунҳо, таълим, тарбия, рақамикунонӣ, хулосабарорӣ, омилҳои таъсиррасонанда ба руҷуъмандии донишҷуён, тасавурнамоӣ, интихобнамоӣ, тафаккур, таҳлилу хулосабарорӣ.*

ВЛИЯНИЕ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ХАРАКТЕРИСТИК ЭТИЧЕСКОЕ И ДУХОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ СТУДЕНТОВ НА ЭФФЕКТИВНОЕ И ЦИФРОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

В данной статье, используя опыт ведения воспитательно - образовательной деятельности и прийти к выводам о путях и методах, позволяющих ожидать наиболее существенные результаты, является предметом анализа и выводов по данной тематики. Для достижения поставленной цели мы изучили условную деятельность произвольно взятого высшего учебного заведения с учётом влияние внешних факторов, способных влиять на развитие и формирование морально-духовных качеств студентов-будущих специалистов. Стоит отметить, что изучение разнообразных факторов на глобальном уровне, а также внутри каждой страны требует специфических особенностей исследования. Поскольку вопрос зависит от того, каковы текущие проблемы на глобальном уровне, то для Таджикистана какие из этих факторов, имеет преобладающий характер. При этом следует учесть, что наша страна известно в мире по своим духовным и творческим наследием, с этой позиции становится актуальным создавать в вузах условия, чтобы студенты научились анализировать и сделать соответствующие выводы. При этом становится важным формировать определенные типы мышления, чтобы не только стали успешными личностями с определенным уровнем знаниям, но и воспитанными и духовно развитыми при выборе жизненных стратегий, которые можно описывать этот процесс средством применения цифровых технологий.

Ключевые слова: *влияние внешней среды, формирование нравственно-духовных качеств, конвергенция цивилизаций, образование, обучение, цифровизация, выводы, факторы, влияющие на мировосприятие студентов, воображение, отбор, мышление, анализ и выводы, цифровые технологии.*

VLIANIE VNESHNEI SREDY NA FORMIROVANIE CHARACTERISTIK ETICHESKOE I DUHOVNOE NAPRALENIE STUDENTOV NA EFFECTIVE AND DIGITAL IMAGERY

In this article, using the experience of conducting educational activities and coming to conclusions about the ways and methods that allow us to expect the most significant results, is the subject of analysis and conclusions on this topic. To achieve this goal, we studied the conditional activities of a randomly selected higher education institution, taking into account the influence of external factors that can influence the development and formation of the moral and spiritual qualities of students-future specialists. It is worth noting that the study of various factors at the global level, as well as within each country, requires specific research features. Since the question depends on what the current problems are at the global level, for Tajikistan which of these factors is predominant. It should be taken into account that our country is known in the world for its spiritual and creative heritage; from this position, it becomes relevant to create conditions in universities so that students learn to analyze and draw appropriate conclusions. At the same time, it becomes important to form certain types of thinking in order to not only become successful individuals with a certain level of knowledge, but also educated and spiritually developed when choosing life strategies, which can be described in this process through the use of digital technologies.

Key words: *influence of the external environment, formation of moral and spiritual qualities, convergence of civilizations, education, training, digitalization, conclusions, factors influencing the worldview of students, imagination, selection, thinking, analysis and conclusions, digital technologies.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарифзода Лайлӣ Абдулло – номзади илмҳои педагогӣ, муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи байналмилаллии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ш. Душанбе, к. Муҳаммадиева 17/6, телефон (+992) 918833957 e-mail: layli.sharifzoda@mail.ru*

Сведения об авторе: *Шарифзода Лайли Абдулло – кандидат педагогических наук, и.о. доцента, заместитель ректора по воспитательной работе Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода г. Душанбе, ул. Мохаммадиева 17/6, тел.: (+992) 918833957,email:layli.sharifzoda@mail.ru*

Information about the author: *Sharifzoda Layli Abdullo – Candidate of Pedagogical Sciences, Acting Associate Professor, Deputy Rector for Educational Work of the International University of Foreign Languages of Tajikistan named Sotim Ulugzoda, Dushanbe, str. Mokhammadieva 17/6, tel.: (+992) 918833957,email:layli.sharifzoda@mail.ru*

МЕТОДИКА
МЕТОДИКА
METHOD

ТДУ:37:57(075.8)

ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ ДОНИШҶӮЁН ЗИМНИ ТАҶРИБАОМӮЗИИ САҲРОӢ АЗ ФАННИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Баротзода К. А.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Таҷрибаомӯзии саҳроӣ яке аз унсурҳои низоми таълими методии омӯзгорониояндаи биология дар муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ мебошад. Он имкон медиҳад, ки раванди таълиму тарбия бевосита дар табиат амалӣ шуда, донишҷӯён донишҳои назариявии худро дар таҷриба тадбиқ намоянд.

Дар Стандарти давлатӣ оид ба тайёрии касбии мутахассиси «Биология» қайд карда шудааст, ки мутахассиси соҳаи илмҳои биологӣ, бояд қобилияти банақшагирӣ ва ташкили қитъаи таълимӣ-таҷрибавии назди муассисаи таълимиро дошта бошад ва дар он ҷо бо хонандагон корҳои таҷрибавӣ гузаронида тавонад.

ДДОТ ба номи С. Айнӣ дорои иқтидори бузурги фаъолияти таълимӣ ва ташаккул додани салоҳияти касбии омӯзгор мебошад. Г. Пятакова қайд кардааст: «Барои рушди фаъолияти тадқиқотӣ, эҷодӣ ва маърифатӣ имрӯз омӯзгор бояд пеш аз ҳама воситаҳоеро ҷустуҷӯ намояд, ки ба фароҳам овардани шароити махсус барои фаъолияти эҷодии хонандагон дар раванди таълим мусоидат кунанд» [10, с.21]. Дар байни чунин воситаҳо таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз методикаи таълими биология ҷойи муҳимро ишғол мекунад.

Таҷрибаомӯзии саҳроӣ зимни баргузорӣ дар баробари мақсадҳои таълимӣ барои корҳои тарбиявӣ имкониятҳои назаррас фароҳам меорад. Зимни баргузории таҷрибаомӯзии саҳроӣ дар донишҷӯён муносибати эҳсосӣ ба сарзамини худ бедор шуда, ташаккулёбии шавқи зебоипарастӣ ва ҳамоҳангии унсурҳои табиӣ имконпазир мегардад, бинобар ин хоҳиши нигоҳ доштани онҳо барои наслҳои оянда бедор мешавад. Ҳамаи ин ба ташаккулёбии сифатҳои баланди ахлоқии омӯзгорониояндаи биология мусоидат мекунанд [8, с.5].

Барои тайёр кардани омӯзгориояндаи муосири эҷодкор ва босалоҳияти фанни биология сатҳи дониш, малака ва маҳоратҳои касбиро баланд бардоштан лозим аст. Аз ин лиҳоз, зимни омӯзиши биология бояд вазифаҳои зерин иҷро гарданд:

1)ташаккул додани донишҳои муосири биологӣ; 2) омӯзиши амиқи фаунаю флораи сарзамини худ; 3) донистани қонуниятҳои биологӣ, истифодаи оқилонаи табиат ва ҳифзи муҳити зист; 4) қобилияти мустақилона ҷустуҷӯ намудани манбаъҳои иттилооти биологӣ, таҳлили он, тартиб додани масъалаҳои биологӣ ва ҳалли онҳо; 5) қобилияти кор бо микроскоп ва дигар асбобҳои биологӣ; 6) қобилияти истифодаи технологияи информатсионӣ, воситаҳои компютерӣ, ба даст овардани малакаҳои тадқиқотӣ (амсиласозӣ, мушоҳидаҳои фенологӣ); 7) қобилияти мушоҳидаи объектҳои биологии маҳалли худ; 8) қобилияти истифодаи донишҳои биологӣ дар таълим, ҳаёт ва фаъолияти касбӣ [1, с.18-37].

Таҷрибаомӯзии саҳроӣ ба даст овардани малакаҳои касбиро таъмин мекунад. Ин ба омӯзгориояндаи биология имкон медиҳад, ки вазифаҳои зикршудаи таълими биологияро иҷро намояд.

Компоненти асосии таҷрибаомӯзии саҳроӣ фаъолияте мебошад, ки он аз ҷузъҳои зерин иборат аст: мақсад, мундариҷа, хусусият, шароит ва натиҷа. Мазмуни таҷрибаомӯзӣ пайдарпаии иҷрои фаъолияти амалии дар ин марҳилаҳо пешбинишударо дар бар мегирад. Ин ба омӯзгори оянда имкон медиҳад, ки дар ҳар марҳила рушди мустақилият ва такмил додани фаъолияти касбиро ба нақша гирад. Таҷрибаомӯзии саҳроӣ дар фаслҳои гуногуни сол гузаронида мешавад. Натиҷа таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз шароити ҷараёни он вобаста аст.

Татбиқи принсипҳои фаъолияти педагогӣ дар таҷрибаомӯзии саҳроӣ аҳамияти калон дорад. Принсипҳо, талаботи асосии ташкили фаъолиятро дар амалия инъикос намуда, самти равиши онро нишон дода, дар ниҳоят ба хусусияти эҷодии раванди таълим кӯмак мерасонанд. Муайян кардани принсипҳое, ки дар асоси онҳо таҷрибаомӯзии саҳроӣ дар донишгоҳ бояд иҷро шавад, ба ташаккулёбии тайёрии касбӣ- методӣ ва салоҳиятҳои омӯзгориояндаи биология равона карда шудааст. Вазифаҳои асосии таҷрибаомӯзии саҳроӣ

инҳоанд: таълим, тарбия, рушд, ташхис, мутобиқсозӣ. Гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз рӯйи фанҳои биологӣ се давраи асосиро дар бар мегирад: тайёрӣ, саҳроӣ ва ниҳоӣ. Дар давраи тайёрӣ вазифаҳои зерин иҷро карда мешаванд: интихоб ва омӯзиши ҷойи гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ бо назардошти ҳамаи талабот, шиносоии пешакии роҳбарони таҷрибаомӯзии саҳроӣ бо ҷои гузаронидан ва муайян кардани объектҳои асосии муҳити табиӣ, ки ба омӯзиши онҳо диққат дода мешавад. Илова бар ин, дар давраи тайёрӣ ба таҷрибаомӯзии саҳроии тобистона аз методикаи таълими биология чунин фаъолиятҳо иҷро мегарданд: омода кардани таҷҳизот ва танзим намудани дониши назариявии донишҷӯён мувофиқи хусусиятҳои амалия дар ҷараёни таҷрибаомӯзӣ; ҳалли масъалаҳои ташкилӣ; муайян кардани шакли баҳисобгирӣ ва талабот ба иҷрои корҳои таълимиву саҳроӣ ва вазифаҳои инфиродӣ-тадқиқотӣ; интихоби методҳо ва технологияҳо оид ба омӯзиши объектҳои табиӣ; шинос кардани донишҷӯён ба қоидаҳои бехатарӣ ҳангоми таҷрибаомӯзии саҳроӣ ва ғайра. Дар гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроии тобистона аз фанни методикаи таълими биология давраи саҳроӣ аҳамияти муҳим дорад. Аз рӯйи давомнокӣ он ҳамчун давраи дарозтарин тавсиф карда мешавад ва бевосита гузаронидани тадқиқоти саҳроӣ дар муҳити табииро пешбинӣ мекунад. Дар давраи саҳроӣ донишҷӯён методикаи омӯзиши хусусиятҳои объектҳоро дар ҳама нуқтаҳои хатсайри таҷрибаомӯзӣ, техникаи кор бо таҷҳизоти биологиро азхуд намуда, тадқиқоти морфологӣ ва систематикӣ мегузаронанд, хусусиятҳои флора ва фаунаи маҳалро меомӯзанд ва ғайра. Дар давраи саҳроӣ, инчунин донишҷӯён нақшаҳои худро оид ба омӯзиши объекти алоҳида таҳия менамоянд, намунаҳои рустаниҳо ва ҳайвонотро ҷамъоварӣ намуда, аз онҳо гербария ва коллексияҳо тайёр мекунанд. Нигоҳ доштани рӯзномаи таҷрибаомӯзии саҳроӣ шарти муҳими таҷрибаомӯзии саҳроии тобистона аз МТБ мебошад.

Дар марҳилаи ниҳоии тобистонаи таҷрибаомӯзии саҳроӣ оид ба МТБ таҳия, ҷамъбаст ва таҳлили натиҷаҳои тадқиқоти омӯзишии таҷрибаомӯзии саҳроӣ амалӣ карда мешавад. Ин пеш аз ҳама, пур кардани маводи табиии ҷамъоваришуда, омода кардани ҳуҷҷатҳои ҳисоботӣ, тартиб додани рӯзномаи саҳроӣ, навиштани хулосаҳо оид ба корҳои анҷомдодашуда, ҷамъбасти натиҷаҳои тадқиқот ва муайян кардани дурнамои минбаъдаи гузаронидани корҳои тадқиқотӣ дар самти интихобшуда, ба итмом расонидани иҷрои супориши инфиродӣ-тадқиқотӣ, таҳлили мушоҳидаҳо ва натиҷаҳои ба дастомада мебошад.

Ҳамин тавр, таҷрибаомӯзии саҳроии тобистона аз МТБ дар раванди тайёрии касбии омӯзгориояндаи биология ҷойгоҳи муҳим дорад. Он такмилу таҳкими донишҳои назариявиро дар шароити амалӣ, ба даст овардани дониш, малака ва маҳоратҳои мушаххас ҳангоми кор бо объектҳои табиӣ, омӯзиши хосиятҳо ва хусусиятҳои ҷузъҳои табиӣ, объектҳои сайёҳии сарзамини худ, пайгирии тағйирёбии онҳо таҳти таъсири омилҳои гуногун ва ғайраҳоро таъмин менамояд. Аҳамияти чунин пайванди муҳим ҳамчун таҷрибаомӯзии саҳроӣ пеш аз ҳама дар рушди тафаккури касбии омӯзгорони биология амалӣ мешавад. Барои ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои таълимӣ, дар мундариҷаи таҷрибаомӯзӣ ҳадди ақали малакаҳои зарурие, ки донишҷӯ дар давраи таҷрибаомӯзӣ ба даст меорад, муайян карда мешавад. Гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ, ки ба рушди фаъолияти маърифатии донишҷӯён, фаъолсозии корҳои тадқиқотии онҳо, ташаккули пайвандҳои амалии салоҳиятҳои касбии омӯзгориояндаи биология равона шудааст.

Таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз фанни МТБ бо мақсади рушди ҷузъиёти амалии заминаи назариявии фанҳои таълимӣ, инчунин азхудкуниву коркарди малакаҳои касбӣ ва истифодаи минбаъдаи онҳо дар соҳаи касбӣ гузаронида мешаванд. Таҷрибаомӯзии саҳроӣ ба рушди ҳам сифатҳои ҳавасмандгардонии шахсӣ (қобилияти коммуникатсионӣ ва ташкилӣ) ва ҳам касбӣ (маҳорати педагогӣ, фароҳам овардани шароит барои гузаронидани корҳои тадқиқотӣ) мусоидат мекунанд. Дар робита ба ин, хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ на танҳо бояд дониш, малака ва маҳоратҳои фаъолияти касбиро ба даст оранд, балки инчунин, бо истифода аз тамоми маҷмуи воситаҳои педагогӣ, аз ҷумла низоми амалияҳои педагогӣ сифатҳои нави касбиро азхуд намоянд.

Ба маънои васеъ, таҷрибаомӯзии таълимӣ-саҳроӣ раванди ташаккулёбии фаъолияти репродуктивӣ, малака ва маҳоратҳои амалӣ аз фанни таълимии омӯхташуда, таҳкими донишҳои назариявӣ, азхудкунии малака ва салоҳиятҳои ибтидоӣ тибқи стандарти пешниҳодшудаи касбӣ мебошад. Дар низомии таҳсилоти олии касбӣ таҷрибаомӯзии саҳроӣ звеноҳои ташаккули назариявӣ, таълимӣ-методӣ ва илмии мутахассисони оянда мебошад. Бо

шарофати хусусиятҳои ташкилӣ, таҷрибаомӯзии таълимӣ- саҳроӣ барои ташаккулёбии салоҳиятҳои омӯзгори оянда заминаи боэътимод мегузорад.

Салоҳият сифатҳои ҳамгироии шахсиятро дар бар мегирад, ки қобилияту омодагӣ ба равона кардани дониш, малакаву маҳоратҳо ва арзишро барои фаъолияти самаранок дар вазъияти мушаххас муайян мекунад. Дар рафти гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ ҳамаи навъҳои салоҳиятҳое, ки барои зинаҳои бакалавриат ва магистратура таҳия шудаанд, ба се категорияи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст: универсиалӣ, умумикасбӣ ва махсусгардонидашуда.

Таҳти салоҳиятҳои умумикасбии омӯзгори фанни биология қобилияти ӯ барои ҳалли вазифаҳои гуногуни касбӣ -методӣ, фаннӣ, ташхисӣ ва ғайра фаҳмида мешавад. Се сатҳи хусусиятҳои салоҳиятҳои касбӣ аз ҳамдигар фарқ карда мешаванд: салоҳиятҳо дар соҳаи фарҳанги биологӣ, ки асосан зимни азхудкунии фанҳои таълимӣ ташаккул меёбанд; салоҳиятҳои методӣ, ки дар низоми таълимӣ-методӣ амалӣ карда мешаванд (робитаи шаклҳои гуногуни ташкили раванди таълим, фанҳои сикли касбӣ, таҷрибаомӯзии истеҳсолӣ) ва салоҳиятҳо дар соҳаи фаъолияти сайёҳӣ, ки зимни гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроии таълимӣ пайдо мешавад. Салоҳиятҳое, ки дар раванди таҷрибаомӯзии саҳроӣ ташаккул меебанд, мувофиқи шакли фаъолият (илмӣ-тадқиқотӣ, лоиҳавӣ-истеҳсолӣ, ташкилию идоракунӣ, маърифатӣ) аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, салоҳиятҳои умумӣ- касбии дар доираи таҷрибаомӯзии саҳроӣ оид ба сайёҳӣ бадастомада ба донишҷӯён имконҳо фароҳам меоваранд: омӯхтани ҳам мустақилона ва ҳам дар гурӯҳ кор кардан бо истифода аз методҳо, шаклҳо ва воситаҳои оптималии таълим ва тарбия; худомӯзӣ, рушди малакаҳои мустақилона кор кардан бо адабиёти таълимӣ, методӣ, маълумотномагӣ, илмӣ ва дигар манбаъҳои иттилоот, ҳамзамон такмили ихтисос дар фаъолияти касбӣ; ташаккул додани малакаҳои ҳифзи саломатӣ; самаранок амалӣ намудани чараёни таълим ва истифодаи фаъолияти тарбиявӣ. Ба салоҳиятҳои махсусгардонидашуда, ки ташаккули онҳоро дар доираи таҷрибаомӯзии саҳроӣ амалӣ гардонидан мумкин аст, инҳоянд: донишҳои касбӣ ва малакаҳои амалӣ зимни омӯзиши биологияи умумӣ.

Вазифаи асосии таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз фанни методикаи таълими биология тайёр намудани омӯзгорони оянда, барои ташкили кори хонандагон дар табиат ва қитъаи таълимӣ-таҷрибавӣ оид ба ҳалли масъалаҳои омодагии экологӣ, кишваршиносӣ, ҳифзи табиат ва ғайраҳо мебошад [4, 5].

Дар тадқиқоти мо, пойгоҳи гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз методикаи таълими биология қитъаи агролабораторӣи Ромит, боғи натуралистони ҷавон, боғи миллӣ, боғи ҳайвонот, мамнӯъгоҳи «Бешаи палангон» ба ҳисоб мераванд.

Мувофиқи нақша ва барномаи таълим дар донишгоҳи ДДОТ ба номи С. Айнӣ таҷрибаи саҳроӣ аз фанни методикаи таълими биология барои донишҷӯёни ихтсоси биология дар нимсолаи 6 ба миқдори 36 соат вақт ҷудо карда шуда, дар муддати 2 ҳафта гузаронида мешавад. Гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ бо назардошти чорабиниҳои мавсимӣ ба нақша гирифта шудааст.

Мазмуни таҷрибаомӯзии саҳроӣ дар машғулиятҳои назариявӣ ва амалӣ амалӣ карда мешавад. Қисми назариявӣ омӯзиши масъалаҳои ташкилӣ, шакл ва методҳои корҳои амалӣ, саёҳатҳо, корҳои таҷрибавӣ ва тадқиқотиро дар бар мегирад. Қисми таҷрибавӣ таҳия ва банақшагирии машғулиятҳои таълимӣ, корҳои амалӣ, мушоҳидаҳо, саёҳатҳо ба табиат, кор дар қитъаи таълимӣ-таҷрибавии наздимуассисавиро дар бар мегирад [2, с. 21-26].

Таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз рӯйи марҳилаҳои зерин: марҳилаи омодагӣ, асосӣ (мазмунӣ), ниҳоӣ (натиҷавӣ) гузаронида мешавад. Марҳилаи тайёрӣ масъалаҳои ташкилии таҷрибаомӯзии саҳроӣ, яъне интихоби пойгоҳ барои гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ, таҷҳизот ва объектҳои омӯзиш барои таҷрибаомӯзии саҳроиро дар бар мегирад.

Дар мундариҷаи таҷрибаомӯзӣ мақсад, вазифаҳо, метод ва усули кор, вазифаҳои тадқиқотӣ инъикос меёбанд. Баъди гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ донишҷӯён ҳуҷҷатҳои ҳисоботии таҷрибаомӯзии гузаронидашударо ба омӯзгор пешниҳод мекунанд ва дар дарси ниҳоӣ иҷрои супоришоти тадқиқотиро ҳимоя мекунанд. Бояд қайд намуд, ки дар муддати кӯтоҳи таҷрибаомӯзии саҳроӣ ҳалли ҳамаи вазифаҳои гузошташуда ва фарогирии ҳамаи бахшҳои фанни методикаи таълими биология ғайриимкон аст. Барои амалӣ намудани фаъолияти тадқиқотии биологӣ ва экологӣ дар табиат саёҳатҳо ташкил карда мешаванд. Аввалан донишҷӯён аз рӯйи нақшаи тақвимӣ ва барномаи таълимӣ бо мавзуи саёҳатҳо барои хонандагони синфҳои 5-11 шинос шуда, сипас вариантҳои мавзуъҳои саёҳатии худро

пешниҳод мекунанд. Дар ҷараёни саёҳатҳо донишҷӯён як қатор ҳодисаҳои олами наботот ва ҳайвонотро омӯхта, супоришро иҷро мекунанд. Дар рафти гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ донишҷӯён оид ба ҷамъоварии намунаи рустаниҳо, тарзи тайёр кардани гербарияҳо, муайян кардани ҳашарот, тайёр кардани коллексияи ҳашаротҳо, намояндагони ҳайвоноти обию заминӣ, парандагони шаҳри Душанбе ва дигар минтақаҳои Тоҷикистон малакаҳо ҳосил менамоянд. Дар рафти таҷрибаомӯзии саҳроӣ фаъолияти тадқиқотии донишҷӯён оид ба кӯчиши мавсимии парандагон, лонасозӣ, ғамхорӣ барои насл ва ғайра ташаккул меёбад [7, 9].

Гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ мазмуни донишҳои назариявӣ ва малакаҳои таҷрибавии донишҷӯёнро васеъ ва амиқтар мекунад. Мақсади таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз фанни методикаи таълими биология дар ДДОТ ба номи С. Айнӣ омӯзиши олами набототу ҳайвоноти шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои Тоҷикистон, ҳосил кардани малакаҳо доир ба гузаронидани корҳои таҷрибавӣ ва тадқиқотӣ, ташкил кардани саёҳатҳо ва шиносоӣ ба гуногунии олами набототу ҳайвоноти табиати зебоманзараи Тоҷикистон мебошад. Инчунин, зимни ба роҳ мондани таҷрибаомӯзии саҳроӣ тарбияи экологӣ, иқтисодӣ, меҳнатдӯстӣ, гуманизм ва ахлоқии донишҷӯён амалӣ карда мешаванд. Бояд қайд намуд, ки вазифаҳои таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз фанни МТБ инҳоанд:

-амиқгардонӣ ва тавсеаи донишҳои назариявӣ дар соҳаи илмҳои биологӣ ва методикаи таълими биология;

-ташаккул додани ҷаҳонбинии биологӣ, рушди мафҳумҳо ва зуҳуроти биологӣ, робитаи байниҳамдигарӣ ва таъсири мутақобилаи онҳо;

-мушаххас кардани донишҳои назариявӣ зимни омӯзиши объектҳои табиӣ;

-ташаккул додани қобилияти кор доир ба муайянкунии объектҳои табиии зинда;

-рушди малакаҳои ташкил ва гузаронидани саёҳатҳо ба табиат, таҳлили падидаҳои гуногуни табиӣ;

-ташаккул додани малакаҳои тасвири графикии объектҳои омӯхташуда ва маълумоти корҳои тадқиқотӣ (расмҳо, ҷадвалҳо, графикҳо, аксҳо ва ғайраҳо).

Мувофиқи вазифаҳои гузоштташуда ва методҳои асосӣ, ки дар тӯли таҷрибаомӯзии саҳроӣ истифода мешаванд, мушоҳидаҳои гурӯҳӣ, инфиродӣ ва ҷамъоварии мавод (гербария, коллексия ва ғайраҳо) кор карда шуда, дар дарсҳо истифода бурда мешавад.

Мавзуъҳои саёҳатҳо ба барномаи фанни методикаи таълими биология мувофиқат карда шуда, аз рӯйи нақшаи тартибдодашуда гузаронида мешаванд. Барои инкишофи малакаҳои методӣ саёҳатҳои гузаронидашуда таҳлил карда мешавад ва корҳои инфиродӣ зимни супоришҳои тобистона тарҳрезӣ шуда, ба ҳар кадоми онҳо супоришҳо пешниҳод мегардад [6, с. 47-59].

Ба донишҷӯён супоришҳои зерин доир ба корҳои тадқиқотӣ пешниҳод карда мешаванд, ки дар давраи таҷрибаомӯзӣ аз тарафи онҳо иҷро мегарданд:

-банақшагирии чорабиниҳои экологӣ ва ҳифзи табиат дар қитъаи таҷрибавӣ ва табиат;

-тарҳрезии машғулиятҳои амалӣ дар бахшҳои меваю сабзавот ва қитъаҳои дендрологӣ;

-таҳияи лоиҳаи нақшаи корӣ дар қитъаи таълимӣ-таҷрибавии назди МТМУ;

-методикаи ташаккул додани малакаҳои агрохимиявӣ;

-таҳияи нақшаи чорабиниҳои экологӣ барои истироҳатгоҳи тобистонаи донишҷӯён;

-таҳияи нақшаи хатсайри экологӣ;

методикаи гузаронидани мушоҳидаҳои фенологӣ дар табиат.

Фаъолияти омодагӣ		**Таҷҳизот**
Донишҷӯ	**Омӯзгор**	
Мушоҳидаҳо аз рӯйи супоришҳои дар табиат гузаронидашуда Хондани адабиёти махсус. Тамошои диафилмҳо ва видео-филмҳо. Тартиб додани харита-дастурҳо доир ба гузаронидани мушоҳидаҳо дар табиат, қитъаи назди МТМУ. Омӯхтани тарзи муайянкунии рустаниҳо ва	Тартиб додани супоришҳои инфиродӣ. Таҳияи нақшаи саёҳат ба табиат. Таҳияи пайраҳои экологӣ. Тартиб додани супоришоти инфиродӣ оид ба муайян кардани объектҳои зинда. Ёрӣ ба донишҷӯён дар муайян кардани гурӯҳҳои систематикӣ (намудҳо, оилаҳо).	Истифодаи адабиёти методӣ, биологӣ ва оммавӣ. Филмҳои таълимии «Саёҳат ба табиат», «Гуногунии моҳиҳо», «Кӯчиши парандагон», «Тарзи ҳаёти ширхӯрон» ва ғайра. Атлас, дастурамалҳо, хӯсаҳо. Китоби маълумотномагӣ доир ба рустаниҳо ва ҳайвонот

ҳайвонот аз рӯйи китоб.		
Фаъолияти асосӣ (иҷрокунанда)		**Таҷҳизот**
Донишҷӯ	**Омӯзгор**	
Мушоҳида ва сабт. Шиносоӣ бо объектҳои зинда. Тайёр кардани гербарияҳо, ҷасади организмҳо, хӯсаҳо	Ташкили кори донишҷӯён дар табиат ва қитъаи назди МТМУ. Намоиши тарзи тайёр кардани ҷасади ҳайвонот, хӯса, гербария	Харита-дастурҳо барои гузаронидани саёҳатҳо. Парандаҳо, ширхӯрон. Таҷҳизот барои саёҳат.
Фаъолияти коррелятсия ва назоратӣ		**Таҷҳизот**
Донишҷӯ	**Омӯзгор**	
Дар худ нигоҳ доштани рӯзномаи мушоҳида ва навиштани ҳисобот оид ба экскурсия. Таҳияи стендҳо аз рӯйи саёҳатҳои гузаронидашуда	Назорати рӯзнома ва ҳисоботи донишҷӯён оид ба саёҳат. Танзими фаъолияти донишҷӯен.	Намоиши корҳои беҳтарини донишҷӯён. Пурра кардани таҷҳизоти кабинети биология аз ҳисоби маводи ҷамъовар-даи донишҷӯён зимни саёҳатҳо
Натиҷаи саёҳат. Ташкил кардани намоишгоҳ оид ба гербария, ҷасади ҳайвонот ва хӯсаҳои тайёркардаи донишҷӯён. Таҳияи нақшаҳои саёҳатҳои хонандагон. Иштирок дар конфренсияи ниҳоӣ бо маърузаҳо.	Коркарди мавзуъҳои нақшаи инфиродӣ. Муҳокимаи ҷамъбасти мушоҳидаҳо.	Воситаҳои гуногуни намоишӣ

Натиҷаҳои дар ҷараёни тадқиқот ба дастовардашуда нишон медиҳанд, ки таҷрибаомӯзии саҳроӣ ба рушди малакаҳои фаъолияти тадқиқотӣ ва касбии омӯзгорони ояндаи биология мусоидат намуда, ба таҳкими донишҳои назариявию амалӣ дар дарсҳои методикаи таълими биология мусоидат мекунад [9, с. 73-76]. Таҷрибаомӯзии саҳроӣ ба таҳияи диапозитивҳо, слайдҳо ва дигар шаклҳои тасвирии таҷҳизоти таълимӣ (видеофилмҳо) мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1.Берулава М.Н. Принципы гуманизации образования // Инновации в образовании, 2001. -№5. - С. 18-37.

2.Бубнова Л. А., Распутина М. А. Роль учебных практик в выполнении дипломных работ \ Роль производственных и полевых практик в подготовке специалистов естественнонаучного профиля; Научно-практическая конференция, Курган.- 2002. -С. 21-26.

3.Борисевич, А. Р. (2015). Экскурсия как инновационная форма организации учебных занятий в подготовке будущих специалистов. Из А. Р. Борисевич, Н. А. Комаровская. Здоровье студенческой молодежи: достижения теории и практики физической культуры, спорта и туризма на современном этапе: сб. науч. ст. (с.253–254). РИВШ; редкол.: А. Р. Борисевич (отв. ред.) [и др.]. Минск.

4.Гиринько С. Г. Исследовательские проекты в практике обучения (особенности проектной деятельности) [Текст]. С. Г. Гринько, Г. А. Чернышева // Одаренный ребенок. -2008. -№3. –С.5-8.

5.Гладилин, Г. П. и др. (2015). Организация научно-исследовательской работы студентов во время учебной и производственной практик. Междунар. журнал экспериментального образования.- С. 354–355.

6.Данилевская В. Б. Учебно-исследовательская практика по ботанике как форма развития исследовательской деятельности бакалавров естественнонаучного образования: дис. канд. пед. наук / В.Б. Данилевская. – СПб.- 2009. – 152 с.

7.Луцкая Л. А., Никишов А. И. Самостоятельные работы учащихся по зоологии: Пособие для учителя. -2-е изд., перераб.-М.: Просвещение, 1987.-112с.

8.Полевые практики по географическим дисциплинам: Учеб. пособие для студентов пед. инст. по геогр. спец. / Под ред. В. Немченкова. -М.: Просвещение, 1980. - 240 с.

9.Пшеницына Л. Б. Научно-исследовательская работа студентов и полевая практика по ботанике \ Роль производственных и полевых практик в подготовке специалистов естественно-научного профиля: Научно-практическая конференция, Курган, 2002. С. 73 - 76.

10. Ярославцева, А. О, Казанцев, Т.А. (2016). Значение учебной полевой практики по краеведению и туризму для формирования профессиональных компетенций учителя географии и истории. Междунар. научный журнал: Символ науки, 10-2, 187–190.

ТАШАККУЛИ ФАЪОЛИЯТИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ ДОНИШҶӮЁН ДАР ТАҶРИБАОМӮЗИИ САҲРОӢ АЗ ФАННИ МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ БИОЛОГИЯ

Дар мақола муаллиф оиди ба ташаккули фаъолияти илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён дар таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз фанни методикаи таълими биология маълумот додааст.

Ӯ қайд намудааст, ки таҷрибаомӯзии саҳроӣ яке аз унсурҳои низоми таълими методии омӯзгорониояндаи биология дар муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ мебошад. Он имкон медиҳад, ки раванди таълиму тарбия бевосита дар табиат амалӣ шуда, донишҷӯён донишҳои назариявии худро дар таҷриба тадбиқ намоянд.

Таҷрибаомӯзии саҳроӣ зимни баргузорӣ дар баробари мақсадҳои таълимӣ барои корҳои тарбиявӣ имкониятҳои назаррас фароҳам меорад. Зимни баргузории таҷрибаомӯзии саҳроӣ дар донишҷӯён муносибати эҳсосӣ ба сарзамини худ бедор шуда, ташаккулёбии шавқи зебоипарастӣ ва ҳамоҳангии унсурҳои табиӣ имконпазир мегардад, бинобар ин хоҳиши нигоҳ доштани онҳо барои наслҳои оянда бедор мешавад. Ҳамаи ин ба ташаккулёбии сифатҳои баланди ахлоқии омӯзгорониояндаи биология мусоидат мекунанд.

Вазифаи асосии таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз фанни методикаи таълими биология тайёр намудани омӯзгорони оянда, барои ташкили кори хонандагон дар табиат ва қитъаи таълимӣ-таҷрибавӣ оид ба ҳалли масъалаҳои омодагии экологӣ, кишваршиносӣ, ҳифзи табиат ва ғайраҳо мебошад.

Гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ мазмуни донишҳои назариявӣ ва малакаҳои таҷрибавии донишҷӯёнро васеъ ва амиқтар мекунад.

Дар мундариҷаи таҷрибаомӯзӣ мақсад, вазифаҳо, метод ва усули кор, вазифаҳои тадқиқотӣ инъикос меёбанд. Баъди гузаронидани таҷрибаомӯзии саҳроӣ донишҷӯён ҳуҷҷатҳои ҳисоботии таҷрибаомӯзии гузаронидашударо ба омӯзгор пешниҳод мекунанд ва дар дарси ниҳоӣ иҷрои супоришоти тадқиқотиро ҳимоя мекунанд. Бояд қайд намуд, ки дар муддати кӯтоҳи таҷрибаомӯзии саҳроӣ ҳалли ҳамаи вазифаҳои гузошташуда ва фарогирии ҳамаи бахшҳои фанни методикаи таълими биология ғайриимкон аст. Барои амалӣ намудани фаъолияти тадқиқотии биологӣ ва экологӣ дар табиат саёҳатҳо ташкил карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *таҷрибаи саҳроӣ, фаъолияти тадқиқотӣ, экскурсия, донишҷӯ, хонандагон, барномаи таълимӣ, тарбияи экологӣ, кори мустақилона.*

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НА ПОЛЕВЫХ СТАЖИРОВКАХ ПО ДИСЦИПЛИНЕ МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ

В статье автор рассказал о формировании научно-исследовательской деятельности студентов на полевых стажировках по методике преподавания биологии.

Он отметил, что полевая практика является одним из элементов методической системы подготовки будущих учителей биологии в высших педагогических учреждениях. Это позволяет процесс обучения осуществляется непосредственно в природе, студенты применяют свои теоретические знания на практике.

Полевая практика в ходе проведения наряду с образовательными целями создает значительные возможности для воспитательной работы. Во время проведения полевого эксперимента у студентов пробуждается эмоциональное отношение к своей земле, становится возможным формирование интереса к красоте и гармонии природных элементов, поэтому пробуждается желание сохранить их для будущих поколений. Все это способствует формированию высоких моральных качеств будущих учителей биологии.

Основной задачей полевой практики по методике преподавания биологии является подготовка будущих педагогов, организация работы учащихся на природе и учебно-экспериментальном континенте по решению вопросов экологической готовности, страноведения, охраны природы и др.

Проведение полевой практики расширяет и углубляет содержание теоретических знаний и практических навыков студентов.

В содержании эксперимента отражаются цель, задачи, методы и приемы работы, исследовательские задачи. После проведения полевой практики студенты представляют преподавателю отчетные документы о проведенной полевой практике и на заключительном занятии защищают выполнение исследовательских заданий. Следует отметить, что за короткий период полевой практики невозможно решить все поставленные задачи и охватить все разделы дисциплины методика преподавания биологии. Для осуществления биологической и экологической исследовательской деятельности организуются экскурсия на природу.

Ключевые слова: *полевая практика, исследовательская деятельность, экскурсия, студенты, учебная программа, экологические воспитание, самостоятельная работа.*

FORMATION OF RESEARCH ACTIVITIES OF STUDENTS ON FIELD INTERNSHIPS IN THE DISCIPLINE METHODOLOGY OF TEACHING BIOLOGY

In the article, the author spoke about the formation of research activities of students on field internships according to the methodology of teaching biology. He noted that field practice is one of the elements of the methodological system for training future biology teachers in higher educational institutions.

This allows the learning process to be carried out directly in nature, students apply their theoretical knowledge in practice. Field practice during the course, along with educational goals, creates significant opportunities for educational work. During the field experiment, students awaken an emotional attitude towards their land, it becomes possible to form an interest in the beauty and harmony of natural elements, therefore, the desire to preserve them for future generations awakens. All this contributes to the formation of high moral qualities of future biology teachers.

The main task of field practice in biology teaching methods is to train future teachers, organize students' work in nature and on the educational and experimental continent to address issues of environmental preparedness, regional studies, nature conservation, etc.

Conducting field practice expands and deepens the content of theoretical knowledge and practical skills of students. The content of the experiment reflects the purpose, objectives, methods and techniques of work, research tasks. After the field practice, students submit to the teacher the accounting documents on the field practice and defend the completion of research assignments at the final lesson. It should be noted that in a short period of field practice it is impossible to solve all the tasks and cover all sections of the discipline methodology of teaching biology. Nature excursions are organized to carry out biological and environmental research activities.

Key words: *field practice, research activities, field trip, students, curriculum, environmental education, independent work*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Баротзода Камолиддин Ашур дотсенти Донишкадаи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.*

Сведения об авторе: *Баротзода Камолиддин Ашур доцент Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел.:(+992) 934050446.*

Information about the author: *Barotzoda Kamoliddin Ashur docent, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel:(+992) 934050446.*

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР МАКТАБИ (СИНФИ) КАМНУФУС

Лутфуллоева З. М.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

«Муаллим ин хосияти ташаккулро ҳам дар худ ва ҳам дар замири шогирдон тарбия менамояд. Барои ин ӯ пеш аз ҳама ба дониши касбиаш машғул мешавад, ки бе он комёб шудан амрест муҳол. Ва, ниҳоят, барои ба номи муаллимӣ сазовор шудан маҳорати педагогӣ лозим аст, ки баъзан санъати педагогӣ ва ё маҳорату санъати педагогӣ низ мегӯянд, илмест нозук ва мушкил. Ба воситаи ҳаракатҳои баҷо истифодаи забони ширину гуворо, табассум, имою ишора, мимика, талаффузи равон, садои гиро ҷалб намудани талабаҳо ба дарс, бедор намудани шавқу ҳавас ва фаъолияти эҷодию маърифатҷӯии онҳо кори саҳл нест. Шояд барои ҳамин бошад, ки илми педагогикаро санъат ҳам меноманд».

Муҳаммад Лутфуллозода

Оре, педагогика ҳам санъат аст, ҳам маҳорат. Чун ин ду хусусият бо ҳам меоянд, мақсад комил мегардад. Хусусан маҳорати педагогии омӯзгор дар синфҳои камнуфус зоҳир мегардад. Саволе пеш меояд, чӣ гуна аст мактаб ё синфи камнуфус, кадом хусусиятҳоро дорост ин гуна мактабу ин гуна синф?

Дар тамоми дунё, аз ҷумла давлатҳои мутараққӣ мактабҳо ё синфҳои камнуфус арзи вуҷуд доранд. Ин гуна мактабҳо ё синфҳо асосан дар деҳот ё ҷойҳои зисти камаҳолӣ ҷойгир мебошанд ва доираи хурди хонандагонро дар бар мегиранд. Албатта Тоҷикистон низ дар ин самт истисно нест, зеро чунин намуди мактабҳо дар мо низ фаъолият менамоянд. Дар ин гуна мактабҳо таълим дар асоси муттаҳид намудани синфҳо ба синфҳои синну соли омехта ба роҳ монда шудааст. Ногуфта намонад, ки маҳз дар ҳамин намуди мактабҳо баъзе проблемаҳои асосии мактаби миёна ҳаллу фасл меёбад. Хусусияти махсуси таълим дар ин мактаб дар як вақт фаро гирифтани ду синф мебошад. Муаллимро лозим аст, ки дар як вақт бо кӯдакони синфҳои гуногун машғулият гузаронида механизми махсуси ташкили таълими фанҳои гуногунро ба роҳ бимонад. Ба назари мо, механизми кор чунин метавон бошад:

1. Барои зиёд кардани ҳаҷми маводи омухташаванда мавзуъҳои таълимиро ба гуруҳҳои калон ҷудо кардан мумкин аст;

2. Барои инкишофи нутқи хонандагон, метавон аз ҳикояҳо, афсонаҳо, шеъру чистону зарбулмасал, диаграммаҳо, амсила (модел) ва дастурҳо истифода кард;

3. Инчунин метавон аз усули таъсиррасонӣ ба хонанда тавассути хонандаи дигар истифода кард;

4. Ба роҳ мондани корҳои мустакилона ва лоиҳаҳо;

5. Иҷрои машқу вазифаҳои гуногун бо истифода аз китоби дарсӣ ва дигар воситаҳои таълим;

6. Истифодаи вазифаҳо ва супоришҳои инфиродӣ. Бо назардошт ва мувофиқа бо Стандарти давлатии таҳсилот, қобилиятҳои инфиродии хонанда, аз ҷумла ба инобат гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ.

Дар чунин мактабҳо ба вуҷуд овардани фазои ҳамкорӣ бо оила ва ҳамфикрии ашхоси ба ҳам наздик осон мебошад. Муносибати дӯстона зимни фазои ҳамкорӣ барои ташаккули ҳисси башардӯстӣ, шафқат, ҳамдигарфаҳмӣ заминаи устувор мебошад. Дар чунин мактабҳо барои ташкили муошрати муаллимон бо волидон, иштироки онҳо дар ҳаёти мактаб имкониятҳои васеъ дорад. Ташкил ва гузаронидани вақти холии волидон бо фарзандон ба болоравии сатҳи маърифати равонию педагогии волидон мусоидат менамояд. Масалан, тавассути маҷлиси падару модарон, суҳбатҳо, машваратҳо ва ғайра.

Аммо шакли асосии таълим дар чунин намуди мактабҳо кори мустақилона бо талабагон мебошад. Он низ бояд бо назардошти муайян кардани қобилияту маҳорати талабагон, ба роҳ монда шавад. Ҳангоми иҷрои корҳои мустақилона риояи талаботи зерин муҳим аст:

-мунтазам истифодаи китоб аз тарафи хонанда

-аниқ баён кардани мақсади кор;

-доираи мазмуни вазифаро муайян намуда, онро дуруст тартиб додан;

-барои иҷрои супоришҳо ҷудо кардани вақти зарурӣ;

-баъди иҷроиш санҷидани натиҷаи кори мустақилона.

Кори мустақилонаи хонандагон қисми ҷудонашавандаи раванди таълим буда, дониши хонандагонро мустаҳкам менамояд. Ҳангоми иҷрои кори мустақилона хотира, тафаккур ва фаъолияти кӯдак инкишоф меёбад. Дар ин раванд дар кӯдак сифатҳои меҳнатдӯстӣ, сари вақт иҷро кардани вазифа, устуворӣ, самаранок анҷом додани кор, масъулиятшиносӣ равнақ меёбад. Бинобар ин омӯзгор бояд кори мустақилонаро дар дарсҳо бештар ташкил намояд. Ба ибораи дигар кори мустақилона шакли асосии таълим дар ин гуна синфҳост.

Мавзӯъҳои кори мустақилонаро бояд тарзе интихоб кард, ки аз он ҳам кори хонанда ва ҳам кори омӯзгор осон гардад. Аз ин рӯ, ташкили корҳои мустақилона ба омӯзгор имконият медиҳад, то ки мавзӯъҳоро такрору мустаҳкам намуда, бо хонандагони синфи дигар корро дуруст ба роҳ монад.

Ташкил намудани фаъолияти таълимӣ бо роҳи мустақилона яке аз роҳҳои басо муҳими ҳалли проблемаҳост. Омӯзгор дар дарс бояд фазои пурмазмунро ба вуҷуд оварад. Инак, раванди таълим дар шароити мактаби камнуфус аз омӯзгор дарки амиқи равонӣ, педагогӣ ва такмили маҳорату малакаи касбиро талаб менамояд. Яъне дар баробари ин омӯзгор бояд дар дарс чунин фаъолиятҳоро ба роҳ монад:

-ташкил кардани кори мустақилона;

-водор сохтани талаба ба фаъолияти таълимӣ бо роҳи ҳавасмандгардонӣ;

-дар амал истифода намудани технологияи интерактивӣ;

-ба вуҷуд овардани мазмун ва фазои эҷодкорона ҳамчун омили муҳими таълими самаранок.

Ташкили кори мустақилонаи талабагони як синф ва ҳамзамон алоқамандии он бо синфи дигар, ё худ назорати он назди омӯзгор вазифаи муҳим мегузорад. Яъне дар хонандагон ташаккул додани малакаи азхудкунии қисмати муайяни маводи таълимӣ бо ёрии ҳар гуна воситаҳои таълим: китобҳои дарсӣ, маводи видеоӣ, компютер, маҳорати таъсиррасонӣ ба супоришҳои алгоритмӣ, ҷудо намудани асоси матн ва ғайра. Ҳамзамон бояд хотиррасон кард, ки ҳангоми дарс омӯзгор бояд вақтро оқилона истифода бурда тавонад, ки дарки амиқи асосҳои равонию педагогӣ ва такмили маҳорату малакаи касбии омӯзгориро талаб менамояд.

Ин нукта дар дастури таълимии И. Каримова ва Б. Мирбобоева «Маслиҳатҳои методӣ оид ба ташкили корҳои таълимӣ дар мактабҳои камнуфус» низ бамаврид гуфта мешавад, ки чанд омилҳои ташкили дарс дар чунин мактабҳо бояд ба эътибор гирифта шаванд:

-роҳ надодан ба сарбории зиёд (аз ҳисоби кам кардани вақт барои таълими меҳнати ҳатмӣ ва интихоби мазмун ва ҳаҷми маводи таълимӣ);

-дар дарсҳо бештар аз 2 маротиба гузаронидани машқҳои дамгирӣ;

-гузаронидани кори мустақилонаи хонандагон;

-ба эътибор гирифтани ҳаҷми кори мустақилона дар раванди кор бо ду ва зиёда синфҳо.

Дар мактаби камнуфуси деҳот вариантҳои зерини ташкили дарсҳо мукаммал гардонида шудаанд:

а) дарси яке аз синфҳо дар ду дарси аввал ба таври алоҳида;

б) дарсҳои мавзӯашон якхела;

в) дарсҳои ҳамаи синфҳо аз як фан дар фосилаи умумии кори якҷоя, дар зери роҳбарии бевоситаи омӯзгор гузаронда мешавад.

Истифодаи варақчаҳо ё худ (карточкаҳо) барои кори мустақилонаи хонандагон, сатҳи азхудкунии малакаҳои умумии таълимӣ ва фанниро хеле баланд мебардорад. Бо талабагон муҳокима намудани ягон мавзуи харитаҳои таълимӣ ва якҷоя тартиб додани онҳо дар мавзуъҳои проблемавӣ фаъолияти психикии мактаббачагонро метезонад.

Муаллим дар ин маврид ба як фан таваҷҷуҳ зоҳир карда, бештар ба суҳбати шифоҳӣ бо хонандагони ҳарду синф вақт ҷудо мекунад, сипас кори мустақилонаро ташкил ва назорат мекунад, онро сари вақт шарҳ медиҳад, кори инфиродиро муштаххас менамояд. Ҳангоми санҷидани дониши хонандагон кори гуруҳиро истифода бурдан мувофиқтар аст. Агар ба фаъолияти мустақилонаи хонандагон афзалият дода шавад, омӯзиш самараноктар мегардад.

Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки фаъолияти худро бо фаъолияти хонандагон дар дарс алоқаманд созад. Инак барои такмили дониш, малака ва маҳорати хонандагон омӯзгорро зарур аст дар давоми 45 дақиқа (бо назардошти хусусиятҳои синфи камнуфус) дарсро чунин тақсимбандӣ намояд:

1. Лаҳзаи ташкили дарс - 2 дақ.

II. Омода кардани хонанда ба омӯзиши мавод - 3 дақиқа.

III. Санҷиши вазифаи хонагӣ - 5 дақиқа

IV. Баёни мавзуи нав. Кори инфиродӣ бо хонандагон аз рӯи китоби дарсӣ, супориш бо варақчаҳо ва ғайра. Кори мустақилона, мисол навиштани матни хурд (эссе), ё иншои хурд, савол ва супоришҳои гуногун 7 дақиқа.

VI. Мустаҳкамкунии мавзӯи нав. Иҷрои супоришҳо, таҳлили матни хондашуда, иҷрои корҳои тестӣ - 15 дақ.

Санҷиши азхудкунии мавзӯи нав. Кор бо хатоҳо. 10 дақ.

VI1.Супориши вазифаи хонагӣ. 3 дақиқа.

Дар мактаби камнуфус ҳангоми омодагӣ ба дарки маводи нав кори мустақилонаи хонанда бояд бартарӣ дошта бошад: кор бо китоби дарсӣ, мушоҳидаи ҳодисаҳои забонӣ бо истифода аз ҷадвал бо сабти натиҷаҳои мушоҳида, аз назар гузарондани расмҳо бо супориши муштаххас ва ғайра. Мушоҳида ва таҳлили маводи таълимӣ аз тавзеҳоти омӯзгор оғоз мешавад, ки дар он мақсад, вазифаҳо ва усулҳои татбиқи он нишон дода шудааст. Минбаъд, вазифаи муаллим, ки дар хоҳиши ҷалб намудани диққати талаба ба ҳодисаҳо, факту далелҳо, намунаҳо барои саҳеҳ хулосабарорӣ кардан, бо ёрии саволҳо ба хулосае омадан, қабули пешниҳодҳо, саволҳо ки хаттӣ ифода ёфтааст, дар тахтаи синф пешакӣ навиштани таклифҳо нишон дода мешавад.

Моҳияти ташкили дарси фанни якҷоя, ки дар шароити ҳамгироии амудӣ маъмул аст, дар моҳирона якҷоякунии кори инфиродии омӯзгор бо хонандагони алоҳида бо фаъолияти мустақилонаи мактаббачагон, кор дар ду синф бо таълими усули ҳамгиро ифода меёбад.

Андухтани дониш бо тарзи ба роҳ мондани кори мустақилона чанд бартариҳо дорад:

1.Дониш, маҳорат ва малакаи талабагон пай дар пай мувофиқи низоми муайян сурат мегирад.

2.Дониши ҳосил карда устувор ва мустаҳкам мегардад.

3.Хонандагонро ба дархости ҳаёт хубтар омода месозад.

4.Ҳозирҷавобии талабагонро метезонад.

Афзалияти дарсҳои ҳамгиро аз он ибрат аст, ки аз бисёр ҷиҳат барои инкишофи нутқ ёрӣ расонда, инчунин малакаи муқоисакунӣ, хулосабарорӣ, ҷамъбастнамоӣ, сермаҳсул кардани раванди таълиму тарбияи хонандагонро ташаккул дода, аз хасташавӣ ва серкорӣ дур месозад. На танҳо тасаввуротро дар бораи фан, балки ҷаҳонбиниро васеъ гардонда, инкишофи қобилияти зеҳниро мусоидат менамояд.

Вазифаи муаллим дар дарс таъмин намудани робитаи дидактикӣ байни фаъолияти омӯзгор ва фаъолияти хонандагон мебошад. Таҷрибаи педагогӣ, ташкили мунтазами раванди таълиму тарбия дар мактаби (синфи) камнуфус дар мадди аввал меистад. Он барои ҷавобгӯ будан ба талаботи замон нерӯи зеҳнӣ ва ҷисмониро талаб мекунад ва таъкид менамояд, ки омӯзгор самаранок аз маводи ёрирасон истифода намуда, натиҷаҳои назаррасро ноил гардад.

Ҳамин тариқ, омӯзгор дар вақти ташкил намудани машғулият бояд лаҳзаҳои зарурии дар боло зикршударо ба назар гирифта, мувофиқи онҳо кори худро дуруст ба нақша

дарорад. Масалан, дар синфи якум дар аввали сол, вақте ки талабагон ҳанӯз малакаи мустақилона кор карданро надоранд, машғулиятро дар ин синф чунин ба нақша бояд гирифт, ки дарсҳои аввалини забони модарӣ (таълими савод, инкишофи нутқ) қариб тамоман бо роҳбарии бевоситаи омӯзгор гузаронида шаванд. Талабагони синфи сеюм бошанд, дар ин вақт (пас аз суҳбати хеле мухтасари муаллим) бо кори мустақилона машғул шаванд. Омӯзгор лаҳзаҳои бештари дарсро бо хонандагони синфи якум мегузаронад. Яъне омӯзгор бо талабагони як синф 10 дақиқа кори мустақилона медиҳад ва пас аз иҷрои он бо онҳо 15 дақиқа машғулият мегузаронад. Баъд аз он боз 10 дақиқа кори мустақилона месупорад ва ниҳоят барои санҷидани он 10 дақиқа вақт ҷудо мекунад. Ҳамин тариқ, омӯзгор ба кори бевоситаи худ бо толибилмон 25 дақиқа, ба машғулияти мустақилонаи онҳо бошад 20 дақиқа, яъне чӣ қадаре ки дар ҷадвал вақт нишон дода шудааст, ҳамон қадар вақт сарф мекунад.

Муаллим ҳангоми супоридани кори мустақилона бояд ба ҳисоб гирад, ки хонандагон вазифаро дар чанд вақт иҷро мекунанд. Ва ин муддат ба вақти дар нақшаи дарсӣ нишон додашуда мувофиқ аст ё не. Агар хонандагон кори мустақилонаро аз муддати муқарраршуда пештар иҷро кунанд, муаллим метавонад боз вазифаи иловагӣ супорад.

Новобаста ба шумораи хонандагон дарсҳо бояд дар синфи якум 35 дақиқа ва дар синфҳои 2 – 4 дар ҳаҷми 45 дақиқа гузаронида шаванд.

Дарс дар гурӯҳҳои синну соли гуногундошта ба хонандагон имконият медиҳад, ки ҳангоми иҷрои супоришҳо гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиро ба фаъолияти худ ҷалб намоянд: калонсолон масъулияти рафиқони хурдсоли худро ба дӯш доранд, муаллимон ташкилкунандаи кор дар гурӯҳҳо мебошад ва амсоли инҳо. Дар чунин дарсҳо маҳорати иртиботии онҳо ташаккул меёбад. Кӯдакон бахудназораткунӣ, маҳорати мустақилона «дастрас намудани дониш» ҷамъбаст намудани он ва хулосабарориро меомӯзанд.

Ғайр аз ин бояд ба назар гирифт, ки дарс дар байни хонандагони синну соли омехта (синфҳои 1 ва 3) барои иҷтимоъшавии кӯдакон ба ҳаёт, фаъол будан дар дарсҳо, аз байн бурдани монеаи шарму тарс, тарбияи зеҳнию фикрӣ замина мегузорад. Яъне кӯдаки ҳафтсола вақте дар баробари хонандаи синфи 3 таҳсил мекунад, саркарда аз рафтору кирдор, одоби либоспӯшӣ, риояи реҷа, озод баён кардани фикр, посух ба саволҳо, мустақил иҷро кардани вазифаву супоришҳо, дӯстию рафоқат байни хонандагон ва ғайраро мушоҳида карда, кӯшиш менамояд, дар худ низ чунин сифатҳоро инкишоф диҳад. Ҳамчунин хонандаи синфи 3 дар баробари худ кӯдаки хурдтарро дида, кӯшиш мекунад, ки ба ӯ дар азхудкунии дарсҳо мадад расонад, дар симои ӯ шояд додар ё хоҳари худро мебинад, хайрхоҳона рафтор карда, омода аст ҳамеша кӯмак расонад, ҳамчун идеал худро нишон диҳад. Яъне калонсолон масъулияти рафиқони хурдсоли худро ба дӯш доранд, омӯзгорон ташкилкунандаи кор дар гурӯҳҳо мебошанд ва хурдсолон низ ба чунин навъи таълим омӯхта шуда, тезтар ӯҳдадориҳои худро эҳсос менамоянд.

Ин имконият табиатан дар радифи далелҳое қарор дорад, ки имрӯз худи мактаб ва атрофиёни он, масъулини маориф онҳоро барои ташаккули иҷтимоии кӯдакон ва таълимгирандагони мактаби камнуфуси деҳот зарур меҳисобанд.

Яъне новобаста аз мушкилоти имрӯза омӯзгорони мактабҳои камнуфус бояд бо дониши кофӣ мусаллаҳ гашта, ҳаҷми донишҳоеро, ки стандарти таҳсилоти ибтидоӣ муқаррар кардааст, дар доираи соатҳои муайяншуда ба хонандагон дастрас намоянд.

Масъулини соҳа, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Пажуҳишгоҳи рушди маориф, дафтари методии идора ва шуъбаҳои маориф ва дигар муассисаҳои илмию методиро зарур аст, ки бо чунин навъи мактабҳо робитаи қавӣ пайдо намуда, зуд – зуд аз аҳволи таълиму тарбияи таълимгирандагон, мушкилоти омӯзгорон, шароит ва ҳолати мактабҳо, дастрасии маводи илмию методӣ, китобҳои дарсӣ, методи таълим ва ғайра бохабар бошанд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Пажуҳишгоҳи рушди маориф хушбахтона шуъбаи мактабҳои камнуфус дар амал аст, ки дар он чанд нафар мутахассисони соҳа кору фаъолият менамоянд. Онҳо тибқи нақшаи шуъба соле ду - се маротиба ба мактабҳои камнуфус сафари корӣ анҷом дода, дар навбати худ ба омӯзгорон ёрии илмию методӣ мерасонанд, дар дарсҳои омӯзгорон ширкат карда, маслиҳатҳои судманд медиҳанд, ҳамзамон семинару конференсияҳо барпо намуда, сари мушкилоти соҳа соате чанд суҳбат менамояд. Омӯзгорон низ ташнаи чунин вохӯриҳо ва кумакҳои методӣ буда, аз ин ташрифҳо хеле хурсанд мешаванд, дастуру китобҳои мутахассисони соҳаро ҳамчун тухфа қабул намуда, изҳори сипос намуда, хоҳиш менамоянд, ки чунин вохӯриҳою ҷамъомадҳо зиёдтар ташкил карда шаванд. Вале чуноне мегӯянд, ин ҳама қатраест аз баҳр.

АДАБИЁТ:

1.Мирбобоева Б. «Таълим дар мактаби камнуфус» (дастури методӣ), Душанбе – 2018, 66 саҳифа.

2.И. Каримова., Б. Мирбобоева. Маслиҳатҳои методӣ оид ба ташкили корҳои таълимӣ дар мактабҳои камнуфус. (дастури таълимӣ – методӣ), Душанбе – 2018, 62 саҳифа.

3.Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халки тоҷик - Душанбе.:Ирфон, 2001. - 318с.

4.Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ.- Душанбе, Ирфон, 2010.- 543 с.

5.Раҳимов Б., А. Нуров. Педагогикаи этникӣ ва ахлоқии мардуми тоҷик. Душанбе,2008.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ДАР МАКТАБИ (СИНФИ) КАМНУФУС

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи мактаб (синфҳои) камнуфус рафта, муаллиф кӯшиш намудааст, нозукиҳои раванди таълиму тарбияро дар он инъикос намояд. Инчунин қайд карда мешавад, ки дар ин гуна мактабҳо таълим дар асоси муттаҳид намудани синфҳо ба синфҳои синну соли омехта ба роҳ монда шудааст, яъне хусусияти махсуси таълим дар ин мактаб дар як вақт фаро гирифтани ду синф мебошад.

Ногуфта намонад, ки баъзан маҳз дар ҳамин намуди мактабҳо баъзе проблемаҳои асосии мактаби миёна ҳаллу фасл меёбад.

Калидвожаҳо: *мактаб (синфи) камнуфус, таълиму тарбия, маориф, омӯзгор, хонанда, мушкилот, маҳорат, дониш.*

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В МАЛОКОМПЛЕКТНЫХ ШКОЛАХ (КЛАССАХ)

В данной статье речь идёт о малокомплектных школах (классах), и автор постарался отразить нюансы образовательного процесса в ней. Отмечается также, что обучение в таких школах основано на объединении классов в разновозрастные классы, то есть особенностью обучения в этой школе является включение двух классов одновременно. Само собой разумеется, что иногда именно в школах такого типа решаются некоторые основные проблемы средней школы.

Ключевые слова: *малокомплектная школа (класс), образование, воспитание, учитель, ученик, проблема, умение, знание.*

FEATURES OF ORGANIZING THE EDUCATIONAL PROCESS IN SMALL-CAPACITY SCHOOLS (CLASSES)

This article is about small-capacity schools (classes), and the author tried to reflect the nuances of the educational process in it. It is also noted that education in such schools is based on combining classes into mixed-age classes, that is, a feature of education in this school is the inclusion of two classes at the same time. It goes without saying that sometimes it is in schools of this type that some of the main problems of secondary school are solved.

Key words: *small-capacity school (class), education, upbringing, teacher, student, problem, skill, knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Лутфуллоева Зарина, мутахассиси шуъбаи мактабҳои камнуфус ва бознигариву такмили стандарт, барномаҳои таълимию китобҳои дарсии таҳсилоти ақаллиятҳои миллии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. тел:00141646*

Сведения об авторе: *Лутфуллоева Зарина, специалист отдела малокомплектных школ и пересмотра и совершенствования стандартов, учебных программ и учебников для образования национальных меньшинств, Институт развития образования имени Абдурахмона Джоми Академии образования Таджикистана. Тел: 00141646*

Information about the author: *Lutfulloeva Zarina, specialist in the department of small-capacity schools and revision and improvement of standards, curricula and textbooks for education of national minorities, Abdurakhmon Jomi Education Development Research Institute, Academy of Education of Tajikistan. tel: 00141646*

ВЛИЯНИЕ УСПЕВАЕМОСТИ СТУДЕНТОВ НА ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ СЕРДЕЧНО СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ

Исмоилова С. И.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Основным показателем определения компетентности студента как обучающегося является успеваемость. Академическая успеваемость - это способность учащегося понимать, запоминать и, при необходимости, применять полученные знания.

На успеваемость студента влияют не только приобретенные им знания, умения и навыки, но и достижение внутреннего личностного совершенства, приобретение социальной компетентности, положительные достижения в профессиональной деятельности и востребованность на рынке труда. Факторы окружающей среды также влияют на эффективность умственной деятельности.

Проблеме успеваемости посвятили свои исследования многие учёные, в том числе Т.В. Гадай, Н.Ф. Талызина, Б.Г. Ананьев, Ю.В. В. Братчикова, Ю.А. Самарина и другие.

Благодаря учебной деятельности происходит повышение напряжения нервной системы и возникновение гиподинамии, что отрицательно влияет на память, мышление, восприятие, внимание и анализ.

По данным Т. Н. Семенковой и соавт. [7], условия учебной деятельности определяют как умственные способности, так и успеваемость обучающегося.

Работа и острая нехватка времени в начале обучения в вузе требуют от студента овладения культурой умственного труда.

Успех в образовании, как и в любом виде деятельности, определяется состоянием психики и подвижностью личности.

Высокая умственная нагрузка вызывает увеличение нагрузки на центральную нервную систему и изменение сроков психических процессов.

По мнению А. А. Гуминского [2], особенностями периода сдачи зачетов и экзаменов являются такие факторы, как повышенная умственная работа, высокое нервное напряжение, повышение концентрации адреналина и норадреналина в крови.

Состояние здоровья организма студента определяет его успехи в учебной деятельности. Успеваемость студента складывается из совокупности многих факторов, в том числе его умственных и профессиональных способностей, особенностей характера, темперамента, интересов, способностей к различным видам деятельности, состояния сознания и возможностей физиологических систем организма.

Состояние систем организма, а также особенности содержания и технологии обучения определяют успех студента в учебе.

Основными факторами, влияющими на состояние систем организма, являются длительное сидение за столом, стрессы, негативные эмоции, напряженная работа при нехватке времени, повышенная ответственность за успешность получения знаний.

В связи с этим выявление функционального состояния сердечно-сосудистой системы девочек с разной успеваемостью имеет важное значение.

Для сбора экспериментального материала были использованы 34 клинически здоровые студентки дневного отделения биолого-химического факультета.

Испытуемые были разделены на три группы в зависимости от их среднего балла по книжке. В каждой группе было от 7 до 16 девушек.

Для анализа функционального состояния сердечно-сосудистой системы использовали частоту сердечных сокращений (ЧСС), систолическое (АД) и диастолическое артериальное давление (АД) и рассчитывали показатели: пульсовое давление (ПД); среднее динамическое артериальное давление (АДсрдин); систолический объем крови (СОК); минутный объем крови (MBV); общее периферическое сосудистое сопротивление (ОПСС); коэффициент эффективности кровообращения (КЭК); коэффициент выносливости (EF).

Для биометрического контроля экспериментального материала использовали программу «Биостатистика».

Состояние сердечно-сосудистой системы девушек с разной успеваемостью представлено в таблице 1 и рисунках 1-2.

Таблица 1. Сердечно-сосудистая система студенток

Журнал успеваемости счет	Индикаторы			
	Частота сердцебиени, ударов в минута	кровь давление, мм Hq Арт.	ДОБАВ, мм рт. ст. Искусство.	Возраст в ГОДЫ
Три	72,2±1,61	115,7±2,54	75,1 ±1,69	19,2±0,23
Четыре	73,9±1,35	118,2±2,13	76,9±1,40	19,5±0,23
Пять	76,4±2,36	122,1 ±3,37	79,5±2,20	19,6±0,35

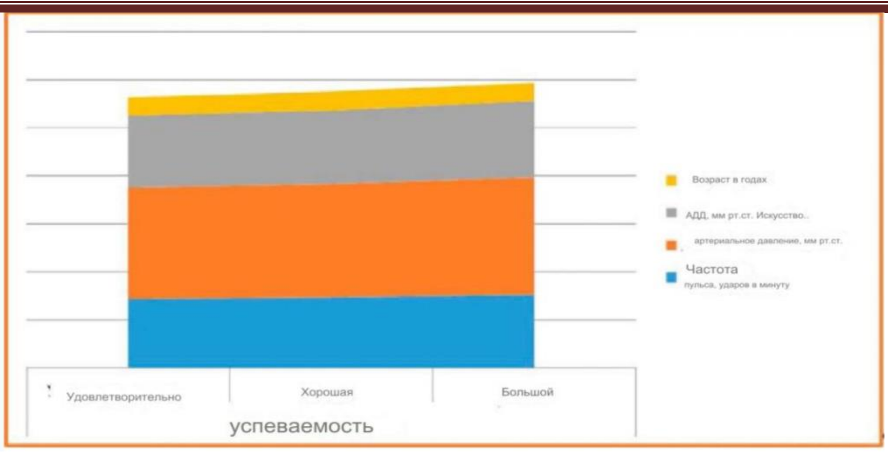

Рисунок 1. Сердечно-сосудистая система девушек с разной успеваемостью.

Данные таблицы и рисунков показывают, что увеличение среднего балла студенток сопровождается незначительным увеличением частоты сердечных сокращений, артериального давления и артериального давления.

Так, частота сердечных сокращений у студенток с хорошей и отличной успеваемостью выше на 1,7 и 4,2 удара в минуту относительно уровня контрольной группы.

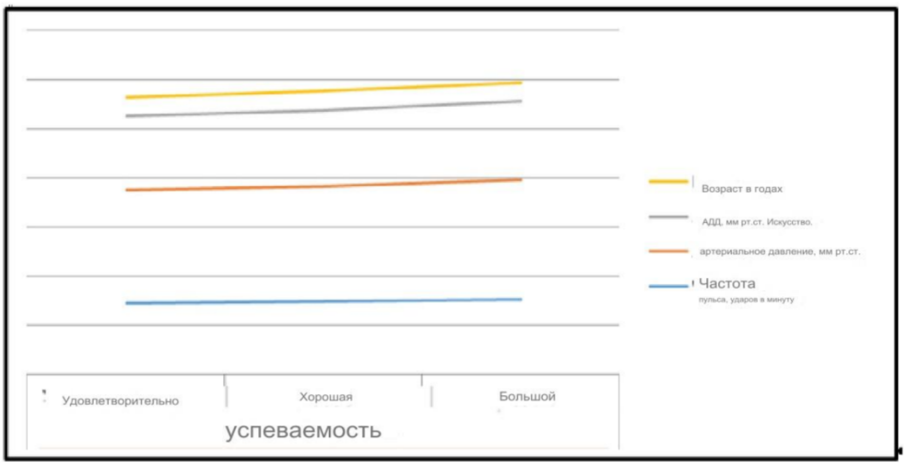

Рис. 2. Состояние сердечно-сосудистой системы студенток в зависимости от успеваемости.

Уровень артериального давления у студенток с хорошей и отличной успеваемостью выше на 2,5 и 6,4 мм рт. ст. Искусство, в отношении ценностей студентов являются удовлетворительными.

Значение СДВ на 1,8 мм рт. ст. выше у девочек, получивших оценку «4». ст., а «пять» - 4,4 по сравнению с уровнем студентов контрольной группы.

Показатели функционального состояния сердечно-сосудистой системы студенток с различной успеваемостью представлены в таблицах 2-3 и рисунках 3-4. Анализ полученных результатов показывает, что показатели функционального состояния сердечно-сосудистой системы между группами девушек существенно не различаются. Средние уровни ПД находятся в пределах физиологическая норма. Значение артериального давления в группе отличников выше физиологической нормы.

Таблица 2.Уровень HR, APsrdin, SBV и ЮС у студенток разной успеваемости.

Производительность

Журнал успеваемости счет	Индикаторы			
	ПД в мм рт.ст. Искусство.	АДсрдин в мм рт.ст. Искусство.	СБВ (мл)	МБВ (л/мин)
Три	40,6±0,88	92,2±2,05	64,7±0,64	4,66±0,065

Четыре	41,3±0,72	94,2±1,71	63,4±0,54	4,67± 0,047
Пять	42,6±1,17	98,8±2,16	62,8±0,70	4,79±0,103

В группе студенток, успевших хорошо и отлично, уровень ПП был выше на 0,7 и 2,0 мм рт.ст. ст., АД на 2,0 и 6,6 мм рт.ст. ст., МБВ на 0,01 и 0,13 л/мин относительно исходных значений.

Уровень СОК и ТПСС во всех группах соответствует норме. У девочек, достигших «пятерки», значение КОК на 1,9 мл меньше по сравнению с достигшими «тройки».

Значение ОПСС для группы студенток с отличной успеваемостью выше на 44 дин-с-см-5, а уровень КЭК на 326 выше по сравнению с уровнем девушек с удовлетворительной успеваемостью.

У всех экспериментальных групп девушек среднее значение ЕЭК превышает верхний уровень нормы, что является показателем наличия утомления.

Разница в уровне ФВ между группами составляет всего 0,1. Показателем детренированности сердечно-сосудистой системы студенток является то, что средние значения CV для экспериментальных групп выше нормы.

Таблица 3.Влияние успеваемости на функциональное состояние сердечно-сосудистой системы девочек

Индикаторы	Средний балл по книжке		
	Три	Четыре	Пять
TPVR в дина с см-5	1515±16,4	1547±13,5	1559±16,6
ЦИК	2945±127,6	3067±108,9	3271 ±187,4
ЭФ	17,8±0,07	17,9±0,03	17,9±0,11

В группе студенток, успевших хорошо и отлично, уровень пульсового давления (ПД) был выше на 0,7 и 2,0 мм рт. ст. ст., АД на 2,0 и 6,6 мм рт.ст. ст., минутный объем крови на 0,01 и 0,13 л/мин относительно исходных значений.

Уровень систолического объема крови (СОК) и общего периферического сопротивления сосудов (ОПСС) во всех группах соответствует норме. У девочек, достигших «пятерки», значение СБВ на 1,9 мл меньше по сравнению с достигшими «тройки».

Значение общего периферического сопротивления сосудов (ОПСС) в группе студенток с отличной успеваемостью выше на 44 дин-с-см-5, а уровень коэффициента эффективности кровообращения (КЭК) на 326 выше по сравнению с уровнем девочки с удовлетворительной успеваемостью.

У всех экспериментальных групп девушек среднее значение ЕЭК превышает верхний уровень нормы, что является показателем наличия утомления.

Разница в уровне коэффициента выносливости (KB) между группами составляет всего 0,1. Показателем детренированности сердечно-сосудистой системы студенток является то, что средние значения CV для экспериментальных групп выше нормы.

Таблица 4. Влияние успеваемости на функциональное состояние сердечно-сосудистой системы школьников.

Девушки

Индикаторы	Средний балл по книжке		
	Три	Четыре	Пять
TPVR в дина с см-5	1515±16,4	1547±13,5	1559±16,6
ЦИК	2945±127,6	3067±108,9	3271 ±187,4
ЭФ	17,8±0,07	17,9±0,03	17,9±0,11

Другие авторы получили такие же результаты в своих исследованиях. Так, по мнению Н.Я. Прокопьев и др. [5], учебная деятельность сопровождается увеличением частоты сердечных сокращений, артериального давления и артериального давления.

В состоянии покоя частота сердечных сокращений выше нормы у 69,1% девочек и 42,2% мальчиков, свидетельствуют данные Е. А. Захарин [4]. Повышенное воздействие стресса вызывает увеличение частоты сердечных сокращений [11]. По данным Г.М. Гусевой

[3], в процессе учебной деятельности у студентов повышенное артериальное давление повышается со 116,5 до 122,4 мм рт. ст. Искусство.

По-видимому, повышение активности сердечно-сосудистой системы студентов при улучшении их успеваемости обусловлено увеличением нервно-психического напряжения и снижением двигательной активности. По данным А.А. Артеменко [1] и Е.А. Штриха [10], среди студенческой молодежи широко распространены гиподинамия, низкая физическая подготовленность и плохое состояние здоровья.

По данным А. Н. Шараповой [9], состояние сердечно-сосудистой системы студентов значительно улучшалось при увеличении физической активности в процессе их адаптации к умственной деятельности.

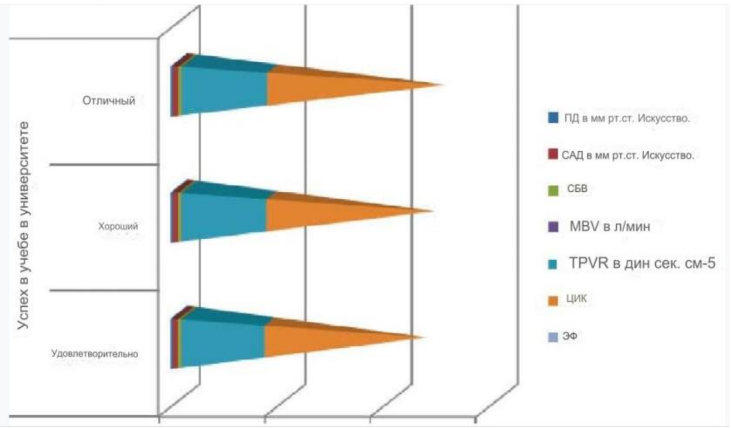

O2000 4000 6000

Рис. 3. Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы девушек с разной успеваемостью в

Соловьева В.Н. [8] установила снижение напряжения адаптационных механизмов и увеличение адаптационных резервов систем, снабжающих организм кислородом, при повышении физической активности.

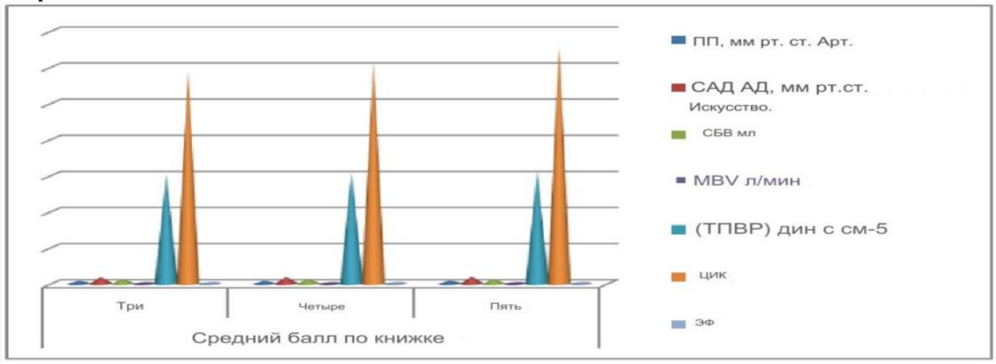

Рис. 4. Зависимость функционального состояния сердечно-сосудистой системы от успеваемости студенток.

В процессе учебной деятельности у студентов снижаются функциональные возможности сердечно-сосудистой и дыхательной систем [6].

Таким образом, результаты исследования показывают, что в процессе повышения успеваемости девушек происходит незначительное повышение уровня пульсового давления (ПП), среднего динамического артериального давления (А. Дордин), минутного объема крови (МКО), сосудистого сопротивления. (ОПСС) и коэффициента эффективности кровообращения (КИК), незначительное снижение значения систолического объема крови (СОК), а значение коэффициента выносливости (КВ) не изменяется.

1. Уровень пульса, артериального давления и артериального давления у девушек с максимальной успеваемость превышает на 5,8%, 5,5 и 5,9 соответственно по сравнению со значениями студентов с удовлетворительной успеваемостью.

2. Увеличение значения ПП у студенток с максимальным академическим работоспособность составила 4,9%, среднее динамическое АД - 7,2%, относительно исходного уровня.

3. У девушек, показавших отличные результаты, значение систолического объема крови (СОК) составляет 2,9%. ниже по сравнению с ценностью тех, кто работает удовлетворительно.

4. Величина минутного объема крови (МКО) и сосудистого сопротивления (ВРС) у женщин. У студенток с максимальным средним баллом в учебнике выше уровень девушек контрольной группы на 2,8 и 2,9 % соответственно.

5. Увеличение значения коэффициента эффективности кровообращения (КЭК) и коэффициент выносливости (КВ) у отличников составил 11,1 и 0,6 % по сравнению с исходным значением.

Состояние здоровья организма студента определяет его успехи в учебной деятельности. Успеваемость студента складывается из совокупности многих факторов, в том числе его умственных и профессиональных способностей, особенностей характера, темперамента, интересов, способностей к различным видам деятельности, состояния сознания и возможностей физиологических систем организма.

Состояние систем организма, а также особенности содержания и технологии обучения определяют успех студента в учебе.

Основными факторами, влияющими на состояние систем организма, являются длительное сидение за столом, стрессы, негативные эмоции, напряженная работа при нехватке времени, повышенная ответственность за успешность получения знаний.

В связи с этим выявление функционального состояния сердечно-сосудистой системы девочек с разной успеваемостью имеет важное значение.

Для сбора экспериментального материала были использованы 34 клинически здоровые студентки дневного отделения биолого-химического факультета.

Испытуемые были разделены на три группы в зависимости от их среднего балла по книжке. В каждой группе было от 7 до 16 девушек.

Для анализа функционального состояния сердечно-сосудистой системы использовали частоту сердечных сокращений (ЧСС), систолическое (АД) и диастолическое артериальное давление (АД) и рассчитывали показатели: пульсовое давление (ПД); среднее динамическое артериальное давление (АДсрдин); систолический объем крови (СОК); минутный объем крови (MBV); общее периферическое сосудистое сопротивление (ОПСС); коэффициент эффективности кровообращения (КЭК); коэффициент выносливости (EF).

ЛИТЕРАТУРА:

1.Артеменко АЛ., Концепция оптимизации функционального состояния и повышения адаптационных возможностей человека //А.Л Артеменко. Москва, 368 (2015).

2.Гуминский АЛ., Возрастная физиология.// А.Л. Гуминский. М. 239 (1971).

3.Гусева Г.М. Проблемы дезадаптации студентов в профессиональном образовании.//М.Г. Гусева. М.1, 47-50 (2007).

4.Захарина Е.А. Анализ физического здоровья студентов классического частного вуза.// Е.А. Захарина. М.7, 61-64 (2009).

5.Прокопьев Н.Я. Адаптация тюменских студентов к обучению в вузе // Н. Я.Прокопьев.М., 20 (237), 12-17(2011).

6.Проскурякова Л.А., Научное обоснование разработки программы формирования здорового образа жизни и профилактики неинфекционных заболеваний в период профессиональной подготовки студентов// Л.А.Проскурякова. М.11(236), 14-16(2012).

7.Семенкова Т. Н. Факторы «риска», влияющие на здоровье студентов в процессе обучения. // Т.Н.Семенкова. М.2, 98-106 (2011)

8.Соловьев В. Н. Умственная и физическая работоспособность студентов как фактор адаптации к образовательному процессу.// В. Н.Соловьев. М.8, 69-72 (2004).

9.Шарапов А. Н. Кратковременная адаптация сердечно-сосудистой системы детей 5-7 лет к психическим нагрузкам.// А.Н.Шарапов. М.**3б(3),** 74-81 (2010).

10.Штих Е.А., Особенности формирования оценки физического здоровья студенток//Е. А. Штих.М.8, 63-64 (2008).

11.Биро Э. Детерминанты психического благополучия студентов-медиков.//Э. Биро. М. 45(2), 253-258 (2010).

12.Бубновская О.В., Крюгер Н., Гуторов И.И., Менеджер.// О.В.Бубновская, Н. Крюгер, И. И. Гуторов. М.13(1), 2-19(2022).

ВЛИЯНИЕ УСПЕВАЕМОСТИ СТУДЕНТОВ НА ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ СЕРДЕЧНО- СОСУДИСТОЙ СИСТЕМЫ.

В статье раскрыто функциональное состояние сердечно-сосудистой системы студенток, имеющих разные оценки в табеле. Из оценки результатов нашего исследования можно сделать вывод, что успеваемость не приводит к существенным изменениям показателей функционального состояния сердечно-сосудистой системы девушек. Так, у студенток с наиболее высокой успеваемостью значение АД увеличивалось до 42,6 мм рт. ст. ст., АДордин до 98,8 мм рт.ст. Искусство, и МОК до 4,79 л/мин, а

у девочек контрольной группы - 40,6; 92,2 и 4,66 соответственно. Уровень СОК снизился в группе отличников до 62,8 мл, а у добившихся удовлетворительных результатов - 64,7. Уровень ОПСС и ЦИК в группе студенток со средним баллом зачетной «пятерки» увеличился до 1559 дин-С'СМ-5 и 3271, а «тройки» составил 1515 и 2945. Значение CV между группами колебалась от 17,8 до 17,9 условных единиц.

Ключевые слова: *успеваемость, коэффициент, кровообращение, понятие, функция, группа, студент,сердечно –сосудистой, состояние, результат,артериально, изменения, уровень, система, показатель.*

ТАЪСИРИ ДАВОМОТИ ДОНИШҶӮЁН БА ВАЗЪИЯТИ ФУНКЦИОНАЛИИ СИСТЕМАИ ДИЛУ РАГҲО

Чи хеле, ки маълум аст давраи ҷавони инкишофёбанда дар раванди онтогенез диққати олимони касбиятҳои гуногунро ба худ ҷалб мекунанд. Дар ин синну сол тағйирёбии морфологӣ ва функсионалӣ балоғатрасии узвҳои ҷинсӣ муътадилгардии вай пайдошавии фенотип ва генотип мушоҳида мегардад. Ин давра ба хатми мактаб, таҳсил дар мактаби олӣ рост меояд, ки яке аз омилҳои муҳими иҷтимоӣ, ба ҳисоб рафта ба ҳолати функсионалии организм таъсир мерасонад.

Донишҷӯён – яке аз ҳайати махсус дар байни аҳолӣ, ҳолати саломатиашон, ки ҳамчун нишондиҳандаи хуби иҷтимоӣ ва таълими тиббӣ дошта давраи пешина ва инчунин тағирёбии сиҳатии аҳолӣ дар солҳои баъдина ба ҳисоб меравaнд.

Мувофиқи таҳқиқ таи соли охир камшавии саломатии донишҷӯён ба назар мерасад, ки ҷойи махсусро дараҷаи муайянкунии манфии функсионалӣ ва бемориҳои музмин ба ҳисоби миёна то 20-40 фоиз-ро ташкил мекунад дарбар мегирад.

Асоси онро бемориҳои асаби – равонӣ, дилу – рагҳо, хусусан аъзои нафаскашӣ ташкил мекунад. Новобаста ба ин дар сарчашмаҳои дастраскардаи мо маълумот оид ба ҳолати функсионалии –дилу рагҳо ва системаи нафаскашии донишҷӯёне, ки дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд ва таҳлили он махсусияти вай вобаста аз ҷинс, синну сол, ҷойи истиқомати доимӣ ва типи соматикӣ нисбатан кам во меҳӯрад ва имконият намедиҳад, ки оиди характер ва мӯҳлати пайдошавии нафаскашии беруна, системаи дилу – рагҳо барои одамони солим ва ҷавон аз ҳисоби ҷинс, типи сатҳи бадан ва шароити зисту зиндагӣ муайян карда мешавад. Бинобар ин мақсади таҳқиқ ин муайян намудани ҳолат ва динамикаи барқароршавии нафаскашии беруна ва системаи дилу рагҳои донишҷӯён дар ҷараёни таълим мебошад.

Барои ин усулҳои гуногуни таҳқиқ ба монанди сабти ҳаракатҳои нафаскашӣ бо асбоби спирометри универсалӣ ва навиштани он – спирография барои муайян намудани набз фишори артериявӣ ва дигар нишондиҳандаҳои вегетативӣ, электракардиограф истифода бурда мешавад.

Калидавожаҳо: *раванд,системаи дилу рагхо,фишори артериявӣ, функсионалӣ, типии сатхи бадан, нишондихандаи хуби ичтимоӣ, набз, неру, тахкик, равонӣ,беморихои асабӣ,сарчашмаҳои дастрас.*

INFLUENCE OF STUDENTS' ACADEMIC CLASSES ON THE FUNCTIONAL STATE OF THE CARDIOVASCULAR SYSTEM.

The article reveals the functional state of the cardiovascular system of female students with different grades in the grade book. From the evaluation of the results of our research, we can conclude that academic performance does not lead to significant changes in the indicators of the functional state of the cardiovascular system of girls. Thus, in female students with the highest academic performance, the AP value increased to 42.6 mm Hg. Art., ADsrdin up to 98.8 mm Hg. Art. and IOC up to 4.79 1 / min, and in the control girls it was 40.6; 92.2 and 4.66 respectively. The level of SOC decreased in the group of excellent students to 62.8 ml, and in those who achieved satisfactory results it was 64.7. The level of OPSS and CEC in the group of female students with an average score of the record book "five" increased to 1559 dynscm-5 and 3271, and "three" amounted to 1515 and 2945. The value of CV between the groups ranged from 17.8 to 17.9 conventional units.

The main indicator of determining a student's competence as a learner is academic performance. Academic performance refers to the student's ability to understand, remember and, if necessary, apply acquired knowledge.

A student's academic performance is influenced not only by the knowledge, skills and abilities he has acquired, but also by the achievement of internal personal perfection, the acquisition of social competence, positive achievements in professional activities and demand in the labor market. Enviromnental factors also influence the efficiency of mental activity.

Many scientists have devoted their research to the problem of academic performance, including T.V. Gadai, N.F. Talyzina, B.G. Ananyev, Yu. V. Bratchikova, Yu.A. Samarina and others.

Thanks to educational activities, there is an increase in tension in the nervous system and the occurrence of physical inactivity, which negatively affects memory, thinking, perception, attention and analysis.

Key words: *Indicators, functional, state cardiovascular system ,of female, students, with different, academic performance, Analysis ,of the results obtained, cardiovascular system between, the groups ,of girls ,do not differ significantly. Average, levels are within, the physiological norm. The value of blood pressure, in the group of excellent, students is higher than the physiological norm.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Исмоилова Салима Ибрагимовна, унвонҷӯи кафедраи физиологияи одам ва ҳайвоноти факултети биология, ДМТ. E-mail: salima.ismoilova@mail.ru Телефон: 905-07-54-54.*

Сведение об авторе: *Исмоиловой Салима Ибрагимовна, соискатель кафедры физиология человека и животных биологического факултета, Таджикского национального университета. E-mail: salima.ismoilova@mail.ru Телефон: 905-07-54-54.*

Information about author: *Ismoilova Salima Ibragimovna, applicant of the Department of Human and Animal Physiology, Faculty of Biology, Tajik National University. E-mail: salima.ismoilova@mail.ru tel: 905-07-54-54.*

НАҚШИ ДАРСИ « МУСИҚӢ ВА СУРУД» ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНИ МАЪНАВИИ НАВРАСОН ВА ҶАВОНОНИ ҶОМЕАИ МУОСИР

Собиров Ф.

Донишгоҳи Давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Шароити имрӯзаи болоравии ҳаёти ҷомеа, ки дар он бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мақсади асосӣ қарор гирифтааст, тамоилҳои гуногуни амалӣ сохтани ин ҳадаф аз қабили тарбияи шахс дар руҳияи меҳанпарастӣ, ифтихори миллӣ, фарҳангдӯстӣ, арҷ ниҳодан ба суннату арзишҳои миллӣ, дарку муносибати дуруст бо муҳити атроф ва дунёи зебоӣ зарурат пайдо намудааст. Дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳтарин сурудҳои мукаммали касбӣ эҷод шудаанд, ки мавзуи ин асарҳо беихтиёр дар вуҷуди кас ҳисси худшиносию худогоҳии миллиро бедор намуда, ба боло рафтани ҳисси ифтихори милливу ватандорӣ ва эҷоди асарҳои асили санъат водор месозад. Сурудҳои дар ин мавзуъ эҷодгардида зуд дар миёни хоссу ом, хусусан, дар зеҳни насли наврас маҳбубияти зиёд пайдо мекунад. Рамзҳои муқаддасоти давлату миллат, яке аз мавзуҳои мубрами руз ба ҳисоб меравад ва сурудани он аз иҷрокунанда масъулияти бештарро талаб мекунад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар 33 соли истиқлолияти кишвар тавонистанд мақому манзалати миллати тоҷикро дар миқёси ҷаҳон боз ҳам боло бурда, ба оламиён ҳамчун миллати тамаддунофару фарҳангпарвар муаррифӣ намоянд. Бунёди давлату миллат, эҳёи таърихи ниёкон, барқарории рамзҳо ва анъанаҳои миллӣ далелҳои раднопазир дар таърихи даврони Истиқлолияти Тоҷикистон мебошанд. Муаллифи китоби «Алифбои мусиқӣ» барои хонандагони синфи 1-ум Сатторзода С. иброз медорад, ки ҳадафи ниҳоии омӯзгор аз омӯзонидани суруду оҳанг ба насли наврас, арҷгузорӣ ба инсон, муҳаббат ба Ватан мебошад. Ба суруду мусиқӣ аз нигоҳи фараҳи маънавӣ бояд назар кард. Нақши дарси мусиқӣ ва суруд дар ин раванд аҳаммияти калон дорад ва омӯзгор бояд таснифоти арзишҳои миллии таълимро роҳандозӣ карда тавонад. Бо чунин мазмун иқтибоси арзишҳои миллии таълимиро Сатторзода С. аз академик, профессор ва ниҳоят, омӯзгори варзидаи рус З.И. Равкин овардааст, ки чунин шарҳ медиҳад: - «Ҳамчун як навъи арзишҳое мефаҳманд, ки аз арзишҳои умумибашарӣ ва арзишҳои миллии маънавӣ ва моддии он ҷамъият ва халқ ба вуҷуд омадаанд» [9, с.6.].

Арзишҳои мазкур ҳангоми интихоби мусиқӣ ва суруд метавонад низоми афзалиятҳои арзишшиносиро ташкил диҳанд, аз қабили Суруди Миллӣ, Парчам, Нишон, Ватан. Чунин интихоби мавзуъ дар ташаккул, худогоҳӣ ва дар худшиносии миллии насли наврас нақши асосиро иҷро мекунад. Ҳунарпешаи Халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мӯминова Ҳ.А. дар мақолаи худ бо номи «Назаре ба таърихи Суруди Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин гуфтааст: - «Суруди Миллиро дар забони ҷаҳонӣ Гимн ном мебаранд ва ин жанри мусиқӣ оҳанге мебошад, ки мутантану даъватангез. Боиси ифтихор аст, ки имрӯзҳо давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон, хусусан, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар навбати аввал дар таълиму тарбия, рушди маърифатнокӣ ва фаъолияти ҷавонон таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд»[5: 85-89;].

Профессор Карим Ҳалимов дар китоби дарсӣ, барои мактабҳои мусиқӣ бо номи «Суруд ва Мусиқӣ» Суруди Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо таҳлили мусиқияш бисёр зебо гуфтааст: - «Дар баробари шунидани аккордҳои аввали мусиқӣ вуҷуди касро ифтихори миллӣ, ҳисси ватандусӣ, қувваи бузурги бунёдкорӣ, оташу туғёни қаҳрамонӣ фаро мегирад. Рисолати оҳанг дар Суруди Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки тавассути мусиқии муосир ҷаҳониён низ аз садои дили мардуми соҳибистиқлоли тоҷик огоҳӣ пайдо менамоянд. Иҷрои ин суруди руҳафзо аз пардаи панҷуми ля-минор оғоз гардида, дар вазни нотаҳои

ҳаштякӣ ва шонздаҳякӣ садо медиҳад, ки он ба мусиқӣ хусусияти тантанавӣ бахшидааст»[11:7-9;].«Суруди Миллӣ – рамзи давлатдории тоҷикон, ифтихору сарбаландӣ ва нангу номуси миллат дар фазои осоиштаи кишвар ва илҳомбахши раванди бунёдкоронаи Ватани маҳбуб аст». Аз ин рӯ, омӯзиши ин масоил хеле муҳим ва арзишманд аст[8;7:].

Мушоҳидаҳои илмии ҷаҳон шаҳодат медиҳанд, ки мусиқӣ ва суруд дар ташаккулёбии ҷомеаи солим нақши бориз дорад. Интихоби мазмунан баланди суруд наврасон ва ҷавононро аз каҷрафторӣ, қонуншиканӣ, шомил шудан ба гурӯҳҳои ифротӣ, аз содиршавии хусусиятҳои криминологӣ эмин медорад, чун мусиқӣ ва суруд дар зеҳни инсон меҳрубонӣ ва зебоиро тарбият мекунад. Аксаран шахсоне, ки бо мусиқиву суруд ҷиддан машғул ҳастанд, зебоипарастанд ва роҳи дурусти зиндагиро дороянд[14;3:]. Нақши суруд ва мусиқӣ дар ташаккули ҷаҳони маънавии наврасон ва ҷавонон на танҳо дар айният бахшидан дар зиндагии моддӣ ва маънавии инсон маҳдуд мешавад, балки тамоми тарафҳои иҷтимоии ӯро дар бар гирифта, асоси пешравии ҷомеа мегардад. Муҳаққиқ ва мусиқишинос Шермуҳаммад Ҳабибов дар мақолаи «Санҷиши хорҳои мактабӣ» андешаи композитори бузурги немис Рихард Вагнерро хеле бамаврид ҷой намудааст, ки дар ин бора мегӯяд: - «Мусиқӣ ибтидо ва интиҳои сухан аст»[12;4:].

Композитори тоҷик, профессор Ҷурахон Обидов мавқеи сурудро дар тарбияи насли наврас чунин шарҳ додааст:- «Тавре ки ба ҳама маълум аст, сурудхонӣ мусиқӣ ва назмро бо ҳам мепайвандад. Суруд барои мактаббачагон аз дигар навъҳои жанрҳои мусиқӣ дастрасу осонфаҳм аст, бинобар ин онҳо сурудхониро дуст медоранд, бо шавқу ҳавас месароянд ва бо ин роҳ ҳиссиёти худро баён месозанд»[7;5:]. Боиси хушнудист, ки насли наврас бо ҳисси баланди ифтихор аз Ватану ватандорӣ, бо меҳру самимияти бепоён якҷоя мехонанд ва дар маҳфилҳову ҷашнҳои мактабӣ истифода мекунанду беихтиёр ба он ҳамовоз мешаванд.

Хушбахтона, касби омӯзгори фанни «Мусиқӣ ва Суруд» яке аз касбҳои паҳнгашта аст. Омӯзгор пайвандгари авлодон дар ҷомеа мебошад ва таҷрибаи ҷамъиятиро ба насли наврас дастрас менамояд. Ҷанбаҳои низоми арзишҳои омӯзгорӣ аз ҷиҳати ахлоқ дар раванди ташаккули салоҳияти фарҳангӣ-ахлоқии наврасон ва ҷавонон ҳамеша чун масъалаи мубрами рӯз буда, мавриди густурдаи таҳқиқу таҳлил аст. Хусусан дар китоби «Суруд ва мусиқӣ» барои хонандагони синфи 5, доир ба ин мавзуи мубрами рӯз асарҳои композиторони тоҷик аз тарафи муаллиф Гулназаров Сафар оқилона мураттаб гардидааст, ки лоиқи омӯзиш аст[2;3-4:].

Дар замони муосир вазифаи омӯзгори мусиқӣ ва суруд интихоби дурусти давру айём, сурудҳои сиёсӣ, хоса дар мавзуъҳои Ватану ватандорӣ, парчам ва дигар муқаддасоти миллӣ. Зеро омӯзгор мутобиқи вазифаҳои ҷамъиятӣ ҷараёни педагогиро ба роҳ мемонад ва идора мекунад. Фаъолияти омӯзгор барои ояндаи нек ва пайдо намудани роҳи дурусти зиндагии шогирдонаш дар ҷомеа равона карда шудааст. Яъне, муаллим ҷавононро ба ҳаёт, ба фаъолияти касбию амалӣ омода менамояд. Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, Муминова Ҳаётхон дар мақолаи "Рушди санъати сарояндагии мардумӣ дар даврони соҳибистиқлолӣ" қайд намудааст, ки бо баракати Истиқлолияти давлатӣ, сулҳу суботи комил барои ҷавонон беҳтарин шароитҳо барои омӯзиши дониш, аз он ҷумла дарси суруд ва мусиқӣ муҳайё гардидааст. Рукнҳои он дар Ватани маҳбубамон устувор гардида, мо - омӯзгоронро водор месозад, ки ба қадри ин ғамхориҳо расида, бештару зиёдтар арзишҳои волои миллиамонро дар суруду оҳангҳо тарғибу ташвиқ намоем ва ба умқи дили насли наврас ва ҷавонони соҳибистиқлоли ҷомеаи муосир ҷо намоем[6;79-83:].

Масоили завқи бадеии наврасон ва ҷавонон дар умумияти жанрҳои гуногуни санъат аз тарафи муҳаққиқони ҷаҳон, олимони соҳаҳои педагогика, санъатшиносӣ, фалсафа, фарҳангшиносӣ аз қабили А.В. Азархин, Р.А. Амиров, А.А.Аракелян, К. Н.Ахметов, Р.Ж.Ашуров, С.Б.Барило, А.И.Бурова, Б.Я.Замбровский, Р.И.Изатуллоев, С.Исоев, Л.С.Коган, Н. К. Крупская, Н.Н.Крюкова,А.В.Луначарский, С.Н.Маслов, А.Манонов, М.А.Набиева, В.А.Разумный, М.А.Рузиев, А.А.Сахарова, А.Г. Харчев, Ю.Н.Хижьняк, В.П.Шалимов , А.И.Шахова, Л.К.Шепетис, К.И.Элебсов, П.М.Якобсон ва дигарон матраҳ гардида, дар онҳо раванди ташаккули завқи бадеӣ бо истифода аз намудҳои гуногуни санъат мавриди таҳқиқ гирифтаанд[1;169:].

Мусиқӣ ва суруд дар баробари ҳамаи ин нозукиҳо худвижагиҳои худро дорад, ки омӯхтану омӯзонидани он кори саҳл нест. Ба омӯзгори мусиқӣ малакаю маҳорати баланди касбӣ лозим мешавад, то ин ки нозукиҳои мусиқиро ба хонандагон омӯзонад ва дар ин роҳ

муваффақ гардад. Дониши ваи ҳирфаии мусиқӣ доштан барои ҳар як омӯзгори фанни мусиқӣ ва суруд зарур мебошад.

Ҷараёни таълими мусиқӣ ва тарбияи фарҳанг баробари бо ҳам алоқаманд ва вобаста буданаш инчунин аломатҳои ба худ хос доранд. Раванди таълими мусиқӣ ва суруд беш аз пеш вазифаи тарбияи фарҳангиро дорад, ҷараёни тарбияи фарҳангиро бошад бе таълими мусиқиъӣ ва суруд тасаввур кардан номумкин аст.

Раванди таълими мусиқӣ дар ҳалли вазифаи маълумотдиҳӣ мавқеи ҳалкунанда дорад, ҷараёни тарбияи фарҳангӣ низ дар ҳалли вазифаҳои тарбиявӣ мақоми асосӣ дорад. Ҳар ду ҷараён якҷоя вазифаи инкишофдиҳиро ба амал мебароранд. Бояд қайд кард, ки ҳар кадом хислатҳои ба худ хосро доранд. Дар мазмуни таълими мусиқӣ ва суруд-ташаккули ақидаҳо, донишҳои адабӣ, мафҳумҳо, маҳорат ва малакаҳои махсуси эҷодӣ бартарӣ доранд. Дар мазмуни тарбияи фарҳангӣ бештар ташаккули ақидаю эътиқодҳо, рафтору интизом, муносибатҳои аҳамияти ҷамъиятию иҷтимоидошта дида мешавад. Ҳамин тавр, ҳар ду раванд дар як вақт ба шуур, ба муносибатҳо, ирода, эҳсос ва фаъолияти наврасон таъсир расонида инкишофи умумиро таъмин менамоянд. Шарипов Ш. дар китоби «Суруд ва мусиқӣ»-аш барои хонандагони синфи 5-ум таъкид мекунад, ки дар ҷараёни омӯзонидани мусиқӣ ва суруд мақоми асосӣ ба омӯзгор тааллуқ дорад, ки ӯ дар кори худ ба коллективи хонандагон такя мекунад ва онҳоро ба ҳамкорӣ, масъулият, интизом даъват менамояд [13;90:]. Ҷараёни омӯзиши мусиқӣ ва суруд, мисли дигар фанҳои дарсӣ бояд дар синфи алоҳидаи бо фортепиано ё худ созҳои миллӣ ва китобҳои махсуси мусиқӣ ҷиҳозонидашуда ва дар асоси нақшаю барномаи таълимӣ гузарад ва дар замони муосир таъсири муҳит, техникаҳои барқии овозбарори ва созҳои мусиқӣ аҳамияти муҳими тарбиявӣ дорад.

Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, композитор ва хормейстер Холаҳмад Маҷидов дар китоби «Мавҷи меҳр» бо ҳам алоқамандии методҳои таълими суруд ва мусиқиву тарбияи фарҳангиро ба назар гирифта, таъкид ба он намудааст, ки: "омӯзгор аз адабиётҳои педагогӣ, китобҳои махсуси таълимии мусиқӣ барои мактаббачагон, маҷмӯаи сурудҳои бастакорони тоҷик ва инчунин метавонад сабти барномаҳои консертиро оқилона истифода барад" [4;51].

Дарсҳои мусиқӣ хусусан дар он «амал» дар як санъат арзишманданд ва олими рус Теплов Борис Михайлович инро ба ташаккули қобилияти эҷодӣ дар дигар соҳаҳо мусоидат мекунад. Таъсири фаъоли санъати мусиқӣ ба насли наврас ба фаъолият ва фарогирии дарки он, ташаккул ва инкишофи фаъолияти мустақили наврасон ва ҷавонон ишора мекунад. Ин танҳо бо фаъолияти якҷонибаи омӯзиш ва рушд дар тамоми раванди таълим имконпазир аст. Тадқиқоти ҳамаҷониба аз ҷониби олимон - педагогҳо ва психологҳо ифодакунандаи он аст, ки раванди дурусти омӯзишӣ мусиқӣ ва суруд ба инкишофи шахсияти ӯ, ки барои муваффақ шудан дар фаъолияти муайян зарур аст. Дар раванди таълими суруд ва мусиқӣ, хусусиятҳои гуногуни инфиродӣ дар асоси онҳо ташкил карда мешавад.[10:24-25;]

Иҷрои вазифаҳои тарбияи мусиқии хонандагони мактабҳо танҳо дар шароити эҷодӣ фазои эпидемиологии эмотсионалӣ ва таваҷҷуҳ ба фаҳм ва фаҳмиши мусиқӣ имконпазир аст. Чуноне ки муҳаққиқ С. Сатторов таъкид мекунад: «Мусиқӣ метавонад танҳо таъсири эстетикӣ, маърифатӣ ва таълимии он дошта бошад, вақте ки кӯдакон дар ҳақиқат гӯш кардани онро меомӯзанд ва дар бораи он фикр мекунанд»[9:78].

Муҳокимаи мусиқӣ инкишоф меёбад ва дар раванди ҳассос, дар ягонагии ақлҳо ташкил карда мешавад. Дурнамои фаъол барои таҳияи чорабиниҳои амалӣ асос мебошад. Вазифаҳои таълими мусиқии эстетикӣ ва рушди эҷодӣ дар кӯдакон, наврасон ва ҷавонон бояд аз ҷониби омӯзгорони баландихтисоси соҳавӣ таълими пурраи омӯзишӣ касбӣ гузаронида шаванд. Композитор, дирижёр, пианинонавоз, омӯзгор, публитсист Кабалевский Дмитрий Борисович бештари таснифоти худро ба жанри мусиқии кӯдакона бахшидааст, хеле ба маврид таъкид кардааст, ки «Агар мо вазифаи ҳамаҷонибаи талабагонро дошта бошем, пас мо бояд пеш аз ҳама ба рушди ҳамаҷонибаи омӯзгорон ғамхорӣ кунем".

АДАБИЁТ:

1.Ахмедов М. – Народная музыка Узбекистана. – Ташкент.1959 саҳ.169.С.345.

2.Гулназаров С. – "Суруд ва мусиқӣ"//Китоби дарсӣ барои синфи 3-юми таҳсилоти умумӣ-Душанбе: "Полиграф групп", 2019. 80 саҳ.

3.Маҷидов Х. – Мавҷи меҳр // Истеъдод;- Душанбе-2010. саҳ.51.С.165.

4.Мӯминова Ҳ.А."Назаре ба таърихи Суруди Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон"[Матн]/Ҳ.А.Мӯминова//ПаёмиДДЗТ ба номи С.Улуғзода:№4(36) - 2019.С.85-89. Душанбе:

5.Мӯминова Ҳ.А. "Рушди санъати сарояндагии мардумӣ дар даврони соҳибистиқлолӣ" [Матн] / Ҳ.А. Мӯминова // "Нақши Пешвои миллат дар рушди фарҳанги миллӣ";ҶДММ "Нури моҳтоб".- 2020.С.79-83.

6.Обидов Ҷ. – Суруд ва мусиқӣ//Китоби дарсӣ барои синфи 4. Душанбе: "Собириён"-2007. 88 саҳ.

7.А.Пирназарзода "Суруди Миллӣ" - Душанбе-2019, сах,7.

8.Сатторов С. – Алифбои мусиқӣ //Китоби дарсӣ барои синфи 1. -Душанбе, МТЛ ОРЕС, 2005. – саҳ.78,.С.96.

9.Теплов Б.М. – Психология музыкальных способностей // М.-Л.:АПН РСФСР, 1974.-стр.24-25.С.355.

10.Ҳалимов К. - "Суруд ва мусиқӣ барои синфи 6" - Душанбе - 2014, саҳ.7-9. С.90.

11.Ҳабибов Ш. – Санқиши хорҳои мактабӣ // Маориф ва маданият/ саҳ.4;-Душанбе. 03.06. с.1978.

12.Ш.Шарипов -"Суруд ва мусиқӣ барои синфи 5"-Душанбе; "Матбуот" 2008, 90 саҳ.

13.Юсуфзода Ю.С. "Амнияти миллӣ дар Суруди Миллӣ" - "Ҷумҳурият", Душанбе - 13.08.2014 №160.саҳ

НАҚШИ ДАРСИ « МУСИҚӢ ВА СУРУД» ДАР ТАШАККУЛИ ҶАҲОНИ МАЪНАВИИ НАВРАСОН ВА ҶАВОНОНИ ҶОМЕАИ МУОСИР

Муаллиф дар ин мақола ҷойгоҳ ва нақши дарси мусиқӣ ва сурудро дар ташаккулпазирии ҷаҳони маънавии хонандагон таҳлил ва баррасӣ намуда, дар баробари ин роҳи муосири таълими ин фанро нишон додааст. Андешаву мулоҳизаҳои худро бо иқтибос оварда, аз фармудаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ асоснок кардааст. Инчунин дар хусуси суруд, ашъори ба муқаддасоти миллӣ таълифнамудаи шоирон пешниҳоду андешаҳои ҷолиб баён кардааст.

Калидвожаҳо: *мусиқӣ, суруд, ифтихори миллӣ, меҳанпарастӣ, наврас, ҷавонон, ҷомеа, дарс, истиқлолият, фарҳанг, оҳанг, композитор, нота, бастакор.*

РОЛЬ УРОКА «МУЗЫКА И ПЕСНЯ» В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО МИРА ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В данной статье автор анализирует и рассуждает о месте и роли уроков музыки и пения в формировании духовного мира учащихся и в то же время показывает современный способ преподавания этого предмета.

Свою мысль он обосновал цитатами отечественных и зарубежных исследователей. Также в частном порядке он выразил интересные предложения и идеи в своих песнях, стихах, написанных поэтами, посвященных национальной святости.

Ключевые слова: *музыка, песня, национальная гордость, патриотизм, подросток, молодежь, община, урок, самостоятельность, культура, мелодия, композитор, нота.*

THE ROLE OF THE LESSON "MUSIC AND SONG" IN THE FORMATION OF THE SPIRITUAL WORLD TEENAGERS AND YOUNG PEOPLE OF MODERN SOCIETY

In this article, the author analyzes and discusses the place and role of music and singing lessons in the formation of the spiritual world of students and at the same time shows the modern way of teaching this subject.

He substantiated his idea with quotes from domestic and foreign researchers. Also privately, he expressed interesting suggestions and ideas in his songs, poems written by poets dedicated to national holiness.

Key words: *music, song, national pride, patriotism, teenager, youth, community, lesson, independence, culture, melody, composer, note.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собиров Фируз Низомович муаллими калони кафедраи назария ва методикаи тарбияи мусиқӣ-бадеӣ, факултаи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Тел (+992) 902 77 18 38)*

Свидение об авторе: *Собиров Фируз Низамавич, старший преподаватель кафедры теории и методики музыкально-художественного образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон (+992) 902 77 18 38)*

Information about author: *Sobirov:Firuz Nizamivich, senior lecturer of the department of theory and methodology of music and art education, faculty of pedagogy, Tajik State Pedagogical University. Phone (+992) 902 77 18 38)*

РАВИШҲОИ АСОСИИ ИСТИФОДАБИРИИ ЗАХИРАҲОИ ТАЪЛИМИИ ЭЛЕКТРОНӢ ҲАНГОМИ ОМӮЗИШИ ИНФОРМАТИКА ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

Темирова М. Ғ.

унвонҷӯйи Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Дар раванди омӯзиши фанни информатикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ технологияҳои электронии таълимӣ ҷойгоҳи муҳим доранд. Информатика аз рӯйи хусусияти худ усули амалии омӯзишро тавассути технологияҳои электрони амалӣ мегардонад.

Пӯшида нест, ки дар дарсҳои информатикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ кори мустақилонаи донишҷӯён ҷойгоҳи муҳимро ишғол мекунад. Фаъолияти амалӣ дар дарсҳои информатикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба рушди малака ва маҳорати кор бо техникаи ҳисоббарор махсусан компютерҳо мусоидат мекунад.

Раванди истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар корҳои олимони соҳаи педагогика ва психология ва ҳамзамон омӯзгорони варзидаи соҳаи информатика аз қабили Ю. К. Бабанский, Л. П. Крившенко, Б. Т. Лихачев, С. А. Смирнов, В. А. Сластенин, П. И. Пидкасистх й, В. Л. Полонский, Е. С. Рапағ евич, И.Ф. Харламов, ва дигарон баррасӣ гардидааст.

Дар таҳқиқоти методистҳо Г.Н. Аквилева, Л. В. Байбородова, Н. М. Верзилин, В. М. Корсунская, Б. В. Всесвятский, И. Д. Зверев, Б. Р. Қодиров, Ф. Комилов, А. Н. Мягкова, М. Муллоджонов, Қ. Т. Тухлиев ва дигарон усулҳо ва усулҳои ташкил ва татбиқи корҳои амалӣ бо истифода аз захираҳои электронии таълимӣ баррасӣ карда шудааст.

Зери гуфтори истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мо дар аксар мавридистифодаи захираҳои электронии таълимиро ҳангоми ичрои корҳои амалӣ дар назар дорем, чунки донишчуён асосан, ҳангоми дарсҳои амалӣ асосан мустақилона ва ё тавассути муаллим аз захираҳои электронии таълимӣ истифода мебаранд.

Оммавӣ руй овардани олимон ва мутахассиони соҳаҳои математика, физика, химия, биология, иқтисодиёт ва ғайра ба илми педагогика далолат аз он медиҳад, ки ҳангоми ташаккули фаъолияти касбии мутахассисони оянда барои дарки мафҳумҳои асосии касбӣ истифодаи равишҳои педагогӣ афзалиятнок аст.

Мақсади асосии равишҳои педагогӣ ташаккули шахсияти фаъол ва эҷодкоре мебошад, ки тавонад дар дилхоҳ мавридфаъолияти таълимӣ ва маърифатии худро мустақилона ташаккул диҳад ва ё ислоҳ кунад.

Аҳамияти истифодаи равишҳои педагогӣ ҳангоми истифодаи захираҳои электронии таълимӣ дар он аст, ки дар муҳити муосири иҷтимоию иқтисодӣ сатҳи аз худнамоии донишро самаранок гардонида, муносибати фаъолро ба таълим инкишоф медиҳанд.

Дар заминаи таҳқиқоти мо чунин равишҳои умумии истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ муайян карда шуданд:

1.Равиши таҳқиқотӣ. Инсоният барои он таваллуд шудааст, ки дар ҳаёти худ мухаққиқ бошад. Таасуроти нав, кунҷковӣ, хоҳиши доимии мушоҳида ва озмоиш, мустақилона ҷустуҷӯйи маълумоти нав дар бораи ҷаҳони атроф ва ғайра одатан муҳимтарин хислатҳои рафтори инсони аст.

Фаъолияти таҳқиқотӣ ва ҷустуҷӯйӣ фаъолити Худододии инсони комил ба ҳисоб меравад, зеро мушоҳидаи муҳити зист, предметҳои иҳотакунанда доимо зери тадқиқоти қарор доранд. Ин хоҳиши ботинии таҳқиқот рафтори тадқиқотиро ташаккул медиҳад ва барои рушди психологии донишӯйи шароит фароҳам меорад, ки дар ибтидо ҳамчун раванди рушди худ инкишоф меёбад [12, с. 17].

Ҳадафи асосии таҳқиқот ва омӯзиш инкишоф додани қобилияти донишӯён барои мустақилона ва эҷодкорона аз худ кардан ва аз нав сохтани роҳҳои нави фаъолият дар ҳама соҳаҳои фарҳанги инсонӣ мебошад [12, с.218].

Дар таълими таҳқиқотӣ, тадқиқот, мушоҳида ва омӯзиш натанҳо маҷмуи усули таълим, балки мундариҷа ва мазмкуни он аст. Ҳамин тариқ, донишҷӯён тасаввуроти таҳқиқотро на танҳо ҳамчун маҷмӯи воситаҳои хусусии маърифатӣ, балки ҳамчун усули асосии тамос бо ҷаҳони беруна ва ҳамчун тарзи дарки ҳаёт истифода мебаранд.

Аз ин рӯ, ба таҳсилоти муосир дигар лозим нест, ки усулҳои таҳқиқот ва таълимро ба амалияи таълимӣ содда ва қисман татбиқ кунад, балки рушди қобилиятҳои таҳқиқотиро мақсаднок амалӣ намояд ва рушди малака ва маҳоратҳои таҳқиқотии донишҷӯёнро ташаккул диҳад [11, с.55].

Дар ҷараёни истифодаи захираҳои таълимии электронӣ барои гузаронидани тадқиқот ҳангоми омузиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мо вазифаҳои зерини равиши таҳқиқотиро муайян кардем:

-тарбияи манфиати маърифатӣ;

-сохтани ангезаҳои мусбати таълимот;

-ташаккули донишҳои амиқ, пойдор ва муассир;

-рушди мафкураи зеҳнии донишӯён;

-ташаккули малака ва маҳорати худомузии донишҷӯён;

-рушди фаъолияти маърифатӣ ва мустақилияти донишҷӯён.

Истифодаи равиши тадқиқотӣ дар раванди истифодаи захираҳои таълимии электронӣ ҳангоми омузиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ асосан ба ташаккули фаъолияти мустақилонаю маърифатии донишҷӯён мусоидат мекунад, ки ин ҳамчун хосияти хоси инсон мебошад.

Бо назардошти гуфтаҳои болоӣ, метавон хулоса кард, ки воситаҳои муассири рушди фаъолияти мустақилонаи маърифатии донишҷӯён ба ҳангоми равиши тадқиқотӣ ба тариқи зеринанд:

истифодаи шаклҳои ғайримуқаррарии таълим;

ташкили курсҳои омӯзишӣ барои ташаккул додани малакаҳои тадқиқотӣ ва қобилияти интиқоли дониш;

-ба амал татбиқ намудани донишҳои назариявӣ ;

-ташкил ва гузаронидани шаклҳои мухталифи корҳои мустақилона ва ғайра.

Агар раванди таълим дар чунин шакл ташкил карда шавад, бешубҳа он ба рушди фаъолияти маърифатии донишҷӯ мусоидат мекунад, ки дар навбати худ дар ӯ одати аз худнамоӣ ва баланд бардоштани таваҷҷӯҳ ба фанни информатика ва тарзҳои мухталифи истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика далолат мекунад.

2. Равиши тафриқавӣ (дифференцированный подход). Моҳияти равиши тафриқавиро ҳангоми истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар он дидан мумкин аст, ки тибқи ин равиш дар ҳолати амалигардонии модели истифодаи заҳираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ:

-фароҳам овардани шароити баробар ва имкониятҳои рушди ҳар як донишҷӯ асоснок мегардад;

-дар раванди таҳсил қобилиятҳо, майлҳо ва шавқу рағбати донишӯён ба инобат гирифта мешавад;

-ба ташаккули қобилияти инфиродии хар як донишҷӯй замина мегузорад;

-супоришҳои тибқи дониш, малака ва маҳоратаи донишҷӯён ба тафриқаҳо ӯ ҷудо карда мешаванд;

-тарзи истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика инфиродӣ сурат гирифта, ба дониш, малака ва маҳорати донишҷӯён такя мекунад.

Тафовут ва ё тафриқа ҳангоми истифодаи захираҳои таълимии электронӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ озодии шах сияти донишҷӯро таъмин мекунад, ба онҳо имконият медиҳад, ки бо мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм, фарҳанг ва санъат дарсҳои иловагӣ дошта бошанд, ҳуқуқ ба интихоби фанҳо ва амиқтар дар омӯзиши фанҳои алоҳида, ҳуқуқ ба гузариш аз як намуди таълим ба намуди дигари таълим, ҳуқуқ ба интихоби омӯзгор, интихоби имтиҳон ва шакли супоридани он ва ғайра.

Мақсади рафиши тафриқавӣ ҳангоми истифодаи захираҳои электронии таълимӣ дар раванди омӯзиши информатикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омода кардани донишҷӯ ба фаъолияти иҷтимоӣ ва касбӣ дар шароити муосир, аз рӯйи вазифаҳои худ мебошад.

Аз нуқтаи назари психологӣ-педагогӣ, ҳадафи ниҳоии равиши тафриқ авӣ ҳангоми истифодаи заҳираҳои электронии таълимӣ дар раванди омӯзиши информатикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ он мебошад, ки ба фароҳам овардани шароити беҳтарин барои муайян кардани проблеммаи таълим, рушди манфиатҳо ва қобилиятҳои ҳар як донишҷӯй равона мегардад.

Оид ба фаҳмиши моҳияти мафҳуми «равиши тафриқавӣ» аз ҷониби баъзе муҳаққиқон чунин таърифу тавсифҳо оварда шудааст:

1. Бутузов И. Д чунин мепиндорад: «маънои асосии муносибати тафриқавӣ аз он иборат аст, ки фарқи инфиродии таълими донишҷӯёнро дониста ва ба назар гирифта, дар ҳар кадоми онҳо хусусияти оқилонаи кори дарсро муайян намоем» [4, с. 18].

2. Бабанский Ю. К. чунин гуфтааст: «Роҳи оптималии аз худнамоии дониш, ки омезиши оптималии шаклҳои умумисинфӣ, гурӯҳӣ ва инфиродии омӯзишро дар бар мегирад» [1, с. 21].

3. Ба ақидаи Кирсанов А. А.: муносибати махсуси тафриқавии муаллим ба гурӯҳҳои гуногуни хонандагон, ки дар асоси таълими тафриқа ташкил карда шуда, аз рӯйи мундариҷа, ҳаҷм, мураккабии усул ва методҳо донишҷӯён ба гуруххо тақсим мешаванд [6, с.35].

Равиши тафриқавӣ ҳангоми истифодаи захираҳои таълимии электронӣ дар раванди омӯзиши информатикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ самараноки таълимро барои гурӯҳҳои гуногуни донишҷӯён бо супоришҳои гуногуни тафриқавии вобаста ба дониш, малака ва маҳорати дар назар дорад.

Шарти ташкили кори тафриқави истифодаи супоришҳои фарққунанда мебошад, ки аз рӯйи мураккабӣ, манфиатҳои маърифатӣ, хусусияти кӯмак аз ҷониби омӯзгор пешниҳод мешавад.

3. Равишии салоҳиятнок. Ҳадафи равиши салоҳиятноки ҳангоми сохтан ва дар амал тадбиқ намудани модели истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омузиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ на аз худ кардани миқдори иттилоот, балки ташаккули малакаи мустақилона донишазхуднамоии донишӯён иборат аст, то онҳо тавонанд ҳадафҳои худро муайян кунанд, қарор қабул кунанд ва дар ҳолатҳои маъмулӣ ва ғайримуқаррарӣ амал кунанд.

Вазифаи асосии равиши салоҳиятнок дар раванди истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз ҳавасмандкунии донишҷӯён барои нишон додани ташаббуси мустақилона фаъолият намуданашон иборат аст, ки он ба ташкили фаъолияти мустақили донишҷӯён мусоидат карда, ҳар як донишҷӯй метавонад қобилият ва манфиатҳои худро амалӣ кунад.

Равиши салоҳиятнок дар раванди истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омузиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ нишон медиҳад, ки донишҷӯён дониш ва малакаҳоро на дар алоҳидаги балки дар маҷмуъ ба даст меоранд, яъне ин ӯ бо робитаи байнифанни ва ҳамгироии маводи таълим пурра риоя мегардад.

Дар доираи рашиви салоҳиятнок ҳангоми омузиши фанни информатика рушди қобилиятҳои умумифарҳангӣ ва касбии донишҷӯён амалӣ карда мешавад.

Дар ҷараени истифодаи заҳираҳои таълимии электронӣ ҳангоми гузаронидани тадқиқот дар соҳаи илмҳои компютерӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, равиши салоҳиятдор ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки дар ҷойи кории худ муҳити касбии ояндаи худро тақлид кунад. Ин намуди омӯзиш ба онҳо имкон медиҳад, ки ба кори оянда ва мах сусиятҳои хоси касбашон мутобиқ шаванд ва дар амал татбиқ кардани қобилиятҳои касбӣ ва умумиро омӯзанд.

Олимони варзидаи рус В. А. Болотов, В. В. Сериков чунин мешуморад, ки донишҷӯи қобилиятнок касест, ки дар соҳаи муайян моделеро интихоб менамояд ва аз рӯйи он вобаста ба услуб, самт, завқ, эътиқод ва қобилиятҳои ба худаш мувофиқаткунанда амал мекунанд [3, с.10].

Истифодаи равиши салоҳиятнок ҳангоми истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба муассисаҳои таълимӣ имкон медиҳад, ки соҳиби захираҳои зеҳнии таълимӣ шаванд. Барои татбиқи ин равишро дар ӯ ҷараёни таълим интихоб намоем, бояд ба таври ӯ ҷиддӣ фаъолияти таҳқиқотии донишҷӯёнро ба роҳмонд тоинки фаъолияти истеҳсолии онҳо ташаккул ёбад.

4. Равиши системанок. Моҳият ва мазмуни равиши системанок дар раванди пиёдагардонии модели истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар он зоҳир мегардад, ки истифодаи захираҳои таълимии электронӣ ба таври системави сурат мегиранд, яъне ҳар як унсури он аз ҳамдигар дар вобастаги қарор дошта, ба фаъолияти мустақилонаи таълимии донишҷӯён такя мекунад. Ин равиш ба онҳо имконият медиҳад, ки системаи амалиёти универсалии таълимиро ташаккул ва рушд диҳанд. Ин имкон медиҳад, ки раванди таълим дар режими худомӯзӣ, рушди худ ва худтанзимкунӣ ташкил карда шавад.

Равиши системанок ҳангоми истифодаи захираҳои электронии таълимӣ робитаи умумӣ ва вобастагии зуҳурот ва равандҳои воқеияти атрофро инъикос мекунад.

Дар асоси универсалӣ ва боҳам вобаста будани ҳодисоту равандҳо ва предмету ашёҳои моро иҳотакарда тахмин кардан мумкин аст, ки ҳамон як қонун ва ё принсип метавонанд дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон ва муҳити роҳ иҳотакарда яксон таъсири худро гузорад.

Ҳамин тариқ, равиши системаноки истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба муайян кардани мушкилот ва ташаккули стратегияҳои тадқиқотӣ нигаронида шудааст. Диққати асоси дар ин

равиш ба яклухтии дарки олам, вобастагии байни объектҳо ва овардан ба системаи ягонаи назариявӣ нигаронида шудааст.

Равиши системаноки истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ метавонад ба мо имкон диҳад, ки сохтори ҳамаҷониба ва баҳам алоқамандро барои ташаккули қобилиятҳои тадқиқотӣ эҷод кунем. Равиши системанок инчунин омӯзиши қисмҳои гуногуни барномаи таълимиро надар алоҳидагӣ, балки дар робитаи байни онҳо дарбар мегирад.

5. Равиши коммуникатсионӣ. Равиши комуникатсионӣ дар раванди истифодаи захираҳои электронии таълимӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ интиқол ва мубодилаи иттилоот, мубодилаи дониш, малака ва маҳорат ҳангоми ҳамкории шифоҳии байни донишҷӯёнро таъмин менамояд.

Натиҷаи истифодаи равиши коммуникатсионӣ ҳангоми истифодаи захираҳои таълимии электронӣ дар раванди омузиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар он аст, ки донишӯён дар ҷараёни муошират бо дигар иштирокчиёни раванди таълим метавонанд тавассути забон муошират кунанд, забон ва нозукиҳои онро дуруст истифода баранд ва рафтори коммуникативиро, ки барои вазъияти муошират мувофиқ аст интихоб кунанд.

Ҳангоми истифодаи равиши мазкур ба донишӯён асосан супоришҳое дода мешаванд, ки ҳангоми иҷрои он аз иҷрокунанда бояд дорои малакаю маҳорати муошират ва этикаи суханварӣ бошад. Дар шароити муносибат, дар раванди таълим вазифаҳое истифода мешаванд, ки ба ташаккули малакаҳои коммуникатсионӣ, инчунин режимҳои корӣ (корҳои ҷуфтӣ ва гурӯҳӣ), ки барои шароити воқеии муошират мувофиқанд, кӯмак мерасонанд.

Метавон гуфт, ки истифодаи равишҳои дар боло зикргардида ҳангоми истифодаи захираҳои электронии таълимӣ дар раванди омӯзиши информатикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ имкон медиҳад, ки заминаи асосҳои методологӣ барои ҳалли проблемаҳои таълимӣ дар сохтори омодасозии касбии мутахассион қобилиятҳои: инфиродӣ, салоҳиятнокӣ; системанокӣ; тафриқавӣ ва коммуникатсиониро ташаккул медиҳад.

АДАБИЁТ:

1.Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект. М.: Педагогика, 1977. 96 с.

2.Беспалько В.П. Образование и обучение с участием компьютеров (педагогика третьего тысячелетия). – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: МОДЭК, 2002. – 352 с.

3.Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В.А. Болотов, В.В. Сериков // Педагогика.– 2003.– № 10.– С. 8–14.

4.Бутузов И.Г. Дифференцированное обучение - важное дидактическое средство эффективного обучения школьников. М.: Педагогика, 1968. 140 с.

5.Воронин Ю.А. Компьютеризированные технологии в процессе подготовки учителя // Педагогика. – 2003. – № 8. – С. 53-59.

6.Кирсанов А. А. Индивидуализация учебной деятельности школьников. Казань: Тат. кн. изд-во, 1980. 207 с.

7.Коджаспирова Г.М., Петров К.М. Технические средства обучения и методика их использования. – М.: Академия, 2001. – 256 с.

8.Кривошеев О.А. Информационные технологии / О.А. Кривошеев. - М: Просвещение, 2006.

9.Малев В.В. Введение в педагогическую информатику: В 3 ч. – Ч.1. Информатизация образования. – Воронеж: ВГПУ, 2000. – 54 с. Ч.2. Компьютер в учебном процессе. – Воронеж: ВГПУ, 2000. – 62 с.

10.Малев В.В. Информатика для заочников: Методика преподавания информатики: Учебнометодическое пособие для студентов заочного отделения физико-математического факультета: в 3-х ч. – Ч. I. Общая методика. – Воронеж: ВГПУ, 2003. – 80 с.

11.Реан, А.А., Коломинский, Я.Л. Социальная педагогическая психология [Текст] / А.А. Реан, Я.Л.Коломинский.- СПб.: Питер, 1999.- с. 54-63.

12.Савенков, А. И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению: Учебное пособие [Текст]/А. И. Савенков. - М.:»Ось-89»,2006. – 480 с„

РАВИШҲОИ АСОСИИ ИСТИФОДАБИРИИ ЗАХИРАҲОИ ТАЪЛИМИИ ЭЛЕКТРОНӢ ҲАНГОМИ ОМӮЗИШИ ИНФОРМАТИКА ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

Дар мақолаи мазкур равишҳои асосии истифодаи захираҳои электронии таълим ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ оварда шуда, ҳамзамон мақсади омӯзиши тафриқавӣ дар заминаи ин мавзуъ дода шудааст. Оид ба истифодаи захираҳои электронии таълим ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавсияҳои метоӣ низ дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *захираҳои электорнии таълим, равишҳо, равиши таҳқиқот, равиши тафриқавӣ, равиши системанок, равиши салоҳиятнок, равиши коммуникативӣ.*

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ И ИХ ОБУЧЕНИЕ В СРЕДНИХ СПЕЦИАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье описаны различные подходы использования электронных образовательных ресурсов для проведения исследований в области информатики в средних профессиональных учебных заведениях, также рассмотрены цель дифференциации при использовании электронных образовательных ресурсов при изучении информатики в средних профессиональных учебных заведениях. Даны методические рекомендации по использованию электронных образовательных ресурсов в преподавании информатики в средних профессиональных учебных заведениях.

Ключевые слова: *электронные образовательные ресурсы, подходы, исследовательский подход, дифференцированный подход, компетентностный подход, системный подход, коммуникативный подход.*

MAIN APPROACHES TO USING ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES IN TEACHING IN SECONDARY SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

the article describes various approaches to the use of electronic educational resources for conducting research in the field of computer science in secondary vocational educational institutions, and also considers the purpose of differentiation in the use of electronic educational resources in the study of computer science in secondary vocational educational institutions. Methodological recommendations are given on the use of electronic educational resources in teaching computer science in secondary vocational educational institutions.

Key words: *electronic educational resources, approaches, research approach, differentiated approach, competence approach, systems approach, communicative approach.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Темирова Мунирахон Ғафуровна, унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи муосири Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон ҒафуровТел: +992928587554 Email: mohirakhon_84@mail.ru*

Сведение об авторе: *Темирова Мунирахон Гафуровна, соискатель кафедры методики преподавания математики и современных технологий Худжандского государственного университета имени академика Бободжона ГафуроваEmail: mohirakhon_84@mail.ru*

Information about the author: *Temirova Munirakhon Gafurovna, applicant for the Department of Methods of Teaching Mathematics and Modern Technologies, Khujand State University named after Academician Bobojon GafurovEmail: mohirakhon_84@mail.ru*

УДК:808.2(075.3)
ББК:81.2

ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНО-КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Гадоев К. Х., Тагоева Г. Е.
Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

В данной статье мы рассмотрели перспективы формирования креативно-критического мышления школьников в условиях современного образования. Именно педагогический контингент управляет данным процессом в образовательном направлении.

Перспектива как термин, или особая деятельность является искусством изображения пространства в соответствии с изменениями очертаний чёткости предметов, ясного видения, взгляда, картины широкого пространства, которые финишируют какое то начало действия. В современном образовании множество перспектив, которые требуют своего завершения, определяют направления, которые необходимо исследовать, рассмотреть и усвоить. В основу перспективы входят представление предполагаемых событий предназначенных для совершенствования пространственных отношений и достижения целей.

Перспективой может являться способ рассмотрения ситуаций, фактов, оценки, выбора правильной точки зрения, рекламирования объективности, попытки получить перспективу относительно своих выбранных или появившихся проблем. Говорить о перспективе, означает ясно видеть создавшуюся проблему и проникнуть в суть его действительности. Другими словами решить проблему в пользу эффективности. Термин «перспектива» взято от латинского, французского и итальянского языка, означает «ясное видение». Это слово используется в разных направлениях и имеет широкий взгляд на различные проблемы. Перспектива может быть прямой линейной, тональной, цветовой, воздушной, сферической, панорамной. Перспективно смотреть на что-либо, независимо от того была ли она правильной и откровенной, может являться точкой зрения, взглядом, мнением и позицией.

Общим синонимом слова *perspective* – является предвосхищение, предвкушение или начало действия. Эти слова означают предварительное осознание чего-то грядущего,

ожидание определённого события, состояния или развития определённого интереса или беспокойства за что-то.

Эффектом перспективы всегда является изучения каких, то точек зрения или начала исследовательского пути. Во всех ракурсах перспектива, как деятельность изучает планы на будущее, раскрывающих новые начала, разработки, инновационных действий в той или иной научной структуре.

В данной статье мы рассмотрим перспективы формирования креативно-критического мышления у школьников. Которые в современных условиях образования очень разнообразны и широкомасштабны. Нам необходимо уже на базе исследованных фактов предоставить материалы об условиях их формирования и функционирования в социуме мышления молодого поколения образовательной системы.

Современное образование требует перспектив, разрешающих множество проблем формирования мышления у школьников, которые в современном образовании очень востребованы. По мнению методистов, этот вид направления, как креативно-критическое мышление появилось с развитием современного педагогического образования.

В современном образовании критическое мышление подразумевает «…готовность смотреть на ситуацию с разных точек зрения, оценивать и анализировать её, а креативное мышление ему отчасти противоположное явление. Это умение видеть и оценивать привычные вещи с новых позиций, умение оценивать то, что очевидно». [10, 27]

В критическом мышлении мы видим способности умения всесторонне анализировать информацию и делать обоснованные и обдуманные выводы. Также под новым критическим мышлением понимают способность ставить под сомнения любую информацию, в том числе собственные убеждения, появившиеся в результате мышления.

Креативность в критическом мышлении – это способность ясно и логично рассматривать информацию, которая предоставлена для размышления. Это может быть творческое мышление, которое, заключается в создании новых, оригинальных или полезных идей.

Великие новаторы сочетают критическое мышление с творческим мышлением. «Креативность в критическом мышлении, отражает убеждения имеющие связь с историческими и современными факторами, образовавшихся в диспутах и новаторских способностях, часто встречающихся именно у молодёжи». [8, 54] Это говорит о том, что данное мышление необходимо именно в переходном возрасте, на современном этапе зародившееся и закреплённое в образовательной системе.

Задаётся вопрос, В чём разница между креативно-критическим мышлением? Критическое мышление это не про критику. Это про то, как ориентироваться в огромном информационном потоке, про то как вставить входящую информацию под сомнение. Здесь нужно сомневаться и задавать множество разных вопросов. Критическое мышление также отличается от творческого мышления. Это в своём роде разные типы мышления, но тесно связанные друг с другом. Если критическое мышление позволяет осознать или понять природу явления, то главное отличие творческого мышления заключается в векторе внимания на создание нового, невероятно интересного или интригующего.

Рассматривая этот вопрос, мы можем исследовать три вида критики деструктивную, конструктивную и поучительную. Деструктивная критика разрушает, конструктивная критика созидает, выявляет проблему и предлагает решения, поучительная критика дополняет то, что кто-то знает. Это и может стать ключом к выявлению особенностей креативно-критического мышления.

Креативное, то есть, творческое мышление, это процесс продумывания чего-то нового. Это умение подойти к проблеме с другой стороны, найти прорывное решение. Такое мышление можно развивать – это способность дана только человеку. По мнению исследователей, «… критика, это часто рассматриваемая негативная обратная связь, имеющая замечательный потенциал для стимулирования личностного роста и силы в процессе развития».[9, 120]

Многие успешные люди, принимают критику как ценный инструмент для самосовершенствования. Технология развития креативно-критического мышления состоит из трёх этапов-стадий: стадии вызова (финиш), смысловой связи (осознания) и стадии рефлексии (привычности). Креативное мышление в большинстве случаев встречается у творческих людей и называется литеральным мышлением. Это синоним слова творчества или создание новых людей, в то время как вертикальное мышление есть усовершенствование и развитие уже существующих людей. В этом вопросе возникает конструктивная критика,

обратная связь, которая помогает что-то улучшить или изменить в поступках, поведении или работе человека или коллектива людей.

В современном образовательном направлении есть профессия критик – это фактически оценщик, который анализирует различные произведения: фильмы, книги, музыку, театральные постановки, политику, искусство. «Многие творческие умы энергичны, реалистичны, расчётливы, это люди постоянно относятся к себе критично, это развивает их мышление и обеспечивает их мозг своего рода питанием, вдохновляющее их существование».[7, 68]

Например: Сэмюэл Джонсон называл Джона Драйдена отцом английской критики и утверждал, что он является профессионалом в сфере критики и сможет критику использовать в сфере воспитания молодёжи, развивать их мышление и не давать им сбиваться с пути, которую они выбрали.

Особенности креативности отражаются в способности к умственным преобразованиям и творчеству, очень близкие по смыслу к понятию «творческое мышление». Креативность, как процесс, включает в себя прошлые, сопутствующие и последующие характеристики процесса, в результате которого человек или группа людей могут создать что-либо не существующее прежде. У таких людей в основном молодёжи развито креативное мышление – умение смотреть на вещи с уникальной точки зрения, замечать неочевидные закономерности, подходить к решению проблем нетрадиционно и использовать воображение при выполнении задач появляющихся внезапно в ногу со временем. Исследование креативного мышления привело к тому, что мы выявили следующие задачи:

-умение обозначить проблему;
-способность генерировать множество разнообразных идей по её решению;
-умение видеть нестандартные варианты решения;
-способность углубить идею, дополняя детали;
-способность анализировать и выбрать оптимальные идеи.

Эти и другие варианты задач могут развивать у школьников различного рода способностей, которые в дальнейшем могут стать стимулом в выборе профессий, конкретным направлением в организации жизненных вопросов.

Необходимость креативно мыслить возникает в творческом мышлении, как навык создания нестандартных идей для решения определённых задач абсолютно новыми способами. Мышление может быть креативным и нестандартным. Нестандартное мышление предполагает возможность находить неочевидные идеи, вариации в привычных методах работы.

В данной статье мы рассмотрим вопрос, как научиться креативно, мыслить? Из каких аспектов состоит креативное мышление?

1. Тренировать память;
2. Загружать правильную информацию;
3. Принимать решения;
4. Экспериментировать выдвинутые вопросы
5. Отдыхать и давать отдохнут идее;
6. Заниматься творчеством;
7. Ставить в приоритет поиск, а не результат.

Креативно мыслящим человеком является тот, у кого оригинальное мышление, это способность придумывать принципиально новые способы решения проблемы в данные ситуации. Это человек гибкого мышления, способный находить новые ассоциации, разрабатывать новые идеи. Это человек способный совершенствовать объект путём добавления деталей и способный к синтезу новых идей.

В молодом возрасте креативное мышление способствует воплощать в жизнь что-то новое. Креативное мышление помогает быстро реагировать на любую проблему и находить нестандартные пути выхода из сложных ситуаций и решения повседневных задач.

Следующая сторона рассмотрения нашей темы это формирование креативно-критического мышления у школьников. Чтобы развить креативно-критическое мышление, необходимо стремиться расширить кругозор у школьников, дать им больше узнавать о разных предметах и явлениях, научить их задавать вопросы, анализировать тексты, придумывать разные варианты развития событий. Необходимо у школьников тренировать логику, внимание и воображение при помощи игр, головоломок и специальных упражнений для развития мышления. Креативным мышлением в школе является способность принимать

в разных ситуациях нестандартные решения, генерировать идеи, смотреть на мир иначе, это в дальнейшем может стать актуальным навыком на рынке труда.

Разницей между креативным и критическим мышлением может быть то, что: -*критическое мышление, в свою очередь помогает школьникам анализировать информацию, оценивать её достоверность и принимать обоснованные решения;*

-креативное мышление, является способностью генерировать новые идеи, находить нестандартные решения и видеть возможности там, где другие их не видят. В этих особенностях заключается суть креативно-критического мышления связанных друг с другом по этим направлениям.

В развитии креативно-критического мышления у школьников ключевую роль играют следующие особенности: это метод мозгового штурма – используется в организации штурма; метод ИНСЕРТ - используется в осмыслении деятельности; метод ролевой игры – используется в пробуждении знаний; метод свободного письма – используется в развитии рефлексии. В условиях современного образования для развития креативно-критического мышления используются различные детские игры, «Морской бой», «Быки и коровы», «Завалинка», игры конструкторы, диафильмы, документальные фильмы и многие другие.

Учёные считают, что «…у школьников необходимо измерять креативность. Как все традиционные академические тесты, измерение креативности даёт возможность подтвердить ваши впечатления о сильных сторонах и способностях учащихся обеспечивать эмпирическую обратную связь для адаптации преподавания и обучения в будущем». [6, 101]

Самым классическим и необходимым для развития креативного мышления являются книги. Это материалы, глубоко проникающие в сознание школьников, орудие для развития мышления и кругозора. Например: «Критическое мышление» Том Читфилд, «Защита от тёмных искусств» Александр Панчин, «Анатомия заблуждений» Никита Непряхин, «Думай медленно – решай быстро» Даниэль Канеман и множество других книг.

В школе примером критического мышления является, дать ученикам реальную проблему для решения и попросить их использовать навыки рассуждения для разработки решения. Затем они могут представить свои решения и защитить свои рассуждения перед классом и принимать участие в рассуждение того, изменилось ли их мышление, когда они выслушали точки зрения своих сверстников, смогут ли они на мир посмотреть другим или новым взглядом.

В образовательной системе креативно-критическое мышление, является компонентом функциональной грамотности, под которым понимают умения человека использовать своё воображение для выработки и совершенствования идей, формирования новых знаний, решения задач с которыми он не сталкивался раньше. Внедрение такого мышления позволяет педагогу легко адаптировать материал к потребностям конкретных учащихся, их особенностям и интересам. Это значительно повышает эффективность образовательного процесса в современной школе. Именно креативный учитель способен создать атмосферу гениальности, в которой дети развивают творческие способности.

Есть примеры креативного образования – это ориентация на развитие творческих способностей человека, на закрепление в его профессиональном сознании установки на инновации превращением знаний и умений в потенциал развития. Это может быть наукой и искусством творческого обучения. «Важность креативного обучения в преподавании, заключается в том, что сами учителя должны быть креативными в преподавании, чтобы привлечь и удержать внимание учеников, а также они оставались мотивированными в классе. Творческое преподавание может сделать обучение бодрящим осмысленным и реалистичным». [9, 100]

Исследования показали, что креативность в образовании нечто релевантное и полезное для человека или людей, которые создали продукт в их собственном социальном контексте, именно идея контекста очень важна в образовании. Она придаёт импульс и желание созидать. В этот момент целью образования становится – формирование новых знаний, умений, навыков, интеллекта, нравственности и физического развития личности обучающихся.

В современном образовании его качества улучшают современные технологии, в основном интернет-контенты, они позволяют с педагогической точки зрения больше экспериментировать, получать мгновенную обратную связь. Современные технологии позволяют детям стать более активными участниками образовательного процесса, его ключевым элементом, а педагогам необходимо создавать новые подходы, методы, модели обучения и воспитания. Образование у школьников повышает креативность разными способами развития творческих способностей, поощрением решать проблемы творческими

способами. Это подразумевает вовлечение их в деятельность, требующую нестандартного мышления, на пример, групповые и индивидуальные упражнения, игры и концептуальные задачи по решению появившихся проблем.

Креатив позволяет рассматривать и решать проблемы, более открыто и с инновациями. Он открывает разум. Общество, которое может утратить связь со своим творческим потенциалом, может стать обществом, заключённым в тюрьму, в котором поколения людей могут быть ограничены.

Креативность может расширять наши перспективы и может помочь нам преодолеть предрассудки.

В итоге хотим отметить, что в формировании прочного креативно-критического мышления важны основы знаний – образования. Творчество выводит нас за рамки учебника, позволяет исследовать неизвестные области, беспрецедентно открывать нечто новое и заниматься изобретением. Креативность побуждает школьников мыслить нестандартно, создавая инновационные решения для сложных задач. В формировании креативности главной целью образования является формирование профессиональной и социально компетентной личности, способной к творчеству и самоопределению в условиях меняющегося мира, обладающей развитым чувством ответственности и стремлением к созиданию.

В Таджикистане современное образование шагает в ногу со временем, профессиональные кадры, методисты в области школьной и вузовской системы стараются притворять в жизнь все особые формы образования. Работа в современной школе является одним из сложных процессов, современный школьник очень требователен, ему необходимы новейшие методики преподавания, так как он является частью современного, технологически развитого общества.

Тактика в современном образовании очень уязвима, она не может претерпеть недопонимании, непрофессионализма и нестандартности. «Современный педагог должен стать асом – иметь опыт, навыки». [8, 53]

В формировании развития креативно-критического мышления у школьников главную роль играет школа, детские образовательные клубы, кружки, спортивные секции, дополнительные упражнения и индивидуальные занятия, экскурсии, походы, читальные залы, кино, театр и увлечением изобретений.

В современном мире важно развивать креативное мышление, и образовательная система способна этому содействовать. Он позволяет молодому поколению адаптироваться в повседневной жизни. Одним из элементарных особенностей креативно-критического мышления, является то, что навык анализа вопроса со всех сторон и умение делать свои обоснованные выводы. Самым простым примером является то, что школьник может отличать фейковые новости от настоящих новостей. Перспектива формирования креативно-критического мышления у школьников это воспитание мыслящего человека проводящего собственное исследование жизненных позиций. Этому способствует образование на современном этапе.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М. 1971. 195 с.

2.Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия,1966. - 608 с.

3.Бондырева С.К. Коммуникация: от диалога межличностного к диалогу межкультурному: учеб. пос. / под ред. Д. И. Фельдштейна. – Воронеж: НПО МОДЭК, 2007. - 384 с.

4.Варшавер О. Составитель. Критическое мышление и новые виды грамотности. Сборник. – М.: ЦГЛ. 2005. 324 С.

5.Никита Непряхин. Большая анатомия заблуждений. Большая книга по критическому мышлению. Книга. – Горький.: Изд Свет. 2003. 176 с.

6.Никита Непряхин. Критичесое мышление.учебное пособие. – М.: Наука. 2014. 206 с

7.Ожегов С. И и Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка.4-е издание. М. 2010 . 939 с.

8.Осими. М.С. Русско-таджикский словарь. М. «Русский язык» 1985. 179.с

9.Сентенберг И.В. Слово и речь./И.В.Сентенберг. учебник. Слово и речь. - М.: Наука, 1984. - 449 с.

10.Тарасов Е.Ф. Языковое сознание / статья. / Под ред. В.Н. Телия. М.: Языки русской культуры, 1999. 200 с.

ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНО-КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматривается вопрос формирования креативно-критического мышления у школьников в условиях современного образования. Исследуется вопрос необходимого использования

в процессе образования видов и аспектов креативно-критического мышления, рассмотреть вопросы развития мышления в жизненном опыте и выборе задач.

Также в статье указаны формы, виды и направления креативно-критического мышления, необходимые для подрастающего поколения.

Автор статьи раскрывает характер развития креативно критического мышления в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: *креативность, критика, образование, задача, цель, мышление, перспектива, формы, труд, работа, размышление, предложения.*

АФЗАЛИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ ТАФАККУРИ ЭҶОДӢ-ТАНКИДИИ БАЧАҲО ДАР ТАЪЛИМИ ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур масъалаи ташкилёбии тафаккури эҷодиётӣ-таҳлилӣ дар мафкураи мактаббачагон дар шароити таълими муосир дида мешавад. Масъалаи бемамонияти истифода дар раванди таълим нуқтаҳои назар, намуд ва роҳҳои фикррониии мактаббачаҳо, ва масъалаи ташакули мафкураи насли наврас дар ҳаёт, интихоби дурусти масъалаҳо таҳқиқ карда мешавад.

Инчунин дар мақола сохтор, намуд ва равандҳои ташкилёбии эҷодиёти-таҳлилӣ дар мафкураи бачагони синну соли наврас, ки беҳад зарур аст, арзёбӣ шудааст.

Муаллифи мақола ба характери ташакулёбии эҷодиёти-таҳлилӣ дар мафкураи бачагонро дар раванди таълими муосир равшанӣ ворид намудааст.

Калидвожаҳо: *эҷодиёт, танқид, таълим, масъала, мақсад, мафкура, афзалият, намуд, меҳнат, фаъолият, фикррони, пешниҳод.*

PROSPECTS FOR THE FORMATION OF CREATIVE-CRITICAL THINKING OF SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF MODERN EDUCATION

This article examines the issue of developing creative-critical thinking in schoolchildren in the context of modern education. The issue of the need to use types and aspects of creative-critical thinking in the educational process is explored, and the issues of developing thinking on life experience and choosing tasks are considered.

The article also specifies the forms, types and directions of creative-critical thinking necessary for the younger generation. The author of the article reveals the nature of the development of creative-critical thinking in the modern educational process.

Key words: *creativity, criticism, education, task, goal, thinking, perspective, forms, labor, work, reflections, proposals.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Гадоев Каримҷон Хайруллоевич н.и.п., дотсент, мудири кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода Тел. (+992) 98 76 79 400 Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев17/6 почтаи эл.: gkarimjon@mail.ru*

Тағоева Ганҷина Ергашевна Муаллими калон, мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёт руси Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улағзода Тел:(+992) 201 17 17 15 Суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев17/6почтаи эл.: ganginatagoeva@gmail.com

Сведения об авторах: *Гадоев Каримджон Хайруллоевич к.п.н., доцент, заведующий кафедрой методики преподавания иностранных языков Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода тел.: (+992) 98 76 79 400 Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева17/6 Эл. почта: gkarimjon@mail.ru*

Тагоева Ганджина Ергашевна Старший преподаватель, заведующий кафедрой методики преподавания русского языка и литературы Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода тел.: (+992) 201 17 17 15

Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева17/6 Эл. почта: ganginatagoeva@gmail.com

Information about the authors: *Gadoev Karimjon Khairulloevich PhD (Pedagogical Science), docent, chair of the department of foreign language teaching methods of Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda Phone: (+992) 98 76 79400 Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6 E-mail: gkarimjon@mail.ru*

Tagoeva Ganjina Ergashevna Senior teacher, chair of the department of the department of Russian language and literature teaching methods of Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda Phone: (+992) 201 17 17 15 Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mukhamadiev Str. 17/6 E-mail: ganginatagoeva@gmail.com

ИСТИФОДАИ РАҲЁФТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Мирзоева Б. С.

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Равиши босалоҳият дар таълими забонҳои хориҷӣ ташаккули се салоҳияти асосии донишҷӯёнро дар бар мегирад: забоншиносӣ, коммуникативӣ ва фарҳангӣ; дарки тафовутҳо ва омодагӣ ба зиндагӣ бо намояндагони фарҳангҳо, забонҳо ва динҳои дигар.

Ҳаёт дар ҷомеаи муосир, ки пур аз технологияҳои иттилоотӣ ва динамикаи хос аст, бидуни мубодилаи иттилоот ғайриимкон аст. Дар чунин ҷомеа маълумоту иттилоот аз ҷумлаи арзишҳои асосии иҷтимоӣ арзёбӣ мегарданд. Мубодилаи пурраи ахбор бошад, бе азхуд кардани воситаи муошират байни миллатҳо-забони хориҷӣ имконнопазир аст. Аз тарафи дигар, як хусусияти ҷудонашавандаи ҷаҳони иттилоотии муосир навсозии доимии он мебошад. Замони нав пайдоиши консепсияҳои нави тарбиявиро муайян месозад, ки динамикаи воқеияти атрофро инъикос мекунанд. Дар айни замон гузариш аз равиши тахассусӣ вуҷуд дорад, ки ҳадафи асосии он интиқоли дониш ва таълими боровари он дар шароити маъмулии ба равиши салоҳиятнок асосёфта мебошад ва истифодаи амалии донишро барои ҳалли мушкилот дар муҳити зудтағйирёбанда дар бар мегирад.

Муносибати босалоҳият асоси равнақ ва рушди боровари таълими забонҳои хориҷӣ ба шумор меравад. Таваҷҷуҳ дар раванди таълим ба фаъолияти илмӣ-тадқиқотии проблемавӣ, ки фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёнро дар бар мегирад, бештар зоҳир карда мешавад. Гирифтани таҷрибаи иртиботӣ, амалӣ дар раванди чунин фаъолиятҳо аҳамияти хосса дошта, ҳадафи асосии омӯзиши забони хориҷӣ дониста мешавад.

Омилҳои муҳимми татбиқи равиши босалоҳият дар таълими забонҳои хориҷӣ ташхис ва фардикунонии омӯзиш мебошанд. Ташхис ҳамчун «марҳилаи зина ба зина муайян кардани дараҷаи инкишофи салоҳиятҳо тавассути дастгоҳи муайяни ташхисӣ-меъёрҳо» муайян карда мешавад [1,с.101]. Фардикунонии таълим дар равиши вогаросозӣ (тафриқагузорӣ) дар омода намудани системаи вазифаҳои мураккаби сатҳи гуногун ва ғайра ифода меёбад.

Фаҳмиши самаранокӣ таносуби нишондиҳандаҳои баланди сифатӣ бо нишондиҳандаҳои ками миқдориро пешбинӣ менамояд. Ҳангоми таълими забони хориҷӣ ин маънои дар муддати ҳачи бештар кӯтоҳ аз худ кардани воситаҳои муошират забони хориҷро дорад. Беҳтарин роҳи сарфаи вақт ва беҳдошти сифати омӯзиш ин истифодаи равишҳои судбахшу фаъолкунандаи омӯзиш мебошад.

Яке аз шартҳои зарурии истифодаи равишҳои фаъоли таълим ҳавасмандӣ ва ангеза бахшидани шавқи хонандагон мебошад. Ҳавасмандӣ барои азхудкунии забонҳои хориҷӣ омили ҳалкунандаи пурзӯр кардани омӯзиш ва мувофиқгардонии нишондиҳандаҳои сифати он мебошад. Навъи беҳтарини ҳавасмандкунӣ аҳамияти натиҷаи азхудкунии забони хориҷӣ мебошад [2,с.14-15]. Аммо натиҷаи дарозмуддат - ноил шудан ба салоҳияти иртиботӣ баъзан, як ангезаи суст аст, зеро шахсе, ки бо душвориҳо рӯ ба рӯ мешавад ва самараи воқеии фаъолияту роҳҳои дар амал татбиқ кардани донишашро намебинад, шавқу рағбати худро ба омӯзиш гум мекунад.

Аз ин рӯ, шарти ҳатмии азхудкунии забони хориҷӣ ин аст, ки бояд муошират на танҳо ҳамчун ҳадафи ниҳоӣ, балки ҳамчун воситаи омӯзиш низ бошад. Масалан, ҳар як мавзуи грамматикӣ бояд вазифаҳои муоширатӣ дошта бошад. Дар ин ҳолат донишҷӯ дониши грамматикии гирифтаашро дар амал татбиқ намуда, натиҷаи воқеии кори худро мебинад ва аз расидан ба ҳадафи хурд, вале мушаххас қаноатмандӣ ҳис мекунад. Мо дар фаъолияти амалии худ ба чунин тартиб додани вазифаҳои коммуникативӣ, ки аз нуқтаи назари «ман»-и худ суханронӣ, баҳо додан, истифода бурдани баъзе рӯйдодҳои ҷорӣ, далелҳои воқеии ҳаёти донишҷӯёнро дар бар мегирад, афзалият медиҳем. Масалан, ҳангоми баррасии мавзуъҳои грамматикӣ дар бораи системаи замони гузаштаи феълҳо дар забони англисӣ, аз донишҷӯён хоҳиш карда шуд, ки рӯзи хушбахттарин (ё бадбахттарин) ҳаёти худро тасвир кунанд. Чунин вазифаҳо барои муошират воқеӣ шароит фароҳам меоранд, ки маъно дар мақоми аввал бошад ва тафаккур дарк мекунад, ки омӯхтани грамматика мақсади омӯзиш нест, балки маводи ёрирасон, воситаи баёни фикр аст.

Дар вақти азхуд кардани асосҳои назариявии грамматикаи забони хориҷӣ равишҳои таълими проблемавӣ низ бомуваффақият истифода бурда мешаванд. Масалан, ҳангоми омӯзиши назария на як, балки якчанд дастурҳои дорои характери назариявӣ пешниҳод карда мешаванд, ки аз онҳо барои ҳалли баъзе масъалаҳои амалӣ мавод интихоб кардан лозим аст; ё маводро аз якчанд дастурамал ба низом даровардан барои гирифтани маълумоти ҳамаҷониба дар бораи падидаи омӯхташаванда аз якчанд сарчашмаҳо. Чунин кор фаъолияти мустақилонаи ҷустуҷӯйиро ҳавасманд мегардонад, зеро вақте дониш бо душворӣ азхуд карда мешавад, ин ба беҳтар аз худ намудан ва дер поидани он дар зеҳн мусоидат мекунад.

Дар мавриди ташхис ҳамчун яке аз омилҳои самаранокии раванди таълим бошад, бояд афзуд, ки худташхискунӣ ва худбаҳодиҳӣ дар таълими хонандагон нақши калон мебозанд. Ин, масалан, ташхиси муқаддимавии худшиносӣ дар оғози омӯзиши мавзуи муайян бо мақсади баҳодиҳии сатҳи омодагӣ ба мушкилот мебошад. Барои зуд муайян кардани афзоиши дониш оид ба масъала дар марҳилаи охирин, назорат ва арзёбӣ, айни замон санҷиш васеъ истифода мешавад.

Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ, аз қабили Интернет, ба донишҷӯён имкони бештари кори мустақилонаро фароҳам меорад, ки ба сарфаи вақти таълим мусоидат мекунад. Масалан, дар вебсайти www.oup.com/elt/students/??cc=global шумо метавонед мустақилона санҷишҳо ва супоришҳои грамматикиро иҷро кунед, аз ҷумла вазифаҳои дорои хусусияти коммуникативидоштаро. Дар баробари ин, дараҷаи вазифаҳоро (миёна, мукаммал ва ғайра) интихоб кардан мумкин аст, ки ба фардикунонии таълим ҳамчун яке аз омилҳои самаранокии ҷараёнии таълим мувофиқ аст.

Ҳамин тариқ, раҳёфти босалоҳият боровании таълими забонҳои хориҷӣ ва мавҷудияти ҷузъҳои асосиеро, ки бо ҳам зич алоқаманд ҳастанд ва ҳамдигарро пурра мекунанд, пешбинӣ мекунад: муошират, амалияи забон ҳамчун восита ва ҳадафи омӯзиш; татбиқи равишҳои мушкилофари таълим, пурзӯр намудани фаъолият метавон гуфт салоҳияти ҷустуҷӯйӣ ва самти илмӣ-таҳқиқотӣ; фаъол намудани кори мустақилонаи донишҷӯён; ташхис; фардикунонии таълим.

АДАБИЁТ:

1. Жук, О.Л. Беларусь: компетентностный подход в педагогической подготовке студентов университета / О. Л. Жук // Педагогика. 2008 №3. С.99-105.
2. Головач, Е.И. Основные виды мотивации взрослых, изучающих иностранный язык на последипломном этапе / Е.И.Головач // Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь. 2006. №4. С. 10-19.
3. Столяренко, Л.Д. Основы психологии / Л.Д.Столяренко. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 736 с.

ИСТИФОДАИ РАҲЁФТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ

Муаллиф таъкид мекунад, ки равиши босалоҳият дар таълими забонҳои хориҷӣ ташаккули се салоҳияти асосии донишҷӯёнро дар бар мегирад: забоншиносӣ, коммуникативӣ ва фарҳангӣ; дарки тафовутҳо ва омодагӣ ба зиндагӣ бо намояндагони фарҳангҳо, забонҳо ва динҳои дигар. Дар ин замина афзалияти истифодаи муносибати босалоҳиятро дар ҷараёни омӯзиши забонҳои хориҷӣ шарҳ дода, доир ба кориии натиҷаҳои омӯзиш изҳори андеша намудааст. Истифодаи технологияҳои муосири иртиботӣ ва инноватсионӣ низ ҳамчун воситаҳои муассир ба омӯзиш аз ҷониби муаллифи мақола баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *раҳёфт, салоҳият, бороварӣ, фардикунонӣ, равиш, равиши таълим, фаъол, ташхис, худташхискунӣ, худбаҳодиҳӣ, мушкилофарӣ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Автор подчеркивает, что компетентностный подход в обучении иностранным языкам включает формирование трех основных компетенций учащихся: языковой, коммуникативной и культурологической; понимание различий и готовность жить с представителями других культур, языков и религий. В этом контексте он объяснил важность использования грамотного подхода в процессе изучения иностранных языков и высказал свое мнение об эффективности результатов обучения. Автор статьи также рассмотрел использование современных коммуникативных и инновационных технологий как эффективных средств обучения.

Ключевые слова: *подход, компетентность, продуктивность, индивидуализация, подход, педагогический подход, активный, диагностика, самодиагностика, самооценка, создавать проблемные ситуации.*

USE OF A COMPETENCE-BASED APPROACH IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

The author emphasizes that the competence-based approach in teaching foreign languages includes the formation of three main competencies of students: linguistic, communicative and cultural; understanding of differences and readiness to live with representatives of other cultures, languages and religions. In this context, he explained the importance of using a competent approach in the process of learning foreign languages and expressed his opinion on the effectiveness of learning outcomes. The author of the article also considered the use of modern communicative and innovative technologies as effective teaching aids.

Key words*: approach, competence, productivity, individualization, approach, pedagogical approach, active, diagnostics, self-diagnosis, self-assessment, create problem situations.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоева Богигул Сатторовна, устоди калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.Тел: 904113091*

Сведения об авторе: *Мирзоева Богигул Сатторовна, старший преподаватель кафедры иностранных языков Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.Тел: 904113091*

Information about the author: *Mirzoeva Bogigul Sattorovna, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.*
Tel: 904113091

20-СОЛАИ ОМӮЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20TH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

ТАШАККУЛ ДОДАНИ ТАФАККУРИ АЛГОРИТМӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ АМАЛИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Ҷӯразода Х. Ш., Камолова Ҷ. С.
Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Ба ақидаи коршиносон, ташаккули тафаккури мафҳумӣ дар кӯдакон яке аз ҳадафҳои асосии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад, Зеро агар хонанда тавонад мафҳумҳоро аз худ кунад, пас ӯ метавонад донишро аз якчанд фанҳое, ки ин мафҳумҳоро дар бар мегиранд, синтез кунад. Э. Г.Гельфман чунин мешуморад, ки чунин шакли фаъолияти азхудкунии таҷрибаи фарҳангӣ ва назариявии тамоми инсоният ба рушди маърифатӣ хонандагон мусоидат мекунад [1].

Дар робита ба ин, масъала пешниҳоди Л.С. Выготскийро ба хотир меорем. Вай гуфта буд, ки наврасони муосир бояд ҷузъи зеҳниро аз нав созанд, зеро бо ёрии мафҳумҳо хонандагон робитаҳо месозанд, қонуниятҳоро дарк мекунанд, шуури наврасон чаҳорчӯбаи васеътар мегирад, масъалаҳои маърифатӣ бо масъалаҳои таълимӣ якҷоя карда мешаванд, таҷрибаи инсоният ба таври мувофиқ ва пурра азхуд карда мешавад, рушди умумии худ ба амал меояд. Ҳамин тариқ, равандҳои худидоракунӣ ва шинохти нафси ботинии худ ба амал меоянд [2].

Аз ин рӯ, агар хонандагон тафаккури муайяни худро дошта бошанд, он ба фаҳмиши беҳтари ҷаҳони объективӣ, ҷаҳони ҳар як шахси дигар ва албатта худашон мусоидат мекунад. Пеш аз он ки дар бораи истифодаи алгоритм ва фаъолияти амалӣ барои ташаккули тафаккури хонандагони синфҳои ибтидоӣ сухан ронем, бояд марҳилаҳоеро пешниҳод кунем, ки дар соҳаи азхудкунии мафҳумҳои зарурӣ бошанд:

1) ба назар гирифтани дарк дар сатҳи мушаххаси сенсорӣ, ки онро тавассути дидан, мушоҳида ва ғайра амалӣ кардан мумкин аст.;

2) ошкор намудани хусусиятҳои умумии муҳимми объектҳои мушоҳидашаванда;

3) ҷудо кардани мафҳумҳои муҳим аз ғайримуҳим;

4) муайян кардани мафҳум бо истифода аз маънои гендерӣ ва намудӣ;

5) дар шуур аломатҳои муҳимми мафҳуми омӯхташударо равшан ва мустаҳкам намояд;

6) алоқаи мафҳуми омӯхташударо бо мафҳумҳое, ки пешакӣ аз худ карда шудаанд, муқаррар намояд;

7) ҳангоми ҳалли масъалаи марбут ба омӯзиш алгоритмро ба кор баред;

8) сохтани таснифи мафҳумҳое, ки такмил дода мешаванд, ҷамъбасти дониш дар бораи робитаҳо дар гурӯҳи мафҳумҳое, ки аллакай омӯхта шудаанд;

9) қобилияти истифодаи мафҳумҳо, ҳалли масъалаҳои соҳаи эҷодкорӣ, муқаррар кардани робитаҳо байни мафҳумҳо аз бахшҳои гуногун;

10) қобилияти ғанӣ гардонидани алгоритм, яъне ошкор кардани хосиятҳои нави муҳим, ки дар ин алгоритм инъикос меёбанд;

11) бо истифода аз хусусиятҳо нав ҳисобидашаванд бори дуюм алгоритмро истифода бурдан;

12) ҳангоми омӯзиши маводи нав ба мафҳуми омӯхташуда такя карда тавонистан;

13) қобилияти барқарор кардани робитаҳо ва робитаҳои нави мафҳуми омӯхташуда бо категорияҳои дигар;

14)дар асоси бандои боло барои ҳамаи мисолу масъалаҳо алгорит татбиқи намуда тавонистан.

Аён аст, ки алгоритм ба як ҷузъи ҷудонашавандаи гузаронидани дарсҳо дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ табдил ёфтаанд, зеро бо истифода аз алгоритм муаллимон метавонанд ба ҷалби бештари хонандагон ба худи раванди таълим ноил шаванд. Барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии муосир, васеъ истифода намудани

асбобу айёниятҳо имконпазир буда, воситаи шинос ва ҷолиб кардан ба фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва математика мебошад. Аз ин рӯ, агар мо онро дар дарс истифода барем, он ҳавасмандии наврасонро барои омӯзиш афзоиш медиҳад, зеро муколама байни хонанда ва асбобу айёниятҳо сурат мегирад.

Дар бораи ҷанбаи ҳавасмандгардонии истифодаи алгоритм барои рушди тафаккур сухан ронда, қайд кардан мумкин аст, ки истифодаи алгоритм дар доираи дарс ҳамеша метавонад бо рангҳои гуногун пешниҳод карда шавад, зеро маълумоти таълимӣ ба таври кофӣ рангоранг метавонад дар форматҳои матнӣ, садоӣ ва видеоӣ пешниҳод карда шавад.

Хонандагон дар дарсҳои математика ба муваффақияти худ диққат медиҳанд, аз ин рӯ онҳо кӯшиш мекунанд, ки кори оғозшударо ба анҷом расонанд, шояд баъзан ба кӯмаки зарурӣ муроҷиат кунанд. Қобили зикр аст, ки вақте наврас бо истифода аз воситаҳои асбобу айёниятҳо бо маълумоти нав шинос мешавад, ҳеҷ кас ӯро парешон намекунад, зеро асбобу айёниятҳо, ба фарқ аз шахси зинда, ҳамеша бетараф аст ва ҳар як қисми алгоритм дорои хусусиятҳои муоширати дӯстона мебошанд.

Агар муаллим дар дарсҳои худ алгоритмро истифода барад, пас чунин дарсҳо барои наврасон барои идомаи таҳсил ҳавасмандии бузург хоҳанд буд, зеро чунин дарсҳо на танҳо сатҳи фаъолияти маърифатии онҳоро баланд мебардоранд, балки равандҳои равонӣ, аз қабили диққат, хотира, дарк ва тафаккурро фаъол мекунанд.

Мо набояд фаромӯш кунем, ки ҳар як шахс ба он чизе, ки чашмонаш нишон медиҳанд, бештар бовар мекунад, аз ин рӯ муаллимон бояд ҳамеша дар хотир дошта бошанд, ки дарсҳои математика метавонанд ба таҳлилгари визуалӣ самаранок таъсир расонанд, ки на танҳо иттилооти гирифташударо дарк мекунанд, балки онро дар хотир доранд [3]. Аз ин рӯ, дар бораи тарафи дидактикии дарсҳо, ки дар он математика истифода мешаванд, метавон гуфт, ки онҳо таъсири ҳузурро дар бар мегиранд ва наврасон ба чунин дарсҳо нисбат ба дарсҳои оддӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир мекунанд, зеро онҳо мехоҳанд ҳарчи бештар омӯзанд ва бубинанд. Маҳз ҳамин тавр равандҳои тафаккур ва тафаккури кӯдакон фаъол мешаванд.

Ҳар як раванди таълим пеш аз ҳама бо самти дидактикии он хос аст. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳлили мақсаднокии истифодаи алгоритм, бояд ба тарафи дидактикии ҳисоббарории таълим ҳамчун воситаи баланд бардоштани сифат ва сатҳи равандҳои фикрӣ равона карда шавад [4].

Ҳамин тариқ, алгоритми ҳисоббарорӣ ба ташаккули тафаккури хонанда кӯмак мекунанд, ки онро чунин баён кардан мумкин аст:

1) имкониятҳои наврасонро дар соҳаи кори мустақилона, эҷодкорӣ, хусусан дар мавриди таҳқиқот ва системасозии маводи омӯхташуда васеъ намудан;

2) омӯзиши малакаҳои худидоракунӣ дар кор: наврасон бояд мустақилона ислоҳ кардани хатогиҳои худро омӯзанд;

3) рушди на танҳо қобилияти маърифатии наврасон, балки тафаккур дар маҷмӯъ ҳамчун раванди равонӣ;

4) рушди ҳавасмандӣ барои таҳсил дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.

Барои он ки омӯзиши наврасон шадидтар бошад ва ба тафаккур ҳамчун раванди равонӣ таъсир расонад, муҳим аст, ки шаклҳои классикии таълим ҳам дар муассисаҳои таҳсилоти ва ҳам дар ҷараёни кори мустақилона бо захираҳои асбобу айёниятҳои таълимӣ якҷоя карда шаванд, аз ҷумла барномаи таълимӣ; барномаи варзишӣ; дарсҳои амалии самтҳои гуногун; бозиҳои математикӣ, байтбаракҳои математикӣ ва ғайра [4-6].

Агар дар доираи дарс математикаи муосири педагогӣ алгоритм истифода шаванд, пас ин навъи дарсро сифатан нав ҳисобидан мумкин аст, зеро дар доираи чунин дарс муаллим пайваста методологияи омӯзиши маводи навро бо усулҳои истифодаи алгоритм синтез мекунад. Дар ин ҳолат пайдарпаӣ риоя карда мешавад, яъне шаклҳои анъанавии кор низ ба назар гирифта мешаванд.

Ҳадафи ҳар як системаи таълимӣ тарбия, аз нав тарбия ва рушди шахсият мебошад ва нишондиҳандаи он натиҷаи мусбат мебошад, ки имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавассути омӯзиши босифати хонандагон баррасӣ карда мешавад. Системаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истисно нест ва навоварӣ ҷузъи ҷудонашавандаи он мебошад.

Дар айни замон, дар заминаи ислоҳоти системаи маорифи ватанӣ, равандҳои гуногуни навоварӣ аҳамияти бештар пайдо мекунанд, ки онро усулҳои иноватсионии таълим ном мебаранд.

Фаъолияти инноватсионӣ ба маънои васеъ як қатор намудҳои кори ба ҳам алоқамандро дар назар дорад, ки маҷмуи онҳо пайдоиши навовариҳои воқеиро кафолат медиҳад. Хулоса баровардан мумкин аст, ки "таълими инноватсионӣ" дар марҳилаи муосир таълимест, ки қодир ба рушди худ аст, ки ба такмили тамоми системаи маориф, яъне таҳсилоти рушдёбанда ва мустаҳкамкунанда оварда мерасонад.

Барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҳамчун созанда ва ояндаи ҷамъият, огоҳӣ аз зарурати рушд ва хоҳиши худсозию худшиносӣ муҳим аст. Аз ин рӯ, зарурати ҷорӣ намудани усули инноватсионии таълим на танҳо ҳавасмандгардонии баланд бардоштани сифати дониши худ, балки баланд бардоштани рақобатпазирии худ дар муассисаи таълимӣ ва берун аз он мебошад.

Барои баланд бардоштани самаранокии таълим ва ҳавасмандии хонандагон ба гирифтани дониш дар системаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, мо татбиқи ҷузъҳои зеринро дар тамоми давраи таҳсил пешниҳод менамоем (расми 1).

Расми 1. - Баъзе ҷузъҳои такмили таҳсилот дар системаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

Аз соли аввали таҳсил ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ тавсия дода мешавад, ки рӯзномаи дастовардҳо, ба истилоҳ дониши бадастовардаҳоро нигоҳ доранд. Ин усул имкон медиҳад, ки фаъолияти хонандагон дар тамоми марҳилаи таҳсил таҳлил карда шавад. Албатта, омӯзиши анъанавӣ асосӣ аст, аммо бо истифода аз алгоритм (санҷиш, тартиби алгоритм, ёфтани хатоӣ ва ғайра), ки ба моделсозии ҷанбаҳои гуногуни амалии фаъолияти

хонанда имкон медиҳанд. Ва албатта, дар охири омӯзиш намоиши ҳамаҷонибаи малака ва маҳорате, ки хонанда дар раванди дарсҳо ба даст овардааст, гузаронида мешавад.

Тадқиқотҳои таҷрибавӣ дар муассисаҳои таҳсилотии ноҳияи Рашт нишон медиҳанд, ки дар хотираи мо сапт мешавад:

•27-30% маводи шунидашуда;

•35-45% маводи дидашуда;

•50-55% мавод, агар мо онро дидем ва шунидем;

•70-85% мавод ин аст, ки наврас, хонанда, дар раванди таълим хеле фаъолона иштирок мекунад.

Дарсҳо бо истифода аз алгоритмҳои тавсифшуда дорои ду талабот буда, ба онҳо ҷавобгӯ аст:

1)маводро бо усули дастрас бо истифода аз усулҳои гуногуни тасвири алгоритм пешниҳод кардан лозим аст;

2)муаллим мудири ин воситаҳо мебошад, аз ин рӯ, вазифаи асосии омӯзгор ин аст, ки дарсро тавре бунёд кунад, ки наврасон дар тӯли он фаъол бошанд, сатҳи ҳавасмандии онҳоро баланд бардоранд.

Ин ҳамаро бо истифода аз имкониятҳои интерактивии алгоритм ҳамчун ҷузъи иттилоотӣ пай дар пай ба даст овардан мумкин аст. Ин алгоритм аст, ки ба баланд бардоштани сатҳи азхудкунии мавод барои хонанда таъсир мерасонад, зеро дар алгоритм рамзҳо, аломатҳо, андоза, рангҳо ва ғайра доимо тағйир меёбанд, ки ин таъсири худро мерасонад.

Алгоритмро дар ҳама марҳилаҳои раванди таълим истифода бурдан мумкин аст: ҳангоми шарҳи маводи нав, лангар, такрор, назорат; дар айни замон, он барои хонанда масъалаҳои гуногунро иҷро мекунад, зеро он метавонад ҳамчун омӯзгор, асбоби корӣ, объекти омӯзиш, дастаи ҳамкорӣ амал кунад [6-9].

Истифодаи алгоритм имкон медиҳад, ки ҳавасмандӣ ва равандҳои фикрӣ тавассути муколамаи байни хонандагон ва асбобу айёниятҳо, ки дар шакли фаъол мегузарад, бо маводи гуногуни рангоранг (матн, аудио, файлҳои видеоӣ) тақвият дода шаванд. Фаромӯш накунем, ки муаллим бояд наврасонро ба муваффақият ҳидоят кунад, яъне ҳар кадоми онҳо бояд масъаларо мустақилона ҳал кунанд ва ба хулосаи дурусти мантиқӣ расанд, шояд ҳатто аз муаллим кӯмак пурсанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, вазифаҳои асосие, ки муаллим дар раванди ташаккули тафаккури салоҳиятнокӣ тавассути истифодаи сохтани алгоритм ҳал мекунад, бояд баррасӣ карда шаванд:

-омӯзонидани хонандагон барои ҳалли масъалаи ғайримуқаррарӣ, ҷустуҷӯӣ ва эҷодӣ, ки бо маводи таълимӣ алоқаманд нестанд;

-вазъияти муваффақиятро эҷод кунанд, ба фарзанда кӯмак кунанд, ки ба қобилиятҳои худ эътимод пайдо кунад;

-рушди фаъолияти ҷустуҷӯӣ ва зеҳни кӯдакро ба самти фанҳои табиӣ-дақиқ равона кардан.

Қабули иттилоот дар ҷараёни фаҳмиш сурат мегирад ва ин раванд на танҳо нисбат ба иттилооти барои омӯзиш пешниҳодшуда, балки нисбат ба амалҳо ё амалиёте, ки хонанда анҷом медиҳанд, сурат мегирад.

Истифодаи алгоритм дар таълимӣ барои рушди тафаккури салоҳиятҳо дар таҳлил ва синтези ҳалли масъала, масъалаи матнӣ, масъалаи сюжетӣ, масъалаи амалӣ-тамоилӣ равишҳои гуногун ба сохтор ва таснифи масъалаҳои амалӣ-тамоюлӣ ҷудо карда шудаанд. Баъзе тадқиқоти илмӣ-методӣ оид ба омӯзиши масъалаҳои амалӣ-тамоюлӣ таҳлил карда шудаанд, методологияи умумии ҳалли масъалаҳои амалӣ-тамоилӣ пешниҳод карда шудааст бо хусусиятҳои онҳо алоқаманд аст:

1. Технологияи рушди алгоритм тафаккури салоҳиятӣ илмӣ дорад, ки ҳам ҳангоми ташкили ҷустуҷӯйи усули сохтани алгоритм ва ҳам ҳангоми коркарди алгоритм – омӯзиши хондани масъалаҳои матнии таълимӣ ва илмӣ муҳим аст. Дар ин ҷо инчунин муносибати мантиқӣ-алгоритмӣ истифода мешавад. Қонунҳои мантиқ асоси усул ва стратегияҳои технологияи рушди алгоритми тафаккури салоҳият мебошанд, ки ба кор бо матнҳои масъалаҳо равона карда шудаанд.

2. Марҳилаҳо (се марҳилаи технологияи рушди алгоритми тафаккури салоҳият: даъват, фаҳмиш, инъикос) ба марҳилаҳои маъмулии фаъолияти маърифатии шахс мувофиқат

мекунанд. Дар марҳилаҳои гуногуни дарс функсияҳои ҳавасмандгардонӣ, коммуникатсионӣ, системавӣ ва арзебӣ бо истифода аз усулҳо ва усули гуногун амалӣ карда мешаванд.

3. Марҳилаи инъикос ҳангоми истифодаи алгоритм дар омӯзиш ба раванди азхудкунии маълумоти фаннӣ мусоидат мекунад.

4. Салоҳияти технологияи рушди тафаккури алгоритм схемаи дақиқи дарсро пешниҳод мекунад, ки раванди таълим бештар самараноктар мегардад.

Ҳамин тариқ, алгоритм ба ташаккули на танҳо мафҳумҳо, балки дигар намудҳои тафаккури хонандагон таъсири мусбат мерасонанд, онҳо ба тарбияи ҳавасмандии хонандагон ба таҳсил, таваҷҷӯҳ ба кори иҷрошаванда кӯмак мерасонанд, ба хонандагон таълим медиҳанд, ки чизҳои оғозкардаашонро то ба охир расонанд ва натиҷаи дилхоҳ ба даст оранд.

АДАБИЁТ:

1.Гельфман, Э.Г. Психолого-педагогические условия развития понятийного мышления / Э.Г. Гельфман, С.Н. Цымбал // -Томск: ТГПУ. -2003. -240 с.

2.Выготский, Л.С. Психиология подростка / Л.С. Выготский// -М.: Педагогика. -1984. -325 с.

3.Комарова, И. Использование информационных технологий в совершенствовании системы образования / И. Комарова // Народное образование. -2006. -№ 2. -С.157–159.

4.Камолова Ҷ. Истифодаи усули фаъоли таълим дар синфҳои ибтидоӣ бо назардошти муносибати босалоҳият. /Ҷ. Камолова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. -2022. - №2 (38). –С.117-123.

5.Ҷӯраев, Х.Ш. Моделсозии математикӣ дар таълими математикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (Дастури методӣ барои омӯзгорони фанни математикаи синфҳои5-6) / Х.Ш. Ҷӯраев // -Душанбе: Сифат, -2023. -55 стр. ISЙN-987-99985-41-31-3

6.Джураев, Х.Ш. Педагогические и психологические особенности формирования математического мышления младших школьников / Х.Ш. Джураев, Д.С. Камолова // Вестник Института развития образования. -2024. -№2 (46). –С.113-127.

7.Усова А. В. Психолого-дидактические основы формирования у учащихся научных понятий: учеб. пособие. Челябинск: ЧГПИ, 1979. 86 с.

8.Гриншкун, В.В. Школьная информатика в контексте фундаментализации образования / В.В. Гриншкун, И.В. Левченко // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Информатизация образования». -2009. -№ 1. -С. 55–64.

9.Комарова И. Использование информационных технологий в совершенствовании системы образования // Народное образование. 2006. № 2. С. 157–159.

ТАШАККУЛ ДОДАНИ ТАФАККУРИ АЛГОРИТМӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ АМАЛИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Мақола ба баррасии тафаккури алгоритмӣ ва фаъолияти амалӣ дар муҳити таълимӣ барои ташаккули тафаккур хонандагони синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст. Тадқиқоти гузаронидашуда имкон медиҳад, ки истифодаи алгоритм дар муҳити таълимӣ ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим дар марҳилаи муосири рушди тамоми системаи таълим бошад. Дар мақола шартҳои имконпазир баррасӣ карда мешаванд ва намунаҳои истифодаи алгоритм барои ташаккули тафаккур дар хонандагон оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: *тафаккур; алгоритм; муҳити таълимӣ; хонанда, марҳила.*

ФОРМИРОВАНИЕ АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Статья посвящена рассмотрению алгоритмического мышления и практической деятельности в образовательной среде для формирования мышления учащихся начальной школы. Проведенное исследование позволяет использовать алгоритм в образовательной среде как неотъемлемую часть образовательного процесса на современном этапе развития всей образовательной системы. В статье рассматриваются возможные условия и приводятся примеры использования алгоритма для формирования читательского мышления.

Ключевые слова: мышление, алгоритм, учебная среда, читатель, этап.

FORMATION OF ALGORITHMIC THINKING AND PRACTICAL ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article is devoted to the consideration of algorithmic thinking and practical activities in the educational environment for the formation of thinking of primary school students. The conducted research makes it possible to use the algorithm in the educational environment as an integral part of the educational process at the present stage of development of the entire educational system. The article discusses possible conditions and provides examples of using the algorithm to form readers' thinking.

Key words: *thinking; algorithm; learning environment; the reader, stage.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ҷӯразода Хайруллоҳ Шароф – доктори илмҳои физикаю математика, профессор, мудири шуъбаи илмҳои табиатшиносӣ-математикии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи А Аахтавов, 11/2.*

Камолова Ҷамила Собировна - унвонҷӯи соли якуми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ, Сурога: 734024, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи А Аахтавов, 11/2.

Сведения об авторах: *Джуразода Хайруллох Шароф – доктор физико-математических наук, профессор, заведующий отделом естественно-математических наук Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А.Адхамова, 11/2.*

Камалова Джамилахон Собировна – соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана. Адрес: 734024, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А.Адхамова, 11/2.

Information about the authors: *Jurazoda Khairulloh Sharof – Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Head of the Department of Natural and Mathematical Sciences of the Aūdurakhmon Jami Institute for the Development of Education, Academy of Education of Tajikistan. Address: 734024, Repuūlic of Tajikistan, Dushanūe, 11/2 A.Adhamov street.*

Kamalova Jamilakhon Soūirovna is a candidate of the Aūdurakhmon Jami Institute of Educational Development of the Academy of Education of Tajikistan. Address: 11/2 A.Adhamova str., Dushanūe, 734024, Repuūlic of Tajikistan

МЕТОДИКАИ ОМӮЗИШИ ФУНКСИЯҲОИ ҚИСМИ БУТУН ВА ҚИСМИ КАСРИИ АДАДИ ҲАҚИҚӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО

Чориев У., Маҳкамов М.

Донишгоҳи Давлатии Омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Дар озмунҳои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти мактабҳои олии касбӣ аз математика, масъалаҳое вомехӯранд, ки ҳалли онҳо ба мафҳуми функсияҳои қисми бутун ва қисми касрии ададҳои ҳақиқӣ вобастаанд. Ин мафҳумҳо дар барномаҳои математикаи муассисаҳои таҳсилоти мактабҳои олии касбӣ вуҷуд дорад, лекин дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ вуҷуд надорад. Дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ин мафҳумҳоро баъзе омӯзгорони бо таҷриба дар маҳфилҳои математика ба хонандагон меомӯзонанд.

Мо дар ин мақола татбиқи функсияҳои қисми бутун ва қисми касрии адади ҳақиқиро дар ҳалли баъзе масъалаҳои матнӣ бо мисолҳои мушаххас баён кардем, ки онҳо дар тайёр намудани хонандагон ва донишҷӯён ба озмунҳои математикӣ ёрӣ мерасонад.

Дар ибтидо баъзе маълумоти ба ин мавзуъ вобастаро мухтасар баён мекунем.

Мо дар ин мақола, оид ба татбиқи функсияҳои $[\,x\,]$ ва $\{\,x\,\}$ дар ҳисоб кардани масоҳати фигура бо мисоли мушаххас баён кардем. Ба фикри мо мақолаи мазкур дар тайёр намудани хонандагон ва донишҷӯён ба озмунҳои математикӣ ёрӣ мерасонад.

Аввал баъзе маълумотҳое, ки ба ин мавзуъ вобастаанд, мухтасар баён мекунем.

Таърифи 1. Қисми бутуни адади ҳақиқии x гуфта, ҳамин хел адади бутуни n–ро меноманд, ки вай нобаробарии $n \le x < n+1$–ро қаноат менамояд.

Қисми бутуни адади ҳақиқии x бо $[\,x\,]$ («анте x» хонда мешавад) ё бо $E(x)$ ишора карда мешавад. Дар асоси ин ишораҳо нобаробарии зикркардашударо ба намуди $[x] \le x < [x]+1$ ё ки $E(x) \le x < E(x)+1$ навиштан мумкин аст.

Таърифи 2. Қисми касрии адади ҳақиқии x ба ифодаи $x-[x]$ баробар буда, он бо $\{x\}$ ишора карда мешавад: $\{x\} = x-[x]$.

Мисол. $[5]=5$; $[-6]=-6$; $[1{,}7]=1$; $[7{,}2]=7$; $\left[3\frac{3}{4}\right]=3$; $[-2{,}3]=-3$; $[-7{,}9]=-8$; $[0]=0$; $[0{,}4]=0$; $[-0{,}4]=-1$; $[\sqrt{5}]=2$; $[-\sqrt{7}]=-3$; $[\pi]\ne 3{,}14=3$; $[-\pi]=-4$; $[e]=[2{,}71\ldots]=2$; $[-e]=-3$; $[\sqrt{\pi}]=[\sqrt{3{,}14\ldots}]=1$; $[-\pi]=[-\sqrt{3{,}14\ldots}]=[-1{,}\ldots]=-2$ ва ҳоказо.

Аз баробарии $\{x\} = x-[x]$ истифода бурда, x-ро бо қисми бутун ва қисми касрӣ чунин ифода кардан мумкин аст: $x=[x]+\{x\}$.

Акнун баъзе хосиятҳо ва графики функсияи $y=[x]$–ро муоина мекунем.

1. Соҳаи муайянии функсияи $y=[x]$ аз маҷмуи ададҳои ҳақиқии R иборат аст, яъне $D(y)=D([x])=(-\infty;+\infty)=R$.

2. Соҳаи қиматҳои функсияи $y=[x]$ аз маҷмӯи ададҳои бутуни Z иборат аст, яъне $E(y)=E([x])=Z$. Дар ин ҷо $E(y)$ – соҳаи қиматҳои функсияи $y=[x]$–ро аз қисми бутуни адади ҳақиқӣ $E(x)$ фарқ кардан лозим аст.

3. Функсияи $y=[x]$, функсияи дар порчаҳо доимӣ мебошад.

Маънои ин хосиятро аз графики функсияи $y=[x]$ фаҳмидан мумкин аст. Дар ҳақиқат, агар ба расми 1 эътибор диҳем графики ин функсия дар порчаҳои, $[-3;-2)$, $[-2;-1)$, $[-1;0)$, $[0;1)$, $[1;2)$,…аз хати рости доимӣ иборат аст.

4. Графики функсияи $y=[x]$–ро месозем (Расми 1).

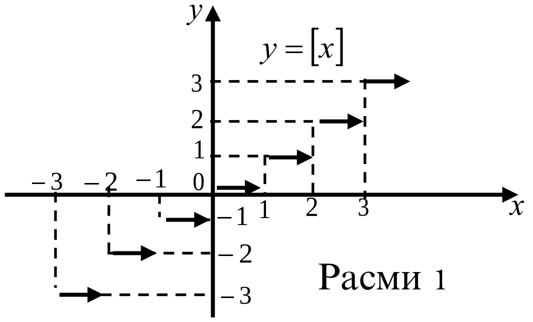

Расми 1

Графики функсияи $y=\{x\}$–ро месозем (Расми 2).

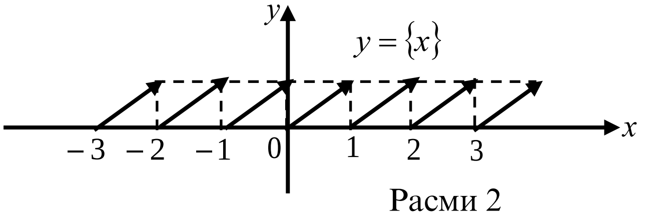

Расми 2

Акнун баъзе хосиятҳои функсияи $y=\{x\}$–ро муоина мекунем.

1. Соҳаи муайянии функсияи $y=\{x\}$ маҷмӯи ададҳои ҳақиқии R мебошад.

2. Соҳаи қиматҳои функсияи $y=\{x\}$ аз нимфосилаи $[0;1)$ иборат мебошад, ки инро дар расми 2 мушоҳида кардан мумкин аст.

3. Функсияи $y=\{x\}$ маҳдуд буда, нобаробарии $0\le\{x\}<1$-ро қаноат мекунонад. Дурустии ин тасдиқотро низ дар расми 2 дидан мумкин аст.

4. Барои дилхоҳ адади бутуни n ва дилхоҳ адади ҳақиқии x баробарии $\{x+n\}=\{x\}$ ҷой дорад, чунки адади бутуни n ба қисми касрии адади ҳақиқии x таъсир намерасонад. Аз ин хосият бармеояд, ки функсияи $y=\{x\}$ даврӣ буда, даври он ба 1 баробар аст.

5. Агар адади ҳақиқии x бутун набошад, баробарии $\{-x\}=1-\{x\}$ ҷой дорад.

Акнун масъалаҳои матниро оид ба қисми бутун ва қисми касрии адади ҳақиқӣ муоина мекунем.

Масъалаи 1. Синну соли бародари Аҳмад, Одил аз 8 калон набуда ва аз 7 хурд нест. Агар синну соли бутуни пурраи Одилро 2 маротиба ва шумораи моҳҳои ӯро 3 маротиба зиёд карда, онҳоро ҷамъ кунем, синну соли додараш, Аҳмад бармеояд. Агар ҷамъи синну соли Аҳмад ва Одил ба 21 солу 8 моҳ баробар бошад, синну соли ҳар яке онҳоро ёбед.

Ҳал. Бигузор синну соли Одил x бошад. Он гоҳ $[x]$ синну соли бутуни пурраи Одил буда, $\{x\}$ – шумораи моҳҳои пурраи сол набудаи вай мебошад. Аз шарти масъалаи додашуда бармеояд, ки синну соли Одил ва Аҳмад бо якҷоягӣ $2[x]+3\{x\}$ будааст. Ғайр аз ин ҷамъи синну соли Аҳмад ва Одил ба 21 солу 8 моҳ баробар аст. Акнун 8 моҳро ба сол мегардонем, яъне 8 моҳ= $\frac{8}{12}$ сол ё ки 8 моҳ= $\frac{2}{3}$ сол мебошад. Пас, ҷамъи синну соли Аҳмад ва Одил ба $21\frac{2}{3}$ сол баробар будааст.

Аз ишораҳои қисми бутун ва қисми касрии адади ҳақиқӣ ва аз шарти масъала истифода бурда, муодилаи зеринро ҳосил мекунем:

$$2[x]+3\{x\}+[x]+\{x\}=21\frac{2}{3}. \quad (1)$$

Акнун муодилаи ҳосилшударо ҳал мекунем. Аз баробарии (1) аъзоҳои монандро ҷамъ намуда, ҳосил мекунем:

$$3[x]+4\{x\}=21\frac{2}{3}. \quad (2)$$

Аз рӯи таърифи қисми касрии адад, баробарии $\{x\}=x-[x]$ ҷой дорад. Ин баробариро ба (2) гузошта баробариҳои зеринро пайдо мекунем:

$$3[x]+4(x-[x])=21\frac{2}{3};\ 4x-[x]=21\frac{2}{3};\ [x]=4x-21\frac{2}{3}. \quad (3)$$

Боз ба шарти масъала бармегардем. Мувофиқи он синну соли Одил аз 8 калон набуда ва аз 7 хурд нест. Барои ҳамин ҳам $[x]=7$ мешавад. Ин қиматро ба баробарии (3) гузошта пайдо мекунем:

$$4x-21\frac{2}{3}=7;\ 4x=21\frac{2}{3}+7;\ 4x=28\frac{2}{3};\ x=28\frac{2}{3}:4;\ x=7\frac{2}{12}.$$

Аз ин ҳал маълум мешавад, ки синну соли Одил ба 7 солу 2 моҳ баробар буда, синну соли Аҳмад ба 14 солу 6 моҳ баробар будааст.

Ҷавоб: ба 7 солу 2 моҳ ва 14 солу 6 моҳ.

Масъалаи 2. Маълум аст, ки дар тасма (лента) шумораи метрҳои пурра аз метрҳои нопурра (бо сантиметрҳо) 4 маротиба зиёд аст. Дарозии максималии имконпазири тасмаро ёбед.

Ҳал. Бигузор x - дарозии тасма бошад. Аз таърифи қисми бутун ва касрии адад $x=[x]+\{x\}$ буда, дар ин ҷо $[x]$ – шумораи метрҳои пурраи дарозии тасма ва $\{x\}$ – шумораи метрҳои нопурра (бо сантиметрҳо) мебошанд. Масалан, дарозии тасма 12 метру 86 сантиметр бошад, он гоҳ $x=[x]+\{x\}$ ё $12{,}86=[12]+\{0{,}86\}$ мебошад.

Аз рӯи шарти масъала $4\cdot\{x\}=[x]$ буда, аз ин ҷо $\{x\}=\frac{[x]}{4}$ мебошад. Азбаски $0\le\{x\}<1$ аст, пас $0\le\frac{[x]}{4}<1$ ё ки $0\le[x]<4$, яъне $[x]\in[0;\,4)$ мебошад.

Барои он, ки тасма дарози максималӣ дошта бошад, бояд ифодаи $[x]$ қимати калонтаринро қабул кунад. Шарти $[x]\in[0;\,4)$–ро ба инобат гирем, калонтарин қимати $[x]$ ба 3 баробар мебошад, яъне $[x]=3$ аст. Он гоҳ $\{x\}=\frac{[x]}{4}$ ё ки $\{x\}=\frac{3}{4}=0{,}75$ мешавад. Пас, дарозии максималии имконпазири тасма ба 3 м 75 см баробар будааст.

Ҷавоб: 3 м 75 см.

Масъалаи 3. Пиёдагард бо суръати 5 км/соат роҳ гашта, баъди ҳар 4 км истироҳат мекунад. Дар истгоҳи чорум ӯ 1 соат истироҳат карда, дар дигар истгоҳҳо 10 дақиқагӣ вақт сарф мекунад. Агар пиёдагард соати 4-и саҳар ба роҳ баромада, ба манзилаш нисфи рӯз расад, ӯ чӣ қадар масофаро тай мекунад?

Ҳал. Масофаи матлубро бо x км ишора мекунем. Пас, миқдори ҳамаи истгоҳҳо ба $\left[\frac{x}{4}\right]$ баробар мешавад. Он гоҳ пиёдагард барои истгоҳҳо $\left(\left[\frac{x}{4}\right]-1\right)\cdot\frac{1}{6}+1$ соат вақт сарф мекунад (дар ин ҷо 10 дақиқа = $\frac{1}{6}$ соат аст). Инчунин, мувофиқи шарти масъала, пиёдагард соати 4-и саҳар ба роҳ баромада, нисфирӯзӣ, яъне соати 12^{00} ба манзилаш мерасад (яъне, 24:2=12 соат). Аз ин ҷо бармеояд, ки пиёдагард ҳамагӣ (ҳам дар истгоҳ ва ҳам дар роҳ) 8 соат вақт сарф мекунад.

Пас, пиёдагард $8-\left(\left(\left[\frac{x}{4}\right]-1\right)\cdot\frac{1}{6}+1\right)=8-\left[\frac{x}{4}\right]\cdot\frac{1}{6}+\frac{1}{6}-1=7\frac{1}{6}-\frac{1}{6}\cdot\left[\frac{x}{4}\right]$ соат роҳ гашта аст.

Аз ин мулоҳизаҳо бармеояд, ки пиёдагард x км масофаро бо суръати 5 км/соат дар $7\frac{1}{6}-\frac{1}{6}\cdot\left[\frac{x}{4}\right]$ соат тай кардааст.

Аз формулаи ҳаракат ($S=vt$) истифода бурда, муодила тартиб медиҳем:

$$x = 5\cdot\left(7\frac{1}{6} - \frac{1}{6}\cdot\left[\frac{x}{4}\right]\right) = 5\cdot\left(\frac{43}{6} - \frac{1}{6}\cdot\left[\frac{x}{4}\right]\right) = \frac{215}{6} - \frac{5}{6}\cdot\left[\frac{x}{4}\right] \text{ ё ки } x = \frac{215}{6} - \frac{5}{6}\cdot\left[\frac{x}{4}\right].$$

Аз ин ҷо: $6x = 215 - 5\cdot\left[\frac{x}{4}\right]$ ё ки $\left[\frac{x}{4}\right] = \frac{215-6x}{5}$.(4)

Аз рӯйи хосияти қисми бутуни адади ҳақиқии $[x] \le x < [x]+1$ истифода бурда, ҳосил мекунем:

$$\left[\frac{x}{4}\right] \le \frac{x}{4} < \left[\frac{x}{4}\right] + 1 \text{ .(5)}$$

Қимати $\left[\frac{x}{4}\right]$-ро аз ифодаи (4) ба ифодаи (5) гузошта, ҳосил мекунем:

$$\frac{215-6x}{5} \le \frac{x}{4} < \frac{215-6x}{5} + 1;\ \frac{215-6x}{5} \le \frac{x}{4} < \frac{220-6x}{5},$$

$$43 - \frac{6x}{5} \le \frac{x}{4} < 44 - \frac{6x}{5};\ 43 \le \frac{x}{4} + \frac{6x}{5} < 44;\ 43 \le \frac{29}{20}\cdot x < 44,$$

$$43\cdot\frac{5}{29} \le \frac{x}{4} < 44\cdot\frac{5}{29};\ \frac{215}{29} \le \frac{x}{4} < \frac{220}{29};\ 7{,}41\ldots \le \frac{x}{4} < 7{,}58\ldots$$

Пас, $\left[\frac{x}{4}\right] = 7$ шуда, $\frac{215-6x}{5} = 7$ мешавад. Муодилаи ҳосилшударо ҳал мекунем:

$215 - 6x = 35$, $6x = 180$, $x = 30$ (км). **Ҷавоб:** 30 км.

Акнун ба ҳал кардани масъала оид ба ҳисоб намудани масоҳати фигура шуруъ мекунем.

Масъалаи 4. Аз интерпретатсияи геометрии интеграли муайяни

$$\int_1^5 \left(\left|\left\{x - \frac{1}{2}\right\} - \frac{1}{2}\right| \cdot \frac{1}{[x]} + \frac{1}{2}\right) dx \quad (6)$$

истифода бурда, масоҳати арраи бедастаро ҳисоб кунед.

Ҳал. Графики функсияи $\left(\left|\left\{x - \frac{1}{2}\right\} - \frac{1}{2}\right| \cdot \frac{1}{[x]} + \frac{1}{2}\right)$ –ро дар ҳамвории координатӣ месозем. Графики ин функсия чунин мешавад (Расми 3).

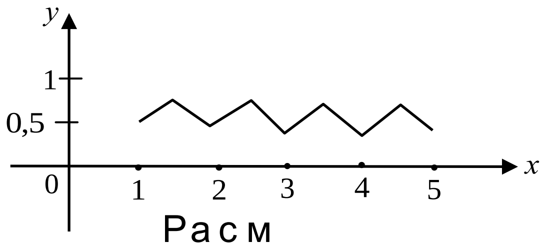

Расм

Маънои геометрии интеграли муайяни (6), ин масоҳати фигурае, ки бо тири абссисса ва бо хати рости $x = 1$ ва $x = 5$ маҳдуд аст, мебошад. Пас, ҳисоб кардани интеграли (1), ин ҳисоб кардани масоҳати арраи бедаста мебошад, ки дар фигура штирихониида шудааст (Расми 4).

Барои ҳисоб кардани интеграли (6) аз формулаи $\{x\} = x - [x]$ истифода мебарем. Аз рӯи ин формула $\left\{x - \frac{1}{2}\right\} = x - \frac{1}{2} - \left[x - \frac{1}{2}\right]$

мешавад. Қимати $\left\{x - \frac{1}{2}\right\}$–ро ба ҷояш гузошта баробарии

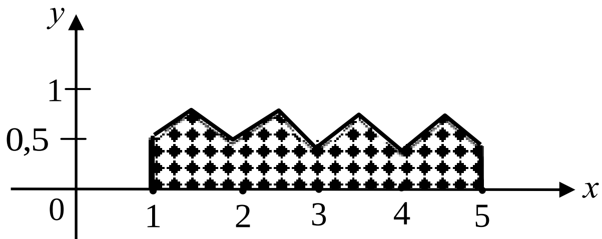

Расм

$$\left|\left\{x - \frac{1}{2}\right\} - \frac{1}{2}\right| \cdot \frac{1}{[x]} + \frac{1}{2} = \left|x - \frac{1}{2} - \left[x - \frac{1}{2}\right] - \frac{1}{2}\right| \cdot \frac{1}{[x]} +$$

$$+\left|x - 1 - \left[x - \frac{1}{2}\right]\right| \cdot \frac{1}{[x]} + \frac{1}{2}$$

–ро ҳосил мекунем. Ишоракуниҳои зеринро дар (1) дохил мекунем:

$$y(x) = \left|x - 1 - \left[x - \frac{1}{2}\right]\right| \cdot \frac{1}{[x]} + \frac{1}{2}.$$

Аз ин ишоракуниҳо истифода бурда, интеграли додашударо чунин менависем:

$$S=\int_1^5 y(x)dx.$$

Аз хосиятҳои интегралҳо истифода бурда, интеграли ҳосилшударо дар намуди зерин менависем:

$$S=\int_1^5 y(x)dx=\int_1^2 y(x)dx+\int_2^3 \mathrm{y(x)dx}+\int_3^4 y(x)dx+\int_4^5 y(x)dx. \quad (7)$$

Ифодаи $[x]$, ки дар таҳти интеграли ин чор ҷамъшаванда мавҷуд аст, мувофиқан қиматҳои зеринро қабул мекунад.

Ҳангоми $x\in[1;\,2)$ будан: $[x]=1$; ҳангоми $x\in[2;\,3)$ будан: $[x]=2$; ҳангоми $x\in[3;4)$ будан: $[x]=3$ ва ҳангоми $x\in[4;5)$ будан: $[x]=4$ мешавад. Барои ҳисоб кардани ифодаи $\left[x-\frac{1}{2}\right]$, ки дар ифодаи $y(x)$ вуҷуд дорад, ҳар як ҷамъшавандаҳои баробарии (7)–ро боз ба ду фосилаҳо ҷудо мекунем:

$$\int_1^2 y(x)dx=\int_1^{\frac{3}{2}} y(x)dx+\int_{\frac{3}{2}}^2 y(x)dx. \quad (8)$$

Агар $x\in\left[1;\,\frac{3}{2}\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=0$ шуда,

$$y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=|x-1-0|\cdot\frac{1}{1}+\frac{1}{2}=|x-1|+\frac{1}{2}=x-1+\frac{1}{2}=x-\frac{1}{2}$$

мешавад, чунки дар ҳолати $x\in\left[1;\,\frac{3}{2}\right)$ будан $x-1>0$ шуда, $|x-1|=x-1$ мешавад.

Агар $x\in\left[\frac{3}{2};\,2\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=1$ шуда,

$$y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=\ [x-1-1]\cdot\frac{1}{1}+\frac{1}{2}=|x-2|+\frac{1}{2}=$$

$$=-(x-2)+\frac{1}{2}=-x+2+\frac{1}{2}=-x+\frac{5}{2}$$

мешавад, чунки дар ҳолати $x\in\left[\frac{3}{2};\,2\right)$ будан $x-2<0$ шуда, $|x-2|=-(x-2)$ мешавад.

Ҳамин тавр, аз интеграли (8) меёбем:

$$\int_1^2 y(x)=\int_1^{\frac{3}{2}}\left(x-\frac{1}{2}\right)dx+\int_{\frac{3}{2}}^2\left(-x+\frac{5}{2}\right)dx=\left.\left(\frac{1}{2}x^2-\frac{1}{2}x\right)\right|_1^{\frac{3}{2}}-\left.\left(\frac{1}{2}x^2-\frac{5}{2}x\right)\right|_{\frac{3}{2}}^2=$$

$$=\frac{1}{2}\left(\frac{9}{4}-\frac{3}{2}-(1-1)\right)-\left.\frac{1}{2}\left(x^2-5x\right)\right|_{\frac{3}{2}}^2=\frac{1}{2}\left(\frac{9-6}{4}-0\right)-\frac{1}{2}\left((4-10)-\left(\frac{9}{4}-\frac{15}{2}\right)\right)=\frac{3}{4}.$$

Пас, $\int_1^2 y(x)dx=\frac{3}{4}$ мешавад.

Акнун ҷамъшавандаи дуюмро низ ба ду ҷамъшавандаҳо ҷудо карда, ҳисоб мекунем:

$$\int_2^3 y(x)dx=\int_2^{\frac{5}{2}} y(x)dx+\int_{\frac{5}{2}}^3 y(x)dx. \quad (9)$$

Агар $x \in \left[2; \frac{5}{2}\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=1$ шуда, $y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=$

$$=|x-1-1|\cdot\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=|x-2|\cdot\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=(x-2)\cdot\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=\frac{1}{2}x-1+\frac{1}{2}=\frac{1}{2}x-\frac{1}{2}$$

мешавад, чунки дар ин фосила $x-2>0$ буда, $|x-2|=x-2$ аст.

Агар $x \in \left[\frac{5}{2};\ 3\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=2$ шуда,

$$y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=|x-1-2|\cdot\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=$$

$$=|x-3|\cdot\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=-(x-3)\cdot\frac{1}{2}+\frac{1}{2}=-\frac{1}{2}x+\frac{3}{2}+\frac{1}{2}=-\frac{1}{2}x+2$$

мешавад, чунки дар ин фосила $x-3<0$ буда, $|x-3|=-(x-3)$ аст.

Ҳамин тавр, аз (9) истифода бурда меёбем:

$$\int_2^3 y(x)dx=\int_2^{\frac{5}{2}}(\frac{1}{2}x-\frac{1}{2})dx+\int_{\frac{5}{2}}^3(-\frac{1}{2}x+2)dx=\frac{1}{2}\int_2^{\frac{5}{2}}(x-1)dx-\frac{1}{2}\int_{\frac{5}{2}}^3(x-4)dx=$$

$$=\frac{1}{2}\left(\frac{1}{2}x^2-x\right)\Bigg|_2^{\frac{5}{2}}-\frac{1}{2}\left(\frac{1}{2}x^2-4x\right)\Bigg|_{\frac{5}{2}}^3=\frac{1}{4}(x^2-2x)\Bigg|_2^{\frac{5}{2}}-\frac{1}{4}(x^2 8x)\Bigg|_{\frac{5}{2}}^3=$$

$$=\frac{1}{4}\left(\frac{25}{4}-5-(4-4)\right)-\frac{1}{4}\left(9-24-(\frac{25}{4}-20)\right)=$$

$$=\frac{1}{4}\cdot\frac{5}{4}-\frac{1}{4}\left(-15-\frac{25-80}{4}\right)=\frac{5}{16}-\frac{1}{4}(-15+\frac{55}{4})=\frac{5}{16}+\frac{1}{4}\cdot\frac{5}{4}=\frac{5}{8}.$$

Пас, $\int_2^3 y(x)dx=\frac{5}{8}$. (10)

Аз фикрронихои қайдкардашуда истифода бурда, ҷамъшавандаи сеюми баробарии (7)-ро ҳисоб мекунем:

$$\int_3^4 y(x)dx=\int_3^{\frac{7}{2}} y(x)dx+\int_{\frac{7}{2}}^4 y(x)dx\ . \quad (11)$$

Агар $x \in \left[3;\ \frac{7}{2}\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=2$ буда,

$$y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=|x-1-2|\cdot\frac{1}{3}+\frac{1}{2}=$$

$$=|x-3|\cdot\frac{1}{3}+\frac{1}{2}=(x-3)\cdot\frac{1}{3}+\frac{1}{2}=\frac{1}{3}x-1+\frac{1}{2}=\frac{1}{3}x-\frac{1}{2}$$

мешавад, чунки дар ин фосила $x-3>0$ буда, $|x-3|=x-3$ аст. Агар $x \in \left[\frac{7}{2}; 4\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=3$ шуда,

$$y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=|x-1-3|\cdot\frac{1}{3}+\frac{1}{2}=$$

$$=|x-4|\cdot\frac{1}{3}+\frac{1}{2}=-(x-4)\cdot\frac{1}{3}+\frac{1}{2}=-\frac{1}{3}x+\frac{4}{3}+\frac{1}{2}=-\frac{1}{3}x+\frac{11}{6}$$

мешавад, чунки дар ин фосила $x-4<0$ буда, $|x-4|=-(x-4)$ аст.

Ҳамин тавр, аз баробарии (11) истифода бурда меёбем:

$$\int_3^4 y(x)dx=\int_3^{\frac{7}{2}}\left(\frac{1}{3}x-\frac{1}{2}\right)dx+\int_{\frac{7}{2}}^4\left(-\frac{1}{3}x+\frac{11}{6}\right)dx=\frac{1}{3}\int_3^{\frac{7}{2}}(x-\frac{3}{2})dx-\frac{1}{3}\int_{\frac{7}{2}}^4\left(x-\frac{33}{6}\right)dx=$$

$$=\frac{1}{3}\left(\frac{1}{2}x^2-\frac{3}{2}x\right)\Bigg|_3^{\frac{7}{2}}-\frac{1}{3}\left(\frac{1}{2}x^2-\frac{33}{6}x\right)\Bigg|_{\frac{7}{2}}^4=\frac{1}{6}\left(x^2-3x\right)\Bigg|_3^{\frac{7}{2}}-\frac{1}{6}\left(x^2-11x\right)\Bigg|_{\frac{7}{2}}^4=$$

$$=\frac{1}{6}\left(\frac{49}{4}-\frac{21}{2}-(9-9)\right)-\frac{1}{6}\left(16-44-\left(\frac{49}{4}-\frac{77}{2}\right)\right)=$$

$$=\frac{1}{6}\left(\frac{49-42}{4}\right)-\frac{1}{6}\left(-28-\frac{49-154}{4}\right)=\frac{1}{6}\cdot\frac{7}{4}-\frac{1}{6}\left(-28+\frac{105}{4}\right)=\frac{7}{12}.$$

Пас, $\int_3^4 y(x)dx=\frac{7}{12}$ (12)

мешавад.

Ҷамъшавандаи охирини интеграли (7)–ро чунин менависем:

$$\int_4^5 y(x)dx=\int_4^{\frac{9}{2}} y(x)dx+\int_{\frac{9}{2}}^5 y(x)dx \quad (13)$$

Агар $x\in\left[4;\frac{9}{2}\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=3$ шуда,

$$y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=|x-1-3|\cdot\frac{1}{4}+\frac{1}{2}=|x-4|\cdot\frac{1}{4}+\frac{1}{2}=$$

$$=(x-4)\cdot\frac{1}{4}+\frac{1}{2}=\frac{1}{4}x-1+\frac{1}{2}=\frac{1}{4}x-\frac{1}{2}$$

мешавад, чунки дар ин фосила $x-4<0$ буда, $|x-4|=x-4$ аст.

Агар $x\in\left[\frac{9}{2};5\right)$ бошад, $\left[x-\frac{1}{2}\right]=4$ буда,

$$y(x)=\left|x-1-\left[x-\frac{1}{2}\right]\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}=|x-1-4|\cdot\frac{1}{4}+\frac{1}{2}=$$

$$=|x-5|\cdot\frac{1}{4}+\frac{1}{2}=-(x-5)\cdot\frac{1}{4}+\frac{1}{2}=-(x-5)\cdot\frac{1}{4}+\frac{1}{2}=\frac{1}{4}x+\frac{5}{4}+\frac{1}{2}=-\frac{1}{4}x+\frac{7}{4}$$

мешавад, чунки дар ин фосила $x-5<0$ шуда, $|x-5|=-(x-5)$ аст. Ҳамин тавр, аз баробарии (13) истифода бурда меёбем:

$$\int_4^5 y(x)dx=\int_4^{\frac{9}{2}} y(x)dx+\int_{\frac{9}{2}}^5 y(x)dx=\int_4^{\frac{9}{2}}\left(\frac{1}{4}x-\frac{1}{2}\right)dx+\int_{\frac{9}{2}}^5\left(-\frac{1}{4}x+\frac{7}{4}\right)dx=$$

$$=\frac{1}{4}\int_4^{\frac{9}{2}}(x-2)dx-\frac{1}{4}\int_{\frac{9}{2}}^5(x-7)dx=\frac{1}{4}\left(\frac{1}{2}x^2-2x\right)\Bigg|_4^{\frac{9}{2}}-\frac{1}{4}\left(\frac{1}{2}x^2-7x\right)\Bigg|_{\frac{9}{2}}^5=$$

$$=\frac{1}{8}\left(x^2-4x\right)\Bigg|_{4}^{\frac{9}{2}}-\frac{1}{8}\left(x^2-14x\right)\Bigg|_{\frac{9}{2}}^{5}=\frac{1}{8}\left(\frac{81}{4}-18-\left(16-16\right)\right)-$$

$$-\frac{1}{8}\left(25-70-\left(\frac{81}{4}-63\right)\right)=\frac{1}{8}\left(\frac{81-72}{4}\right)-\frac{1}{8}\left(-31-\frac{81-252}{4}\right)=$$

$$=\frac{9}{32}-\frac{1}{8}\left(-45+\frac{171}{4}\right)=\frac{9}{32}-\frac{1}{8}\cdot\left(\frac{-180+171}{4}\right)=\frac{9}{32}+\frac{9}{32}=\frac{9}{16}.$$

Пас, $\int_4^5 y(x)dx=\frac{9}{16}$. (14)

Натиҷаи ҳисобкуниҳои (8), (10), (12) ва (14)-ро ба эътибор гирифта, интеграли (7)-ро ҳисоб мекунем:

$$S=\int_1^5\left(\left|\left\{x-\frac{1}{2}\right\}-\frac{1}{2}\right|\cdot\frac{1}{[x]}+\frac{1}{2}\right)dx=\int_1^2 y(x)dx+\int_2^3 y(x)dx+\int_3^4 y(x)dx+\int_4^5 y(x)dx=$$

$$=\frac{3}{4}+\frac{5}{8}+\frac{7}{12}+\frac{9}{16}=\frac{36+30+28+27}{48}=\frac{121}{48}=2\frac{25}{48}.$$ **Ҷавоб:** $2\frac{25}{48}$.

Ҳамин тавр, мо татбиқи функсияҳои $[x]$ ва $\{x\}$-ро дар ҳисоб кардани масоҳати фигураҳо бо истифода аз интеграли муайян низ нишон додем.

АДАБИЁТ:

1.Бухштаб А.А. Теория чисел. – М.: Просвещение, 1966. –508 с.

2.Виноградов И.М. Основы теории чисел. – М.:Просвещение, 1976. – 207 с.

3.Грибанов В.У., Титов П.И. Сборник упражнений по теории чисел. –М.:Просвещение, 1964. – 142 с.

4.Евсюк С.Л. Математика. Решение задач повышенной сложности. Минск «Мисанта» 2003 г., с. 44.

5.Абрамов А. М. Ивлев Б.М. Задачи повышенной трудности по алгебре и началам анализа «Просвещение» 1990 г.

6.В.Н. Березин, И.Л. Никольская, Л.Ю. Березина. Сборник задач для факультативных и внеклассных занятий по математике, - М.:1985.

7.Вороной А.Н. Уравнение с переменной под знаком целой или дробной части. Журнал «Математика в школе» №10, 2002 г., с. 56-59.

МЕТОДИКАИ ОМӮЗИШИ ФУНКСИЯҲОИ ҚИСМИ БУТУН ВА ҚИСМИ КАСРИИ АДАДИ ҲАҚИҚӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО

Дар мақолаи мазкур методикаи омӯзиш ва татбиқи функсияҳои қисми бутун ([x]) ва қисми касрии ({x}) ададҳои ҳақиқӣ дар ҳалли масъалаҳои матнӣ ва ҳисоб кардани масоҳати баъзе фигураҳо бо мисолҳои мушаххас баён карда шудааст.

Калидвожаҳо: *Методика, қисми бутун, қисми касрӣ, хосият, график, соҳаи қиматҳои функсия, ададҳои ҳақиқӣ, масъалаҳои матнӣ, масоҳат, интеграл, функсия, ҳисоб кардан, фигура.*

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ФУНКЦИЙ ЦЕЛОЙ И ДРУЖНОЙ ЧАСТИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНЫХ ЧИСЛ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ

В данной статье изложена метод обучения и применения функций целой части ([x]) и дробной части ({x}) действительных чисел при решении текстовых задач и вычислении площади некоторых фигур на конкретных примерах. .

Ключевые слова: *Методика, целая часть, дробная часть, свойство, график, область значений функции, действительные числа, текстовые задачи, площадь, интеграл, функция, вычисление, фигура.*

METHODS OF STUDYING FUNCTIONS OF INTEGER PART AND FRACTIONAL PART OF REAL NUMBERS IN PROBLEM SOLVING

This article outlines a method for learning and applying the functions of the integer part ([x]) and fractional part ({x}) of real numbers when solving word problems and calculating the area of some figures using specific examples. .

Key words: *Methodology, integer part, fractional part, property, graph, range of values of a function, real numbers, word problems, area, integral, function, calculation, figure.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Чориев У. – дотсенти кафедраи алгебра ва назарияи ададҳои ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, номзади илмҳои физика - математика;Сурога: 734019, Ҷумҳурии*

Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.Телефон: (+992) 93119 85 24. E-mai: umidchoriyev@mail.ru

Маҳкамов М. – дотсенти кафедраи методикаи таълими математикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, номзади илмҳои педагогӣ;Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.Телефон: (+992) 935 85 10 55. E-mai: mahkamov_M51@mail.ru

***Сведение об авторах:** Чориев У. – кандидат физико - математических наук, доцент кафедры алгебры и теории чисел Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел: (+992) 93119 85 24. E-mai: umidchoriyev@mail.ru*

Махкамов М. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподования математика Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел.: (+992) 935851055. E-mail: mahkamov_M51@mail.ru

***Information about the authors:** Choriev U. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Algebra and Number Theory of the Tajik State Pedagogical University. S. Aini. Tel: (+992) 93 119 85 24. E-mai: umidchoriyev@mail.ru*

Makhkamov M. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor - Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: (+992) 935851055. E-mail: mahkamov_M51@mail.ru

ТДУ: 372.853(575.3)

ТАТБИҚИ АЛГОРИТМИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО ДОИР БА БОБИ «АСОСҲОИ СТАТИКА» ДАР СИНФИ X

Раҷабов У. Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Алгоритм ҳамчун маҷмуи муқаррароти тарҳрезишудае мебошад, ки иҷрои пайдарпайии он ба ҳал кардани ягон масъалаи мушаххас имконият фароҳам меорад [13, с. 122]. Доир ба аҳамияти алгоритмҳо барои самаранок омӯзонидани хонандагон ва ташаккул додани малакаву маҳоратҳои ҳал кардани масъалаҳо маълумоти бештарро аз тадқиқоти олимон [1, 2, 4, 5, 9, 11] дастрас карда метавонед.

Таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ, педагогӣ, психологӣ ва таҷрибаи кори омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор сохт, ки доир ба методикаи ҳалли масъалаҳо дар таълими физика олимон Каменетский С.Е., Орехов В.П. [6], Резников Л.И. [9], Умаров У.С., Раҷабов У.Х., Бобониёзова Г.А. [11], Усова А.В., Тулкибаева Н.Н. [14] ва дигарон тадқиқот бурда, мақолаву дастурҳои методиву таълимӣ нашр кардаанд. Доир ба татбиқи алгоритм дар ҳалли масъалаҳои физикӣ муҳаққиқон Аксененко Н.И., Бит-Давид Е.Л., Кревчик В.Д. [1, 2], Бит-Давид Е.Л. [4], Гутман В.И. ва Мощанский В.Н. [5] дар мақолаву дастурҳои методиашон фикрҳои худро иброз намудаанд, ки дар онҳо доир ба мавзуи тадқиқотӣ маълумоти кам дарёфт кардан мумкин аст.

Гуфтан ҷоиз аст, ки то ба ҳол ягон дастури методии мукаммале ба забони тоҷикӣ оид ба алгоритми ҳалли масъалаҳои физикӣ доир ба боби «Асосҳои статика» вуҷуд надорад. Ҳол он ки китоби дарсии физикаи синфи X [8, с. 46] ва барномаи таълимии амалкунандаи физика [3] барои ин шароити мусоид фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз, мо тасмим гирифтем, ки доир ба алгоритми ҳалли масъалаҳо оид ба боби «Асосҳои статика» дар синфи X тавсияҳо пешниҳод намоем.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар дарсҳои физика ба таври мусалсал истифода кардани алгоритмҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои физикӣ фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул дода, бахри рушди қобилияти эҷодиву тафаккури мантиқиву физикии хонандагон, татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал кӯмак мерасонад [13, с. 122].

Қисми асосӣ

Барои бомуваффақият азхуд кардани методикаи ҳалли масъалаҳо доир ба боби «Асосҳои статика» хонандагон бояд мафҳумҳо ва ғояҳои зеринро таҳлилу баррасӣ карда тавонанд:

-мафҳуми қувва;

-мафҳуми ҷамъи қувваҳо ва қувваи натиҷавӣ;

-мафҳумҳои китфи қувва ва моменти қувва;

-ду шарти мувозинатии ҷисмҳо;

-мафҳуми маркази вазнинии ҷисм.

Мафҳуми қувва ҳангоми омӯзиши боби «Динамикаи нуқтаи материалӣ» ташаккул дода мешавад. Одатан, ҳангоми омӯзиши боби «Асосҳои статика» ҷисми сахт муоина мегардад ва ба хонандагон омӯзонидани аниқ муайян кардани нуқтаи гузориши қувва хеле муҳим аст.

Ҳамзамон, бояд нишон дод, ки нуқтаи гузориши қувваро дар ҷисм қад-қади хати таъсири он интиқол додан мумкин аст ва ин натиҷаи таъсири қувваро ба ҷисм тағйир намедиҳад.

Дар ҳолате ки агар ҳамаи қувваҳои қад-қади хати таъсир интиқолдодашударо, ба як нуқта овардан имконпазир бошад, пас онҳоро бо як қувва, яъне қувваи натиҷавӣ (ё баробартаъсиркунандаи қувваҳо) иваз кардан мумкин аст. Дар назар доштан лозим аст, ки маҷмуи қувваҳоро на ҳамеша ба қувваи натиҷавӣ табдил додан имконпазир аст. Агар ба ҷисм ду қувваи модулан баробар ва муқобилсамт $\left(\vec{F}_1 = -\vec{F}_2\right)$ таъсир кунанд, ки на аз рӯйи як хати рост (ҷуфти қувваҳо) равона шудаанд, он гоҳ ин маҷмуи қувваҳо қувваи натиҷавӣ надоранд. Ин қувваҳо ҷисмро ба чархзанӣ водор мекунанд ва бо мафҳуми моменти ҷуфти қувваҳо $M = F \cdot l$ муайян карда мешаванд. Дар ин ҷо $F = F_1 = F_2$ ва l – китфи ҷуфти қувва аст, ки он ба масофаи кӯтоҳтарини байни нуқтаи гузориши қувва ва нуқтаи таъсири он баробар аст. Ҷуфти қувваҳо қувваи натиҷавӣ надорад, аммо ҳангоми таъсири он ба ҷисм суммаи вектории ин қувваҳо ба сифр баробар мешавад, яъне $\vec{F}_1 + \vec{F}_2 = 0$. Бинобар ин, зимни таҳияи шарти якуми мувозинатии ҷисмҳо, ба сифр баробар будани на қувваи натиҷавӣ, балки суммаи вектории қувваҳоро дар назар доштан лозим аст. «Қуввае, ки таъсири он ба ҷисм ба таъсири чанд қувваи дар як вақт таъсиркунанда баробар аст, қувваи натиҷавӣ (ё баробартаъсиркунандаи қувваҳо) номида мешавад» [7, с. 56]. Қувваи натиҷавӣ ҳамчун суммаи вектории қувваҳо муайян карда мешавад, аммо ин таърифи он нест, балки қоидаи муайянкуниаш мебошад. Аз ин рӯ, мафҳумҳои «қувваи натиҷавӣ» ва «суммаи вектории қувваҳо» якхела нестанд.

Барои азхуд кардани маводи боби «Асосҳои статика» муҳим он аст, ки хонандагон боварӣ ҳосил намоянд: барои баҳодиҳии таъсироти гардишовари қувва ба ҷисме, ки меҳвари гардиш дорад, мафҳуми қувваи қаблан омӯхташуда кофӣ нест, зеро таъсироти гардишовари қувва на танҳо ба модули қувва, балки ба мавқеи нуқтаи гузориши он нисбат ба меҳвари гардиш вобаста аст. Ҳар қадаре ки нуқтаи гузориши қувваи додашуда аз меҳвар дур бошад, таъсироти гардишоварандаи қувва ҳамон қадар зиёд мешавад. Дар асоси таҷрибаи зерин ба чунин хулоса омадан мумкин аст: ба чархзании диски дар меҳвари уфуқӣ ҷойгирбуда халал (монеъгӣ) расонидани пружинаи дар он амудан насбкардашуда, аз рӯйи дарозшавии он ба таъсироти чархзанонандаи қувва баҳо дода мешавад. Дар ин маврид аввалан қимати қувва (шумораи борҳои ба ресмон овезонбудаи ба диск насбшуда) тағйир меёбаду сипас, дар ҳамон нуқтаи гузориш хатҳои таъсири қувва (ресмон аз болои ғарғара партофта мешавад).

Ҳалли ҳамаи масъалаҳои боби «Асосҳои статика» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ду муодила асос ёфтааст: $\sum \vec{F}_i = 0$ ва $\sum M_i = 0$, ки дар физикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ шартҳои мувозинати ҷисмҳо меноманд. (Қайд бояд кард, ки онҳоро дар механика муодилаҳои мувозинат мегӯянд ва шартҳои мувозинат муодилаҳое мебошанд, ки робитаро дарбар намегиранд, масалан принсипи кӯчишҳои виртуалӣ, принсипи минимуми энергияи потенсиалӣ).

Дар шарти дуюми мувозинат мафҳуми моменти қувва нисбат ба меҳвар истифода мешавад. Зимни омӯзиши физикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ танҳо масъалаҳое муоина мешаванд, ки онҳо қувваҳои дар як ҳамвории перпендикуляр ба меҳвар ҷойгирбударо фаро мегиранд. Буриши меҳвар бо ҳамворӣ нуқта мебошад, бинобар ин баъзан доир ба моменти қувва нисбат ба ин нуқта ҳарф мезананд. Ҳамзамон, бояд ба назар гирифт, ки дар механика ба ғайр аз бузургии скалярии моменти қувва нисбат ба меҳвар, боз бузургии дигар - $M = \left[\vec{r} \cdot \vec{F}\right]$ дохил карда мешавад, ки ин ҷо $\vec{r}$ — радиус-вектори аз нуқтаи гузориши қувва гузаронидашуда мебошад. Бинобар ин, мавриди омӯзиши физика дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ доир ба моменти қувва нисбат ба меҳвар сухан рондан лозим аст, на нисбат ба нуқта, гарчанде ҳангоми ҳалли баъзе масъалаҳои боби «Асосҳои статика»-и физикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ (дар онҳо қувваҳо дар ҳамвории нисбат ба меҳвар перпендикуляр ҷойгиранд), модулҳои моменти қувва нисбат ба меҳвар ва нуқта якхелаанд.

Татбиқи шартҳои мувозинат барои ҳалли масъалаҳои боби «Асосҳои статика» дар хонандагон як қатор душвориҳо ба миён меорад. Ба ин гуна мушкилиҳо пеш аз ҳама муайян кардани китфи қувва ҳангоми ёфтани моменти қувва дохил мешавад. Дар ин маврид хатоии маъмултарини хонандагон аз он иборат аст, ки масофа аз нуқтаи гузориши қувва то тир ҳамчун китфи қувва қабул карда мешавад, на дарозии перпендикуляри ба хати таъсири қувва аз нуқтаи буриши меҳвар ба ҳамворие, ки дар он қувва ҷойгир аст, гузаронидашуда. Бинобар

ин, ҳангоми ҳал кардани як қатор масъалаҳо нишон додан лозим аст, ки ин мафҳумҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Мушкилии дигар дар дарёфти меҳваре мебошад, ки нисбат ба он моментҳои қувваҳоро муайян кардан мувофиқи мақсад аст. Агар ҷисм дар мувозинат бошад, он гоҳ, меҳвари гардиши аёнӣ вуҷуд надорад, ки ин боиси душвории ҳал кардани масъалаҳо аз ҷониби хонандагон мегардад. Дар ҳамин робита ба таври мунтазам тавзеҳ додан лозим аст, ки меҳвари гардишро тавассути нуқтаи дилхоҳ гузаронидан мумкин аст, зеро агар ҷисм дар ҳолати мувозинатӣ қарор дошта бошад, он гоҳ нисбат ба ягон меҳвар давр намезанад. Ин чунин маъно дорад, ки нисбат ба ягон меҳвар суммаи моменти қувваҳо бояд ба сифр баробар шавад, бинобар ин меҳвари гардишро аз ҳар нуқтаи дилхоҳ гузаронидан мумкин аст. Меҳвари гардиш аз нуқтае, ки шумораи бештари хатҳои таъсири қувваҳо аз он мегузаранд, гузаронида мешавад, зеро китфҳо ва аз ин рӯ моменти ин гуна қувваҳо ба сифр баробар мешаванду муодила шакли соддатаринро мегирад. Ҳангоми ҳалли ҳар як масъала таъкид кардан лозим аст, ки меҳвар аз кадом нуқта мегузарад ва он ба ҳамвории нақшаи тасвиршуда перпендикуляр аст.

Мушкилии сеюм ба муайян кардани қувваҳои реаксия, алалхусус қувваҳои реаксияе, ки дар часпакҳо (ошиқ-маъшуқҳо) таъсир мекунанд, вобаста аст. Мо ин масъаларо баъдтар муфассалтар муоина менамоем, вале алҳол фақат ҳаминро қайд мекунем, ки қувваҳои реаксия аз қувваҳои ба ном «фаъол» бо он фарқ мекунанд, ки онҳо ҷисмро ба ҳаракат дароварда наметавонанд. Қувваҳои реаксия таъсироти пайвандҳоеро, ки ҳаракати ҷисмро маҳдуд мекунанд, ҷуброн мекунанд. Модул ва самти таъсири қувваҳои реаксия аз рӯйи модулу самти таъсири қувваҳои «фаъол», инчунин самти ҳаракати эҳтимолии ҷисм муайян карда мешавад. Нуқтаҳои гузориши қувваҳои реаксия дар нуқтаҳои тамоси ҷисмҳо ва пайвандҳо ҷойгиранд. Агар самти таъсири қувваҳои «фаъол» маълум бошад, он гоҳ самти таъсири қувваҳои реаксия ба муқобили самти ҳаракати эҳтимолии ҷисм, таҳти таъсири қувваҳои «фаъол», интихоб карда мешавад. Агар ин корро кардан мумкин набошад, он гоҳ самти таъсири қувваҳои реаксионӣ тахминан интихоб карда мешавад ва самти воқеии онҳоро аз рӯйи аломати проексияҳои қувваҳои реаксионӣ ҳангоми ҳалли масъала муайян кардан мумкин аст.

Дар байни масъалаҳои боби «Асосҳои статика», ки зимни омӯзиши физикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳал карда мешаванд, навъҳои зеринро ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо интихоб ва пайдарпайии ҳалли масъалаҳои ин мавзуъро муайян мекунанд:

1) масъалаҳое, ки дар онҳо танҳо шарти якуми мувозинат истифода мешавад;
2) масъалаҳое, ки дар онҳо танҳо шарти дуюми мувозинат истифода мешавад;
3) масъалаҳое, ки дар онҳо ҳарду шарти мувозинат бояд истифода шаванд;
4) масъалаҳо доир ба муайян кардани маркази вазнинӣ.

Пас аз муоинаи шарти якуми мувозинат масъалаеро ҳал кардан лозим аст, ки он имкон медиҳад як қатор нуктаҳои алгоритмро тартиб диҳем. Масалан, ҳалли масъалаи зеринро муоина менамоем.

Масъалаи 1. Дар кадом кунҷи максималии моилии ҳамворӣ нисбат ба уфуқ ҷисми дар сатҳи он ҷойгирбуда, ҳангоми μ будани коэффитсиенти соиши байни ҷисм ва сатҳ қад-қади ҳамвории моил намелағжад?

Дода шудааст:

μ

$\vartheta=0$

α-?

Ҳал:

1. Системаи сарҳисобро, чуноне ки дар расм нишон дода шудааст, интихоб мекунем (расми 1).

2. Маълум аст, ки ҷисм дар ҳолати мувозинат қарор дорад, бинобар ин, суммаи вектории қувваҳои ба он таъсиркунанда бояд ба сифр баробар бошад. Ин маънои онро дорад, ки барои истифода бурдани шарти якуми мувозинати ҷисмҳо тамоми қувваҳои ба ҷисм таъсиркунандаро ёфтан лозим аст. Ба ҷисм қувваи вазнинӣ $\vec{F}_в$, реаксияи такягоҳ $\vec{N}$ ва қувваи соиши оромӣ $\vec{F}_c$, ки ба самти муқобили ҳаракати имконпазир нигаронида шудааст, таъсир мерасонанд.

3. Шарти якуми мувозинатро дар шакли векторӣ менависем:

$$\vec{F}_в + \vec{N} + \vec{F}_c = 0.$$

Аз ин ҷо:

$$\begin{cases} F_в \sin\alpha - F_c = 0, \\ -F_в \cos\alpha + N = 0. \end{cases}$$

мешавад.

4. Қувваҳоро тавассути бузургиҳое ифода мекунем, ки аз онҳо вобастаанд. Қувваи соиши оромӣ қиматҳои гуногун қабул карда метавонад. Ҳангоми кунҷи ҳудудии ҳамвории моил он ба қимати калонтарине, ки ба қувваи соиши лағжиш баробар аст, соҳиб гардида метавонад, яъне $F_c = \mu N$. Қувваи вазнинӣ ба $F_в = mg$ баробар мешавад.

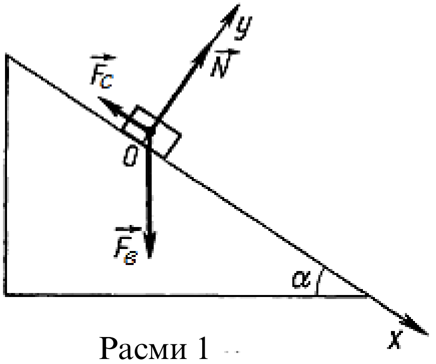

Расми 1

5. Ҳалли системаи муодилаҳо $tg\alpha = \mu$ – ро медиҳад.

Ҳамин тариқ, ҳалли масъалаҳо аз боби «Асосҳои статика», ба монанди ҳалли масъалаҳо доир ба боби «Асосҳои динамика» низ интихоби системаи сарҳисоб, ҷустуҷуйи қувваҳо ва ифодаи онҳоро тавассути бузургие, ки вобастагӣ доранд, тақозо мекунад.

Ба сифати намуна барои татбиқи шарти якуми мувозинат ҳал кардани масъалаи мазкурро тавсия медиҳем.

Масъалаи 2. Ба мобайни симтаноби бевазн, ки нӯгҳои охираш дар ягон такягоҳ хуб мустаҳкам карда шудааст, бори массааш m овезон аст, ки таҳти таъсири он симтаноб чунон фуру мехамад, ки ҳар як ними он нисбат ба уфуқ кунҷи α-ро ташкил медиҳанд. Қувваҳоеро муайян кунед, ки симтаноб ба бор таъсир мекунад.

Дода шудааст:

m

α

T_1, T_2 -?

Ҳал:

Шарти якуми қоидаи мувозинатро татбиқ мекунем:

$$\vec{F}_в + \vec{T}_1 + \vec{T}_2 = 0.$$

Системаи сарҳисобро интихоб карда, чӣ тавре ки дар нақша (расми 2) нишон дода шудааст, қувваҳои

Аз ин ҷо:

$$\begin{cases} T_1 \cos\alpha - T_2 \cos\alpha = 0, \\ T_1 \sin\alpha - T_2 \sin\alpha - F_в = 0 \end{cases}$$

мешавад.

Бинобар ин, $T_1 = T_2 = T$ ва $T = \frac{mg}{2sin\alpha}$мешавад.

Бо ҳамин модули қувва бор ба қисмҳои симтаноб таъсир мекунад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки ҳар қадар кунҷи хамиши симтаноб (α) хурд бошад, қувваҳои ба симтаноб таъсиркунанда ҳамон қадар калон мешаванд ва ҳангоми α хурд будан, онҳо аз вазни бори ба симтаноб овезонбуда, якчанд маротиба калон буда метавонанд. Дар ҳамин замина имконияти кандашавии симҳои сахт тарангшударо ҳангоми яхбандии онҳо, ҳамчунин имконияти ба осонӣ кашида баровардани мошини дармонда аз ҳисоби қувваи хурди ба мобайни симтанобе, ки мошинро ба ягон такягоҳи устувор (масалан, дарахт) мепайвандад, таъсиркунанда, фаҳмонида мешаванд.

Пас аз омӯзиши шарти дуюми мувозинат доир ба татбиқи он ҳал кардани масъалаи зайл тавсия дода мешавад. Дар асоси таҳлили ҳалли масъалаҳои додашуда алгоритми ҳалли масъалаҳоро доир ба боби «Асосҳои статика» таҳия намудан имконпазир мегардад.

Масъалаи 3. Ғӯлачӯби якҷинсаи массааш m-и дар замин хобида, тавассути симтаноби ба яке аз нӯгҳои он пайвастшудаву нисбат ба уфуқ кунҷи α-ро ташкилдиҳанда, ба ҳолати амудӣ бардошта мешавад. Қувваи тарангии симтаноб дар лаҳзаи аввали аз сатҳи замин кандашаваии ғӯлачӯб чӣ қадар мешавад?

Дода шудааст:

m

α

T -?

Ҳал:

1. Системаи сарҳисобро интихоб мекунем (расми 3).

2. Қувваҳои ба ғӯлачӯб таъсиркунандаро муайян мекунем.

Ба ғӯлачӯб қувваи вазнинии $(\vec{F}_в)$, ки аз сабаби якҷинса буданаш ба маркази вазнинии он таъсир мерасонад, кувваи тарангии симтаноб $\vec{T}$ ва қувваи реаксияи аз тарафи Замин ба нуқтаи В таъсиркунанда $(\vec{N})$, ки самташ маълум нест. Фақат маълум аст, ки он ба Замин перпендикуляр нест, зеро дар ин сурат шарти якуми мувозинат қонеъ намегардид. Агар самти қувваи реаксия муайян карда нашавад, он гоҳ шарти якуми мувозинатро истифода кардан имконнопазир мегардад.

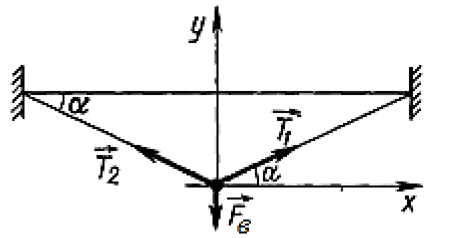

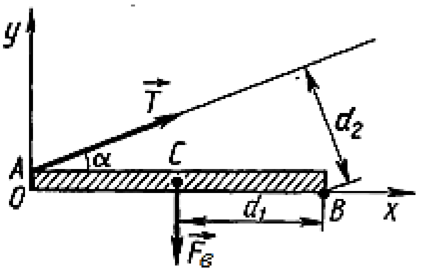

Расми 2 Расми 3

3. Азбаски ғӯлачӯб дар ҳолати мувозинат қарор дорад, бинобар ин шарти дуюми мувозинат низ иҷро мегардад. Биёед кӯшиш менамоем, ки масъаларо танҳо бо истифодаи ин шарт ҳал кунем. Барои муайян кардани моменти қувваи реаксия фарз мекунем, ки меҳвар аз нуқтаи гузориши он (нуқтаи В) мегузарад ва ба ҳамвории дар нақша тасвирёфта перпендикуляр аст. Он гоҳ дар дилхоҳ самти таъсири ин қувва моменти он ба сифр баробар мешавад.

4. Китфҳои қувваҳои $\vec{F}_в$ ва $\vec{T}$ –ро бо дохилунии дарозии ғӯлачӯб l муайян мекунем:

$$d_1 = \frac{l}{2}, \quad d_2 = lsin\alpha.$$

Моменти қувваҳоро меёбем:

$$M_1 = F_в d_1 = F_в \frac{l}{2} (l = mg) \text{ ва } M_2 = Tlsin\alpha.$$

Шарти дуюми мувозинатро татбиқ мекунем. Ин ҷо ба инобат гирифта мешавад, ки моменти қувваҳо M_1 чархзании ғӯлачӯбро нисбат ба меҳвар аз рӯйи ақрабаки соат ба вуҷуд меораду моменти қувваҳо M_2 бошад, барои ба самти муқобил чарх занонидани он кӯшиш мекунад (маҳз бо ҳамин аломати моменти қувваҳо асоснок карда мешавад):

$$mg\frac{l}{2} = Tlsin\alpha = 0.$$

Аз ин ҷо:

$$T = \frac{mg}{2sin\alpha}$$

мешавад.

Амалҳои дар ҳалли ҳар ду масъала овардашударо таҳлилу ҷамъбаст намуда, алгоритми зерини ҳалли масъала аз боби «Асосҳои статика»-ро ба тариқи зайл таҳия кардан мумкин аст:

1. Интихоб кардани системаи сарҳисоб.
2. Муайян намудани ҳамаи қувваҳои ба ҷисми дар ҳолати мувозинат қарордошта, таъсиркунанда.
3. Дар шакли векторӣ навиштани муодилаи шарти якуми мувозинат ва ба шакли скалярӣ гардонидани он.
4. Интихоб кардани меҳваре, ки нисбат ба он момети қувваҳоро муайян кардан мувофиқи мақсад аст.

5. Муайян кардани китфи қувваҳо ва навиштани муодилае, ки шарти дуюми мувозинатро ифода мекунад.

6. Вобаста ба табиати қувваҳо, тавассути бузургиҳои тавсифкунандаи онҳо ифода кардани ин қувваҳо.

7. Ҳал кардани системаи муодилаҳои ҳосилшуда нисбат ба бузургии матлуб.

8. Таҳлили натиҷаҳои ҳалли масъала.

Ба сифати мисоли татбиқи алгоритми мазкур ҳалли масъалаҳои зеринро муоина мекунем, ки онҳо ба хонандагон баҳри дуруст интихоб кардани меҳвари гардиш ва муайян кардани китфи қувваҳо муфиданд.

Масъалаи 4. Зинапояи аз маводи якҷинса сохташуда ба девори комилан ҳамвор такя мекунад. Дар кадом кунҷи ҳудудии моилии зинапоя нисбат ба фарши хона, пояҳои он намелағжанд? Коэффитсиенти соиши байни фарши хона ва зинапоя μ аст?

Ҳал:

1. Тавре ки дар расми 4 нишон дода шудааст, системаи сарҳисоб интихоб менамоем.

2. Қувваҳои ба зинапоя таъсиркунандаро муайян мекунем. Ба зинапоя қувваи вазнинӣ $\vec{F}_{\text{в}}$ таъсир мекунад, ки ба миёнаҷойи он – нуқтаи С гузошта шудааст, қувваи соиши оромӣ $\vec{F}_c$, ки ба самти муқобили ҳаракати эҳтимолии пояҳои зинапоя равонааст, инчунин қувваҳои реаксияи такягоҳ $\vec{N}_1$ ва $\vec{N}_2$ –и ба такягоҳ перпендикулярбуда.

3. Шарти якуми мувозинатро менависем:

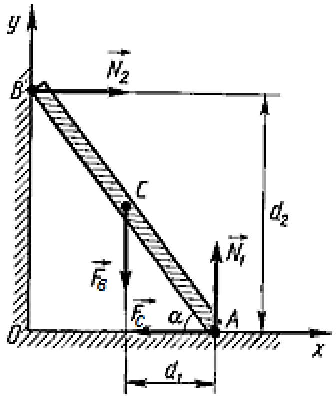

Расми 4

$$\vec{F}_{\text{в}} + \vec{N}_1 + \vec{F}_c + \vec{N}_2 = 0.$$

Аз ин ҷо:

$$\begin{cases} N_2 - F_c = 0, \\ N_1 - F_{\text{в}} = 0. \end{cases}$$

мешавад.

4. Тавассути нуқтаи А меҳвареро мегузаронем, ки аз рӯйи он хатҳои таъсирии ду қувва $\vec{N}_1$ ва $\vec{F}_c$ мегузаранд. Ҳангоми чунин интихоб моментҳои ин қувваҳо ба сифр баробар мешаванд (меҳвар ба ҳамвории нақша перпендикуляр аст).

5. Китфҳои ин қувваҳо d_1 ва d_2-ро муайян намуда, бо дохил кардани дарозии занапоя - l шарти дуюми мувозинатро менависем:

$$F_{\text{в}}\frac{l}{2}cos\alpha - N_2 l sin\alpha = 0.$$

6. Қувваҳоро тавассути бузургиҳои тавсифдиҳандаи онҳо ифода мекунем: $F_{\text{в}} = mg, F_{\text{с}} = \mu N_1$ (ин ҷо дар бораи қувваи калонтарини соиши оромӣ сухан меравад, ки ба қувваи соиши лағжиш баробар буда, имкон медиҳад кунҷи матлуби α-ро чун кунҷи ҳудудӣ қабул намоем).

Ҳамин тавр, системаи муодилаҳоро ҳал карда, ҳосил менамоем:

$$\begin{cases} N_2 = \mu N_1, \\ N_1 = mg, \\ \frac{1}{2}mg\cos\alpha - N_2\sin\alpha = 0. \end{cases}$$

Аз ин ҷо:

$tg\alpha = \frac{1}{2\mu}$ мешавад.

Ба сифати кори мустақилона доир ба татбиқи алгоритми пешниҳодшуда, ҳал кардани масъалаи зерин муфид аст. Ин масъалаҳо имкон медиҳанд, ки чӣ ду ва чӣ як шарти мувозинати ҷисм истифода карда шавад.

Масъалаи 5. Болори массааш m ва дарозиаш l бо ҳарду нӯгаш ба такягоҳҳо такя карда истодааст. Аз нӯги чапи болор дар масофаи l_1 бори массаш m_1 ҷойгир аст. Қуввai фишори болорро ба такягоҳ муайян кунед.

Дода шудааст:

m
m_1
l
l_1
$\vec{N}_1'-?, \vec{N}_2'-?$

Ҳал:

Чӣ тавре дар расми 5 нишон дода шудааст, системаи сарҳисобро интихоб мекунем. Ба болор 4 қувва таъсир мекунад: қувваи вазнинии болор $\vec{F}_{\text{в}}$, қувваи вазнинии бор $\vec{F}_{\text{вб}}$,

қувваҳои реаксияи такягоҳ $\vec{N}_1$ ва $\vec{N}_2$ Қувваи матлуби фишори болор ба такягоҳ мувофиқи қонуни сеюми Нютон ба қувваҳои реаксия ($\vec{N}_1' = -\vec{N}_1$ ва $\vec{N}_2' = -\vec{N}_2$) баробар мебошад. Хонандагон бештар ин қувваҳоро низ ба болор рабт медиҳанд, бинобар ин саҳеҳ фаҳмонидан лозим аст, ки нуқтаҳои гузориши онҳо дар куҷост.

Дар асоси шарти якуми мувозинат чунин менависем:

$\vec{F}_{\text{в}} + \vec{F}_{\text{вб}} + \vec{N}_1 + \vec{N}_2 = 0$ ва $N_1 + N_2 - F_{\text{в}} - F_{\text{вб}} = 0.$

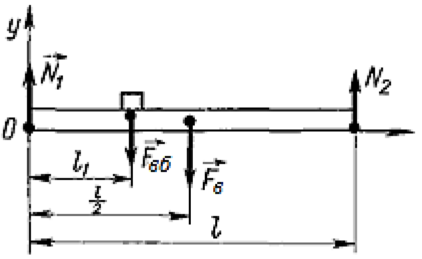

Расми 5

Дар ин муодила ду номаълум мавҷуд аст, бинобар ин аз шарти дуюми мувозинат истифода мекунем. Чунин мепиндорем, ки меҳвар аз нӯги чапи болор перпендикуляран ба ҳамвории нақша мегузарад. Он гоҳ китфи қувва $\vec{N}_1$ ба 0 баробар шуда, китфи қувваи $\vec{F}_{\text{в}} - \frac{l}{2}$, китфи қувваи $\vec{F}_{\text{вб}} - l_1$, китфи қувваи $\vec{N}_2 - l$ мешавад. Чунин меҳисобем, ки моменти қувваҳое, ки чархзании болорро ба муқобили ақрабаки соат ба амал меоранд – мусбат ва ба тарафи муқобил – манфӣ мебошад. Дар ҳамин замина қоидаи моментҳоро менависем:

$$-F_{\text{вб}}l - F_{\text{в}}\frac{l}{2} + N_2 l = 0.$$

Аз ин ҷо:

$$N_2 = \frac{2m_1 g l_1 + mgl}{2l}$$

мешавад.

Аз муодилаи якум меёбем:

$$N_1 = F_{\text{в}} + F_{\text{вб}} - N_2,$$

ки ин ҷо N_2 аллакай муайян карда шудааст.

Сипас, ба хонандагон нишон додан лозим аст, ки ин масъаларо танҳо бо истифодаи шарти дуюми мувозинат низ ҳал кардан мумкин аст. Барои ин шарти дуюми мувозинатро аввалан нисбат ба меҳваре, ки аз тарафи нӯги чапи болор мегузарад ва сипас нисбат ба меҳвари аз тарафи рости нӯги болор гузаронидашуда, менависанд.

Дар масъалаҳои қабли самти қувваҳои реаксия ба таври оддӣ муайян карда мешуд, аммо на ҳамеша самти онҳо барои хонандагон аён аст.

Ҳамин тариқ, ҳалли масъалаҳои фавқуззикр имкон медиҳанд, ки ба нуктаҳои асосии алгоритми ҳалли масъалаҳо аз боби «Асосҳои статика» як қатор тағйироту иловаҳо таҳияву ворид карда шаванд, чунончи:

1) агар самти қувваи реаксияи такягоҳ номаълум бошад, пас метавонем онро шартан интихоб намоем ва аз рӯйи аломати проексияҳо дурустии онро санҷем ва ё аз теорема дар бораи се қувва истифода барем;

2) барои муайян кардани маркази вазнинии ҷисм мавқеи ҷойгиршавии онро тахминан интихоб карда, фарз мекунем, ки ҷисм аз ин нуқта овезон аст ва аз ин рӯ он дар ҳолати мувозинат хоҳад буд. Ин имкон медиҳад, ки шартҳои мувозинатро истифода барем;

3) ҳангоми ҳал кардани як қатор масъалаҳо танҳо шарти дуюми мувозинатро истифода бурда, муодилаи онро ду маротиба навиштан мумкин аст: аввалан барои як меҳвар ва сипас чунин мепиндорем, ки меҳвар аз нуқтаи дигар мегузарад.

Барои мустаҳкамкунии маводи омӯхташуда ва мустақилона ҳал кардани масъалаҳо доир ба татбиқи алгоритми ҳалли масъалаҳои боби «Асосҳои статика» ба хонандагон мутолиаи адабиёти [5, 6, 9, 11, 12, 14] ва аз китоби «Маҷмӯи масъалаҳо аз физика» [10, с. 40] ҳал кардани масъалаҳои №№301, 303, 321, 325, 334 –ро тавсия карда мешвад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, тавассути ҳал кардани масъалаҳо дар хотираи хонандагон мафҳумҳои асосии физикӣ, таърифи қонунҳо, бузургиҳои доимии физикӣ нақш мебанданд, эшон бузургиҳои физикӣ ва воҳидҳои онҳоро азхуд мекунанд. Ҳамаи ин ба омӯзиши дурусту амиқи мавод, ташаккули ҷаҳонбинии илмии хонандагон ва рушди тафаккури физикиву мантиқии эшон мусоидат мекунанд.

АДАБИЁТ:

1.Аксененко Н.И. Общий алгоритм решения задач по физике / Н.И. Аксененко, Е.Л. Бит-Давид, В.Д. Кревчик //Актуальные вопросы преподавания физико-технических дисциплин: Межвузовский сборник научных трудов. – Пенза: ПГПУ, 2004. - С. 184 - 187.

2.Аксененко Н.И. Развитие общих умений по решению задач с помощью алгоритмов / Н.И. Аксененко, Е.Л. Бит-Давид, В.Д. Кревчик //Повышение эффективности подготовки учителей физики и информатики в условиях модернизации российского образования: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. - Екатеринбург: УрГПУ, 2003.-С.38-41

3. Барномаи физика барои мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: «Матбуот», 2004. - 48 с.

4.Бит-Давид Е.Л. Методика применения алгоритмов решения физических задач, обеспечивающая повышение уровня развития абстрактно-логического мышления учащихся старших классов общеобразовательных школ. / Е.Л. Бит-Давид. Дисс... канд. пед. наук. – М., 2004. – 204 с.

5.Гутман В.И. Алгоритмы решения задач по механике в средней школе: Кн. для учителя/ В.И. Гутман, В.Н. Мощанский. –М.: Просвещение, 1988. – 95 с.

6.Каменецкий С.Е. Методика решения задач по физике в средней школе: Кн. для учителя / С.Е. Каменецкий, В.П. Орехов. –3 -е изд. перераб. –М.: Просвещение, 1987. – 274 с.

7.Пёрышкин А.В. Физика. Китоби дарсӣ барои синфҳои 6-7-и мактаби миёна / А.В. Пёрышкин, Н.А. Родина. – Душанбе: «Маориф», 1983. – 328 с.

8. Раҳимов Б. Физика. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 10 / Б. Раҳимов, Т. Шукуров, П. Раҷабов. – Душанбе: «Матбуот», 2011. – 272 с.

9. Резников Л.И. Методика преподавания физики в средней школе (Механика). Пособие для учителя. / Л.И. Резников, С.Я. Шамаш, Э.Е. Эвенчик. – М.: «Просвещение», 1974. – 240 с.

10.Рымкевич А.П. Маҷмӯаи масъалаҳо аз физика / А.П. Рымкевич. – Душанбе: «Маориф». 1989. – 176 с.

11.Умаров У.С. Практикуми ҳалли масъалаҳои физикӣ / У.С. Умаров, Г.А. Бобониёзова, У.Х. Раҷабов. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 110 с.

12.Умаров У.С. Таълими физика дар синфи X / У.С. Умаров, Г.А. Бобониёзова, А. Сафаралӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айни, 2015.- 128 с.

13.Умаров У.С. Татбиқи алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба мавзӯи: «Қонуни бақои импулс» дар синфи X / У.С. Умаров, У.Х. Раҷабов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. Серия 2. Педагогика ва психология, методикаи фанҳои гуманитарӣ ва табиӣ. №1 (11). – Душанбе: ДДОТ, 2022. - С. 122-132.

14.Усова А.В. Практикум по решению физических задач: Учебное пособие для студентов физико-математических факультетов / А.В. Усова, Н.Н. Тулькибаева. – М.: Просвещение, 1992. - 208 с.

ТАТБИҚИ АЛГОРИТМИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО ДОИР БА БОБИ «АСОСҲОИ СТАТИКА» ДАР СИНФИ X

Дар мақолаи мазкур муаллиф аз натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидааш оид ба аҳамият ва истифодаи алгоритми ҳалли масъала доир ба боби «Асосҳои статика» дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маълумоти муфассал пешниҳод кардааст. Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили адабиёти соҳавӣ муаллиф доир ба: татбиқи ду шарти мувозинати ҷисмҳоро; муайян кардани қувваи натиҷавӣ; фарқ кардани мафҳумҳои «қувваи натиҷавӣ» ва «суммаи вектории қувваҳо»; муайян кардани китфи қувва ҳангоми ёфтани моменти қувва; дарёфти меҳваре, ки нисбат ба он моментҳои қувваҳоро муайян кардан лозим аст зимни ҳал кардани масъалаҳо аз боби «Асосҳои статика» ба омӯзгорони физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавсияҳои методӣ пешниҳод намудааст. Инчунин, дар натиҷаи таҳлили адабиёти илмӣ, методӣ, педагогӣ, психологӣ ва таҷрибаи кори омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор гардид, ки олимони хориҷи кишвар ва ватанӣ доир ба проблемаи методикаи ҳалли масъалаҳо дар таълими физика мақолаву дастурҳои методиву таълимӣ нашр кардаанд, аммо доир ба истифодаи алгоритм зимни ҳалли масъалаҳои физикӣ, аз ҷумла доир ба боби «Асосҳои статика» дар синфи X муҳаққиқон кам таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд. Доир ба мавзуи мазкур ба забони тоҷикӣ то ҳол умуман ягон мавод нашр нашудааст. Бинобар ин, ҳамаи гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, муаллиф намунаи ҳалли якчанд масъаларо бо истифода аз алгоритм пешниҳод кардааст. Аз ҷумла, дар мақола пешниҳод шудааст, ки хонандагон пеш аз ҳал кадани

масъалаҳо бояд соҳиби чӣ гуна дониш, малакаву маҳоратҳоро бошанд ва ҳангоми иҷрои ҳар як банди алгоритми ҳалли масъала ба кадом нуктаҳо бояд диққат диҳанд.

Тадқиқоти гузаронидаи муаллиф нишон медиҳад, ки дар дарсҳои физика ба таври мусалсал истифода кардани алгоритмҳои ҳалли масъалаҳои физикӣ фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул дода, бахри рушди қобилияти эҷодиву тафаккури мантиқиву физикии хонандагон, татбиқи донишҳои назариявӣ дар амал кумак мерасонад.

Мақсади таҳияи мақола: тибқи таҷрибаи чандинсолаи кор дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод кардани тавсияҳои методӣ барои самаранок татбиқ намудани алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба боби «Асосҳои статика» дар синфи X.

Натиҷаҳои тадқиқотро омӯзгорони физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар амалияи кори худ татбиқ намуда, тавассути ҳалли масъалаҳо бо ёрии алгоритмҳо фаъолияти маърифатии хонандагонро ташаккул дода, ба рушди қобилияти эҷодиву тафаккури мантиқиву физикии хонандагон ва малакаҳои мустақилона татбиқ кардани донишҳои назариявӣ дар амал ноил мегарданд.

Калидвожаҳо: *физика, масъалаи физикӣ, ҳалли масъала, алгоритм, алгоритми ҳалли масъала, статика, формула, мувозинати ҷисм, лаҳзаи қувва, меҳвари гардиш, қувваи реаксия, қувваи соиш.*

ПРИМЕНЕНИЕ АЛГОРИТМА РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО РАЗДЕЛУ «ОСНОВЫ СТАТИКИ» В X –ОМ КЛАССЕ

В данной статье автором представлена подробная информация о результатах исследования о значении и применении алгоритма решения задачи по разделу «Основы статики» в средних общеобразовательных учреждениях. В результате изучения и анализа отраслевой литературы автором предложени методические рекомендации при решении задач по реазделу «Основы статики»: по применению два условия равновесия тела; определение равнодействующей силы; различать понятия «равнодействующая сила» и «векторная сумма сил»; выявление плечо силы при определении момента силы; определение оси, относительно которой нужно найти моменти сил. Также в результате анализа научной, методической, педагогической, психологической литературы и опыта работы ряда учителей физики в средних общеобразовательных учреждениях было установлено, что зарубежными и отечественными учёными опубликованы статьи и методические пособия по методике решения задач при обучении физике. Но по применению алгоритма при решении физических задач, в том числе по разделу «Основы статики» в X классе, мало исследователей занимались этой тематикой. По данной теме на таджикском языке пока нет никаких публикаций. Поэтому, учитывая все вышеизложенное, автор даёт полезные рекомендации, как решать задачи с помощью алгоритма. В частности, какими знаниями, навыками и умениями должны обладать обучающиеся перед решением задачи, и на какие моменты следует обратить внимание при выполнении каждого пункта алгоритма решения задачи.

Исследования автора показывает, что последовательное использование алгоритмов на уроках физики при решении физических задач способствует развитию познавательной активности учащихся, развитию творческих способностей учащихся, логического и физического мышления, применению теоретических знаний на практике.

Цель статьи: исходя из многолетнего опыта работы в средних общеобразовательных учреждениях представить методические рекомендации по эффективному использованию алгоритма решения задач по разделу «Основы статики» в X классе.

Результаты исследования учителя физики в средних общеобразовательных учреждений могут применят в своей работе, решая задачи с помощью алгоритмов для организации познавательной деятельности учащихся, развития у учащихся навыков творческого и логического мышления и самостоятельного применения теоретических знаний.

Ключевые слова: *физика, физическая задача, решение задачи, алгоритм, алгоритм решения задачи, статика, формула, равновесие тел, момент силы, ось вращения, сила реакции, сила трения.*

APPLICATION OF AN ALGORITHM FOR SOLVING PROBLEMS IN THE SECTION "FUNDAMENTALS OF STATICS" IN X –TH CLASS

In this article, the authors provide detailed information on the results of the study on the meaning and application of the algorithm for solving the problem in the section "Fundamentals of Statics" in secondary educational institutions. As a result of the study and analysis of industry literature, the authors proposed methodological recommendations for solving problems in the section "Fundamentals of Statics": for the application of two conditions for body equilibrium; determination of the resultant force; distinguish between the concepts of "resultant force" and "vector sum of forces"; identifying the leverage of force when determining the moment of force; determination of the axis about which the moment of force must be found. Also, as a result of the analysis of scientific, methodological, pedagogical, psychological literature and the work experience of a number of physics teachers in secondary educational institutions, it was found that foreign and domestic scientists have published articles and teaching aids on methods for solving problems when teaching physics. But on the use of the algorithm in solving physical problems, including the section "Fundamentals of Statics" in the Xth grade, few researchers have dealt with this topic. There are no publications on this topic in Tajik yet. Therefore, taking into account all of the above, the authors provide

useful recommendations on how to solve problems using an algorithm. In particular, what knowledge, skills and abilities should students have before solving a problem, and what points should they pay attention to when performing each point of the problem solving algorithm.

The authors' research shows that the consistent use of algorithms in physics lessons when solving physical problems contributes to the development of students' cognitive activity, the development of students' creative abilities, logical and physical thinking, and the application of theoretical knowledge in practice.

The purpose of the article: based on many years of experience in secondary educational institutions, to present methodological recommendations for the effective use of an algorithm for solving problems in the section "Fundamentals of Statics" in the 10th grade.

The results of the study can be used by physics teachers in secondary educational institutions in their work, solving problems using algorithms to organize students' cognitive activity, develop students' creative and logical thinking skills and independently apply theoretical knowledge.

Key words: *physics, physical problem, problem solution, algorithm, problem solution algorithm, statics, formula, equilibrium of bodies, moment of force, axis of rotation, reaction force, friction force.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабов Умед Хушвахтович – дотсенти кафедраи методикаи таълими физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Сурога: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи И. Сомони, хиёбони Рудаки 121. Тел.: (+992) 933211721.*

Сведения об авторе: *Раджабов Умед Хушватович – доцент кафедры методики преподавания физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел.: (+992) 933211721.*

Information about the author: *Rajabov Umed Khushvakovich – docent of the Department of Physics Teaching Methods of the Tajik State Pedagogical University named by S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, I. Somoni district, Rudaki Avenue 121. Tel.: (+992) 933211721.*

ТДУ:502(575.3)

МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ФИЗИКА ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ёсумани У.

Коллеҷи техникӣ ба номи академик Муҳаммад Осимӣ

Пеш аз ҳама зикр кардан бамаврид аст, ки ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникии насли наврас Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмашон ба Маҷлиси Олӣ (26.12.2019) солҳои 2020-2040-ро "Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф" эълон карданд. Дар асоси ин пешниҳоди Пешвои миллат барои дар сатҳи баланд татбиқ намудани «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ бояд омӯзгоронеро тарбия намоянд, ки барои татбиқи муносибати босалоҳият ба раванди таълими фанҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омода бошанд, зеро таълиму тарбияи муваффақонаи насли наврас аз таҷрибаи касбӣ, фазилат ва маданияти баланди омӯзгор вобаста аст [4]. Ҳамчунин, гузариш аз низоми анъанавӣ ба муносибати нави таълим муносибати босалоҳият дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ методҳои таълим ва нақши омӯзгорро ба куллӣ тағйир дод. Муносибати босалоҳият ба таълим тамоили муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, барои аз байн бурдани мухолифати байни талаботи барнома ва эҳтиёҷоти ҷомеа мусоидат намуда, талаботи шахсро ҳангоми омӯзиш қонеъ мегардонад [2, с. 36]. Дар муносибати босалоҳият раванди таълим хусусиятҳои ба худро дорад. Ин хусусиятҳо муносибати муҳассилинро ба таълим, нақши омӯзгорро дар раванди таълим, муносибати омӯзгору муҳассилин, муҳассилину маводи таълим ва муносибати байни ҳамдигарии муҳассилинро муайян мекунанд. Тавре гуфтем, дар муносибати босалоҳият ба таълим нақши омӯзгор низ тағйир меёбад. Нақши омӯзгор аз интиқолдиҳандаи дониш ба роҳнамои шогирдон, ёвару маслиҳатчӣ, намоишдиҳандаи малакаву маҳорат, санҷишгари дараҷаи азхудкунии дониш, малака ва маҳорати онҳо табдил меёбад [2, с. 37].

Аз ин рӯ, мову шумо –омӯзгорони муҳтарам роҳу равишеро бояд пеш гирем, ки шогирдонамон тавассути таълим ба зиндагии оянда омода бошанд, зеро ҷаҳони имрӯза инсонеро интизор аст, ки ниҳоят пуртаҷриба бошад, ҳалли ҳама гуна мушкилотро саривақт ва бетаъхир ёфта тавонад. Тамоми саъю кӯшиш ва талоши низоми маорифи имрӯзаи кишвар барои ҳамин аст, ки муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ инсонеро ба камол расонанд, ки насли баркамол бо дили пур Тоҷикистони азизро ба онҳо супорад. Дар Стандарт ва барномаҳои таълимии нав мақсадҳои таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи

касбӣ тибқи муносибати босалоҳият ба таълим ба тариқи зайл муайян карда шудааст: дар муҳассилин ташаккул додани донишҳои илмӣ барои шарҳи ҳодисаву равандҳое, ки дар табиату техника рӯй медиҳанд ва барои идома додани таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ заруранд; ба шогирдон фаҳмонидани асосҳои назарияи физикаи муосир (далелҳои илмӣ, мафҳумҳо, қонунҳо ва амсилаҳои назариявӣ), ки ҷавҳари мазмуни маълумоти физикиро ташкил медиҳанд;

-азхуд кардани забони физика ва малакаву маҳоратҳои истифода бурда тавонистани он барои таҳлили маълумоти илмӣ ва пешниҳоди ғояҳои (идеяҳои) асосии физикӣ ба тариқи хаттиву шифоҳӣ (мафҳумҳо, қонунҳо, формулаҳои физикӣ, графикҳо ва ғ.);

-ташаккули малакаву маҳоратҳои масъалаҳалкунӣ, ба система даровардани мушоҳидаи ҳодисаҳои табиат ва равандҳои технологӣ, банақшагирӣ ва гузаронидани тадқиқот;

-такмили маҳорати истифодабарии асбобҳои ченкунанда аз ҷониби муҳассилин [4, с. 107]. Дар маҷмуъ, ин ҳадафҳоро тибқи талаботи дидактика ба таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳӣ ҷудо кардан мумкин аст. Ба мақсади таълимӣ онҳо дохил мешаванд: ташаккули маҷмуи донишҳои асосии илми физика (мафҳумҳои фундаменталии физикӣ, қонунҳо ва назарияҳо), донишҳо доир ба методҳои дарккунӣ, мушоҳида, озмоиш, амсиласозӣ, пешниҳод кардани фарзияҳо, таҳлили назариявии далелҳои илмӣ, ташаккули малакаву маҳоратҳои озмоишӣ ва ғайра

Ба мақсади тарбиявӣ: ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, политехникӣ, эстетикӣ, экологӣ, тарбияи рӯҳӣ, тарбияи ғоявӣ, шаҳрвандӣ ва ватанпарварӣ. Ба максади инкишофдиҳӣ инкишофи тафаккур (алалхусус, тафаккури физикӣ), хотира, идрок, мустақилият, шавқу ҳаваси маърифатӣ ва ғ. Имрӯзҳо инкишофи шахсияти муҳассилин дар заминаи иқтидори ботинияшон, мувофиқи анъанаҳои беҳтарини фарҳангиву таърихӣ ва дастовардҳои технологии инсоният ҳадафи асосии таҳсилот ба ҳисоб меравад. Он самтҳои асосии такмил додани соҳаи маорифро муайян мекунад, ки на танҳо ба азхудкунии миқдори муайяни донишҳо аз ҷониби ҳар як муҳассилин, балки ба ташаккули шахсияти вай, фаъолияти маърифатӣ ва эҷодӣ, худмуаррифии мустақилона ба манфиати ҷомеа ва шахсияш нигаронида шудааст. Ба андешаи мо дар таълими физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ барои амалигардонии ин ҳадафҳо як қатор мушкилот ҷой доранд, ки бартараф кардани онҳо ногузир аст. Инак, мушкилии аввал –ин мустаҳкам намудани ҷабҳаи амалии таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҷараёни таълим ба ташаккул додани малакаҳои маърифатии муҳассилин, методҳои самараноки фаъолияти таълимиву маърифатӣ диққати бештар бояд дод, аз ҷумла: мустақилона бо китоб ва сарчашмаҳои дигар кор кардан, гузаронидани мушоҳида ва таҷрибаҳо, ба танзим даровардан ва ҷамъбаст кардани донишҳои худ.

Ба ташкилу гузаронидани корҳои озмоишӣ ва лабораторӣ бештар таваҷҷӯҳ намудан лозим аст, чунки тавассути онҳо шогирдон малакаҳои кор ва муомила бо таҷҳизоти заруриро азхуд мекунанд. Имрӯзҳо ташкили чунин корҳо аз сабаби кам будани лабораторияҳои таълимӣ ва таҷҳизоти намоишӣ нисбатан душвор аст. Аз ин рӯ, истифодаи асбобҳои физикии содаи дастисоз тавсия карда мешавад. Мушкилии дуюм - ин риояи ҳатмии робитаи байнифаннии илмҳои табиӣ-математикӣ ба ҳисоб меравад. Бо назардошти он, ки аксари омӯзгорон аз риоя нашудани шартҳои робитаи байнифаннӣ шикоят мекунанд, зарурати таҷдиди назар намудани барномаҳои таълимии фанҳои табиӣ-математикӣ, алалхусус барномаҳои физика ва математика ба миён омадааст. Муҳассилин то омӯзиши маводи физикӣ бояд соҳиби донишҳои зарурии математикӣ гарданд. Айни замон, тайёрии математикии муҳассилин ба омӯзиши физика, дар соли аввали таҳсил кифоягӣ намекунад ва ин барои онҳо, алалхусус баҳри ҳалли масъалаҳои ҳисобиву графикӣ мушкилот эҷод мекунад. Мушкилии сеюм - ин навсозии мазмуну мундариҷаи маълумоти физикӣ ин оқилона кам кардани мӯҳтавои барномаҳои таълим ва таҷдиди назар намудани стандартҳои маълумоти физикӣ мебошад, ки интиқоли маводи таълимро аз як давраи таҳсил ба дигараш дарбар мегирад. Ҳалли ин мушкилот имконпазир аст, зеро мавзуъҳои курси физика дар соли аввали таҳсил асосан такрори мавзуъҳои курси физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз, нақшаи зерини ба роҳ мондани таълими физика ба миён меояд:а) нав кардани мазмуну муҳтавои маводи қаблан омӯхташуда дар доираи ҳамон як мавзӯъ (на такроран омӯхтан!);б) бунёди ҷавҳари назарияи омӯхташаванда;в) азхуд кардани донишҳои нав (хулоса, натиҷа, пешгӯйиҳои илмӣ) тавассути ҳалли масъалаҳои мушаххаси физикӣ; г) ҷамъбасткунии мазмунӣ, яъне ҷудокунии заминаҳои эмпирикӣ, маҷмуи мафҳумҳо, фарзияҳо, амсилаҳо, ҷавҳари назария дар шакли маҷмуи қонунҳо, принсипҳо ва ҳудуди татбиқи онҳо,

хулоса ва натиҷаҳои мушаххас. Азбаски имрӯз инсон арзиши мутлақи ҷомеа шуда истодааст ва ҳадафи тарбия ин ташаккули шахсият аст, таҳсилот бояд ҳамчун шарти муайянкунандаи худогоҳӣ ва рушди худшиносии шахсият баррасӣ карда шавад. Аз ин рӯ, амсилаи ҷараёни таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд ба гузариш аз таҳсилот ҳамчун "интиқол додани дониш ба шогирд" ба муносибати босалоҳият дар таълим мусоидат намояд. Мушкилии чорум - ин таҳияи барномаҳои таълими мухталиф барои муассисаҳои таҳсиолоти миёнаи касбии равияҳояшон гуногун ва бисёрзинагӣ мебошад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мушкилоти асосӣ омӯзиши фанҳоест, ки ба касби интихобкардаи муҳассилин алоқаманд нестанд. Бо назардошти кам будани миқдори соатҳои фанҳои "ғайрикасбӣ", мушкилоти мубрам ин муайян кардани мӯҳтавои ҳадди ақалли мазмуну мундариҷаи фан ва муҳимтар аз ҳама, ҳадаф ва вазифаҳои воқеии омӯзиши физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад.

Мушкилии панҷуми - ин таҳияи маводи маҷмуии таълим аз физика (китобҳои дарсӣ, адабиёти методӣ, маводи дидактикӣ барои муҳассилин, васоити аёнӣ ва ғайраҳо) тибқи муносибати босалоҳият ба таълими физика мебошад [1, с. 85]. Дар китобҳои дарсӣ бояд маводи тавсифоти амалидошта, аз қабили ҳалли масъалаҳо, супоришоти амалӣ, гузаронидани мушоҳидаҳо, озмоишҳо, алалхусус озмоишҳои физикии хонагӣ ва корҳои лабораторӣ бештар пешниҳод карда шаванд Маводи таълим бояд дастовардҳои охирини илми физикаро таҷассум намояд ва дар охири ҳар як мавзӯъ саволҳои ташаккулдиҳандаи гуногуннавъ пешниҳод карда шаванд. Ба таҳияи китобҳои дарсӣ, методистони соҳибкасб ва омӯзгорони соҳибтаҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷалб карда шаванд [3, с. 3]. Чунинанд, ба андешаи мо, баъзе мушкилоти физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Тадриҷан бо андозаи васеъшавии доираи тасаввурот ва инкишофи хонандагон, мазмуни масъалаҳо соҳаи васеътари ҳаётро дар бар мегирад. Масъалаҳо бояд на танҳо аз рӯйи мазмуни худ дастрас бошанд, балки ҳаётро дуруст тасвир карда тавонанд, вагарна бачаҳо дар масъалаҳои математикӣ ба маълумот дучор мешаванд, ки гӯё онҳоро дар ҳаёташон дида бошанд ва ба ин масъалаҳо ба мисли ҳодисаҳои сохтае, ки татбиқи ҳаёти надоранд, кордор мешаванд.

Масъалаҳои зеринро мисол меоварем:

1. Дар се халта 227кг орд ҳаст. Дар халтаи якӯм 75кг , дар халтаи дуйюм назар ба халтаи якум 5кг зиёд орд ҳаст. Дар халтаи сеюм чанд килограмм орд ҳаст?

2. Хонандагон ба хоҷагии деҳқони ёрӣ расонида, дар се сол 227 ҳавлиро гулзор карданд. Дар соли якум 75 ҳавлӣ, дар соли дуйюм назар ба соли якум 5 ҳавлӣ зиёдро гулзор карданд. Дар соли сеюм чанд ҳавлӣ гулзор карда шуд. Масъалаи дуйюм аз рӯйи сохти математикиаш ба масъалаи якум мутобиқ ҳаст ва дар натиҷаи ин бо он аз нуқтаи назари таълим баробарқиммат мебошад. Аз ҷиҳати тарбиявӣ бошад, аз масъалаи якум бартарӣ дорад, чунки дар бачагон шавқу ҳавас пайдо мекунонанд, ки онҳо инчунин дар гулзор кардани деҳаашон иштирок кунанд, чи хеле, ки хонандагон тибқи шарти масъалаи дар боло буда дар он иштирок доштанд. Аксарияти масъалаҳои дар ибтидоӣ математика ҳал шавандаро аз китоб мегиранд. Дар ин масъалаҳо чунин масъалаҳоеро ҳал кардан фоидаовар аст, ки мазмун ва далелҳои онҳо бевосита аз ҳаёти атроф гирифта шуда бошанд; ин масъалаҳо махсусан ба бачаҳо наздик ва фаҳмо буда, барои ба фаъолиати амалӣ тайёр шуданашон мадад мерасонанд ва дониши онҳоро дар бораи кишвари худ васеъ мекунонад.

Барои ин гуна масъалаҳо ба бачаҳо маълумоти ададӣ аз таҷрибаи ҳайётиашон ё ҳангоми экскурсияҳо пайдо кардаашон маълум мебошад. Агар хонандагон маълумоти мувофиқро дар ихтиёри худ надошта бошанд ва онҳоро бо осонӣ ба даст оварда тавонанд, омӯзгор метавонад ба сифати вазифаи хонагӣ ба онҳо супориш диҳад, ки маълумотҳои ададиро ҷамъ кунанд, масъалан фаҳмидани нархи ягон мол, фаҳмидани суръати тахминии ҳаракати пиёдагард, велосипедрон, автомобилчӣ, тайёра, поезд ва ғайра, вазни миёнаи як халта картошка, гандум ва ҳоказо. Дар бисёр мавридҳо бояд худи омӯзгор ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар муассисаҳои давлатӣ, ки бештар ба ҳисоботи оморӣ сару кор доранд, барои ҷамъоварии маълумоти мувофиқ муроҷиат карда, барои масъалаҳо маълумот ҷамъ кунанд. Омӯзгор инчунин дар вақти мутолиаи рӯзномаҳои маҳаллӣ ва марказӣ маълумоти ҷамъ карда метавонад. Омӯзгор дар вақти хондани рӯзнома маълумоти ададие, ки дар дарсҳои математика лозим мешаванд, бояд навишта гирад. Баъд дар ҷараёни дарс онҳоро истифода барад; дар айни ҳол омӯзгор манбае, ки аз онҳо маълумотро гирифта буд, ба бачаҳо гуфта медиҳад ва баъзан онҳоро нишон медиҳад. Масалан, омӯзгор ба бачаҳо чунин мегӯяд: «Ҳозир шумо рафти киштро чӣ хел медонед.

Дар ҳафтаномаи ноҳиявиамон (омӯзгор ҳафтаномаро ба бачаҳо нишон медиҳад) дар бораи чи тавр иҷро шудани нақшаи кишт дар хоҷагиҳои деҳқонии ноҳия маълумот чоп шудааст. Дар ин ҳафтанома дар саҳифаи…. Маълумоти лозима…». Баъд омӯзгор маълумотеро, ки барои ҳал кардани масъала интихоб карда буд, хонда дар тахтаи синф ё ба воситаи проектор ё тахтаи электронӣ тибқи хазинаи худ нишон медиҳад. Масъалаҳое, ки аз ҳаёти маҳалли зист гирифта шудаанд, аз рӯи имконият бо масъалаҳои тайёр алоқаманд кардан фоиданок мебошад. Чунончӣ, баъди аз китоб ҳал кардани масъала дар бораи миқдори рӯзҳои меҳнате, ки аъзоёни оилаи хоҷагии деҳқонӣ дар маҳал кор кардааст, аҳолии деҳаи мо ё маҳали мо чӣ қадар аст, ба ҳамин монанд тартиб дода ҳал карда мешавад. Аз китоб оид ба иштироки хонандагон дар маъракаи ниҳолшинонӣ дар маҳал тибқи маълумоти оморӣ масъала тартиб дода ҳал мекунанд. Алоқаи омӯзиш бо ҳайёт на фақат барои тайёрии политехникӣ 1 (тарзи омӯзиш, ки ба воситаи он бо соҳаҳои асосии истеҳсолот ҳам назарӣ ва ҳам амалӣ шинос мешаванд) ва тарбияи меҳнатии хонандагон, балки барои баланд бардоштани натиҷа бахши таълим ҳам аҳаммияти муҳим дорад.

Бачаҳо фанни математикаро бо ҳақиқати атроф дар алоқамандии зич омӯхта, мефаҳмонад, ки адад ва ченак барои дарккунии ҳаёт воситае шуда хизмат мекунанд ва донишҳои аз математика ҳосилкардаашон ба салоҳияти хонандагон дар оянда лозим мешавад. Ин дар муносибати хонандагон ба машғулиятҳои математика ва ба дарсазхудкунии онҳо таъсири фоидабахш расонда метавонад. Дар Стандарт ва барномаҳои таълимии нав мақсадҳои таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тибқи муносибати босалоҳият ба таълим ба тариқи зайл муайян карда шудааст:

- дар муҳассилин ташаккул додани донишҳои илмӣ барои шарҳи ҳодисаву равандҳое, ки дар табиату техника рӯй медиҳанд ва барои идома додани таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ заруранд;
- ба шогирдон фаҳмонидани асосҳои назарияи физикаи муосир (далелҳои илмӣ, мафҳумҳо, қонунҳо ва амсилаҳои назариявӣ), ки ҷавҳари мазмуни маълумоти физикиро ташкил медиҳанд;
- азхуд кардани забони физика ва малакаву маҳоратҳои истифода бурда тавонистани он барои таҳлили маълумоти илмӣ ва пешниҳоди ғояҳои (идеяҳои) асосии физикӣ ба тариқи хаттиву шифоҳӣ (мафҳумҳо, қонунҳо, формулаҳои физикӣ, графикҳо ва ғ.);
- ташаккули малакаву маҳоратҳои масъалаҳалкунӣ, ба система даровардани мушоҳидаи ҳодисаҳои табиат ва равандҳои технологӣ, банақшагирӣ ва гузаронидани тадқиқот;
- такмили маҳорати истифодабарии асбобҳои ченкунанда аз ҷониби муҳассилин [4, с. 107]. Дар маҷмуъ, ин ҳадафҳоро тибқи талаботи дидактика ба таълимӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳӣ ҷудо кардан мумкин аст.

Ба мақсади таълимӣ инҳо дохил мешаванд: ташаккули маҷмуи донишҳои асосии илми физика (мафҳумҳои фундаменталии физикӣ, қонунҳо ва назарияҳо), донишҳо доир ба методҳои дарккунӣ, мушоҳида, озмоиш, амсиласозӣ, пешниҳод кардани фарзияҳо, таҳлили назариявии далелҳои илмӣ, ташаккули малакаву маҳоратҳои озмоишӣ ва ғайра. Ба мақсади тарбиявӣ: ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, политехникӣ, эстетикӣ, экологӣ, тарбияи рӯҳӣ, тарбияи ғоявӣ, шаҳрвандӣ ва ватанпарварӣ. Ба максади инкишофдиҳӣ: инкишофи тафаккур (алалхусус, тафаккури физикӣ), хотира, идрок, мустақилият, шавқу ҳаваси маърифатӣ ва ғ. Имрӯзҳо инкишофи шахсияти муҳассилин дар заминаи иқтидори ботинияшон, мувофиқи анъанаҳои беҳтарини фарҳангиву таърихӣ ва дастовардҳои технологии инсоният ҳадафи асосии таҳсилот ба ҳисоб меравад. Он самтҳои асосии такмил додани соҳаи маорифро муайян мекунад, ки на танҳо ба азхудкунии миқдори муайяни донишҳо аз ҷониби ҳар як муҳассилин, балки ба ташаккули шахсияти вай, фаъолияти маърифатӣ ва эҷодӣ, худмуаррифии мустақилона ба манфиати ҷомеа ва шахсияш нигаронида шудааст. Ба андешаи мо дар таълими физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ барои амалигардонии ин ҳадафҳо як қатор мушкилот ҷой доранд, ки бартараф кардани онҳо ногузир аст.

Инак, мушкилии аввал – ин мустаҳкам намудани ҷабҳаи амалии таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҷараёни таълим ба ташаккул додани малакаҳои маърифатии муҳассилин, методҳои самараноки фаъолияти таълимиву маърифатӣ диққати бештар бояд дод, аз ҷумла: мустақилона бо китоб ва сарчашмаҳои дигар кор кардан, гузаронидани мушоҳида ва таҷрибаҳо, ба танзим даровардан ва ҷамъбаст кардани донишҳои худ. Ба ташкилу гузаронидани корҳои озмоишӣ ва лабораторӣ бештар таваҷҷуҳ намудан лозим аст, чунки тавассути онҳо шогирдон малакаҳои кор ва муомила бо

таҷҳизоти заруриро азхуд мекунанд. Имрӯзҳо ташкили чунин корҳо аз сабаби кам будани лабораторияҳои таълимӣ ва таҷҳизоти намоишӣ нисбатан душвор аст. Аз ин рӯ, истифодаи асбобҳои физикии содаи дастисоз тавсия карда мешавад. Мушкилии дуюм - ин риояи ҳатмии робитаи байнифаннии илмҳои табиӣ-математикӣ ба ҳисоб меравад. Бо назардошти он, ки аксари омӯзгорон аз риоя нашудани шартҳои робитаи байнифаннӣ шикоят мекунанд, зарурати таҷдиди назар намудани барномаҳои таълимии фанҳои табиӣ-математикӣ, алалхусус барномаҳои физика ва математика ба миён омадааст.

Муҳассилин то омӯзиши маводи физикӣ бояд соҳиби донишҳои зарурии математикӣ гарданд. Айни замон, тайёрии математикии муҳассилин ба омӯзиши физика, хусусан дар соли аввали таҳсил кифоягӣ намекунад ва ин барои онҳо, алалхусус баҳри ҳалли масъалаҳои ҳисобиву графикӣ мушкилот эҷод мекунад. Мушкилии сеюм - ин навсозии мазмуну мундариҷаи маълумоти физикӣ ин оқилона кам кардани муҳтавои барномаҳои таълим ва таҷдиди назар намудани стандартҳои маълумоти физикӣ мебошад, ки интиқоли маводи таълимро аз як давраи таҳсил ба дигараш дарбар мегирад. Ҳалли ин мушкилот имконпазир аст, зеро мавзуъҳои курси физика дар соли аввали таҳсил асосан такрори мавзуъҳои курси физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, нақшаи зерини ба роҳ мондани таълими физика ба миён меояд:а) нав кардани мазмуну муҳтавои маводи қаблан омӯхташуда дар доираи ҳамон як мавзӯъ (на такроран омӯхтан!);б) бунёди ҷавҳари назарияи омухташаванда;в) азхуд кардани донишҳои нав (хулоса, натиҷа, пешгуиҳои илмӣ) тавассути ҳалли масъалаҳои мушаххаси физикӣ; г) ҷамъбасткунии мазмунӣ, яъне ҷудокунии заминаҳои эмпирикӣ, маҷмуи мафҳумҳо, фарзияҳо, амсилаҳо, ҷавҳари назария дар шакли маҷмуи қонунҳо, принсипҳо ва ҳудуди татбиқи онҳо, хулоса ва натиҷаҳои мушаххас. Азбаски имрӯз инсон арзиши мутлақи ҷомеа шуда истодааст ва ҳадафи тарбия ин ташаккули шахсият аст, таҳсилот бояд ҳамчун шарти муайянкунандаи худогоҳӣ ва рушди худшиносии шахсият баррасӣ карда шавад. Аз ин рӯ, амсилаи ҷараёни таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд ба гузариш аз таҳсилот ҳамчун "интиқол додани дониш ба шогирд" ба муносибати босалоҳият дар таълим мусоидат намояд.

Мушкилии чорум - ин таҳияи барномаҳои таълими мухталиф барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии равияҳояшон гуногун ва бисёрзинагӣ мебошад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мушкилоти асосӣ омӯзиши фанҳоест, ки ба касби интихобкардаи муҳассилин алоқаманд нестанд. Бо назардошти кам будани миқдори соатҳои фанҳои "ғайрикасбӣ", мушкилоти мубрам – ин муайян кардани мӯҳтавои ҳадди ақалли мазмуну мундариҷаи фан ва муҳимтар аз ҳама, ҳадаф ва вазифаҳои воқеии омӯзиши физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад. Мушкилии панҷуми - ин таҳияи маводи маҷмуии таълим аз физика (китобҳои дарсӣ, адабиёти методӣ, маводи дидактикӣ барои муҳассилин, васоити аёнӣ ва ғайраҳо) тибқи муносибати босалоҳият ба таълими физика мебошад [1, с. 85]. Дар китобҳои дарсӣ бояд маводи тавсифоти амалидошта, аз қабили ҳалли масъалаҳо, супоришоти амалӣ, гузаронидани мушоҳидаҳо, озмоишҳо, алалхусус озмоишҳои физикии хонагӣ ва корҳои лабораторӣ бештар пешниҳод карда шаванд. Маводи таълим бояд дастовардҳои охирини илми физикаро таҷассум намояд ва дар охири ҳар як мавзуъ саволҳои ташаккулдиҳандаи гуногуннавъ пешниҳод карда шаванд. Ба таҳияи китобҳои дарсӣ, методистони соҳибкасб ва омӯзгорони соҳибтаҷрибаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷалб карда шаванд [3, с. 3]. Чунинанд, ба андешаи мо, баъзе мушкилоти таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

АДАБИЁТ:

1.Умаров У.С. Таҳияи маводи маҷмуии таълим аз физика барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ-талаботи замон. Дар маҷмуаи "Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи "Мушкилоти муосири тадқиқот дар ҷодаи илмҳои табиӣ-риёзӣ ва методикаи таълими онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бахшида ба Битсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)". –Душанбе: 2021, - с. 85-90.

2.Умаров У.С. Навъҳои дарси физика тибқи муносибати босалоҳият ба таълим. Душанбе: "Файзи Борон", 2021, - 165 с.

3.Умаров У.С. Талабот ба таълифи китобҳои дарсии физика барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ. Дар маҷмуаи "Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳурияви дар рушди саноати кишвар" –Душанбе: 2022. с. 3-7.

4.Умаров У.С., Раҷабов У.Х. Проблемаҳои муосири методикаи таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ. Дар маҷмуаи "Маводи конференсияи илмӣ-методии ҷумҳуриявии дар мавзуи "Мушкилот дар омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқу риёзӣ бахшида ба "Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-

20240)”. Душанбе:-2023с.-саҳ. 106-109. 5. Агапова Н.В. Перспективы развития новых технологий обучения. – М.: ТК Велби, 2005. – 247 с.

5.Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. – М., 1994.

6.Выготский, Л.С. Педагогическая психология – М. Педагогика, 1991.

7.Вильямс Р. и др. Компьютеры в школе. – М., 1988.

МУШКИЛОТИ ТАЪЛИМИ ФИЗИКА ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Пеш аз ҳама зикр кардан бамаврид аст, ки ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникии насли наврас Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмашон ба Маҷлиси Олӣ (26.12.2019) солҳои 2020-2040-ро “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карданд. Дар асоси ин пешниҳоди Пешвои миллат барои дар сатҳи баланд татбиқ намудани «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ бояд омӯзгоронеро тарбия намоянд, ки барои татбиқи муносибати босалоҳият ба раванди таълими фанҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омода бошанд, зеро таълиму тарбияи муваффақонаи насли наврас аз таҷрибаи касбӣ, фазилат ва маданияти баланди омӯзгор вобаста аст.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, Призиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мушкилоти технология, таҳсилоти олии касбӣ, муассисаҳои миёнаи касбӣ, 20-солаи муассисапҳои миёнаи касбӣ.*

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКИ В СРЕДНИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Прежде всего, стоит отметить, что в целях дальнейшего совершенствования изучения естественных, точных и математических наук, а также расширения технического мышления подрастающего поколения, основатель мира и национального единства - лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем послании Верховному Совету (26.12.2019) года 2020-2040 годы были объявлены «Двадцатилетием изучения и развития естественнонаучных, точных и математических предметов в сфере науки и образования». На основании данного предложения Лидера нации, в целях реализации на высоком уровне данной программы учреждения высшего педагогического образования должны готовить учителей, умеющих грамотно подходить к процессу преподавания предметов в средних профессиональных учебных заведениях, ведь успешное образование подрастающего поколения базируется на профессиональном опыте.

Ключевые слова: *Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, проблемы технологий, средние профессиональные учреждения, 20 – летие изучения и развития естественнонаучных, точных и математических предметов в сфере науки и образования.*

PROBLEMS OF TEACHING PHYSICS IN SECONDARY VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

First of all, it is worth noting that in order to further improve the study of natural, exact and mathematical sciences, as well as expand the technical thinking of the younger generation, the founder of peace and national unity - the leader of the nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in his message to the Supreme Council (12/26/2019) declared 2020-2040 as "Twenty years of studying and developing natural science, exact and mathematical subjects in the field of science and education". Based on this proposal of the Leader of the Nation, in order to implement this program at a high level, higher pedagogical education institutions should train teachers who can competently approach the process of teaching subjects in secondary vocational educational institutions, because the successful education of the younger generation is based on professional experience.

Key words: *Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, technology issues, secondary vocational institutions, 20th anniversary of the study and development of natural sciences, exact and mathematical subjects in the field of science and education.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ёсумани Усмониён ассисенти кафедраи физика ва телекаммуникатсияи колеҷи техникии академик Муҳаммад Осимӣ.*

Сведение об авторе: *Ёсумани Усманиян, доцент кафедры физики и связи технического колледжа имени академика Мухаммада Осими.*

Information about the author: *Yosumani Osmanyan, docent of the Department of Physics and Communications of the Technical College named after Academician Muhammad Osimi.*

ТДУ:371.851

АМАЛИСОЗИИ ТАМОИЛИ АЛГОРИТМИИ ҲАЛЛИ СИСТЕМАИ МУОДИЛАҲО БО ТАРЗҲОИ ГУНОГУН

Маҳкамов М., Раҷабов Т., Каримзода Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Маълум аст, ки дар байни масъалаҳои курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаҳои ғайристандартӣ низ мавҷуданд. Барои ин гуна масъалаҳо дар

математика алгоритми ҳал мавҷуд нест. Агар омӯзгор ҳалли чунин масъалаҳоро ба хонандагон дар шакли тайёр пешкаш намояд, он гоҳ онҳо бояд ба масъалаҳо мустақилона назар намоянд ва кӯшиши дарёфти алгоритми ҳалли онҳо шаванд. Дар ҳамин андешаҳо бисёре аз методистон ва омӯзгорон дар фикри «беҳтарин фоида аз ин масъала бархурдор мешаванд», ки агар онҳо бе омодагии пешакӣ, онҳо гуногун мувофиқи мазмун ва усули ҳал» [9, с.6]. Ҳамин андешаро Д. Пойа дасттгири карда чунин мегӯяд: «Агар хоҳед, ки масъалаҳалкуниро азбар кунед, пас онҳоро ҳал кунед» [11, с.13]. Ҳамин тариқ, зери андешаҳои Д. Пойа, ки дар охири китоби «Как решать задачу» [11] як силсила усули умумии дарёфту ҷустуҷӯйи ҳалли масъалаҳои ғайристандартиро шинос шудан мумкин аст. Ҳамзамон дар истифодаи схемаҳои эврестикӣ аввал баъзе душвориро ошкор намудан зарур аст. Барои хонандагонро дар руҳияи мустақилона ҳалкунии масъалаҳои ғайристандартӣ ҳидоят кунем ва зарур аст, ки чунин амалҳоро иҷро кунанд:

1. Ба хонандагон додани донишҳои одитарини назарияи масъалаҳо. Ин донишҳоро дар ҳамгироии раванди ҳалли масъалаҳо дар ҳамаи марҳилаҳо ба онҳо шинос намоем.

2. Ташаккули устувори маҳорат ва малакаҳое, ки қисми таркибии ҳалли масъалаҳо мебошанд. Аз он ҷумла: маҳорати таҳлилкунии масъала, таҳияи моделҳои гуногуни он, амалисозии системаноки ҷустуҷӯйи усули ҳал, маҳорати санҷиш ва таҳқиқи ҳалли масъала ва натиҷаҳои он.

Ин ҳамон вақт амалӣ мешавад, ки агар системаи машқҳо дар ин ҷода таҳия шавад.

3. Шиносоии хонандагон бо методҳои асосии эврестикии ҳалли масъалаҳои мактабии математика ва дар онҳо ташаккул додани маҳорати устувории истифодаи методҳо дар ҳалли масъалаҳо мебошад.

Яке аз роҳҳои маъмули ҳалли системаҳо иваз кардани тағйирёбандаҳо мебошад. Фарз мекунем, ки дар система баъзе ифодаҳои такроршавандаро ошкор (ҷудо) карда тавонистем, ки он аз тағйирёбандаҳо иборат мебошад. Пас, агар ҳар кадоми онҳоро бо як ҳарфи нав ишора кунем (албатта, ифодаҳои гуногун бо ҳарфҳои гуногун), ба ибораи дигар, тағйирёбандаҳоро иваз кунем, пас системаи ҳосилшуда, ба системаи нисбатан нави номаълум табдил меёбад. Агар онро ҳал кардан муяссар шавад, пас барои пайдо кардани решаҳои системаи ибтидоӣ як ё якчанд системаи навро пеш меояд, ки номаълумҳои навро бо системаҳои аввала пайваст мекунанд.

Ҳамин тавр, ҳангоми ҳалли системаи муодилаҳои алгебравӣ, дар ин замина табдилдиҳиҳои гуногун, ки боиси пайдо шудани тарзҳои навро бо тарзҳои анъанавӣ мепайванданд, истифода карда шуданд.

Ҳангоми ҳалли системаҳо муҳим аст, ки ба ифодаҳои додашуда баргаштанро фаромӯш накунем.

Ҳангоми ҷустуҷӯйи тарзҳои нави ҳалли масъалаҳо, имконияти пайдо намудани робита байни тадиқотҳои дигари математика пайдо шудан имконпазир аст.

Масъалаи 1. Системаи муодилаҳои зеринро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} \dfrac{xy}{z} = \dfrac{15}{7}, \\ \dfrac{yz}{x} = \dfrac{35}{3}, \\ \dfrac{zx}{y} = \dfrac{21}{5}. \end{cases}$$

Ҳал. СҚР: $x \neq 0,\ y \neq 0,\ z \neq 0.$ Барои ҳал намудани системаи матлуб, тарзҳои гуногунро истифода намудан мумкин аст. Яке аз он, зарб намудани тарафҳои чап ва рости муодилаҳо бо ҳамдигар мебошад, ки онро дар системаи муодилаҳои мазкур татбиқ мекунем:

$$\frac{xy}{z}\cdot\frac{yz}{x}\cdot\frac{zx}{y} = \frac{15}{7}\cdot\frac{35}{3}\cdot\frac{21}{5} \text{ ё ки } xyz = 105.$$

Акнун ҳар ду тарафи муодилаи якуми системаро ба z^2, муодилаи дуюмро ба x^2 ва муодилаи сеюмро ба y^2 зарб намуда, системаи муодилаҳои зеринро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} xyz = 105, \\ \dfrac{xy}{z} \cdot z^2 = \dfrac{15}{7} \cdot z^2, \\ \dfrac{yz}{x} \cdot x^2 = \dfrac{35}{3} \cdot x^2, \\ \dfrac{zx}{y} \cdot y^2 = \dfrac{21}{5} \cdot y^2; \end{cases} \quad \begin{cases} xyz = 105, \\ xyz = \dfrac{15}{7} \cdot z^2, \\ xyz = \dfrac{35}{3} \cdot x^2, \\ xyz = \dfrac{21}{5} \cdot y^2; \end{cases}$$

Акнун дар муодилаҳои дуюм, сеюм ва чорум ба ҷойи xyz адади 105-ро ба тариқи зерин гузошта, онҳоро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} xyz = 105, \\ 105 = \dfrac{15}{7} \cdot z^2, \\ 105 = \dfrac{35}{3} \cdot x^2, \\ 105 = \dfrac{21}{5} \cdot y^2. \end{cases} \quad \begin{cases} z^2 = 105 \cdot \dfrac{7}{15}, \\ x^2 = 105 \cdot \dfrac{3}{35}, \\ y^2 = 105 \cdot \dfrac{5}{21}; \end{cases} \quad \begin{cases} z^2 = 49, \\ x^2 = 9, \\ y^2 = 25; \end{cases} \quad \begin{cases} z_{1,2} = \pm 7, \\ x_{1,2} = \pm 3, \\ y_{1,2} = \pm 5. \end{cases}$$

Пас, $x_1 = -3$, $y_1 = -5$, $z_1 = -7$ ва $x_2 = 3$, $y_2 = 5$, $z_2 = 7$ мешавад.

Ҷавоб: $(-3; -5; -7)$, $(3; 5; 7)$.

Масъалаи 2. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем: $\begin{cases} 7x + 9y + 7z = 53, \\ 9x + 7y + 7z = 51, \\ 7x + 7y + 9z = 57. \end{cases}$

Ҳал. Дар заминаи ҷамъи алгебравӣ ҳар се муодилаҳои системаро бо ҳамдигар ҷамъ мекунем:

$$7x + 9y + 7z + 9x + 7y + 7z + 7x + 7y + 9z = 53 + 51 + 57;$$

$$23x + 23y + 23z = 161 \text{ ё } x + y + z = 161 : 23 \text{ ё ки } x + y + z = 7.$$

Системаи муодилаҳои додашударо ба намуди зерин менависем:

$$\begin{cases} x + y + z = 7, \\ 7x + 9y + 7z = 53, \\ 9x + 7y + 7z = 51, \\ 7x + 7y + 9z = 57. \end{cases}$$

Барои ёфтани қиматҳои x, y ва z, ҳар ду тарафи муодилаи якумро ба 7 зарб мекунем:

$$\begin{cases} 7x + 7y + 7z = 49, \\ 7x + 9y + 7z = 53, \\ 9x + 7y + 7z = 51, \\ 7x + 7y + 9z = 57. \end{cases}$$

Акнун аз муодилаҳои дуюм, сеюм ва чорум, муодилаи якумро пай дар пай ба тариқи зерин тарҳ карда, қиматҳои x, y ва z-ро муайян мекунем:

$$\begin{cases} 7x + 7y + 7z = 49, \\ 7x + 9y + 7z - (7x + 7y + 7z) = 53 - 49, \\ 9x + 7y + 7z - (7x + 7y + 7z) = 51 - 49, \\ 7x + 7y + 9z - (7x + 7y + 7z) = 57 - 49; \end{cases} \quad \begin{cases} 7x + 7y + 7z = 49, \\ 7x + 9y + 7z - 7x - 7y - 7z = 4, \\ 9x + 7y + 7z - 7x - 7y - 7z = 2, \\ 7x + 7y + 9z - 7x - 7y - 7z = 8; \end{cases}$$

$$\begin{cases} x+y+z=7, \\ 2y=4, \\ 2x=2, \\ 2z=8; \end{cases} \begin{cases} x+y+z=7, \\ y=2, \\ x=1, \\ z=4. \end{cases}$$

Пас, $x=1$, $y=2$ ва $z=4$ мегардад. **Ҷавоб:** $(1;\ 2;\ 4)$.

Масъалаи 3. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} x^3y^2z^2 = 16, \\ x^2y^3z^2 = 32, \\ x^2y^2z^3 = \frac{1}{4}. \end{cases}$$

Ҳал. Дар заминаи зарби баробариҳо ҳар сеи муодилаҳоро бо ҳам зарб карда, пайдо мекунем:

$x^3y^2z^2 \cdot x^2y^3z^2 \cdot x^2y^2z^3 = 16 \cdot 32 \cdot \frac{1}{4}$ ё ки $x^7y^7z^7 = 2^7$. Аз ин ҷо $xyz = 2$ ҳосил мешавад.

Ҳар ду тарафи муодиларо ба квадрат бардошта, ҳосил мекунем:

$x^2y^2z^2 = 4$.

Акнун системаи муодилаҳои матлубро ба намуди зерин менависем:

$$\begin{cases} x^2y^2z^2 = 4, \\ x^3y^2z^2 = 16, \\ x^2y^3z^2 = 32, \\ x^2y^2z^3 = \frac{1}{4}. \end{cases}$$

Акнун пай дар пай муодилаҳои дуюм, сеюм ва чорумро ба муодилаи якум тақсим мекунем:

$$\begin{cases} x^2y^2z^2 = 4, \\ \frac{x^3y^2z^2}{x^2y^2z^2} = \frac{16}{4}, \\ \frac{x^2y^3z^2}{x^2y^2z^2} = \frac{32}{4}, \\ \frac{x^2y^2z^3}{x^2v^2z^2} = \frac{1}{4} : 4 \end{cases} \text{ ё ки } \begin{cases} x^2y^2z^2 = 4, \\ x = 4, \\ y = 8, \\ z = \frac{1}{16}. \end{cases}$$

Ҳамин тавр, $x=4$, $y=8$ ва $z=\frac{1}{16}$ мешавад. **Ҷавоб:** $(4;\ 8;\ 0{,}0625)$.

Масъалаи 4. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} x^2 + y^2 = 5, \\ y^2 + z^2 = 11, \\ y^2 = xz. \end{cases}$$

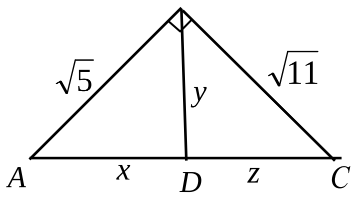

Ҳал. Тарзи якум. Тарзи геометрӣ. Системаи муодилаҳои мазкурро бо тарзи геометрӣ ҳал мекунем.

Мувофиқи теоремаи баръакси Пифагор агар квадрати як тарафи секунҷа ба суммаи квадратҳои ду тарафи дигараш баробар бошад, он гоҳ секунҷа росткунҷа мешавад, бинобар,

ин аз муодилаи $x^2+y^2=\left(\sqrt{5}\right)^2$, ададҳои x ва y катети секунҷаи росткунҷаи ABD ($\angle D$ - кунҷи рост) буда, $AB=\sqrt{5}$ гипотенуза мешавад.

Муодилаи дуюм $y^2+z^2=11$-ро муоина мекунем. Секунҷаи BDC -ро месозем, ки дар он y ва z катетҳо ва $BC=\sqrt{11}$ гипотенуза мебошад.

Мувофиқи теоремаи баръакс оид ба порчаҳои мутаносиб $\angle ABC=90^\circ$ шуда,

$$AC=x+z=\sqrt{AB^2+BC^2}=\sqrt{\left(\sqrt{5}\right)^2+\left(\sqrt{11}\right)^2}=\sqrt{5+11}=\sqrt{16}=4$$

мешавад.

Маълум аст, ки баландии аз қуллаи кунҷи рост гузаронидашуда, мутаносиби миёнаи проексияҳои катетҳо дар гипотенуза мешавад. Яъне,

$$\begin{cases} AB^2=AD\cdot AC, \\ BC^2=DC\cdot AC, \\ BD^2=AD\cdot DC. \end{cases}$$

Қиматҳои мувофиқро ба системаи муодилаҳои ҳосилшуда гузошта, пайдо мекунем:

$$\begin{cases} \left(\sqrt{5}\right)^2=x\cdot 4, \\ \left(\sqrt{11}\right)^2=z\cdot 4, \\ y^2=x\cdot z; \end{cases} \begin{cases} 5=x\cdot 4, \\ 11=z\cdot 4, \\ y^2=x\cdot z; \end{cases} \begin{cases} x=\frac{5}{4}, \\ z=\frac{11}{4}, \\ y^2=\frac{5}{4}\cdot\frac{11}{4}; \end{cases} \begin{cases} x=\frac{5}{4}, \\ z=\frac{11}{4}, \\ y^2=\frac{55}{16}; \end{cases} \begin{cases} x=\frac{5}{4}, \\ z=\frac{11}{4}, \\ y=\frac{\sqrt{55}}{4}. \end{cases}$$

Ҳангоми татбиқ намудани тарзи геометрии ҳалли масъалаҳои алгебравӣ, гум шудани решаҳо ба чашм мерасад, ки онро бо тезӣ ошкор кардан мумкин аст. Бинобар ин, баъди ёфтани решаҳои системаи муодилаҳо бо тарзи геометрӣ, ба онҳо решаҳои манфиро илова кардан зарур аст.

Ҳамин тариқ, решаҳои системаи муодилаҳои додашуда ба $x=\pm\frac{5}{4}$, $y=\pm\frac{11}{4}$ ва $z=\pm\frac{\sqrt{55}}{4}$ баробар мешаванд [7].

Тарзи дуюм. Тарзи алгебравӣ. Аз тарзи гузориш истифода бурда, аз муодилаи сеюм ба ҷои y^2, xz -ро ёфта, ба муодилаи якум ва дуюм мегузорем.

$$\begin{cases} x^2+y^2=5, \\ y^2+z^2=11, \\ y^2=xz; \end{cases} \begin{cases} x^2+xz=5, \\ xz+z^2=11, \\ y^2=xz. \end{cases}$$

Барои ҳал кардани системаи муодилаҳои ҳосилшуда, формулаи квадрати дуузваи зарби мухтасарро татбиқ мекунем. Барои ин аз тарзи ҷамъи алгебравӣ истифода намуда, муодилаҳои якум ва дуюми системаро ҷамъ карда, онро ба намуди зерин менависем:

$$\begin{cases} x^2+2xz+z^2=16, \\ x^2+xz=5, \\ xz+z^2=11, \\ y^2=xz. \end{cases}$$

Дар муодилаи якуми системаи ҳосилшуда, формулаи $(a+b)^2=a^2+2ab+b^2$-ро татбиқ карда, онро ҳал мекунем:

$$\begin{cases}(x+z)^2=16,\\ x^2+xz=5,\\ xz+z^2=11,\\ y^2=xz\end{cases} \text{ ё ки } \begin{cases}x+z=\pm4,\\ x^2+xz=5,\\ xz+z^2=11,\\ y^2=xz.\end{cases}$$

Аз муодилаҳои дуюм ва сеюми система ҳамзарбҳои умумиро бароварда, онро ба намуди зерин менависем:

$$\begin{cases}x+z=\pm4,\\ x(x+z)=5,\\ z(x+z)=11,\\ y^2=xz.\end{cases}$$

Аввал дар муодилаҳои дуюм ва сеюм ба ҷойи $x+z$ адади ±4-ро гузошта, қиматҳои x ва z-ро меёбем:

$$\begin{cases}x+z=\pm4,\\ x\cdot(\pm4)=5,\\ z\cdot(\pm4)=11,\\ y^2=xz;\end{cases} \begin{cases}x=\dfrac{5}{\pm4},\\ z=\dfrac{11}{\pm4},\\ y^2=\mathrm{xz};\end{cases} \begin{cases}x=\pm\dfrac{5}{4},\\ z=\pm\dfrac{11}{4},\\ y^2=xz.\end{cases}$$

Акнун қиматҳои x ва z-ро ба муодила сеюм гузошта, қимати y-ро меёбем:

$$\begin{cases}x=\pm\dfrac{5}{4},\\ z=\pm\dfrac{11}{4},\\ y^2=\pm\dfrac{5}{4}\cdot\left(\pm\dfrac{11}{4}\right);\end{cases} \begin{cases}x=\pm\dfrac{5}{4},\\ z=\pm\dfrac{11}{4},\\ y^2=\dfrac{55}{16};\end{cases} \begin{cases}x_{1,2}=\pm\dfrac{5}{4},\\ z_{1,2}=\pm\dfrac{11}{4},\\ y_{1,2}=\pm\dfrac{\sqrt{55}}{4}.\end{cases}$$

Пас, $x_1=\dfrac{5}{4}$, $y_1=\dfrac{\sqrt{55}}{4}$, $z_1=\dfrac{11}{4}$ ва $x_2=-\dfrac{5}{4}$, $y_2=-\dfrac{\sqrt{55}}{4}$, $z_2=-\dfrac{11}{4}$ мешавад.

Ҷавоб: $\left(-\dfrac{5}{4};-\dfrac{11}{4};-\dfrac{\sqrt{55}}{4}\right)$, $\left(\dfrac{5}{4};\dfrac{11}{4};\dfrac{\sqrt{55}}{4}\right)$.

Пас, аз ҳал кардани масъалаҳои заминавӣ, тасдиқотҳоро пай дар пай навишта, алгоритми ҳалро пайдо мекунем.

Барои муайян намудани дараҷаи душвории системаи муодилаҳо дар китобҳои дарсии алгебраи синфи 9-уми ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ чӣ гуна аст, баъзе аз онҳоро дар зер таҳлил мекунем.

Масъалаи 5. Системаи муодилаҳои зеринро ҳал мекунем [3, №454, с.73]; [12, с.96]:

$$\begin{cases}\dfrac{x^2}{y}+\dfrac{y^2}{x}=12,\\ \dfrac{1}{x}+\dfrac{1}{y}=\dfrac{1}{3}.\end{cases} \quad (1)$$

Ҳал. СҚР: $x\neq0$, $y\neq0$. Ҳар ду тарафи муодилаи якуми системаро ба ифодаи ғайринолии $\dfrac{1}{x^2y^2}$ зарб мекунем:

$$\begin{cases}\frac{x^2}{y}\cdot\frac{1}{x^2y^2}+\frac{y^2}{x}\cdot\frac{1}{x^2y^2}=12\cdot\frac{1}{x^2y^2},\\ \frac{1}{x}+\frac{1}{y}=\frac{1}{3};\end{cases}\quad \begin{cases}\frac{1}{y^3}+\frac{1}{x^3}=12\cdot\frac{1}{x^2y^2},\\ \frac{1}{x}+\frac{1}{y}=\frac{1}{3}.\end{cases}$$

Дар системаи муодилаҳои ҳосилшуда, гузориши $\frac{1}{x}=t$ ва $\frac{1}{y}=z$ истифода мекунем:

$$\begin{cases}z^3+t^3=12\cdot t^2z^2,\\ t+z=\frac{1}{3}.\end{cases}$$

Муодилаи якуми системаро зимни иҷрои табдилдиҳӣ ҳосил мекунем:

$$\begin{cases}(t+z)(t^2-tz+z^2)=12\cdot t^2z^2,\\ t+z=\frac{1}{3};\end{cases}\quad \begin{cases}(t+z)\left((t+z)^2-3tz\right)=12\cdot t^2z^2,\\ t+z=\frac{1}{3};\end{cases}$$

$$\begin{cases}\frac{1}{3}\left(\left(\frac{1}{3}\right)^2-3tz\right)=12\cdot(tz)^2,\\ t+z=\frac{1}{3};\end{cases}\quad \begin{cases}12\cdot(tz)^2+tz-\frac{1}{27}=0,\\ t+z=\frac{1}{3}.\end{cases}$$

Муодилаи квадратиро нисбат tz ҳал мекунем:

$$D=1^2-4\cdot12\cdot\left(-\frac{1}{27}\right)=1+\frac{16}{9}=\frac{25}{9};$$

$$(tz)_{1,2}=\frac{-1\pm\sqrt{\frac{25}{9}}}{2\cdot12}=\frac{-1\pm\frac{5}{3}}{24}=\frac{-3\pm5}{72}.$$

Аз ин ҷо $(tz)_1=\frac{-3+5}{72}=\frac{2}{72}=\frac{1}{36}$ ва $(tz)_2=\frac{-3-5}{72}=\frac{-8}{72}=-\frac{1}{9}$ мешавад.

Акнун ду системаи муодилаҳои зеринро тартиб дода, онҳоро ҳал мекунем:

$$1)\ \begin{cases}tz=\frac{1}{36},\\ t+z=\frac{1}{3}.\end{cases}\quad 2)\ \begin{cases}tz=-\frac{1}{9},\\ t+z=\frac{1}{3}.\end{cases}$$

Системаи муодилаҳои (1)-ро ҳал мекунем:

$$\begin{cases}tz=\frac{1}{36},\\ t+z=\frac{1}{3};\end{cases}\quad \begin{cases}t\left(\frac{1}{3}-t\right)=\frac{1}{36},\\ z=\frac{1}{3}-t;\end{cases}\quad \begin{cases}t^2-\frac{1}{3}t+\frac{1}{36}=0,\\ z=\frac{1}{3}-t;\end{cases}\quad \begin{cases}t^2-2\cdot\frac{1}{6}\cdot t+\left(\frac{1}{6}\right)^2=0,\\ z=\frac{1}{3}-t;\end{cases}$$

$$\begin{cases}\left(t-\frac{1}{6}\right)^2=0,\\ z=\frac{1}{3}-t;\end{cases}\quad \begin{cases}t-\frac{1}{6}=0,\\ z=\frac{1}{3}-t;\end{cases}\quad \begin{cases}t=\frac{1}{6},\\ z=\frac{1}{3}-\frac{1}{6};\end{cases}\quad \begin{cases}t=\frac{1}{6},\\ z=\frac{1}{6}.\end{cases}$$

Системаи муодилаҳои (2)-ро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} tz=-\frac{1}{9}, \\ t+z=\frac{1}{3}; \end{cases} \begin{cases} t\left(\frac{1}{3}-t\right)=-\frac{1}{9}, \\ z=\frac{1}{3}-t; \end{cases} \begin{cases} t^2-\frac{1}{3}t-\frac{1}{9}=0, \\ z=\frac{1}{3}-t. \end{cases}$$

Муодилаи квадратиро ҳал мекунем:

$$D=\left(-\frac{1}{3}\right)^2-4\cdot\left(-\frac{1}{9}\right)=\frac{1}{9}+\frac{4}{9}=\frac{5}{9};$$

$$t_{2,3}=\frac{-\left(-\frac{1}{3}\right)\pm\sqrt{\frac{9}{9}}}{2}=\frac{\frac{1}{3}\pm\frac{\sqrt{5}}{3}}{2}=\frac{1\pm\sqrt{5}}{6};\ z_{2,3}=\frac{1}{3}-t_{2,3}=\frac{1}{3}-\frac{1\pm\sqrt{5}}{6}=\frac{1\mp\sqrt{5}}{6}.$$

Акнун ба тағйирёбандаи ибтидоӣ баргашта, қиматҳои x -ро муайян мекунем.

1) Ҳангоми $t=\frac{1}{6}$ ва $z=\frac{1}{6}$ будан: $\frac{1}{x}=\frac{1}{6}$ ё ки $x_1=6$ ва $\frac{1}{y}=\frac{1}{6}$ ё ки $y_1=6$ мешавад.

2) Ҳангоми $t_2=\frac{1+\sqrt{5}}{6}$ ва $z_2=\frac{1-\sqrt{5}}{6}$ будан: $x_2=\frac{1}{t}=\frac{1}{\frac{1+\sqrt{5}}{6}}=\frac{6}{1+\sqrt{5}}=$

Барои аз махраҷ озод намудани радикал, сурат ва махраҷи касри $\frac{6}{1+\sqrt{5}}$ -ро мувофиқи хосияти каср ба ҳамроҳшудаи $1+\sqrt{5}$, ифода $1-\sqrt{5}$ зарб мекунем:

$$=\frac{6\left(1-\sqrt{5}\right)}{\left(1+\sqrt{5}\right)\left(1-\sqrt{5}\right)}=\frac{6\left(1-\sqrt{5}\right)}{1-\left(\sqrt{5}\right)^2}=\frac{6\left(1-\sqrt{5}\right)}{-4}=\frac{-3+3\sqrt{5}}{2};\ y_2=\frac{1}{z_2}=\frac{1}{\frac{1-\sqrt{5}}{6}}=\frac{6}{1-\sqrt{5}}=$$

Барои аз махраҷ озод намудани радикал, сурат ва махраҷи касри $\frac{6}{1-\sqrt{5}}$ -ро тибқи хосияти каср ба ҳамроҳшудаи $1-\sqrt{5}$ ифода $1+\sqrt{5}$ зарб мекунем:

$$=\frac{6\left(1+\sqrt{5}\right)}{\left(1-\sqrt{5}\right)\left(1+\sqrt{5}\right)}=\frac{6\left(1+\sqrt{5}\right)}{1-\left(\sqrt{5}\right)^2}=\frac{6\left(1+\sqrt{5}\right)}{-4}=-\frac{3}{2}\left(1+\sqrt{5}\right).$$

3) Ҳангоми $t_3=\frac{1-\sqrt{5}}{6}$ ва $z_3=\frac{1+\sqrt{5}}{6}$ будан:

$$x_3=\frac{1}{t}=\frac{1}{\frac{1-\sqrt{5}}{6}}=\frac{6}{1-\sqrt{5}}=\frac{6\left(1+\sqrt{5}\right)}{\left(1-\sqrt{5}\right)\left(1+\sqrt{5}\right)}=\frac{6\left(1+\sqrt{5}\right)}{1-\left(\sqrt{5}\right)^2}=\frac{6\left(1+\sqrt{5}\right)}{-4}=\frac{-3-3\sqrt{5}}{2};$$

$$y_3=\frac{1}{z}=\frac{1}{\frac{1+\sqrt{5}}{6}}=\frac{6}{1+\sqrt{5}}=\frac{6\left(1-\sqrt{5}\right)}{\left(1+\sqrt{5}\right)\left(1-\sqrt{5}\right)}=\frac{6\left(1-\sqrt{5}\right)}{1-\left(\sqrt{5}\right)^2}=\frac{6\left(1-\sqrt{5}\right)}{-4}=\frac{-3+3\sqrt{5}}{2}.$$

Дар натиҷа, $x_1=6$, $x_2=\frac{-3+3\sqrt{5}}{2}$, $x_3=\frac{-3-3\sqrt{5}}{2}$ ва $y_1=6$, $y_2=\frac{-3+3\sqrt{5}}{2}$, $y_3=\frac{-3-3\sqrt{5}}{2}$ гардид.

Ҷавоб: $(6;6)$, $\left(\frac{-3+3\sqrt{5}}{2};\frac{-3-3\sqrt{5}}{2}\right)$, $\left(\frac{-3-3\sqrt{5}}{2};\frac{-3+3\sqrt{5}}{2}\right)$.

Ҳалли системаи муодилаҳои (1) дар китоби дарсии алгебраи синфи 9-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Усмонов Н. ва Пиров Р. ба намуди зерин оварда шудааст [14, с.96]:

«Маълум, ки $x \neq 0$ ва $y \neq 0$ аст. Инро ба ҳисоб гирифта системаро дар шакли

$$\begin{cases} x^3 + y^3 = 12xy, \\ 3(x+y) = xy \end{cases}$$

менависем, ки он симметрӣ аст. Табдилдиҳиро давом дода системаи ба аввала баробарқувваи

$$\begin{cases} u^3 - 3uv = 12v, \\ 3u = v \end{cases} \text{ ва ё } \begin{cases} u(u^2 - 9u - 36) = 0, \\ 3u = v \end{cases}$$

-ро ҳосил мекунем.

Азбаски $x \neq 0$ ва $y \neq 0$ аст, пас $u \neq 0$ ва $v \neq 0$ мешавад. Аз ин ҷо

$$\begin{cases} u^2 - 9u - 36 = 0, \\ 3u = v \end{cases}$$

мешавад, ки аз он

$$\begin{cases} u_1 = 12, \\ v_1 = 36 \end{cases} \text{ ва } \begin{cases} u_2 = -3, \\ v_2 = -9 \end{cases}$$

ҳосил мешавад. Системаҳои ба онҳо баробарқувваи

$$\begin{cases} x + y = 12, \\ xy = 36; \end{cases} \quad \begin{cases} x + y = -3, \\ xy = -9 \end{cases}$$

-ро пайдо намуда, ҳалҳои онҳоро меёбем. Ҳақиқатан ҳам ин решаҳои пайдошуда ҳалҳои системаи аввала ҳам мебошанд».

Агар ба раванди ҳалли системаи муодилаҳои дар китоби дарсӣ овардашуда, назар кунем, алгоритми ҳалли он барои хонанда пурра кушода дода нашудааст.

Бояд қайд намуд, ки бо чунин тарз набояд маводи таълимиро ба хонандагон пешниҳод намуд, чунки маводи китоби дарсӣ на ин кӣ ба омӯзгор равона карда мешавад, балки он барои хонандагон тавсия дода мешавад.

Аз ин лиҳоз, ҳангоми омода кардани китобҳои дарсӣ бояд, раванди алгоритми ҳалро ба хонанда пурра кушода дода шавад, хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳои дигар, онро ҳамчун алгоритми тобеъ истифода бурда тавонад. Пас, алгоритми ҳалли масъалаҳо пурра қадам ба қадам дар китобҳои дарсӣ пешниҳод карда шавад.

Системаи муодилаҳои ғайрихатии дараҷаи дуюмро аз китоби алгебраи синфи 9-уми Ҷумҳурии Қазоқистон Шыныбеков А.Н., Шыныбеков Д.А., Жумабаев Р.Н. муоина мекунем [16. с. 27, №1(136,1)].

Бояд қайд намоем, ки китоби алгебраи синфи 9-уми Шыныбеков А.Н. ва дигарон барои синфҳои 9-уми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пешбинӣ шуда, як қатор хусусиятҳои хоси худро дорад. Аз ин рӯ, китоби дарсии "Алгебраи синфи 9" ҳам мисли китоби дарсии "Алгебраи синфи 8" универсалӣ мебошад", дар он ҳам маводи барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ҳам маводи барномаи таълимии муассисаҳои таҳсилоти синфҳои амиқомӯзии математика пурра фаро гирифта шудаанд. Ғайр аз ин, ҳамаи супоришҳои сатҳи омодагии мактаббачагон «С», ки асосан барои синфҳои амиқомӯзии математика пешбинӣ мебошад. Бо вуҷуди ин, хонандагони дорои маҳорату малакаи баланди математикӣ дошта, метавонанд ин маводро мустақилона берун аз дарс омӯзанд.

Системаи муодилаҳоро аз барои сатҳи "С" муоина мекунем.

Масъалаи 6. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} \dfrac{5}{x^2 + xy} + \dfrac{4}{y^2 + xy} = \dfrac{13}{6}, \\ \dfrac{8}{x^2 + xy} - \dfrac{1}{y^2 + xy} = 1. \end{cases}$$

Ҳал. СҚР: $x \neq 0$, $y \neq 0$. Аз шакли системаи муодилаҳои овардашуда, бо тезӣ муайян кардан мумкин аст, онро бо тарзи гузориш ҳал кардан мумкин аст.

Бинобар ин, системаи муодилаҳоро ба намуди зерин менависем:

$$\begin{cases} 5\cdot\dfrac{1}{x^2+xy}+4\cdot\dfrac{1}{y^2+xy}=\dfrac{13}{6}, \\ 8\cdot\dfrac{1}{x^2+xy}-\dfrac{1}{y^2+xy}=1. \end{cases} \quad (1)$$

Акнун дар системаи муодилаҳо аз тарзи ворид кардани тағйирёбандаи нав истифода мекунем:

$$\frac{1}{x^2+xy}=t;\ \frac{1}{y^2+xy}=z.\ (2)$$

Акнун системаи (1)-ро ба намуди зерин менависем:

$$\begin{cases} 5\cdot t+4\cdot z=\dfrac{13}{6}, \\ 8\cdot t-z=1. \end{cases} (3)$$

Ҳар ду тарафи муодилаи дуюми системаи муодилаҳои (3)-ро ба 4 зарб карда, онро бо тарзи ҷамъкунӣ ҳал мекунем:

$$\begin{cases} 5\cdot t+4\cdot z=\dfrac{13}{6}, \\ 32\cdot t-4z=4; \end{cases} \begin{cases} 5\cdot t+4\cdot z+32\cdot t-4z=\dfrac{13}{6}+4, \\ 32\cdot t-4z=4; \end{cases} \begin{cases} 37\cdot t=\dfrac{37}{6}, \\ 8\cdot t-z=1; \end{cases}$$

$$\begin{cases} t=\dfrac{37}{6}:37, \\ 8\cdot t-z=1; \end{cases} \begin{cases} t=\dfrac{1}{6}, \\ 8\cdot\dfrac{1}{6}-z=1; \end{cases} \begin{cases} t=\dfrac{1}{6}, \\ \dfrac{4}{3}-z=1; \end{cases} \begin{cases} t=\dfrac{1}{6}, \\ z=\dfrac{4}{3}-1; \end{cases} \begin{cases} t=\dfrac{1}{6}, \\ z=\dfrac{1}{3}. \end{cases}$$

Қиматҳои t ва z -ро ба (2) гузошта, системаи муодилаҳои ҳосилшударо ҳал мекунем:

$$\begin{cases} \dfrac{1}{x^2+xy}=\dfrac{1}{6}, \\ \dfrac{1}{y^2+xy}=\dfrac{1}{3}; \end{cases} \begin{cases} x^2+xy=6, \\ y^2+xy=3. \end{cases} (4)$$

Системаи муодилаҳои (4)-ро низ бо тарзи ҷамъкунӣ ҳал мекунем:

$$\begin{cases} x^2+xy+y^2+xy=6+3, \\ y^2+xy=3; \end{cases} \begin{cases} x^2+2xy+y^2=9, \\ y^2+xy=3; \end{cases} \begin{cases} (x+y)^2=9, \\ y^2+xy=3; \end{cases} \begin{cases} x+y=\pm 3, \\ y(y+x)=3; \end{cases}$$

$$\left[\begin{cases} x+y=3, \\ y(y+x)=3, \end{cases} \\ \begin{cases} x+y=-3, \\ y(y+x)=3; \end{cases}\right. \left[\begin{cases} x+y=3, \\ y\cdot 3=3, \end{cases} \\ \begin{cases} x+y=-3, \\ y\cdot(-3)=3; \end{cases}\right. \left[\begin{cases} x+y=3, \\ y=3:3, \end{cases} \\ \begin{cases} x+y=-3, \\ y=3:(-3); \end{cases}\right. \left[\begin{cases} x+y=3, \\ y=1, \end{cases} \\ \begin{cases} x+y=-3, \\ y=-1; \end{cases}\right. \left[\begin{cases} x+1=3, \\ y=1, \end{cases} \\ \begin{cases} x-1=-3, \\ y=-1; \end{cases}\right. \left[\begin{cases} x_1=2, \\ y_1=1, \end{cases} \\ \begin{cases} x_2=-2, \\ y_2=-1; \end{cases}\right.$$

Пас, $x_1=2$, $y_1=1$ ва $x_2=-2$, $y_2=-1$ мешавад. **Ҷавоб:** $(-2;-1), (2;1)$.

Масъалаи 7. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем: $\begin{cases} \dfrac{x^3}{y}=8+3xy, \\ \dfrac{y^3}{x}=10-xy. \end{cases}$

Ҳал. СҚР: $x\neq 0$, $y\neq 0$. **Тарзи зарби муодилаҳо.** Тарафҳои чап ва рости муодилаҳои якум ва дуюмро бо ҳам зарб мекунем:

$$\frac{x^3}{y}\cdot\frac{y^3}{x}=(8+3xy)(10-xy);$$

$$x^2y^2=80+22xy-3x^2y^2;$$

$$4(xy)^2-22xy-80=0 \text{ ё ки } 2(xy)^2-11xy-40=0.$$

Муодилаи квадратиро нисбат ба тағйирёбандаи xy ҳал мекунем:

$$D=(-11)^2-4\cdot 2\cdot(-40)=121+320=441=21^2;$$

$$(xy)_{1,2}=\frac{-(-11)\pm\sqrt{21^2}}{2\cdot 2}=\frac{11\pm 21}{4}.$$

Аз ин ҷо $(xy)_1=\frac{11+21}{4}=\frac{32}{4}=8$; $(xy)_2=\frac{11-21}{4}=\frac{-10}{4}=-\frac{5}{2}$ мешавад.

Акнун ду системаи муодилаҳои зеринро тартиб медиҳем:

$$1)\ \begin{cases} xy=8, \\ \frac{x^3}{y}=8+3xy. \end{cases} \quad 2)\ \begin{cases} xy=-\frac{5}{2}, \\ \frac{x^3}{y}=8+3xy. \end{cases}$$

Системаи якуми муодилаҳоро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} xy=8, \\ \frac{x^3}{y}=8+3xy; \end{cases} \begin{cases} xy=8, \\ \frac{x\cdot x^3}{x\cdot y}=8+3xy; \end{cases} \begin{cases} xy=8, \\ \frac{x^4}{8}=8+3\cdot 8; \end{cases} \begin{cases} xy=8, \\ x^4=32\cdot 8; \end{cases} \begin{cases} xy=8, \\ x^4=2^8; \end{cases}$$

$$\begin{cases} xy=8, \\ x=\pm\sqrt[4]{2^8}; \end{cases} \begin{cases} xy=8, \\ x=\pm 2^2; \end{cases} \begin{cases} xy=8, \\ x=\pm 4; \end{cases} \begin{cases} \left[\begin{matrix} xy=8, \\ x=4; \end{matrix}\right. \\ \left[\begin{matrix} xy=8, \\ x=-4; \end{matrix}\right. \end{cases} \begin{cases} \left[\begin{matrix} 4\cdot y=8, \\ x=4; \end{matrix}\right. \\ \left[\begin{matrix} -4\cdot y=8, \\ x=-4; \end{matrix}\right. \end{cases} \begin{cases} \left[\begin{matrix} y=8:4, \\ x=4; \end{matrix}\right. \\ \left[\begin{matrix} y=8:(-4), \\ x=-4; \end{matrix}\right. \end{cases} \begin{cases} \left[\begin{matrix} y_1=2, \\ x_1=4. \end{matrix}\right. \\ \left[\begin{matrix} y_2=-2, \\ x_2=-4. \end{matrix}\right. \end{cases}$$

Акнун системаи муодилаҳои дуюмро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} xy=-\frac{5}{2}, \\ \frac{x^3}{y}=8+3xy; \end{cases} \begin{cases} xy=-\frac{5}{2}, \\ \frac{x^4}{xy}=8+3xy; \end{cases} \begin{cases} xy=-\frac{5}{2}, \\ \frac{x^4}{-\frac{5}{2}}=8+3\cdot\left(-\frac{5}{2}\right); \end{cases}$$

$$\begin{cases} xy=-\frac{5}{2}, \\ -\frac{2x^4}{5}=8-\frac{15}{2}; \end{cases} \begin{cases} xy=-\frac{5}{2}, \\ -\frac{2x^4}{5}=\frac{16}{2}; \end{cases} \begin{cases} xy=-\frac{5}{2}, \\ x^4=-20. \end{cases}$$

Муодилаи $x^4=-20$ дар соҳаи ададҳои ҳақиқӣ ҳал надорад.

Ҷавоб: $(4;\ 2),\ (-4;\ -2)$.

Масъалаи 8. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем: $\begin{cases} x^2+3xy+x+2y^2-y-6=0, \\ x^2-5xy-3x+6y^2+13y-28=0. \end{cases}$

Ҳал. Системаи муодилаҳои матлубро бо тарзҳои ҷамъкунӣ ва гузориш ҳал карда наметавонем. Боз як тарзи ҳалли системаи муодилаҳо мавҷуд аст, онро дар мактаб асосан ба хонандагон шинос карда намешаванд. Барои татбиқи тарзи мазкур, муодилаҳои якум ва дуюмро ҳамчун муодилаи квадратӣ нисбат ба x ё ки y ҳал кардан мумкин аст.

Акнун муодилаҳои системаро зимни табдилдиҳиҳо ба намуди муодилаи квадратии стандартӣ навишта, онро ҳал мекунем:

$$x^2+(3y+1)x+2y^2-y-6=0;$$

$$D=(3y+1)^2-4(2y^2-y-6)=9y^2+6y+1-8y^2+4y+24=$$
$$=y^2+10y+25=(y+5)^2.$$

$$x_{1,2}=\frac{-(3y+1)\pm\sqrt{(y+5)^2}}{2}=\frac{-3y-1\pm(y+5)}{2};$$

$$x_1=\frac{-3y-1+y+5}{2}=\frac{-2y+4}{2}=-y+2;$$

$$x_2=\frac{-3y-1-(y+5)}{2}=\frac{-3y-1-y-5}{2}=\frac{-4y-6}{2}=-2y-3.$$

Пас, $x^2+(3y+1)x+2y^2-y-6=(x-(-y+2))(x-(-2y-3))=$

$=(x+y-2)(x+2y+3)$ ё $x^2+(3y+1)x+2y^2-y-6=(x+y-2)(x+2y+3)$

мешавад.

Ҳамин тариқ, аз муодилаи якум $(x+y-2)(x+2y+3)=0$-ро ҳосил кардем.

Инчунин муодилаи дуюми системаро табдил дода, онро ба ҳамзарбҳо ҷудо мекунем:

$x^2-5xy-3x+6y^2+13y-28=0$;

$x^2-(5y+3)x+6y^2+13y-28=0$;

$D=(5y+3)^2-4(6y^2+13y-28)=$

$=25y^2+30y+9-24y^2-52y+112=y^2-22y+121=(y-11)^2$.

$$x_{1,2}=\frac{5y+3\pm\sqrt{(y-11)^2}}{2}=\frac{5y+3\pm(y-11)}{2};$$

$$x_1=\frac{5y+3+y-11}{2}=\frac{6y-8}{2}=3y-4;$$

$$x_2=\frac{5y+3-(y-11)}{2}=\frac{5y+3-y+11}{2}=\frac{4y+14}{2}=2y+7.$$

Пас, аз татбиқи тарзи ба ҳамзарбҳо ҷудокунӣ пайдо мекунем:

$x^2-(5y+3)x+6y^2+13y-28=(x-(3y-4))(x-(2y+7))=(x-3y+4)(x-2y-7)$ ё

$x^2-(5y+3)x+6y^2+13y-28=(x-3y+4)(x-2y-7)$.

Ҳамин тариқ, аз муодилаи дуюм $(x-3y+4)(x-2y-7)=0$ пайдо гардид.

Акнун системаи муодилаҳои додашударо ба намуди зерин менависем:

$$\begin{cases}(x+y-2)(x+2y+3)=0,\\(x-3y+4)(x-2y-7)=0.\end{cases}$$

Системаи муодилаҳои ҳосил шуда, ба чор системаи муодилаҳои хаттии зерин баробарқувва мешаванд:

1) $\begin{cases}x+y-2=0,\\x-3y+4=0.\end{cases}$ **2)** $\begin{cases}x+y-2=0,\\x-2y-7=0.\end{cases}$ **3)** $\begin{cases}x+2y+3=0,\\x-3y+4=0.\end{cases}$ 4) $\begin{cases}x+2y+3=0,\\x-2y-7=0.\end{cases}$

Системаи муодилаҳои ҳосилшударо ҳал мекунем:

1) $-\begin{cases}x+y-2=0,\\x-3y+4=0;\end{cases}$ $\begin{cases}x+y-2-(x-3y+4)=0,\\x-3y+4=0;\end{cases}$ $\begin{cases}4y-6=0,\\x-3y+4=0;\end{cases}$

$\begin{cases}4y=6,\\x-3y+4=0;\end{cases}$ $\begin{cases}y=1{,}5,\\x-3\cdot1{,}5+4=0;\end{cases}$ $\begin{cases}y=1{,}5,\\x-0{,}5=0;\end{cases}$ $\begin{cases}y_1=1{,}5,\\x_1=0{,}5.\end{cases}$

2) $-\begin{cases}x+y-2=0,\\x-2y-7=0;\end{cases}$ $\begin{cases}x+y-2-(x-2y-7)=0,\\x-2y-7=0;\end{cases}$ $\begin{cases}3y+5=0,\\x-2y-7=0;\end{cases}$

$\begin{cases}y=-\frac{5}{3},\\x-2\cdot\left(-\frac{5}{3}\right)-7=0;\end{cases}$ $\begin{cases}y=-\frac{5}{3},\\x+\frac{10}{3}-7=0;\end{cases}$ $\begin{cases}y=-\frac{5}{3},\\x-\frac{11}{3}=0;\end{cases}$ $\begin{cases}y_2=-\frac{5}{3},\\x_2=\frac{11}{3}.\end{cases}$

3) $-\begin{cases}x+2y+3=0,\\x-3y+4=0;\end{cases}$ $\begin{cases}x+2y+3-(x-3y+4)=0,\\x-3y+4=0;\end{cases}$ $\begin{cases}5y-1=0,\\x-3y+4=0;\end{cases}$

$$\begin{cases} y=\frac{1}{5}, \\ x-3\cdot\frac{1}{5}+4=0; \end{cases} \begin{cases} y=\frac{1}{5}, \\ x+\frac{17}{5}=0; \end{cases} \begin{cases} y_3=\frac{1}{5}, \\ x_3=-\frac{17}{5}. \end{cases}$$

4) $-\begin{cases} x+2y+3=0, \\ x-2y-7=0; \end{cases} \begin{cases} x+2y+3-(x-2y-7)=0, \\ x-2y-7=0; \end{cases} \begin{cases} 4y+10=0, \\ x-2y-7=0; \end{cases}$

$$\begin{cases} y=-\frac{5}{2}, \\ x-2\cdot\left(-\frac{5}{2}\right)-7=0; \end{cases} \begin{cases} y=-\frac{5}{2}, \\ x+5-7=0; \end{cases} \begin{cases} y_4=-\frac{5}{2}, \\ x_4=2. \end{cases}$$

Пас, системаи муодилаҳо ба ҷуфти ҳалҳои зерин соҳиб шуд.

Ҷавоб: $\left(\frac{1}{2};\frac{3}{2}\right), \left(\frac{11}{3};-\frac{5}{3}\right), \left(-\frac{17}{4};\frac{1}{5}\right), \left(2;-\frac{5}{2}\right)$.

Акнун як системаи муодилаҳои ғайрихатиро (№ 3, 89) аз китоби алгебраи синфи 9-уми ҷумҳурии Беларусия Арефева И.Г. ва Пирютко О.Н. муоина мекунем [1. с.168].

Масъалаи 9. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем: $\begin{cases} 2x^2+xy-2x-y=5, \\ 2x^2-3xy-2x+3y=1. \end{cases}$

Ҳал. СҚР: $x\neq 0$, $y\neq 0$. Системаи муодилаҳои додашуда, ба системаи муодилаҳои дар боло овардашуда монандӣ дорад. Бинобар ин системаи муодилаҳои матлубро ба монанди системаи дар боло овардашуда ҳал мекунем. Барои ин муодилаи якуми системаро ҳамчун муодилаи квадратӣ нисбат ба тағйирёбандаи x ҳал мекунем:

$$2x^2+xy-2x-y=5;\ 2x^2+(y-2)x-(y+5)=0;$$

$$D=(y-2)^2+4(y+5)=y^2-4y+4+4y+20=y^2+24.$$

Дискриминанти муодилаи квадратӣ квадрати пурраро ташкил накард, бинобар ин тарзи интихоб кардашударо дар системаи додашуда татбиқ карда наметавонем.

Акнун тарзи тарҳкунии муодилаҳои системаро татбиқ мекунем:

$$\begin{cases} 2x^2+xy-2x-y=5, \\ 2x^2-3xy-2x+3y=1; \end{cases} \begin{cases} 2x^2+xy-2x-y=5, \\ 2x^2+xy-2x-y-(2x^2-3xy-2x+3y)=5-1; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 2x^2+xy-2x-y=5, \\ 4xy-4y=4; \end{cases} \begin{cases} 2x^2+\underline{xy-y}-2x=5, \\ xy-y=1; \end{cases} \begin{cases} 2x^2+1-2x-5=0, \\ xy-y=1; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 2x^2-2x-4=0, \\ xy-y=1; \end{cases} \begin{cases} x^2-x-2=0, \\ xy-y=1; \end{cases} \begin{cases} (x^2-1)+(-x-1)=0, \\ xy-y=1; \end{cases}$$

$$\begin{cases} (x-1)(x+1)-(x+1)=0, \\ xy-y=1; \end{cases} \begin{cases} (x+1)(x-1-1)=0, \\ xy-y=1; \end{cases} \begin{cases} (x+1)(x-2)=0, \\ xy-y=1; \end{cases}$$

$$\begin{cases} \left[\begin{array}{l} x+1=0, \\ x-2=0, \end{array}\right. \\ xy-y=1; \end{cases} \left[\begin{array}{l} \begin{cases} x+1=0, \\ xy-y=1, \end{cases} \\ \begin{cases} x-2=0, \\ xy-y=1; \end{cases} \end{array}\right. \left[\begin{array}{l} \begin{cases} x=-1, \\ -1\cdot y-y=1, \end{cases} \\ \begin{cases} x=2, \\ 2\cdot y-y=1; \end{cases} \end{array}\right. \left[\begin{array}{l} \begin{cases} x=-1, \\ -2y=1, \end{cases} \\ \begin{cases} x=2, \\ y=1; \end{cases} \end{array}\right. \left[\begin{array}{l} \begin{cases} x_1=-1, \\ y_1=-0{,}5, \end{cases} \\ \begin{cases} x_2=2, \\ y_2=1. \end{cases} \end{array}\right.$$

Ҷавоб: $(-1;\ 0{,}5), (2;1)$.

Системаи муодилаҳои ғайрихатии дуюмро аз китоби алгебраи синфи 9-уми Ҷумҳурии Қирғизистон Иманалиев М., Асанов А., Жусупов К. ва Искандаров С. муоина мекунем [4. саҳ.49, № 22, в)].

Масъалаи 10. Системаи муодилаҳоро ҳал мекунем: $\begin{cases} (x^2+1)(y^2+1)=10, \\ (x+y)(xy-1)=3. \end{cases}$

Ҳал. СҚР: $x \neq 0$, $y \neq 0$, $x + y \neq 0$. Муодилаи якуми системаро табдил медиҳем:

$(x^2+1)(y^2+1) = x^2y^2 + x^2 + y^2 + 1 = x^2y^2 + (x+y)^2 - 2xy + 1$ ё

$x^2y^2 + (x+y)^2 - 2xy + 1 = 10$;

$x^2y^2 + (x+y)^2 - 2xy - 9 = 0$;

$x^2y^2 - 2xy + 1 + (x+y)^2 - 9 - 1 = 0$;

$(xy-1)^2 + (x+y)^2 - 10 = 0$.

Системаи муодилаҳои матлубро ба намуди зерин навишта, онро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} (xy-1)^2 + (x+y)^2 - 10 = 0, \\ xy - 1 = \dfrac{3}{x+y}. \end{cases}$$

Қимати $xy - 1 = \dfrac{3}{x+y}$ -ро ба муодилаи якуми системаи муодилаҳои охирон мегузорем:

$\left(\dfrac{3}{x+y}\right)^2 + (x+y)^2 - 10 = 0$ ё $\dfrac{9}{(x+y)^2} + (x+y)^2 - 10 = 0$.

Азбаски $x + y \neq 0$ аст, бинобар ин ҳар ду тарафи муодилаи охиронро ба $(x+y)^2$ зарб мекунем:

$((x+y)^2)^2 - 10(x+y)^2 + 9 = 0$.

Аз тарафи чапи муодилаи ҳосилшуда, квадрати пурра ҷудо мекунем:

$((x+y)^2)^2 - 2\cdot 5\cdot (x+y)^2 + 5^2 - 5^2 + 9 = 0$;

$((x+y)^2 - 5)^2 - 16 = 0$.

Тарафи чапи муодилаи мазкурро низ ба ҳамзарбҳо ҷудо мекунем:

$((x+y)^2 - 5)^2 - 4^2 = 0$;

$((x+y)^2 - 5 - 4)((x+y)^2 - 5 + 4) = 0$;

$((x+y)^2 - 9)((x+y)^2 - 1) = 0$.

Дохили қавсҳоро низ ба ҳамзарбҳо ҷудо мекунем:

$((x+y)^2 - 3^2)((x+y)^2 - 1^2) = 0$;

$(x+y-3)(x+y+3)(x+y-1)(x+y+1) = 0$.

Ҳамин тавр, чор муодилаҳои зеринро ҳосил мекунем:

1) $x+y-3=0$; 2) $x+y+3=0$; 3) $x+y-1=0$; 4) $x+y+1=0$.

Акнун чор системаи муодилаҳои зеринро тартиб дода, онҳоро ҳал мекунем:

1) $\begin{cases} x+y-3=0, \\ xy-1=\dfrac{3}{x+y}. \end{cases}$ 2) $\begin{cases} x+y+3=0, \\ xy-1=\dfrac{3}{x+y}. \end{cases}$ 3) $\begin{cases} x+y-1=0, \\ xy-1=\dfrac{3}{x+y}. \end{cases}$ 4) $\begin{cases} x+y+1=0, \\ xy-1=\dfrac{3}{x+y}. \end{cases}$

Системаи муодилаҳои ҳосилшударо пай дар пай ҳал мекунем:

1) $\begin{cases} x+y-3=0, \\ xy-1=\dfrac{3}{x+y}; \end{cases}$ $\begin{cases} x+y=3, \\ xy-1=\dfrac{3}{3}; \end{cases}$ $\begin{cases} x+y=3, \\ xy-1=1; \end{cases}$ $\begin{cases} y=3-x, \\ x(3-x)-2=0; \end{cases}$

$\begin{cases} y=3-x, \\ 3x-x^2-2=0; \end{cases}$ $\begin{cases} y=3-x, \\ x^2-3x+2=0; \end{cases}$ $\begin{cases} y=3-x, \\ (x^2-x)+(-2x+2)=0; \end{cases}$

$\begin{cases} y=3-x, \\ x(x-1)-2(x-1)=0; \end{cases}$ $\begin{cases} y=3-x, \\ (x-1)(x-2)=0; \end{cases}$

$$\begin{cases} y = 3 - x, \\ \left[\begin{array}{l} x - 1 = 0, \\ x - 2 = 0; \end{array}\right. \end{cases} \begin{cases} y = 3 - x, \\ \left[\begin{array}{l} x = 1, \\ x = 2; \end{array}\right. \end{cases} \left[\begin{array}{l} \begin{cases} y = 3 - x, \\ x = 1, \end{cases} \\ \begin{cases} y = 3 - x, \\ x = 2; \end{cases} \end{array}\right. \left[\begin{array}{l} \begin{cases} y = 3 - 1, \\ x = 1, \end{cases} \\ \begin{cases} y = 3 - 2, \\ x = 2; \end{cases} \end{array}\right. \left[\begin{array}{l} \begin{cases} y_1 = 2, \\ x_1 = 1, \end{cases} \\ \begin{cases} y_2 = 1, \\ x_2 = 2. \end{cases} \end{array}\right.$$

2) $\begin{cases} x + y + 3 = 0, \\ xy - 1 = \dfrac{3}{x + y}. \end{cases} \begin{cases} x + y = -3, \\ xy - 1 = \dfrac{3}{-3}; \end{cases} \begin{cases} x + y = -3, \\ xy - 1 = -1; \end{cases} \begin{cases} y = -3 - x, \\ xy = 0. \end{cases}$

Азбаски мувофиқи СҚР-и муодила $x \neq 0$, $y \neq 0$ аст, пас системаи муодилаҳои охирон реша надорад.

3) $\begin{cases} x + y - 1 = 0, \\ xy - 1 = \dfrac{3}{x + y}; \end{cases} \begin{cases} x + y = 1, \\ xy - 1 = \dfrac{3}{1}; \end{cases} \begin{cases} x + y = 1, \\ xy - 1 = 3; \end{cases} \begin{cases} y = 1 - x, \\ x(1 - x) - 4 = 0; \end{cases} \begin{cases} y = 1 - x, \\ x - x^2 - 4 = 0; \end{cases} \begin{cases} y = 3 - x, \\ x^2 - x + 4 = 0. \end{cases}$

Дискриминанти муодилаи квадратиро меёбем:

$D = (-1)^2 - 4 \cdot 4 = 1 - 16 = -1 < 0$.

Пас, системаи муодилаҳои сеюм низ ҳал надоштааст.

Системаи муодилаҳои чорумро ҳал мекунем:

4) $\begin{cases} x + y + 1 = 0, \\ xy - 1 = \dfrac{3}{x + y}; \end{cases} \begin{cases} x + y = -1, \\ xy - 1 = \dfrac{3}{-1}; \end{cases} \begin{cases} x + y = -1, \\ xy - 1 = -3; \end{cases} \begin{cases} y = -1 - x, \\ x(-1 - x) + 2 = 0; \end{cases} \begin{cases} y = -1 - x, \\ -x - x^2 + 2 = 0; \end{cases}$

$\begin{cases} y = -1 - x, \\ x^2 + x - 2 = 0. \end{cases}$

Муодилаи квадратиро ҳал мекунем: $D = 1^2 - 4 \cdot (-2) = 1 + 8 = 9$.

Ҳамин тариқ, $x_{3,4} = \dfrac{-1 \pm \sqrt{9}}{2} = \dfrac{-1 \pm 3}{2}$ шуда, $x_3 = \dfrac{-1 + 3}{2} = \dfrac{2}{2} = 1$ ва $x_4 = \dfrac{-1 - 3}{2} = \dfrac{-4}{2} = -2$ мешавад.

Қиматҳои $y_{3,4}$ -ро меёбем:

$y_3 = -1 - x_3 = -1 - 1 = -2$ ва $y_4 = -1 - x_4 = -1 - (-2) = -1 + 2 = 1$.

Системаи муодилаҳои додашуда, дорои чор ҷуфт реша гардиданд.

Ҷавоб: $(1;\ 2), (2;\ 1), (1;\ -2), (-2;\ 1)$.

Ду системаи муодилаҳое, ки дар китоби алгебраи синфи 9-уми Кузнецова Е. П., Муравьева Г. Л., Шнеперман Л. Б. ва Ящин Б. Ю. [7, с.178, № 3.68, 6), 7)]-и Ҷумҳурии Белоруссия оварда шудааст, муоина мекунем:

1) $\begin{cases} \dfrac{x^2 - xy - 2x - y}{6} - \dfrac{4y^2 - 2x^2 + 9x + 4y}{3} = \dfrac{1}{2}, \\ \dfrac{8x + 9y}{6} - \dfrac{x - 7y}{4} = 13; \end{cases}$

2) $\begin{cases} \dfrac{x^2 + y^2 + 2x - 3y - 4}{3} + \dfrac{11x - y + xy}{6} = 19\dfrac{1}{2}, \\ \dfrac{2x - 4y}{3} - \dfrac{5x - 11y}{8} = \dfrac{5}{12}. \end{cases}$

Системаи муодилаҳои овардашударо танҳо тариқи ёфта гузоштани яке номаълумҳо ба дигар муодила ҳал кардан мумкин аст. Аммо, барои иҷрои ин ҳисобкунӣ вақти хеле зиёд сарф шуда, мумкин қадар 20-30 дақиқа тӯл кашад. Аз ин лиҳоз, ҳангоми интихоби масъалаҳо барои ҳалли он меъёри вақти сарф мешударо низ бояд ба инобат гирифт.

Аммо, чунин системаи муодилаҳоро дар маҳфилҳои математикони ҷавон муоина кардан мақсаднок мебошад.

Аз ҳалли системаи муодилаҳои мазкур бармеояд, ки ҳалли масъала аз интихоби дурусти тарзи ҳал вобастагии ҷиддӣ доштааст. Пас, интихоби дурусти ҳал ба 80-90%-и ҳалли масъала баробарқувва аст.

Акнун як системаи ду муодилаҳои ғайрихатии дараҷаи дуюми сеномаълумаро аз китоби алгебраи синфи 9-уми Ҷумҳурии Украина Истер А.С. муоина мекунем, ки он дар қисми “Масъалаҳои дараҷаашон мушкил” оварда шудааст [5. саҳ. 241, №5. №1082].

Масъалаи 11. Системаи ду муодилаҳои сеномаълумаро ҳал мекунем:

$$\begin{cases} x+y+z=4, \\ 2xy-z^2=16. \end{cases}$$

Ҳал. Аз муодилаи якуми системаи муодилаҳо $z=4-x-y$-ро ёфта, онро ба муодилаи дуюми система гузошта, системаи муодилаҳои ҳосилшударо ҳал мекунем:

$$\begin{cases} z=4-x-y, \\ 2xy-z^2=16; \end{cases} \begin{cases} z=4-x-y, \\ 2xy-(4-x-y)^2=16; \end{cases} \begin{cases} z=4-x-y, \\ (4-x-y)^2-2xy+16=0; \end{cases}$$

$$\begin{cases} z=4-x-y, \\ 16+x^2+y^2-8x-8y+2xy-2xy+16=0; \end{cases} \begin{cases} z=4-x-y, \\ x^2+y^2-8x-8y+32=0. \end{cases}$$

Муодилаи дуюми системаи муодилаҳоро бо тарзи гурӯҳбандӣ ба суммаи квадратҳо табдил медиҳем:

$$\begin{cases} z=4-x-y, \\ (x^2-8x+16)+(y^2-8y+16)=0; \end{cases} \begin{cases} z=4-x-y, \\ (x-4)^2+(y-4)^2=0. \end{cases}$$

Азбаски суммаи квадратҳои дилхоҳ ададҳо ғайриманфӣ мебошанд, бинобар ин муодилаи дуюми системаи муодилаҳои охирон ҳангоми $x-4=0$ ва $y-4=0$ будан ба нол баробар мешаванд.

Пас, $x=4$ ва $y=4$ шуда, $z=4-x-y=4-4-4=-4$ мешавад. **Ҷавоб:** $(4;\ 4;\ -4)$.

Аз раванди ҳалли системаи муодилаҳои мазкур мушоҳида намудем, чунин системаи муодилаҳо барои хонандагони синфи 9-ум хеле мушкил аст. Аммо он барои тайёрӣ ба озмунҳо мувофиқат менамояд.

Системаи муодилаҳое, ки дар ин қисми “Масъалаҳои дараҷаашон мушкил” оварда шудааст, баробар вазнии онҳо ба инобат гирифта нашудаанд. Барои мисол, якчанд системаи муодилаҳое, ки баъди №1082 оварда шудааст, онҳо нисбатан хеле сода буда, барои ҳалли онҳо вақти зиёдатӣ талаб намекунад. Масалан, №1083. Ҳамаи ҳалҳои системаи муодилаҳоро ёбед [5]:

$$1)\ \begin{cases} x+y+xy=7, \\ x^2+y^2+xy=13; \end{cases} \quad 2)\ \begin{cases} x^2+y^2=34, \\ x+y+xy=23. \end{cases}$$

Ҳангоми ҳалли системаи муодилаҳо, истифода бурдани тарзҳои гуногуни ҳалли масъалаҳо барои ташаккули тафаккури мантиқии хонандагон, муқоисаи раванди ҳал ва санҷидани ҷавобҳои ҳосилшуда, мадад менамояд. Аз ин рӯ, мувофиқи вақти соати дарсӣ ва берун аз дарсӣ истифода бурдани тарзҳои гуногун зарур мебошад. Бо татбиқи тарзҳои гуногун дар ҳалли масъалаҳо хонандагонро ба эҷодкорӣ ҳидоят менамоем.

Зимни нақшаи ташаккули фарҳангӣ алгоритми хонандагон мавриди таълими алгебраи синфҳои 7-9 тавассути робитаҳои мутаасили математики амалӣ мешаванд. Ин робитаҳои мутаасил ба воситаи ҳалли мисолу масъалаҳо роҳандозӣ мешавад. Чунин имкониятҳо бештар тавассути ҳалли муодилаҳо ва системаи муодилаҳо сурат мегирад.

АДАБИЁТ:

1.Арефьва И.Г., Пирютко О.Н. Алгебра. Учебное пособие для 9 класса учреждений общего среднего образования с русским языком обучения. Минск «Народная асвета», 2019. 333 с.

2.Дорофеев Г.В., Суворова С.Б., Бунимович Е.А. и др. Алгебра. Учебник для учащихся 9 класса общеобразовательных организаций. –М.: Просвещение, 2010. – 304 с.

3.Литвиненко В.Н., Мордкович А.Г. Практикум по элементарной математике: Алгебра. Тригонометрия. - М.: Просвещение, 1991. – 352 с.

4.Иманалиев М., Асанов А., Жусупов К., Искандаров С. Алгебра: Жалпы билим беруучу орта мектептин 9-кл. учун окуу китеби. –Онд., 3-бас. –Бишкек: “Билим-компьютер”, 2012. -224 б.

5.Истер А.С. Алгебра: учебн. для 9-го кл. общеобразоват. учеб. завед. –Киев: Генеза, 2017. – 264 с.

6.Кузнецова Е. П., Муравьева Г. Л., Шнеперман Л. Б., Ящин Б. Ю. Алгебра : учеб. пособие для 9-го кл. учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения. - 4-е изд., испр. и доп. - Минск : Народная асвета, 2014. - 287 с.

7.Маҳкамов М. Методҳои ҳалли системаи муодилаҳо. Дастури методӣ барои хонандагон, донишҷӯён, омӯзгорон ва толибилмон. – Душанбе: Маориф, 2020. – 232 с.

8.Мордкович А.Г. Алгебра. 9 кл.: Учеб. Для общеобразовател. учреждений. -4-ое изд. –М.: Мнемозина, 2002. -192 с.

9.Нешков К.И., Семушин А.Д. Функции задач в обучении. //Математика в школе, №3, с.5-11, 1971 г.

10.Никольский С.М., Потапов М.К. Решетников Н.Н., Шевкин А.В. Алгебра. Учебник для учащихся 9 класса общеобразовательных организаций. –М.: Просвещение, ОАО "Московские учебники", 2006. – 260 с.

11.Пойа Д. Как решать задачу: пер. с англ. – М.: Учпедгиз, 1959. – 216 с.

12.Рубин А.Г., Чулков П.В. Алгебра. 9 класс: учебник для организаций, осуществляющих образовательную деятельность. –М.: Баласс, 2015. -208 с.

13.Солтан Г.Н., Солтан А.Е., Жумадилова А.Ж. Алгебра: учебник для учащихся 9 класса общеобразовательной школы. –Кокшету: Келешек-2030, 2019. -320 с.

14.Усмонов Н., Пиров Р. Алгебра. Китоби дарсӣ барои синфи 9-и мактабҳои таҳсилоти умумӣ. Душанбе: 2013. 224 саҳ.

15.Шыныбеков А.Н., Шыныбеков Д.А., Жумабаев Р.Н. Алгебра: Учебник для 8 класса общеобразовательной школы. –Алматы: Атамура, 2018. -208 стр.

16.Шыныбеков А.Н., Шыныбеков Д.А., Жумабаев Р.Н. Алгебра: Учебник для 9 класса общеобразовательной школы. –Алматы: Атамура, 2019. -224 стр.

АМАЛИСОЗИИ ТАМОИЛИ АЛГОРИТМИИ ҲАЛЛИ СИСТЕМАИ МУОДИЛАҲО БО ТАРЗҲОИ ГУНОГУН

Дар мақолаи мазкур зикр мегардад, ки байни масъалаҳои курси математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаҳои ғайристандартӣ низ мушоҳида мегарданд.

Маълум карда шудааст, ки барои ин гуна масъалаҳо дар математика алгоритми ҳал мавҷуд нест.

Аз тарафи муаллиф ошкор гардидааст, ки агар омӯзгор ҳалли чунин масъалаҳоро ба хонандагон дар шакли тайёр пешкаш намояд, мустақилона дарёфти алгоритми ҳалли онҳо ба миён меояд.

Инчунин қайд гардидааст, шиносоии хонандагон бо методҳои асосии эврестикии ҳалли масъалаҳои мактабии математика ва дар онҳо ташаккул додани маҳорати устувории истифодаи методҳо дар ҳалли масъалаҳо мебошад.

Муаллиф муайян намудааст, ки яке аз роҳҳои маъмули ҳалли системаҳо иваз кардани тағйирёбандаҳо мебошад.

Зикр менамояд, ки агар ба хонандагон онро ҳал кардан муяссар шавад, пас барои пайдо кардани решаҳои системаи ибтидоӣ як ё якчанд системаи навро пеш меояд, ки номаълумҳои навро бо системаҳои аввала пайваст мекунанд.

Муаллиф ба хулосае омадааст, ки ҳангоми ҳалли системаи муодилаҳои алгебравӣ, ҳалли системаҳо муҳим аст.

Калидвожаҳо: *Алгоритм, тамоил, муодила, система, алгебра 7-9, ҳад, тарзҳои гуногун, тасдиқотҳои математикӣ, тарзи ҷамъкунӣ, тарзи геометрӣ, тарзи воридкунии номаълуми нав, тарзи зарби муодилаҳои система, масъалаҳои ғайристандартӣ, таҳлили китобҳои дарсии алгебраи синфҳои 7-9.*

РЕАЛИЗАЦИЯ АЛГОРИТМИЧЕСКОГО ПОДХОДА К РЕШЕНИЮ СИСТЕМЫ УРАВНЕНИЙ РАЗЛИЧНЫМИ СПОСОБАМИ

Отмечается, что среди задач курса математики общеобразовательных учреждений наблюдаются и нестандартные задачи.

Известно, что алгоритма решения подобных задач в математике не существует.

Автором выявлено, что если преподаватель представит учащимся решение таких задач в готовом виде, у них производиться возможностьи самостоятельного их решения.

Отмечается, что ознакомление учащихся с основными эвристическими методами решения школьных математических задач и развивать у них умение использовать методы при решении задач являеться из преоритетных проблем обучении математики.

В статье анализируется алгоритмический подход к решениям настандартных математических задач и его связывает с процесом решения системы уравнений.

Далее рассматривается несколько системы уравнений, которые можно отнести к задаче нестандартного типа. Затем находит различные основы поиски решения системы уравнения. А также анализируется составления алгоритм их решения.

Делается вывод, что данный материал окажет практических помощь учителям математики для организации внеурочных мероприятий по математике в средних общеобравовательных учреждений.

Ключевые слова: *алгоритм, подход, уравнение, система, алгебры 7-9, решение, различные приёмы, математические утверждения, приёмы сложения, геометрический способ, приём введения новый неизвестный, способ умнажения уравнения, нестандартные задачи, анализ учебников алгебры 7-9 классов.*

IMPLEMENTATION OF AN ALGORITHMIC APPROACH TO SOLVING A SYSTEM OF EQUATIONS IN VARIOUS WAYS.

It is noted that among the tasks of the mathematics course of general education institutions there are also non-standard tasks.

It is known that there is no algorithm for solving such problems in mathematics.

The author found that if the teacher presents students with a ready-made solution to such problems, they will have the opportunity to solve them independently.

It is noted that familiarizing students with the main heuristic methods for solving school mathematical problems and developing their ability to use methods when solving problems is one of the priority problems of teaching mathematics.

The article analyzes the algorithmic approach to solving non-standard mathematical problems and connects it with the process of solving a system of equations.

Further, several systems of equations are considered that can be attributed to a non-standard type of problem. Then various bases for searching for a solution to the system of equations are found. And the algorithm for their solution is also analyzed by composition.

It is concluded that this material will provide practical assistance to mathematics teachers in organizing intracurricular activities in mathematics in secondary comprehensive schools.

Key words: *algorithm, approach, equation, system, algebra 7-9, solution, various techniques, mathematical statements, addition techniques, geometric method, to get of a new unknown introduction, method of multiplying an equation, non-standard problems, analysis of algebra textbooks for grades 7-9.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Маҳкамов Мамадҷон – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, кафедраи методикаи таълими математика, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент. Суроға: 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: (+992) 935 85 10 55. E-mail: Mahkamov_M51@mail.ru*

Раҷабов Тағоймурод Бобоқулович – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, кафедраи таҳсилоти ибтидоӣ, доктори илмҳои педагогӣ, профессор. Суроға: 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: (+992) 935 06 34 12.

Каримзода Тоҳир Худойназар - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, кафедраи асосҳои технологияи информатсионӣ, унвонҷӯй. Суроға: 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: (+992) 885 88 44 25. E-mail: tahir_karim1973@mail.ru

Сведение об авторах: *Махкамов Мамадджон. – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, кафедра методики математического образования, кандидат педагогический наук, доцент. Адрес: 734003, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121. Телефон: (+992) 935 85 10 55. E-mail: Mahkamov_M51@mail.ru*

Раджабов Тагоймурод Бобокулович – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, кафедра начального образования, доктор педагогических наук, профессор. Адрес: 734003, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121.Телефон: (+992) 935 06 34 12.

Каримзода Тохир Худойназар - Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, кафедра основ информационных технологий, соискатель. Адрес: 734003, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121. Телефон: (+992) 885 88 44 25. E-mail: tahir_karim1973@mail.ru

Information about the authors: *Mahkamov Mamadjon. – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, of Methods of Mathematical Education, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Address: 734003, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 121. Phone: (+992) 935 85 10 55. E-mail: Mahkamov_M51@mail.ru*

Rajabov Tagoymurod Bobokulovich – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Department of Primary Education, Doctor of Pedagogical Sciences, and Professor. Address: 734003, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 121. Phone: (+992) 935 06 34 12.

Karimzoda Tohir Khudoynazar – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, of Fundamentals of Information Technologies, applicant. Address: 734003, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 121. Phone: (+992) 885 88 44 25. E-mail: tahir_karim1973@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ - ОДНА ИЗ ПЕРВОСТЕПЕННЫХ ЗАДАЧ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мусоджонзода Д.
соискатель Института развития образования
имени Абдурахмона Джоми Академии образования Таджикистана

Существенное изменение взглядов на ценности современного образования потребовало создания нового образовательного продукта, основой которого становится деятельностный подход. Сущность этого подхода заключается не в информированности обучающегося, не в усвоении и репродукции учебного материала, а в самостоятельном мотивированном поиске информации, ее интерпретации, обработке и анализе с целью получения нового знания, т.е., в исследовательской деятельности. Введение в педагогические технологии элементов исследовательской деятельности учащихся позволяет педагогу не столько учить, сколько помогать ребенку учиться, направлять его познавательную деятельность [4].

Содержание учебного предмета «Химия» позволяет развивать необходимые для научно – исследовательской деятельности умения обучающихся, содействует полноте раскрытия их исследовательских способностей.

Основная нагрузка в формировании исследовательских умений и навыков на уроках химии ложится на лабораторный практикум, который является сочетанием экспериментальной задачи и теоретической работы. Нами выяснено, что большинство учащихся испытывают сложности при формулировании целей и задач, лежащих в основе химического эксперимента, при построении плана эксперимента, а также в анализе полученных результатов.

Для успешного формирования исследовательских умений и осуществления учебно-исследовательской деятельности требуется специфическое личностное образование, которое определяется комплексом таких относительно автономных составляющих, как поисковая активность, дивергентное и конвергентное мышление. Для диагностики исходного уровня и динамики развития исследовательских умений обучающихся использовался комплекс методик: стандартные методы измерения дивергентного и конвергентного мышления, опросник для педагогов по оцениванию уровня сформированности исследовательских умений и поисковой активности детей среднего и старшего школьного возраста; наблюдение за проявлениями исследовательского поведения в разных условиях [8].

В результате анкетирования было установлено, что высокий уровень дивергентного, конвергентного мышления и исследовательских способностей наблюдается в среднем у 37% учащихся, средний – у 32%, низкий - у 30% учащихся.

Результаты диагностики позволили определить основные направления работы по формированию исследовательских умений школьников, а также корректировать ее с учетом индивидуальных особенностей конкретных учащихся.

Целью современного образования является, в первую очередь, развитие свойств личности, необходимых человеку для осуществления социально-значимой деятельности.

В Государственном образовательном стандарте приоритетом названо формирование универсальных учебных действий. Компетентностный подход выдвигает на первое место не информированность ученика, а умение решать проблемы, возникающие в реальных жизненных ситуациях. В связи с этим актуальным становится развитие исследовательских умений учащихся [11].

В связи с чем, в соответствии с этими требованиями выпускник среднего общеобразовательного учреждения должен обладать следующими личностными характеристиками:

- креативный и критически мыслящий, активно и целенаправленно познающий мир, осознающий ценность образования и науки, труда и творчества для человека и общества;
- владеющий основами научных методов познания окружающего мира;
- мотивированный на творчество и инновационную деятельность;
- готовый к сотрудничеству, способный осуществлять учебно-исследовательскую, проектную и информационно-познавательную деятельность.

Успешность человека в обществе во многом определяется способностью грамотно планировать, предсказывать результаты и находить эффективные средства проверки правильности и значимости своей деятельности и, безусловно, способностью качественно осуществлять, внедрять результаты и анализировать последствия этой деятельности. Все вышеперечисленные действия в точности соответствуют логике проведения любого

исследования [6]. С этим видом деятельности человек сталкивается ещё в школе, поэтому необходимость формирования и развития исследовательских способностей учащихся является одной из первостепенных задач современного образования.

Одним из возможных способов решения данной задачи является такая организация деятельности учащегося на уроках и во внеурочное время, которая способствует развитию исследовательских умений и навыков.

Таким образом, обнаруживается *противоречие* между потребностью общества и школы в личности, способной осуществлять учебно-исследовательскую, проектную и информационно-познавательную деятельность и недостаточной сформированностью исследовательских умений у выпускников общеобразовательных учреждений; между учебными целями, поставленными школьной программой и недостаточной мотивацией школьников к процессу обучения.

Ведущая педагогическая идея заключается в развитии исследовательских умений у учащихся посредством создания системы заданий и использовании ее на уроках химии и во внеурочной деятельности.

Научный и организационный вклад в разработку проблем исследовательской деятельности образовательного процесса внесли Ю.К. Бабанский, М.И. Махмутов, Г.И. Щукина, Г.И. Прокофьев. В настоящий момент существуют различные подходы к определению видов исследовательской деятельности, к которым относят поисковую, экспериментальную, междисциплинарную, проектную, техническую, творческую и другие виды, осуществляемые как на уроках, так и во внеурочное время [5].

Необходимость развития исследовательских способностей учащихся признавалась многими известными педагогами прошлого. Значимость процесса исследования неоднократно подчеркивали в своих работах Я. А. Коменский, Ж. Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци, А. Дистервег [7].

Одним из первых сторонников метода открытия или исследования как основы обучения детей является Я. Коменский. Научный метод познания (фактически то же, что и метод исследования или открытия) рассматривался Дж. Дьюи в качестве связующего принципа обучения в школе, страдающей многопредметностью, неупорядоченностью и репродуктивностью. Причины и особенности проявления исследовательской активности изучались такими учёными, как Д. Берлайн, А. В. Брушлинский, П. Я. Гальперин, Л. И. Кругликов, В. Т. Кудрявцев, И. Я. Лернер, А. Н. Поддьяков, К. Хатт, Б. Финк, А. Крапп и др. [9]. Теоретические основы и экспериментальные методы диагностики исследовательских способностей разрабатывали А.И. Савенков, А.Н. Поддьяков, Е.М. Раздульева, М.Н. Жафярова, Т.А. Егорова, С.Ю. Белоус, А.Г. Колинец [12].

Учебно-исследовательская деятельность учащихся – процесс совместной деятельности учащегося и педагога по выявлению сущности изучаемых явлений и процессов, по открытию, систематизации новых знаний, поиску закономерностей [13].

Для успешного осуществления учебной деятельности человеку требуются специальные исследовательские умения, к которым относятся:

–умение оперативно находить информацию, используя различные источники; умение наблюдать, моделировать реальные ситуации и проводить виртуальные эксперименты (получение информации);

–умение определять и классифицировать понятия;

–умение видеть различные подходы к решению проблемы, анализировать имеющийся материал, делать выводы и умозаключения (обработка информации);

–умение структурировать материал и представлять его в удобном виде, готовить и оформлять тексты собственных докладов;

–умение интерпретировать результаты, защищать идеи и выводы своих исследовательских работ (представление информации) [13].

Исследовательские умения рассматриваются как сложные умения, состоящие из трёх основных компонентов: мотивационного, который формируется под воздействием целей новой деятельности; содержательного, включающего систему знаний об исследовательской деятельности и операционного, включающего уже имеющуюся у человека систему умений и навыков.

Формирование и развитие исследовательских умений напрямую зависит от того, насколько сформированы элементарные умения и навыки, составляющие операционный компонент данного исследовательского умения, а также от того, насколько сформированы у

учащихся исследовательские знания, используемые в умении оперировать исследовательскими терминами и понятиями [7].

В психолого-педагогической литературе ведется многолетняя дискуссия, касающаяся вопросов определения и классификации понятий «умение» и «навык». Существует точка зрения, что умение - более высокая психологическая категория, чем навыки. Педагоги-практики придерживаются обратной точки зрения. Умение и навык есть способность совершать то или иное действие. Различаются они по степени (уровню) овладения данным действием.

Умение - это способность к действию, не достигшему наивысшего уровня сформированности, совершаемому полностью сознательно.

Навык - это способность к действию, достигшему наивысшего уровня сформированности, совершаемому автоматизировано, без осознания промежуточных шагов.

Умение - это промежуточный этап овладения новым способом действия, основанный на каком-либо правиле (знании) и соответствующий правильному использованию знания в процессе решения определенного класса задач, но еще не достигший уровня навыка [10].

Умение обычно соотносят с уровнем, выражающимся на начальном этапе в форме усвоенного знания (правила, определения и т.п.), которое понято учащимися и может быть произвольно воспроизведено. В последующем процессе практического использования этого знания оно приобретает некоторые операциональные характеристики, выступая в форме правильно выполняемого действия, регулируемого этим правилом. В случае каких-либо возникающих трудностей учащийся обращается к правилу с целью контроля за выполняемым действием или при работе над допущенными ошибками.

Навыки - это автоматизированные компоненты сознательного действия человека, которые вырабатываются в процессе его выполнения. Навык возникает как сознательно автоматизируемое действие и затем функционирует как автоматизированный способ его выполнения. То, что данное действие стало навыком, означает, что ученик в результате упражнения приобрел возможность осуществлять данную операцию, не делая ее выполнение своей сознательной целью.

Это значит, что когда мы формируем в процессе обучения у ученика способность совершать какое-то действие, то сначала он выполняет это действие развернуто, фиксируя в сознании каждый шаг совершаемого действия, т.е. способность выполнять действие формируется сначала как умение. По мере тренировки и выполнения этого действия умение совершенствуется, процесс выполнения действия свертывается, промежуточные шаги этого процесса перестают осознаваться, действие выполняется полностью автоматизировано - у ученика образуется навык в выполнении этого действия, т.е. умение переходит в навык.

Но в ряде случаев, когда действие сложное, и его выполнение состоит из многих шагов, при любом совершенствовании действия оно остается умением, не превращаясь в навык.

Таким образом, термин "умение" имеет два значения:

1) первоначальный уровень овладения каким-либо простым действием. В этом случае навык рассматривается как высший уровень овладения этим действием, автоматизированное его выполнение: умение переходит в навык;

2) способность осознанно выполнять сложное действие с помощью ряда навыков. В этом случае навык - это автоматизированное выполнение элементарных действий, из которых состоит сложное действие, выполняемое с помощью умения [10].

По мнению А. Шацкого учебно-исследовательская деятельность учащихся – это такая форма организации учебно-воспитательной работы, которая связана с решением учащимися творческой, исследовательской задачи с заранее неизвестным результатом [2].

Организация учебно-исследовательской работы крайне затруднительна, если в детях не развивались отдельные исследовательские умения, способности.

В этимологии слова «исследование» заключено указание на то, что нужно извлечь нечто «из следа», т.е. восстановить некоторый порядок вещей по косвенным признакам, случайным предметам. Следовательно, уже здесь заложено понятие о способности личности сопоставлять, анализировать факты и прогнозировать ситуацию, т.е. понятие об основных умениях, требуемых от исследователя [2].

К исследовательским умениям относятся:

–умение самостоятельно генерировать идеи, т. е. изобретать способ действия, привлекая знания из различных областей;

–самостоятельный поиск недостающей информации в информационном поле (книги, архивы, СМИ, Интернет);

–умение устанавливать предмет и объект исследования;

–умение ставить цели и задачи исследования;

–способность видеть противоречия и проблемы, выдвигать гипотезы;

–умение собирать, классифицировать, анализировать, систематизировать новую информацию, устанавливать причинно-следственные связи;

–умение оценивать результаты, формулировать выводы;

–умение находить варианты решения проблемы, выбирать методы исследования, планировать эксперимент;

–кратко и логично излагать мысли, обосновывать собственную точку зрения;

–умение оформить результаты достижений [3].

И, по мнению А. Н. Поддьякова, «в настоящее время важнейшим направлением познавательного развития человека считается развитие комплекса исследовательских способностей, обеспечивающего деятельность в новых и сложных многофакторных средах, в многочисленных сетях комплексных взаимодействий (природных, техногенных, социальных, политических, информационных и т. д.)» [9].

Результаты участия школьников в конференциях и конкурсах различного уровня также свидетельствуют о развитии исследовательских умений учащихся.

Таким образом, последовательное использование системы различных типов заданий при организации исследовательской работы на уроках химии и внеурочной исследовательской работы учащихся способствуют созданию на уроках химии условий, благоприятных для развития исследовательских умений учащихся и позволяют сформировать у учащихся достаточно высокий уровень исследовательских умений, что, в свою очередь, позволяет обеспечить конкурентоспособность выпускников при поступлении в вузы и способствует успешному вузовскому обучению.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Батаева, Е.В. Формирование исследовательских умений / Е.В. Батаева // Химия: методика преподавания в школе. – 2003, № 8.- С. 13-20, № 1. – С. 22-27.

2.Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве / Под редакцией к. пс. н. А. Обухова. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. - 612 с.

3.Карпене, Т.И. Учебно-исследовательская деятельность как универсальная основа развития познавательных способностей учащихся / Т.И. Карпене // Исследовательская работа школьников. – 2007. – №1. - С. 19-21.

4.Кикоть, Е. Н. Основы исследовательской деятельности [Текст]: Учеб. пособие для лицеистов / Е. Н. Кикоть. - Калининград, 2002. – 420 с.

5.Крысько, В. Г. Психология и педагогика: Схемы и комментарии / В. Г. Крысько. - М.: Владос-прес, 2001. - 368 с.

6.Обухов, А.С. Развитие исследовательской деятельности учащихся / А.С. Обухов.– М.: «Прометей», МПГУ, 2006. – 224 с.

7.Олейникова, О. Д. Введение в психологию и технологию научно исследовательской деятельности [Текст]: Учеб. пособие / О. Д. Олейникова, Т. В.Сидорина, А. А. Чечулин, Л. А.Худорошко. - Новосибирск, 1999. - 220 с.

8.Портал психологических изданий PsyJournals.ru. [Электронный ресурс]// http://psyjournals.ru/.

9.Постова, Е.Г. Изучение уровня развития исследовательских способностей одаренных подростков / Е.Г. Постова // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. XXXVI междунар. науч.-практ. конф. - Новосибирск: СибАК,.2014. – Вып. 1. –С.36 - 38.

10.Савенков Александр Ильич Психологические основы исследовательского обучения школьников http://www.alsak.ru/item/56-4.html

11.Стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» апрели соли 2009 №206 тасдиқ шудааст // - Душанбе, Вазорати маориф ва илми ҶТ, 2009. – 18 с.

12.Тяглова, Е.В. Исследовательская деятельность учащихся по химии / Е.В.Тяглова. – М.:Глобус, 2007. - 65

13.Хуторской, А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения [Текст]: Учеб. пособие / А.В. Хуторской. – С.-Пб.: ПИТЕР, 2004. – 541 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ - ОДНА ИЗ ПЕРВОСТЕПЕННЫХ ЗАДАЧ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье автором рассматривается вопросы формирования исследовательских компетенций учащихся средних общеобразовательных учреждений на уроках и внеклассных мероприятиях пол химии. В том числе, автор статьи отмечает, что сущность деятельностного подхода заключается не в информированности обучающегося, не в усвоении и репродукции учебного материала, а в

самостоятельном мотивированном поиске информации, ее интерпретации, обработке и анализе с целью получения нового знания, т.е., в исследовательской деятельности.

Автор утверждает, что содержание учебного предмета «Химия» позволяет развивать необходимые для научно-исследовательской деятельности умения обучающихся и содействует полноте раскрытия их исследовательских способностей. Последовательное использование системы различных типов заданий при организации исследовательской работы на уроках химии и внеурочной исследовательской работы учащихся способствуют созданию на уроках химии условий, благоприятных для развития исследовательских умений учащихся и позволяют сформировать у учащихся достаточно высокий уровень исследовательских умений, что, в свою очередь, позволяет обеспечить конкурентоспособность выпускников при поступлении в вузы и способствует успешному вузовскому обучению.

Ключевые слова: *объект исследования, научно исследовательской деятельности, умение, навык, формирование, мотивированный, творчество, инновационная деятельность.*

ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТҲОИ ТАҲҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОН - ЯКЕ АЗ ВАЗИФАҲОИ АВВАЛИНДАРАҶАИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

Дар мақола муаллиф масоили ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро дар дарсҳо ва чорабиниҳои беруназсинфӣ аз фанни химия баррасӣ мекунад. Аз ҷумла, қайд мекунад, ки моҳияти равиши фаъолият на дар огоҳии хонанда, на дар азхудкунӣ ва такрористеҳсоли маводи таълимӣ, балки дар ҷустуҷӯйи мустақили иттилоот, тафсир, коркард ва таҳлили он бо мақсади ба даст овардани дониши нав, яъне дар фаъолияти тадқиқотӣ мебошад.

Муаллиф изҳор медорад, ки мундариҷаи фанни таълимии “Химия” имкон медиҳад, ки малакаҳои зарурии хонандагон барои фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ инкишоф дода шаванд ва ба пуррагии ошкор кардани қобилиятҳои таҳқиқотии онҳо мусоидат кунанд. Истифодаи пайдарпайи низоми намудҳои гуногуни супоришҳо ҳангоми ташкили корҳои таҳқиқотӣ дар дарсҳои химия ва корҳои таҳқиқотии беруназсинфии хонандагон ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди малакаҳои таҳқиқотии хонандагон дар дарсҳои химия мусоидат мекунад ва имкон медиҳад, ки хонандагон сатҳи баланди малакаҳои таҳқиқотӣ дошта бошанд ва дар навбати худ, шароит фароҳам меоранд, ки рақобатпазирии хатмкунандагон ҳангоми дохил шудан ба донишгоҳҳо таъмин карда шавад ва ба таълими бомуваффақияти онҳо дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мусоидат кунанд.

Калидвожаҳо: *объекти тадқиқот, фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ, маҳорат, малака, ташаккул, ҳавасмандгардонӣ, эҷодкорӣ, фаъолияти инноватсионӣ.*

FORMATION OF STUDENTS' RESEARCH ABILITIES - ONE OF THE PRIMARY TASKS OF MODERN EDUCATION

In the article, the author examines the issues of formation of research competencies of students of secondary educational institutions in lessons and extracurricular activities in chemistry. In particular, the author of the article notes that the essence of the activity approach is not in the awareness of the student, not in the assimilation and reproduction of educational material, but in an independent motivated search for information, its interpretation, processing and analysis in order to obtain new knowledge, i.e., in research activities.

The author argues that the content of the subject "Chemistry" allows students to develop the skills necessary for research activities and contributes to the full disclosure of their research abilities. The consistent use of a system of various types of tasks in the organization of research work in chemistry lessons and extracurricular research work of students contribute to the creation of conditions favorable for the development of students' research skills in chemistry lessons and allow students to form a sufficiently high level of research skills, which, in turn, ensures the competitiveness of graduates when entering universities and contributes to successful university learning.

Key words: *object of research, scientific research activity, skill, skill, formation, motivated, creativity, innovative activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мусоҷонзода Ҷамила - унвонҷӯйи Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ, шаҳри Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов, 11/2. Тел (992) 918.25.56.12, musojonova-j@mail.ru*

Сведения об авторе: *Мусоджонзода Джамила – соискатель иститута развития образования Таджикистана им А.Чоми Академии образования Таджикистана, город Душанбе, улица А. Адхамов, 11/2. Тел: (992) 918.25.56.12, musojonova-j@mail.ru*

Information about the author: *Musojonzoda Jamila is a candidate of the Institute of Education of Tajikistan named after A.Academic Education of the Republic of Tajikistan, Dushanbe city, A. Adhamov Street, 11/2. Phone: (992) 918.25.56.12, musojonova-j@mail.ru*

УДК 37:02.681.3

СОХТАН ВА ИСТИФОДА КАРДАНИ БАРНОМАИ КОМПЮТЕРӢ ДАР ҲАЛЛИ МУОДИЛАИ БИКВАДРАТӢ, ТРИКВАДРАТӢ

Талбаков Ҳ. Х.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Солҳои охир дар омӯзиши фанҳои дақиқ аз ҷумла ба математика таваҷуҳи зиёд зоҳир шуда истодааст. Мақсад нишон додани рафти ҳал аз рӯйи алгоритм ва иҷрои корӣ барномаи сохташуда мебошад. Ин масъалаи гузошташуда ёфтани роҳи босуръати ҳалли муодилаҳои биквадратӣ ба воситаи барномаи сохташуда vb 6.0 мебошад ва мо онро дар ояанда, «Лоиҳаҳои ҳали барномаи муодилаи биквадратӣ ва триквадратӣ дар барномаи visual basic» сохташуда ном мебарем. Ҳадафи асоси ин бедор кардани завқи хонандагон ва донишҷӯён ба илмҳои дақиқ ва аз худ кардани технологияҳои иттилоотии замон аст. Чуноне ки дар баъзе адабиёт дарҷ гаштаанд, агар шароити иҷтимоии мардумон бозҳам беҳтар гардад ва ҳамаи одамон, кормандони муасисаҳои таълимӣ ва дигар корхонаҳои хурду калон ва миёнаи кишварамон, ки дорандаи компютерҳо гарданд дигар ҳоҷати гирифтани қаламу дафтар намемонад, чунки ҳамаи амалиётҳоро кампютер бо таври васеъ ҳалу фасл менамояад.

Алгебра як қисми риёзиёт ба шумор меравад. Муодилаи биквадратӣ ва триквадратӣ бошад ба қисми алгебра мансуб аст. Албата ҳар як масъала роҳи ҳалли худро дорад. Масъалаҳои ҳал талаб аз рӯйи алгоритмҳо иҷро карда мешаванд.

Ба мо аз курсҳои математика, алгоритм ва мафҳумҳои он фаҳмо ва маъулм аст, ки алгоритм чист. Инак инҷо қайд карда мешавад, ки забонҳо барномасозӣ ва алгоритмҳо бо ҳам алоқаи зич доранд ва онҳоро бе ҳам буданашонро тасавур кардан ниҳоят душвор аст. Аз таърихи забонҳои барномасозӣ ва илмҳои дақиқ ба мо маълум аст, ки одамон дар ҳар рӯзи ҳаёташон бо алгоритмҳо во мехӯранд. Мисоли алгоритмҳо речаи корӣ, паси ҳам иҷро намудани амалҳои ифодаҳои ададӣ ва ғайраҳо шуда метавонанд. Мафҳуми алгоритм бо номи риёзидони Ал -Хоразмӣ (Муҳаммад ибн Мусо Ал - Хоразмӣ (783-850) марбут буда, ҳоло татбиқи амалии худро дар ҳаёти ҷамъиятии мо дарёфтаст.

Ба мафҳуми алгоритм таърифҳои гуногун додан мумкин аст. Яке аз он таърифҳо:

Пайдарпайии амалҳо, ки бо тартиби муайян иҷро шуда, ба натиҷаи аниқ ва дурусти ҳалли мисолу масъала оварда мерасонад, алгоритм ном дорад [9, с.267].

Қоидаҳои ба мафҳуми алгоритм оварандаро бори аввал Ал-Хоразмӣ дар асари худ «Ҳисоб-ал-Ҳинд» навишта буд. Ба таври алгоритмӣ ҳал намудани мисолу масъала, ба амалҳои содда ҷудо кардан ва бо роҳи кутоҳтарин ва осонтарин ҳал кардани он аст.

Муодилаҳои биквадратӣ ба бахши алгебра таааллуқ доранд. Усули ҳалли чунин муодилаҳо хеле сода аст, мо бояд ивазкунии тағйирёбандаро истифода барем.

Алгоритми ҳалли онро дар асоси саволҳои зерин дида мебароем:

-Муодилаи биквадратӣ чист?

-Муодилаи биквадратиро чӣ гуна бояд ҳал кард?

-Усули иваз кардани тағйирёбанда чӣ тавр амалӣ мегардад?

-Намунаҳои муодилаи биквадратӣ чӣ хеланд?

-Ёфтани решаҳои муодилаи биквадратӣ чӣ хел сурат мегирад?

Формулаи муодилаи биквадратӣ аз муодилаи квадратӣ бо он фарқ мекунанд, ки дар тағйирёбандаи дараҷаи x ду баробар зиёд мешавад. $ax^4 + bx^2 + c = 0$, инҷо $a \neq 0$.

Муодилаҳои биквадратӣ чӣ гуна ҳал карда мешаванд?

Ҳалли муодилаҳои биквадратӣ аввал ба ивазкунӣ ва сипас, ба ҳалли муодилаи квадратӣ оварда мерасонад:

Муодилаи биквадратӣ ва тарзҳои ҳалли он.

Муодилаи дараҷаи чоруми намуди

$$ax^4 + bx^2 + c = 0, \qquad (1)$$

ки дар ин ҷо a, b, c ададҳои ҳақиқианд, муодилаи биквадратӣ номида мешаванд. Ба муодилаи биквадратии дараҷаи чорум фақат дараҷаҳои нишондиҳандаи ҷуфт доштагӣ дохиланд (мафҳуми биквадратӣ – квадрати дучандаро ифода мекунад). Дар адабиётҳои таълими чор тарзи ҳалли муодилаҳои биквадратӣ дарҷ гаштаанд. Мақсади асосии аз ин мавзуъ дар он аст, ки мо дар барномаи сохташудаи худ намуди стандартии муодилаи биквадратӣ бо ёрии гузориш $x^2 = y$ дида мебароем [6, с.304-311].

Муодилаи биквадратӣ $x^4+px^2+q=0$ а ҳангоми q.> 0 будан, ҳарду тарафи онро ба x^2 тақсим намуда натиҷаи зеринро соҳиб мегардем.

$x+\frac{\sqrt{q}}{x}=y$ [1, с. 87-88].

Муодилаи биквадратиро низ бо якчанд тарз ҳал кардан мумкин аст.

Намуна ҳали тарзи якум. Ин муодиларо ба намуди зерин менависем:

$4(x^2)^2$-$24x^2+9=0.$

Решаи ин муодиларо нисбат ба x^2 меёбем:

$(x_{1,2})^2=\frac{12\pm\sqrt{108}}{4}=\frac{12\pm6\sqrt{3}}{4}$;

$x_{1,2,3,4}=\pm\frac{12\pm6\sqrt{3}}{4}=\pm\sqrt{\frac{9\pm6\sqrt{3}+3}{4}}=\sqrt{\frac{(\sqrt{3}+3)^2}{4}}=\frac{3\pm\sqrt{3}}{2}$.

Пас, $x_{1,2}=\frac{3\pm\sqrt{3}}{2}$ ва $x_{3,4}$ $\frac{3\pm\sqrt{3}}{2}$ аст [4, с. 140,-141], [5, с.63].

$$x^2=t, t\geq 0$$

t бояд рақами мусбат ё сифр бошад

Мо муодилаи квадратиро мегирем ва онро ҳал мекунем:

$at^2+bt+c=0$,

ки x ва t тағирёбанда мебошанд, a, b, c коэффитсиентҳои рақамӣ мебошанд.

Намунаи №1:

$$x^4-5x^2+6=0$$

Иваз кардан,

$at^2+bt+c=0$

$t^2-5t+6=0$

Мо муодилаи пурраи квадратиро ба даст овардем, онро тавассути дискриминант ҳал мекунем:

D=b^2–4ac=$(-5)^2$–4*1*6=25–24=1

Дискриминант аз сифр калонтар аст, аз ин рӯ ду реша, мо онҳоро меёбем:

$$t_1=\frac{-b+\sqrt{D}}{2a}=\frac{-5(-5)+\sqrt{1}}{2*1}=\frac{5+1}{2}=\frac{6}{2}=3 \qquad (2.6)$$

$$t_2=\frac{-b-\sqrt{D}}{2a}=\frac{-5-\sqrt{1}}{2*1}=\frac{5-1}{2}=\frac{4}{2}=2$$

Мо ба ивазкунӣ бармегардем, ба ҷои тағиребандаи t рақамҳои гирифташударо иваз мекунем:

x^2=3

Барои ҳалли ин намуди муодила, ҳарду қисми муодиларо зери решаи квадратӣ гузоштан лозим аст.

x_1=$\sqrt{3}$

x_2=$-\sqrt{3}$

x^2=2

x_3=$\sqrt{2}$

x_4=$-\sqrt{2}$

Ҷавоб: x_1=$\sqrt{3}$, x_2=$-\sqrt{3}$, x_3=$\sqrt{2}$, x_4=$-\sqrt{2}$

Намунаи №2:

Муодилаи биквадратиро ҳал кунед.

x^4–$4x^2$+4=0

Иваз кардан,

x^2= t, t ≥ 0

t^2 – 4t + 4=0

Мо муодилаи пурраи квадратиро ба даст овардем, ки онро тавассути дискриминант ҳал мекунем:

D=b^2–4ac=$(-4)^2$ –4×1×4=16–16=0

Дискриминант ба сифр баробар аст, аз ин рӯ, як реша, онро меёбем:

t=$\frac{-b}{2a}=\frac{-(-4)}{2*1}=2$

Мо ба ивазкунӣ бармегардем, ба ҷои тағирёбандаи t рақами гирифташударо иваз мекунем:

x^2=2

x_1=$\sqrt{2}$

x_2=$-\sqrt{2}$

Ҷавоб: x_1=$\sqrt{2}$, x_2=$-\sqrt{2}$

Дар ҳама ҳолатҳо иваз кардан мумкин нест. Мисолро дида мебароем.

Намунаи №3:

Муодилаи биквадратиро ҳал кунед.

$-4x^4+16x^2=0$

Тағйиребандаи x^2-ро аз қавс берун мекунем,

$x^2(-4x^2+16)=0$

Ҳар як мултипликаторро ба сифр баробар кунед

x^2=0

x_1=0

$-4x^2+16=0$

$-4x^2=-16$

Мо тамоми муодиларо ба -4 тақсим мекунем:

Барои ҳалли x^2=4 чунин муодила, ҳарду қисми муодиларо ба решаи квадратӣ дохил кардан лозим аст.

x^2=4

x_2=2

x_3=–2

Ҷавоб: $x_1=0, x_2=2, x_2=-2$

Намунаи №4:

Муодилаи биквадратиро ҳал кунед.

$x^4-16=0$

Иваз кардан,

x^2=t,t≥0

Мо муодилаи квадратии нопурраро ҳал мекунем.

$t^2-16=0$

t^2=16

t_1=4

t_2=–4 ба шарт мувофиқат намекунад t ≥ 0

Мо ба ивазкунӣ бармегардем, ба ҷои тағиребандаи t рақами гирифташударо иваз мекунем:

x^2=4

x_1=2

x_2= –2

Ҷавоб: x_1=2, x_2= –2

$x^4-4x^2+3=0,$

$x^4-2x^2-2=0,$

$2x^4-3x^2+5=0,$

$9x^4-10x^2+1=0,$

$x^4-10x^2+25=0,$ [10, с. 129-131].

Ҳалли муодилаи биквадратии намуди

$ax^{2n}+bx^n+c=0$

($a\neq 0, n-$ ададҳои натуралӣ) бо гузориши $x^n=y$ ба ҳалли муодилаи квадратии $ay^2+by+c=0$ оварда мешавад.

Намунаи мисолҳо барои ҳал дар барномаи сохташуда.

1. $x^4-41x^2+100=0.$
2. $x^4-29x^2+100=0.$
3. $x^{10}-33x^5+32=0.$
4. $x^{10}+32x^5+31=0.$
5. $x^4+5x^2-36=0.$
6. $x^4-130x^2+1089=0$
7. $x^4+30x^2+29=0.$
8. $16x^8-257x^4+16=0.$

Муодилаи триквадратӣ

Муодилаи алгебравии дараҷаи шашуми намуди

$x^6+ax^3+b=0,$ (1)

ки дар ин ҷо a ва b адаҳои ҳақиқӣ мебошанд, муодилаи триквадратӣ номида мешавад.

Муодилаи (1) бо гузориши $x^3=t$ ба муодилаи квадратӣ оварда мешавад:

$$t^2+at+b=0.$$

Масъалаи 1. Муодиларо ҳал мекунем: $x^6+12x^3-160=0.$

Ҳал. Муодиларо дар намуди зерин менависем:

$(x^3)^2+12x^3-160=0.$

Ин муодиларо нисбат ба x^3 ҳал мекунем:

$\frac{D}{4}=\left(\frac{12}{2}\right)^2-(-160)=36+160=196;$

$$(x^3)_{1,2}=-6\pm\sqrt{196}=-6\pm 14$$

Аз ин ҷо $x^3=8$ ва $x^3=-20$ мешавад.

1) Муодилаи $x^3=8$-ро ҳал мекунем.

$x^3-2^3=0$ ё ки $(x-2)(x^2+2x+4)=0.$

Аз ин ҷо $x-2=0$ ё ки $x^2+2x+4=0$ мешавад. Аз муодилаи якум $x_1=2$ шуда, муодилаи дуюм дар соҳаи ададҳои ҳақиқӣ ҳал надорад.

2) Муодилаи $x^3=-20$-ро ҳал мекунем.

$x^3+\left(\sqrt[3]{20}\right)^3=0; \left(x+\sqrt[3]{20}\right)\left(x^2-\sqrt[3]{20}x+\sqrt[3]{400}\right)=0.$

Аз ин ҷо $x+\sqrt[3]{20}=0$ ё ки $x^2-\sqrt[3]{20}*x+\sqrt[3]{400}=0$ мешавад.

Аз ин муодилаи якум $x_1=-\sqrt[3]{20}$ шуда, муодилаи дуюм дар соҳаи ададҳои ҳақиқӣ ҳал надорад. **Ҷавоб:** $-\sqrt[3]{20}$; 2 [4, с. 147].

Намунаи мисолҳо барои ҳал дар барномаи сохташуда. Муодилаҳои триквадратиро ҳал кунед:

1. $x^6-9x^3+8=0.$
2. 4. $x^6-7x^3+6=0.$
3. $x^6-2x^3+1=0.$ [4, с.148].

Барои ҳалли муодилаҳои биквадратӣ, дар барномаи компютерӣ аз забонҳои барномасозии VB6.0 истифода кардем. Қайд кардан бомаврид аст, ки дар ҳалли муодилаҳои биквадратӣ аз як усул истифода кардем. Дар сохтани барнома мо аз компанентҳо ва хосиятҳо форма сохта, лоиҳаи барномаро тартиб додем. Қисмати математикии муодилаи биквадрати дар боло қайд карда шудааст. Дар инҷо намуди умумии муодилаи биквадратӣ ва дигар тарзҳои ҳалли он хуб дарҷ гаштааст. Барои сохтани барномаи муодилаи биквадратӣ қадамҳои зерин кифоя аст.

1.Сохтани модели математикаи ҳалли масъала.

2.Алгоритми ҳалли масъала .

3.Сохтани барнома.

Ҳатман барои сохтани барнома аввалан таҳлили чуқур кардан лозим аст. Дар мавзӯи кории мақсади асоси таҳлил кардани ҳалли масъала, омӯзонидани донишчӯёну хонандагон сохтани моделҳои математикӣ ва истифодабарии моделҳои математикӣ барои ҳалли бо суръати мисолу масъалаҳои математикӣ ва илмҳои табиатшиносӣ мебошад. Дар ин ҷо намунаи ҳамаи он мисолҳое, ки оварда шудаанд дар барномаи сохташуда ҳалли худро ёфтаанд.

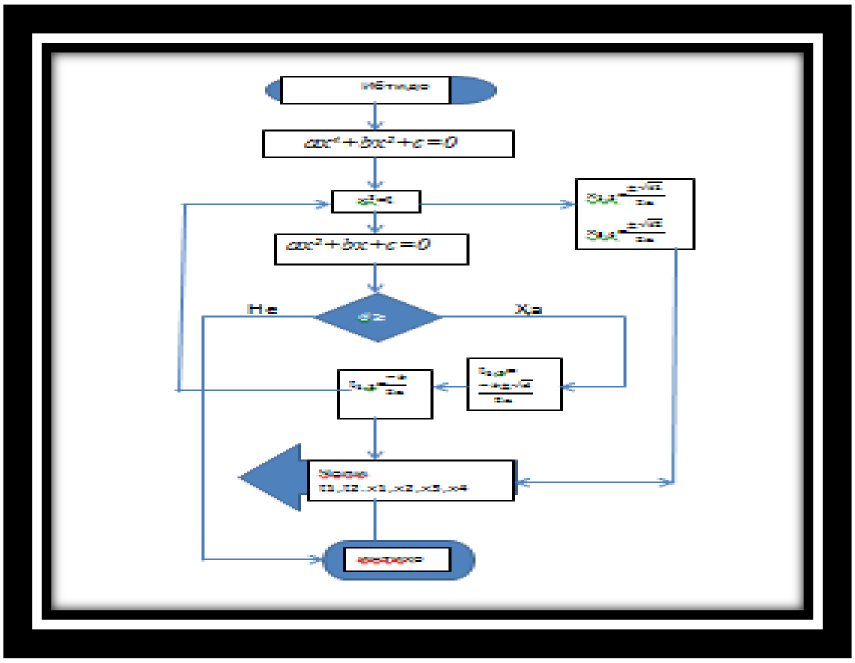

Алгоритми Блок -схемаи –ҳалли муодилаи биквадратӣ.

Расми 1. Алгоритми Блок -схемаи –ҳалли муодилаи биквадратӣ.

```
Private Sub Command1_Click()
a = Val(Text1.Text)
b = Val(Text2.Text)
c = Val(Text3.Text)
D = Val(Text4.Text)
t1 = Val(Text5.Text)
t2 = Val(Text6.Text)
X1 = Val(Text7.Text)
X2 = Val(Text8.Text)
X3 = Val(Text9.Text)
X4 = Val(Text10.Text)
D = b ^ 2 - 4 * a * c
t1 = (-b - Sqr(D)) / 2 * a
t2 = (-b + Sqr(D)) / 2 * a
If D >= 0 Then MsgBox (" Муодила ду реша дорад")
If D < 0 Then MsgBox (" Муодила як реша дорад ё ду решаи баробар дорад.")
If t1 >= 0 Then X1 = -Sqr(t1)
If t1 >= 0 Then X2 = Sqr(t1)
If t2 >= 0 Then X3 = -Sqr(t2)
If t2 >= 0 Then X4 = Sqr(t2)
Text4.Text = D
Text5.Text = t1
Text6.Text = t2
Text7.Text = X1
```

```
Text8.Text = X2
Text9.Text = X3
Text10.Text = X4
If Text10 Then Text11 = (" Муодила ҳал шуд")
If Text10 Then Text12 = (" Муодила ҳал шуд.Ташакур ба диққататон!")
End
End Sub
Private Sub Picture2_Cl()
End Sub
```

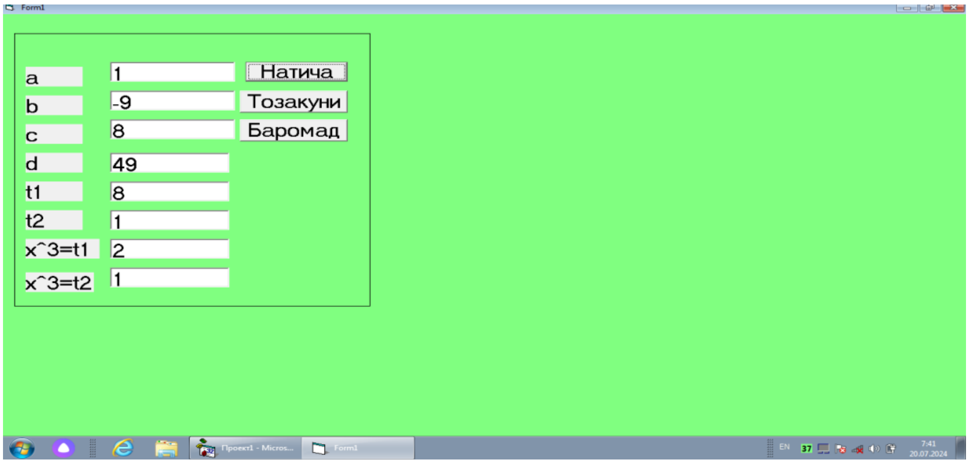

Расми 2. Натиҷаи ҳалли муодилаи биквадратӣ дар барнома.

```
Private Sub Command1_Click()
a = Val(Text1.Text)
b = Val(Text2.Text)
c = Val(Text3.Text)
d = Val(Text4.Text)
t1 = Val(Text5.Text)
t2 = Val(Text6.Text)
X1 = Val(Text7.Text)
X2 = Val(Text8.Text)
d = b ^ 2 - 4 * a * c
If d > 0 Then MsgBox ("Муодила ду  реша дорад")
t1 = (-b + Sqr(d)) / 2 * a
t2 = (-b - Sqr(d)) / 2 * a
X1 = t1 ^ (1 / 3)
X2 = t2 ^ (1 / 3)
Text4.Text = d
Text5.Text = t1
Text6.Text = t2
Text7.Text = X1
Text8.Text = X2
End Sub
Private Sub Command2_Click()
Text1.Text = ""
Text2.Text = ""
Text3.Text = ""
Text4.Text = ""
Text5.Text = ""
Text6.Text = ""
Text7.Text = ""
Text8.Text = ""
End Sub
Private Sub Command3_Click()
End
End Sub
```

Ҳамин тавр ,дар мақолаи мазкур ҳалли ду намуди муодилаҳои алгебравӣ дараҷаи чор ва шаш пешкаш карда шудааст. Ҳар яки ин муодиларо модели ҳал ва усули иҷрои алгоритми худро барои сохтан ва истифода бурдани барнома дар забонҳои барномасозӣ бо истифодаи компанентҳо ва хосиятҳою операторҳои хизматрасон иҷро карда шудааст. Ҳарду муодила бо тариқи гузориш ва модели ҳалли он бо нишондодҳои аниқ дастрас карда шудааст. Шояд дигар тарзҳо ҳалли муодилаҳои номбаршуда дар шаклҳои гуногун ҷой дошта бошад, вале мо он тарзҳоро истифода накардем.

АДАБИЁТ:

1.А. А. Ринков и др. Р93 Справочник по математике. Изд. 3-е. 554 с. с илл. Москва «высшая школа» 1975

2.Воробьёв, Е.М. Компьютерный практикум по математике. Математический анализ. Линейная алгебра: Учебное пособие / Е.М. Воробьёв. - М.: КДУ , 2009. - 604 с.

3.Геворкян, П.С. Высшая математика. Линейная алгебра и аналитическая геометрия / П.С. Геворкян. - М.: Физматлит, 2014.- 208 с.

4.Маҳкамов Мамадҷон. Методҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ.- Душанбе : ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2024-340 с.

5.М. Мамадҷон, Қ.У. Осимӣ. Роҳнамои математика. Нашри ёздаҳум бо тағийрот.- Душанбе: Маориф, 2024-340 с.

6.Маҳкамов Мамадҷон. Методҳои ҳалли масъалаҳо аз алгебра: дастури таълимию методӣ барои донишҷӯён.- Душанбе : ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2021-1040 с.

7.Маҳкамов М., Қодиров Н. Тригонометрия. Тарзҳои гуногуни табдилоти ифодаҳои тригонометрӣ. дастури методӣ.- Душанбе: Маориф, 2021-192с.

8.Маҳкамов М. Методҳои ҳалли муодилаҳои тригонометрӣ. Нашри дуюм бо тағйирот.-Д.:-Душанбе: Маориф, 2017-152с.

9.Назаров Аҳтам Пулотович. Методикаи таълими информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миѐнаи умумӣ ва миёнаи касбӣ. Душанбе-2019- 463 с.

10.Николский С. М., Потапов М. К. Н 66 Алгебра. Пособие для самообраования – М .: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1984-288 с.

11. Наглядный справочник по алгебре и началам анализа для 7-11 классов. Генденштейн Л.Э., Ершова А.П., Ершова А.С. Подробнее на Выбор Эксперта.ру:

СОХТАН ВА ИСТИФОДА КАРДАНИ БАРНОМАИ КОМПЮТЕРӢ ДАР ҲАЛЛИ МУОДИЛАИ БИКВАДРАТӢ, ТРИКВАДРАТӢ

Дар мақолаи интишор гашта мақсад аз рафти сохтани барномаи компютерӣ яке аз забонҳои барномасозӣ vb 6.0, дида баромада шудааст. Ин ҷо мо барои сохтани барнома ду муодилаи дараҷаи шаш ва чор-ро дида баромадем. Мо оид ба ин масъала муодилаҳои номбар кардашударо масълагузори карда онро таҳлил карда роҳҳои ҳалли онро моделсозӣ намуда алгоритми ҳал ва барномаи онро сохтем. Баъди сохтани барнома онҳоро натиҷагири карда санҷидем. Мақсади асосии ин кор амалӣ кардани машғулиятҳои дарсӣ барои донишҷӯёну хонандагон, хусусан ба ихтисосҳои математик-информатик ва дигар ихтисосҳои ба он алоқаманд маводи таълимии таёр пешкаш кардем.

Калидвожаҳо: *сохтан, компютер, муодила, қаламу дафтар, ададҳои ҳақиқӣ, алгебра, алгоритм, блок –схема, математик, биквадратӣ, триквадратӣ, барнома, оператор, компанент, хосият.*

СОЗДАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ПРОГРАММЫ ДЛЯ РЕШЕНИЯ БИКВАДРАТИЧЕСКИХ, ТРИКВАДРАТНЫХ УРАВНЕНИЙ

В данной статье рассматривается цель создания компьютерной программы на одном из языков программирования vb 6.0. Здесь мы рассмотрели два уравнения шестой и четвертой степени для создания приложения. Мы решили эту проблему, проанализировав перечисленные уравнения, смоделировав решение, создав алгоритм решения и программу. После создания программы мы проверили ее результаты. Основной целью данной работы было проведение учебных занятий для школьников и студентов, особенно по специальностям математик-информатик и другим смежным специальностям.

Ключевые слова: *построение, компьютер, уравнение, ручка и блокнот, вещественные числа, алгебра, алгоритм, блок –схема, математик, биквадрат, триквадрат, программа, оператор, компаньон, свойство.*

CREATION AND USE OF A COMPUTER PROGRAM FOR SOLVING BIQUADRATIC, THREE-QUADRATIC EQUATIONS

This article discusses the urpose of creating a computer program in one of the vb 6.0 programming languages. Here we have considered two equations of the sixth and fourth degree for creating an application. We solved this problem by analyzing the listed equations, modeling the solution, creating a solution algorithm

and a program. After creating the program, we checked its results. The main purpose of this work was to conduct training sessions for schoolchildren and students, especially in the fields of mathematics and computer science and other related specialties.

Key words: *construction, computer, equation, pen and notebook, real numbers, algebra, algorithm, flowchart, mathematician, biquadrate, triquadrate, program, operator, companion, property.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Талбаков Ҳусейн Хоркашович-саромӯзгори кафедраи информатика ва телекоммуникатсии Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.: (+992) 933441700; Email: husei8_7@bk.ru*

Сведения об авторе: *Талбаков Хусейн Хоркашович-старший преподаватель кафедры информатики и телекоммуникаций Дангаринского государственного университета. Тел.: (+992) 933441700; Email: husei8_7@bk.ru*

Information about the author: *Talbakov Husein Khorkashovich -Senior Lecturer at the Department of Informatics and Telecommunications of Dangara State UniversityТел.: (+992) 933441700; Email: husei8_7@bk.ru*

АФЗАЛИЯТҲОИ АСОСИИ ИСТИФОДАИ ТИК БАРОИ ТАҲКИМИ РАВАНДИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ ВА ИНКИШОФИ МАЛАКАҲОИ ВЕБ-ДИЗАЙНЕРОНИ ОЯНДА ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РАҚАМӢ

Ғуломов С. Р.

Донишгоҳи давлатии Кулоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар давраи ҷаҳонишавии технологияи иттилоотӣ, рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бо такя ба технологияи рақамӣ ва муҳити виртуалӣ сурат мегирад. Соҳаи веб-дизайн яке аз он самтҳоест, ки дар замони муосир талабот ба он босуръат афзоиш ёфтааст. Ҳар як тиҷорат ва ташкилот ба веб-сайтҳои самаранок ва ҷолиб ниёз дорад, ки бо стандартҳои замонавӣ ҷавобгӯ бошад. Дар ин замина, веб-дизайн нақши калидӣ мебозад ва таълими босифати веб-дизайнерон аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) ба сифати платформаҳои муҳим ва муҳити таълимӣ барои омӯзиши веб-дизайн хизмат мекунанд. Дар ин мақола афзалиятҳои истифодаи ТИК дар раванди таълими касбии веб-дизайнерон баррасӣ карда мешавад, ки чӣ гуна он ба инкишофи малакаҳои амалӣ ва назариявии донишҷӯён кӯмак мерасонад. Ҳадафи асосии ин мақола, таҳқиқи роҳҳои беҳтар кардани таълими касбӣ тавассути технологияи иттилоотӣ, дар шароити рақобати ҷаҳонӣ мебошад.

Мақсади мақола – ин таҳлили васеи истифодаи ТИК дар таълими касбии веб-дизайнерон, омӯзиши муҳитҳои таълимии интерактивӣ ва пешниҳод намудани роҳҳои беҳтари татбиқи онҳо барои расидан ба натиҷаҳои таълимии самаранок мебошад.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ҳамчун василаҳои самараноки таълимӣ дар раванди таълими касбӣ таъсири ҷиддӣ доранд. Онҳо на танҳо имкон медиҳанд, ки омӯзгорон равишҳои нав ва самарабахши таълимиро ворид кунанд, балки муҳити омӯзишро барои донишҷӯён фароҳам меоранд, ки бо суръати инфиродӣ ва шароити мусоид таҳсил кунанд. Ин равандҳо алоқаманд бо истифодабарии технологияи рақамӣ ва имкониятҳои он дар раванди таълим буда, талабот ба омӯзиши малакаҳои нав ва барномаҳои таълимиро қонеъ мекунанд.

Ба мисли соҳаҳои дигар, мисли технологияҳои тиббӣ, муҳандисӣ ва идоракунӣ, ТИК дар соҳаи веб-дизайн низ на танҳо вазифаи иттилоотрасониро иҷро мекунад, балки барои ташаккули малакаҳои амалии касбӣ низ мусоидат мекунад. Ба воситаи ТИК, донишҷӯён метавонанд бо васоити интерактивӣ ва платформаҳои омӯхтани технологияҳои муосир кор кунанд. Масалан, донишҷӯён метавонанд бо воситаҳои таҳияи веб-сайтҳо ва муҳити барномасозӣ шинос шаванд.

Дар муҳити муосири таълими касбӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имконият медиҳанд, ки донишҷӯён малакаҳои навро самаранок омӯзанд. Ин раванд ба омӯзиши веб-дизайнерон низ таъсири амиқ мегузорад, зеро муҳитҳои амалӣ ва раванди интерактивии омӯзиш имконият медиҳанд, ки донишҷӯён фаъолона дар амалия ширкат варзанд. ТИК ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки на танҳо назарияро биомӯзанд, балки дар амалия низ худро бисанҷанд, ки ин хусусият муҳити омӯзишро интерактивӣ ва шавқовар мегардонад.

Веб-дизайн ҳамчун як қисми муҳимми технологияҳои рақамӣ, бо тарзи муосир ва технологӣ ҳамқадам мебошад. Барои веб-дизайнерони оянда, доштани дониш ва малакаҳои касбӣ зарур аст, то ки онҳо тавонанд дар муҳити рақобатпазири иқтисодӣ ва технологӣ

фаъолият кунанд. ТИК дар таълими веб-дизайн на танҳо барои таҳкими донишҳои назариявӣ мусоидат мекунад, балки барои ташаккули малакаҳои амалӣ низ хидмат мекунад.

Донишҷӯёне, ки веб-дизайнро меомӯзанд, бояд малакаҳои гуногунро азхуд кунанд, ки ба тарроҳӣ, таҳия ва оптимизатсияи веб-сайтҳо, истифодаи воситаҳои графикӣ, ва муҳандисии веб дахл доранд. Истифодаи ТИК ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки бо воситаҳои муосири веб-дизайн, аз ҷумла платформаҳои махсуси таҳия, мисли Adobe XD, Figma ва дигар воситаҳои рақамӣ шинос шаванд ва малакаҳои худро инкишоф диҳанд.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имконият медиҳанд, ки раванди омӯзиши веб-дизайн интерактивӣ ва амалӣ бошад. Яке аз афзалиятҳои асосии ТИК ин аст, ки донишҷӯён метавонанд дар муҳитҳои воқеии таҳия ва эҷоди веб-дизайн фаъолият кунанд. Ин муҳитҳо имконият медиҳанд, ки донишҷӯён барномаҳо ва воситаҳои таҳияи веб-сайтҳоро мустақиман истифода баранд, то ки дар амалия малакаҳои навро азхуд кунанд. Муҳити кории виртуалӣ ба таври фаъол дар таълими веб-дизайн истифода мешавад ва барои омӯзиши малакаҳои амалӣ нақши муҳим мебозад. Муҳитҳои виртуалӣ (мисли муҳитҳои асосёфта ба абр) имкон медиҳанд, ки донишҷӯён аз ҳар гӯшаи ҷаҳон, бо шароити гуногун, ба муҳитҳои омӯзишии рақамӣ ворид шаванд. Барои веб-дизайн, муҳитҳои виртуалӣ муҳиманд, зеро онҳо дастрасӣ ба заминаҳои таълимиро бе маҳдудиятҳои физикӣ фароҳам меоранд.

Дар ҷаҳони муосир як қатор платформаҳои таълимӣ барои омӯзиши веб-дизайн мавҷуданд, ки ҳар яки онҳо барои инкишофи малакаҳои донишҷӯён кумак мерасонанд. Масалан, платформаҳои мисли *Codecademy*, *Treehouse*, ва *FreeCodeCamp* имкон медиҳанд, ки донишҷӯён малакаҳои худро дар барномаҳои гуногуни веб-дизайн (HTML, CSS, JavaScript ва ғайра) инкишоф диҳанд. Ин платформаҳо бо шароити интерактивии худ, донишҷӯёнро бо омӯзиши амалии пайваста таъмин мекунанд. Муҳитҳои виртуалӣ ва платформаҳои таълимӣ афзалиятҳои зиёд доранд, аммо ҳамзамон бо чандин мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд. Яке аз онҳо норасоии роҳнамои мустақим аз ҷониби омӯзгор аст. Дар муҳити воқеӣ, донишҷӯён метавонанд фавран аз омӯзгор савол кунанд ё кӯмак гиранд, аммо дар муҳитҳои виртуалӣ ин равандҳо бештар вақт талаб мекунанд. Ҳамзамон, истифодаи муҳитҳои виртуалӣ талабот ба таҷҳизоти технологӣ ва суръати баланди интернет дорад.

Бо вуҷуди ин, имкониятҳои муҳитҳои виртуалӣ бениҳоят васеъ ҳастанд. Барои донишҷӯёни веб-дизайн муҳитҳои омӯзишӣ, ки ба воситаи интернет дастрасанд, имкон медиҳанд, ки бо барномаҳо ва технологияҳои муосир дар амалия шинос шаванд. Ин муҳитҳо инчунин ҳамкории донишҷӯёнро дар сатҳи глобалӣ васеътар мекунанд, ки ин барои веб-дизайн, ки ҳоло як касби глобалӣ шудааст, муҳим аст.

Моделҳои интерактивии таълим, ки дар заминаи ТИК истифода мешаванд, барои таълими веб-дизайн бисёр муҳиманд. Масалан, моделҳои таҳияи лоиҳа ва моделҳои омӯзиши муштарак имконият медиҳанд, ки донишҷӯён бо ёрии ҳамдигар ё дар гурӯҳҳои хурд кор кунанд. Ин раванди ҳамкорӣ имконият медиҳад, ки малакаҳои дизайнерӣ ва иҷтимоии донишҷӯён дар як вақт инкишоф ёбад.

Яке аз афзалиятҳои асосии истифодаи ТИК дар веб-дизайн ин истифодаи моделҳои таълими модулӣ мебошад. Дар ин моделҳо, омӯзиш ба қисмҳо ва модулҳои хурд тақсим карда мешавад, ки донишҷӯён онҳоро бо суръати инфиродӣ азхуд мекунанд. Ин модел инчунин имкон медиҳад, ки донишҷӯён худидоракунии омӯзишро дар муҳитҳои онлайн инкишоф диҳанд, ки ин барои веб-дизайн як унсури муҳим мебошад.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имкон медиҳанд, ки раванди омӯзиш беист ва муттасил бошад. Донишҷӯён метавонанд пас аз ба итмом расонидани курсҳо ва модулҳо бо истифода аз манбаъҳои иловагӣ ва муҳити виртуалӣ малакаҳои худро такмил диҳанд. Масалан, донишҷӯёни веб-дизайн метавонанд дар муҳитҳои озмоишии интернетӣ, мисли *GitHub* ё *CodePen* лоиҳаҳои худро эҷод ва нашр кунанд, ки ин раванд муҳити омӯзиши муттасил ва дастгирии касбиро ташвиқ мекунад.

Афзалиятҳои асосии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсиониро барои таҳкими раванди таҳсилоти касбӣ ва инкишофи малакаҳои веб-дизайнерони оянда дар шароити муосири рақамӣ меорем:

1. Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ҳамчун асоси инноватсия дар таълими веб-дизайнерҳо

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ воситаҳои инноватсионӣ барои пешбурди таълими касбӣ ба шумор мераванд, ки дар худ имкониятҳои васеъ барои эҷод ва

таҳқиқоти мустақилона, инчунин ба даст овардани малакаҳои нави касбӣ фароҳам меоранд. Дар соҳаи веб-дизайн, ки ҳамасола бо талаботҳои нав рӯбарӯ мегардад, ТИК имкон медиҳанд, ки донишҷӯён ҳамеша бо навтарин технологияҳо ва меъёрҳои саноатии ҷаҳонӣ ошно бошанд.

Имрӯз, омӯзиши веб-дизайн на танҳо бо донистани забонҳои барномасозии HTML, CSS ва JavaScript маҳдуд мешавад, балки дар доираи васеътар, донишҷӯён бояд малакаҳои амалӣ дар таҳияи таҷрибаи корбар (UX/UI), кор бо системаҳои идоракунии мазмун (CMS) ва ҳамгироии веб-дизайн бо платформаҳои мобилӣ дошта бошанд. ТИК дар ин раванд воситаҳои пурқудрат барои ташаккули чунин малакаҳо фароҳам меорад, ки ин барои рушди устувори мутахассисон ва тайёрии онҳо ба бозори кор муҳим мебошад.

2. Омӯзиши мустақилона ва дастрасии васеъ ба захираҳои таълимӣ

Яке аз афзалиятҳои калидии ТИК дар соҳаи таълими веб-дизайн ин дастрасии васеъ ба захираҳои таълимӣ мебошад. Донишҷӯён метавонанд аз захираҳои онлайн, ки дар онҳо видеодарсҳо, курсҳои мутахассисони сатҳи байналмилалӣ ва маводҳои таълимии гуногун пешниҳод шудаанд, истифода баранд. Платформаҳои онлайн, ба мисли Coursera, Udemy, Khan Academy ва дигарон, имконият медиҳанд, ки донишҷӯён малакаҳои худро аз худ намоянд ва таҷрибаҳои амалии таҳияи веб-сайтҳоро тавассути лоиҳаҳои амалӣ такмил диҳанд.

Ин гуна имконоти фароҳамовардашуда боиси он мегардад, ки ҳар як донишҷӯ бо суръати худ малакаҳои лозимаро аз худ кунад ва ба дараҷаи касбӣ пешрафт намояд. Дар баробари ин, захираҳои таълимии онлайн ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки дар миқёси глобалӣ бо мутахассисони дигари соҳа ҳамкорӣ намоянд, ки ин барои рушди тафаккури глобалӣ ва ошноӣ бо таҷрибаҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

3. Ташкили муҳити интерактивии таълим

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ муҳити интерактивии таълимиро фароҳам меоранд, ки дар он донишҷӯён метавонанд ба таври фаъолона бо маводҳои таълимӣ ҳамкорӣ кунанд. Муҳитҳои интерактивӣ ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки машқҳои амалӣ иҷро кунанд, симуляторҳои таҳияи веброи истифода баранд ва бо дигар донишҷӯён дар гурӯҳҳо лоиҳаҳои муштарак иҷро кунанд. Инчунин, муҳитҳои интерактивӣ тавассути истифодаи платформаҳои виртуалӣ ва барномаҳои таълимӣ имконияти озмоишҳои амалӣ ва моделсозии лоиҳаҳоро фароҳам меоранд.

Бо ёрии воситаҳои виртуалӣ, донишҷӯён метавонанд веб-сайтҳо ва платформаҳои онлайнро бевосита таҳия намуда, натиҷаҳои худро бо дигарон муқоиса кунанд. Инчунин, онҳо метавонанд воситаҳои таҳлили таҷрибаи корбарӣ (UX) ва идоракунии интерфейсҳои корбарӣ (UI) истифода намуда, таҷрибаи амалӣ дар муҳитҳои воқеии интернетиро такмил диҳанд.

4. Омӯзиши амалии технологияҳои навтарин ва инноватсионӣ

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имконият медиҳанд, ки донишҷӯён бо технологияи навтарин дар соҳаи веб-дизайн ошно шаванд. Бо истифода аз ТИК, донишҷӯён метавонанд бо воситаҳои пешрафтаи таҳияи веб, ба монанди тарроҳии вокунишгар (responsive design), барномасозии веб бо истифода аз забонҳои муосири JavaScript ва таҳияи барномаҳои мобилӣ ошно шаванд. Илова бар ин, онҳо метавонанд бо технологияи навтарин, ба мисли тарроҳии интерфейсҳои рақамӣ барои дастгоҳҳои гуногун ва барномасозии интерактивӣ машғул шаванд.

Омӯзиши ин технологияҳо ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки малакаҳои худро доиман такмил диҳанд ва мутобиқи талаботи бозори кор, ки ҳамеша тағйир меёбад, малакаҳои худро навсозӣ кунанд. Ин навовариҳо на танҳо барои рушди касбии донишҷӯён муҳим мебошанд, балки барои омодагии онҳо ба рақобати байналмилалӣ ва кор дар муҳитҳои гуногун низ аҳамияти калон доранд.

5. Фароҳам овардани муҳити ҳамкорӣ ва таҷрибаомӯзӣ

Яке аз афзалиятҳои дигари ТИК ин аст, ки он ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки бо мутахассисон ва донишҷӯёни дигар кишварҳо ҳамкорӣ намоянд. Лоиҳаҳои муштарак ва гурӯҳии веб-дизайн, ки тавассути муҳитҳои онлайнӣ иҷро мешаванд, на танҳо ба такмили малакаҳои касбии донишҷӯён мусоидат мекунанд, балки ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар шароити ҷаҳонишавии бозори меҳнат малакаҳои кории худро такмил диҳанд.

Бо ёрии муҳитҳои ҳамкорӣ, донишҷӯён метавонанд лоиҳаҳои муштаракро иҷро кунанд, ки дар он онҳо малакаҳои худ дар таҳияи веб-сайтҳо, барномасозӣ, тарроҳии интерфейс ва UX/UI-ро такмил медиҳанд. Ин муҳитҳо инчунин ба донишҷӯён имкон медиҳанд, ки таҷрибаҳои амалӣ ба даст оварда, ба таври мустақилона лоиҳаҳои навро пеш баранд.

6. Таҳия ва мутобиқсозии барномаҳои таълимӣ ба талаботи бозор

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ, талаботи бозори меҳнат низ пайваста тағйир меёбад. ТИК имкон медиҳад, ки барномаҳои таълимӣ мутобиқ ба ин талаботҳо карда шаванд ва донишҷӯён ҳамеша бо технологияҳои навтарин ошно бошанд. Омӯзиши амалии технологияҳои веб-дизайн бо ёрии ТИК имкон медиҳад, ки донишҷӯён бо стандартҳои ҷаҳонӣ ва талаботи ҳозираи бозори меҳнат омода шаванд.

Муҳим он аст, ки ин раванди таълимӣ бо истифода аз ТИК ба таври пайваста навсозӣ шавад ва донишҷӯён ҳамеша малакаҳои худ дар барномаҳои гуногунро такмил диҳанд. Ин раванд боиси он мегардад, ки донишҷӯён ба бозори меҳнат бо дараҷаи баланди омодагӣ ворид шаванд ва дар муҳити рақобатпазир фаъолият кунанд.

7. Намунаҳои амалии истифодаи HTML/CSS/JavaScript дар омӯзиши веб-дизайн

Дар раванди таълим, истифодаи кодҳо ва омӯзиши амалии забонҳои барномасозӣ яке аз қисмҳои муҳим мебошад. Масалан, омӯзиши забонҳои асосии веб-дизайн, ба монанди HTML, CSS ва JavaScript, ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки вебсайтҳои эҷодкорона ва функсионалӣ созанд.

8. Мавзуи афзалиятҳои интерактивии JavaScript

JavaScript дар веб-дизайн барои тавлиди унсурҳои интерактивӣ истифода мешавад. Масалан, веб-дизайнер метавонад функсияҳои динамикиро бо ёрии JavaScript ба вебсайт илова кунад.

9. Афзалиятҳои тарроҳии вокунишгар (Responsive Design)

Тарроҳии вокунишгар (responsive design) яке аз мавзуҳои муҳим дар таълими веб-дизайнерҳо мебошад, ки ба вебсайт имкон медиҳад, дар дастгоҳҳои гуногун, аз ҷумла смартфонҳо ва планшетҳо, дуруст намоён шавад.

Коди намунавӣ, ки дар омӯзиши веб-дизайн истифода мешавад, метавонад барои донишҷӯён дарсҳои амалӣ бошад. Масалан, дар поён як мисоли одии HTML, CSS ва JavaScript оварда мешавад, ки барои тартиб додани як саҳифаи статикӣ истифода мешавад:

```
<!DOCTYPE html>
<html lang="en">
<head>
<meta charset="UTF-8">
<meta name="viewport" content="width=device-width, initial-scale=1.0">
<title>Намунаи тарроҳии оддии веб</title>
<style>
body {
font-family: Arial, sans-serif;
margin: 0;
padding: 0;
background-color: #f4f4f4;
}
header {
background-color: #333;
color: white;
text-align: center;
padding: 1rem;
}
nav ul {
list-style: none;
padding: 0;
}
nav ul li {
display: inline;
margin: 0 15px;
}
nav ul li a {
```

```
color: white;
text-decoration: none;
}
section {
padding: 2rem;
background-color: white;
}
</style>
</head>
<body>
<header>
<h1>Хуш омадед ба омӯзиши веб-дизайн</h1>
<nav>
<ul>
<li><a href="#">Асосӣ</a></li>
<li><a href="#">Дар бораи</a></li>
<li><a href="#">Маълумотҳо</a></li>
<li><a href="#">Тамос</a></li>
</ul>
</nav>
</header>
<section>
<h2>Омӯзиши веб-дизайн бо HTML, CSS ва JavaScript</h2>
<p>Ин як мисоли оддии саҳифаи веб бо истифода аз HTML ва CSS мебошад.</p>
</section>
</body>
</html>
```

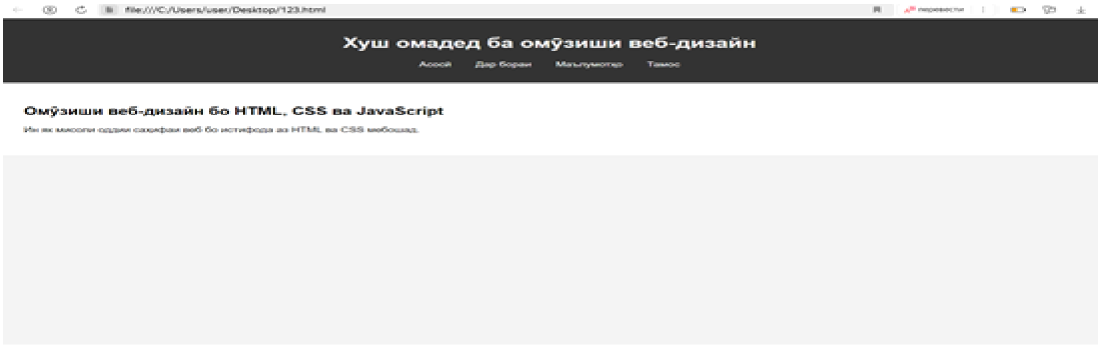

Расми 1. Натиҷаи код дар брузер

Ин мисоли оддӣ барои донишҷӯён нишон медиҳад, ки чӣ гуна элементҳои HTML ва CSS метавонанд барои сохтани саҳифаи веб истифода шаванд. Бо истифодаи муҳити интерактивӣ, донишҷӯён метавонанд ин кодро тағйир дода, бо натиҷаҳои гуногун шинос шаванд.

Истифодаи ТИК дар таҳсили веб-дизайнерҳо барои донишҷӯён имкониятҳои зиёд фароҳам меорад. Омӯзиши HTML, CSS ва JavaScript, тарроҳии вокунишгар ва платформаҳои интерактивӣ имкон медиҳанд, ки донишҷӯён ба таври амалӣ малакаҳои худро такмил диҳанд. Дар шароити ҷаҳони муосир, ки технологияҳои рақамӣ ба таври босуръат инкишоф меёбанд, ин малакаҳо барои муваффақияти касбии веб-дизайнерони оянда нақши муҳим мебозанд.

АДАБИЁТ:

1.Власова Н.С. Научно-методическое обеспечение подготовки студентов вузов в области Web-дизайна: автореф. дис. д-ра пед. наук / Власова Наталья Сергеевна. Рос. гос. проф.-пед. ун-т. Екатеринбург, 2010. - 28 с.

2.Климов, В.П. Развитие идей дизайн-образования в профессионально-педагогической парадигме [Текст]: моногр. / В.П. Климов, Г.П. Климова. ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.- пед. унт». Екатеринбург, 2009. 110 с. (2)

3.Кожуховская, С.М. Организация, структура и содержание подготовки специалистов в области дизайн-образования [Текст] / С.М. Кожуховская // Образование и наука. Будущее в ретроспективе. Екатеринбург: Изд-во УрО РАО, 2005. С. 224. (4)

4.Краевский, В.В. Основы обучения: дидактика и методика Текст.: учеб. пособие для вузов / В.В. Краевский, А.В. Хуторской. М.: Академия, 2007. -352 с. (73).

5.Годфруа, Ж. Что такое психология. Т.2. / Ж. Годфруа. – М.: Мир, 1992.– 376 с.

6.Джидарян, И.А. Эстетическая потребность / И.А.Джидарьян. – М.: Наука, 1986. – 191 с.

7.Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин – СПб.: Питер, 2011. – 512 с.

8.Качуровская, Е.Н. Формирование мотивации учащихся 5-6 классов к учебно-познавательной деятельности в процессе обучения математике: дис. канд. пед. наук наук: 13.00.02. / Е.Н. Качуровская. – Омск, 2010.– 180 с.

9.Леонтьев, А.Н. Потребности, мотивы, эмоции / А.Н. Леонтьев.– М.: МГУ, 1971. – 240с.

10. Одинаев, Р. Н. Развитие мотивации на уроках информатики и программирования как средство повышения уровня обученности учащихся в образовательных учреждениях Республики Таджикистан / Р. Н. Одинаев, З. Б. Гафоров // Вестник Института развития образования. – 2021. – № 2(34). – С. 183-190. – EDN GTCAGR.

11. Шарипов, Ф. Ф. Особенности обучения языкам программирования в образовательных учреждениях Республики Таджикистан / Ф. Ф. Шарипов, З. Б. Гафоров // Вестник Таджикского национального университета. – 2020. – № 4. – С. 161-168. – EDN AREEKR.

12. Гафоров, З. Б. Мотивация студентов использованием мультимедийной технологии в процессе обучения информатики / З. Б. Гафоров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-3(101). – С. 221-226. – EDN LIHTKK.

13. Нугмонов, М. Стандарт ва барномаи фанни «Математика» барои синфҳои 5-11. [Текст] // М. Нугмонов, С. Қурбонов, С. Туронов / Душанбе: «Маориф», 2018, - 112с.

АФЗАЛИЯТҲОИ АСОСИИ ИСТИФОДАИ ТИК БАРОИ ТАҲКИМИ РАВАНДИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ ВА ИНКИШОФИ МАЛАКАҲОИ ВЕБ-ДИЗАЙНЕРОНИ ОЯНДА ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ РАҚАМӢ

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) имрӯз яке аз муҳимтарин воситаҳои таҳкимбахши раванди таълим дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар таҳсилоти касбӣ, ба шумор мерав止. Дар шароити рушди босуръати иқтисоди рақамӣ, талабот ба мутахассисони соҳаи веб-дизайн афзун гашта, таълими онҳо дар асоси истифодаи технологияҳои пешрафта аҳамияти беназир касб мекунад. Веб-дизайн яке аз касбҳое мебошад, ки дар он ТИК на танҳо барои беҳтар кардани сифати таълим, балкӣ барои рушди эҷодкорӣ, мустақилияти донишҷӯён ва омодагӣ ба бозори рақобатпазири меҳнат саҳм мегузорад. Истифодаи ТИК дар таълими веб-дизайн яке аз роҳҳои баланд бардоштани самаранокии таълим дар шароити пешрафти технологӣ мебошад. Бо моделҳои интерактивии таълимӣ, воситаҳои виртуалӣ ва платформаҳои онлайн, омӯзиши тарроҳии веб аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ин имкон медиҳад, ки усули бадеӣ дар тарроҳии веб истифода шаванд. Дар ин мақола афзалиятҳои асосии истифодаи ТИК барои таҳкими раванди таҳсилоти касбии веб-дизайнерони оянда дар шароити муосири рақамӣ баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: *технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, веб-дизайн, муҳити корӣ виртуалӣ, платформаҳои таълимӣ, малакаҳои касбӣ, таълими касбӣ, таҳкими раванди таълим.*

ОСНОВНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ ПРОЦЕССА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ БУДУЩИХ ВЕБ-ДИЗАЙНЕРОВ В СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ УСЛОВИЯХ

Сегодня информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) являются одним из важнейших средств укрепления образовательного процесса в различных сферах, в том числе профессионального образования. В условиях стремительного развития цифровой экономики спрос на специалистов в области веб-дизайна возрастает, и большое значение имеет их подготовка, основанная на использовании передовых технологий. Веб-дизайн — одна из профессий, в которой ИКТ способствуют не только повышению качества образования, но и развитию творческих способностей, самостоятельности студентов и подготовке к конкурентному рынку труда. Использование ИКТ в обучении веб-дизайну является одним из способов повышения эффективности образования в условиях технического прогресса. Благодаря интерактивным моделям обучения, виртуальным инструментам и онлайн-платформам изучение веб-дизайна становится все более важным. Это позволяет использовать художественные приемы в веб-дизайне. В данной статье рассматриваются основные преимущества использования ИКТ для усиления процесса профессионального образования будущих веб-дизайнеров в современных цифровых условиях.

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, веб-дизайн, виртуальная рабочая среда, образовательные платформы, профессиональные навыки, профессиональное образование, усиление образовательного процесса.*

KEY BENEFITS OF USING ICT TO STRENGTHEN THE PROCESS OF PROFESSIONAL EDUCATION AND SKILLS DEVELOPMENT OF FUTURE WEB DESIGNERS IN MODERN DIGITAL ENVIRONMENT

Today, information and communication technologies (ICT) are one of the most important means of strengthening the educational process in various fields, including professional education. In the context of the rapid development of the digital economy, the demand for specialists in the field of web design is increasing, and their training based on the use of advanced technologies is of great importance. Web design is one of the professions in which ICT contributes not only to improving the quality of education, but also to the development of creativity, independence of students and preparation for the competitive labor market. The use of ICT in teaching web design is one of the ways to improve the effectiveness of education in the context of technological progress. Thanks to interactive learning models, virtual tools and online platforms, studying web design is becoming increasingly important. This allows the use of artistic techniques in web design. This article discusses the main advantages of using ICT to enhance the process of professional education of future web designers in today's digital environment.

Key words: *information and communication technologies, web design, virtual work environment, educational platforms, professional skills, professional education, strengthening the educational process.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ғуломов Суҳроб Рустамович, ассистенти кафедраи илмҳои компютерии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360,Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров -16. Тел.: 918172141. E-mail: suhrob.41@mail.ru.*

Сведения об авторе: *Гуломов Сухроб Рустамович, ассистент кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360 Республика Таджикистан, г. Куляб, ул.С.Сафарова -16. Тел.: 918172141. E-mail: suhrob.41@mail.ru.*

Information about the author: *Gulomov Suhrob Rustamovich, assistant at the Department of Computer Science of the Kulob state university named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarova St. -16. tel: 918172141. E-mail: suhrob.41@mail.ru.*

ТДУ: 986

НАҚШИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Саторова Ш. И, Н.Эмомова С. Қ

Коллеҷи техникӣ ба номи академик М. Осимӣ

Рушди корхонаҳои саноативу соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёти миллӣ нақши муҳим мебозанд. Дар шароити муосир ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ дастгирии давлатиро дар шакли таъмини шароити мусоид барои ба ин соҳаи иқтисодиёт ҷалб кардани сармояи хусусӣ ва хориҷиро талаб менамояд. Ҷанбаи асосии ҳалли мушкилоти рушди соҳибкории истеҳсолӣ ташаккули босамари сиёсати сармоягузорӣ буда, аз сифати бунёди он ҳалли як қатор масъалаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии кишвар дар маҷмӯъ вобаста мебошад. Тавре ки дар паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карда мешавад «Дар робита ба ин ва бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоям, ки саноатикунонии босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. Вобаста ба ин, зарур аст, ки то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад.

Барои расидан ба ин мақсад бояд амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ таҳти назорати қатъӣ қарор дода, самаранокӣ ва сифати онҳо таъмин карда шавад». Аз ин рӯ, нигоҳ доштани тамоюлҳои мусбат муайян намудани афзалиятҳо ва таҳияи механизмҳоро дар ин соҳа талаб мекунад, ки имконияти фаъолгардонии амалкарди сармоягузориро медиҳад. Ин барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят зарур аст, ки рушди босуръати иқтисодиёт дар маҷмуъ ба он вобаста аст. Дар робита ба ин, гузаронидани тадқиқоте, ки ба рушди соҳибкории истеҳсолии дар асоси такмили механизми сармоягузорӣ дар шароити муосир равона шудааст, бешубҳа, мубрам ҳисобида мешавад.

Иқтисодиёти муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳолати рушду воридшавӣ ба бозори ҷаҳонӣ қарор дошта, ба намуду услуби ҷадиди идоракунӣ пеш меравад, ки дар он муҳимият ва нақши корхонаҳои саноатӣ назаррасанд. Бамаврид аст қайд намоем, ки ин дар шароити мураккаби фаъолияти бисёре аз корхонаҳо ва ширкатҳои истеҳсолии ватанӣ амалӣ мегардад. Гузаштан ба ҳолату механизмҳои муосири иқтисодӣ аз ҳама ҷиҳат минҷумла ҷиҳатҳои техникӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва дар ниҳоят психологӣ масъалаи мураккаб ба шумор меравад. Ҷаҳони муосир шароити нави иқтисодиро ба миён оварда, ҷараёну равандҳои қаблии фаъолияти истеҳсолӣ техникиро дигаргун намудааст ва истеҳсокунандагонро водор месозад,

ки фаъолияти худро дар доираи талаботи ҳаррӯзаи бозор ба роҳ монда, пешниҳод намояд. Корхонаҳои истеҳсолӣ як воҳиди махсусгардонидашуда буда, меҳвари онро ҳайати меҳнатии муташаккили касбӣ ташкил дода, бо истифода аз воситаву маводҳои истеҳсолӣ (кор, хизматрасонӣ) маҳсулоти бозоргири муфидро тайёр менамояд. Корхонаву ширкатҳо, комбинату конҳо, бандарҳову роҳҳо ва дигар муассисаҳои хоҷагидории хусусияти истеҳсолидоштаро корхонаҳои истеҳсолӣ меноманд. Ба вазифаҳои муҳимтарини корхонаҳои саноатӣ дохил мешаванд

-Дастрас намоии даромад аз фаъолияти гуногунҷабҳаи ширкат;

-Омӯзишу таҳлили бозор ҷиҳати пайдосозии талаботи доимӣ ба маҳсулот;

-Нигоҳ доштани сифатибаланди маҳсулот ва таъмин намудани рақобатпазирии он;

-Дастрасии доимии истеъмолкунандагон бо маҳсулоти ширкат;

-Таъмин намоии музди меҳнат кормандон, эҳдои шароити мусоиди корва имкони такмили ихтисоси ҳайати корманданиширкат;

-Ташкили ҷойҳои нави корӣ барои шаҳрвандон;

-Ҳифз намудани муҳити зист, замин, об, ҳавзаи ҳавоӣ ва дигар сарватҳои табиӣ;

-Пешгирии ширкат аз бозистиву танаффус.

Дар шароити муносибатҳои нави бозоргонӣ асоситарину муҳимтарин вазифаи ширкат ба даст овардани фоида аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти истеҳсолнамуда (кори иҷрокарда ё хидмати расонидашуда) мебошад. Пас аз гирифтани фоида талаботи гуногунҷабҳаи иҷтимоиву иқтисодии ҳайати кормандони ширкат ва соҳибмулкони он қонеъ мешавад, инчунин ташаккулу рушди босуботи ширкат таъмин мегардад. Корхонаҳои азими саноатӣ, бахусус ширкатҳои саноати металлургӣ дорои хусусиятҳои махсус аз ҷумла маводталабӣ, энергияталабӣ ва меҳнаттабии зиёданд, ки дар арзиши аслии маҳсулот вазни қиёсии зиёд доранд. Ҳангоми коҳишу нигоҳ доштани ин хароҷотҳои ҳамарӯзаи истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ фаъоляти корхона пурсамар гардида, омили ба даст омадани на танҳои фоида, балки даромадҳои иловагӣ мегардад. Асоси соҳибкории истеҳсолиро бароршии неъматҳои моддӣ ва ё амалигардонии корҳои хусусияти истеҳсолӣ дошта мебошад. Истеҳсоли неъматҳои моддӣ раванди истеҳсоли маҳсулоти навин ва ё моли пештараро бо хусусиятҳои нав, яъне табдил додани ашёи хом ба молу маводи нави маҳсулотро ифода мекунад. Натиҷаи асосии раванди истеҳсолӣ ин бароршии неъмати модии нав аст, бо ибораи дигар, истеҳсоли маҳсулоти нав маҳсулоти такмилдодашуда аст, ки барои қонеъ гардонидани талаботи ҷамъияти пешбинӣ шудааст. Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаи сармоягузории ноил шудан ба рушди устувори авзавият касб мекунад. "Дар стратегияи қабулшудаи Миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 татбиқи тамоми чорабиниҳои оид ба саноатикунонии мамлакат амалӣ мешаванд, ки аз ҳисоби давлат (47,5 фоиз), бахши хусусӣ (46,3%) ва азмаблағҳои шарикони рушд (6,2%)". Дар марҳилаи нави рушди иқтисоди кишвар бахши хусусӣ мақоми муҳим дода шудааст, ки фаъол кардани бахши хусусӣ аз ҳисоби афзоиши соҳибкории сармоягузорӣ ҳамчун асос баромад мекунад. Раванди соҳибкории сармоягузорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ дар як қатор принсипҳои асоси нигаронида мешавад, ки ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии соҳибкорӣ ва риоя накардани онҳо барои самаранокии сармоягузорӣ таъсири манфӣ расонида метавонад.

Риоя кардани принсипҳои соҳибкории сармоягузорӣ дар бахши истеҳсолӣ ба фаъол кардан ва истифодаи самараноки маблағҳои сармоягузорӣ имкон фароҳам оварда, метавонад ба талаботҳои стратегии мақсадҳои соҳибкорӣ ҷавобгӯ бошад. Аммо, дар шароити номуайянии механизми бозорӣ принсипҳои сармоягузорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ бо сиёсати давлатии сармоягузории рушди соҳаи саноат бояд мувофиқат кунад. Дар шароити муосир барои дастгирии сармоягузорӣ дар рушди соҳибкории саноатӣ нақши калон дорад. Маҳз сармоягузориҳо ҳамчун воситаи асосии таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ, ки дар таҷдиди сохтор ва такмилдиҳии истеҳсолоти саноатӣ, ташаккули субъектҳои нави соҳибкорӣ, таъмини тағйиротҳои сохторӣ, ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ, вусъат бахшидан ба татбиқи пешрафти илмӣ-техникӣ, нигоҳ доштани рушди устувори иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт баромад мекунад. Дар шароити рушди босуръати иқтисоди миллӣ, рушди устувори соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз сиёсати сармоягузории давлат вобаста аст, ки ба фазои сармоягузорӣ ва шароити сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад. Муҳити мусоиди сармоягузорӣ ба фароҳам овардани шароити мусоиди бозор равона карда шудааст, ки ҷалби сармоягузорони ватанию хориҷиро ба бахшҳои афзалиятноки истеҳсолоти иқтисоди Тоҷикистон ҳавасманд

мекунад. Ҳамин тавр, дар ҷумҳурӣ барои рушди соҳибкории саноатӣ тамоми заминаҳои зарурӣ фароҳам оварда шуданд, шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ фароҳам оварда шуданд, ки ба ворид шудани на танҳо сармоягузориҳои дохилӣ, балки хориҷӣ низ дар татбиқи азнавсозии соҳаи истеҳсолот мусоидат мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои муштарак на танҳо дар васеъ намудани имкониятҳои иқтисодии кишвар, балки дар тавсеаи иқтидори содиротии иқтисодиёти миллӣ низ ширкат меварзанд. Дар кишвар як қатор корхонаҳои муштарак фаъолият мекунанд, ки маҳсулоти содиротиро низ истеҳсол мекунанд. Ҳамин тариқ, дастгириву таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ дар иқтисоди миллии кишвар нақши назаррас доранд. Дар робита бо ҳамгироии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди ҷаҳонӣ, бояд истеҳсоли маҳсулоте таъмин карда шавад, ки ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он талаботи нисбатан устувор дошта бошанд. Таҳлили иқтидори саноатии хоҷагии халқ нишон медиҳад, ки дар маҷмааи саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳое мавҷуданд, ки маҳсулоти онҳо бартарии қиёсӣ доранд ва ҷалби сармоя ба ин соҳаҳо на танҳо барои рушди соҳибкоривии истеҳсолӣ дар ин соҳа аҳамияти калон дорад, балки барои тамоми иқтисоди миллӣ дар маҷмуъ аҳамиятноканд.

Захираи асосии рушди саноат сармояҳо мебошад, ки дар бахши технологии соҳа тағйиротро таъмин менамоянд. Дар ин ҷо дастгирии давлатӣ ба ҳамон корхонаҳое равона карда мешавад, ки маҳсулоти ба рақобатпазир ва содиротӣ истеҳсол мекунад, технологияи пешқадам ва кадрҳои баландихтисос доранд, корхонаҳои дигарро бо ашёи хом таъмин мекунад. Бахши дигари танзими давлатии саноат муҳайё сохтани шароит барои андухти сармояи хусусӣ аз ҷониби корхонаҳо мебошад. Барои ин усул ва роҳҳои ҳавасмандгардонӣ ба монанди имтиёзҳои андозӣ, дотатсия, қарзҳои сармоягузорӣ, имтиёзҳо дар боҷсупорӣ, тарофаҳо, ҳиссаҷудокуниҳои асъорӣ ва ғ. истифода мешавад. Ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ бо фаъолияти корӣ, аз он ҷумла истеҳсолӣ алоқамандии зич дорад. Бинобар ин, дар ин маврид на танҳо ба раванди сармоягузорӣ бояд таъсир расонд, балки ба фароҳамории шароите, ки ба он тақозо ба вуҷуд меоранд. Маҳз аз ҳамин ҷиҳат зарур аст механизми мукаммали танзими фаъолияти сармоягузорӣ, ки ба баландбардории мутобиқшавӣ ба гузориши дарозмуддати захираҳои молиявӣ мусоидат мекунад, коркард шавад. Фишанги дигари таъсири давлат ба саноат истеҳлок мебошад. Давлат тавассути меъёри истеҳлок ба сохтори фондҳои асосӣ фаъолона таъсир мерасонад, ки ин ба беҳтаршавии сифати маҳсулот, пастшавии нархи он ва баландшавии рақобатпазирии он оварда мерасонад. Ғайр аз ин, меъёри илман асосноки истеҳлок шарти мухимми инкишофи инноватсионии иқтисодиёт мебошад. Унсури дигари танзими давлатии саноат таҷдиди корхонаҳои саноатӣ, амалиёти лизингӣ, ташкили гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ ва дигар сохторҳои корпоративӣ, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва технопаркҳо, инчунин квотакунонӣ ва иҷозатномадиҳӣ мебошад. Бо рушди муносибатҳои бозорӣ дар саноати ҷумҳурӣ низоми танзими давлатии ба усули иқтисодӣ асосёфта, бояд ба консепсияи маркетингии инкишофи соҳа, ки асоси ташаккули сиёсати инноватсионии соҳа мебошад, такя кунад. Роҳи рушди расидан ва рақобатпазирии технологии соҳавӣ ба азнавҷиҳозонии иқтисод дар асоси технологияҳои воридотӣ, инчунин ба ҳавасмандгардонии маҳаллии рушди ихтирооти илмӣ нигаронида шудааст. Талабот ба технологияҳои ватанӣ на танҳо бинобар эҳтиёҷоти таъмини манфиатҳои амнияти миллӣ, балки ҳамчунин рушди бахши энергетикию ашёи хом ба вуҷуд меояд. Иқтидори бахши илми амалӣ ва бунёдӣ дар атрофи он самтҳое марказонида мешавад, ки истифодаи тиҷоратӣ доранд. Чун қоида, имрӯз технологияҳои воридшавандаи соҳаи саноат пешқадамтарин дар ҷаҳон намебошанд. Умуман, амалигардонии чорабиниҳои роҳи зикргардида як қатор бартариятҳо дорад:- технологияҳои аллакай тайёр ва хуб такмилёфта мебошанд, бинобар ин, хавфҳои инноватсионӣ камтаранд. Дар айни ҳол, дар баробари технологияҳо ба даст овардани маҷмуи хизматрасониҳои вобаста имконпазир аст, хизматрасонӣ, таъмир ва омӯзиши кормандон;- мӯҳлатҳои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ камтар мешаванд;- рушди технология дар бахшҳои заминавии иқтисод метавонад боиси пайдо шудани бахшҳои нави дорои технология баланд гардад;- ғайримутамарказонии қабули қарорҳо оид ба интихоби технологияҳо, ки хавфи ғалатҳоро камтар мегардонад. Дар танзими давлатии саноат идоракунии сифати маҳсулот, ки ҳадафи асосиаш сертификатсияи маҳсулот, технология ва истеҳсолоти ба стандартҳои берунмарзӣ ҷавобгӯ мебошад, мавқеи муҳим дорад. Амалисозии он мавқеи истеҳсолкунандагони ватаниро дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мустаҳкам месозад. Аммо ҳамаи ин танҳо тавассути дар истеҳсолот татбиқ намудани ихтироту коркардҳои нав имконпазир аст, ки дар навбати худ аз натиҷаи фаъолияти ихтироъкорӣ ва

инноватсионӣ дар сатҳи соҳа, аз дараҷаи таъмини иқтидори илмӣ-техникии соҳаи саноат вобастагӣ дорад. Чӣ хеле ки қайд карда шуд, вазифаи таъмини тараққиёти инноватсионии соҳа дар сатҳи давлат ба зиммаи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардидааст. Дар самти таъмини захираҳои илмӣ-техникии иқтидори инноватсионии саноати миллӣ вазорати мазкур мавқеи ҳифзу нигоҳдории захираҳои илмӣ-техникии соҳаро дошта, ташкилкунандаи якчанд муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ мебошад. Фаъолияти ин сохторҳои илмӣ-техникии соҳавӣ асосан ба тараққии инноватсионии соҳаи саноат нигаронида шудаанд, лекин байни онҳо робита ва алоқамандӣ дида намешавад. Аз рӯйи самти фаъолият таркибдиҳандагони иқтидори инноватсионии саноати миллиро метавон ба илмӣ-техникӣ, таълимӣ-тадқиқотӣ, молиявӣ ва истеҳсолӣ-технологӣ ҷудо кард. Новобаста аз он ки имрӯз теъдоди субъект ё таркибдиҳандагони иқтидори инноватсионии саноати Ҷумҳури Тоҷикистон назаррасанд, байни онҳо робита вуҷуд надорад, ки зарурияти коркарди механизми мукаммали идоракуниро дар ин самт талаб менамояд. Бояд чунин низоми идоракуние коркард ва ташкил карда шавад, ки тавонад байни ин сохторҳо робитаю бо ҳам алоқамандиро ҳам ба таври амудӣ ва ҳам уфуқӣ таъмин намояд. Ба таври амудӣ бояд робитаи фаъолияти байни сохторҳои идоракунии давлатӣ, минтақавӣ ва истеҳсолӣ ва ба таври уфуқӣ бошад робитаи сохторҳои алоҳидаи субъектони иқтидори инноватсионии соҳа барои татбиқи самараноки инноватсияҳо таъмин гарданд.

АДАБИЁТ:

1.Қонуни ҶТ «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ», 2004 с.

2.Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Кодекси меҳнати ҶТ» соли 2009 - Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

3.Журнал «Цветные металлы» N 1,3,4,7,8 2007 года. Шарҳи мухтасар:

4.В. С. Жегулин, Введение в географию, Л., 1989 г.

5.Ҳоджаев М. Х. Вводно-экологические проблемы Северного Таджикистана. , 1996 г.

6.М. Х. Баинхауэр., Э. Шмакке. Мир в 2000 году. М., 1973 г.

7.А. Ишмуҳаммедов Молаотҳодная технология окружающая среда, Т., 1982 г.

НАҚШИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди миллӣ, рушди устувори соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз сиёсати сармоягузории давлат вобаста аст, ки ба фазои сармоягузорӣ ва шароити сармоягузорӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт таъсири мусбат мерасонад. Муҳити мусоиди сармоягузорӣ ба фароҳам овардани шароити мусоиди бозор равона карда шудааст, ки ҷалби сармоягузорони ватанию хориҷиро ба бахшҳои афзалиятноки истеҳсолоти иқтисоди Тоҷикистон ҳавасманд мекунад. Ҳамин тавр, дар ҷумҳурӣ барои рушди соҳибкории саноатӣ тамоми заминаҳои зарурӣ фароҳам оварда шуданд, шароитҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ фароҳам оварда шуданд, ки ба ворид шудани на танҳо сармоягузориҳои дохилӣ, балки хориҷӣ низ дар татбиқи азнавсозии соҳаи истеҳсолот мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: *саноатӣ соҳибкорӣ, истеҳсолӣ, сармоягузорӣ, иқтисодӣ, технологӣ, стандартӣ, Тоҷикистон,ҷумҳурӣ, статегия.*

РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

В условиях стремительного развития национальной экономики стабильное развитие промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан в большей степени зависит от государственной инвестиционной политики, что положительно влияет на инвестиционный климат и инвестиционные условия в реальном секторе экономики. Благоприятная инвестиционная среда направлена на создание благоприятных рыночных условий, что способствует привлечению отечественных и иностранных инвесторов в приоритетные отрасли производства экономики Таджикистана. Таким образом, в республике созданы все необходимые предпосылки для развития промышленного предпринимательства, созданы экономические, политические, правовые и социальные условия, способствующие притоку не только отечественных, но и иностранных инвестиций в реализацию реструктуризации. производственного сектора.

Ключевые слова: *промышленный, бизнес, производственный, инвестиционный, экономический, технологический, стандартный.*

ROLE OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE NATIONAL ECONOMY

In the context of the rapid development of the national economy, the stable development of industrial entrepreneurship in the Republic of Tajikistan largely depends on state investment policy, which has a positive effect on the investment climate and investment conditions in the real sector of the economy. A favorable investment environment is aimed at creating favorable market conditions, which helps attract domestic and foreign investors to priority sectors of production of the economy of Tajikistan. Thus, all the necessary

prerequisites for the development of industrial entrepreneurship have been created in the republic; economic, political, legal and social conditions have been created that facilitate the influx of not only domestic, but also foreign investment in the implementation of restructuring. manufacturing sector

Key words: *promyshlennyy, biznes, proizvodstvennyy, investitsionnyy, ekonomicheskiy, tekhnologicheskiy, standartnyy, Tadzhikistan, Respublika, strategiya.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Саторова Ш. И. Муаллими кафедраи иқтисод ва идоракунӣ, Коллеҷи техникии ба номи академик М. Осимӣ кучаи Айнӣ- 126, тел: 904-19-77-10*

Эмомова С.Қ. мудири кафедраи иктисодиёт ва идоракунӣ, Коллеҷи техникии ба номи академик М. Осимӣ кучаи Айнӣ- 126, телефон. 918-503-937

Сведение об авторах: *Саторова Ш. И. Старший преподаватель кафедры «Экономика и менеджмент» Технический колледж имени академика М. Осими, ул. Айни, 126, Душанбе ул. Айни - 126, тел: 904-19-77-10*

Эмомова С.К. заведующий кафедрой экономики и управления Технического колледжа имени академика М. Осими, ул. Айни, 126., тел. 918-503-937

Information about the authors: *Satorova Sh. I., Senior Lecturer of the Department of Economics and Management, Dushanbe st. Aini - 126, tel: 904-19-77-10*

Emomova S.K. head of the Department of Economics and Management, Technical College named after Academician M. Asimi, 126 Aini St. tel. 918-503-937

ТАЪСИРИ ГАРМШАВИИ ИҚЛИМИ САЙЁРАИ ЗАМИН БА НЕРУИ (ПОТЕНСИАЛИ) ЗАХИРАҲОИ ОБӢ-ЭНЕРГЕТИКИИ КИШВАР

Тоҷиева Р. А.,

муассисаи давлатии таълимии литсейи Умари Хайём, Ҷумҳурии Тоҷикистон

Эркаев С. А.,

МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров»,

Абдуллозода Х. А.

Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб,

"Инчунин, бо мақсади ба тағйирёбии иқлим мутобиқ гардондани иқтисоди миллӣ, ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани вазъи экологии мамлакат, воридоти нақлиёти барқи ба кишвар, яъне электромобилҳо, электробусҳо, троллейбусҳо ва монанди онҳо, аз пардохтҳои андозӣ ва гумрукӣ пурра озод карда шавад".

Эмомалӣ Раҳмон

Таърихи давлатдории навини тоҷикон ва гузашти вақт дуруст будани интихоби низоми дунявии давлатро дар шароити муосир собит сохт. Танҳо соҳибистиқлолӣ ва низоми дунявии давлатамон имкон фароҳам овард, ки дар ҳалли масъалаи муҳимми аҳамияти умумиҷаҳонӣ дошта Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои оиди обу иқлим дар арсаи байналмилалӣ бaромаду таклифҳо намоянд. Тоҷикистони азизи мо бо пешниҳодҳои ниҳоят муҳимми худ дар Созмони Милали Муттаҳид тавонист, мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ устувор созад. Шумо воқиф ҳастед, ки суханронии Пешвои муаззами миллат дар минбари баланди СММ оид ба масъалаҳои об (солҳои 2000-2024), маҳз бо ташаббуси Тоҷикистон ҷараён дошт, нуктаҳои ниҳоят мубрам дар ин самт ироа гардид. Барои чӣ ба ин масъала Тоҷикистон аввалин шуда ташаббус нишон дод? Пеш аз ҳама кишвари азизи мо дар симои мухтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба сарнавишти ҷомеаи башарӣ бетараф нестанд. Дуюм ин аст, ки гармшавии иқлим метавонад дар оянда на чандон дур барои ҷомеаи ҷаҳонӣ хатар эҷод кунад, ки дар ин миён Осиёи Миёна низ истино нест.

Азбаски мавзӯи имруза оид ба масъалаҳои гармшавии иқлими сайёраи замин ва Пиряхҳо аст лозим медонам, мухтасаран дар мавриди ин масъала изҳори назар намоям. Дар замони ҳозираи, ки афзоиши аҳолӣ, биёбоншавӣ, хушксолӣ, тағйирёбии иқлим ба чашм мерасад, таъмини дастрасии аҳолӣ ба оби тозаи нӯшокӣ яке аз муаммоҳои умдатарин ба шумор меравад. Воқеан, суръати афзоиши ин омилҳо ба дастрасӣ ба ин неъмати бебаҳо бетаъсир намемонад. Имрӯз дар ҷаҳон давлатҳое мушоҳида мегарданд, ки даронҳо таъмини аҳолӣ бо оби тозаи нӯшокӣ ба мушкилии доғи рӯз табдил ёфтааст. Дар асоси маълумотҳои созмонҳои байналмилалӣ дар ҷаҳон қариб 750 миллион одам аз дастрасӣ ба оби тозаи нӯшокӣ танқисӣ мекашад, зиёда аз 2,5 миллиард сокини сайёра аз шароити мусоид беҳдошт маҳрум аст.

Тибқи арзёбии коршиносон – мутахассисони демографӣ, шумораи аҳолии сайёра то соли 2050 зиёда аз 9 миллиард нафарро ташкил дода, ба афзоиши истеъмоли об боис мегардад. Бояд қайд намуд, давоми солҳои охир таъсири манфии гармшавии иқлим, тасодуфан обшавии пиряхҳо мушоҳида мегардад, ки метавонад оқибатҳои номатлуберо чун, тақсимоти нодурусти

об дар обанборҳои сунъӣ, неругоҳҳои барқии обӣ, киштзорҳо, маҳалҳои аҳолинишин ба миён орад. Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 таъкид шудааст: «*Дар давоми чанд даҳсолаи охир дар кишвари мо қариб сеяки ҳаҷми умумии пиряххо аз байн рафт, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби минтақаи Осиёи Миёна аз он ташкил карда мешавад. Бо дарназардошти ин, кишвари мо дар якҷоягӣ бо шарикони байналмилалии худ барои эълони соли 2025 Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо, таҷлил намудани Рӯзи умумиҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо ва таъсиси Хазинаи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо саъй дорад. Дар робита ба тағйирёбии иқлим, бесобиқа боло рафтани ҳарорати миёнаи сайёраи Замин ва оҳибатҳои манфии ҳаёти инсон, олами набототу ҳайвонот ва пиряхҳои кишвар олимони моро зарур аст, ки дар ин минтақаҳо якҷо бо олимон тадҳиҳот, ва мониторинги доимиро ба роҳ монанд*».

Дар робита ба ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Ҳамоиши чоруми оби кишварҳои минтақаи Осиё ва укёнуси Ором (Душанбе, дар реҷаи виртуалӣ) 23 апрели соли 2022 таъкид доштанд, ки Тоҷикистон низ дар доираи таъсири таъсири тағйирёбии иқлим тайи чанд даҳсолаи охир беш аз ҳазор пиряхро аз даст дода, ҳамасола аз обхезӣ, хушксолӣ ва камшавӣ, ки бо ин раванд вобаста аст, азият мекашад.

Бо дарназардошти ин, Президенти кишвар пешниҳод намуданд, ки барои таваҷҷуҳ ба ин масъала дар сатҳи байналмилалӣ соли 2025 Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо ва Рӯзи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо муайян карда шуда, хазинаи махсуси байналхалқии муҳофизати пиряхҳо ташкил карда шавад.

Дурустии андешаҳои болоро аз суханони Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон равшан дидан мумкин аст: «Ҳобили зикр аст, ки конфронси соли 2023 дар Ню-Йорк, ки таҳти раёсати Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор мегардад. Интизориҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин ҳамоиши ҷаҳонии об хеле баланд аст ва кишварҳои мо бо омодагии ҳамаҷониба талош доранд, то ин конфронс воқеан муассир гардад. Боварӣ дорам, ки дар иҷрои ин масъулияти бузург ҳамаи тарафҳои манфиатдор, аз ҷумла мамлакатҳои аъзои Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳид моро дастгирӣ мекунанд». Қабули СММ соли 2025- “Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо”, 21 март – “Рӯзи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо” бо таклифи Президенти кишвар аҳамияти байналмилалӣ дорад.

Имрӯзҳо вақти он расидааст, ки ба қадри обҳои ҷорӣ ва маҳаллӣ расем. Дар вақти гузаронидани машғулиятҳои гуногун мазмун дар мактабҳои миёна, миёнаи махсус ва олии кишвар, нафақат дар ҳудуди кишвар, балки дар тамоми ҷаҳон каме ҳам бошад омӯзгор-устод ва олимон бо як маҳорат ва хотирмон мазмун ва моҳияти оби нӯшокӣ, саҳми он дар ҳаёти инсон, табиат, ҷамъият хатман сухан ронданаш зарур мебошад. Дар қатори фанҳои ҷаҳон фанҳои таърих, ҷуғрофия ва ҷамъияти яке аз он фанҳои таълимӣ аст, ки дар он вобаста ба мавзӯи экология метавон дар барои обу замин, обу ҳаво, осмону замин, гулу гиёҳ ва дороиҳои табиат маълумот дод. Шоирону адибон, олимону мутафаккирон, арбобони давлатию ҳизбии намоён дар осори худ аз сарватҳои табиӣ ва зебоиҳои табиати кишвари азизамон, ватани муқаддасамон Тоҷикистон бисёр ёд кардаанд. Ҳатто академики Академияи илмҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, фарзанди фарзонаи миллат, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобоҷон Ғафуров Тоҷикистонро «Ҷаннати рӯи замин» гуфта борҳо такрор карда будаанд (1, 7).

Аз ин лиҳоз, мо барои нигоҳ доштани зебогии кишварамон ва барои ояндаи мардуми шарафмандамон саҳми худро гузошта, қарзи муқаддаси фарзандиро иҷро намоем. Барои исботи ин хулоса баъзе маълумоти омории географиро пешниҳод менамоем. Агар дар ҷаҳон атрофи 265 давлатҳои хурду калон мавҷуд бошад, аз инҳо 193 давлат аъзои комилҳуқуқи СММ мебошад (ду давлат машваратӣ- ҳамагӣ 195 лавлат). Дар қатори онҳо кишвари зебоманзари мо Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи таърихӣ ва хурмату эҳтироми хоса дорад. Таърих гувоҳ аст, ки Тоҷикистон кишвари кӯҳсор буда, 93% ҳудуди онро кӯҳҳо ташкил мекунанд, аммо дар таги онҳо тамоми 118 элементҳои системаи химиявии Д.Менделеев ҷойгир шудааст. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки Тоҷикистони офтобрӯйи мо ҳақиқатан ҳам ҷаннати рӯи замин аст. Давлати тозаистиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мамлакати аз захираи оби нӯшокии тоза бой аст. Ҳар як фарди тоҷик ва тамоми Тоҷикистониён аз чунин неъмати бебаҳо шукрона намуда, бояд истифодаи сарфакоронаи обро ба роҳ монад ва оби нӯшокиро аз ифлосшавӣ ҳифз намояд. Дар ҳудуди он 25 000 дарёҳо (дарозии он 947-тояш аз 10 км зиёд), 2000 кулҳо, обанборҳо, 14000 пиряхҳо, 93 ҳазор чашмаҳо (беш аз 200 чашмаҳои табобатӣ), 3 вилоят, 21 шаҳр, 75 шаҳрак, 62 ноҳия, 430 ҷамоати деҳот, 4500 деҳаҳои зебоманзар, 4000 кони хурду бузург (аз онҳо 400-тоаш кашф шудааст), захираи ангишт 4,6 миллиард тонна, нафт 140 миллион тонна, газ 857 миллиард метри мураккаб, кондонсат 26

миллион тонна, захираи намаки ошӣ ба беш аз 14 миллиард тонна, зиёда аз 2100 корхонаҳои саноатӣ, 181 ҳазор хоҷагии деҳқонӣ мавҷуд буда, барои ободию озодии ватанамон хизмат менамояд (2, 231). 60-65 % захираҳои оби минтақаи Осиёи Миёнаи ҷаҳон аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад.

Чӣ бояд кард? Дар водии Зарафшон дарёи калонтарин дарёи Зарафшон буда, ба ин дарё зиёда аз 800 дарёчаҳо, сойҳои обнок ҳамроҳ шуда, таркиби онро ташкил менамояд. Мо муаллифони мақолаи мазкур дар давоми чор - панҷ сол дар ноҳияҳои Куҳистони Мастчоҳ, Айнӣ ва шаҳри Панҷакент, ҳудуди вилояти Самарқанди Ҷумҳурии Ӯзбекистон буда, дарёи Зарафшонро омӯхта будем, зиёда аз ҳаштсад километрро ташкил менамоянд. Дар арсаи байналмилалии нуфузу эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёду дунявӣ ва ягона бо сарвар ва раҳнамои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори Тоҷикистони соҳибистиқлол, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон меафзояд. Дар муддати кутоҳтарин таклифи Сарвари давлатамон дар барои об – «2003–Соли оби тоза», солҳои 2005-2015 «Даҳсолаи байналмилалии амалиёти об барои ҳаёт», Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об, соли 2013», даҳсолаи нави байналмилалии «Об барои рушди устувор»-2018-2028 ва дигар таклифҳояшон аз тарафи Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид қабул карда, эълон гардид, ки дар ин раванд фаъолияти ташкилотчигию ташаббускории Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бузург аст.

Дар ҳуҷҷатҳои бахшида ба масъалаҳои об қайд карда шудааст, ки Тоҷикистон давлати ҳуқуқбунёду демократӣ ва дунявӣ буда, дар он таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти қонуну тартиботи ҳуқуқӣ дар асоси қонунҳои байналмилалии кафолат дода шудааст. Таърих гувоҳ аст, ки 20 -21 июни соли 2018 дар Кохи Сомони бӯстонсарои шаҳрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон конференсияи байналмилалии сатҳи баланд оид ба Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» баргузор гардид.

Барои иштирок дар конференсия сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои Покистон, Туркманистон, Афғонистон, беш аз 1500 коршинос аз 100 кишвари ҷаҳон ва даҳҳо созмонҳои байналмилалию минтақавӣ ба Тоҷикистон ташриф оварданд ва дар он захираҳои бузурги оби нӯшокиамонро ба манфиатҳои умум мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шуд (3.3). Дар хотир дорам, ки модарони меҳрубонамон ҳеҷ гоҳ ба оби ҷӯйе, ки аз назди ҳавлиамон мегузашт оббозӣ кардан, ба об партовҳоро андохтан ва дар он даст шустан иҷозат намедоданд ва мегуфтанд, ки обро аз ҷӯй гирифта истифода баред, барои он, ки дар поёноб мардумон зиндагонӣ мекунанд, онҳо ҳам аз оби тоза истифода мебаранд. «Об қувваи илоҳӣ дорад» гуфта, гашта бозгашта такрор мекарданд. Аз ин хулоса баровардан зарур аст, ки мо барои муҳофизати оби тоза тарбияи истифодаи обро аз оила, боғчаи бачагона, мактаб, аз даврони ҷавонӣ эътибори махсус додан шарт ва зарур мебошад. Яъне ба қадри обҳои ҷӯй, чашмаҳо расидан аз оила оғоз шуда, оянда натиҷаи хуб доданаш мумкин, беасос бузургон нагуфтаанд «Дарёҳои калон аз дарёчаҳо, чашмаҳо сар мешавад».

Дар ин раванд Бо қарори Ассамблеяи 55-уми Генералии Созмони Милали Муттаҳид солҳои 2005-2015 «Даҳсолаи байналмилалии амалиёти об барои ҳаёт» эълон гардид, ки аҳамияти таърихӣ-умумҷаҳонӣ дорад. Дар бисёр минтақаҳои ҷаҳон масъалаи оби нушокӣ айни замон бисёр муҳим мебошад ва ба мо маълум аст, ки аз норасоии он садҳо ҳазор одам азият мекашанд. Агар дар асоси таклифи Раиси тоҷикони ҷаҳон, Асосгузорий Тоҷикистони соҳибистиқлол, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи оби тоза аз ҳозир эътибор надиҳем, муаммои об дар ҷаҳон, аз он ҷумла дар кишвари мо ҳам солҳои 2030, 2050 ба дараҷае мерасад, ки дар он вақт ҳалли онро иҷро карда наметавонем.

Дар асоси пешгӯйии коршиносон соли 2050 ин нишондиҳанда метавонад то 5 млрд нафар, яъне тақрибан ба 50% аҳолии сайёра баробар гардад. Бинобар ин, ҳолат ва сифати оби нӯшокӣ яке аз омилҳои муҳими бехатарии ҳаёти ҳар як инсон ба ҳисоб меравад. Афзоиши аҳолӣ ва ниёзмандӣ ба захираҳои об дар назди мо вазифаҳои нави маҷмӯиро мегузорад (4, 4). Вазъияти об дар замони муосир дар масъалаи дарки амиқи нақши нодири об дар ҳаёти сайёраи ҷаҳон саҳми арзишманд гузоштанд. Дар ҷаҳон зиёда аз 800 млн нафар ба оби нӯшокии бехатар ва зиёда аз 2,5 млрд нафар ба хизматрасонии оддитарини соҳаи беҳдошт дастрасӣ надоранд, ғайр аз ин ҳар сол то 300 ҳазор нафар кӯдак дар синни то 5 сола ба иллати набудани дастрасӣ ба оби нӯшокии бехатар ва беҳдошт ба ҳалокат мерасанд. Ва як силсила масъалҳои дигаре вуҷуд доранд, ки муносибати маҷмуи ва ҳамкории фаъолро дар соҳаи об, оби тозаи нӯшокӣ тақозо доранд.

Бо сабаби гармшавии иқлим ба қадри об расидан ба масъалаҳои муҳим эътибори махсус доданро замона талаб менамояд: баланд бардоштани самаранокии истифодаи об, кам кардани ифлосшафии захираҳои об (оби ҷӯй, ҳавзи об, чашма, дарё, баҳр, кӯл, обанбор, укёнус ва ғайраҳо), истифодаи такрории онҳо ва таҳияи технологияҳои нави тавлиди оби тоза дар миқёси саноатӣ, наҷоти баҳри Арал ва ғайраҳо буда, онро дуруст ташкил кунем мушкилотҳои табиӣ-мавсимии камобии сол, паст шудани ҳаҷми меъёрҳои миёнаи дарёҳо, обхезӣ, сел, фаромадани тарма ва ярч ҳамасола ба аҳолӣ ва иқтисоди мамлакат хисороти ҷиддӣ мерасонанд, кам бошад ҳам роҳи ҳалли онро таъмин кардан мумкин. Як мисоли оддӣ дар замони истиқлолият беш аз 2200 км роҳи мошингард, 190 км роҳи оҳан, зиёда аз 30 км нақбҳои мошингард мавриди истифода қарор дода шуданд. Майдони боғу токзори мамлакат ба 180 ҳазор гектар расонида шуд ва нисбат ба соли 1991 100 ҳазор зиёд аст.

Хулоса, мо оби тозаи нӯшокиро ҳамчун гавҳараки чашм ҳифз намоем ва дар амалӣ гардидани таклиф ва пешниҳодҳои Асосгузори Тоҷикистони соҳибистиқлол, Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаи оби тоза аз ҳозира эътибор дода, сахми худро гузорем. Дар ҳақиқат, агар мо ҳамчун инсони комил, олими ҷомеашинос, як фарди сайёра мазмун ва моҳияти обро таҳлил намоем, об–муъҷиза, сарнавишт ва бақои бани башар аст. Воқеан об муъҷизаи офарндаи яктову беҳамтост, ки аз мавҷудияти хеш моро саодати шукри бепоён ва башорати ҳамду сано медиҳад. Обро асрҳову ҳазорсолаҳо ин ҷониб бузургони ақлу хиради ҷаҳон ва халқи тоҷик сарчашмаи зиндагӣ ва бақову баракати олами инсоният ва табиати зебою нотакрор тараннум карданд. Дар замони муосир мувофиқи дастури сарвари давлат дар сатҳи эҳтиёт ва захираҳои об равонаанд, ки он бешубҳа муъҷиза ва сарчашмаи ҳаёти инсон аст. Агар оби нӯшокӣ тоза бошад, ба сарфакорӣ истифода гардад, хуруҷи ҳар гуна бемориҳо аз байн меравад. Чунин табиати нотакрори мамлакатамон бе ҳикмат офарида нашудааст, зеро аз дили кӯҳҳо ҳазорон рӯду чашмаҳо тавлид меёбанд ва худ сарчашмаи зоиши чандин наҳру наҳрчаҳо, дарёву дарёчаҳо, ҷӯю ҷӯйборҳо мегарданд.

Зиёда аз он, кӯҳҳои кишварамон хазинаи боэътимоди эҳтиёти барфу пиряххоянд, соҳиби умри дарозанд ва қудрати неруи ободкориву зиндагибахш доранд. Ҳамаи ин муъҷизоти оламу табиат барои инсон ва саодату эҳтиёҷи халқи тоҷик, тамоми Тоҷикистониён эҳдо шудааст (5, 5). Меҳмонони берун аз кишвар ҳангоми сафар ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз обҳои зулолу ширин нӯшида, аз тамошои ин кишвари афсонавӣ аз ғояти ваҷду шодиву сурур сухан меронанд. Оби нӯшокӣ чун бақои зиндагӣ, сарчашмаи муқаддаси ҳама гуна ободиву ободонӣ арзёбӣ мегардад. Аммо мо борҳо шоҳид шудаем, ки дар ҷойҳои ҳар гуна, кӯчаву маҳаллаҳо, марказҳои савдову бозорҳо, маҳали фаъолияти кору зист, муассисаҳову корхонаҳо, таълимгоҳҳову хобгоҳҳо, ҷойҳои ҷамъиятӣ бо сабаби мусоҳилакорӣ ва бемасъулиятӣ об беҳуда сарф мегардад. Дар ин самт чунин ҳолат аз тарафи кӯдакон ва ҷавонҳо бештар ба назар мерасад. Дар ҳаёт ҳар як қатра об ба шумор аст. Эътибори махсус ва таваҷҷуҳи алоҳида ба об, оби ҷӯйҳо аҳамияти калони тарбиявӣ касб мекунад, овози моро дар бобати тозаву покиза нигоҳ доштан, сарфаю сарфакор будани ҳар як узви ҷомеа дар истеъмолу истифодаи об қатъи назар аз хурду бузург, ба сатҳи баланди масъулият, хирад ва эътибори ҷиддӣ мегузорад. Ҳатто қайд намудан лозим аст, ки талафи об ҳамчун талафи умр аст. Масъалаи об аз нигоҳи ақлу хирад ва арҷу савоб арзёбӣ мегардад. Аз ҷумла, об додан ба ташнагон, беморон, муҳтоҷон ва инсонҳои нотавон аз беҳтарини корҳои савоб ва салоҳ аст. Агар «Об додан –ҷон бахшидан» бошад, пас «Ташнаро як қатра об аз ганҷи дунё беҳтар аст». Таърих гувоҳ аст, ки аз ҷиҳати мазмун ва моҳияти об сарчашмаи азалӣ ва омили вусъатбахши ватандӯстӣ ва меҳанпарастии ҳар як аъзои ҷомеа мебошад. Яъне истифодаи об ҳамчун мояи тозагӣ, покии ҷисм ва узвҳои нисони рӯйи замин аз муъҷизоти бузург ҳисоб меёбад. Дар ҳама ҳолат об инсонро аз ҷанобат тоза мекунад ва саломатии ӯро қавӣ мегардонад.

Идоракунии сарватҳои обиро дуруст ташкил карда, технологияи муосири тозакунии обҳои табиӣ ва техногениро бо мақсад истифода барем, ғайр аз ин дар шароити тағйирёбии иқлими табиат идоракунии ҳамгироии сарватҳои обии фаромарзиро мукаммал гардонем, дар байни мардуми кишвар масъалаи хатарҳои экстремали марбут ба об фаҳмонем бехатарии иншооти обиро таъмин кардан вазифаи аввалини мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ мебошад. Дар натиҷаи тағйирёбии иқлим ва ақибгарии пиряхҳо дар шароити табиӣ куҳи Осиёи Марказӣ хатарҳои экстремалӣ ба вуҷуд омаданаш мумкин. Дар натиҷа тағйирёбии иқлим ба вуҷуд омада, он ба захираҳои обҳои рӯйизаминӣ ва зеризаминӣ таъсири манфӣ мерасонад. Яке аз масъалаҳои муҳимми замон дар шароити тағйирёбии глобалии иқлим рушди устувори иҳтисодиёти давлатҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Дар ҳалли ин масъалаҳои муҳими аҳамияти умумибашарӣ дошта, ба қадри обҳои маҳаллӣ расидан, каме бошад ҳам аҳамияти муҳим дорад. Дар ин раванд ба талаботҳои ҳуқуқӣ, экологӣ, генетикӣ, эстетикӣ,

маърифатӣ ва дуруст истифода бурдани об, ҷиҳати тозакунии обҳои табиӣ ва техногенӣ риоя карда, истифодаи захираҳои оби Осиёи Марказиро бо мақсад ва дуруст ташкил кунем, ба ҳалли муаммои умумбашарии ҷаҳон саҳми худро мегузорем. Сарватҳои ғании обӣ ва гидроэнергетики Тоҷикистон, ки дар олам яке аз бузургтаринҳо ба шумор меравaнд, дар ҳолати самаранок ба кор андохтанашон метавонанд барои ҳамаи кишварҳои минтақа фоидаи зиёди иҷтимоиву иқтисодӣ оранд. Иқтидори гидроэнергетики мо ба 527 млрд киловатт-соат мерасад ва аз ин айни замон фақат 5-6 фоизаш истифода мешаваду халос (6, 8). Ба нақшаву ниятҳои Пешвои нурофарини миллат дар таъмин намудани истиқлолияти энергетикии Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқлим ва ба содиркунандаи бузурги қувваи барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза табдил додани кишвар дар минтақа ва ҷаҳон ҳеҷ шакку шубҳа нест. Ба қадри обҳои кишвар расем ва дар амали гардидани Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» саҳми худро гузорем.

Сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ дастоварди таърихии халқи тоҷик мебошад, зеро ба шарофати ин неъматҳо мардуми мо аҳлона заҳмат кашида, ба пешрафти ҳамаи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ муваффақ шуданд. Ягона талаби давлат аз роҳбарон ва олимону кормандони муассисаҳои илмӣ ин аст, ки илм бояд ҳамқадами замон бошад. Дар шароити тағйирёбии иқлим бароиояндаи инсоният хулосаи дуруст бароварда, аз захираҳои обии кишвар бомақсад истифода барем, ки он ба неруи (потенсиали) захираҳои обӣ-энергетикии кишвар таъсири калон мерасонанд.

Дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои байналмилалии аҳамияти ифтикороти байналмилалии Тоҷикистон дар масъалаҳои обу иқлим беандоза калон мебошанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Эҳёгари соҳибистиқлолияти Тоҷикистони офтобрӯ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон махсусан қайд менамоянд:

«*Мояи ифтихор ва сарфарозии ҳамин мост, ки панҷумин ибтикори ҷаҳонии кишвари мо оид ба* ***масъалаҳои об ва иқлим*** *дар миқёси сайёра амалӣ хоҳад шуд.*

Воқеан, қабули ин қатъонома дар миқёси ҷаҳон иқдоми муҳим ва таърихӣ буда, тавассути он ҷомеаи ҷаҳонӣ имкон пайдо мекунад, ки барои ҳифзи бузургтарин манбаъҳои оби ошомиданӣ тадбирҳои муштараки зарурӣ андешад» - **Эмомалӣ Раҳмон**

Аҳамияти ифтикороти байналмилалии Тоҷикистон бо сарвари давлат-Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаҳои обу иқлим беандоза бузург аст. Дар тарбияи ҷавонон омӯзиши аҳамияти истифода ва моҳияти обҳои кишварро ҳамчун маводи кишваршиносӣ ва воситаи тарбияи ифтихори миллӣ ва ватандӯстӣ зимни таҳқиқ ва омӯзиши фанҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳаматарафа истифода бурдам мумкин аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зиёда аз панҷ бор аҳамият, мазмун ва моҳияти Оби тозаи нӯшокии аз минбари калонтарини СММ пешниҳод намуд ва қайд намуд, ки яке аз муаммоҳои ташвишовари ҳазораи нав об, тамини аҳолии ҷаҳон бо оби тозаи нӯшонидани мебошад. Дар асоси омӯзиш ва таҳлили ҳуҷҷатҳо оиди об, Оби тоза, ҳамкорӣ дар соҳаи об, об барои рушди устувор хронологияи таклиф ва пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро тартиб додем, аҳамияти таърихию умумиҷаҳонӣ доранд [8, 24].

Мардуми шарафманд ва тамаддунсози халқи тоҷик, бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саъю талошҳои ҳамоҳангсозии Паймон ба хотири оянда – намояндагони Олмон ва Намибияро баланд арзёбӣ менамоянд. Ин нишаст барои баррасии мушкилоти тағйирёбии иқлим, ҳифзи сиҳат-саломатии омма, рафъи камбизиотӣ, вазъи зиндагии занони модарон, таҳсилоти фарогир ва дигар масъалаҳои глобалӣ боз як имконияти муносибро фароҳам овардааст. Масъалаҳои вобаста ба халъи таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишвар, дар қатори назорати аслиҳа ва хавфу таҳдидҳои муосир ба сулҳу амният ҳамоно таваҷҷуҳи ҷиддии мардуми ҷаҳон ва Созмони Милали Муттаҳидро тақозо менамоянд. Ҳар як саммити имрӯзаи СММ, ҳамчунин, барои ҳалли масъалаҳои вобаста ба мушкилоти тағйирёбии иқлим, ислоҳоти сохтори байналмилалии молиявӣ ва такмил додани вокунишҳои байналмилалӣ ба хатару таҳдидҳои муосир нақши муассир доранд. Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии дар "Саммити Оянда" (23-юми сентябри соли 2024, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико) ба ин масъала боз як бор эътибори махсус дода, қайт намуданд: "*Матраҳ гардидани мушкилоти обу иқлим дар санади ниҳоии ин саммит зарурати идомаи амалҳои таъхирнопазири кишварҳои узв ва дигар тарафҳои манфиатдорро ба хотири таъмин намуданиояндаи осудаву ором барои наслҳои баъдӣ собит месозад*" [9, 1].

Дар ҳақиқат, тибқи маълумоти охирини Созмони Милали Муттаҳид ва ташкилотҳои байналмилалии оиди обу иқлим пешрафт дар соҳаи об ва беҳдошт, бо вуҷуди беҳбудиҳои алоҳида, ҳануз дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои байналмилалӣ кофӣ нест. Дар ин робита, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ташаббускор дар масъалаҳои обу иқлим, ҳифзи пиряххо ният доранд, ки дар ҳамкорӣ бо дигар кишварҳои ҷаҳон саъю талошҳояшонро ҷиҳати татбиқи минбаъдаи ташаббусҳои созандаи хеш дар масоили марбут ба захираҳои об ва тағйирёбии иқлим тақвият мебахшад. Яке аз намунаҳои равшани талошҳои пайвастаи Тоҷикистон дар ин масъала раванди татбиқи Даҳсолаи байналмилалии амал “Об – барои рушди устувор, солҳои 2018 – 2028 ва қабули аз тарафи СММ соли 2025- “Соли байналмилалии ҳифзи пиряххо”, 21 март – “Рӯзи байналмилалии ҳифзи пиряххо”, таъсис ёфтани фонди байналмилалии “Фонди мақсаднок оид ба ҳифзи пиряххо” бо таклифи Президенти кишвар мебошад ва аҳамияти таърихӣ - байналмилалӣ дорад.

Талошҳои ҳамоҳангсозони Паймон ба хотири оянда – намояндагони Олмон ва Намибияро барои баррасии мушкилоти тағйирёбии иқлим Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун аъзои комилҳуқуқии ССМ баланд арзёби менамоянд. Қабул гардидани Паймон ба хотири оянда аз натиҷаҳои ин саммит- “Саммити Оянда” (23-25.09.2024, ИМА-СММ) ба шароите рост меояд, ки дар минтақаҳои гуногуни сайёра миллионҳо нафар мардумси осоиштаи ҷаҳон дар қатори муаммои обу иқлим ба хавфу таҳдидҳои гуногуни амният дучор шудаанд. Ба ҳамагон маълум аст, ки фаъолияти Созмони Милали Муттаҳид вобаста ба таҳаввулоти босуръати вазъ дар арсаи байналмилалӣ бори дигар гувоҳи медиҳад, ки аксари кишварҳои ҷаҳон ба таҳкими муносибатҳои бисёрҷониба дар қатори масъалаҳои обу иқлим, ҳифзи пиряххо, таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳо ниёз доранд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ метавонад танҳо тавассути муколама ва ҳамкории созанда дар пайдо кардани роҳҳои рафъи хатарҳои муосир комёб гардидад.

Дар шароити имрӯзаи мураккаб, таҳкими тавсеаи ҳамкориҳо ҷиҳати расидан ба чор Ҳадафҳои стратегиии рушди устувор аз иқдомҳои муштарак дар роҳи таъмини сулҳу субот пойдар вобастагии бевосита дорад. Аз ин лиҳоз, мо- халқи бунёдкору созанда ва ташаббускору ташкилотчии дар ҳалли масъалаҳои байналмилалии тоҷик бо роҳбарии Пешвои муаззами миллат дар сатҳи ҷаҳонӣ андешидани тадбирҳои муштаракаро ба мақсади пурзӯр кардани ҳамкориву ҳамёрӣ барои таъмини амнияти фарогир, аз он ҷумла, ҳалли масъалаҳои обу иқлим, иаъмини ҳифзи пиряххо, гирифтани пеши таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳо муҳим мешуморем.

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии дар “Саммити Оянда” (23.09.2024, СММ-ИМА) дар оғоз аз ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон дар доираи “Раванди оби Душанбе” ёдовар шуда, изҳор доштанд, ки “*дар ин замина мо ба ҳамкорӣ бо Созмони ҷаҳонии обуҳавосанҷӣ, ки чандин даҳсолаҳо идома дорад, аҳамияти хос медиҳем*”. Яке аз намунаи ин ҳамкории байналмилалии байни аъзоёни ССМ соли 2025 баргузор шудани Конфронси байналмилалии сатҳи баланд дар шаҳри Душанбе дар мавзуи ҳифзи пиряххо мебошанд. Дар ҳар як баромади Президенти кишвар дар минбари СММ ба масъалаҳои марбут ба тағйирёбии иқлим, селу обхезӣ, фаромадани ярчу тарма, таъсири манфии офатҳои табиӣ ба иқтисоди кишварҳои ҷаҳон, дигар паёмадҳои фалокатбор ва пешгирии онҳо таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мегарданд.

Тағйирёбии иқлим аз худ дарак медиҳад. Гармои шадид ва дар пайи он авҷ гирифтани беобӣ дар қисмати ҷанубии қитъаи Африқо мардумони гуногунмиллати ин минтақаро нигарон кардааст. Тавре коршиносони Маркази хатароти иқлимии Донишгоҳи Калифорния дар шаҳри Санта-Барбараи ИМА, ки ба омӯзиши тағйирёбиҳои иқлимӣ дар саросари дунё машғуланд, изҳор медоранд, ки аз охири моҳи январ то миёнаҳои моҳи марти соли ҷорӣ дар баъзе қисматҳои ҷанубии қитъаи Африқо нисф ва ё камтар аз он боришот ба амал омад, ки дар қиёс ба ҳамин мавсими солҳои қаблӣ хеле ночиз мебошад. Моҳи феврал бошад, тибқи мушоҳидаи иқлимшиносон, бебориштарин тайи 40 соли охир дар кишварҳои африқоие ба мисли Замбия, Зимбабве, ҷануби шарқи Ангола ва шимоли Ботсвана буд[10, 16] Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши СММро дар татбиқи барномаҳои муҳимми сиёсию амниятӣ ва иқтисодиву иҷтимоии қадр мекунад.

Дар вазъи мураккаб ва зудтағирёбандаи ҷаҳон ба масоили тағйирёбии иқлим, норасоии оби ошомиданӣ, обшавии пиряххо, нобудшавии гуногуни биологӣ ва вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор, татбиқи “Рӯзномаи 2030” ва натиҷаҳои “Саммити Оянда” таваҷҷуҳи зиёд зоҳир гардидан талобот замони имрӯза мебошанд. Барои ҳалли масъалаи гирифтани пеши таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишвар таҳкими минбаъдаи иқтидори техникии Агентии

обуҳавосанҷии Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи касбии кормандони он ва омода кардани мутахассисони ҷавон, махсусан дар соҳаи обуҳавосанҷӣ, иқлимшиносӣ, гидрология, ҳамкорӣ бо Созмони ҷаҳонии обуҳавосанҷӣ ва ғайраҳо аҳамияти ҳалкунанда дошта, самти муҳими судманди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Дар Паёми Роҳбари давлат самтҳои асосии сиёсати дохиливу хориҷии давлати Тоҷикистон (Паёми № 25 аз 28.12.2023) дастовардҳои ноилшудаи мардуми шарафманду тамаддунсози мамлакат муфассал таҳлил гардида, вазифаҳо барои ояндаи наздик, аз он ҷумла, таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишвар муайян карда шуданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар минбари СММ (23.09.2024) оид ба зарурати татбиқи "Рӯзномаи 2030" андешаронӣ карда, изҳор доштанд, ки "Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" барои ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устивор дар ҳамоҳангӣ бо он татбиқ мегардад. Аз ҷумла, Сарвари давлат таъкид доштанд, ки "*ноормиҳои сиёсӣ, бухронҳои иқтисодию молиявӣ, гармшавии бесобиқа бар асари тайирёбии иқлим ва талафоти гуногуни биологӣ, инчунин, паҳншавии бемориҳои сироятӣ аз ҷумлаи мушкилоти расидан ба рушди устувор мебошанд*" Масоили вобаста ба тағйирёбии иқлим, ки боиси обшавии босуръати пиряххо ва коҳиши ҳаҷми оби дарёҳо дар манотиқи гуногуни ҷаҳон, аз ҷумла дар Осиёи Марказӣ гардиддаст. Он ба ҳаёти инсон таъсири калони манфӣ мерасонанд. Гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии давлатҳои ҷаҳон, аз он ҷумла ба кишвари мо ҳам беандоза таъсир мекунад.

АДАБИЁТ:

1.Маводҳои конференсияи байналмилалии бахшида ба 90-солагии академик Б.Ғафуров.-Душанбе, 1998.

2.Маводҳо аз сомонаи https://www.hgu.tj/news/post/piraho-va-hifzi-sarvatoi-tabii-dar-partavi-tasabbusoi-aonii-pesvoi-millat.html

3.Ваҳдати миллӣ ва рушди босуботи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ, 25-26 июни соли 2018, ш.Хуҷанд.- Хуҷанд, 2018.

4.Минбари халқ, 20 июни соли 2018, № 25 (1161).

5.Ҷумҳурият, 22 июни соли 2018.

6.Тоҷикистон, 26 июни соли 2018

7.Қонун ва ҷомеа № 32 (536), 15.08.2019.

8.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.-Душанбе, 2015. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон" ш.Душанбе, 28 декабри соли 2023.-Душанбе: Шарқи озод, 2023.

9.Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар "Саммити Оянда", 23-юми сентябри соли 2024, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико. "Садои мардум" № 115 (4855), 25.09.2024.

10." Қонун ва ҷомеа" № 20 (782), 16.05.2024.

ТАЪСИРИ ГАРМШАВИИ ИҚЛИМИ САЙЁРАИ ЗАМИН БА ПОТЕНСИАЛИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ-ЭНЕРГЕТИКИИ КИШВАР

Дар ин мақола оид ба пешниҳодҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон марбут ба дигаргуншавии иқлим ва ҳифзи сарватҳои табиӣ пиряххо ва об маълумот гирд оварда шудаанд. Инчунин дар бораи масъалаҳои нақши об дар таърихи тараққиёти иқтисодии кишвар, расидан ба қадри обҳои кишвар, тағйирёбии иқлим ва таъсири он ба обҳои мамлакат. об муъҷизаи бебаҳои табиат, мавриди муҳокима гардидааст. Оид ба истифодаи оқилонаи об ва роҳҳои дуруст истифода бурдани он дарҷ гардидааст. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки бо овардани шумораҳои оморӣ дар бораи географияи Тоҷикистон дар ҳифзи муҳити зист ҷиҳати сари вақт пешгирӣ намудани тағйироти иқлим саҳмгузор бошанд. Хулосаи воқеии мақолаи мазкур бахри амалӣ гардонидани мақсад ва ҳадафҳои сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Калидвожаҳо: *Тағйирёбии иқлим, мушкилиҳои об, иқтисодиёт, кишвар, Президент, тараққиёт, саноат, илм, аграсаноатӣ, сарчашма, табиат, ҷӯйҳо, канал, дарё, пиряхҳо.*

ВЛИЯНИЕ ГЛОБАЛЬНОГО ПОТЕПЛЕНИЯ КЛИМАТА НА ПОТЕНЦИАЛ ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ КРАЯ

В данной статье содержится информация о предложениях Президента Республики Таджикистан, касающихся изменения климата и охраны природных ресурсов, ледников и воды. Также о вопросах роли воды в истории экономического развития страны, достижении ценности вод страны, изменении климата и его влиянии на воды страны.

Также в статье говорится о воде как о бесценном чудо природы, она стала предметом дискуссий. Написано о рациональном использовании воды и правильных способах ее использования. Авторы постарались внести свой вклад в защиту окружающей среды с целью предотвращения изменения климата, предоставив статистические данные о географии Таджикистана. Настоящим выводом данной статьи является реализация целей и задач мудрой политики основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

Ключевые слова: *изменение климат, проблемы вода, экономика, край, Президент, развитие, промышленность, наука, агрaпром, источник, природа, арик, канал, река, ледники.*

IMPACT OF GLOBAL CLIMATE WARMING ON THE POTENTIAL OF WATER AND ENERGY RESOURCES OF THE TERRITORY

This article contains information on the proposals of the President of the Republic of Tajikistan related to climate change and the protection of natural resources, glaciers and water. Also about the issues of the role of water in the history of the country's economic development, reaching the value of the country's waters, climate change and its impact on the country's waters. Water is a priceless miracle of nature, it has become the subject of discussion. It is written about the rational use of water and the correct ways to use it. The authors have tried to contribute to the protection of the environment in order to prevent climate change by providing statistics about the geography of Tajikistan. The real conclusion of this article is the realization of the goals and objectives of the wise policy of the founder of peace and national unity - the leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahman.

Key words: *climate change, problems water, economy, region, President, development, industry, science, agrarian industry, source, nature, arik, canal, river, glaciers.*

Маълумот дар бораи муаллифон: *Тоҷиева Роҳила Абдулазизовна, омӯзгори муассисаи давлатии таълимии литсейи Умари Хайём, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, тел: 980060806, E-mail: rohilatodzieva@gmail.com*

Эркаев Сафар Абдулхайрович, дотсенти кафедраи археология, этнография ва диншиносии МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров», номзади илмҳои таърих,: ш.Хуҷанд, тел: 90791 25 46, 92920 22 53, раб: 6-74-65. E-mail: safar.erkaev @mail.ru

Абдуллозода Хабибулло Абдулло, Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, Тел: 918554548, E-mail: habibullo-n@yandex.ru

Свидение об авторах: *Тоджиева Рохила Абдулазизовна, преподаватель государственного лицея имени Умари Хайёма, Республика Таджикистан, г. Душанбе, телефон: 980060806, E-mail: rohilatodzieva@gmail.com*

Эркаев Сафар Абдулхайрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры археологии, этнографии и религиоведении ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», Республика Таджикистан, г. Худжанд,

Абдуллозода Хабибулло Абдулло, старший преподаватель, Институт технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб, Республика Таджикистан, город Куляб, Tel: 918554548, E-mail: habibullo-n@yandex.ru

Information about the authors: *Tojieva Rohila Abdulazizovna, a teacher at the state educational institution of Umari Khayyom Lyceum, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, phone: 980060806, E-mail: rohilatodzieva@gmail.com*

Erkaev Safar Abdulkhairovich, Associate professor, Head of the Department of Archaeology and Ethnography of Tajik people, Khujand State University named after academician B.G.Gafurov, Candidate of historical sciences, (Republic of Tajikistan, Khujand)

Abdullozoda Habibullo Abdullo, Kulob Institute of Technology and Innovation Management, Republic of Tajikistan, Kulob city, Tel: 918554548, E-mail: habibullo-n@yandex.ru

МУНДАРИҶА
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS
ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯ
ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИ
ЯPEDAGOGY AND PSYCHOLOG

Қодиров Б. Р., Амонов С. Бозтоби ҳувийяти миллӣ дар «Шоҳнома»..................... 5 – 10
Маҳкамов Д., Гадоев И. Б. Нақши маориф дар ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва суботи сиёсӣ.. 10 – 20
Иматзода Л. М., Ризоева Н. М. Аҳамияти тарбияи худшиносии миллӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ дар ташаккули зеҳни хонандагон.. 20 – 24
Кодиров Б.Р., Буриев Б.Б. Использование математического наследия таджикско-персидских ученых при изучении естественно - математических дисциплин в условиях инклюзивного образования…………………………………………… 24 – 28
Раҳмонов З. П., Котибова Ш. П. Роҳҳои пешгирӣ намудани ақибмонии хонандагон дар ҷараёни таълиму тарбия.. 28 – 34
Саидзода А. Р. Шароити педагогии ташаккули фарҳанги эстетикии донишҷӯён дар низоми кредитӣ-рейтингии таълим.. 35 – 44
Сафаров Ш. А., Қаландарбекова Б. Х. Ҷанбаҳои эмпирикии дарси тарбияи ҷисмонӣ дар ҷомеаи муосир ва истифодаи бозиҳои миллӣ дар раванди таълим.... 44 – 49
Рӯзиева М. Д. Зарурияти эълон гардидани «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.. 49 – 54
Шаропов Ш. А., Комилов Н. Н. Тарбияи ҷисмонӣ-сарчашмаи тарбияи ватандӯстии бачагони синни томактабӣ…………………………………………… 54 – 59
Ҳабибова О. М. Худбаҳодиҳӣ - омили муҳимми рушди шахсият………………… 59 – 65
Ҷонбобоева М. Ғ. Нақши муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ дар инкишофи қобилиятҳои эҷодии бачагони сини ибтидоӣ……………………………………… 65 – 72
Иматзода Л., Рамазонова Р. Истифодаи усули расмкашии ғайрианъанавӣ барои рушди қобилиятҳои эҷодии хонандагони имконияташон маҳдуд.......................... 72 – 77
Мансурова Д. С. Проектирование инновационных технологий в формировании экологической культуры студентов…………………………………………………… 77 – 85
Гиёев А. Х. Формирование культурно-нравственных ценностей студентов филологических факультетов на занятиях по русскому языку в высших профессиональных учебных заведений Республики Таджикистан………………… 85 – 91
Тағоев С. С. Авзони баҳрҳои солими арӯзӣ дар шеъри ғиноии Равшани Ҳамроҳ.. 92 – 97
Латифзода С. З.,Искандарова М. Р. Рушди психологияи илмӣ ва амалӣ дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон... 97 – 103
Зоидова С. А. Истифодаи анъанаҳои миллӣ ва муосири халқи тоҷик дар тарбияи ахлоқию эстетикии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.. 103 – 108
Сафарзода Г. С. Хусусиятхои фаъолияти куратори гурӯҳ дар ташаккули касбии донишҷӯён.. 108 – 113
Саидзода Б. Х. Таъсири психологии низоъ ба муносибатҳои оилавӣ........................ 113 – 118
Қадамзода А. Х. Аҳамияти тарбиявии ҳикояҳои нависанда Абдулҳамид Самад.... 118 – 123
Ғоибов К. Ш. Хусусиятҳои психологии ташаккули тафаккури эҷодии хонандагони хурдсол.. 123 – 128
Самадова Г.Ю. Применение видеоконтента на уроках русского языка………….. 128 – 133
Содикова М.С. Способы повышения мотивации студентов на занятиях по русскому языку……………………………………………………………………….. 133 – 139
Раҷабова З. Б. Сущность и содержание понятия «мыслительная способность учащихся»………………………………………………………………………….... 139 – 143
Ҳакимов С. Ғ. Асосҳои назариявӣ – психологии омӯзиши худтанзимкунии рафтори наврас.. 143 – 149
Мирзоев А. Влияние социальной среды на становление личности и формирование чувства патриотизма подрастающего поколения…………………… 149 – 155
Хайдарова Н. М. Методологические принципы гуманистического воспитания учащихся начальных классов……………………………………………………. 155 – 161

Ҳайдаров А. А. Ҳаллу фасли мушкилоти ҳуқуқии аъзои оила дар «наводир-ул-вақоеъ» -и Аҳмади Дониш........ 161 – 167
Шоева М. Ё. Тавсифи шаклҳои гуногуни ҳамтаъсиррасониҳои психологии омӯзгор ба донишҷӯ........ 167 – 171
Амонова М. Н. Муҳити таърихии таълифи «сафарнома»-и Носири Хусрав ва таъсири он ба забон ва сабки асар........ 171 – 178
Раҳимова И. И. Мутаносибии солимии психологӣ ва солимии психикӣ дар адабиёти илмӣ........ 178 – 184
Давлатов Д. А. Омилҳои асосие, ки ба ташаккули эҷодкории табибони оянда ҳангоми омӯзиши фанҳои табиӣ-риёзӣ таъсир мерасонанд........ 184 – 186
Қаюмов М. Ҷ Масъалаҳои ташаккули фарҳанги ҷисмонии донишҷӯён-курсантҳои факултети ҳарбии муассисаи таҳсилоти олӣ .... 186 – 193
Ахлиллоев Т. Структурный анализ содержания профориентационной компетентности будущих учителей........ 193 – 200
Қурбонов Ф. А., Қаландаров С. Шароити психологию дидактикии ташаккули тафаккури таҳлилии хонандагон........ 200 – 205
Сайдалиев У. Таъсири арзишҳои муҳими варзишӣ ба ҳаёти наврасони душвортарбия .... 205 – 212
Султонов Р. Н. Ташаккули тарбияи маънавию ахлоқии хонандагон дар раванди ҷаҳонишавӣ........ 212 – 216
Қаюмов М. И., Амонзода А. А. Современные направления научно – педагогические деятельности в системе физической культуры........ 216 – 220
Баротов Д.А. Истифодаи технологияи мултимедиа дар раванди машғулиятҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва миёнаи касбӣ........ 221 – 224
Асроров С. А. Историко-содержательный анализ понятия компетентности........ 224 – 229
Шарифзода Л. А. Таъсири муҳити беруна ба ташаккули хислатҳоиахлоқию маънавӣ ва руҷуъмандии донишҷӯён батаҳсили пурсамар ва рақамикунонӣ 229 – 238

МЕТОДИКА
METHOD

Баротзода К. А. Ташаккули фаъолияти илмӣ-тадқиқотии донишҷӯён зимни таҷрибаомӯзии саҳроӣ аз фанни методикаи таълими биология........ 239 – 245
Лутфуллоева З. М. Хусусиятҳои ташкили раванди таълиму тарбия дар мактаби (синфи) камнуфус .... 245 - 249
Исмоилова С. И. *В*лияние успеваемости студентов на функциональное состояние сердечно сосудистой системы .... 249 - 256
Собиров Ф. Нақши дарси « мусиқӣ ва суруд» дар ташаккули ҷаҳони маънавии наврасон ва ҷавонони ҷомеаи муосир........ 256 – 259
Темирова М. Ғ. Равишҳои асосии истифодабирии захираҳои таълимии электронӣ ҳангоми омӯзиши информатика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ........ 260 – 264
Гадоев К. Х.,Тагоева Г. Е. Перспективы формирования креативно-критического мышления школьников в условиях современного образования........ 264 – 269
Мирзоева Б. С. Истифодаи раҳёфти босалоҳият дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ.. 269 – 271

20-СОЛАИ ОМӮЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ
20-ЛЕТИЕ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ
20 YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT AND MATHE2MATICAL DISCIPLINES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION

Ҷӯразода Х. Ш., Камолова Ҷ. С. Ташаккул додани тафаккури Алгоритмӣ ва фаъолияти амалии хонандагони синфҳои ибтидоӣ.. 272 - 277

Чориев У., Маҳкамов М. Методикаи омӯзиши функсияҳои қисми бутун ва қисми касрии адади ҳақиқӣ дар ҳалли масъалаҳо.. 277 - 285

Раҷабов У. Х. Татбиқи алгоритми ҳалли масъалаҳо доир ба боби «асосҳои статика» дар синфи X.. 285 - 294

Ёсумани У. Мушкилоти таълими физика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон.. 294 - 300

Маҳкамов М., Раҷабов Т., Каримзода Т. Амалисозии тамоили алгоритмии ҳалли системаи муодилаҳо бо тарзҳои гуногун... 300 - 316

Мусоджонзода Д. Формирование исследовательских способностей учащихся - одна из первостепенных задач современного образования………………………… 317 - 321

Талбаков Ҳ. Х. Сохтан ва истифода кардани барномаи компютерӣ дар ҳалли муодилаи биквадратӣ, триквадратӣ.. 322 - 329

Ғуломов С. Р. Афзалиятҳои асосии истифодаи тик барои таҳкими раванди таҳсилоти касбӣ ва инкишофи малакаҳои веб-дизайнерони оянда дар шароити муосири рақамӣ.. 329 - 335

Саторова Ш. И, Н.Эмомова С. Қ. Нақши корхонаҳои саноатӣ дар иқтисодиёти миллӣ.. 335 – 339

Тоҷиева Р. А., Эркаев С. А., Абдуллозода Х. А. Таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишвар....................... 339 - 346

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии «Паёми Пажуҳишгоҳи рушди маориф» пешниҳод мегарданд.

Тамоми мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзуи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси ТДУ (УДК) (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарифзода М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 36]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 36.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф;

– ба мазмуну муҳтавои мақолаҳо муаллифон масъул мебошанд.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Института развития образования»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарифзода М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с. 36]. То есть, литература №4 и страница 36;

– таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора);

– авторы несут ответственность за содержание статей.

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to scientific journal "Bulletin of the Institute for the Development of Education»

All the scientific articles entering the editorial office of the journal must meet the following requirements: a) the article should be written in compliance with the established requirements of the journal; b) the article should be the result of scientific research; c) the article must correspond to one of the areas (sections) of the journal.

All the materials coming to the editorial board are checked for borrowings from open sources (plagiarism) and the verification is performed using the Antiplagiat system. Articles containing elements of plagiarism are automatically withdrawn from the consideration, and the authors are deprived of the opportunity to publish their work in the journal.

Requirements for the design of the scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, font – Times New Roman, size – 14, fields – 2.5 cm from all directions, interval – 1.5.

The volume of the article (including the annotation and the list of references) should be in the range of 10 to 12 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

– UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
– the title of the article;
– the surname and initials of the author (for example, Sharifzoda M.);
– the name of the organization where the author of the article works;
– the main text of the article;
– when citing a particular material, references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p.36]. That is, the referenced source # 4, page 36.
– tables, schemes, diagrams and figures must be grouped and numbered. Tables, charts, diagrams and figures should have a name.
– the list of the used literature (no less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). References are made in accordance with the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5 – 2008 state standards;
– the title of the article, annotation and keywords are made in three languages (Tajik, Russian and English). Annotation is made in the volume of at least 25 lines, keywords from 7 to 10 words or phrases;
– information about the author in Russian and English (here the full name of the author, academic degree, academic title (if available), the name of the organization where the author (or authors) works, the position of the author (or authors) in this organization, phone number, E-mail, and postal address of the place of work);
– The authors are responsible for the content of the articles.

ПАЁМИ
ПАЖУҲИШГОҲИ РУШДИ МАОРИФ
2024, № 4 (48), 353 с.

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ
2024, № 4 (48), 353 с.

BULLETIN
OF THE INSTITFTE FOR EDUCATIONAL DEVELOPMENT
2024, №4 (48), 353 p.

Шахси масъули чоп: Олимова .М. А.
Муҳаррири матни тоҷикӣ: Амонӣ С.
Муҳаррири матни русӣ: Лутфуллоева П.
Муҳаррири матни англисӣ: Лутфуллоева П.
Муҳаррири техникӣ: Ҳайдаров Р.
Мусаҳҳеҳ: Ҳайдаров Р.

Ответственное лицо за номер:Олимова М. А.
Редактор таджикского текста: Амонӣ С.
Редактор русского текста: Лутфуллоева П.
Редактор английского текста: Лутфуллоева П
Технический редактор: Ҳайдаров Р.
Корректор: Ҳайдаров Р.

Ба чоп 02.01.2025. имзо шуд. Супориши №11. Ҳуруфи навъи Times New Roman Tj.
Чопи офсет. Андозаи 60x84 1/8. Ҷузъи шартию чопӣ – 43. Теъдоди нашр - 100.
Дар матбааи «Шаъбон- 2017 », кӯчаи М. Турсунзода чоп шудааст.

Подписано в печать 02.01.2025. Заказ№ 11. Гарнитура TimeNewRomanTj.
Печать офсетная. Формат 60x84 1/8. Условно-печатный лист – 43. Тираж - 100.
Типография «Шаъбон- 2017», 7734024, улица Тусунзаде

On prғblications issғed 02.01.2025. Assignment№ 11. Font Format Time New Roman Tj.
Offset printing, size 60x84 1/8. Printer’s sheet – 43. Edition - 100.
Publishing office “Shabon-2017”, 7734024, M.Tursunzoda.